

VERA EFFIGIES DEL DR IVAN BINIME-
LIS P.^{RE} MEDICO MATHEMATICO
Y ASTRONOMO. E HISTORIADOR
DEL REINO DE MALLORCA EL
QUAL MURIO A LOS 12 DE ENERO
1616. INVENTOR DEL AVISO QUE
DAN LOS FUEGOS DE LAS TORRES.

49

Bolletí de la Societat
Arqueològica Lul·liana

1993

SUMARI

Pàgs.

LLUIS PLANTALAMOR MASSANET I JAUME MURILLO ORFILA. El talaiot de Comassema	3-8
MARIA M. ESTARELLAS ORDINES I FRANCESCA TORRES ORELL. Ceràmiques romanes de parets fines de l'època augustal a Pollentia (Alcúdia, Mallorca)	9-26
MIREIA MULET I MAS. Gesta Triumphalia per pisanos facta	27-36
JUAN A. SOUTO. De nombres y de cosas en Al-Andalus: Reflexiones en torno a una monografía de Rosselló-Bordoy	37-50
MARIA LLINÁS ET ALII. Excavacions arqueològiques a la "Casa del Socols" (Plaça de Santa Eulalia-Palma)	51-64
GABRIEL ALOMAR I ESTEVE. Sobre l'estatge final y la sepultura d'Isabel, darrera reina de les Mallorques	65-74
JAIME SASTRE MOLL. Canteros, picapedreros y escultores en la Seo de Mallorca y el proceso constructivo (Siglo XIV)	75-100
PLÀCID PÉREZ PASTOR. Una iniciativa urbanística en el segle XIV: l'obertura del carrer de l'Hospital (Sóller, 1319-1338)	101-118
RAMON ROSELLÓ I JAUME BOVER. Notes per a la història del llibre a Mallorca 3*	119-126
MARIA BARCELÓ CRESPI. Notes sobre els Vilasclar, picapedres	127-140
ALVARO SANTA MARIA. Coyuntura política de Mallorca al morir Isabel la Catòlica	141-168
MARGALIDA BERNAT I ROCA. L'ofici de ferrers. Algunes referències històriques (S.XIII-XVII)	169-216
ELVIRA GONZALEZ GOZALO. La loza del pozo de la calle Mayor nº 11 de Sineu	217-248
GABRIEL LLOMPART. Maestros albañiles y escultores en el Medievo mallorquín	249-272
JOAN MAS I VIVES. El "Misteri dels Set Sagraments": una "fantasia" teatral de la primera meitat del segle XVI	273-306
JAUME SERRA I BARCELÓ. Dues profecies del temps de Carles II: Sant Malaquies i els Reis d'Espanya i les atribuïdes a Francisco Monteron	307-326
FRANCESC RIERA MONTSERRAT. Breu anecdotari antixueta	327-332
EMILIO BEJARANO. Estructura urbana de la Palma preindustrial en el siglo XVIII según la localización de las actividades de transformación y abasto (Aproximación)	333-352
JESÚS GARCÍA MARÍN Y LEANDRO GARRIDO ÁLVAREZ. Francisco Juanicó (1776-1845), Vizconde de Miguelete: un menorquí en la Banda Oriental	353-360
MIGUEL FERRER FLÓREZ. Las críticas al Obispo Bernardo Nadal Crespi	361-386
ANTONI IGNASI ALOMAR I CANYELLES. Les restes de Sant Domingo i N ^a Sra. de la Victoria	387-416
ANTONI MARIMÓN RIUTORT. Puerto Rico en el segle XIX: les reformes d'Antoni Maura i Montaner	417-424

BOLLETÍ DE LA SOCIETAT ARQUEOLÒGICA LUL·LIANA

REVISTA D'ESTUDIS HISTÒRICS

ANY CIX

Nº 847

TOM XLIX

TERCERA ÈPOCA

IN MEMORIAM
LLORENÇ PÉREZ MARTÍNEZ
(1928-1992)

PALMA DE MALLORCA
1993

Local Social: Mont-Sion, 9
Depòsit Legal, P.M. 738-1960
Gràfiques Miramar, S.A.,
Torre de l'Amor, 4 - Palma de Mallorca

El Talaiot de Comasema

LLUÍS PLANTALAMOR MASSANET
JAUME MURILLO ORFILA

SITUACIÓ I DESCRIPCIÓ

El talaiot es troba situat passades les cases de la possessió de Comasema, dins un pinar rodejat de màquia residual. A la dreta del camí que comunica amb l'indret és conegut com Pas des Lladres i que als marges orientals de la vall d'Orient comunica el pla central de Mallorca amb el pla de Cúber a la serra de Tramuntana.

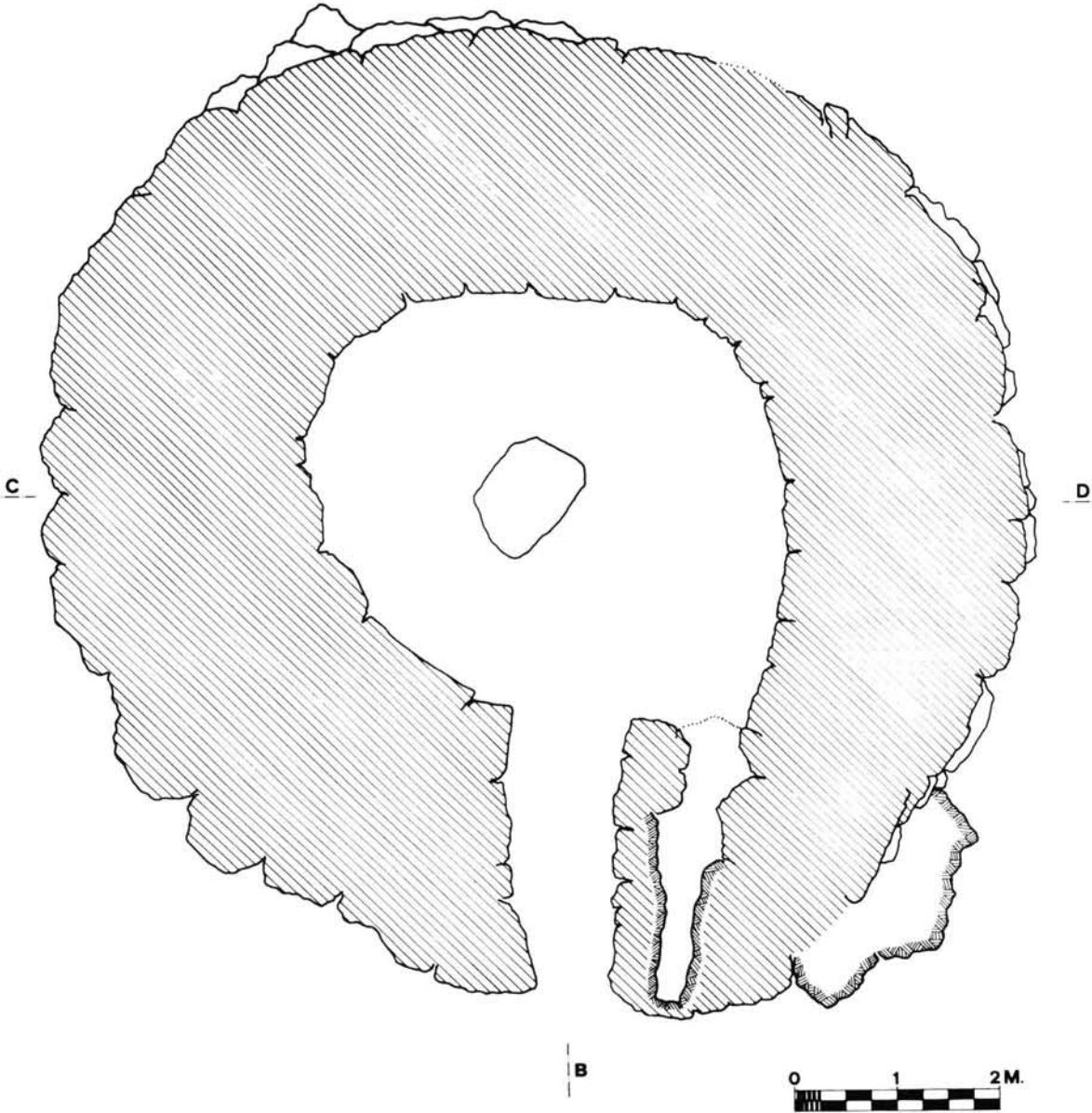
L'ocupació del massís rocós –en pendent cap el Sud– permet indubtablement gaudir de certa bonança en front els agents atmosfèrics i controlar el pas entre els llocs citats, com a continuació del camí de la possessió de Solleric, separa el puig de s'Alcadena i es Castell d'Alaró. (Fotografia núm. 1).

El jaciment s'esten en una zona més ampla a la del talaiot, almenys cap al sud i l'est del mateix. Malgrat la seva degradació s'identifiquen restes de murs rectes i així mateix un mur perimetral, encara que de moment és difícil poder establir una relació cronològica respecte al talaiot, donat el mal estat de conservació i la manca d'excavació. El talaiot per la seva situació topogràfica –ara per ara les úniques restes identificables– és el monument predominant del conjunt. Aquest presenta una forma externa troncocònica irregular i s'adapta al terreny sense retocar, directament sobre la roca, la qual no sembla que hagi estat preparada prèviament pel traçat i construcció del parament exterior. Aquest, erigit amb blocs irregulars i sense uniformitat en les fileres horitzontals, engloba al seu interior part de la penya natural (S.E.) sense llavorar. Això provoca una certa anomalia en el traçat de la planta.

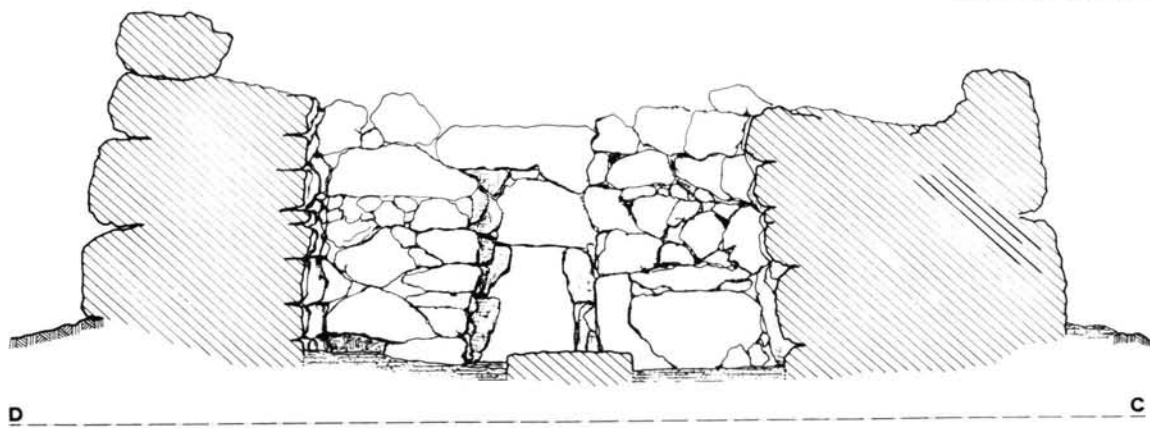
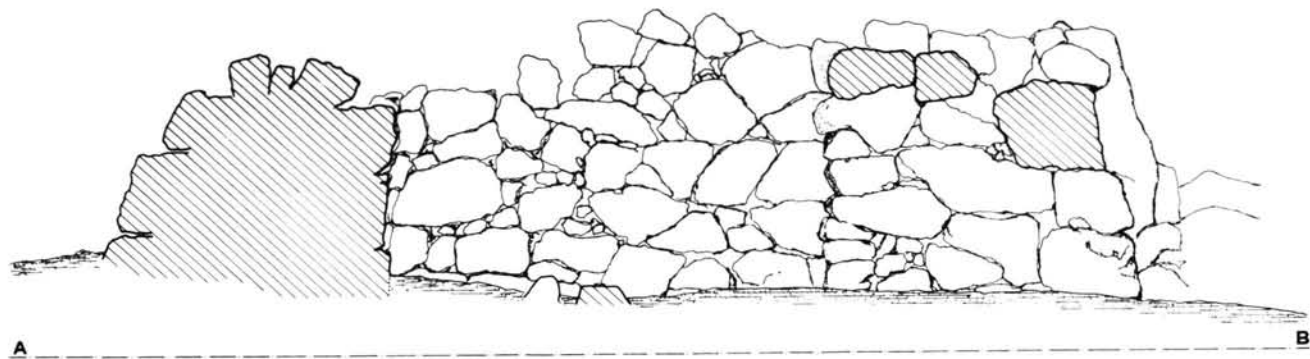
La porta, que està oberta al S.E. (Fotografia núm. 2) té un perfil trapezoïdal de brancals polilítics irregulars i llinda monolítica, reflecteix en certa manera l'estructura interna del corredor que es configura al llarg d'un eix longitudinal i que amb tècniques d'aproximació de filades s'obre a la cambra interior, guanyant en altària i amplitud.

A

NM

Planta del talaiot de Comasema
(Orient - Bunyola)

Alzats longitudinals del talaiot de Comasema
(Orient - Bunyola)

La cambra, notoriament deformada està desplaçada cap a ponent i presenta forma angular al S.E. per donar accés –arran del sòl actual– a un àmbit estret i cobert de pedres en posició horitzontal, que emplea part de la roca natural com a parament.

A la part central del monument i lleugerament desplaçada a ponent, s'observa una pedra aplanada que ens fa pensar en un possible també de columna, funcionalitat que sols l'excavació pot confirmar.

El parament interior és poligonal i irregular, convergent cap a l'interior en algun punt. La seva desigualtat es confirma amb les pedres desbastades i col·locades sense guardar cap horitzontalitat. Aquestes d'un tamany generalment gros precisen de l'ajuda d'altres més reduïdes que a modus de falca permeten immobilitzar-les (fotografies núm. 3 i 4). Gràcies a la conservació externa de les pedres de l'interior i degut al seu clivellament, és pot discernir que possiblement el final d'utilització del talaiot fós degut al seu incendi, fet que el relacionam amb un fragment de ceràmica localitzat al parament, amb concreccions càlciques i per la seva tipologia el situem al talaiòtic inicial.

El parament exterior també irregular, té pedres de tamany més considerable i en conjunt podriem considerar-les de molt grosses, aquestes si bé presenten certa adaptació al terreny, inclús admeten penyes emergents al seu interior, conservant certa horitzontalitat a les parts inferiors.

TIPOLOGIA

Un primer cop d'ull al monument ens permet definir-lo clarament com a un talaiot, de torre troncocònica, en aquest cas de tamany relativament petit, construït amb tècniques ciclòpies i que com la majoria de les àrees càrstiques de muntanya, presenta un parament irregular, condicionat pels materials locals utilitzats per la seva construcció.

Una observació més detallada per altra part ens fa pensar que per les seves característiques s'el podria definir com un monument arcaic o al menys de tipus arcaïtzant, comparable a altres construccions illenques de la Mediterrànea Occidental.

La porta de brancals polilítics sense retocar, és similar a la de Ses Casotes (Son Burguet, Puigpunyent) pel seu perfil trapezoïdal. Aquesta mateixa estructura la té el talaiot de Cúrnia i el portal occidental del talaiot de Rafal Roig, tots dos a Menorca, així mateix hi ha similitud amb els protonuragues de Fontana Suei (Morbello, Oristano) o Cancheda (Ghilarza, Oristano) o les torres corses de Cucuruzzu i Torre. També contrasta amb el perfil, generalment rectangular o quadrat amb brancals perpendiculars i llinda monolítica dels talaiots clàssics mallorquins.

El corredor, de secció trapezoïdal al igual que la porta, està configurat per murs que convergeixen a la part de dalt fent-se més ampli el seu interior (Fotografia núm. 5). Els seus paral·lelismes els trobam a Tor-

re Vella d'en Lozano, a Sant Agustí Vell i a l'accés meridional de Rafal Roig a Menorca, a les protonuragues de Fontana Suei a Sardenya, a la torre de Cucuruzzu i al monument d'Araghiu a Còrsega. Aquesta estructura és totalment diferent de la que tenen els talaiots clàssics de corredor allargat de murs paral·lels.

La cambra desplaçada respecte al conjunt de la construcció externa, també és comú en exemplars arcaics a Menorca, com a Torre Vella d'en Lozano i Sant Agustí Vell, on aquest darrer conserva tota l'estructura de la coberta, amb pilastres i columna com la que en altre temps podria tenir el talaiot de Comasema. Aquest element que diferencia plenament els talaiots de Mallorca juntament amb alguns de Menorca, de les nuragues i torres de Sardenya i Còrsega, molt probablement tendria el seu origen al món pretalaiòtic, on exemple d'aixó son les navetes d'habitació d'Es Figueral de Son Real a Mallorca i les de Son Mercer de Baix 1 i 2 a Menorca.

Es pot considerar que exemplars com el de Comasema, així mateix el de Sant Agustí Vell a Menorca, són o reflecteixen les estructures arcaïques, que serviren de precedent del talaiot clàssic, encara que aquest darrer presenta elements diferents al de Comasema, ja que està regit per un eix de simetria vertical i central, que especialment a Mallorca estarà ocupat per una columna polilítica.

La cambra circular o quadrada —que no necessàriament en la seva configuració externa— en el talaiot clàssic, entenem que té el precedent en aquestes contruccions de planta irregular on no s'utilitzà el compàs en el seu planejament i construcció.

El portal de llindes de caires en angle recte i perfil de secció quadrada o rectangular, on l'estructura paral·lela dels murs és horitzontal contrasta amb aquest exemplar arcaic, que la seva configuració ve determinada per la seva divergència i falta d'escaïrament, però que al mateix temps manté la simetria horitzontal.

La construcció dels murs amb tendència a la col·locació dels blocs en filades horitzontals, manifesten l'utilització d'una ginyola o corda com a compàs i nivell als talaiots evolucionats, cosa que és difícilment apreciable al de Comasema.

En definitiva, sembla ésser que els constructors del talaiot de Comasema saben utilitzar la ginyola a nivell elemental, però desconeixen les tècniques de geometria pràctica com el compàs, l'escaire i el nivell, o al menys no els empraren a n'aquesta construcció. Aixó entenem pot ser reflex de l'arcaisme del monument o de pervivències arcaïtzants, ja estudiades a altres illes de la Mediterrània occidental.

CONCLUSIONS

L'estudi de les estructures del talaiot de Comasema, permet una comparació amb el conjunt d'altres monuments illencs de la Mediterrànea occidental i la inclusió dins els paràmetres constructius, que el situen cronològicament cap a mitjans del II milenari A.C.

Entenem que les seves característiques ens duen a considerar aquest, com un possible prototipus del que serà el talaiot clàssic, i que estarà construït de forma regular, entorn a un eix de simetria central i vertical, generalment ocupat per una columna polilítica a Mallorca, fenòmen parcialment documentat a Menorca, tenint a les Balears com a precedents arquitectònics, la seva fase anterior pretalaiòtica.

Això ens dona entenent que la construcció del talaiot de Comasema, fou coetània o almenys no excessivament allunyada temporalment, de l'adopció d'estructures en forma de torre a l'àmbit illenc de la Mediterrànea occidental i que amb el temps evolucionà cap a les nuragues, torres i taliots clàssics d'estructura regular, delimitats per un eix de simetria vertical.

BIBLIOGRAFIA

- Arnal, J. Lorblanquet, M. i Peyrolles, D.: Fouilles dans le gisement de Fontbouïsse. (Villavielle, Gard) *OGAN* n° 105-106. Rennes 1966.
- Cañigual, J.: Los primeros habitantes de Mallorca. La cueva de Sa Canova d'Ariany. *Iberica* XIII. Barcelona 1951.
- Chamberlin, F.: *The Balearics and their Peoples*. London 1927.

Ceràmiques romanes de parets fines de l'època augustal a *Pollentia* (Alcúdia, Mallorca)*

MARIA MAGDALENA ESTARELLAS ORDINES
FRANCESCA TORRES ORELL

INTRODUCCIÓ

Les excavacions a la ciutat romana de *Pollentia* han proporcionat una quantitat considerable de ceràmiques romanes de parets fines. Una part fou estudiada per Mercedes Vegas en la seva monografia sobre la ceràmica comuna romana (Vegas, 1973), però malgrat això la majoria quedà inèdita.

En aquest treball analitzarem peces procedents de l'excavació realitzada el 1949 per l'equip del Museu Arqueològic de Barcelona a fi de delimitar la cara exterior de la murada que envoltava a la ciutat. Desgraciadament, es perderen els diaris d'excavació i no contam amb seqüències estratigràfiques que puguin proporcionar cronologies al material i a la murada propiament dita (Tarradell, Arribas, Rosselló, 1978). Les úniques referències sobre els detalls consisteixen en sengles estudis sobre les troballes monetàries (Mateu Llopis, 1953) i la *terra sigillata* (Comfort, 1961), completats per aportacions posteriors sobre els mateixos temes (Mattingly, 1983 i Ettliger, 1983, respectivament).

Per la nostra part només analitzarem una selecció de peces de parets fines, molt significatives, datades de l'època d'August. L'elecció ha recaigut en aquest període per marcar l'inici de l'auge que es donà en les ciutats romanes d'Occident. També a *Pollentia* es reflecteix aquesta prosperitat a través dels indicis del desenvolupament urbanístic i de la diversitat de materials descoberts, ja que les excavacions han demostrat que es realitzaren ampliacions i millores als edificis de l'època republicana, a

* El conjunt de ceràmiques de parets fines del jaciment és objecte de la memòria de llicenciatura d'una de les autores.

la vegada que la majoria de troballes, tant d'estàtues com de mosaïcs i ceràmiques, pertanyen al període d'August.

L'estat de conservació de les ceràmiques estudiades és molt fragmentari, encara que també contem amb qualcuna peça de perfil complet. En general, les formes analitzades són ja conegudes a *Pollentia* (Vegas, 1973; Arribas, Tarradell, Woods, 1973; Id. 1978; Mayet, 1975; Arribas *et alii*, 1983; López Mullor, 1989), ens referim als tipus Mayet IIIa, IIIB, VI, XI, XXIV, XXXII, XXXIII, XXV i López Mullor. LIV.

ESTUDI DE LES FORMES

Forma: Mayet III

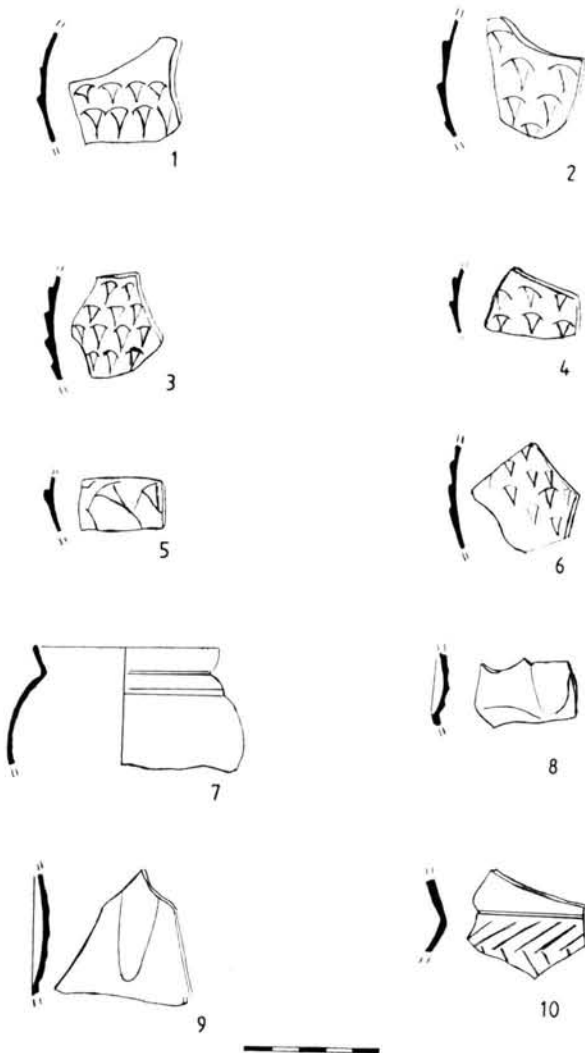
És una de les més antigues, que persisteix en l'època augustal. Mayet en situa la producció exclusivament en el segle I a.C., en canvi López Mullor (1989: 104) hi fa veure la difusió durant el principat d'August, el mateix que Vegas i Marabini. La majoria dels nostres fragments pertanyen al subtípus Mayet IIIa (làm I, núm. 1 al 6), és a dir decorats amb espines, segons la textura i la bona qualitat de la pasta pareixen ésser de procedència itàlica. En destaca un fragment de boca i carena (làm. I, núm. 7), el qual classificam dins els subtípus Mayet III B atès el perfil baix i panxut (Mayet, 1975: 30; fig. 37-44). López Mullor presenta també unes peces amb un perfil paregut al nostre vas, una d'elles decorada a rodeta (López Mullor, 1989: 115, fig. 1 i 3). Per la seva part, Ricci inclou el vas decorat amb rodeta a la forma 1/49 (Ricci, 1985: 255), i un altre sense decoració però amb la boca una mica més desenvolupada a la 1/101 (Ibid: 264). Tots els autors que tracten aquesta forma, coincideixen a donar-li un origen ebusità o de la Península Ibèrica (Fernández, Granados, 1986: 52; López Mullor, 1989: 109; Mayet, 1975: 120-130; Ricci, 1985: 255), però admeten que en un principi devia ésser produïda a Itàlia (Mayet, 1975: 130; López Mullor, 1989: 109; Ricci, 1985: 264-265; Fernández, Granados, 1986: 52). Per la seva pasta sembla que la nostra peça es podria incloure dins aquest darrer grup.

Aquesta forma és freqüent a Mallorca i en tenim constància a Sa Carrotja de Ses Salines (Manera, 1974; Orfila, 1988; López Mullor, 1989), Es Coto de la Colònia de Sant Jordi (Orfila, 1988); la nau republicana de la Colònia de Sant Jordi (Cerdà 1980; Orfila, 1988; López Mullor, 1989), la Cova Monja de Biniali (Colominas, 1915-20; Orfila, 1988; López Mullor, 1989), Ses Pletes Obertes de So N'Hereu a Lluçmajor (Font, 1978; Orfila, 1988), Son Taxaquet a Lluçmajor (Ensenat, 1981; Orfila, 1988; López Mullor, 1989), Ca's Santamarier de So N'Oms a Palma (Rosselló, Guerrero 1983; Orfila, 1988), i a *Pollentia* (Vegas, 1963; Id. 1973; Arribas *et alii*, 1973; Bailey, 1975).

Forma: Mayet VI

Contam amb dos fragments d'aquesta espècie de gobelet. El primer (làm. I, núm. 8) no presenta dubtes. En canvi, el segon (làm. I, núm. 9) és difícil d'establir si pertany a la forma Mayet VI o a la VII. Ens inclinam per la VI, ja que la depressió és molt allargada. Segons López Mullor (1989: 122), només s'ha trobat a Balears i la procedència és itàlica. Els exemplars que presenta Ricci també són de les illes Balears, però no en parla del lloc de producció (Ricci, 1985: 262).

LAMINA I

A Mallorca s'han trobat a Es Coto de la Colònia de Sant Jordi (Orfila, 1988); a Sa Carrotja de Ses Salines (Orfila, 1988); en el nivell I de l'ancoratge nord de Na Guardis en la Colònia de Sant Jordi (Guerrero, 1982) i també apareix en fons de museus procedents de zones no especificades de l'illa (López Mullor, 1989).

Forma Mayet XI B

Està representada per un fragment decorat (làm. I, núm. 10) i, segons el tipus de pasta, deu esser de procedència ebusitana. La decoració indica aquest mateix origen, ja que en la producció ebusitana és freqüent trobar motius decorats amb trams incisos formant angles col·locats en files i en direcció perpendicular a l'eix del vas (Mayet, 1975:159-162; López Mullor, 1975; Fernández, Granados, 1986: fig. 1,3; López Mullor, 1989:130; Ricci, 1985:315). Nosaltres només contem amb un fragment ebusità. Dins el tipus XI Mayet (1975: 48) destingueix dues variants, A i B. Atès el perfil, creim que el nostre petit fragment pot catalogar-se dins la variant XI B.

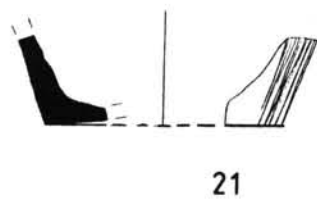
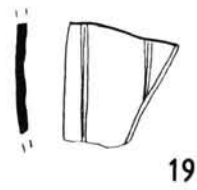
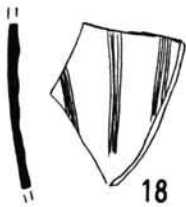
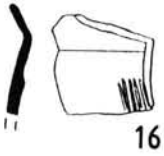
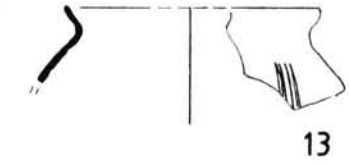
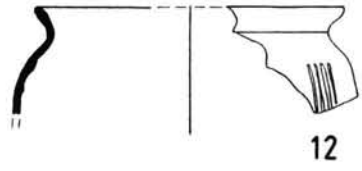
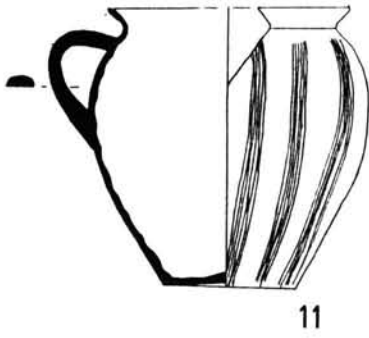
La forma XI s'ha pogut localitzar a la Cova Monja de Biniali (Colominas, 1915-20; Orfila, 1988; López Mullor, 1989); la necròpoli de Sa Carrotja de Ses Salines (Manera, 1974; Orfila, 1988; López Mullor, 1989) i a Lluçmajor en Son Taxaquet (Enseñat, 1981; Orfila, 1988; López Mullor, 1989).

Forma Mayet XXIV

És una de les més nombroses, no tan sols dins el lot que estudiem sinó també a totes les Balears. La decoració més característica és la de pinta (grups de línies paral·les incises). En primer lloc tenim un vas gairebé complet (làm. II, núm. 11), en què la pasta vermellosa i ben decantada, juntament amb la finura de les parets i la nansa arrodonida, indiquen clarament una procedència itàlica. A més, n'hi han cinc fragments de boca i un de base (làm. II, nús. 12-17), així com quaranta-dos fragments informes amb decoració de pinta, dels quals n'ofereim tres (làm. II nús. 18-20). Hem exclòs d'aquesta relació el fragment de base (làm. II, núm. 21), ja que l'aspecte tosc, amb la pasta molt gruixuda i les línies del torn molt marcades, assenyala una procedència clarament lligur (López Mullor, 1989:149).

Aquesta forma amb la decoració de pinta pertany al subtipus de López Mullor XXIV, 4, que en realitat és el més corrent (López Mullor, 1989:148). S'ha trobat també a la necròpoli de Sa Carrotja de Ses Salines (Manera, 1974; Orfila, 1988; López Mullor, 1989), Es Coto de la Colònia de Sant Jordi (Orfila, 1988), Son Taxaquet de Lluçmajor (Enseñat, 1981; Orfila, 1988; López Mullor, 1989), *Pollentia* (Vegas, 1963; Id, 1974; López Mullor, 1989) i en tombes de l'*ager pollentinus* (Arribas, Llabrés, 1983; Orfila, 1988; López Mullor, 1989). Obviament existeixen altres tipus de decoració, però no apareixen en el nostre lot.

LAMINA II

Forma Mayet XXXII

És un tipus molt abundant a Mallorca. Això ha donat peu a hipotetitzar sobre un possible paper de *Pollentia* com a lloc redistribuïdor d'aquesta forma itàlica (làm. III, núm. 22-26), així com sobre l'existència d'imitacions locals (làm. III, núms. 27-29) (López Mullor, 1989: 158). Creim oportú d'incloure aquesta forma a la relació de parets fines de l'època d'August degut a que López Mullor considera que la producció podria començar a principis del segle I d.C., encara que la màxima expansió la trobaríem durant els principats de Tiberi i Claudi (Ibid: 157-158).

La seva presència a l'illa es documenta a Sa Carrotja de Ses Salines (Mayet, 1973; Orfila, 1988; López Mullor, 1989), Sa Posada de Carrossa a Artà (Mas, 1989; López Mullor, 1989), Son Taixaquet a Lluçmajor (Ensenat, 1981; López Mullor, 1989), *Pollentia* (Vegas, 1963; 1973; López Mullor, 1989), a la necròpoli de Ca'n Fanals de *Pollentia* (Almagro, Amorós 1953-54; Orfila, 1988; López Mullor, 1989) i a tombes de l'*ager pollentinus* (Mayet, 1975; Arribas, Llabrés, 1983; Orfila, 1988; López Mullor, 1989). També es troba als fons museístics procedents de Mallorca en els quals no es determina la procedència de les peces (López Mullor, 1989).

Forma Mayet XXXIII

És una de les més característiques de l'època d'August, fins al punt que Vegas (1973:66-67) la definí com a bol augustal. La seva presència en el nostre lot és considerable i per la pasta pareix de procedència itàlica (làm. IV, núm. 30-34)

Aquesta forma també s'ha trobat a Son Taixaquet de Lluçmajor (Ensenat, 1981; López Mullor, 1989), Sa Carrotja de Ses Salines (Colominas, 1915-20; Manera, 1974; Orfila, 1988; López Mullor, 1989), la Cova Monja (Ensenat, 1981; Orfila, 1988); *Pollentia* (Vegas, 1963; 1973; Arribas *et alii*, 1973; López Mullor, 1989) i a la necròpoli de Ca'n Fanals de *Pollentia* (Almagro, Amorós, 1953-54; Orfila, 1988; López Mullor, 1989).

Forma Mayet XXXV

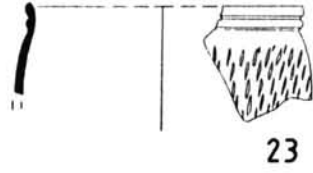
En el principat d'August aparegué l'engalba a les ceràmiques de parets fines, la qual cosa va proporcionar un millor acabament a les peces. Aquest fet, encara que de forma molt general, resulta indicatiu per a la datació dels materials. Dins la forma XXXV apareixen vasos amb engalba i sense, evidentment els qui no la tenen son més antics. La major part dels estudiats (làm. V, núms. 36-39) pertanyen a la primera classe, només un vas (làm. V, núm. 36) presenta restes d'engalba metalitzada. La forma XXXV fou substituïda per la Mayet/López Mullor XXXVII, 1, de procedència bética, que sorgí cap el 25/30 d.C. i es va imposar majoritàriament durant el principat de Claudi (López Mullor, 1989:167).

A Mallorca es documenta la seva presència a Sa Carrotja de Ses Salines (Orfila, 1988; López Mullor, 1989), al poble de Ses Salines (Orfila,

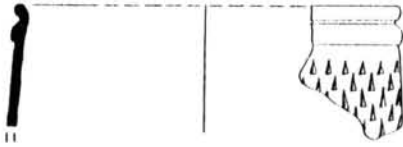
LAMINA III

22

23

24

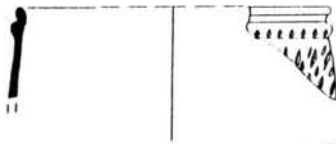
25

26

27

28

29

1988), Son Vaquer de'n Ribera de Manacor (López Mullor, 1989), Son Taixaquet de Lluçmajor (Enseñat, 1981; Orfila, 1988; López Mullor, 1989), la Cova Monja de Biniali (López Mullor, 1989) i a col·leccions museístiques procedents de l'illa (Ibid).

Forma López Mullor LIV

Aquesta forma no pertany a la tipologia de Mayet, sinó que és un tipus nou que presenta López Mullor. Aquest autor entronca l'inici amb les produccions ibèriques catalanes (lâm. VI, núms. 40-44) i la considera com a la més arrelada dins la tradició local. En acabat li dóna una datació que va des de final del segle I a.C. fins al principat de Tiberi, i arriba inclús fins a l'època de Claudi (López Mullor, 1989: 210-211). Només es coneixien les produccions catalanes i no es tenia notícies de la seva presència a Mallorca.

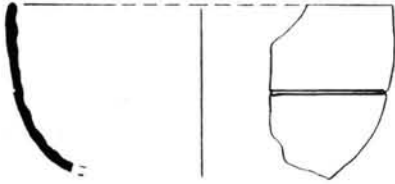
CONCLUSIONS

Els materials estudiats en aquest treball estan inclosos dins un lot més gran amb una àmplia diversitat de formes, cronologies i procedències. No obstant això, les parets fines de l'època d'August presenten una considerable homogenitat quant a l'origen, que és majoritàriament itàlic. Aquest fet no es dóna només a *Pollentia*, sinó que és propi de tot el món romà d'aquells moments, en què els centres itàlics controlaven i dominaven el mercat. A *Pollentia* l'origen itàlic es veu també en altres materials mobles, com son la *terra sigillata* (Comfort, 1961; Ettliger, 1983) i les escultures (Prevosti, Rafel, 1983).

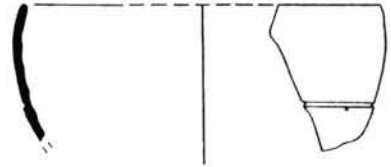
Però les produccions itàliques no són les úniques, ja que contam amb materials d'altres centres productors que es caracteritzen per la proximitat geogràfica amb Mallorca. Ens referim a les produccions ebusitanes i a les produccions ibèriques catalanes. Les primeres tenen l'antecedent en les nombroses troballes de material ebusità a l'illa. En el nostre cas són representades per un fragment de la forma Mayet XI B.

Pel que fa a les produccions catalanes, destacam la presència de la forma LIV de López Mullor, que fins ara només s'havia trobat a jaciments de Catalunya. Una de les seves principals característiques és la clara relació amb la ceràmica grisa ibèrica epigonal (López Mullor, 1989: 21), la qual cosa l'identifica amb d'altres produccions contemporànies manufacturades a l'àrea de la Catalunya actual. De la forma LIV contam amb cinc fragments, els quals pertanyen a diferents vasos, ja que la decoració i la pasta presenten petites variacions. Aquest fet n'indicaria una certa incidència a l'illa i confirmaria l'existència d'una relació comercial entre la costa catalana i Mallorca. La teoria es confirma, a més, per la presència de ceràmica ibèrica a diferents indrets de l'illa, com, per exemple, el Turó de Ses Beies de Calvià (Camps, Vallespir, 1971; Id, 1974; id, 1976; Gue-

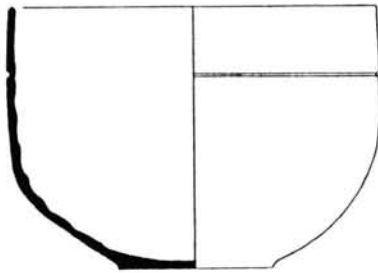
LAMINA IV

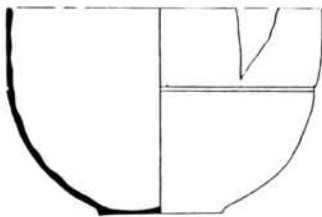
30

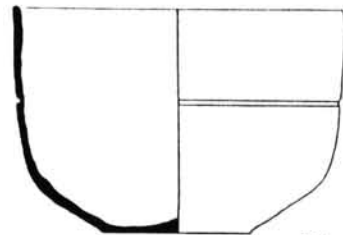
31

32

33

34

rrero, 1982) i també a la pròpia *Pollentia*. (Arribas, Tarradell, Woods, 1978).

A part de les esmentades produccions no itàliques, hem de fer referència a la teoria de la possible existència d'una producció local de la forma Mayet XXXII (làm. III, núms. 27-29), esmentada per Mayet (1980:21) i per López Mullor (1989: 157-158). El darrer autor, davant de la gran abundància d'aquesta forma a Mallorca, es planteja la possibilitat que la ciutat de *Pollentia* actuàs com a centre redistribuïdor de la forma itàlica i, a la vegada, aquesta abundància donàs com a fruit l'existència d'unes imitacions locals. En el nostre material les imitacions de la forma Mayet XXXII estàn representades per tres peces (làm. III, núms. 27-29) amb pasta de baixa qualitat i una decoració de rodeta poc acurada, però aquests elements no són indicatius d'un lloc de producció.

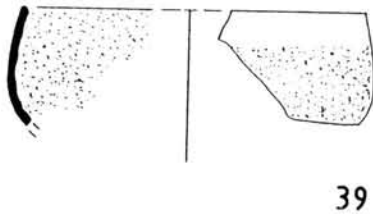
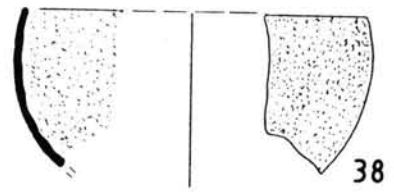
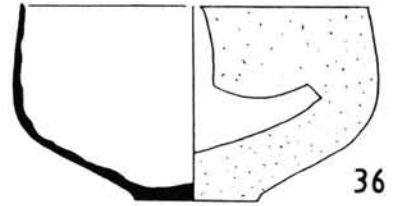
La gran quantitat de la dita forma a Mallorca no queda reflectida en el nostre lot, ja que la superen en nombre, les formes Mayet XXIV i XXXIII, ambdues itàliques.

INVENTARI

Làmina I

1. SP 833. Gruix: 2,5 mm; pasta color vermellós clar; sense engalba; decoració d'espines. forma Mayet IIIa.
2. SP 430. Gruix: 2,5 mm; pasta color gris vermellós; sense engalba; decoració d'espines. Forma Mayet IIIa.
3. SP 878. Gruix: 2,5 mm; pasta color gris marró; sense engalba; decoració d'espines. Forma Mayet IIIa.
4. SP 836. Gruix: 3 mm; pasta color gris; sense engalba; decoració d'espines. Forma Mayet IIIa.
5. SP 831. Gruix: 2,5 mm; pasta color arena; sense engalba; decoració d'espines. Forma Mayet IIIa.
6. SP 424. Gruix: 3 mm; pasta vermelloso; sense engalba; decoració d'espines. Forma Mayet IIIa.
7. SP 9. Ø boca: 75 mm; gruix: 2,5 mm; pasta vermelloso, fina; sense engalba. forma Mayet III B.
8. SP 117. Gruix: 2,5 mm; pasta color gris vermellós exterior i vermellós a l'interior; sense engalba; decoració de depresions. Forma Mayet VI.
9. SP 231. Gruix 2,5 mm; pasta vermelloso; sense engalba; decoració de depresions. Forma Mayet VI.
10. SP 1032. Gruix: 2,7 mm; pasta color gris amb abundants partícules platejades; sense engalba. Decoració d'incisions formant un dibuix geomètric. Forma Mayet XI.

LAMINA V

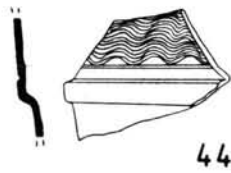
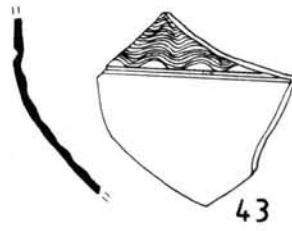
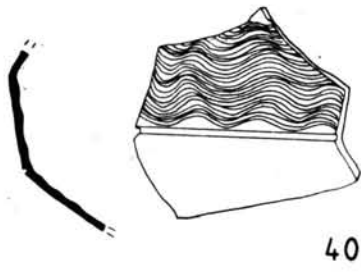
Làmina II

11. SP 3. Ø boca: 70 mm; Ø base: 39 mm; altura: 81 mm; gruix: 1,2 mm; pasta vermellosa i ben decantada; sense engalba; decoració de pinta. Forma Mayet XXIV.
12. SP 743. Ø boca: 75 mm; gruix: 2,5 mm; pasta grisa tirant a terrosa, sense engalba; decoració de grups de línies verticlas incises. Forma Mayet XXIV.
13. SP 751. Ø boca: 80 mm; gruix: 3,5 mm; pasta vermellosa, sense engalba; decoració de grups de línies verticals incises. Forma Mayet XXIV.
14. SP 752. Ø boca: 90 mm; gruix: 3 mm; pasta vermellosa i una mica grisosa a l'exterior, sense engalba; decoració de grups de línies verticals incises. Forma Mayet XXIV.
15. SP 575. Ø boca: 80 mm; gruix: 3 mm; pasta vermellosa, sense engalba; decoració de grups de línies verticals incises. Forma Mayet XXIV.
16. SP 444. Ø boca: 80 mm; gruix: 3 mm; pasta vermellosa, sense engalba; decoració de grups de línies verticals incises. Forma Mayet XXIV.
17. SP 782. Ø base: 40 mm; gruix: 2,5 mm; pasta fina i vermellosa; sense engalba; decoració de grups de línies verticals incises. Forma Mayet XXIV.
18. SP 851. Gruix: 3 mm; pasta vermellosa; sense engalba; decoració de grups de línies verticals incises. Forma Mayet XXIV.
19. SP 459. Gruix: 2,5 mm; pasta vermellosa a l'interior i la part inferior de l'exterior, reste grisós; sense engalba; decoració de grups de línies verticals incises. Forma Mayet XXIV.
20. SP 120. Gruix: 3 mm; pasta ataronjada; sense engalba; decoració de grups de línies verticals incises. Forma Mayet XXIV.
21. SP 1007. Ø base: 60 mm; gruix 5 mm; pasta grisosa i de manufactura barroera; sense engalba; decoració de grups de línies verticals incises. Forma Mayet XXIV.

Làmina III

22. SP 572. Gruix: 2 mm; pasta vermellosa, fina, dura i ben decantada, amb restes d'engalba vermellosa amb lluentor metàl·lic; decoració de fulles d'aigua a la barbotina. Forma Mayet XXXII.
23. SP 1049. Ø boca: 80 mm; gruix: 2 mm; pasta ataronjada, amb engalba; decoració de rodeta de pas senzill. Forma Mayet XXXII.
24. SP 574. Ø boca: 110 mm; gruix: 3 mm; pasta vermellosa, amb engalba; decoració a rodeta de pas senzill triangular. Form Mayet XXXII.
25. SP 931. Ø boca: 80 mm; gruix: 2 mm; pasta vermellosa, amb engalba metalitzada; decoració a rodeta. Forma Mayet XXXII.
26. SP 533. Ø boca: 130 mm; gruix: 3 mm; pasta vermellosa, amb engalba; decoració a rodeta senzilla. Forma Mayet XXXII.

AMINA VI

- 27 SP 1050. Ø boca: 100 mm; gruix: 2,2 mm; pasta ocre vermellova, blana y poc compactada, amb restes d'engalba taronja; decoració a rodeta senzilla. Forma Mayet XXXII.
28. SP 1052. Ø boca: 100 mm; gruix: 2,5 mm; pasta arena, blana i poc compactada, amb engalba taronja; decoració a rodeta senzilla. Forma Mayet XXXII.
29. 1051. Ø boca: 100 mm; gruix: 2,5 mm; pasta arena, blana i poc compactada, amb engalba taronja; decoració a rodeta senzilla. Forma Mayet XXXII. Els fragments 28 i 29 són probablement del mateix vas.

Làmina IV

30. SP 338. Ø boca: 100 mm; gruix: 3 mm; pasta vermellova a la part superior i grisa a l'inferior i interior, sense engalba; decoració: línia incisa a 2,5 cm. de la boca. Forma Mayet XXXIII.
31. SP 339. Ø boca: 100 mm; gruix: 2,5 mm; pasta vermellova, fina i ben decantada, sense engalba; decoració: línia incisa a 3 cm de la boca. Forma Mayet XXXIII.
32. SP 1611. Ø boca: 105 mm; ø base: 44 mm; altura: 75 mm; gruix: 2 mm; pasta vermellova a l'interior i al terç inferior, sense engalba; decoració: incisió longitudinal. Forma Mayet XXXIII.
33. SP 6. Ø boca: 90 mm; ø base: 31 mm; altura: 59 mm; gruix: 2 mm; pasta vermellova, sense engalba; decoració: incisió longitudinal. Forma Mayet XXXIII.
34. SP 1613. Ø boca: 96 mm; ø base: 44 mm; altura: 61 mm; gruix: 2 mm; pasta marró vermellova, sense engalba; decoració: incisió longitudinal. Forma Mayet XXXIII.

Làmina V

35. SP 345. Ø boca: 92 mm; gruix: 2 mm; pasta vermellova, fina, no molt dura i ben decantada, amb engalba vermellova metalizada; decoració: arena exterior exceptuant franja davall de la boca. Forma Mayet/López Mullor XXXV1a.
36. SP 565. Ø boca: 100 mm; ø base: 35 mm; altura: 55 mm; gruix: 2,5 mm; pasta vermellova i tova, sense engalba; decoració: arena exterior fins a la boca. Forma Mayet/López Mullor XXXV 1b,
37. SP 727. Ø boca: 110 mm; gruix: 3 mm; pasta vermellova, ben compactada i sense desgrediant; sense engalba; decoració: arena interior i exterior fins a la boca. Forma Mayet/López. Mullor XXXV 1d.
38. SP 1016. Ø boca: 120 mm; gruix: 3 mm; pasta grisa / fosca exterior i més vermellova a l'interior, amb molt de desgrediant, gruixuda i poc compacta; sense engalba; decoració: arena exterior i interior fins a la boca. Forma Mayet / López Mullor XXXV 1d.
39. SP 1604, Ø boca: 90 mm; gruix 2 mm; pasta vermellova i amb buits degut a una coccio dolenta, amb restes d'engalba metalizada;

- decoració: arena interior i exterior, exceptuant franja externa davall de la boca. Forma Mayet / López Mullor XXXV 1d.
40. SP 821. Gruix: 2,7 mm; pasta gris/clar; sense engalba; decoració: incisió a la carena i d'ondulacions. Forma López Mullor LIV.
41. SP 1034. Gruix: 2,5 mm; pasta dura de color gris fosc; sense engalba; decoració d'ondulacions. Forma López Mullor LIV.
42. SP 823. Gruix: 2,5 mm; pasta dura de color gris fosc; sense engalba; decoració: incisió a la carena i d'ondulacions. Forma López Mullor LIV.
43. SP 1036. Gruix: 3 mm; pasta gris fosc, fina i ben decantada; sense engalba; decoració: incisió a la carena i d'ondulacions. Forma López Mullor LIV.
44. SP 136. Gruix: 2,7 mm; pasta gris fosc, fina i ben decantada; sense engalba; decoració: motllura de mig centímetre acompanyada d'una incisió, a continuació s'observa una altra petita motllura, damunt d'elles comença la decoració d'ondulacions. Forma López Mullor LIV.

BIBLIOGRAFIA

- Almagro, M. i Amorós, L.R. 1953-54: "Excavaciones en la necrópolis romana de Ca'n Fanals de Pollentia (Alcudia, Mallorca)" en *Ampurias*, (Barcelona) XIV-XV: 237-277.
- Arribas, A. 1974: "Pollentia. Prehistoria y Arqueología de las islas Baleares" *VI Symposium de Prehistoria Peninsular* Barcelona: 359-373.
- Arribas, A. et alii. 1983: *Pollentia 3. Estudio de los materiales, I. Sa Portella, Excavaciones 1957-1963*. Palma de Mallorca.
- Arribas, A. i Llabrés, J. 1983: "Una necrópolis romana del Ager Pollentinus". *Pollentia 3. Estudio de los materiales, I. Sa Portella, Excavaciones 1957-1963*. Palma de Mallorca: 303-365.
- Arribas, A.; Tarradell, M. i Woods, D. 1973: *Pollentia I. Excavaciones en Sa Portella. Alcudia (Mallorca)*. Excavaciones Arqueológicas en España, 75. Madrid.
- 1978: *Pollentia II. Excavaciones en Sa Portella. Alcudia. (Mallorca)*. Excavaciones Arqueológicas en España, 98. Madrid.
- Camps, J. i Vallespir, A. 1973: "Cerámicas pintadas en Mallorca" *XII Congreso Nacional de Arqueología* Zaragoza: 283-295.
- 1974: "La estación de Es Turó de Ses Beies" *VI Symposium de Prehistoria Peninsular* Barcelona: 101 i ss.
- 1976: "Excavación de Es Turó de Ses Beies" *Noticuario Arqueológico Hispánico, Prehistoria 5* (Madrid): 401-404.
- Cerdà, D. 1980: *La nave romano-republicana de la Colònia de Sant Jordi, Ses Salines, Mallorca*. Monografías del Museo de Mallorca, 6. Palma.

- Colominas, J. 1915-20: "Estudis d'Arqueologia romana a les Balears. Habitació romana des Antigors a les Salines de Santanyi". *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, Barcelona, VI: 276-278.
- Comfort, H. 1961: "Roman ceramics in Spain: an exploratory visit". *Archivo Español de Arqueología*, Madrid, 34, núm. 103-104.: 3-17.
- Enseñat, C. 1981: *Las cuevas sepulcrales mallorquinas de la Edad del Hierro*, Excavaciones Arqueológicas en España, 118. Madrid.
- Ettlinger, E. 1983: "The Terra Sigillata of the Excavation at Sa Portella, Alcudia, Mallorca". *Pollentia 3. Estudio de los materiales, I. Sa Portella, Excavaciones 1957-1963*. Palma de Mallorca, 49-163.
- Fernández, J. i Granados, J. 1986: "Producción de paredes finas en Ebusus" *Actes du Congrès de Toulouse. Société Française d'Étude de la Céramique Antique en Gaule*: 51-56.
- Font Obrador, B. 1978: "Mallorca protohistórica". *Historia de Mallorca I*. Palma de Mallorca: 353-416.
- Guerrero, V. 1982: *Los núcleos arqueológicos de Calvià*. Palma: 243-348.
1985: "El fondeadero Norte de Na Guardis: su contribución al conocimiento de la colonización púnica en Mallorca". *VI Congreso Internacional de Arqueología Submarina. Cartagena*. Madrid.
- López Mullor, A. 1985: "Cronología de un tipo de tasas de paredes finas en Ampurias". *Congrés Nacional d'Arqueologia de Vitoria*.
1989: *Las cerámicas romanas de paredes finas en Cataluña*, 2 vols. *Quaderns Científics i Tècnics*, 2. Diputació de Barcelona, Barcelona.
- Manera, E. 1974: "Las cerámicas romanas de la necrópolis de Sa Carrotja. Ses Salines, Mallorca". *VI Symposium de Prehistoria Peninsular*. Barcelona: 387-405.
- Marabini, M.T. 1973: *The Roman Thin Walled Pottery from Cosa (1948-54)*. *Memories of the American Academy in Rome*, XXXII. Roma.
- Mas, J. 1987: "El jaciment funerari de Posada de Carrossa (Artà, Mallorca)". *Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana*. Granollers: 195-201.
- Mateu Llopis, F. 1953: "Hallazgos monetarios". *Numario Hispánico*. Madrid: II núm. 3: 91-105.
- Mattingly, H. 1983: "Roman Pollentia: Coinage and History". *Pollentia 3. Estudio de los materiales, I. Sa Portella, Excavaciones 1957-1963*. Palma de Mallorca: 243-301.
- Mayet, F. 1975: *Les céramiques a parois fines dans la Péninsule Ibérique*. Paris.
- Orfila Pons, M. 1988: *La necrópolis de Sa Carrotja y la romanización del Sur de la isla de Mallorca*. BAR, 397. Oxford.
- Prevosti, M. i Rafel, N. 1983: "Introducción al estudio de las esculturas romanas de Pollentia". *Symposium de Arqueología: Pollentia y la romanización de las Baleares*, Palma: 55-63.

- Ricci, A. 1985: "Ceramica a pareti sottili". *Atlante delle forme ceramiche II. Enciclopedia dell'Arte Antica, Classica ed Orientale*. Roma: 232-357.
- Rosselló, G. i Guerrero, V. 1983: "La necrópolis infantil de Ca's Santamarier (Son Oms)". *Noticiario Arqueológico Hispánico*. Madrid: 15: 405-448.
- Tarradell, M.; Arribas, A. i Rosselló, G. 1978: *Historia de Alcúdia*, I. Alcúdia.
- Vegas, M. 1973: *Cerámica común romana del Mediterráneo Occidental*. Barcelona.

Gesta Triumphalia per Pisanos Facta

MIREIA MULET I MAS

La traducció de les *Gesta Triumphalia per Pisanos facta* pretén completar la que al seu dia vaig fer del *Liber Maiolichinus de gestis Pisanorum*. El present document forma part del tom sext d'una de les obres monumentals escrites i recopilades per Muratori, el *Rerum italicarum scriptores* de 24 volums. L'encapçalament del tom sext és precís: *de captione Hierusalem, et civitatis Majoricarum et aliarum civitatum* (entre aquestes altres ciutats conquerides hi ha Gènova, ciutat esmentada diverses vegades al *Liber* (v. 135, v. 1168) i sempre qualificada d'envejosa ja que no només no volgué ajudar Pisa en tan magna empresa sinó que, sempre que pogué, entorpí les operacions).

Malgrat que entre la redacció del *Liber Maiolichinus* i la de les *Gesta triumphalia* no hi hagi un lapse de temps excessiu, a la redacció queda paleses diferències i matisacions, que donen una especial característica a cadascun dels relats, temps més que raonable perquè de l'un a l'altre hi hagi algunes diferències i matisacions. Encara que aquestes no siguin moltes, cal remarcar les més notables. Una primera lectura del present document ens mostra els fets que tingueren lloc a Mallorca entre el 1113 i el 1115: la partida dels pisans cap a terres mallorquines, l'arribada a Sant Feliu de Girona per equivocació, l'aliança amb els cabdills catalans, les anades i vingudes de les naus, els enganys i defalliments, les escomeses, raptos i saquejos i el triomf final dels aliats. Són, per tant, les *Gesta* la mateixa crònica resumida. La sortida de les naus de Pisa, de les costes de l'Arn es fa també el dia de Sant Sixt (6 agost), sota la benedició del P. Pasqual II per alliberar els germans cristians que té presoners el cruel rei de Mallorca (les *Gesta* el qualifiquen d'*Eunuchus*; el *Liber* (v. 1066) ens deia que era *seminaris*). Encara que els estudiosos estiguin d'acord en què això succeí el 1113, el present document ens diu que fou l'*anno millesimo centesimo decimoquarto*. Tot es retarda un any i la victòria dels cristians s'aconsegueix, segons la *Gesta* l'any de l'Encarnació del Senyor *millesimo centesimo decimosexto* i no el 1115.

La primera matisació que trobam en aquest document ens diu que els pisans sortiren *in trecentis navibus*. El *Liber* (v163) parla només d'una

"populosa" flota tot i que, un cap aliats, determina el nombre de naus en cinc-cents. La primera xifra sembla certa perquè Calisse (pàg 13, nota 2) ens diu que segons FANUCCI a la *Storia militare pisana* (Pisa 1788, pàg. 109) cada galera portava cent-cinquanta homes, o sigui, que l'exèrcit de l'expedició contra Mallorca era d'uns quaranta cinc mil homes. Aquesta informació concorda amb les cròniques que ens diuen que la ciutat de Pisa restà sense homes i a l'empar dels florentins.

Les indicacions geogràfiques i els topònims són escassos, exceptuant la descripció de la ciutat d'Eivissa que és aquí tan detallada com al *Liber*. Alguns dels topònims presenten una grafia diferent. Així, el Cap Blanc de Sardenya era, al *Liber*, *Caput album* mentre que a les *Gesta* és *Capalbi*. El nom d'Eivissa, *Ebusus* al *Liber*, és ara *Evisam*.

Pel que fa als noms propis les *Gesta* ens brinden també la relació dels cabdills catalans aliats però no anomena ni els pròcers del Rosselló, ni els de Bésiers i Nimes; de fet, i exceptuant els capitosts, només ens recorda el nom de *Petrus Albithonis*, personatge repetidament esmentat al *Liber*; el Cardenal Bosó, sempre a punt per exhortar els que defalleixen i els Pedots a qui s'encomana el comandament de la flota i que podrien ser els mateixos que el *Liber* (v. 211) identifica amb el nom de *Alpherio* i *Passarino*. El nom de dos dels cabdills presenten una grafia evolucionada: *Guillem Pesulani Mons* i *Raimundus de Balso* són al *Liber* *Vilielmus dominus Mons Pesulani* i *Raimundus origo Balcius*. L'autor d'aquesta crònica només ens recorda, d'entre els noms pagans, els dels reis. El nom del rei eunuc, *Nazareodolus* al *Liber*, és aquí *Nazaredech*. L'autor fa memòria només dels herois amb poder. La llarga llista de noms de combatents d'un i altre bàndol que podem trobar especialment als llibres IV i V del *Liber* és ara inexistent.

La relació dels tresors que agafaren els cristians com a botí de guerra és més exhaustiva. Als que ja esmentava el *Liber* hi hem d'afegir teles, vestits preciosos, vasos d'argent, ivori i cristall, creus de plata, llibres sagrats, or, plata i les insígnies dels ornaments reials. És difícil, ja ho diu la crònica, descriure tots els tresors que trobaren a les cambres reials.

En referència a les armes ofensives i defensives només anomena les *mangani* o màquines de guerra que serveixen per atacar i escometre les murades de les ciutats: *castella lignea*, *turres*, *machinae*, *antennae* i *gatti*. Com que les *Gesta* no relaten cap batalla cos a cos, no hi ha especificació de les armes i indumentària pròpia d'aquest tipus de combat. El que sí rememora el present document és la utilització de l'anomenat "foc volador" que ja al *Liber* (v 3131) era citat com un art "recentment" inventat pel dànaus. Foren ells els qui donaren nom a aquest tipus de foc, dit també "foc grec", usat a l'edat mitjana. Estava compost de matèria inflamable que es podia llançar lluny i que era difícil d'extingir amb aigua.

Hem d'afegir a tot això que les *Gesta* ens donen algunes datacions molt precises: prenen una nova ciutat, *l'octavo Idus Februarii*; prenen la tercera ciutat el *quarto Nonas Martii*; prenen una quarta ciutatella el

sexto Idus Martii; moren cinc sarraïns i obtenen una torre el *quatordecimo Kalendas Aprilis* s'aconsegueix la conquesta del *Cassarum*.¹ Aquest topònim, tal com diu el doctor Guillem Rosselló-Bordoy a l'apèndix del *Liber Maiolichinus* no hi és documentat però apareix repetidament a les *Ges-ta* i amb el seu valor diminutiu de *civitatula*.

Per acabar, recordem com el bisbe Pere al llibre IV (v. 1576) exhortà el poble i els digué:

– "Voluntàriament us heu apropiat a les entrades del Tàrtar (i assenyala amb la dreta les murades de Mallorca)".

És aquest, per tant, un nou relat de com els pisans i els aliats destronaren el rei de Mallorca, súbdit del Tàrtar.

Traducció

Per tal de tenir-ne memòria, hem volgut escriure les gestes que Déu Omnipotent es dignà aconseguir per al poble pisà.

A l'any 1099 de l'Encarnació del Senyor, estant l'església romana sota la direcció del D. Papa Urbà II, el poble pisà sortí amb 120 naus per tal d'alliberar Jerusalem de les mans dels pagans; el seu guia i cabdill era Daibert, Arquebisbe de la ciutat pisana, el qual després es quedà a Jerusalem com a Patriarca.

En el seu camí expoliaren Leucada i Cefalònia, ciutats poderoses que foren vençudes, ja que solien impedir-los el camí cap a Jerusalem.

En aquest mateix camí l'exèrcit pisà prengué Maidan, poderosa ciutat, ocupà Laudòcia amb Boemond i prengué Gibellus, ell mateix i en Ramon, comte de Santa Agueda.

Després de sortir d'aquí, arribaren a Jerusalem, que a l'any 1100 fou conquerida i ocupada pels cristians; els pisans hi romangueren algun temps i, després de reedificar la malferida ciutat, tornaren a les seves cases.

Però abans que els cristians sortissin per terra i per mar per alliberar Jerusalem, succeí que Déu mostrà aquests senyals, això és, que del cel plogueren estels com si fossin aigua, el senyal d'una estrella amb cabellera mostrà els seus raigs i el cel, per la part septentrional, semblà que es cremava per totes bandes.

Quan l'exèrcit de terra dels cristians sortí per alliberar Jerusalem, entaulà cruels i innumbrables combats contra els pagans; després de vèncer-los i aniquilar-los, els soldats de Crist trobaren Nicea, Antioquia i, a l'església del Beat Pere, trobaren la llança que havia perforat el costat del Senyor i la confiaren a Raimon, comte de Santa Agueda com a portaes-

¹ *Cassarum* és la llatinització de l'àrab *qasr* = tal volta per analogia amb *castell*, *fortalesa*, *alcàsser*, el llatí *castrum* la disinença final es la de la 3ª declinació que mantenim.

tendart de l'exèrcit cristià. Els cristians d'aquest exèrcit destacaren com a generals i prínceps, el Bisbe de Santa Maria de Podio, home prudent i molt poderós, portant amb ell molts del seu ordre, i l'abans citat Comte Raimon amb els comtes Boemond i Tancred, Robert Fresció, il·lustres; un d'ells, de nom Godofred, fou elegit per unanimitat Rei de Jerusalem per gràcia de Déu. A aquest el succeí el seu germà Balduí, el més valent soldat de Crist, amb l'enginy i el valor del qual moltes ciutats dels pagans foren conquerides i moltes es convertiren en tributàries seves.

A l'any 1112 de l'Encarnació del Senyor el rei Enric IV amb un ingent exèrcit arribà a Itàlia, a Longobardia, i destruí, no per la força, sinó amb enganys Novara i també la ciutat Aretina, a Túscia. Amb moltes promeses, enviats els ostatges, havent-se fet moltes promences mútues el senyor P.P. Pascual II i ell mateix prop de Sutri en presència dels cardenals, és rebut amb magnificències a l'escalonada de l'Església del Beat Pere, príncep dels apòstols, pel mateix P.P., pel clero romà i pel poble i, molt honrat amb una besada del papa, entrà amb ell a l'església. Sense acceptar l'anomenat rei allò que havia promès que duria a terme, no dubtà a lliurar el seu senyor, el Papa Pasqual, i a fer-lo presoner indecorosament; no va tèmper dur-lo per diversos llocs, habillat amb els vestits papals junt amb molts de nobles romans, i, afegint-hi moltes injúries, no tingué por de perjudicar-lo. Finalment, com que l'anomenat Papa pogué alliberar els cardenals i els ciutadans romans de les seves mans, aconseguida i promesa la pau, reeixí a escapar-se d'aquesta captura amb tots els seus.

A més a més, l'any 1114, sota la direcció del P.P. Pasqual II, el foc diví encengué els ànims dels ciutadans pisans i els pobles de les altres ciutats d'Etrúria contra Mallorca. Certament el rei d'aquesta illa, sens dubte un tirà cruel i molt malvat, encara que fos eunuc, de nom Nazareodol, havia aturmentat molts cristians amb cadenes i els tenia presoners llarg temps. Aquesta fou la raó per la qual l'exèrcit pisà sortí amb tres-centes naus de les costes de l'Arn el dia de Sant Sixt per tal d'alliberar els cristians; en arribar a Sardenya, tot l'exèrcit atracà al port de Cap Blanc. En aquest lloc, després de reconciliar quasi tots els que estaven en desacord, es confia el comandament de l'expedició naval als Pedots, els estendarts dels quals segueix tot l'exèrcit contra Mallorca. Com que s'extraviaren en el mar i ignoraven el camí correcte, s'allunyaren de Mallorca; dividits i dispersats cap a diferents llocs de Barcelona, finalment arribaren al port de Sant Feliu de Girona.

A l'arribada d'aquest exèrcit tota la província esclata en una gran alegria i diu que ella, junt amb els pisans, vol prendre part en el triomf de Mallorca.

Així doncs, ràpidament s'uniren a l'exèrcit pisà Ramon, comte palatí de Barcelona, el Bisbe d'aquesta mateixa ciutat, el Comte d'Empúries, Eimeric de Narbona, Guillem de Montpeller i també Ramon de Baus amb

una gran quantitat dels seus soldats de cavalleria i d'infanteria. Tots junts atracaren al port de Salou on romangueren llarg temps i des d'on intentaren reiteradament anar contra Mallorca però, com que vents contraris pertorbaven el mar, no pogueren acabar el camí sovint començat. Per això aquells que, tornant a Barcelona des del port de Salou, patiren el naufragi de moltes naus a la costa barcelonina proposaren passar l'hivern a Barcelona.

Així doncs, mentre alguns pisans passaven l'hivern allà i refeien les naus rompudes succeí per voluntat divina que, tant els que havien tornat a Pisa com els que havien romàs a Barcelona, s'aplegaren de Salou el dia del naixement de Sant Joan Baptista i tots ells emprengueren, ja que bufava un vent favorable, el desitjat camí contra Mallorca amb Pere, arquebisbe dels pisans, amb el cardenal Bosó, legat de la Seu Romana i amb els cabdills abans esmentats.

I per haver-ho disposat així la gràcia divina, arribaren primer a l'illa d'Eivissa. En aquesta illa hi havia una ciutat del mateix nom, col·locada a un lloc elevat i fortificada amb murades, excelses torres, un vallat, fossats, llocs pantanosos i el mar per totes bandes; a més de tot això, era com un formiguer de fortíssims guerrers amb una inesgotable quantitat d'armes. Aquesta era la raó per la qual no hi havia cap esperança de poder conquerir-la. No obstant això, assetjada durant un mes i gràcies a l'ajut de Déu Omnipotent aquella cruel i valerosa ciutat fou conquerida la festa de Sant Llorenç amb la ferotge oposició dels sarraïns.

I així, abatudes per totes bandes les murades d'aquesta ciutat, destruït el seu Cassarum i carregades les naus amb el seu botí, amb el cruel i malvat Guiu d'aquesta ciutat lligat amb cadenes, la festa de l'apòstol Sant Bartomeu arribaren a l'illa de Mallorca amb ajuda divina. Al dia següent, després de fer tots junts una assemblea i de planejar una tàctica prudent, decideixen atacar de la banda d'orient amb prudència i valor la populosa ciutat rodejada de murades, baluards i enormes fossats. Al tercer dia i després d'acostar-se a la ciutat, entaularen un aferrissat combat amb els sarraïns i, perseguint-los i matant-ne molts, varen empènyer novament aquella pèssima gent dins les murades. Aquell mateix dia disposaren el campament a prop de la ciutat, des d'on els pagans els retaven sovint a la lluita; però els cristians reclouïen els pagans amb valentia a la ciutat després de perseguir-los i matar-ne molts.

Després que els ingeniosos artesans pisans hagueren construït màquines de guerra, *gattis* i castells de fusta, assaltaven amb audàcia la ciutat i amb les màquines de guerra destruïen amb gran força les murades de la ciutat i llurs torres. Malgrat haver aconseguit una gran destrucció de murades i torres, no deixaven que els pisans entrassin a la ciutat perquè, com que es manifestava un gran coratge entre les tropes dels forts sarraïns i tenien a dins castells de fusta, oposaven una extraordinària resistència.

Succeí que, destruïts els castells dels cristians per gran quantitat de màquines de guerra dels pagans i allunyats els cristians de les murades de la ciutat malgrat el seu valor, els sarraïns, protegint-se amb màquines de guerra, refeien les murades i no tenien gens de por de l'exèrcit dels cristians.

Però com que el Senyor tolera només fins a cert punt que els seus puguin esser posats a prova en excès, els cristians, un cop refetes les seves forces amb el combat i reanimats amb la ruïna dels pagans, resisteixen enginyosament.

Així doncs, alguns cristians es dedicaven a edificar cases de fusta ja que s'acostava l'hivern: altres a construir dos castells més de fusta i a reconstruir sense descans els dos primers; altres cristians s'afanyaven a recórrer l'illa per terra i per mar, a expoliar-la de tots els seus béns i a portar amb ànsia queviures a tot l'exèrcit.

Refetes de manera òptima totes les màquines de guerra dels cristians, al punt avancen amb tots aquests artefactes cap a les murades de la ciutat i allà mateix els cristians posen, davant dels castells de fusta dels sarraïns, els seus castells.

Succeí que, segons la tècnica dels pisans, el foc volador s'estenia a través de l'antena des del castell dels cristians cap al castell pagà i el cremava. Gràcies al valor diví i a la intercessió de la Beata Verge Maria, la Purificació de la qual era aleshores celebrada pel poble cristià, el foc d'aquest castell que es cremava s'estenia per voluntat divina a un altre castell d'aquesta mateixa ciutat i igualment el cremava.

Aleshores els ciutadans pisans i tot l'exèrcit cristià, que estaven molt contents i que honoraven Déu i la beata Verge Maria amb magnífiques lloances, acosten els seus castells a la murada de la nova ciutat que havien destruït i a l'octava de les idus de febrer, després de fer una gran matança de sarraïns, prenen lluitant una nova ciutat.

Fent avançar amb l'ajuda de Déu els seus propis castells i destruint les cases, els dugueren, a través de la ciutat conquerida, a l'esplèndida ciutat antiga que estava rodejada de torres, murades i fossats i, un cop construïdes també màquines de guerra properes a la ciutat, començaren a expugnar-la amb aquestes i amb totes les seves forces i a destruir amb coratge les murades.

Aleshores succeí que, gràcies a la inspiració del Senyor i amb la prudència i honradesa de l'Arquebisbe dels pisans, del legat romà dels canonges de l'església pisana, es dissolgué la reunió i els plans del pacte del Comte de Barcelona i del rei dels sarraïns i es consideraren totalment nuls.

Quan l'arquebisbe, el legat romà, el clero, el Comte de Barcelona i els altres prínceps es reuniren per escoltar els plans abans esmentats, Pere Albició, conegut soldat pisà, arribà a correu i, armat i cridant que els pisans assaltaven la ciutat, interrompé l'assemblea; junt amb el clero i els altres que havien vingut promptes a lluitar, l'anomenat Comte romangué

trist i, com que no havia estat escoltat el seu pla, digué que ell no lluitaria i prohibí als seus de lluitar.

Però el poder diví, que veia l'entusiasme dels pisans i que volia apiadar-se de la desgràcia dels captius, permeté que la magnífica ciutat fos conquerida per mà dels ciutadans pisans el dia de la celebració de la Càtedra del príncep dels apòstols. Mataren molts milers de sarraïns d'un i altre sexe i en feren molt presoners; havent trobat allà gran quantitat de tresors sarraïns i agafant-los cada u pel seu compte, arriben a la presó dels captius i, traient-los d'allà amb grans plors, els desfan dels seus vincles i cadenes.

Després de la gran alegria, que dipositaren en Déu, per l'alliberament dels captius pels quals havien vingut, arriben a la tercera ciutat que havia estat del Rei Murtada i la prenen la quarta de les nones de Març després de derruir la murada i esbucar les portes ferrades. Fan presonera la germana del rei Murtada, els seus fills, filles i parents amb gran quantitat d'or, plata i vestits.

Però com que aquesta havia estat molt piatosa amb els captius, ells ho testimoniaven, i amb qualsevol cristià que arribava allà, se li retornà la llibertat a ella i a la seva descendència; succeí que, romanent en aquesta illa de Mallorca la seva filla, la reina, arribà ràpidament acompanyada del seu germà i del seu fill a Pisa amb l'exèrcit pisà i, després de renunciar allà el paganisme, reberen ella i seu fill petit un nom cristià. Una quarta ciutadella, que havia estat construïda al voltant de la règia Suda i que s'anomenava Cassarum, fou conquerida pels pisans el dia sisè de les idus de març.

A més del Cassarum quedaven encara dues torres des de les quals molts i molt valents guerrers sarraïns lluitaven contra els cristians; com que els pisans no havien volgut acostar-s'hi massa, llançaren foc a una de les torres. Una vegada presa, foragitaren alguns sarraïns i, per atacar els que hi romangueren, un fort i molt valent soldat pisà pujà per l'escala i, rebent l'ajuda d'un altre cristià que havia pujat des de dins, obtingueren la torre davant tot l'exèrcit cristià, que estava admirat, el catorzè dia de les calendes d'abril, després de matar cinc sarraïns.

Quan el rei Burabé, que havia estat nomenat rei després de la mort del rei Nazareodol, veié que només quedava el Cassarum, malfiant-se i perdent les esperances davant de la fortalesa dels pisans i veient que no podia resistir els seus enginys, intentà escapar-se per mar amb uns quants sarraïns i amb els seus tresors reials.

Però tal com Déu ho havia disposat, no pogué enganar les vigilàncies pisanes. Quan es disposava a entrar a la barqueta, fou capturat allà mateix pels pisans i retíngut amb cadenes. Llavors fou conduït, presoner, a Pisa per a glòria dels pisans. Tan aviat com conegué la captura del rei mallorquí, l'exèrcit cristià, alegrant-se i alabant Déu, apropà dos castells i màquines de guerra al Cassarum.

A prop d'ella hi havia barbacades de gran amplada i d'enorme profunditat que havien omplert amb fustes i hi posaren els castells. Així, des d'uns castells molt elevats, els cristians lluitaven des dels castells i des del pont contra els sarraïns i els abatien també amb les màquines de guerra, els pisans passen a través del pont al Cassarum, on maten alguns sarraïns, en tiren uns altres pel precipici i en persegueixen molts dins el Cassarum. S'enlaira la bandera de l'exèrcit pisà damunt el Cassarum i, després d'aconseguir i consumir la victòria sobre els sarraïns i les seves fortaleses, tot l'exèrcit aclama Déu glorificant-lo. La captura del pròpi Cassarum i la consumació de tant treball i lluita s'obtingué el tercer de les nones d'abril. D'aquesta manera els ciutadans pisans entren al Cassarum i als palaus reials i troben les cambres plenes de gran quantitat de nobles sarraïns d'un i altre sexe, alguns dels quals maten precipitant-los i a molts, lligant-los amb cadenes, se'ls emporten captius amb ells.

És difícil descriure tots els tresors reials que trobaren allà entre teles, or, plata, precisos vestits reials i més botí innombrable; la major part dels tresors es cremaren allà mateix per negligència dels guardians; a més d'aquestes coses trobaren creus de plata, llibres sagrats i altres ornaments eclesiàstics que aquests malvats sarraïns havien agafat per la província i per altres regions dels cristians.

Destruïda d'aquesta manera el Cassarum i arruïnada tota la fortificació de Mallorca, els ciutadans pisans fan un campament i es divideixen entre ells els grandiosos i innombrables botins de la destruïda ciutat, després de separar i fixar grans i preuats regals per a l'església pisana, consistents en teles, vestits, vasos d'argent, molt d'ivori i de cristall, a més a més de les insígnies dels ornaments reials. Una vegada fet tot això, els ciutadans pisans i tot l'exèrcit carreguen les naus amb el botí aconseguit i, després de pujar-hi, tornen als seus llocs amb tota bonança. S'aconseguí el triomf de Mallorca i el gloriós exèrcit cristià tornà l'any 1116 de l'Encarnació dels Senyor, essent a Roma cap de l'església el P.P. Pasqual II, de beata memòria, que estigué en el papat durant 18 anys, 5 mesos, 6 dies i morí l'any 1118 de l'Encarnació del Senyor.

El succeí el venerable Papa Gelasi II que, després d'arribar a Pisa, consagrà l'església pisana i, fent-la Metropolitana, sotmeté els bisbes Corsos, nomenant l'Arquebisbe.

Any 1119 de l'Encarnació del Senyor, el dia sisè de les calendes d'octubre. Sortint de la ciutat de Pisa, els pisans arribaren per mar fins a Marsella amb honors. Des d'aquí arribà a Cluniaco on va morir. Viví en l'honor i la dignitat papal un any i quatre dies. A aquest el succeí l'arquebisbe de Viena, elegit a Cluniaco pels bisbes romans, els cardenals i per molts altres de l'ordre eclesiàstic com a Papa Calixt II. Després de la mort del venerable Papa Gelasi, Pere, arquebisbe dels pisans, sortí cap a Còrsega amb el cardenal Pere, legat de l'església romana, els canonges de l'església pisana, el jutge i cònsol dels pisans Ildebrand i altres ciuta-

dans pisans; rebut allà amb honors, davant el clero i el poble cors consagra l'elegit Maravense i la seva església, i rebé l'obediència i la fidelitat dels altres bisbes de Còrsega. Any 1119 de l'encarnació del Senyor.

Després de l'honorable retorn d'aquests, al punt un ràpid rumor omplí Túscia i Longobardia, el qual deia que l'església pisana, que havia aconseguit la dignitat metropolitana, s'havia traslladat a Còrsega i que allà, una vegada celebrada la fidelitat dels bisbes i de les esglésies i acceptada la fidelitat dels bisbes, havia sotmès els bisbes i les esglésies de Còrsega a la seva potestat per concessió de Gelasi, pontífex romà.

Aleshores succeí que l'enveja del diable, que deplora i es queixa sempre dels béns de l'altre, exaltà cruelment els necis cors dels genovesos i envilí funestament les seves orgulloses boques. En sentir que l'església pisana era exalçada amb un honor tan gran i era considerada com la més gloriosa, com si s'haguessin tornat bojós, allà mateix s'indignaren ferotgement contra els pisans i s'enfurismaren dient, com si fossin homes dementes, que la ciutat pisana no havia d'esser revestida amb un honor tan gran i que li bastava contentar-se amb l'honor dels seus avantpassats. En conèixer aquests insensats rumors dels pisans no volien creure el que sentien ja que pensaven que el poble genovès estava regit i dirigit pel dret i pel govern dels savis. Però per voluntat de Déu succeí que la locura dels genovesos, exigint els seus mèrits, tingué la beniteria i la infàmia com a general i company. Però com que Déu i l'església romana, basant-se en el dret propi del pontífex romà, havia glorificat l'església pisana amb dignitat i magnificència, els genovesos, que estaven afectats d'una enveja malèvola i, una vegada perdut tot el seny, s'havien tornat bojós, amenacen de trencar el vincle d'amistat amb els pisans i no refusen rompre els sagraments de la pau tant de temps tinguda uns amb els altres.

D'aquesta manera quan els comerciants pisans navegaven a causa dels seus negocis amb tranquil·litat i segons l'antic costum, els genovesos, sense ofensa ni cap circumstància raonable, portats només pel furor, surten de les emboscades com si fossin pirates molt dolents i els ataquen amb les seves galeres a la ruta de Sardenya, roben els pisans desarmats, agafen tots els seus doblers i s'emporten amb ells les naus pisanes cap a casa seva.

Els ciutadans pisans s'enrabiaven amb aquestes notícies i s'admiren enormement que els seus comerciants hagin estat saquejats pels genovesos sense cap ofensa. Com que els pisans, que coneixien igualment l'estultícia i la inaudita supèrbia dels enemics, no volien venjar-se, envien els seus nobles i experimentats missatgers a Gènova per tal que diguin als genovesos que la ciutat pisana vol disculpar-se si mai havia fet alguna ofensa o si alguna cosa havia estat robada injustament als genovesos, que semblava bé als pisans recuperar i reafirmar el vincle d'amistat i restituir els pactes de pau. Però la locura dels genovesos que escoltaven aquestes paraules amb les ments enfollides refusà respondre pacíficament; és més, amenaça d'ocasionar mals pitjors que els abans dits.

Com que els ciutadans pisans demanaven amb continus missatgers i pacífiques cartes el botí que havien agafat i la pau i veien que mai l'aconseguirien, preparen en un espai de temps breu un exèrcit naval. Així doncs, dirigint-se per mar contra Gènova, cremant, incendiant i enfonsant les naus que trobaven, devasten cruelment la Marca. Si bé era el desig de tots arribar a la ciutat i devastar-la, sorgí un vent contrari que s'emportà els pisans cap al port de Venus. El poble genovès, que ho sabé, navegà cal al port de Venus i quan les galeres dels pisans veieren des dels llocs de vigilància les galeres dels genovesos, una de les deu, que estaven als llocs de guàrdia, ràpidament anuncia a l'exèrcit dels pisans que els genovesos s'acosten. Les nou galeres que havien romàs als llocs de guàrdia, atacant ràpidament i audaç totes les galeres genoveses, valerosament les persegueixen fins a trenta milles, i els segueix tota la resta de l'exèrcit dels pisans. Però com que s'interposa entre ells un vent contrari, la victòria sobre els genovesos s'ajorna. Quan els pisans tornen al port abans esmentat i s'allunyen del Campament a causa de la manca d'aigua dolça, els genovesos, amb un gran desplegament de naus, arriben de nit al mateix port a l'empar del campament; els pisans, que veieren que tota la tropa genovesa havia arribat al campament del port de Venus, surten més ràpids, esperant obtenir la victòria sobre els seus enemics i sobre el campament amb ajuda de Déu. Quan, en el solemne dia de Sant Sixt de l'any 1120 el poble pisà celebrava els oficis de les misses, quatre galeres genoveses surten del port i agafen ràpidament petites barquetes plenes de nins pisans que havien vingut per veure la batalla. Mentre els pisans ho veuen i volen preparar l'ajuda als seus, els genovesos surten del port i es dirigeixen a mar oberta. L'exèrcit pisà, que veié que els genovesos volien començar la batalla, per unanimitat i ràpidament es disposen a atacar-los. Els pisans que s'hi acosten, lluiten amb ells amb grans forces, persegueixen l'exèrcit genovès, prenen les seves naus, n'enfonsen algunes, s'emporten molts enemics seus cap a les naus pisanes, excepte aquells que una ràpida fugida portà a l'oportuna protecció del seu campament.

Així, enfonsats molts genovesos, morts molts, sense cap mal per als pisans, cosa admirable havent aconseguit un feliç triomf sobre els genovesos, l'exèrcit pisà ofereix la lloança i glòria a Déu Omnipotent que concedí una victòria tan gran al poble pisà.

De nombres y de cosas en Al-Andalus: Reflexiones en torno a una monografía de Rosselló Bordoy

JUAN A. SOUTO

«¿Y qué interés lingüístico tienen todos estos cacharritos?», preguntaba intrigado el hispanista al ver los objetos cerámicos que el arabista dibujaba sobre su mesa. «Comencemos por el principio, contestó éste: ¿Cómo llamarías tú a los tales "cacharritos"?» «Pues lucernas, claro». «No tan claro: tú les llamas *lucernas*, usas un latinismo; yo les llamo *candiles*, uso en arabismo, pues son objetos andalusíes y ése debe ser su nombre».

Un derecho humano fundamental es el de tener nombre, usarlo y ser llamado por él. Si las cosas irracionales hubiesen de tener derechos, uno de ellos sería ése precisamente, el del nombre propio. Basándose en tan sencillo principio, y con el respaldo de una sólida formación bifronte en los campos del arabismo y de la arqueología, el Dr. Guillermo Rosselló lleva años dedicándose a la defensa del derecho de las cosas a su nombre. Concretamente, de las cosas islámicas, y muy en especial de la cerámica andalusí. Su propuesta es clara y sencilla: los objetos creados por el hombre en un contexto cultural determinado deben significarse con los nombres correspondientes en la lengua utilizada en el mismo. En el caso de las cerámicas andalusíes, se debe tratar de averiguar sus nombres en su momento y su lugar de creación y utilización; y, dada la riqueza en arabismos de los léxicos castellano y catalán, se debe tratar de buscar entre ellos aquellas palabras que mejor definen las piezas en cuestión, si es que en efecto las hay y se conservan. Esta propuesta, que no es nueva en el autor, constituye la piedra angular de su interesante última monografía en solitario, que en las páginas que siguen intentaremos describir y analizar críticamente.

¹ Rosselló Bordoy, G., *El nombre de las cosas en al-Andalus: una propuesta de terminología cerámica*, Palma de Mallorca, 1991, 225 pp., ilustr.

DESCRIPCIÓN DE LA OBRA

El libro se abre con una «justificación» (pp. 9-15), donde se recoge la preocupación del autor por «dar a la cerámica de época islámica una nomenclatura que permita diferenciar de un modo adecuado los tipos cerámicos hasta ahora identificados» (p. 11), propuesta que se basa en una constante lingüística castellana y catalana apoyada en el gran número de arabismos y algunos berberismos existentes en esas lenguas, riqueza que justifica la utilización de la terminología que se propone y la revaloriza «como medio para mantener la fluidez de nuestros idiomas y evitar su empobrecimiento» (ídem). Se pretende huir de los términos extranjeros y de los sistemas alfanuméricos de codificación y nomenclatura cerámica, tan en boga sobre todo a raíz de la utilización de registros informáticos, ya que esta nomenclatura es útil, precisamente, para informatizar, pero deja de lado la belleza de la palabra. «Muchas de estas palabras [las propuestas para la terminología cerámica de Rosselló] siguen vigentes, algunas de ellas han perdido su valor original e identifican objetos que no corresponden al objeto que inicialmente fue identificado con una palabra definida» (ídem). De ahí su afán de recuperación del léxico a través de fuentes válidas. En este sentido, las utilizadas por el autor para elaborar su propuesta terminológica son las siguientes: textos y traductores de los registros notariales de 'Abdalwahid al-Buntí (de Alpuente, en el Sarq al-Andalus) y de Ibn Mugit (de la zona toledana), ambos del siglo XI²; el *Glosario de Leiden*, del último cuarto del siglo XII³; El *Vocabulista in arábico* atribuido a Raimon Martí, de finales del siglo XIII⁴; y *El léxico árabe andalusí según Pedro de Alcalá*, de fines del siglo XV⁵; también recoge varios términos que aparecen en poemas epigráficos alhambrenses⁶. Con ello logra una «cata» o registro léxico que abarca buena parte de la geografía andalusí y cuya cronología va del siglo XI al XV sin interrupciones notables⁷. A continuación analiza críticamente la tipología y la ter-

² Yzquierdo y Pino, P., «Fonts documentals i ceràmica andalusina. Alguns suggeriments», *Segones Jornades de Joves Historiadors i Historiadors*, Barcelona, 1988, s.p.

³ Se ha utilizado la edición de F.C. Seybold, Berlín, 1900.

⁴ Se ha utilizado la edición de C. Schiaparelli, Florencia, 1871.

⁵ Edición de Federico Corriente, Madrid, 1988.

⁶ García Gómez, E., *Poemas árabes en los muros y fuentes de la Alhambra*, Madrid, 1985, pássim.

⁷ A este respecto, señala en la p. 57, refiriéndose al diván de Ibn Quzman: «Es indudable que una metódica excavación en sus textos nos daría una información básica para una época, (prácticamente el siglo XII, recordemos que Ibn Quzmán nace después de 1086 y muere en 1160) que ceramológicamente es casi desconocida».

Recogiendo la idea de Rosselló – obsérvese que es fruto de la lectura e influencia de su obra –, en el verano de 1992 nos pusimos a trabajar con el texto del cejelero cordobés (ed. F. Corriente, Madrid, 1980) y con su traducción (por F. Corriente, Madrid, 1989), logran-

minología del catálogo de cerámica valenciana de Coll, Marí y Pascual⁸; la tipología y la terminología cerámicas en Jerba y Nabeul (Túnez)⁹; y la producción actual de al-Fustat (Egipto)¹⁰. «A modo de conclusión: la información a nivel semántico» y «A modo de conclusión: revisión de las propuestas tipológicas» son dos capítulos que dan paso a la «Conclusión: una nueva propuesta tipológico-semántica». El libro se cierra con tres apéndices: un resumen terminológico, un glosario de términos latinos y una serie de mapas de procedencia y cronología de la información utilizada.

«Los documentos notariales del siglo XI» (pp. 17-23): a través del texto del valenciano 'Abdalwahid al-Buntí se recoge un total de 17 tipos cerámicos, 11 términos alfareros y 6 referencias metrológicas. Gracias a él se atestigua en el Sarq al-Andalus la presencia de unas series cerámicas identificadas arqueológicamente hoy día: jarra y jarrita, orza y orcita, alcuza, olla, lebrillo¹¹, marmita, anafe, tinaja, ataifor / zafa, candil y arcaduz. El toledano Ibn Mugit, contemporáneo del anterior, recoge un total de ocho tipos. Como elementos de medida aparecen el dedo (*asba*¹²) y el palmo (*sibr*); y «las variantes técnicas vienen expresadas por vedrio amarillo o verde (?) (=mktm), dorado (*mudhahhab*) o de color crema (?) (=zubdiya)» (p. 21). «Del análisis de ambos textos se aprecia una identificación casi absoluta entre el ajuar cerámico de Toledo y el característico del ámbito valenciano» (ídem).

«El Glosario de Leiden» (pp. 25-33): ya se ha indicado que el autor utilizó la edición de Seybold¹². Se trata de un texto de fines del siglo XII que ha de considerarse «un diccionario de latín para arabófonos, y no de árabe para romanófonos»¹³. El *Glosario* recoge un total de 38 voces árabes relativas a la cerámica, que corresponden a 58 variantes en latín. Rosselló destaca esa gran cantidad de vocablos latinos, que «resulta excepcional, contrastando con la relativa pobreza de voces árabes que, avanzando el

do reunir una cierta cantidad de material. La espera de la inminente aparición del *Léxico estándar y andalusí del Diwan de Ibn Quzman*, publicado por el Dr. Corriente en Zaragoza en 1993, nos detuvo hasta hace muy poco de terminar nuestro trabajo, que ahora, con esa nueva herramienta en las manos, esperamos poder concluir. Por cierto, que también está próxima a aparecer una nueva edición del texto de Ibn Quzman, por F. Corriente, en El Cairo.

⁸ Coll Conesa, J., Marí Oltra, J. & Pascual Pacheco, Josefa, *Cerámica y cambio cultural. El tránsito de la Valencia islámica a la cristiana*, Valencia, 1988.

⁹ Combès, J. L. & Louis, A., *Les potiers de Djerba*, Túnez, 1967; y Lisse, P. & Louis, A., *Les potiers de Nabeul. Étude de sociologie tunisienne*, Túnez, 1956.

¹⁰ Golvin, L., Thiriot, J. & Zakariyyah, Monah, *Les potiers actuels de Fustat*, Paris, 1982.

¹¹ *Libril*, pl *librilat*. Se trata de un romancismo también recogido por el *Vocabulista V. Corriente*, «Los romancismos del *Vocabulista*», *Awraq*, 4, 1981, s.v.

¹² Casi al unísono que el libro que nos ocupa apareció la de Corriente (Madrid, 1991), a cuya *Introducción* (pp. 5 y ss) nos remitimos para una descripción y referencias bibliográficas en torno al *Glosario*.

¹³ Según Corriente, en la p. 7 de su edición.

siglo XII, consideramos debería ser mucho mayor» (p. 32), lo que no debe extrañar tanto si se tiene en cuenta el tipo de diccionario de que se trata. También incide el autor en la «absoluta imprecisión entre la palabra clásica latina y su correspondiente significado árabe» (ídem), así como en que «algunas entradas latinas no presentan la correspondiente traducción árabe, salvo en muy contadas ocasiones donde se remite a otra voz latina que sí cuenta con su equivalente árabe» (ídem).

«La terminología según el *Vocabulista in arabico*» (pp. 35-54); se trata de un glosario atribuido a Raimon Martí, redactado a mediados o finales del siglo XIII y que «nos proporciona un hito intermedio entre los textos del siglo XI... y el caudal semántico recogido por Pedro de Alcalá a finales del S. XV» (p. 37). Rosselló utilizó, como ya se ha dicho, la edición de Schiaparelli, aunque cita la de Corriente (Madrid, 1989) como aparecida estando en prensa su obra¹⁴. «El texto del *Vocabulista* ofrece muchas dificultades pues no explana el significado de las palabras árabes, tan solo recoge una serie de término y da su traducción latina, siempre muy imprecisa... El sistema de selección se ha basado en una primera recogida de voces a partir de ambos registros de entrada: latino-árabe y árabo-latino. En segundo lugar una interpretación de los términos latinos partiendo del diccionario de Du Cange¹⁵ y la eliminación de palabras que según Dozy¹⁶ se refieren a objetos no cerámicos: madera, cuero, metal especialmente. Las ambigüedades, en cuanto a materia, no han sido desdeñadas... La selección no puede considerarse exhaustiva si bien creo que el muestreo es amplio y abarca un extenso conjunto de términos suficientemente ilustrativo» (p. 37). Hace el autor una lista de 114 palabras (pp. 38-52), listado en el que «se recogen las grafías árabes del *Vocabulista*, indicando en primer lugar la voz árabe y su plural, si se conoce, la traducción latina, la glosa, si existe y, aparte, el comentario oportuno» (p. 38). Como conclusiones cabe destacar que «la nómina definitiva recogida por el *Vocabulista* sería de 114 voces relacionables con utensilios cerámicos o presumiblemente cerámicos, la mayoría perfectamente identificables desde un punto de vista semántico, pero de difícil descripción formal» (p. 52); de los 17 términos rastreables en los documentos notariales del siglo XI, sólo 12 son registrados por el *Vocabulista*: «doce voces ya conocidas y un amplio número de vocablos nuevos que se incorporan al elenco con éxito relativo, pues de estos últimos podemos considerar a 24 de ellos como étimos de palabras castellanas o catalanas, que han permanecido, más o menos modificados en el Norte de África y las restantes que no han dejado rastro en las hablas actuales» (p. 52). «La

¹⁴ Nos remitimos a la *Introducción* de esta edición (pp. 5 y ss) para cuanta información y referencias se deseen tomar.

¹⁵ *Glossarium Mediæ et Infimæ Latinitatis...*, Niort, 1883-7.

¹⁶ Dozy, R. *Supplément aux dictionnaires arabes*, Leiden-París, 1927.

aportación del *Vocabulista* es importante, en realidad la más nutrida de todos los glosarios que hemos podido utilizar en este trabajo» (ídem).

«El registro semántico de Pedro de Alcalá» (pp. 55-68): «Una lectura meditada de sus páginas a través de la edición de Corriente [Madrid, 1988] nos proporciona una extensa nómina de palabras relacionadas con útiles cerámicos, no tan nutrida como la del *Vocabulista*, pero más rica en detalles descriptivos. Muchos de estos vocablos, no pasarán a los romances peninsulares y otros no presentan antecedentes en los textos anteriores que me han servido de pauta» (p. 57), de ahí la doble importancia de esta fuente. Antes de analizar sus pormenores, Rosselló se detiene en tres nombres «presentes en el ajuar doméstico de la Alhambra conocido a través de textos poéticos que se sitúan a lo largo de la segunda mitad del s.XIV... inâ', 'ânîya e ibriq. Las dos primeras conocidas desde los textos más antiguos e ibriq. Las dos primeras conocidas desde los textos más antiguos e ibriq, recogida en el Glosario de Leiden y por el *Vocabulista*» (p. 57). Según el análisis de Rosselló, Pedro de Alcalá emplea un total de 86 palabras, caudal importante y cuyas precisiones a menudo permiten conocer la composición material de las piezas que significan. Doce de estos vocablos son conocidos desde el siglo XI, 39 son recogidos por el *Vocabulista* y los demás son nuevos. «El registro de Alcalá marca el fin de la evolución de la terminología cerámica en al-Andalus. Muchos de los vocablos ya se han incrustado en las lenguas romances... Considero que a través de estos repertorios [los formularios, el *Glosario*, el *Vocabulista* y Alcalá] sería suficiente para establecer las bases de un rastreo semántico que nos sirviera de punto de partida para estructurar una nomenclatura de la producción cerámica dentro de unos límites de coherencia, pero no es así, al parecer, y la entrada en liza de nuevas opiniones¹⁷, obliga a extender el campo de investigación» (p. 66).

«La propuesta formulada por Coll, Martí y Pascual» (pp. 69-102): consiste este capítulo en un pormenorizado y crítico análisis de la propuesta terminológica contenida en la citada monografía de Jaime Coll, Javier Martí y Josefa Pascual. El autor califica dicha propuesta «como mínimo de desafortunada» (p. 71), tanto por razones metodológicas como prácticas. «La propuesta no me parece aceptable pues aparte de los errores de transcripción, que son muchos y no imputables a los autores utilizados como fuente de información, la mayoría de ellos, se complican con las lecturas erróneas que dan lugar a inventar palabras inexistentes. Por otro lado la clasificación, hipotética, que se pretende a partir de 47 tipos cerámicos diferentes elimina toda posibilidad operativa generando una incomodidad poco aconsejable» (pp. 95-6). No entraremos nosotros aquí en el análisis de estas cuestiones, sino que invitamos al lector a que la haga

¹⁷ Se refiere a la obra de Coll, Martí y Pascual.

él mismo leyendo la obra. Entre las páginas 72 y 95, Rosselló ha «procurado analizar de forma pormenorizada las diferentes propuestas establecidas por Coll, Martí y Pascual, añadiendo la información tunecina que ha sido posible recoger y en algunos casos, desgraciadamente pocos, lo que se ha podido obtener de información argelina. El esquema que se sigue es el siguiente: en el recuadro la propuesta analizada (transcrita literalmente), dibujo o dibujos que se han podido obtener, con la transcripción recogida por los diferentes autores que se han preocupado por el tema y en el texto los comentarios oportunos. Al final la transcripción normalizada según las normas de la Escuela de Estudios Árabes y sus derivados romances si los hay» (p. 72). Los comentarios en cuestión se han hecho «únicamente de las palabras que sus autores reconocen como de origen árabe, prescindiendo de vocablos que definen productos cerámicos fabricados o usados en época medieval cristiana, pues la cuestión cae fuera de los límites culturales que deseo tratar, aunque muchas de las palabras medieval cristianas tengan un origen árabe» (p. 95). Las conclusiones de este capítulo se encuentran en las pp. 96 y siguientes.

«Terminología y tipología cerámica en Jerba y Nabeul» (pp. 103-23): «Túnez, a través de sus conexiones con los moriscos expulsados de España en el s.XVII podría ofrecer unos contactos semánticos con la terminología andalusí más coherentes y sólidos que los proporcionados por Marruecos, lugar donde la diversificación lingüística y tipológica alcanza límites exagerados» (p. 105). Así, «a partir del estudio terminológico de Jerba podemos afianzarnos en la idea de que tanto la producción cerámica como el caudal semántico presenta amplias conexiones con el mundo andalusí... Jean Louis Combès y André Louis en su glosario árabe sobre Jerba¹⁸ recogían 65 vocablos que definían otros tantos tipos cerámicos específicos. De estos términos 32 están relacionados con tipos cerámicos documentados a través de los textos andalusíes» (ídem). Rosselló analiza tales vocablos y piezas —éstas, con sus dibujos—, haciendo las pertinentes comparaciones lingüísticas y formales con la cerámica de Nabeul¹⁹, entre las pp. 105 y 114. Por su parte, «la terminología propia de la producción de Nabeul abarca 65 vocablos. De ellos, salvo leves diferencias fonéticas, unos 39 aparecen en el elenco jerbi y de estos existen 27 que se relacionan con términos constatados en al-Andalus. Además cabe añadir 26 palabras no localizadas en Jerba conocidas, la mayoría de ellas, a través de la tradición oral: refranes, adivinanzas, canciones, etc. Entre ellas hay 4 recogidas en la documentación andalusí» (p. 119). «De acuerdo con la línea de investigación que me he propuesto considero que la inestabilidad semántica entre al-Andalus, Marruecos y Túnez es evidente» (p. 122).

¹⁸ Incluido en la monografía citada en nota, más arriba.

¹⁹ Estudiada a partir de la monografía de Lisse y Louis citada en la misma nota que la de Combès y Louis.

«La producción actual de Fustat (Egipto)» (pp. 125-33): Rosselló dedica unas cuantas páginas a los análisis material —dibujos incluidos— y terminológico de los últimos vestigios de este importante centro alfarero. Lo hace recogiendo «el cuadro de útiles cerámicos usados o fabricados en Fustat en el momento de la expedición napoleónica y la situación actual²⁰, que nos indica la pérdida de la mitad de los tipos cerámicos que no solo han dejado de fabricarse, sino que han perdido todo rastro de identificación. Es una prueba de la decadencia de una producción artesana que podría ilustrar un proceso similar en el mundo islámico occidental» (p. 127). De los veinte tipos cerámicos que se hacían en el siglo XIX, sólo nueve tienen nombre documentado en el Occidente mediterráneo. Actualmente la producción se ha rebajado a siete formas más dos que no constan en el s. XIX, lo que contrasta vivamente con la situación magrebí, donde la diversificación formal de la producción es enorme. Lexicográficamente, hay en las cerámicas egipcias «una pervivencia de términos procedentes del árabe literal, deformados desde el punto de vista fonético, y desviados en muchas ocasiones, de las formas medievales que en su día recibieron tal denominación» (ídem).

«A modo de conclusión: la información a nivel semántico» (pp. 135-41): tras analizar las producciones cerámicas norteafricanas y el elenco lexicográfico andalusí presente en las fuentes utilizadas, resulta que se tiene un total de 188 palabras relacionadas «con todo tipo de contenedores, la mayoría de material cerámico, una pequeña minoría de material indeterminado... y algunos especímenes formados por madera, metal, vidrio, piel o cuero» (p. 137). A ellos hay que añadir instrumentos de percusión cerámicos, así como las «palabras que definen diversas variantes de horno» (ídem). Estos 188 vocablos han sido clasificados de la siguiente forma: grupo A: vocablos constatados sólo en al-Andalus (79 palabras, 42,02% del total); grupo B: vocablos comunes en al-Andalus y Norte de África (63 palabras, 33,51%); y grupo C: vocablos norteafricanos no constatados en al-Andalus (46 palabras, 24,47%). «En principio considero que toda propuesta terminológica aplicable a la producción cerámica conocida en al-Andalus a través de evidencia arqueológica, debería buscarse entre las voces correspondientes a los apartados A y B, salvo mejor opinión» (p. 137). Se detiene seguidamente el autor en algunas cuestiones etimológicas. El conjunto semántico —arabismos y mozarabismos— «presenta 61 vocablos que han dado origen a arabismos del castellano y del catalán (32'60)» (p. 138). «Podría ser ilustrativo para afianzar la hipótesis de que la terminología estudiada presenta una absoluta imprecisión a la hora de identificar un vocablo determinado con una forma específica plantear gráficamente este proceso» (p. 140), cosa que se hace en el apéndice III. «Como

²⁰ Según bibliografía citada en nota, *supra*.

resultado final de este prolijo ensayo cabe replantear mi propuesta original ofrecida en 1978²¹... que a nivel de tipología básica puede tener un cierto valor si las variantes locales y las diferencias específicas en cuanto a forma impuestas por la cronología sean debidamente adaptadas al esquema básico que sigo considerando no ha de tener una amplitud desmesurada, pues una tipología excesivamente nutrida deja de ser operativa... En este sentido creo que la información recogida por los documentos notariales establecidos en el siglo XI por al-Buntí e Ibn Mugit nos proporcionan un esquema de base, con diez series cerámicas, insuficientes tal vez, pero que debidamente complementadas con los hallazgos arqueológicos que apoyan la información textual pueden ofrecer un esquema aceptable para todo el territorio andalusí» (ídem).

«A modo de conclusión: revisión de las propuestas tipológicas» (pp. 143-53); es un capítulo en el que el autor revisa su propuesta, hecha en 1978²² y revisada en ocasiones posteriores, la de Bazzana²³ y la de Coll²⁴ a la luz de los resultados obtenidos en los apartados precedentes de la monografía que nos ocupa.

«Conclusión: una nueva propuesta tipológico-semántica» (pp. 155-78): Rosselló intenta obtener referencias válidas para establecer su propuesta a partir de los datos aportados por las fuentes escritas y por las evidencias arqueológicas de una serie de «yacimientos tipo, con ejemplares completos de modo que la materia y forma sea segura, su cronología esté determinada con exactitud y la funcionalidad de los diferentes tipos cerámicos tenga una cierta verosimilitud» (p. 158). Como yacimientos tipo se presentan los siguientes: Rábita de Guardamar para los siglos IX-X²⁵, Bezmiliana y Pechina para el siglo X pleno²⁶ y Vascos para los siglos X-XI²⁷. La variedad tipológica oscila en ellos entre 9 y 15 series cerámicas. Los yacimientos del siglo XIII (Mallorca, Castellón, Alicante, Murcia, Jaén,

²¹ Rosselló Bordoy, G., *Ensayo de sistematización de la cerámica árabe en Mallorca*, Palma de Mallorca, 1978.

²² V. nota anterior.

²³ Bazzana, A., «Céramiques médiévales: les méthodes de la description analytique appliquées aux productions de l'Espagne orientale. I. Les poteries domestiques d'usage courant», *Mélanges de la casa de Velázquez*, 15, 1979, pp. 135-85.

²⁴ Coll Conesa, J., «Cerámica i canvi cultural a la València Medieval. L'impacte de la conquesta», *Afers*, 7, 1988-9, pp. 125-67.

²⁵ El estudio de sus cerámicas se encuentra en Gutiérrez Llorent, Sonia. *Cerámica común paleoandalusí del sur de Alicante (siglos VII-X)*, Alicante, 1988.

²⁶ Ación Almasa M. «Cerámica a torno lento en Bezmiliana. Cronología, tripos y difusión», *Actas del I Congreso de Arqueología Medieval Española*, IV, Zaragoza, 1986, pp. 243-67 y Castillo Galdeano, F. & Martínez Madrid, R., «Excavación sistemática del yacimiento hispano-musulmán de Bayyana (Pechina-Almería). Primera campaña 1985. Informe preliminar», *Anuario Arqueológico de Andalucía*, II Sevilla, 1987, pp. 427-35.

²⁷ Izquierdo Benito, R., «Tipología de la cerámica hispano-musulmana de Vascos (Toledo)», *II Coloquio internacional de Cerámica Medieval en el Mediterráneo Occidental*, Madrid, 1986, pp. 113-26.

Valencia, Almería y Ceuta) aportan entre 14 y 27 series. Contrasta todo esto con el léxico árabe conocido, pues éste sigue «una línea ascendente a partir de los once vocablos del siglo XI que alcanzaría los 26 en el XII para dispararse hasta 114 a finales del s. XIII y descender a 66 en el momento de la desaparición del Islam en al-Andalus. ¿Es correcta esta gráfica? Considero que ante el estado de nuestros conocimientos no es posible pronunciarse» (p. 159). Al final, Rosselló llega a establecer una seriación «atendiendo a las propuestas hasta ahora formuladas. Bazzana (1979), Navarro (1986) y Coll (1989) en los que se conjugan función, forma y cronología podríamos adoptar un nuevo esquema que tan sólo sería una variación sobre el mismo tema, un simple "divertimento" poco científico, por ello me limitaré a resumir mis conclusiones, únicamente en el aspecto terminológico, base de toda mi argumentación anterior» (p. 162). La propuesta terminológica definitiva queda expresada entre las páginas 162 y 177. Aparecen los términos castellano y catalán, los dibujos de las piezas y un pequeño comentario, cerrándose cada entrada con el nombre árabe clásico, si se conoce, del artefacto en cuestión. Las piezas son —citamos sus nombres castellanos— las siguientes: tinaja, orza, jarra, cantimplora, jarrita, jarro / jarrito, redoma, limeta, ataífor / zafa, jofaina, trípode, taza, marmita, cazuela, lebrillo / alcadafe, almiraz, disco, colador, tapadera, anafe, reposadero, embudo, alambique, tintero, alcancía, molde de azúcar, quema perfumes o pebetero, candil almenara, fanal, arcaduz, maceta, maqueta arquitectónica, atanor, teja, ladrillo, azulejo, adobe, adufe / atabal / tambor y silbato.

«Apéndice I: Resumen terminológico» (pp. 179-88): se trata de una serie de tablas donde aparece cada término, su nombre en al-Andalus según las fuentes, su nombre en el Magreb, Ifriqiya y al-Fustat y el arabismo generado, siempre en su caso. Es útil e interesante el índice de equivalencias: mozarabismos, mozarabismos dudosos, helenismos, híbrido mozárabe + estructura árabe, híbrido árabe + terminación mozárabe, vocablos específicamente norteafricanos, vocablos comunes al-Andalus / Norte de África y vocablos específicamente andalusíes.

«Apéndice II: glosario de términos latinos» (pp. 189-202); dada la imprecisión del *Glosario* de Leiden y del *Vocabulista*, Rosselló ha «creído oportuno recoger las voces latinas referentes a contenedores, sean o no cerámicos, y los instrumentos de percusión que hemos constatado en cerámica, por vía arqueológica, para dejar constancia de este fenómeno» (p. 191).

«Apéndice III: mapas de procedencia y cronología de la información utilizada» (pp. 203-13): un total de 9 mapas del Mediterráneo occidental. En el primero aparecen la procedencia de las distintas fuentes escritas y las referencias cerámicas africanas; en los demás, los testimonios (textuales, materiales o ambos) de los tipos *qulla*, *jabiya* o tinaja, *gidr* u olla, *sahfa* o plato de servicio, *surba*, *surayba* y variantes, *qindil*, *qasriya* o *libril* y *burma* o marmita.

En la página 214 se expresa la «procedencia de las cerámicas y fuentes de información gráfica». La bibliografía abarca de la página 217 a la 220, y los agradecimientos se expresan en la 223.

ALGUNAS OBSERVACIONES

No es éste un libro fácil, ni creemos que pretenda serlo. El tema es, desde luego, interesantísimo y sugerente, pero también árido. «Dirigido a arqueólogos dedicados al estudio de la cerámica de época islámica» (p. 14), es probable que algunos de ellos retrocedan empavorecidos ante los capítulos dedicados a las fuentes escritas, o quizás, en general, ante todo el componente filológico de la obra. Y no es éste, desde luego, un problema del autor: la arqueología es una mera fuente para el estudio de una época, cultura o civilización; su verdadero objetivo es el acercamiento a esta última y, en definitiva, ha de imbricarse con otros aspectos diversos de la misma, uno de los cuales es la lengua. Quienes deseen aproximarse al Islam, sea como fuere, deberán empaparse de árabe, ineludiblemente. Como deberán empaparse de latín quienes deseen aproximarse al mundo romano. Cada vez somos más los en principio arqueólogos que, a fuerza de esta evidencia, hemos llegado a ejercer de filólogos. Pero es de lamentar que en ciertas universidades españolas los estudios de historia y de arqueología no sean compatibles oficialmente con los de árabe, y mientras esta situación persista, obras tan necesarias como la de Rosselló permanecerán infrautilizadas por unos y otros: los arqueólogos las encontrarán «demasiado filológicas» y los filólogos, «demasiado arqueológicas». Como bien advierte el autor (p. 14), «para los arabistas, muchos de los aspectos aquí tratados resultarán obvios y algunas repeticiones y aclaraciones innecesarias».

La propuesta de Rosselló es absolutamente lógica y válida. Está hecha desde una doble perspectiva, positiva y negativa a la vez: positiva, ya que pretende recuperar términos y vocablos que se encuentran «de capa caída», lo que es bueno para el lenguaje en general y para el castellano y el catalán en particular —tal es este caso—; negativa, pues pretende huir, ya se ha señalado este punto de deshumanización que suponen las terminologías abstractas —«sopas de letras» destinadas a los registros informáticos—. Esto último legítimo, desde luego, pero no menos que el que tal o cual investigador prefiera decir «forma A-23c» mejor que «Arcaduz», pongamos por caso —por demás, de pura invención—. Pero es que la propuesta de Rosselló es, además de «humana» y «humanista», perfectamente «informatizable»: los sistemas alfanuméricos no facilitan las cosas —al menos no necesariamente— a la hora de informatizar, todo dependerá del tipo de ordenador que se maneje, de la base de datos que se utilice y de la capacidad personal, la habilidad y la agudeza del usuario. Eso sí, no por «humana», «humanista» e «informatizable» ha de ser una propuesta

obligatoria. El mismo autor recuerda, en la página 151, que «sobre gustos no hay nada escrito». Suponemos que sabrá aplicar este adagio a quienes no sigan sus pareceres.

Consideramos importante la muy posible argumentación «de fondo» que se puede hacer a la obra: ¿Realmente se llamaban así los artefactos estudiados? ¿Son correctas las conclusiones «arqueológico-terminológicas» a las que llega Rosselló? Obsérvese que no cuestionamos en modo alguno el hecho en sí de llamar de tal o de cual manera a las piezas —se trata de un código seguible o no—; ni el de que tales o cuales palabras existieran en su momento y significaran determinados tipos cerámicos —es un hecho bien demostrado—. Lo que nos preguntamos es si estos «cacharritos» que hoy exhumanos los arqueólogos se llamaban *precisamente así*, como Rosselló propone —a partir de documentos ciertos, no lo olvidemos—. Suponemos que en muchos casos habrá una coincidencia más o menos total, pero en otros hemos de permanecer en la duda, por más que ésta entrañe un cierto beneficio: tratamos con hipótesis, no con certezas, como siempre que se hace ciencia.

Decíase que sobre gustos no hay nada escrito. Sobre lo que sí que hay, y además en el mismo libro y en abundancia, es sobre la siempre incómoda cuestión de la transcripción al alfabeto latino, con los correspondientes signos diacríticos, de los fonemas árabes. Este es uno de los talones de Aquiles de la monografía: en una obra que se supone didáctica —hasta cierto punto—, crítica y, por encima de todo, aclaratoria, no caben errores, ambigüedades ni confusiones. Y aquí se encuentra de todo ello. En primer lugar, si se dice seguir un sistema de transcripción, un código establecido, *ha de seguirse*. En este sentido, y cuando se repite varias veces a lo largo del libro que se ha optado por el sistema de las Escuelas de Estudios Árabes (*j.e.*, el «sistema *Al-Andalus*»), no vemos justificación alguna —no se justifica en ningún punto de la obra— para que el diacrítico signifiante de cantidad vocálica larga tenga forma de acento circunflejo y no de barra sobre la vocal correspondiente: así >â<, >Î<, >û< donde debieran ser >a<, >i<, >u<. Es ésta una característica casi constante en las publicaciones del autor, aunque no exclusivamente de las suyas. Tampoco están claras las diferencias entre la transcripción de *ʿayn* y la de *hamza*: se usan indistintamente >ʿ< y >ʻ<, lo que obliga a errores y confusiones y obliga a revisar, diccionario árabe en mano, los términos en que aparecen esas letras.

A continuación, no son pocos los casos en que una palabra está transcrita de distintas maneras, una sola de las cuales debiera ser la correcta. Un ejemplo sencillo y tomado al azar, el vocablo que en clásico es *barrada*, pl. *bararid*²⁸, aparece escrito >barráda<, pl. >barárid< en la

²⁸ Y que como tal está recogido en una obra tan básica para el arabista hispano como el *Diccionario Árabe-Español* de Corriente, Madrid, 1986, *s.v.*

página 58, sin advertir al lector que ésa es la transcripción del término dialectal (P. de Alcalá) según Corriente; en la 73 se escribe >barrad<, su plural >bararid<²⁹; en la 105 figura >barrada< según el glosario jerbí de Combès y Louis y, a renglón seguido, de nuevo >barrada< como «reducción al árabe literal, en la medida de lo posible y transcripción normalizada según la Escuela de Estudios Árabes», aclaración hecha 14 líneas más arriba, en la misma página (!); en la 165 vuelve a aparecer >barrada< como nombre árabe (clásico) de la pieza en cuestión. ¡Ninguna de las grafías consignadas es la «correcta» o «clásica»! Se trata, ya decimos, de un solo ejemplo, sencillo, cogido al azar y sin grandes variantes. Las cosas se complican cuando entran en juego varios signos diacríticos en un solo vocablo.

Otra cuestión, siguiendo con las transcripciones y los signos diacríticos: si se dice que éstos se ponen, se han de poner *siempre*, y si no, se ha de advertir cuándo sí y cuándo no. De esta manera, nos encontramos con que en la útil y aleccionadora tabla-resumen terminológico, que de hecho ocupa las páginas 181 a 188 y hace las veces de cuadro comparativo, los vocablos no tienen signos diacríticos³⁰, con lo que el lector ha de acudir de nuevo al texto, no siempre fiable, como hemos visto, para aclarar este punto, que a nuestro juicio debiera ser el más importante de la tabla en cuestión. Tampoco aparecen signos diacríticos en las leyendas de los mapas que ocupan de hecho las páginas 205 a 213, salvo en tres casos, ninguno de ellos nombres de piezas: IBN MUGIT (sic), AL-BUNTI (sic) —ambos en la p. 205— y al-Zahra (sic en pp. 209 6 211). Más confusión, cuando lo que se pretende es que la palabra que encabeza las leyendas en cuestión sea el término en árabe clásico contrastando con las variantes dialectales recogidas en sus lugares geográficos correspondientes.

Ante todas estas objeciones gráficas quizá pueda aducirse el socorrido argumento de las «erratas de imprenta» o que ésta carecía de diacríticos para determinados cuerpos, tipos y familias de letras. Sería aceptable: y cuántos quebraderos de cabeza nos dan algunas casas de imprimir a quienes trabajamos con caracteres no usuales! ¿Quién de nosotros no se ha llevado —y se seguirá llevando— algún buen par de disgustos? Pero es que el libro está lleno de ellas, y un hombre con la ciencia y la experiencia de Rosselló sabe bien que hay varios remedios: el más sencillo es hacer un índice de palabras árabes con su correspondientes grafías completas *en árabe*, de manera que los iniciados en el alifato puedan comprobar los casos dudosos. No cuesta tanto, y de hecho se ha optado por ello en el capítulo de la cerámica egipcia; en todo caso, lo más práctico es revisar

²⁹ Se supone que esa es la «transcripción normalizada según las normas de la Escuela de Estudios Árabes» (p. 72).

³⁰ 'Ayn y hamza son representadas indistintamente >'<.

con celo extremo las galeradas. Si la imprenta no responde satisfactoriamente, acordar con ella la revisión de los propios «ferros», rotulador en mano, y puntear y rayar allí donde fuese menester. La última solución, la de «emergencia», es publicar una fe de erratas. La que acompaña el libro es absolutamente insuficiente³¹.

Más grave que la cuestión de los grafismo, puramente formal, es la de ciertos errores de carácter morfológico y lexicográfico. Uno de los más evidentes, muy sencillo —y único que citaremos aquí—, se refiere al término «candil»: constantemente se reproduce la transcripción de su singular en árabe clásico *qandil*, cuando es en realidad *qindil*, con /i/ y no /a/ tras —o sobre— la /q/. El uso de /a/ es dialectal, y así lo recogen el *Vocabulista* y Alcalá, figurando /i/ en el *Glosario* de Leiden, obra «que pretendía ser una redacción clásica o estándar»³².

Detalles como todos estos deben ser tomados muy en cuenta por quienes como Rosselló, preconizan repetidamente y con razón el uso del diccionario y escriben obras cuyo objetivo es poner los puntos sobre las íes.

Entrando ya en los aspectos materiales, es muy de agradecer el formato «grande», que aporta claridad y permite una buena reproducción del material gráfico. La impresión es correcta, y las figuras se ven muy nítidas, cosas ambas de agradecer. Se ha prescindido, y se ha hecho bien, de fotografías, absolutamente innecesarias para la correcta inteligencia de la obra y que posiblemente hubieran encarecido grandemente el producto y aparecido poco claras, otro motivo de disgustos que las imprentas, de no poseer medios realmente muy buenos —y muy costosos—, nos dan a quienes trabajamos con fuentes materiales.

La obra de Rosselló es tan positiva como oportuna y necesaria. Su propuesta es, en nuestra humilde opinión y como ya hemos dicho, absolutamente válida, al menos en tanto en cuanto nomenclatura³³. Sus objetivos son loables y legítimos, y su metodología es impecable y desarrollada con absoluto rigor y una gran honradez científica. Las erratas o errores que se pueden rastrear no enturbian en absoluto el brillo de este libro.

Éste es un trabajo pionero, al menos como monografía, y sólo por eso ya merece respeto y consideración, ganados también por su carácter pluridisciplinar, del que tan necesitados estamos en unos momentos en que las distintas ciencias —o las similares, que es peor— parecen replegarse sobre sí mismas y formar cotos cerrados. Otro tema de reflexión al que la obra invita.

³¹ Realmente, ésta es la penúltima solución: la última, la de verdad «desesperada», y de la que conocemos un caso que no deja de ser una anécdota entre colegas, es corregir ejemplar por ejemplar una vez ha sido hecha la tirada y antes de su distribución.

³² Según Corriente, en la p. 6 de la edición citada.

Confiamos en que el autor, en el feliz caso de serle requerida una segunda edición, la revise profundamente. Con ello se disiparán las dudas que puedan asaltar al lector actual, quien entonces podrá enfocar desde precisos puntos de vista la cuestión forzosamente conjunta de la arqueología islámica y la filología árabe, y con ello, el estudio de lo que fue el Islam andalusí.

Excavacions arqueològiques al subsòl de la Casa de Socors (Plaça de Sta. Eulàlia, Palma)

MARIA LLINÀS
MAGDALENA RIERA
MATEU RIERA
NATÀLIA SOBERATS
FRANCESCA TORRES

A l'estiu de 1992 es realitzaren les obres necessàries per tal d'ubicar un transformador de corrent elèctrica a l'ala Sud de l'edifici conegut amb el nom de "Casa dels Socors", situat a la Plaça de Santa Eulàlia i que forma part del conjunt d'edificis que constitueixen la seu central de l'Ajuntament de Palma. L'extensió excavada fou molt petita, sols 2 per 2'60 metres, ja que s'ajustà estrictament a les necessitats de l'obra.

L'esquema estratigràfic d'allò que fou descobert seria el següent:

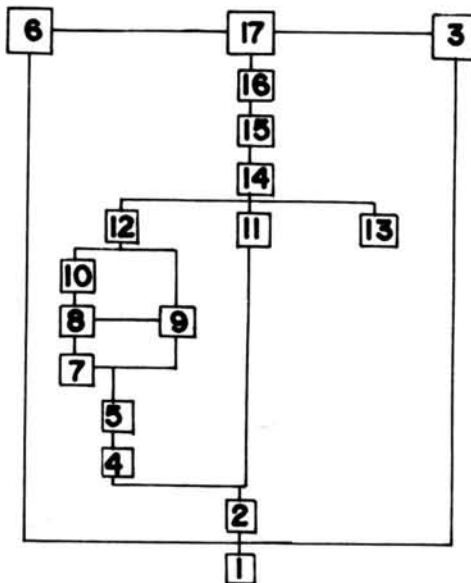
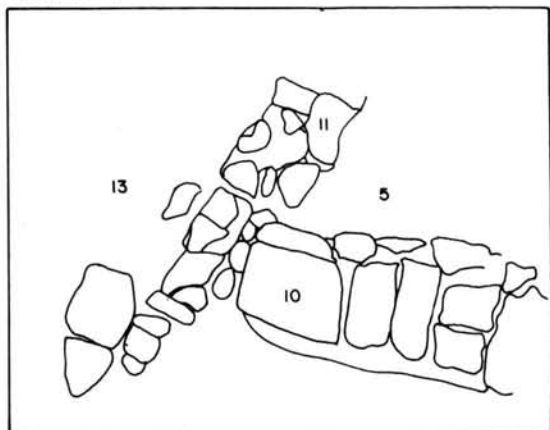

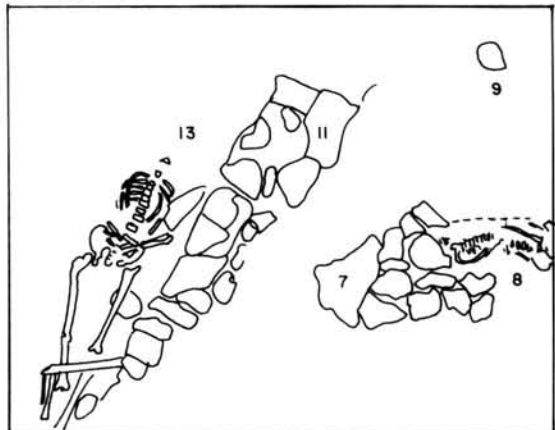

Fig. 1. Situació del jaciment

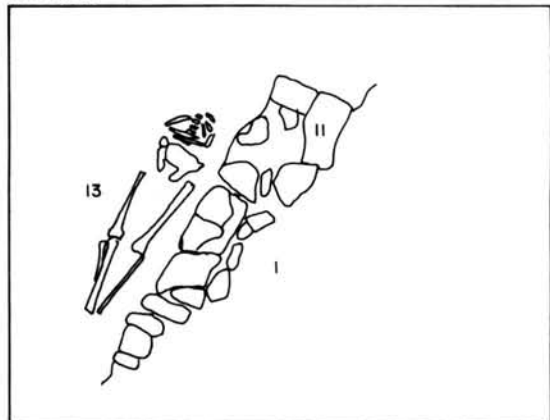
NIVELL 1

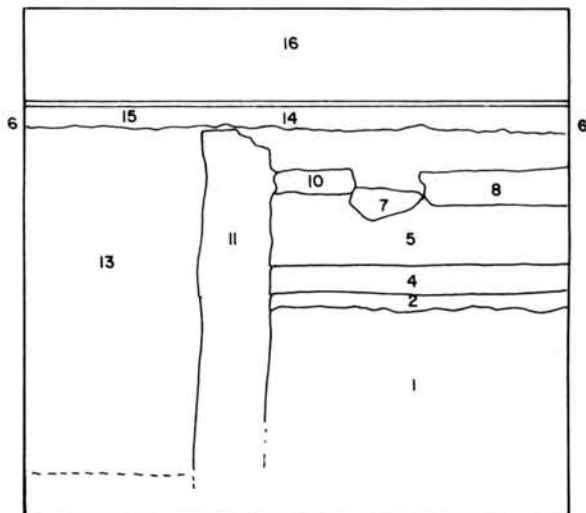
NIVELL 2

NIVELL 3

SECCIÓ LONGITUDINAL

0 0.5 1 2m

Fig. 2. Plantes i secció de l'excavació

Les desset unitats estratigràfiques o restes constructives poden definir-se com:

1. Roca base, costra quaternària flonja molt freqüent al subsòl de la ciutat de Palma.

2. Capa d'argila de gruix irregular on es localitzaren alguns fragments de ceràmica púnico-ebusitana i romana. Sols un petit fragment de ceràmica campaniana B permet datar aquest nivell a moments molt propers al de la fundació de la ciutat romana de Palma.

3. Capa de runes que correspon a una actuació moderna de remodelació de l'edifici, en ella fou localitzada una olla quasi completa que podria haver estat en ús fins a l'actualitat.

4. Capa d'argila aplanada i enfortida d'uns quinze centímetres de gruixa.

5. Estrat de components molt semblants als de la unitat estratigràfica 4 emperò de consistència més flonja. Conté materials púnico-ebusitans i romans que poden datar-se entre el segle I a. C. i segle III d.C., essent aquesta darrera data la de la freqüentació més moderna abans de que a aquest nivell s'hi excavassin fosses d'enterrament en època islàmica.

6. Sèquia de fonamentació i fonaments de l'actual edifici.

7. Conjunt de pedres irregulars que limiten la fossa d'enterrament nº8

8. Sepultura de fossa simple orientada al Sud. Tenia la planta oval irregular i la secció de fons còncau i costats divergents. L'esquelet es trobava en posició decúbit lateral amb els braços i les cames estirats i mirant a l'Est.

9. Sepultura d'un infant quasi bé arrassada. Segurament es tractava d'un enterrament orientat al Sud. L'esquelet fou col·locat en posició decúbit lateral mirant a l'Est.

La posició dels esquelets permet datar aquests enterraments en època islàmica (s. X-XIII).

10. Conjunt de lloses de marès trabades amb guix.

11. Paret de terra i pedres de quaranta cms. d'amplària que limita l'enterrament nº13. La cara en contacte amb aquest es trobava referida amb calç.

12. Reble de terra i pedres que sella el nivell d'enterraments d'època islàmica, contenia fragments de ceràmica de producció púnica-ebusitana, romana i islàmica.

13. Fossa amb ossera de la qual es van extreure dos esquelets superposats. No es va poder concloure l'excavació per problemes de consistència del tall del sondeig.

Els dos esquelets es trobaven col·locats en posició decúbit supí, amb els braços plegats i creuats sobre el tòrax i les cames estirades paral·leles. Tot rodejant-los hi havia restes remoguts d'altres enterraments.

L'esquelet del nivell superior portava a la mà dreta un anell de segell amb una representació de la Verge i el Nin. Aquest anell permet datar aquest darrer enterrament a finals del segle XVIII.

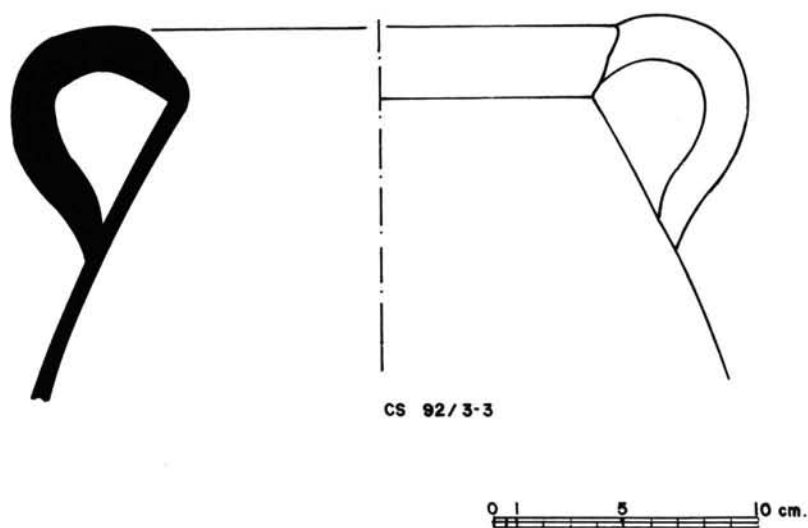

Fig. 3. Unitat estratigràfica 3. Material ceràmic.

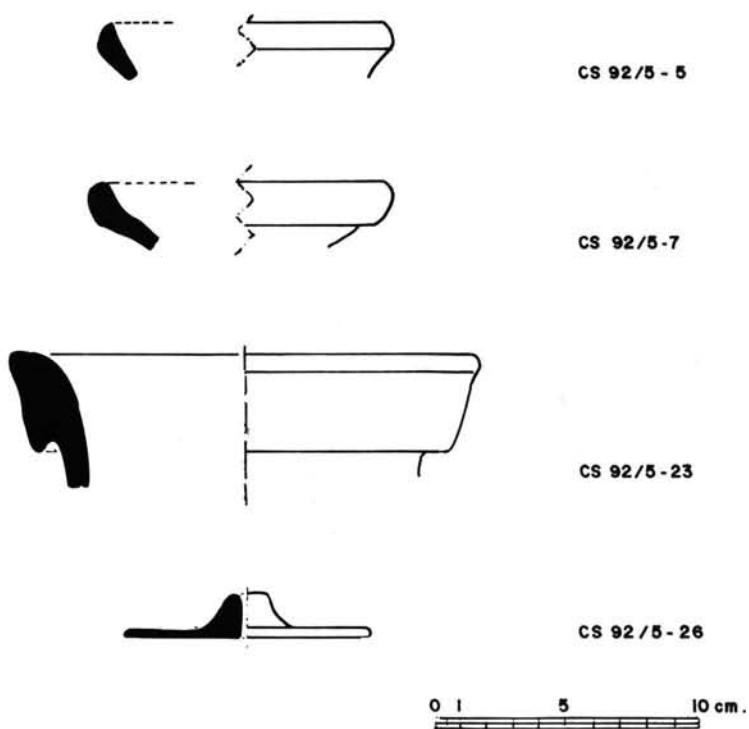

Fig. 4. Unitat estratigràfica 5. Material ceràmic.

14. Preparació de paviment.

15. Paviment de rajola de gerrer que correspon a l'edifici actual.

16. Nivell de runes corresponent a una intervenció moderna que probablement és la mateixa que originà la unitat estratigràfica n^o3.

17. Paviment actual.

Les relacions entre totes aquestes restes arquitectòniques i unitats estratigràfiques defineixen quatre moments d'ocupació d'aquest espai que han deixat restes en el subsòl:

I. Ocupació d'època romana: El sondeig es localitza a molt pocs metres de la murada de la ciutat romana de Palma, gairebé en contacte amb el fossat¹. Sembla que aquest espai fora murada no fou ocupat fins a època islàmica i les restes ceràmiques localitzades, per la seva absoluta fragmentació, semblen correspondre més a una zona de freqüentació que a una ocupació continua.

Malgrat aquestes característiques comuns de les tres unitats estratigràfiques sí poden definir-se certes diferències cronològiques entre el nivell de fundació de la ciutat (U.E. 2) i el d'ocupació posterior (U.E. 4)

II. Ocupació islàmica: Els enterraments n° 8 i 9 corresponen sens dubte a l'època islàmica de la ciutat (902-1229), emperò, les tombes no contenen cap material associat que permeti datar amb més precisió aquesta necròpolis. Tampoc s'ha trobat cap referència a ella en la documentació generada després de la conquesta feudal de 1229.

El conjunt d'edificis que actualment constitueixen la seu central de l'Ajuntament de Palma tenen el seu origen en la donació que Nunó Sanç fa d'un solar vora l'Hospital que ell mateix havia fundat² a la Universitat de la Ciutat i Regne de Mallorca. Tant a aquesta donació com a les de les parcel·les colindants no s'esmenta cap necròpolis, sols un hort, una mesquida i el fossat de la murada³. De totes maneres la necròpolis devia estar en funcionament en el moment de la conquesta feudal i fou par-

¹ Riera Frau, M.M. *Evolució urbana i tipografia de Madina Mayúrca* Ajuntament de Palma, 1993 (en premsa).

² Al document de fundació d'aquest Hospital s'el defineix com: "... illas domos et illud spatium terre in quo nunc est situm hospitalis, cum orto eidem contiguo usque ad turris Guastonis, et sicut ocupat, a porta Almudaine usque ad tenedonem Petri Martelli, excepti duabus operatorii episcopi gerunde". (ARM, AH, Lletres reals 30, f. 19).

Vid; Cateura Bennasser, P.; *Sobre la fundación y dotación dels Hospital de San Andrés, en la ciudad de Mallorca, por Nuño Sanç*, Palma, 1980.

³ Aguiló, E. de K.; "Capbreu ordenat l'any 1304 dels establiments i donacions fets per Don Nuno sanç de la seua porció". a B.S.A.L. 14 i 15 (Palma, 1914-1915).

N° 112: "Nuno Sancii divina aspiratione premoti, damus, concedimus, laudamus et in presenti tradimus, offerimus Deo et Sancto Georgio, et omnibus fratribus et familiaribus eiusdem ordinis, ortum quemdam quem habemus in Majoricis juxta hospitalem et mezzidam eidem continuam...".

N° 307: "Nuno Sancii damus et concedimus comuni et Universitati Civitatis Maioricarum totam illam placiam ante Sancta Eulaliam, de operatorii domini Regis, scilicet de domi-

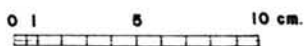
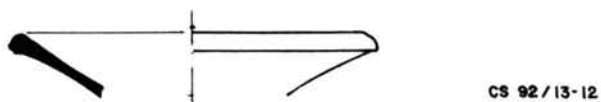
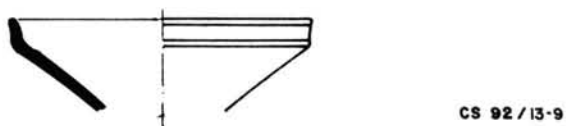
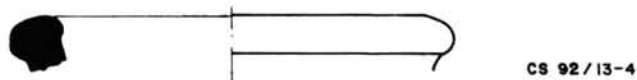
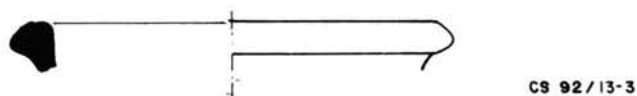
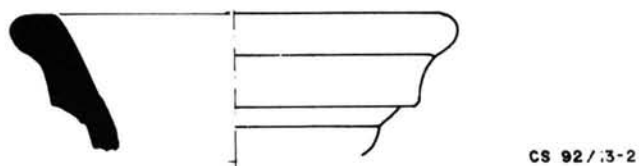
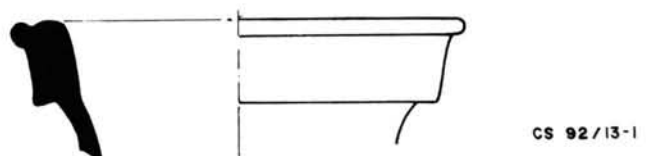

Fig. V. Unitat estratigràfica 13. Material ceràmic.

cialment enrunada en aquell mateix moment ja que l'estrat que cobreix les fosses no conté cap fragment ceràmic de factura postislàmica.

La ubicació de la necròpolis, just vora la murada romana de la ciutat i que en el seu moment va definir els límits de la ciutat califal, permet datar la fundació d'aquella en moments molt primerencs de la vida de la ciutat islàmica⁴.

III. Ocupació postislàmica: Deixant de banda les edificacions bastides al segle XIX i les intervencions de reparació del present segle, la presència d'una tomba d'enterrament múltiple en fossa és l'únic indicador de l'ús d'aquest espai des del moment de la conquesta feudal.

Els fragments de ceràmica més antics trobats dins la fossa poden datar-se al segle XVI, mentre que el darrer enterrament, datat per l'anell que portava el difunt a la mà dreta, ha de ser de finals del segle XVIII.

Aquesta cronologia s'emmarca perfectament entre el moment del trasllat del cementiri parroquial de Santa Eulàlia a la plaça del mateix nom (1515)⁵ i el final dels enterraments vora les esglésies.

INVENTARI DE MATERIALS

Unitat estratigràfica 2.

CS 92/2-1: 1 fragment amorf de ceràmica campaniana B.

CS 92/2-2 a 19: 18 fragments amorfs d'àmfora P.E.

CS 92/2-20 a 25: 6 fragments amorfs d'àmfora romana.

Unitat estratigràfica 3.

CS 92/3-1: 1 fragment de vora d'àmfora de la Laietania de tipus Pascual 1.

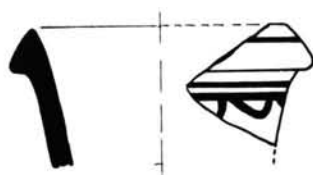
CS 92/3-2: 1 fragment d'ansa d'atuell d'època romana.

CS 92/3-3: 1 olla incompleta amb coberta interior de vidriat melat.

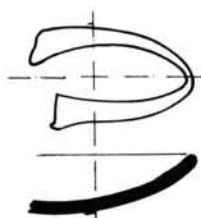
bus balagerii, usque ad opus et tenedonem Petri mercerii quem per nos tenent, el quitquid juris et rationis habemus in dicta platea. Retinemur tamen nobis et nostris illud pati construenda, videlicet de janua Ferrarii salzet recta linea usque ad viam que transit inter opus Petri Martelli et dictum pati..."

⁴ *Idem* nota 1.

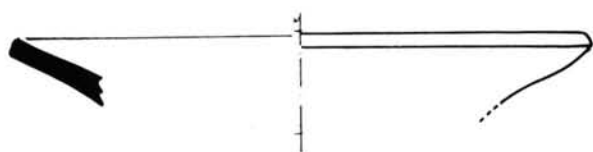
⁵ El Bisbe de Mallorca "... decrevit ut cimiterium in quo corpora defunctorum sunt sepulta quod cimiterium ad latus et extra dictam ecclesiam existit mutetatur una cum omnibus defunctorum in locus decens seu in plateam ubi dicta olera fructus et alia vectum humanum necessaria emantur et venduntur, et quod a tam propinquo loco dicta Ecclesia ementes et vendentes ejiciantur et platea constituentur pro emptoribus et venditoribus in loco ubi nenuch cimiterium est constructum..." (AMP. Sobre la propiedad y pertenencia de la Plaza de Santa Eulalia (1831), Leg. 910, n^o XIXm f, 10-11. Còpia d'una carta real de 1515).

CS 92 / 13-97

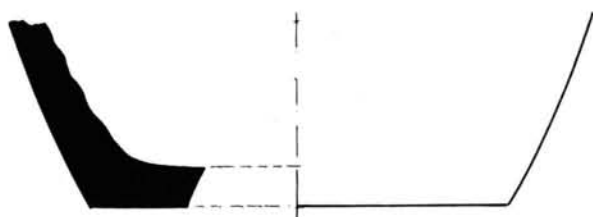
CS 92 / 13-101

CS 92 / 13-106

CS 92 / 13-108

CS 92 / 13-110

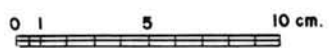

Fig. 6. Unitat estratigràfica 13. Material ceràmic

Unitat estratigràfica 5.

CS 92/5-1i 2: 2 fragments amorfs de ceràmica campaniana A.

CS 92/5-3: 1 fragment de base d'atuell. Ceràmica campaniana B tipus Lamboglia 5/7.

CS 92/5-4: 1 fragment amorf de ceràmica campaniana B.

CS 92/5-5: 1 fragment de vora de plat, *Terra Sigillata* Africana A tipus Hayes 14 A.

CS 92/5-6: 1 fragment amorf de ceràmica, *Terra Sigillata* Africana A.

CS 92/5-7 i 8: 2 fragments de vora de plat/tapadora de ceràmica de cuina africana tipus Ostia I fig. 261.

CS 92/5-9 a 17: 9 fragments de base de ceràmica de cuina africana.

CS 92/5-18: 1 fragment amorf de vas de parets fines tipus Mayet XXXVII 1a.

CS 92/1-19 a 21: 3 fragments amorfs de vasos de parets fines.

CS 92/5-22: 1 fragment amorf de safata amb acabat interior roig-pompejà.

CS 92/5-23: 1 fragment de vora d'àmfora P.E. 41.

CS 92/5-24: 1 fragment de vora d'àmfora P.E. 25.

CS 92/5-25: 1 fragment d'ansa d'àmfora P.E.

CS 92/5-26: 1 fragment de tapadora d'àmfora P.E.

CS 92/5-27 a 94: 68 fragments amorfs d'àmfora P.E.

CS 92/5-95: 1 fragment de base de ceràmica comú P.E.

CS 92/5-96: 1 fragment de vora de ceràmica comú P.E.

CS 92/5-97: 1 fragment de vora de tapadora de ceràmica comú P.E.

CS 92/5-98 a 100: 2 fragments amorfs de ceràmica comú P.E.

CS 92/5-101 a 106: 6 fragments d'ansa d'àmfora romana.

CS 92/5-107 a 115: 9 fragments amorfs d'àmfora greco-itàlica.

CS 92/5-116: 1 fragment de vora de ceràmica comú romana.

CS 92/5-117 a 133: 14 fragments amorfs d'àmfora romana.

CS 92/5-134-141: 8 fragments amorfs de ceràmica comú romana.

CS 92/5-142 a 151: 10 fragments amorfs de ceràmica islàmica.

CS 92/5-152 i 153: 2 monedes de bronze il·legibles.

CS 92/5-154: 1 fragment de marbre blanc amb betes grises en forma de lloseta.

Unitat estratigràfica 12.

CS 92/12-1: 1 fragment amorf d'àmfora P.E.

CS 92/12-2: 1 fragment de vora d'àmfora greco-itàlica tipus Dressel 1.

CS 92/12-3: 1 fragment amorf d'àmfora greco-itàlica.

CS 92/12-4: 1 fragment d'ansa d'àmfora romana.

CS 92/12-5: 1 fragment de vora de plat/tapadora de ceràmica de cuina africana tipus Ostia I fig. 261.

CS 92/12-6: 1 fragment amorf de *Terra Sigillata* Africana A.

CS 92/12-7 a 22: 16 fragments amorfs d'àmfora P.E.

CS 92/12-23 a 25: 2 fragments amorfs d'àmfora greco-itàlica.

- CS 92/12-26 a 32: 7 fragments amorfs d'àmfora romana.
 CS 92/12-33 a 42: 10 fragments amorfs de ceràmica comu romana.
 CS 92/12-43 a 46: 4 fragments amorfs de ceràmica de cuina africana.
 CS 92/12-47: 1 fragment de vora de gibrell islàmic tipus Rosselló 9A.

Unitat estratigràfica 13.

- CS 92/13-1 i 2: 2 fragments de vora d'àmfora P.E. 41.
 CS 92/13-3: 1 fragment de vora d'àmfora P.E. 18.
 CS 92/13-4: 1 fragment de vora d'àmfora P.E. 17.
 CS 92/13-5: 1 fragment amorf de ceràmica grisa.
 CS 92/13-6: 1 fragment de base de ceràmica de parets fines.
 CS 92/13-7 i 8: 2 fragments amorfs de ceràmica de parets fines.
 CS 92/13-9: 1 fragment de vora de *Terra Sigillata* Sudgàlica forma Ritterling 8.

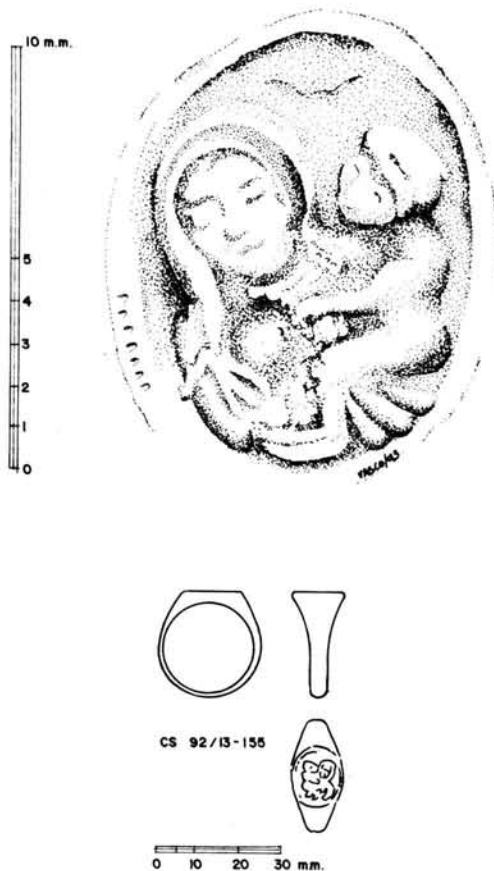

Fig. 7. Unitat estratigràfica 13. Anell de segell. Bronze

CS 92/13-10 i 11: 2 fragments de vora de *Terra Sigillata Africana A* forma Hayes 17.

CS 92/13-12: 1 fragment de vora de plat/tapadora de ceràmica de cuina africana tipus Ostia I fig. 261.

CS 92/13 13 i 14: 2 fragments amorfs de ceràmica de cuina africana.

CS 92/13-15: 1 fragment amorf de ceràmica. P.E.

CS 92/13-16 a 94: 79 fragments amorfs d'àmfora P.E.

CS 92/13-95: a fragment amorf de safà islàmica de tipus Rosselló 1 amb vidriat interior i exterior verd.

CS 92/13-96: 1 fragment de peu de llàntia islàmica de tipus Rosselló 2, vidriat interior i exterior verd.

CS 92/13-97: 1 fragment de vora de gerra islàmica tipus Rosselló 3A. Decoració de bandes pintades d'almagre i manganès.

CS 92/13-98 i 99: 2 fragments amorfs de gerra islàmica de tipus Rosselló 3A decorades amb bandes de pintura de manganès.

CS 92/13-100: 1 fragment de peu de llàntia islàmica de tipus Rosselló 6/1, vidriat interior i exterior verd.

CS 92/13-101: 1 fragment de bec de llumeta de tipus Rosselló 6/2 decorat amb una banda de pintura d'almagre.

CS 92/13-102: 1 fragment de base de tapadora islàmica de tipus Rosselló 8A.

CS 92/13-103: 1 fragment de vora de gibrell islàmic tipus Rosselló 9.

CS 92/13-104: 1 fragment de vora de gerreta islàmica tipus Rosselló 11-Ea. Coberta exterior de pintura d'almagre.

CS 92/13-105: 1 fragment amorf de caduf islàmic tipus Rosselló 16.

CS 92/13-106: 1 fragment de vora de plat decorat en blau sobre blanc. Catalunya s.XIV.

CS 92/13-107: 1 fragment de vora d'escudella. Vidriat interior i exterior blanc. València s. XV-XVI.

CS 92/13-108: 1 fragment de base d'escudella. Vidriat interior i exterior blanc. València s. XV-XVI.

CS 92/7-109: 1 fragment de vora de cossiòl de cronologia intedeterminada.

CS 92/7-110: 1 fragment amorf d'alfàbia amb degotissos de vidriat verd a l'exterior.

CS 92/7-111: 1 fragment amorf d'olla amb vidriat interior melat.

CS 92/7-112 a 125: 14 fragments amorfs de ceràmica islàmica.

CS 92/7-126 a 154: 29 fragments amorfs de ceràmica comú medieval.

CS 92/7-155: 1 anell de segell de bronze amb una representació de la Verge amb el Nin en braços.

CS 92/7-156: 1 fragment de vidre blanc.

CS 92/7-157: 1 fragment de vidre verd.

CS 92/7-158 i 159: 2 claus de ferro.

BIBLIOGRAFIA

- A.A.V.V.: "Ostia I", *Studi Miscellanei* 13, Roma, 1968.
- A.A.V.V.: *La loza gòtico-mudéjar en la ciudad de Valencia*, Valencia, 1992.
- Aguiló, E. de K.: "Capbreu ordenat l'any 1304 dels establiments i donacions fets per D. Nuno Sanç de la seua porció" a BSAL 14 i 15 (Palma, 1914-1915).
- Cateura Bennasser, P.: *Sobre la fundación y dotación del hospital de San Andrés, en la ciudad de Mallorca, por Nuño Sanç*, Palma 1980.
- Hayes, J.W.: *Late roman pottery. A catalogue of roman fine wares*, Londres, 1970.
- Lomboglia, N.: "Per una classificazione preliminare della ceramica campana", *Atti I Congressi Internazionale di Studi Liguri*, Bordighera, 1952.
- Mayet, F.: *Les céramiques a parois fines dans la Péninsule Ibérique*, Paris, 1975.
- Oswald, V.; Pryce, D.: *An introduction to the study of Terra Sigillata*, Londres, 1966.
- Pascual, R. "Las ánforas de la Layetana", *Méthode classique et méthodes formelles dans l'étude des amphores*. Roma 1977.
- Ramon J. *Las ánforas púnicas de Ibiza, Eivissa*, 1991.
- Riera Frau, M.M.: *Evolució urbana i topografia de Madîna Mayûrqa*, Ajuntament de Plama, 1993 (en premsa).
- Rosselló Bordoy, G. *Ensayo de sistematización de la cerámica árabe en Mallorca*, Palma, 1978.
- Soto i Company, R. *Còdex català del llibre del repartiment de Mallorca*, Palma de Mallorca-Barcelona 1984.

ABREVIATURES

- A.M.P.: Arxiu Municipal de Palma.
- A.R.M.: Arxiu del Regne de Mallorca.
- C.S.: Casa dels Socors.
- P.E.: Púnic-ebusità.
- U.E.: Unitat Estratigràfica.

Sobre l'estatge final i la sepultura d'Isabel, darrera Reina titular de les Mallorques.

GABRIEL ALOMAR I ESTEVE

Al llarg de la meua vida activa com a autor de distints assaigs sobre temes d'història de les Illes Balears, he tengut una preocupació singular envers la nostra història més enllà dels territoris de la "Corona de Mallorca" i dels regnes hispànics. Entre aquests temes, hi va haver un temps en què em vaig ocupar investigant on es troben, o es trobaven, les despulles mortals dels reis i dels infants del Casal de Mallorca, cosa ignorada en molt de casos.

Les meves activitats en altres camps m'han permés dur a terme aquest propòsit solament en alguns casos, un dels quals, el d'Isabel, la darrera reina titular de la dinastia, serà l'objecte d'aquestes pàgines.

La historiografia contemporània ha deixat de donar la importància que en èpoques passades es va donar a les qüestions dinàstiques i a les suscidades pels drets, més o menys teòrics, que permetien arribar a veritaderes situacions de domini. Avui, en plena època democràtica, és considerada, en canvi, més interessant l'estudi de les realitats econòmiques i socials determinants de les condicions de vida dels pobles.

Això no obstant, la història és la història i no hi ha cap fet del passat que no resulti suggerent per a la curiositat analítica dels estudiosos del final del segle XX. En el cas concret dels episodis de les vides dels reis i prínceps de qui tractam en aquest assaig, aquests fets demostren que no és vàlida la posició partidista d'alguns historiadors catalans de considerar que els reis de Mallorca no eren gaire més que uns més de tants senyors feudals, com ho foren els d'Empúries o els d'Urgell, vassalls dels reis d'Aragó-comtes de Barcelona. Si això no fos cert, no haurien seguit essent, encara en l'exili, una indiscutible basa dins el joc de la política i de la diplomàcia europea al llarg de la segona meitat del mil tres-cents.

Entre els temes relacionats en general amb la projecció externa de les Illes Balears com a comunitat històrica i com a entitat política, he tengut la curolla de recercar en el dels llocs on foren sepultats els reis i els

prínceps de la dinastia de Mallorca. El final tràgic de la dinastia impedié en molts de casos que es dedicassin a aquests egregis personatges els monuments que els haurien d'haver correspost pel seu rang. I, de fet, a part de la de *Jaume II*, mort l'any 1311 i depositat en forma digna però provisional dins la mesquida de la ciutat de Mallorca consagrada ja com a catedral, no s'ha conservat cap tomba artística de cap altre dels nostros sobirans.

L'enterrament de *Jaume III* fou primerament a la catedral de València i, des del 1905, provisionalment a la de Mallorca, dins la capella de la Trinitat, dedicada d'ençà del rei Sanxo als enterrament reials¹.

La reina *Esclarmonda de Foix*, esposa de Jaume II, i el seu fill el rei Sanxo, sepultats primer a Sant Joan el Vell de Perpinyà, segons les recerques de Pere Ponsich, varen ser traslladats al presbiteri de Sant Joan el Nou en estar acabat l'absis d'aquest temple, però els avatars de la tràgica caiguda de la dinastia mallorquina no permeteren la construcció dels monuments funeraris que es mereixien. No obstant això, el record d'aquestes despulles es va perpetuar en el clergat perpinyanès i fins a la Revolució Francesa, segons Ponsich, els canonges de Sant Joan continuaven resant absoltes sobre el lloc dels enterraments cada any el Dia dels Difunts.

Al mateix lloc degueren ésser traslladades les restes de *l'infant Ferrando*, des del convent de Sant Domingo de la mateixa ciutat de Perpinyà².

Isabel de Sabran, mare de Jaume III, fou sepultada primerament, segons Ramon Muntaner, en "un bell monument" de la catedral de Santa Agueda de Catània en 1313; i sepultada, després, a l'església de Sant Domingo de la nostra ciutat³.

Maria d'Anjou, viuda del rei Sanxo, va morir dement a Nàpols acompanyada de la seva mare, Maria d'Hongria, i fou sepultada al seu costat en el bell monument funerari que es trobava a l'església franciscana napolitana de *Donnaregina* ("Santa Maria Domina et Regina") que per fortuna es conserva intacte.

¹ Marcel Durliat, en el seu llibre *l'Art dans le Royaume de Majorque*, suposa amb fonament que la capella baixa de la capella de la Trinitat (dedicada actualment a dependència de la sagristia) fou concebuda per Jaume II en el seu projecte de nova catedral com a lloc d'enterrament per a ell i per als seus successors. Poc abans de l'any 1325, en temps del rei Sanxo, es degué decidir dedicar la capella alta (de la Trinitat) a les sepultures reials i obrir els arcosolis laterals on, des de l'any 1946, es troben els monuments funeraris definitius de Jaume II i Jaume III.

² Durant les obres de restauració de l'església de Sant Domingo de Perpinyà, cap a l'any 1975, es varen trobar unes tombes buides davall el paviment original just davant les grades del presbiteri, una de les quals segurament havia estat la de l'infant Ferrando.

³ Al *Cronicon Majoricense* d'Alvar Campaner, pàg. 45, n.1 i a *Documenta Regni Maioricarum* (1229-1349), de Joan Muntaner i Joan Vich, pàg. 165, es troba transcrita una partida del 1334 dels llibres de comptes de Sant Domingo en la qual ve escrit: cant aportaren lossa de madona Isabel mare el senyor Rei, con la aportaren de Sicilia als prehicadors.

De *Constança d'Aragó*, primera esposa de Jaume III, solament sabem que en ser alliberada del seu germà Pere el Cerimoniós, morí en el viatge entre Barcelona i Montpeller i sabem que va ser sepultada a l'església dels franciscans d'aquesta darrera ciutat.

De la reina segona muller de Jaume III, *Violant de Vilaragut*, casada en segones núpcies amb el marquès de Montferrato i en terceres amb Konrad de Reischach, no sabem on reposen les despulles, però probablement no és a Alemanya, d'on venia el seu marit, ja que en els seus darrers anys de vida sabem que no vivia amb ell.

Jaume IV de Mallorca va morir a Sòria i fou enterrat al convent de franciscans d'aquella ciutat castellana, però aquest convent va sofrir un incendi en el segle XVII. S'hauria de recercar la possibilitat que, després de l'incendi, aquestes restes, que eren objecte d'una certa veneració, haguessin estat trasladades al claustre de la Col·legiata de Sant Pere, on es conserva encara actualment un enterrament d'enigmàtica atribució.

Isabel d'Ibelin, segona esposa de l'infant Ferrando, degué ser sepultada, amb probabilitat, a Xipre, la seva terra natal.

Quant a *Isabel de Mallorca*, la nostra darrera reina titular, al tema de la seva supultura dedicam aquest assaig; i començam recordant que hi ha dues biografies seves de les quals el lector podrà trobar la referència en la bibliografia. També resulta interessant sobre la seva vida, l'excel·lent assaig de Willemsen referit a l'ocàs del Regne de Mallorca, inclòs igualment en la bibliografia. La recerca, que completa un punt ignorat en aquests estudis històrics, anirà precedida d'un resum de la biografia de la nostra reina.

A través dels fets i de la vida d'aquests personatges és interessant constatar que la dinastia de Mallorca, expoliada dels seus territoris i exiliats els seus reis i prínceps, no va deixar de ser, com ja he escrit, una basa en el joc polític i diplomàtic europeu de la baixa Edat Mitjana.

BIOGRAFIA SUSCINTA DE LA REINA VIOLANT DE MALLORCA

L'atzarosa història dels reis del casal de Mallorca, que eren al mateix temps sobirans dels comtats rossellonesos i de la ciutat de Montpeller, té l'epígon en Isabel, la qual es titulà reina, i ho fou de dret en termes estrictament jurídics, però que no arribà a regnar efectivament.

Segons Lecoy de la Marche, Isabel va néixer l'any 1337, segurament en una de les tres ciutats que eren domini de Jaume III, Mallorca, Perpinyà i Montpeller; era filla d'aquest rei i de la seva primera esposa, Constança d'Aragó.

El mes d'octubre de 1349, quan devia ser una adolescent de dotze anys, es trobà present, al costat de la seva madrastra, la reina Violant, en el tràgic episodi de la batalla de Lluçmajor, en la qual perdé la vida son pare i on quedà "nafrat lleig en la cara" el seu germà, no gaire major que ella, l'infant En Jaume.

Després d'aquella trista ocasió, al costat sempre de Violant, va ser transladada a València i tancada en qualitat de presonera al convent de Santa Clara, on Violant i Isabel passaren solament uns quants mesos. Després, el mes de maig de 1350, trobant Pere el Cerimoniós que la presó no era prou dura per a elles i amb l'excusa d'evitar una possible evasió, amb la complicitat d'algunes persones ("fem-vos saber que nós, haüda certificació de que la noble na Violant de Vilaragut, muller que fou de l'alt en Jacme de Montpeller, s'esforça de sembrar verinoses discòrdies... encara fer alcunes machinacions... per les quals pogués escapar e fugir del nostre poder") el rei Pere ordenà que fos canviada de presó. La va separar de les persones que abans l'acompanyaven i la va tancar a la fortalesa del Temple de València dins una torre amb reixes de ferro⁴.

Al mateix temps, el Cerimoniós estava acusant la seva madrastra Violant, amb evident injustícia, d'haver assassinat Constança, la qui havia estat primera esposa de Jaume III i mare d'Isabel; però aquesta situació no duraria gaire per a Violant. La pressió, tant per part dels nombrosos amics que la reina titular de Mallorca tenia a fora com a dins dels territoris de la corona d'Aragó, devia ser molt forta. L'any 1353, el rei de França, Joan II, ja estava preparant el matrimoni de Violant amb Otto de Braunschweig-Grubenhagen, príncep de Tarent, que tenia al seu servici. Gràcies a aquest matrimoni, la nostra reina quedà alliberada, mentre que la seva jove fillastra restava encara presonera del rei d'Aragó, sí bé ja per no gaire temps: l'any 1354, quan Isabel tenia dasset anys, la trobam al costat de Violant i d'Otto de Braunschweig a la cort del marquès de Montferrat (el qual, per cert, alguns anys després seria el seu marit) casat aleshores amb Cecília de Comenge o de Cominges.

Els anys 1359 i 1360, Isabel s'havia convertit als 23 anys en una dona intel·ligent i d'un caràcter enèrgic afermat en les aventures i en les desventures. Físicament, segons l'historiador Gino Doria, "era una donna di statura gigantesca". No podia menys d'estar espiritualment unida al seu germà Jaume (IV) a qui no havia pogut veure des de la tràgica derrota de Lluçmajor i que en aquells anys encara se trobava tancat dins la gàbia de ferro als soterranis del Castell Nou de Barcelona (el que després seria anomenat Palau Menor).

En els anys que estam recordant, els documents ens fan conèixer projectes de matrimoni de la jove infanta de Mallorca ordits per la política sud-europea. El primer era amb el comte de Foix, el famós Gastó III *Febus*, el qual si aquesta combinació político-matrimonial hagués arribat a bon port, tenint en compte que Isabel no tardaria a ser pretendent a la sobirania dels comtats rossellonesos i que Gastó Febus ja s'havia ensenyorit del domini de la Gascunya, podria haver arribat a ser "el senyor dels Pirineus", des de la Mediterrània fins a l'Atlàntic.

⁴ ACA. Reg. 1134, f. 71.

Tampoc no arribà a bon terme el matrimoni de la infanta amb el fill i hereu del comte d'Armanyac.

Isabel de Mallorca es casaria de fet poc temps més envant amb el marquès de Montferrato, de nom Joan II Paleòleg, príncep sobirà, per les venes del qual corria sang de creuats i d'emperadors de Constantinoble com a fill de Teodor Paleòleg i nét d'Andrònic II Paleòleg, emperador romà d'Orient (1283-1328). L'extensió del seu estat feudal de Montferrato, situat al Piemont o Pedemont, entre Milà i Torí, amb capital a Casale di Montferrato (avui Casale), no estava certament en proporció amb el prestigi dinàstic dels qui ostentaven el marquesat.

En l'avinentesa del seu matrimoni, Isabel es va dirigir al rei Pere d'Aragó, carceller encara del seu germa, demanant-li la devolució dels seus béns patrimonials, que li feien falta per pagar la dot. El Cerimoniós hi va accedir en principi, però posant la condició que ella es presentàs personalment a Barcelona. El que Pere pretenia en realitat era que, a canvi de 40.000 florins, Isabel renunciàs als drets a la Corona de Mallorca que, al seu dia, pogués reclamar i, amb això, Pere no feia sinó demostrar que els hi reconeixia. Isabel accedí a la condició de presentar-se a Barcelona, segurament amb la idea de trobar així l'ocasió d'intercedir directament davant el rei Pere a favor del seu germà presoner.

Es va celebrar l'entrevista i el rei es comprometé a pagar la dot d'Isabel —amb els doblers d'ella, tot s'ha de dir— i Isabel accedí a renunciar als seus drets. Però, de la paraula del Cerimoniós, qui se'n podia fiar? Quan arribà el moment del pagament, que s'havia de fer a terminis, no va complir el compromís. Això va ser un error seu, ja que aquest incompliment alliberava Isabel del seu compromís i així, desset anys més tard, en morir el seu germà Jaume IV, ella es va poder titular amb ple dret "reina de Mallorca".

Les noces d'Isabel amb el marquès de Montferrato es varen celebrar a Montpeller el 29 de setembre de 1358. El poble d'aquesta ciutat, que ja estava incorporada a la Corona de França però mantenia viu el record dels reis de Mallorca, va celebrar festes populars en honor dels novius.

El matrimoni era una aliança desigual per la diferència d'edat entre els esposos, ja que ell tenia trenta anys més que ella. A pesar d'això, arribaria a tenir la descendència que el marquès no havia conseguit amb la seva primera dona.

El primer fill va ser apadrinat per Otto de Braunsweig (que li donà el seu nom d'Ot o Otto) i per la seva esposa Violant. Hereu del marquesat, seria conegut familiarment pel malnom de Secondotto. Quan, al seu torn, morí, en el 1378, el succeïren l'un darrere l'altre els seus germans Joan III i Teodor II. Otto pare i Violant tengueren també una filla anomenada Margarida, que va estar casada amb Jaume, comte d'Urgell, i així ells varen ésser els pares de Jaume el Dissortat, el gran contrincant de Ferran d'Antequera en la disputa del Compromís de Casp (1412).

Margarida de Montferrat, després de la derrota de Jaume el Dissortat en el Compromís de Casp i de l'empresonament consegüent, intentà reconquistar Mallorca amb l'ajuda d'una flota portuguesa. Amb aquest intent té relació un fet que cita Quadrado⁵.

Al començament de 1362 es produí la fugida de Jaume IV, germà d'Isabel, de la seva duríssima presó, havent dormit quatre anys dins la fatídica gàbia de ferro. La crònica del comte de Foix ens diu que fou ell, Gastó Febus, qui va acollir el rei fugitiu al castell de Merenç-de-las-Valls, prop de les fonts del riu Arieja, i des d'allà passà a Ais de Provença i a Avinyó, on fou hoste del Papa. D'Avinyó passà al Casal de Montferrat per reunir-se amb la seva germana Isabel i amb la seva madrastra Violant.

A partir d'aquest any 1362 i fins el 1386 transcorren uns anys importants en esdeveniments per a Jaume IV, rei titular de les Mallorques. Durant el mateix any 1362, casat ja per poders amb la reina Joana, s'hi va reunir a la ciutat de Nàpols. Aquest matrimoni seria humanament un gran fracàs. Separats de fet els esposos, però no de dret. Jaume IV, rei titular de Mallorca i rei consort de Nàpols, reuní una "Gran Companyia" d'occitans, majorment fadits de la passada guerra dels albigesos, amb la qual participà activament en la Guerra dels Cent Anys, al costat del Príncep Negre en fets d'armes a Navarra (batalla de Nàjera) i a Castella. Presoner de bell nou, aquesta vegada del rei de Castella, al castell de Curiel del Duero, fou alliberat mitjançant els doblers de la seva esposa, la reina Joana de Nàpols, l'any 1368.

Joan Paleòleg, marquès de Montferrat, morí l'any 1372. A Isabel, després de viuda, no li faltà temps per deixar els seus fills i la seva residència a Casale per transladar-se a Espanya i passar a compartir, des del mes d'agost de 1373, la vida aventurera del seu germà, a qui ja no li quedava gaire temps de vida, ja que moriria a Sòria, amb ella al costat, el mes de febrer de 1375.

Abans de morir, Jaume IV atorgà testament (una còpia quasi coetània del qual es troba a l'Arxiu Nacional de París, P.13541, Nr.814), el text del qual va ser transcrit i publicat per Lecoy de la Marche. En aquest testament deixava tots els drets que tenia a la Corona de Mallorca a la seva germana. D'acord amb aquesta herència, que molt difícilment hagués pogut tenir efectivitat, Isabel usaria el títol de "Reina de les Mallorques" i el segell amb les lletres Regina Maioricarum.

Però conservaria aquesta titularitat solament uns mesos ja que a l'agost de 1375 cedí els seus drets a Lluís I d'Anjou, reservant-se per a ella el comtat de Cerdanya, el vescomtat de Carlat i els de la sobirania de la Morea-Acaia. La cessió no era realment gratuïta ja que Lluís, al seu torn, se comprometia a iniciar en el termini de dos anys una guerra per

⁵ J.M. Quadrado. Nota al peu de la pàgina 244. Historia de les Balears.

reconquistar els antics dominis dels reis de Mallorca. També se comprometia a entregar a Isabel la quantitat de 120.000 florins. El document d'aquest conveni va ser publicat i comentat per Lecoy de la Marche⁶.

Cinc anys més tard, el 1380, abans que l'angeví hagués pogut complir el seu compromís —certament difícil, si tenim en compte el poder de Pere d'Aragó—, Joana de Nàpols adoptà com a hereu del seu reialme precisament Lluís d'Anjou i amb això la Corona de Nàpols i la de Mallorca quedaven teòricament unides, si bé ja ho estaven pel matrimoni de Joana i Jaume.

Lluís va ser coronat com a rei de Nàpols, per mà del papa Climent VII, en 1382. I dos anys després, en 1384, morí deixant com a hereu titular de les dues corones el seu fill Lluís II (vegeu l'arbre).

Mentrestant, apareix en la vida d'Isabel un amor autumnal per un personatge alemany en el qual alguns historiadors han vist "un obscur cavaller" però que era en realitat un noble de categoria: Conrad de Reischach, senyor de Jungnow i d'Stofeln.

L'any 1389, Isabel, retirada ja a París i desil·lusionada en veure que Lluís d'Anjou no complia el pacte gràcies al qual havia d'intentar recuperar amb les armes els territoris de la Corona de Mallorca, va fer un mal pas malvenent de nou els seus drets a un altre príncep occità. Joan III d'Armanyac; a pesar d'això, els Anjou seguien titulant-se reis de Mallorca deu anys més.

La qüestió de la successió legítima de la Corona de Mallorca quedaria resolta jurídicament a favor dels reis d'Aragó quan, retirada ja Isabel a París, es va pactar el matrimoni de Lluís II amb Violant d'Aragó, neboda de Martí l'Humà. En les capitulacions prèvies a aquest matrimoni, figura la clàusula per la qual l'espòs renuncia als seus drets sobre aquesta Corona a favor del rei Martí. Així, el Regne de Mallorca-Rosselló quedà incorporat *de iure* a la Corona d'Aragó, de la qual s'havia separat per voluntat de Jaume el Conquistador i mitjançant un pacte entre els dos fills seus (els que serien Pere el Gran i Jaume II de Mallorca)⁷.

Molt abans de tot això —probablement en haver quedat viuda del marquès de Montferrat, l'any 1372—, Isabel havia cedit certs drets secundaris que encara li quedaven sobre la baronia de Montpeller al rei de França, el qual li concedí l'important comtat de Pesenàs (prop d'aquesta baronia, però no dins el seu territori) amb una dotació de 5.000 lliures. Aquest comtat havia pertanyut antany als famosos Trencavell o Trencavel,

⁷ L'investigador montpellerí Charles de Tourtoulon descobrí els documents referents a aquestes núpcies, que es varen mantenir secretes, a l'Arxiu Reial d'Stuttgart; es troben reproduïts en el GSAL, vol. I, pàg. 4 Sobre aquest matrimoni és igualment interessant l'article de Fincke a *Zeitsch, Gensch der Oberrheins* amb el títol "El matrimoni de Conrad de Reischach". Vol. 58, pp. 265-283.

cabdills càtars de Carcassona⁸ i després, el 1209, Simó de Montfort se n'havia apoderat. Encara avui, a Pesenàs es conserven restes del castell, que en temps d'Isabel es trobava voltat de jardins.

Cap a l'any 1376, la nostra frustrada reina deixà Pesenàs per retirar-se a París, amb una pensió del rei de França, a descansar i plorar els desganyys de la seva atzarosa vida. Pels documents que publicà Lecoy de la Marche, coneixem el lloc del seu retir, el convent de Santa Caterina *prés de Saint Paul*. Es tracta del Prieuré de *Sainte Catherine du Val des Écliers* que havien fundat els *Sergeants d'Armes* de l'exèrcit de Blanca de Castella després de la batalla de Bouvines (1214) i la primera pedra del qual havia posat Sant Lluís. D'aquest edifici, que pels gravats del segle XVIII (que creim interessant reproduir) sabem que era important, avui no en queda res si no és el nom d'una petita plaça i del carreró *des côtures*, "de les costures" del convent de monges annex al principal que era de freres⁹. Aquest convent va ser demolit en temps del rei Lluís XV (exactament en 1767) i passà a ocupar-ne el solar, entre els carrers de Saint-Antoine, de Turenne i de Sevigné, un mercat que fou anomenat *Marché de Sainte-Catherine*.

Segons els documents publicats per Lecoy de la Marche, l'any 1403 Isabel encara cobrava la pensió que li pagava el rei de França, allotjada sempre en aquest priorat, i aquesta data és la darrera en què la trobam viva. Vella de seixanta anys, havia viscut una vida de desventures i frustracions, però una vida plena. Testimoni, essent una nina de dotze anys, de la mort de son pare al "Camp de sa Bataia", de Lluçmajor; i, vint-i-sis anys més tard, de la del seu germà Jaume IV, rei titular de Mallorca i consort de Nàpols, a la freda ciutat de Sòria. Tancada a presons cruels a València i a Barcelona, casada amb grans senyors de la noblesa feudal europea, del seu final en aquest món sabem que l'any 1408 ja era morta. D'acord amb els costums d'aquell temps, hem de suposar que les seves despulles mortals degueren ser sepultades amb poca pompa a l'església del vell priorat de Santa Caterina, de la qual no queda més memòria que el nom d'una petita plaça parisenca i els dos gravats que il·lustren aquestes pàgines.

⁸ El darrer dels Trencavell, Bernat, havent acudit a cooperar a la reconquesta de Mallorca per Jaume III, l'any 1349, fou capturat a Muro pel governador de Pere el Cerimoniós dies abans de la batalla de Lluçmajor i segurament executat (v. Història de Muro II, pàg. 226).

⁹ Sobre aquest ema, vegeu Lecoy de la Marche, 11, pàg. 274 i següents.

BIBLIOGRAFIA ESPECIAL

- Collembert, comte Rüdert de; *Yolande de Vilaragut, reine de Majorque, princesse de Brunswick et sa parenté*. "Annales du Midi" T. LXXV, 1963.
- Fincke, Heinrich. *Die Ehe Konrads von Reischech der letzem königin von Mallorca* "Zeich Gesch der Oberrheins". Vol. 58 pp. 265, 83.
- Lecoy de la March. *Les relations politiques de la France avec le Royaume de Majorque*. Paris, 1892.
- Léonard, Emile S. *Les angevins de Naples*. Paris, 1954.
- Quadrado, J.M. *España, su naturaleza e Historia, etc*. Islas Baleares.
- Störman, A. *Studien zur Geschichte des Königreich Mallorca*. Berlin, 1958.
- Willemsen, Carl, A. *Der Untergang des Königsreiches Mallorca und des End Mallorcinischen Dynastia*. (Hi ha traducció castellana per Josep Sureda Blanes, publicada en el B.S.A.L.).
- Zaforteza, Diego. *Violante de Vilaregut reina de Mallorca*. B.S.A.L. T. XXVIII. 1939-43, ns. 689-693.

¹ Carles de Valois, soca dels Valois reis de França es un dels casos de "prínceps reials" que essent fills de reis: pares de reis, sense arribar mai a cenyir corona reial, son anelles fonamentals en les cadenes dinàstiques. Casos similars son el Príncep Negre d'Anglaterra i l'Infant Ferrando de Mallorca. Aquest cas se dona inclús en els temps actuals, a Espanya amb don Joan de Borbó, fill d'Alfons XIII i pare de Joan Carles I.

² Robert d'Anjú, rei de Nàpols no va tenir fills de Sanxa de Mallorca. Joana I era la seva neta com a filla de Carles, fruit del primer matrimoni de Robert.

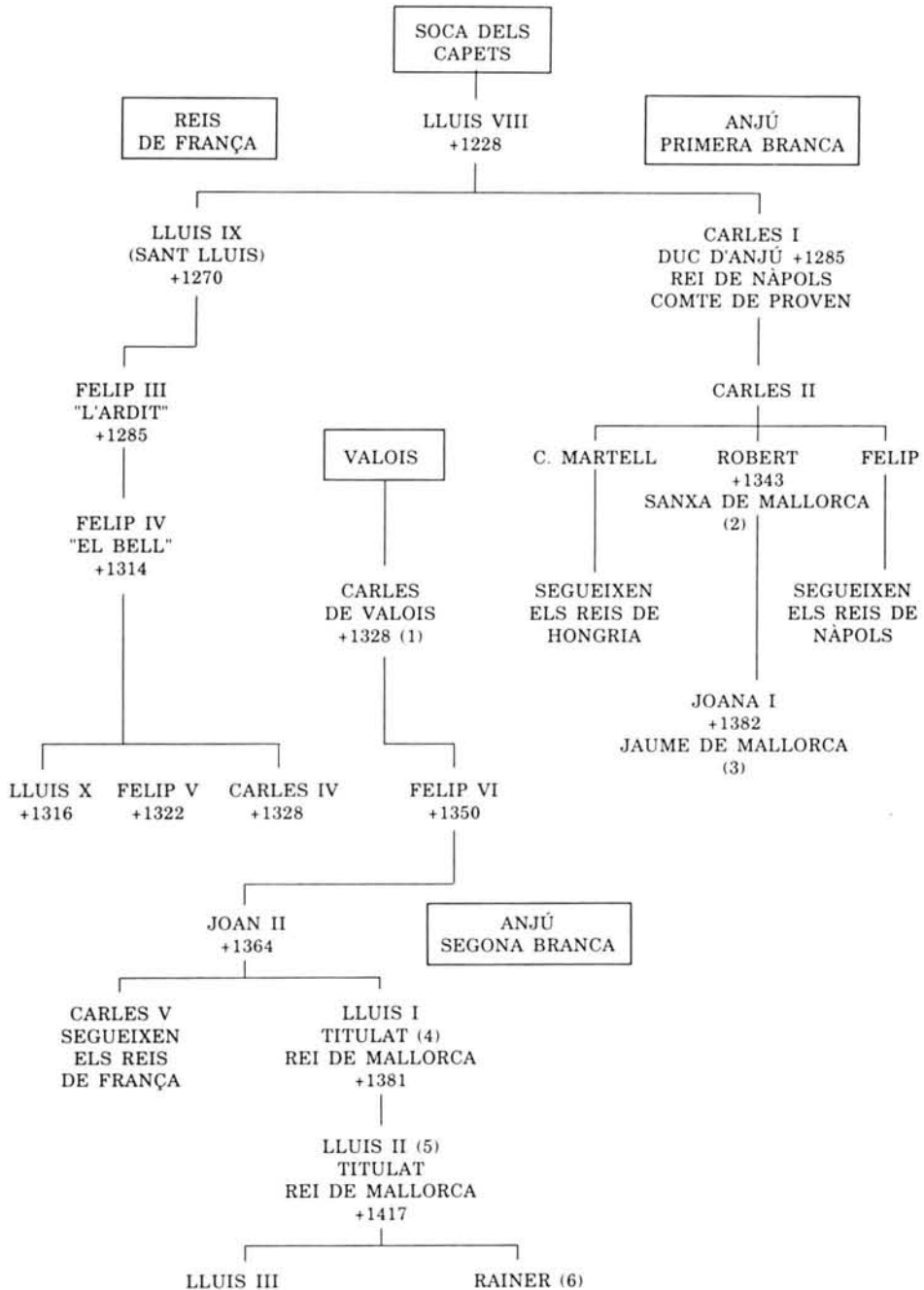
³ El títol Jaume IV de Mallorca fill de Jaume III i de Constança d'Aragó no va tenir fills del seu matrimoni amb la reina Joana d'Aragó.

⁴ Lluís I d'Anjú es podia titular rei de Mallorca per haver-hi cedit els drets en aquesta corona la titulada reina Isabel, filla de Jaume III i germana de Jaume IV, en l'any 1375. L'angeví no solament ostentava aquest títol en els documents sinó que introduí les barres d'Aragó-Mallorca en el seu escut heràldic que es pot veure a un vitrall de la catedral de Metz, capital de la Lorena.

⁵ Lluís II va ser obligat a renunciar als seus drets a la Corona de Mallorca al signar les capitulacions prèvies al seu matrimoni amb Constança d'Aragó amb l'estricta dret successori medieval, la incorporació del Regne de Mallorca a la Corona d'Aragó en 1343 era usurpatòria. Amb aquelles capitulacions matrimonials la incorporació passava a ser jurídicament vàlida.

⁶ Resulta curiós comprovar que en una minoria del poble de Mallorca, s'havia conservat un sentiment de fidelitat als Anjú, llavors reis de Provença, personificats amb Rayner —el literariament famós *Roi René*— Així, en els crudels processos contra els pagesos participants en la revolta del 1450, una de les qüestions que es feien als presoners era de si havien cridat "Visca el Rei Rayner". Tot això vé publicat amb tot detall a l'apèndix del llibre de Quadrado "Forenses y Ciudadanos".

**ARBRE GENEALÒGIC ETRACTAT DELS REIS DE FRANÇA
(CAPETS-VALOIS) I DELS DOS CASALS D'AJÚ (NÀPOLS) PROVENÇA**

Canteros, Picapedreros y Escultores en la Seo de Mallorca y el Proceso Constructivo (Siglo XIV)

JAIME SASTRE MOLL

INTRODUCCIÓN

La obras de la Seo de Mallorca en el siglo XIV obedecen a dos iniciativas y a dos planteamientos diferentes. Uno real, impulsado por la monarquía, el otro eclesiástico, cuyos protagonistas fueron El Obispo y el Cabildo catedralicio.

El primero, iniciado por Jaime II en los albores del Trescientos y proseguido por sus sucesores Sanxo I y Felipe de Mallorca, consistió en levantar, en el ábside de la mezquita musulmana consagrada por el Conquistador, una doble capilla absidal para convertir a una de ellas, la más elevada o de la Trinidad, en sepulcro-mausoleo de los monarcas mallorquines.

De hecho, la capilla de la Trinidad y la capilla real se proyectaron fuera del recinto de la antigua mezquita, aprovechando el solar de algunas casas moriscas donadas por Jaime I para levantar la futura Catedral.

Una vez acabadas éstas, hacia 1327, la Monarquía había concluido su cometido, por lo que hemos de creer que, a partir de aquellos momentos, la iniciativa de las obras fue tomada por el Obispo y Cabildo Catedralicio, de manera que ya en 1327 aparecen los primeros gastos en obras sufragados por aquellos en el "Primer Llibre de Fàbrica que es trobe 1327 ad 1339¹.

Todo parece indicar que la obra pétreo se paralizó hacia 1330 y que tal actividad no se reanudó hasta 1343, cuando Pedro IV de Aragón, recién incorporada la isla a la Corona, en junio hizo una pequeña donación para proseguirlas, obras que finalizaron al año siguiente y con la nueva consagración del altar mayor por el Obispo Berenguer Batle, el 1 de octu-

¹ J. Miralles Sbert. *Catálogo del Archivo Capitular de Mallorca*. Palma de Mallorca 1936.
M. Durliat. *L'Art en el Regne de Mallorca*. Palma de Mallorca 1964 pp. 130-131.
J. Sastre Moll. *El primer libro de fábrica y sacristía de la Seo de Mallorca.(1327-1345)*.
BSAL 43 (Palma 1987) 45-58

bre de 1346. Era, por así decirlo, la última intervención real. A partir de ese momento, las iniciativas de las obras correrán a cargo del Obispo y Cabildo catedralicio de Mallorca.

Los determinantes políticos y económicos que paralizaron las obras en piedra, a mediados del siglo XIV, podrían ser los siguientes: Primero, la finalización de las obras reales, sufragadas por la Corona, en la Seo; la segunda el declive económico de Mallorca a raíz de la gerra con Génova (1331-1335) y la posterior guerra con Aragón (1341-1343); el padecimiento de un trienio famélico (1345-1347); el impacto negativo, económico y demográfico, de la Peste Negra (1348); y la posterior guerra con Castilla (Guerra de los dos Pedros) que, iniciada en 1356, se prolongó hasta 1369.

La ausencia de libros de obra que clarifiquen las construcciones en piedra de este período (1330-1369) hace que tengamos que imaginarnos su proceso partiendo de lo construido, durante la dinastía mallorquina, hasta las primeras noticias entresacadas del segundo libro de fábrica de 1368.

Durante estas tres décadas se debieron construir en piedra las Capillas del Corpus Cristi y de Sant Pere, hechas en madera y adornadas con pinturas y retablos en 1329, y se decidió elevar el edificio y proseguir la obra como una iglesia de tres naves. Así, la existencia de la Capilla Real y las dos laterales (Corpus Cristi y Sant Pere) determinaron la anchura de la nave principal y laterales de la nueva seo, opinión que contradice la propuesta por G. Forteza, quién consideraba que la idea originaria o plan inicial era construir una iglesia de una sola nave².

Por consiguiente, creemos que M. Durliat acierta al apuntar que la idea de elevar el edificio y construir una iglesia de tres naves es un solo proyecto. De hecho, no podría concebirse mayor altura sin unas ampliaciones laterales que contrarrestaran las fuerzas de las bóvedas centrales.

Pero la seo no disponía de suficientes recursos económicos para sufragar una obra tan costosa y duradera. Era necesario disponer de rentas o ingresos suficientes para anualmente hacer frente a los gastos.

Dentro de esta necesidad imperiosa de obtener dinero para la fábrica creemos que tiene que encuadrarse la creación de la "Confraria de Nostra Dona Sancta Maria" en la misma seo, cuyos "baciners" recaudaban dineros en las tres islas³, y la resolución del Obispo Antonio Collel quién, en 1357, determinó que la remuneración del primer año de todos los cargos eclesiásticos ("dignitats vagans") y una parte de todas las rentas eclesiásticas de la diócesis de Mallorca (en la que estaba incluida Menorca) se destinaran a la fábrica de la seo. Estas medidas parece que no solo de-

² G. Forteza. *Les determinans gotiques de la Catedral de Mallorca*. Ciutat de Mallorca 1929.

³ J. Sastre Moll. *La financiación de las obras de la Catedral de Mallorca*. siglo XIV. (en prensa), y *La aportación de Menorca a las obras de la seo de Mallorca (siglo XIV)*. Meloussa (en prensa).

terminaron la reanudación de las obras, sino que les dió una continuidad tal que, en 1412, se pudo abatir el último vestigio de mezquita que quedaba dentro de la catedral.

LAS OBRAS DE LA SEO EN LA SEGUNDA MITAD DEL SIGLO XIV

Los libros de fabrica ponen de manifiesto que para levantar una nueva capilla o añadir un nuevo tramo de bovedas a la seo era necesario disponer de dos grupos de trabajo diferentes. Uno, en la pedrera, afanado en arrancar el material pétreo necesario para la edificación, y otro, encargado de colocar adecuadamente los bloques en la obra misma, dirigidos todos por el maestro mayor.

Pero previamente era necesario buscar una pedrera de la que extraer el material. Para ello, el maestro mayor, junto con otros expertos, se afanaba en su búsqueda para iniciar la extracción.

Las pedreras de la Seo

La primera noticia que disponemos de esta pesquisa data de 1368, cuando "lo maestre En Jacme Mates ab en Jacme Simon e ab En Servia barquer per sercar pera als pilars (foren) per la costera de Sentanyi e de Campos" pues se había decidido levantar el segundo par de columnas.

Evidentemente, la pedrera requería cuatro condiciones a tener en cuenta, a fin de que fuera rentable; que hubiera piedra suficiente y de buena calidad, que su acceso fuera fácil, es decir, cercana a la Ciutat o a una villa, y que estuviera cercana al mar, para embarcar con facilidad el material extraído.

De estas cuatro condiciones, dos primaban sobre las otras: la calidad de la piedra requerida y que la pedrera estuviera cerca del mar, para hacer más fácil el traslado del material a pie de obra.

Una vez localizada, el Obispo se dirigía por carta al batle y Jurados de la parroquia, donde aquella se ubicaba, probablemente para pedirles que no interpusieran ningún impedimento a la extracción, y facilitarán el trabajo a los maestros que prontamente acudirían allí para explotarla.

Tampoco estamos informados de como se procedió a la adquisición de tales canteras, aunque es de suponer que se hizo bajo contrato. Otras notas nos informan que Johan Riera, notario de la obra, tuvo que actuar en favor de la fábrica, en Santanyi, haciendo prevalecer los derechos que aquella tenía sobre cierta cantera, pues alguien pretendía aprovecharla; tal circunstancia podría dar a entender que las pedreras cercanas al mar, al quedar abandonadas durante un cierto tiempo, perdían la titularidad del primer extractor y podían ser utilizadas por otros. Y que la Seo ya

había extraído, en años anteriores a 1368, piedra en Santanyi para otras obras.

Realizadas todas esas diligencias y solucionados los posibles contra-tiempos, los canteros eran conducidos en barca a la pedrera: "Diluns a XI de juny (1368) pagui an Arnau Pere barquer per nolit de la sua barca que sen portà los mastres ab tota la ferramenta e ab tota la vianda a la pedrera de Sentanyi, vint sous"; otras veces, cuando aquellas eran cercanas a la Ciutat, se puso a su disposicion acémilas y otros animales de carga que, además de las herramientas, cargaron con algún que otro útil culinario ("olles, ferros de foch").

La permanencia de los canteros en las pedreras varió de un año a otro. Cuando ésta estaba cerca de alguna población (en el caso de Santanyi), la camarilla residió en una casa alquilada por la fábrica, mientras que cuando trabajaron en Portals y cala Vinyes, pernoctaron en las pedreras.

Observando detalladamente la actuación de los canteros pagados por la fábrica, aquellos trabajaron alternativamente en varios lugares diferentes: unas veces en Portals (Port Alt según los textos), Cala Figuera y Cala Vinyes, cercanas a la Ciutat, y otras en la zona costera de Campos, Santanyi y Felanitx, concretamente en Cala Sa Nau.

Pocas veces la documentacion nos informa de los trabajos realizados por aquella camarilla que se afanaba lejos de la obra principal.

Al estar situadas cerca del mar, cada pedrera disponía de un "portixol" en el que se había construido un cargador de madera para el transporte de los bloques extraidos y se disponía de un "carretell", tirado por una mula, que permitía el embarque de los bloques de piedra en barcas.

Toda vez que los canteros habían extraído los bloques de la cantera, un hombre, con el "carretell o carro", llevaba aquel material al "portixol" a la ribera del mar, donde era embarcado y llevado a pie de obra, en el ribazo del Mirador. Allí era desembarcado por personal contratado eventualmente y por "bastaixos" que, con un torno, lo subían al Mirador. A veces, y debido al mal estado de la mar, algunas barcasas tuvieron que ser descargadas "en lo moll", al otro lado de "lo corn", contratiempo que supuso un gasto adicional, pues seguidamente se tuvo que contratar a hombres que con acémilas transportaran el material pétreo a la seo.

"Dicmenge XXV de deembre (1390). Item pagui per port de VIII dotzenes de pera que la barca avia descargada al moll per fortuna de temps que no pot descargegar assi dejus lo torn costaren les besties qui la tiraren assi XVIII sous". (ACM 1706 fol 23)

Era costumbre que, de vez en cuando, el maestro mayor de la obra visitara a los operarios que trabajaban en la cantera. En 1368, a principios de agosto, "ana lo mastre En Jacme Mates a la pedrera de Sentanyi per so con eren e la novena setmana que noy era anat. E volien se mudar de turni. E axi con es aqustumat quel mestre va en pedrera quels

porta refrescament despes, e li pagui per la mecio que dix que avia feta, I lliura VI sous" (ACM 1703 fol 31v).

En estas visitas, el maestro mayor atendía todos los posibles problemas que se hubieran planteado, como el pagar al herrero que semanalmente afilaba sus herramientas, pagaba el alquiler de la casa donde vivían aquellos operarios o se avenía con el propietario de los terrenos, donde estaba emplazada la cantera, para satisfacerle los desperfectos causados en los pastos, con el ir y venir del carro de la pedrera al cargador.

De todas maneras la relación entre la obra y la cantera fue constante. El "sots obrer" enviaba reiteradamente herramientas, como "tascons, celides de fust, malls, motlos de fusta i moles" especificando, en ocasiones, que eran "de gran necessitat a talar les peres dels pilars a la pedrera de Santanyi"; otras fueron "gerres, cenalles cordades, ferres de cuynar..." cuando su estancia se prolongaba o durante el verano. Probablemente estos envíos iban acompañados de ordenes precisas del maestro mayor, que los canteros estaban obligados a ejecutar.

Una vez terminada su labor, la cantera era abandonada y los maestros, con su camarilla, regresaban a la Ciutat donde eran acogidos con verdaderas muestras de afecto por el otro equipo, momentos que fueron aprovechados por el "sots obrer" para agasajarlos, por el trabajo bien hecho: "Item don a tota la companyia dels mastres que foren venguts de Santanyi e cridaven quels donas qualque refrescament com avien ben fet, donils V sous" (ACM 1706 fol 35v)

Maestros Canteros

La actuación de los maestros canteros en las pedreras nos viene determinada por los asientos que especifican la percepción semanal de su salario según los días trabajados. La relación, reiterada y con escaso interés aparente, permite conocer no sólo el nombre de los participantes y del salario recibido, sino también del ritmo de las obras, ya que era imposible el avance de las mismas sin el material pétreo necesario.

De dicha relación se deduce que entre ellos hubo un maestro mayor, encargado de dirigir los trabajos de cantería, que a su vez estaba a las órdenes del maestro mayor de la obra. Junto a él trabajaron otros que frecuentemente realizaron su trabajo acompañados por algún oficial o cautivo de su propiedad.

El primero en ser nombrado es el maestro Jacme Simón quien dirigió los trabajos en las canteras de Santanyi, entre abril-agosto de 1368; junto a él aparecen Johan Major y Miquel Torres, que en el transcurso de los años iban a convertirse en los maestros directores de los trabajos de extracción de piedras, entre los años 1390-1394 y 1397. Ello permite creer que una continuada actividad en los trabajos no sólo creó una habilidad técnica, sino también una confianza, por parte de los organismos direc-

tores de la fábrica hacia aquellos obreros, que redundó en beneficio de los participantes, al asegurarles un trabajo y un aumento salarial al conseguir la dirección de la camarilla.

Acompañando a los maestros se citan algunos oficiales y manobres, así como también a cautivos. De todos ellos, la participación de cautivos y esclavos fue más importante, entre los que cabe destacar a Johan "catiu de Nicholau Adrover" (1368), Astamassi y Manoli de Johanet Mates (1390-1393) y a Jacme, "catiu de lobra" (1390-1393).

El salario cobrado por cada uno de ellos varió sustancialmente. En el transcurso de esta media centuria, los maestros canteros cobraron un salario diario de 5 sueldos 6 dineros, cantidad que fue incrementada a 6 sueldos en algunos casos, debido a su continuada participación. Los oficiales y manobres percibieron entre 2 y 4 sueldos, dándose múltiples variantes, debidas a su poca o mediana especialización y a su edad; los cautivos percibieron salarios parecidos a los oficiales, que oscilaron entre los 2 sueldos 6 dineros y 3 sueldos; caso a parte fue la signación de 12 dineros diarios pagada a Jacme "catiu de l'obra", el cual tenía probablemente un contrato de alforría y era propiedad de la misma fábrica; dicha cantidad pagada semanalmente era suficiente para sustentarle, mientras que la obra le abastecía de otras necesidades, como calzado, mantas y algunas prendas de vestir.

Otras veces, el "sots obrer" anotó algunos descuentos hecho en el salario de los canteros, sobre todo cuando aquellos dejaron de trabajar, a veces obligados por las inclemencias del tiempo. Así, el 27 de octubre de 1391 descontaba a "En Caraboti pus vey e den Miquel e den Bosch de cascun hun sou per ço con en la dita setmana avia plugat a la padrera e yo avials pagat per V sous lo jorn.." (ACM 1707 fol 3v)

El trabajo realizado por los operarios de la pedrera fue según las instrucciones dictadas por los maestros obreros de la fábrica, por lo que aquellos tuvieron que amoldarse a sus exigencias. Es por esta razón que constantemente tuvieron que cambiar de lugar y de pedrera, ya que el material que aquellos precisaban estaba en relación con la obra que ejecutaban.

Así, Jacme Simon trabajó en Santanyi, en 1368, para servir el material pétreo necesario para levantar los pilares de la Seo; Johan Major y Miquel Torres trabajaron en Portals y Santanyi, entre 1390 y 1393, para terminar la capilla de Sent Bernat e iniciar el Portal del Mirador; y en 1397 se encontraban en Cala Vinyes y Portals para servir el material de relleno.

Tipología del material pétreo

Para los encargados de las obras, la calidad de la piedra adquirida tenía poca importancia a efectos administrativos y contables, por ello son escasas las referencias alusivas al tipo de piedra empleada en una cons-

trucción u otra, y cuando lo hacen suelen utilizar el nombre de su lugar de procedencia. La variedad del material utilizado pudo obedecer a dos razones, una de tipo técnico y otra económica.

Para levantar un nuevo par de columnas, como se pretendía en 1368, se utilizó un material pétreo mucho más consistente y por consiguiente mucho más caro que el empleado para edificar la capilla de Sent Bernat, entre 1389-1392.

Así, para el segundo par de columnas los sillares fueron extraídos de una cantera situada en la costa de Santanyi, mientras que la piedra de la capilla fue originaria mayoritariamente de Portals. Para construir el Portal del Mirador y esculpir sus figuras se utilizó otro tipo de piedra más adecuado y de mejor calidad. Los escultores Jean Valenciens y Enrich Alamant, encargados de modelar las imágenes y adornos, utilizaron preferentemente la piedra de Santanyi y Felanitx, aunque durante la construcción siempre hubo continuas aportaciones de piedras de Portals y Cala Vinyes, materiales que, por su baja calidad, servirían probablemente de relleno de los muros.

En cambio, para otros trabajos de menor consideración, como el paredar los ventanales abiertos en el lado sur con el fin de evitar la entrada de la humedad y la lluvia, se utilizaron "migans de pere" o "migans de pere de terç" conocida vulgarmente como piedra de marés.

En mayo de 1368 se pagó "per VII dotzenes e miga de migans qui foren den R. Palet picaperes ops de tapar lo mirador de la casa de les osties e qui mira la porta del Palau del Senyor Bisbe hoc encara tot lalberch del honrat Monsenyer lo Sacristà costaren a rao de X sous la dotzena...III lliures XV sous (ACM 1705fol 10), o en agosto"con paredaren los maynels de la finestra devant laltar major. E la taparen de migans.." (ACM 1705 fol 32v).

De la misma manera sucedió treinta años después, cuando en 1389 se construyó la capilla de Sent Bernat que "per paradar los maynels delles finestres de la capella de Sent Bernat" se siguió utilizando "migans de terç". Una vez terminada la capilla y entre los trabajos del Portal del Mirador, en noviembre de 1393 se pagaba nuevamente a En Palet "XIII dotzenes e miga de migans de terç... per paradar la finestra del cap de lesgleya devant la casa de les hosties". (ACM 1709 fol 10lv).

Además de las aportaciones hechas desde las canteras, la obra adquirió material pétreo de calidad a canteros particulares, especializados en la extracción de bloques, como Guillem March de Santanyi (1389) y Antoni Sagraera de Felanitx (1391), calidad que se manifiesta en el precio pagado en los envíos.

Además hubo otras, menos importantes, pero ilustrativas de lo complejo que resulta a veces determinar la procedencia del material utilizado en la construcción. Nos referimos al aprovechamiento de las piedras sobrantes de otras obras ya terminadas, como cuando, en 1368, se utilizó "la pera qui era sobrada a l'obra de la torra del palau (del Senyor Bisbe) e fiu-la tirar a l obra, costà V sous". (ACM 1703 fol 24).

Además de su lugar de procedencia, el material pétreo, al ser extraído de una forma u otra, recibió una denominación peculiar. Así hay que hablar de “pedres de pilàs, pedres de gàrgoles, de tabernacles, de ymatges”, extraídas por una razón bien determinada. En otras ocasiones se trata de “pedres de bossas, pedra de reblada, pedres de pendens e de galga, pedres radones, migans de terc e migans de quart”.

Las “de bossas” según nos dice la misma documentación eran piedras “de III palms e quart de llarch e I palm e mig a tots cayres a rao de V sous la pessa” extraídas de Cala Sa Nau (Felanitx) por Antoni Sagrera. La “de reblada” eran aquellos bloques que se conseguían después de extraer “les pedres de galga” o bloques perfectamente escuadrados, y servían de relleno en los muros. Los “migans de terc e de quart” eran bloques de marés, con un grosor equivalente a un tercio o un cuarto del que correspondía a una “pedra redona”, y se utilizaban preferentemente para la contrucción de tapial o “per paredar los maynels de les finestres de la seu”.

Herramientas

Las herramientas empleadas en las canteras son conocidas por la relación que de ellas hacia el herrero al afilarlas o pulirlas semanalmente. Otras veces, eran confeccionadas y envidas a la pedrera para que los maestros pudieran proseguir sus trabajos ya que “eren de gran necesitat”.

Para quebar la piedra utilizaron “ascodes, tascons e mays”.

La “ascoda” es la herramienta mas característica de la profesión y el símbolo de su oficio; es una herramienta, a manera de martillo, con corte a ambos lados, provisto de un mango de madera. Los “tascons” son herramientas, también de hierro, de tamaño muy variable, en forma de V que hincados en la veta de la piedra, consigue hacerla saltar en bloques. Hubo “tascons grossos” y “tascons patits”. En 1368, para extraer los bloques para los pilares, se utilizaron “XII tascons de ferre que pesan CXII lliures” (unos 45 kgrs aproximadamente), es decir, que cada uno podría pesar unos 3'5 Kgrs. Además de su tamaño se utilizaron “tascons de un cap e tascons de dos caps”.

El “may de dos caps” era una herramienta muy utilizada para quebrar la piedra. Uno de ellos pesaba 21 libras (es decir unos 8 Kgrs.) Fue una herramienta que precisó pocas reparaciones.

Como herramientas para picar y desbistar se utilizaban “ascodes, tayans, martells, pichs e moles” Mientras que “la galga, les celides de fust e molles de fust” eran empleados como medidas; la galga para que todas las piedras de revestimiento de los muros tuvieran unas dimensiones uniformes, “les celides de fust”, mandadas hacer por Jacme Mates, en 1368, “que son contra mollos obs de la pedrera”, y moldes de madera.

En cambio el parpal fue una de las únicas herramientas utilizadas

para aumentar considerablemente el esfuerzo físico, facilitando así el movimiento y traslado de piedras de grandes dimensiones. El herrero Francesc Morey, en 1391, hizo dos parpales para la pedrera de Portals que pesaban 24 y 17'5 libras respectivamente (10 y 7 Kgrs aprox.).

Otros útiles fueron: "la portadora" de madera y reforzada con anillas de hierro estañadas y "sanayes de IIII anses, senayes cordades e sanayes poques". Además disponían de "ferros de foch, olles, gerres e cadafos", los primeros para preparar la comida, los recipientes para almacenar y guardar el agua.

MAESTROS DE OBRA Y PROCESO CONSTRUCTIVO

Toda vez que se pretendía proseguir las obras en la catedral, los canónigos obreros de la fábrica contrataron a un maestro picapedrero capacitado para llevarlas a cabo, que la documentación lo identifica con el nombre de "mestre maior de l obra". Junto a él van apareciendo otros maestros que, bajo sus órdenes, se afanaron en llevar la obra adelante, entre los que figuran nombres que alcanzaron una cierta relevancia posterior, al hacerse con la dirección del proyecto o de otro nuevo.

Junto a ellos se citan oficiales y aprendices, además de una importante participación de mano de obra esclava no cualificada.

Los trabajos realizados en 1368 se centraron en la zona sur, y estaban dirigidos por el "mestre maior" En Jacme Mates, quien cobraba 6 sueldos los días laborables, y 2 sueldos los festivos. Los demás maestros, como los hermanos Jacme y Guillem Vernet y Guillem Ses Oliveres, cobraban entre 5 y 5 sueldos 6 dineros. También trabajaba con él un escultor, En Lorens Tosquela, al que se le califica de "esmaginayre"

De las breves notas que tenemos de este período constructivo (abril-agosto) se deduce que los obreros pretendían levantar un segundo par de columnas, por lo que el maestro Jacme Mates tuvo que buscar, en los acantilados de Campos y Santanyi, una pedrera para obtener la piedra adecuada; mientras a la obra acudían barcazas con material pétreo procedente de cala Figuera para la construcción del primer pináculo del lado sur, frente al palacio episcopal.

Pero previamente tales obras requerían un andamiaje y un almacén de madera; por ello fue necesario que algunos carpinteros "desferen bastiments veyls, els tornaren fer per lo primer piyacle que comensen de la part del Palau e adobaren lo carrel de la loga" (ACM 1703 fol 6).

Así, mientras se estaba trabajando en Santanyi extrayendo las piedras para los pilares, se contrato a Francesch Bardina "lo qual hi afisquem aquesta setmana per so con sabia fer les obres del piyacle..." (ACM 1703 fol 6) que se construiría con el material traído de cala Figuera.

Al parecer el pináculo se terminó hacia finales de mayo de 1368, el cual fue decorado con escudos por Lorens Tosquela, quien "faya los seyals

per C payns dor a V diners lo pany montaren trenta e vuyt sous vuyt diners" (ACM 1703 fol 19v)

En estos precisos momentos empezaban a llegar de Santanyi los primeros envíos de piedras para los pilares y se pagaba el último plazo que se adeudaba del vidrio colocado, tiempo atrás, en el gran rosetón, a requerimientos de "Francesch Sa Coma, mestre de les vidrieres e Na Guillelma, sa muyer, al reverent Monsenyer lo Bisbe e al honrat Capítol que per amor de Deu los fossen prestades vint e sinch lliures e sis sous per lo procurador de la fabrica sobre II caxes plenes de vidre de vedrieres" (ACM 1703 fol 23). Pero como la fábrica siempre estaba falta de dinero, una parte de la deuda tuvo que ser abonada, de su propio pecunio, por el canónigo obrero Berthomeu Pugdauluch.

A principios de junio los maestros se afanaban en construir una grúa en el lado sur, cerca del mar, así como el armazón de madera necesario para la construcción de los arcos botareles; pero para ello era preciso "desarmar 1 arc de la part del cloquer" dando a entender que las primeras capillas del lado norte ya estaban construidas (ACM 1703 fol 24).

Este segundo libro de obra se interrumpe bruscamente cuando varios operarios subían algunas piedras para pilares que el barquero Bernat Guariga (Garriga) había traído de Santanyi. Tal interrupción obedece a un criterio contable y no a una paralización de las obras, pues sabemos que anualmente, antes del 25 de agosto, el Cabildo renovaba algunos cargos, entre ellos los canónigos obreros y por consiguiente de "sots obrer". Entonces no es de extrañar que el contable cerra el año administrativo en la indicada fecha, para poder rendir cuentas, en su caso, a su sucesor.

Entre 1389 y 1394, cuando las obras se centraban en la construcción de la capilla de Sant Bernat y el Portal del Mirador, éstas contaban con tres maestros mayores: Pere Morey, Guillem Ses Oliveres y Jacme Francesc. El primero como escultor y proyector del Portal, el segundo parece que era quien supervisaba la estructura general del proyecto y Jacme Francesc era el "mestre maior de l'obra de fusta". Como se ve la dirección de las obras, al cabo de treinta años, había pasado a un maestro que ya había trabajado en 1368 y que en 1373 ya estaba al frente del proyecto.

Junto a ellos se nombran además a Francesc Torres, Bertomeu Torres, Lorens Alos, Leonard Dalmau, Xristofol Prunera, Pere Ramon y Antoni Valls como maestros picapedreros, mientras que Lorens Tosquela se le nombra como "ymaginayre"

Entre los "fadrins" que intervinieron cabe citar a "un fill de mestre Morey" del que no se cita su nombre, a Johan Ribes y En Vicens, fadrins del maestro mayor Guillem Soliveras.

La participación de esclavos y cautivos fue importante. Están documentados "lo catiu den Morey" que trabajo 172 días entre 1389 y 1390; Jacme catiu de l obra, con una participación de 469 días entre 1390 y 1392, entre otros.

En cuanto a la evolución de las obras de la seo, de 1368 a 1389 en

el ala meridional, éstas habían avanzado desde el primer pináculo a la capilla de Sent Bernat (5 capilla).

En una fecha intermedia (1373), el Obispo Antoni de Galiana había donado 200 libras para colocar "la clau de la capela devant Sent Salvador" (3 capilla), a la que se destinaban 100 libras; las restantes eran para "la primera peya del pilar nou" (2 columna) e la prometensa de lobra cahuta de lasgleya" (ACM 1704 fol 5). Es decir, que el altar de Sent Salvador, acondicionado en 1335 y construido en madera, se traducía ahora en capilla y obra de piedra.

En la capilla de Sent Salvador, y tras el retablo, se halla el sepulcro de A. de Galiana (1363-1375) consistente en una urna, con imagen yacente del prelado, vestido con ornamentos pontificales, cobijada bajo un arco-solio apuntado con abundante decoración escultórica floral y de ángeles, y con figuras de plañideros en la cara frontal.

La existencia de este sepulcro, atribuido a Jacme Mates o a Pere Morey, permite suponer que la capilla de Sant Salvador y la contigua de Sant Honorat se terminaron entre los años 1375 y 1389, ya que en esta última fecha las obras de la capilla de Sent Bernat, contigua a la de Sant Honorat, estaban iniciadas y se hacían preparativos para levantar el Portal del Mirador.

Según la documentación obrante, en agosto de 1389 llegaban a la seo barcazas procedentes de Santanyi con piedras para los tabernáculos del Portal y otras de la pedrera de Portals para la capilla.

En febrero del año siguiente, el carpintero Ramón Bertomeu se afanaba en desmontar los andamiajes "del Cap de la Seu" y con aquella madera Jacme Francesc "mestre maior de lobra de fusta" construía una grua y los "bastiments del Portal", trabajos que se prolongarían hasta el mes de octubre. Mientras, los picapedreros, dirigidos por Guillem Ses Oliveres, y el imaginero Pere Morey, se afanaban en la capilla de Sent Bernat.

En abril de 1391 Pere Morey había hecho un viaje a la pedrera de Santanyi para "talar peres dimages del Portal", material que llegó en octubre en barcazas, tramitado por Guillem March, un picapedrero-cantero de Santanyi.

Así pues, la talla de los basamentos para el Portal del Mirador coincide con la culminación de la capilla de Sent Bernat, pues el 22 de octubre de aquel año el "sots obrer" compró 40 jarras para colocarlas en las bóvedas de la capilla, y se tapiaban los ventanales de la misma; en marzo del año siguiente dos "bastaixos" traían de la cantera de Portals dos piedras para las gárgolas, en abril se colocaban las cimbras para construir los arcos cruceros, y finalmente, entre el 28 de abril y el 5 de mayo de 1392 se colocaba la clave de la bóveda.

Después de una laguna de once meses, en mayo de 1393 los carpinteros construían "bastiments devant lo portal" para construir su bóveda. Tal vez el motivo de la demora fuera la espera de la llegada a Mallorca de dos maestros escultores de prestigio, contratados por el Obispo y Cabil-

do. Se trataba de Jean de Valenciennes y Enrich Alamant que, procedentes de Picardía arribaron a la isla a principios de junio de 1393. Desde esta fecha a marzo de 1394, tanto el maestro escultor Pere Morey como los dos extranjeros, se afanaron en esculpir en piedra las bellas figuras que aún hoy adornan el Portal del Mirador.

Pere Morey es, presumiblemente, el autor del basamento del Portal, en cuya labor fue asistido por el escultor mallorquín Lorens Tosquela; Jean de Valenciennes esculpió los profetas y ángeles músicos que decoran la arquivolta y las piezas que componen la Santa Cena; la labor de Enrich Alamand consistió en labrar “el gran tabernacla qui sta demunt la taula de la Cena” y “los tabernacles qui stan demunt los apostols”.

La muerte del maestro Pere Morey, el 29 de enero de 1394, debió consternar el desarrollo de las obras.

Nuevamente se abre otro vacío documental que nos lleva a julio de 1396, cuando se nombra a Pere de Sent Johan “mestre maior del Portal”, personaje que, al parecer acogió en su taller al hijo del viejo maestro: “Item pagui a mestre Pere de Sent Johan per totes les obres que feu en Morey, lo qual stava ab lo dit mestre Pere, dues lliures quatre sous 2 lb. 4s.” (ACM 1710 fol 97).

Ello permite creer que este nuevo maestro era de origen mallorquín y no un escultor procedente de La Picardía francesa, como algunos autores han pretendido⁴.

Hacia 1397 aún seguía trabajando en la decoración escultórica del Portal el maestro francés Valenciennes bajo la directriz general de Guillem Ses Oliveres. Pero al finalizar el siglo también desapareció de la escena laboral este maestro director, siendo sustituido por Pere Massot.

Así, al finalizar el Trescientos la seo había conseguido avanzar hasta el Portal del Mirador en el lado sur, joya arquitectónica que se paralizó probablemente debido a las dificultades económicas que atravesó Mallorca una vez iniciado el siglo XV. Este rápido avance en el lado meridional permitió, en 1406, levantar la cuarta columna, frente a la capilla de Sent Bernat, mientras que en lado norte la nave lateral, vecina al campanario, no se terminó hasta el año 1430.

A principios del siglo XV la seo de Mallorca había alcanzado la altura de los portales de la Almoina y del Mirador, en los lados norte y sur, mientras que la nave central sólo tenía cubiertos dos tramos, pues una parte del tercero se derrumbó hacia 1390.

Tales obras permitieron, en 1412, eliminar definitivamente la antigua mezquita, que había ocupado la nave central de la seo durante casi dos centurias. También permitió colocar una gran tela, que iba de portal a portal, para proteger la parte terminada y el interior de las inclemencias del tiempo, y separaba la iglesia del claustro. Por ese motivo, los tres

⁴ G. Alomar. *Guillem Sagrera Y la arquitectura gótica del siglo XV*. Ed. Blume Barcelona 1870 p. 60

últimos pares de capillas, al ser construidas dentro de aquél, se las llamó capillas claustrales.

LOS ARTIFICES

Jacme Mates. “mestre picapedres”

Cuando en 1368 se decidió levantar un nuevo par de columnas y construir el primer pináculo del lado sur de la catedral, el maestro mayor encargado de tales obras era Jacme Mates.

Todo parece indicar que, además de trabajar en la seo, el maestro disponía de trabajadores propios que labraban elementos arquitectónicos para luego venderlos a la fábrica, pues el procurador pagó a J. Mates 12 sueldos 6 dineros “per VI maynels que avia ops de la finestra de tremontana devant laltar maior” (ACM 1703 fol 30). Para iniciar los trabajos que se habían propuesto, Jacme Mates y el maestro Jacme Simon buscaron una pedrera adecuada en los ribazos costeros de Campos y Santanyi. Una vez conseguido su propósito, enviaron allí a un grupo de canteros, dirigidos por el mismo Jacme Simon para los que J. Mates confeccionó “celides de fust... qui son contra mollos”, “lo mollo dels maynols” y con otra tabla “salides a les vasamens del pilar” para que su trabajo se adecuara a las exigencias de los obreros de la “lotge”.

La falta de documentación, entre 1368 y 1373, no nos permite conocer de un modo preciso el desarrollo de las obras y la actuación de Jacme Mates en las mismas, aunque sabemos que aún en esta última fecha seguía ostentando la dirección de los trabajos, pues en noviembre de aquel año el procurador anotó, en el libro de ingresos, haber recibido 10 sueldos “den Jacme Mates mastre maior, deu sous, los quals la dona Cilia, mare sua, lexa a lobra en son testament X sous” (ACM 1704 fol 12)

Un mes después, Jacme Mates pagaba otros 15 sueldos por tres jornales trabajados en la pedrera para extraer una losa. Se trataba probablemente de la piedra que serviría para cubrir la tumba de su madre.

La última noticia corresponde ya a 1390. El maestro, amigo personal de Guillem Ses Oliveres, y colaborador en los trabajos de la seo durante unos treinta años, le había nombrado albacea testamentario por ello, Guillem hizo efectivo a la fábrica, en la indicada fecha, 10 reales de oro que el maestro Mates legaba a la Seo en su testamento, redactado por el notario Jordi Nadal (ACM 1706 fol 10).

Guillem Ses Oliveres “mestre maior de lobra de la Seu”

La primera intervención que conocemos de Guillem Ses Oliveres en la seo fue de dos días, en julio de 1368, junto al maestro mayor Jacme Mates.

Ya en aquella fecha Guillem ostentaba la condición de maestro, y trabajó acompañado de un "fadri", percibiendo 5 sueldos 6 dineros diarios como la mayoría de los maestros.

La segunda intervención conocida y más prolongada empieza en noviembre de 1389 ostentando ya el título de "mestre de la seu", sustituyendo probablemente a Jacme Mates y percibiendo un salario diario de 6 sueldos, propio del maestro mayor, prolongándose su actuación hasta marzo de 1398. Al parecer Jacme Mates había fallecido hacia poco, y Guillem ses Oliveres se nos presenta como su albacea testamentario. Durante todo este tiempo trabajó con otros dos maestros de prestigio, el imagimero Pere Morey y el carpintero Jacme Francesc.

Guillem Ses Oliveres, debido a su posición de privilegio, colocó a varios "fadris" en la obra que trabajaron con él: en Johan Ribes y En Vincens, los cuales participaron activamente en la misma.

Durante estos nueve años y bajo su dirección las obras se centraron en la construcción de la capilla de Sent Bernat y el Portal del Mirador, por las que el maestro merece una mayor consideración y reconocimiento del que actualmente se le ha dado, eclipsado, tal vez, por el renombre que ha merecido el escultor coetáneo Pere Morey.

Además del salario diario percibido y cobrado semanalmente, la procuración, por mandato expícito del Sr. Obispo y Cabildo, le pagaba anualmente 20 libras, cantidad que solía hacerse efectiva en uno o dos pagos. En uno de ellos figura, escrito de su puno y letra, el acuso de recibo: "Yo Gilem Soliveres mestra major de la obra de la Ceu atorc a vos an Nicolau Cuc pravera sots obrer a la obra qua ma vats dats X lliures" (ACM 1707 fol 37; 2 Numer.)

Además de esta cantidad suplementaria, la fábrica tenía una serie de atenciones hacia los maestros en determinadas solemnidades. Por Pascua regalaba a cada maestro mayor un cabrito, un capón por Navidad, y por la Candelaria les invitaba, con sus respectivas mujeres, a la "Festa de Santa M. Candelera", en cuyo acto se invitaba también a todos los notarios de la Ciutat y término, obsequiándoles con cirios de cera de diferentes tamaños, según su rango.

La actuación de Guillem Ses Oliveres en la seo terminó entre marzo de 1398 y abril de 1401, pues en esta última fecha ya se nombra como "mestre maior de lobra" a Pere Massot, su sucesor.

Jacme. catiu de l'obra

Entre la mano de obra no cualificada que trabajó en la seo, entre 1389 y 1394, una parte importante fue cautiva, mucha de ella propiedad de los mismos maestros picapedreros. Entre ellos aparece un tal Jacme, que la documentación lo identifica como "lo catiu de lobra".

Cuando aparece por primera vez, En Jacme esta integrado plenamente

te en la obra, ayudando a los maestros y cobrando un salario diario de 12 dineros, tanto los días laborables como festivos. Ello nos permite suponer que el cautivo estaba en "talla", es decir, bajo contrato de alforría, que le permitiría, una vez expirado el plazo, obtener la libertad.

No creemos que la obra comprara, con anterioridad, un esclavo para adelantar los trabajos, más bien suponemos que éste fue donado a la seo. Un ejemplo, aunque lejano, se dió en 1325 cuando una armada mallorquina, compuesta de cuatro "lenys armats", apresó 35 sarracenos, de los cuales uno "ne donà a la obra del Cap de la Esgleya de Madona Santa Maria de la Seu de Maylorques.." (ARM RP 3040 fol 33v).

En Jacme esta documentado de 1389 a 1393, en cuyo tiempo trabajó unos 714 días en la obra y otros 119 en las pedreras de Portals y Santanyi.

De él sabemos que, en octubre de 1389, aprovechando su estancia en Portals preparó una fuga, pero ésta fue abortada por un tal "En Velose" que fue contratado para buscarle. A pie de obra el cautivo hizo "huna capsana.... per pujar peres dalt" lo que le supuso una gracia por parte del "sots obrer" que le agasajó con vino y carne en la vigilia de Navidad. Pero no parece que aquellas muestras de agradecimiento frenaran su ansia de libertad. En Jacme preparó la huida en otras tres ocasiones, (julio de 1390, marzo de 1391 y diciembre de 1392), siendo capturado otras tantas veces.

Al ser reincidente, la segunda vez fue encerrado en la prisión real durante dos días a pan y agua; en marzo, fue azotado y encarcelado otros seis días, y en diciembre su prisión fue más duradera, al final de la cual se le colocó unos hierros en los pies para evitar otras huidas.

Como el salario que cobraba diariamente (12 dineros) solo servía para mantenerse, la administración de las obras le proveyo de "esperdeyes" como calzado, algunas prendas de vestir y ropa de abrigo. Así, en enero de 1390 le compraron "II canes e miga de drap per fer cote, caparon e calses", en octubre "una camia e bragues", en febrero de 1391, cuando iba a integrarse en el equipo de canteros que trabajaban en Portals, se le compró "I flassada", y en octubre "una cota de sersil gros".

Herramientas utilizadas por los picapederos

De la misma manera que en las pedreras, las herramientas utilizadas por los picapedreros son conocidas a través del trabajo de los herreros que las acondicionaron para su uso.

El herrero Bertomeu Morey afiló "tayans, escarpres, broques, pichs cavechs e axades", arregló una "pala de ferre" y "la portadora de fusta" a la que añadió anillas de hierro para reforzarla, mientras que las "gavetes de fust" fueron hechas por el maestro carpintero Jacme Francesc; se utilizaron "garbells per garbelar calç e guix", "sanalles cordades, se-

nayes de palma per portar guix, senalles despart, caps de truyelles, cordes despart e bagues de canem ops de pujar pedra ab la grua”.

Todo este instrumental era guardado en la “lotge”, especie de barracon hecho de madera, junto a la obra, donde los maestros disponían de una mesa, para la que se compró “unas tovalles” y un escritorio, provisto de “hun pany e huna clau hobs de lscriptori” y “hune estore ques compre hobs del escriptori de la loge dels picaperes”.

Dentro de este cobertizo se guardaban “jerres de portar aygua, olles de cuynar, cadafos per a beurador, I ampolla grossa e hun got per beura...” lo que permite creer que, además de almacén para las herramientas, era lugar de descanso y de reunión para los mismos.

Junto a la “lotge” y en el mismo ribazo del Mirador se dispuso un torno que permitía subir las piedras que se descargaban de las barcazas. Este torno era manipulado por mano de obra contratada eventual o por “bastaixos”. Una vez sobre el Mirador, las piedras eran acarreadas con la portadora o con el “carratell”, tirado por un asno, a la grua, artificio que permitía colocar los bloques de piedra sobre la edificación.

Tanto el torno como la grua sufrieron continuas reparaciones. Una de las partes más frágiles del torno fue la “capsana” que, debido al acarreo sufrió continuos desperfectos. La grua necesitó también alguna reparación para la que se compró una olla, un pincel y resina “per enrainar la grua”. Pero la información de tales maquinas no deja de ser escasa, a lo que podemos añadir que las cuerdas se movían a través de “poliges”.

BARCAZAS

La piedras transportadas de la pedrera al cargador eran colocadas en barcazas para su transporte al pie del Mirador. De mayo a agosto de 1368 llegaron a la obra 12 barcazas; 4 procedentes de cala Figuera y 8 de Santanyi, llevando piedras para los pilares.

En esta relación cabe observar una característica que será común para los años posteriores. Los envíos de material pétreo procedente de Santanyi y Felanitx (incluyendo aquí las de cala Sa Nau) fueron más caros que los llegados de Cala Figuera, Portals y Cala Vinyes, de manera que la docena de piedras procedente de las primeras pedreras se pagó a 28 sueldos, mientras que el de las otras fue de cinco sueldos. Ello se debía, seguramente, a la mejor calidad del material que a la distancia recorrida en el transporte.

Tal circunstancia permite saber la procedencia de aquellas barcazas de las que la documentación no especifica claramente su origen.

Los barqueros que transportaron el material pétreo desde Santanyi y Cala Figuera a Ciutat, en 1368, fueron:

	Santanyi	Cala Figuera
Arnau Pere	2	2
Pere Terre	1	—
Pons Sagrera	3	—
Guillem Exalo	1	—
Bernat Guarriga	1	—
Johan des Grau	—	2

De 1389 a 1394 estan documentados 25 viajes distribuidos entre los siguientes barqueros:

	Santanyi	Portals	Felanitx
Antoni Puig	2	1	—
Johan Castello	2	4	—
Guillem SAGRERA	—	1	—
Alexi	—	1	—
Bertomeu Lopis	1	2	—
Bertomeu Mari	—	—	1
Jacme Figuerola	1	1	—
Bernat des Coll	—	5	—
P. Thomas	—	1	—

De mayo de 1397 a mayo de 1398 llegaron un total de 17 barcasas, que eran tripuladas por los siguientes barqueros:

	Portals	Felanitx	C. Vinyes
Antoni Puig	1	3	—
En Mesquida	—	1	—
En Garriga	—	1	—
En Minguet	3	2	6

Según el material transportado, en 1368, la piedra procedente de Santanyi era para la construcción de los pilares, mientras que la piedra de cala Figuera era para el primer pináculo y arbotante del lado sur. Entre 1389 y 1394 la piedra procedente de Portals era para la capilla de Sent Bernat, mientras que la de Santanyi para el basamento del Portal del Mirador. La de Felanitx (de cala Sa Nau) para la parte alta del Portal, que tenían que trabajar los escultores Jean Valenciennes y Enrich Alamant. El material procedente de Cala Vinyes (que la documentación específica "de reblada") parece que era idónea para el relleno de los muros.

ESCULTORES

Los Tosquella

Un escultor desconocido y del que sabemos muy poco fue un tal Lorens Tosquella. Este “mastre esmaginayre” esculpió, en 1368, “els senyals del piyacle” que se colocaron sobre el primer contrafuerte del lado sur, construido por Francesch Bardina, al parecer, uno de los únicos maestros mallorquines que sabía entonces como hacerlos.

Además Lorens Tosquella decoró los escudos con paños de oro y colores, e intervino en su colocación, pero de él no hay otras referencias en el transcurso de los 76 días que trabajo en la obra, cobrando un salario de 6 sueldos que acredita su buena traza.

La presencia de este maestro imaginero en la Seo, junto a Jacme Mates, y la continuidad de su hijo y omónimo desde 1390 a 1394, permite creer que el sepulcro del obispo Antoni de Galiana, esculpido en el ángulo izquierdo de la capilla de Sant Salvador, fuera obra suya y no de Jacme Mates como se ha creído.

Su hijo, Lorens Tosquella, durante su intervención, cobraba un salario de 4 sueldos trabajando también como imaginero, pero sus trabajos, como los de su padre, quedaron eclipsados por los de otros maestros, llegados del extranjero, de mayor renombre y fama.

Pere Morey y Pere de Sent Johan “mestres del Portal del Mirador”

La actuación de Pere Morey en la Seo esta documentada desde el mes de agosto de 1389 hasta el 29 de enero de 1394, fecha registrada por el “sots obrer” en el libro de pagos con estas palabras: “ A XXVIII del mes de janer any M CCC LXXX IIII comptat la Anativitat passa de aquesta vide P. Morey ymaginayre, mestre maior del Portal de la Mar, lo qual ell començà. Aima eius requiescat in pace. Amen.” (ACM 1709 fol 108). Pero la documentación es parca a la hora de comentar sus trabajos.

Sabemos que durante estos cuatro años trabajó con un salario de 6 sueldos diarios, igualado solo por el maestro Guillem Ses Oliveres, y superior al de los demás maestros. Además, que en la obra estuvo acompañado de un cautivo de su propiedad, “lo catiu den Morey”, que cobró diariamente 3 sueldos.

Su primera intervención conocida se produjo en abril de 1391 cuando fue a la pedrera de Santanyi “per talar peres dimages del Portal”. Esta cita ha dado pie para atribuirle alguna de las esculturas que actualmente lo decoran, pero a decir verdad, su actividad en la obra parece se centró más en la construcción arquitectónica del Portal que a la talla de imágenes, pues su participación en la obra es constante y con un salario diario, mientras que los escultores de tallas solían hacerlo bajo contrato.

En este viaje a Santanyí, el maestro indemnizó a Andreu Bremona y En Alegret, propietarios de las pedreras, y extrajo los bloques para las imágenes, material que llegó a Ciutat en el siguiente mes de mayo, mientras que otros bloques eran servidos por Antoni Sagrera de Felanitx.

Tres años después de la muerte del maestro, Pere de Sent Johan, sucesor en la dirección de las obras del Portal, cobró "axi per les obres que ell ha fetes, con per les obres que ha fetas en Morey e per lo salari a ell tatxat per lo reverent senyor Bisbe ab los honrats Senyors de Capítol dins la capella de Sent Bernat" un total de 37 libras 19 sueldos, desglosados de la forma siguiente: 10 libras para P. de Sent Johan por la dirección de las obras en 1396, 16 libras 5 sueldos por trabajos hechos en 1397, 2 libras 4 sueldos "per totes les obres que feu en Morey.... lo qual stava ab lo dit mestre Pere", y otras 9 libras 10 sueldos por el salario correspondiente a 1397 "per regir lo Portal" (ACM 1710 fol 97).

De todo ello se deduce que Pere de Sent Johan, a la muerte de Pere Morey, se hizo cargo de la dirección del Portal, y que el hijo de aquel trabajaba en el taller del nuevo maestro. Por lo expuesto, dudamos de la ascendencia picarda del maestro Sent Johan apuntada por Alomar, y consideramos que se debía tratar de otro imaginero mallorquín.

Jean Valenciennes Y Enrich Alamant

La llegada de estos dos escultores extranjeros a Mallorca se produjo a principios de junio de 1393 según la siguiente anotación que hizo el sots obrer: "Item pagui en Lado patro de rampi per nolit del Johan Valenciens e den Rich Alamant los qual yo fiu vanir assi per obrar ab consentiment del reverent Senyor Bisbe e de tot lo honrat Capítol, dos florins qui valen 1 lb 10s" (ACM 1709 fol 89v); también anotó el agasajo que les brindó, a modo de presentación a toda la camarilla que trabajaba en la obra. Él nos lo cuenta así: "Item met en pague los quals despis en diversas vegades que convidi en Johan de Valenciens e En Rich Alamant ymaginayres qui vengren assi per obrar e yo ab volentat e consentiment del reverent Senyer Bisbe e dels honrats Senyors de Capítol era tengut de fer los la provisio e no men volgueren res pendre e en ramuneracio de con non preseren res convidils diversas vegades en les quals convidi I vegade tots los mestras e companyons de la obra per fer los la bavanguda, despis 1 lb 10s." (ACM 1709 fol 92).

Tales personajes parece que trabajaron "a preu feyt", es decir, a precio convenido, es por ello que no aparecen semanalmente junto a los demás obreros.

Entre 1393-1394 Enrich Alamant, al parecer de ascendencia alemana, había esculpido "II tabernables dels majors" y "dos capitells de fulles" en julio; en agosto cobró por "I capitell ab fulles" y "el gran tabernacla qui

sta demunt la taule de la cena... que lo dit Alamant... avia acabade per metra en obre”; en setiembre “I tabernacla de aquells qui stan demunt los apostols... e del gran tabernacla qui sta demunt la taula de la Cena”; en noviembre cobró por “la gran pessa del tabernacla qui sta demunt la taula de la Cena e per compliment de tots los tabernaclas e altres feynas” y en marzo de 1394 por otros “tres tabernaclas pochs qui stan demunt los angels”. (ACM 1709 fol 116).

Durante este mismo tiempo Johan Valenciennes esculpió: en julio “V images dels profetas”, en agosto otras tres imagenes de profetas, en octubre “la primera pessa de la taula de la Cena que feu en la qual havie sinch images”, en diciembre la segunda pieza, con otras cinco imagenes, y en enero de 1394 la tercera pieza de la Santa Cena con otras cinco imagenes. En febrero esculpió dos angeles “de aquells qui stan antorn del Portal”, y en marzo, un angel y “una pessa qui sta al costat de la pessa de Deu lo Pare qui sta demunt la taula de la cena en la qual ha III angels” (ACM1709 fol 117-117v)

No deja de ser curioso observar que el “sots obrer” comprara y pagara a Alamany, especiero, “IIII onzes de mastech, e per II onzes de blanquet, e per II onzes de sera blancha obs per fer batum per asegir los trossos de les pedres de les images e daltres pessas con sa trenca costa tot 5 sous” (ACM 1709 fol 90v), lo que no deja que sea una realidad la excelente calidad de la piedra de Santanyi y Felanitx para esculturas.

Tres años después, la documentación nos vuelve a informar de otras obras realizadas para el Portal por el escultor Valenciennes, pero esta vez sin ofrecernos el orden cronológico antes anotado. Entre 1397 y 1398 esculpió “VI fulles de la gran xembrade del front del Portal”, lo que indica que ya se había llegado al gran triángulo que remata las arquivoltas; otras “III pessas de la forma orba del front del Portal”, “II angels qui tocan cascu I corn”, “III tabernaclas co es que los tres comença de picar he acabar”, también se le pagó por terminar “I tabernacla que Antoni Canet havia comencat de picar”, “V pessas de arxets qui son revestits de fulles e finament dels arxets”. “II pessas qui son començament del esmortiment de les fioles que porten pixo”, “I pessa de començament del esmortiment de fiola qui sta al racho del caragol”, “VI fulles de xembrand les quals aporten claravoya” “III pessas de claravoya les quals comença de picar e acabar”, “II pessas de arxets que stan desus los angels sobirans”, “II angels sobirans qui cascu te una trompeta” y “VIII pessas dels grans arxets sobre los angels dels costats qui stan pus alt” (ACM 1710 fol 99-100).

Es evidente que el gran maestro escultor del Portal del Mirador fue Jean Valenciennes, y que con esta información se conoce con bastante precisión el proceso constructor y escultórico del Portal; pero además, se puede afirmar que las obras, entre 1394 y 1396, no permanecieron paralizadas, a pesar de no haberse conservado los libros de fábrica.

PICAPEDREROS

AÑO 1368

MAESTROS	SALARIOS	Ab.	My.	Jn.	Jl.	Ag.	TOTAL	
Jacme Mates	6 s.	12	15	19'5	25	9	80'5	días
Jacme Mates (festivos)	2 s.	9	10	6	8	4	37	"
Lorens Tosquella	6 s.	23	18	22	13	-	76	"
JACME Vernet	5s 6d.	24'5	15	1	21	9	70'5	"
Guillem Vernet	5 s.	25'5	19	21	26	9	100'5	"
Guillem Ses Oliveres	5s 6d.	-	-	-	2	-	2	"

"MACIPS" Y "FADRINS"

Miquel de Misser Jacme	5 s.	23	16	16	20	9	84	días
Francesc Bardina, macip den Jacme Mates	5 s.	-	8	2	10	8	28	"
En Morey	3 s.	7'5	-	-	-	-	7'5	"
Jordi den Lorens Tosquella	2 s.	23'5	19	22	11	-	75'5	"
Cabriel Selom macip den Jacme Mates	3s 6d/4s	18	19	2	8	7	54	"
Jacme fadri den J. Mates	12d.	-	-	11	26	10	47	"
Un fadri den G. Oliveres	2s.	-	-	-	3	-	3	"

MANDO DE OBRA NO ESPECIALIZADA Y CAUTIVOS

Manuel de Mestre Bonanat	3 s.	3	15	-	-	-	18	días
Nicola de Madona Romia	3 s.	3	5	-	-	-	8	"
Jordi den Guillem Joli	2s 4d	2	4	-	-	-	6	"
Maseli den Granada	2s 8d	1	1	-	-	-	2	"
Abrafim moro palier	2s 8d	2	-	-	-	-	2	"
Mafumet moro palier	2s 4d	2	-	-	-	-	2	"
Jucef den Maymo Peris	2s 8d	-	4	-	-	-	4	"
Mitre den Cassa Davayl	2s 8d	-	4	-	-	-	4	"
Johan den R. Serra	2s 8d	-	3	-	-	-	3	"
Nicoladen Serola	2s 8d	-	1	-	-	-	1	"
G. den Torabadal	2s 8d	-	1	-	-	-	1	"
Nicola den Vernet	3 s.	-	3	-	-	-	3	"
Jacme den Bonet sartre	2s 8d	-	1	-	-	-	1	"
Jacme den Granada	2s 8d	-	1	-	-	-	1	"
Miquel den Bn. Andreu	2s 6d	-	2	-	-	-	2	"
Valenti den G. Celera	2s 6d	-	1	-	-	-	1	"
Johan Rog	3s	1	-	-	-	-	1	"
Bernat des Ledos	2s 8d	2	4	-	-	-	6	"
Jordi Rog	3s	1	1	-	-	-	2	"
Johan Amamany	3s	1	-	-	-	-	1	"
G. Blanquer	2s 8d	-	1	-	-	-	1	"
G. Mas	2s 8d	-	1	-	-	-	1	"

CARPINTEROS

Andreu Alegre	5s 6d	4	-	-	9	-	13	días
Miquel Sa Vila	5s 6d	3	-	-	-	-	3	"
Pere Bru	5s 6d	2	-	-	-	-	2	"
Pere Roca	5s 6d	2	-	-	-	-	2	"
7 fusters	5s 6d	-	-	-	1X7	-	7	"
En Frau	5s 6d	-	-	-	11	-	11	"
En Paschal	5s 6d	-	-	-	7	-	7	"
1 fadri de Andreu Alegre	2s	4	-	-	6	-	10	"

P I C A P E D R E R O S

M A E S T R O S.

		Ag	Se	Oc	No	Di	En	Fe	Ma	Ab	My	Jn	Jl	Ag	Se	Oc	No	Di	En	Fe	Ma	Ab	My
PERE MOREY	6s	10	22	26	22	19	23	21	22	--	4	21	16	18	22	27	21	21	24	22	21	14	9
FRANCESC TORRES	5s.	11	21	22	15	14	23	21	17	--	4	21	25	18	16	27	21	21	24	22	21	27	9
GUILLEM SES OLIVERES	5s/6s	-	-	-	9	13	21	21	23	--	4	18	25	20	22	26	21	20	24	22	20	27	9
BERTHOMEU TORRES	5s	-	-	-	-	-	15	21	23	--	4	21	24	18	22	26	18	21	24	22	22	22	9
LORENS TOSQUELA	4s	-	-	-	-	-	-	-	4	--	4	21	20	19	11	16	20	21	24	2	-	-	-
LORENS ALOS	4s/5s	-	-	-	-	-	-	-	5	--	4	19	2	6	10	27	21	20	24	15	-	4	-
RAMON BERENGUER	5s.	-	-	-	-	-	-	-	-	--	-	-	-	-	-	-	4	-	-	-	-	-	-
MIQUEL DEN TORRES	5s.	-	-	-	-	-	-	-	-	--	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	-
		<u>1389</u>										<u>1390</u>										<u>1391</u>	

		Oc	No	Di	En	Fe	Ma	Ab	My	--	Ma	Ab	My	Jn	Jl	Ag	Se	Oc	No	Di	En	Fe	Ma
PERE MOREY	6s.	-	-	17	18	-	-	11	10	--	5	18	21	16	19	23	23	22	26	20	20	-	--
GUILLEM SES OLIVERES	6s	27	21	25	20	-	-	1	10	--	5	18	21	25	21	5	12	22	26	20	-	21	23
BERTOMEU TORRES	5s	25	18	20	19	22	6	12	10	--	4	4	-	23	21	27	22	22	16	20	20	22	21
LORENS TOSQUELA	4s	10	12	-	-	-	-	-	10	--	5	18	10	-	7	28	21	11	22	20	20	20	14
LORENS ALOS	5s	-	-	-	-	-	29	16	10	--	5	18	19	18	11	-	12	20	25	19	20	18	21
LEONARD DALMAU	5s 6d	-	-	-	-	-	17	8	10	--	5	18	14	17	5	21	-	-	4	18	-	-	17
MIQUEL TORRES	5s	-	-	-	-	-	-	12	10	--	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
KRISTOFOL PRUNERA	5s	-	-	-	-	-	-	-	-	--	5	6	21	14	-	-	-	-	-	-	-	-	-
PERE RAMON	5s	-	-	-	-	-	-	-	-	--	5	18	21	17	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ANTONI VALLS	5s	-	-	-	-	-	-	12	10	--	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		<u>1391</u>					<u>1392</u>					<u>1393</u>					<u>1394</u>						

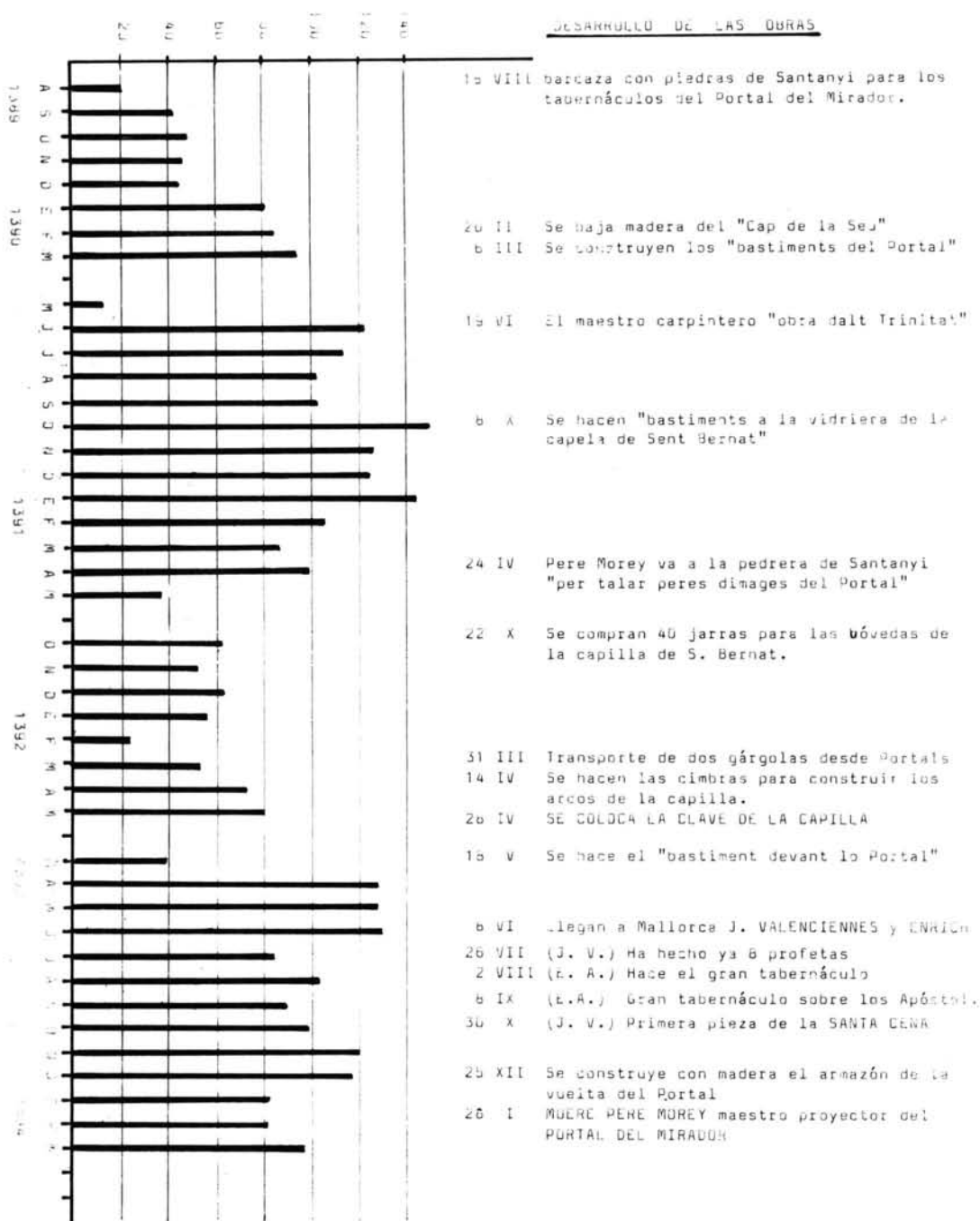
		Ab	My	Jn	Jl	Ag	Se	Oc	No	Di	En	Fe	Ma
GUILLEM SES OLIVERES	6s	23	20	18	23	21	26	23	23	22	20	22	24
LORENS ALOS	5s	4	16	18	25	21	27	17	21	22	-	-	14
LEONARD DALMAU	5s 6d	23	17	18	25	20	27	15	21	23	20	20	24
EN ADROVER	5s	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9	22	24
		<u>1397</u>										<u>1398</u>	

=MANO DE OBRA NO ESPECIALIZADA= (1389-1397)"MACIPS" Y "MANOBRES"

	Salario	1389	1390	1391	1392	1393	1394	1397
Johan manobra	--	2	-	-	-	-	-	-
Antoni manobra	2s	4	-	-	-	-	-	-
1 fadri del mestre	12d	-	36	-	-	-	-	-
Johan Ribes, fadri den Guillem Ses Oliveres	18d	-	-	-	28	-	-	-
2 fadriss den G. Oliveres	2s 6d	-	-	-	106	-	-	-
1 fadri den G. Oliveres	15d	-	-	-	35	-	-	-
Bertran Frances	2s 6d/3s	-	-	-	-	42	-	-
Johan Sgleyat	3s 6d	-	-	-	-	3	-	-
En Matamunyes	3s	-	-	-	-	1	-	-
Marià Figuera	2s	-	-	-	-	1	-	-
P. Blanch	3s 8d	-	-	-	-	-	-	24'5
En Johan	2s 6d/2s 8d	-	-	-	-	-	-	30'5
P. Cortes	4s	-	-	-	-	-	-	29
En Vicens, fadri den G. Ses Oliveres	2s/3s 6d	-	-	-	-	149	65	113
Johan Poderos	2s 6d/2s 8d	-	-	-	-	-	-	189
En Andreu	3s	-	-	-	-	-	-	1
manobres	3s 8d	-	-	-	4	-	-	-
manobres	3s 6d	-	-	-	1	-	-	-
manobres	3s 2d	-	-	-	-	-	4	-
manobres	3s	-	-	13	-	1	-	-
manobres	2s 8d	-	-	6	-	-	-	12
manobres	2s 6d	-	-	8	-	-	-	-
manobres	2s 4d	-	-	-	-	-	-	20
manobres	2s 2d	-	-	-	-	16	-	-
manobres	2s	-	-	15	-	2	-	-
fembres manobres	2s	-	-	-	-	19	-	-

C A U T I V O S

Lo catiu den Morey	3s	99	73	10	-	-	-	-
Jacme catiu de lobra	12d	105	273	196	140	-	-	-
Miquel de misser Jacme de Galiana	3s	-	95'5	59	11	113	-	-
Julià, den Johan Mates	2s 6d	-	15	-	-	-	-	-
Manoli, den Jacme Mates	3s	-	3	-	-	-	-	-
Un catiu den Sauripeler	2s 6d	-	3	-	-	-	-	-
Miquel, den Alos	3s	-	-	-	23	-	-	-
Miquel, den Francoli	3s	-	-	-	4	-	-	-
Un sart garbelador	2s	-	-	-	6	-	-	-
Sixivo sart	2s 6d/3s	-	-	-	-	56	7	-
Marti tartre, den A. Negre	2s/2s 6d	-	-	-	-	11'5	-	4
Antoni tartre, den A. Negre	2s 4d	-	-	-	-	3	-	-
Estemassi	2s 2d/ 3s	-	-	-	-	23	3	39
Dos catius den Lossa	2s	-	-	-	-	6	-	-
Un sclau manobra den Lossa	3s	-	-	-	-	5	-	-
Un cati, de G. Fabregues	2s 6d	-	-	-	-	-	-	5
Johan xerques	2s 6d	-	-	-	-	-	-	5
Un catiu den Pau	2s 6d	-	-	-	-	-	-	1
Johan burgar	3s	-	-	-	-	-	-	3

JORNAL EN OBRAS POR LOS MAESTROS
PICAPEDREROS

La obra del Portal, interrumpida a principios del siglo XV cierra un ciclo constructivo de la Catedral Balear que culmina con una verdadera joya del Arte, digna de una mayor consideración y atención de la que actualmente le damos.

Jaime Sastre Moll

Picapedrerros de la Seo según el libro de fábrica de 1390

Una iniciativa urbanística en el segle XIV: l'obertura del carrer de l'Hospital (Sóller, 1319-1338)

PLÀCID PÉREZ PASTOR

Tant les troballes arqueològiques com les investigacions documentals semblen demostrar que la vila de Sóller nasqué a partir d'una o de varies alqueries musulmanes (COLL: 1979, 278; PEREZ: 1991, 46) i que ja en el segle XIII es trobava consolidada en un petit nucli de població. Es ben lògic suposar que, després de la conquesta catalana i tal com ocorregué a Ciutat de Mallorca (BARCELO: 1991, 106), els pobladors que s'hi establiren s'adaptaren als trets característics de l'urbanisme musulmà i anaren canviant l'estructura urbana a mesura que les necessitats d'ampliació i d'adequació a la nova organització política, econòmica, social i cultural ho feien necessari.

D'altra banda cal tenir en compte que l'antic *yuz* o districte musulmà de Sóller fou adjudicat a dos dels magnats més importants que intervingueren en la Conquesta: Huc, comte d'Empúries, i Gastó, vescomte de Bearn, que el compartiren amb els seus porcioners. Com a resultat d'aquesta divisió, tant aquests magnats com bona part dels conqueridors menors obtingueren propietats a la vall de Sóller, sobre les quals imposaren la pròpia jurisdicció civil. Ells autoritzaven o denegaven les transmissions de domini, l'obertura de forns o la construcció d'arcs i de pòrtics, per exemple, i en cobraven els drets senyoriais corresponents.

D'aquí que, a l'hora de referir-se a l'urbanisme de la vila de Sóller a l'època medieval, deixa de tenir validesa qualsevol tipus d'ordinació o normativa de disposició reial, al manco fins que Jaume II no obté els béns de la porció de Gastó de Bearn. Per això, l'intent de localitzar-hi una aplicació pràctica de les «ordinacions» per fer «*noves pobles*» dictades per Jaume II l'any 1300 no té gaire sentit. Tampoc no té sentit la recerca d'una normativa reial anterior a 1310 que reguli específicament la remodelació de la vila de Sóller —com han pretès alguns investigadors—,

per la simple raó que no era de jurisdicció reial. Hom ha de concloure, en conseqüència, que l'expansió urbanística es produí de forma més o menys caòtica, seguint els impulsos dels promotors particulars de torn.

A partir d'una laboriosíssima interpretació de les dades que proporcionen els contractes emfitèutics, ajudada d'un minuciós treball de camp, aquest breu opuscle pretén analitzar els orígens, la localització i l'expansió d'una d'aquestes iniciatives, que sorgí a l'impuls del prohom Ramon de Palaciolo als voltants de l'any 1318 i es consumà el 1337, així com els resultats urbanístics i els beneficis econòmics que produí. La documentació utilitzada en aquest treball s'ha extret de l'Arxiu del Regne de Mallorca (ARM) i de l'Arxiu Municipal de Sóller (AMS). Els plànols que s'adjunten són una reconstrucció ideal a partir del cadastre urbà del 1985.

L'ACTOR PRINCIPAL: RAMON DE PALACIOLO

Ramon de Palaciolo nasqué l'any 1288 en el si d'una família sollerica benestant. El seu pare, també anomenat Ramon, acumulà una considerable quantitat de diners exercint les professions de *draper* i de *paraire*, que invertí en l'adquisició de béns immobles i de censals que ampliaren el seu patrimoni. Disposà el seu testament l'any 1293 i morí pocs anys després, deixant com a tutora del seu fill menor d'edat la seva muller Angelina.

El Ramon que ens ocupa sembla que no exercí mai l'ofici del seu pare, sinó que s'ocupà de l'administració dels immobles i dels censos familiars i es dedicà a l'explotació agrícola i ramadera de les vastes propietats que aquell li llegà, tant a la porció que correspongué a Gastó de Bearn, com a la del Comte d'Empúries, a la de Bernat de Santa Eugènia, a la d'Arnau de Torrella o a la de la Seu de Mallorca; es tracta d'un patrimoni disseminat per tota la vall de Sóller –Alconàsser, Fornalutx, Hort dels Banyes– i diversificat en horts, camps, vinyes i olivars. També s'ocupà de la recaptació de delmes dins i fora de la vall¹, i no es descarta la possibilitat que exercís algun tipus d'activitat comercial o mercantil, perquè el febrer del 1331 es troba absent del regne i el patrimoni familiar és regit per la seva muller Eleta, filla del cavaller menorquí Ramon de Castro, amb la qual s'havia casat anys enrere².

Tot i això, l'activitat que ha proporcionat un major volum d'informació és aquella que avui es coneix amb el nom de *promotor urbanístic*. Com

¹ L'any 1320 compra, juntament amb altres, el delme del blat reial de Sóller de la porció que fou de Gastó, el 1321 compra el del blat reial de Pollença, i el 1323 i el 1327 el de l'oli i del vi de l'alou dels Montreals, de Pere Texeda (ARM. RP-3767, f. 97; R-724, f. 64g i 197; i R-6, f. 61).

² ARM. R-16, f. 174; i R-724, f. 267.

es veurà a continuació, Ramon de Palaciolo obre un carrer i parcel·la una extensa superfície de la seva propietat situada prop de la plaça de la vila.

Després d'aquesta operació, trasllada la família i el domicili a la ciutat de Sàsser, a l'illa de Sardenya, d'on ja n'és burgès l'any 1336³.

L'absència de Ramon de Palaciolo no fou definitiva. L'any 1338 torna a l'illa per transferir a Sardenya part de les rendes que tenia a Mallorca. Sis anys després, Ramon de Palaciolo i la seva muller Eleta probablement es troben novament a Mallorca: el 9 d'octubre del 1344 ambdós venen a Guillem Borrassà, mercader de Ciutat, un censal sobre tres olivars i un hospici de Sóller, en porció del Comte d'Empúries⁴.

Aquesta és la darrera pista segura de què disposam relativa al matrimoni Palaciolo. Sembla que la nit del divendres, 12 de juliol del 1342, mataren el seu fill Ramon⁵ i no es descarta que ambdós morissin a la pesta negra del 1348, voltant la seixantena.

L'ESPAI QUE S'URBANITZA

L'àrea geogràfica que es tracta d'estudiar està situada a la part esquerra del carrer de la Lluna en direcció a l'alqueria del Comte, a uns 100/120 metres de la plaça major. Ocupa una superfície contínua de terra d'uns 3.800 metres quadrats, poc més de mitja quarterada, lleugerament inclinada en pendent cap al nord-oest.

La localització ha estat relativament fàcil gràcies a les precises conffontes que proporciona la documentació⁶, segons la qual estava situada a la porció que correspongué a Gastó de Bearn i delimitada per les fites següents:

* D'una banda, per «*carrariam maiorem*» o «*via publica qua itur apud Beniaraix*», que no és altra que l'esmentat carrer de la Lluna.

* D'altra banda, per un hospici i un hort al darrere, que estaven situats dins la porció que correspongué al Bisbe i a la Seu de Girona. Es a dir: per la línia divisòria entre les porcions de la Seu de Girona i de Gastó de Bearn que, tal com es va establir a un altre treball (PEREZ: 1991, 38), començava al carrer de la Lluna, entre les cases senyalades ara amb els números 43 i 45, i seguia en línia recta cap al nord.

* En tercer lloc, per «*cequiam balneorum de Soyler*» o «*cequiam molendinorum que descendit de Alqueria Comitris*», que correspon al ramal central de la síquia procedent de la font de s'Uiet, per mitjà de la qual quedava separada de l'Hort dels Banys.

³ ARM. ECR-31, f. 20g.

⁴ ARM. M-4, f. 271.

⁵ ARM. AH-3, f. 66g.

⁶ ARM. ECR-445, f. 16.

* Finalment, per «*carrariam publicam den Malcuynat*», nom amb el qual es coneixerà durant molts anys l'actual carrer de la Victòria 11 de Maig que va a l'antiga alqueria de la Figuera.

La situació als voltants de 1300-1305

Dins d'aquesta ampla superfície cal diferenciar-hi dues parts, a començaments del segle XIV (Vegeu el plànol número 1):

* Una franja de cases amb pati o corral posterior (*retrocorral*), totes elles adjacents, que omplien completament la façana que confrontava amb el carrer Malcuinat i ocupaven una superfície d'uns mil metres quadrats. En total hom pot comptabilitzar-hi sis parcel·les urbanísticament consolidades i establertes a cens a altres tants emfiteutes: de dalt a baix eren Pere Colell, Cili Jaume, Pere Saura, Ponç Estorga, Alamanda vídua d'Arnau Serra, i Arnau de Masnou⁷.

* La resta, amb una superfície d'uns 2.800 metres quadrats, constituïa una sola propietat que havia estat establerta per Gastó de Bearn als antecessors de Ramon de Palaciolo i seguia sotmesa a la prestació d'una *masmodina* jueva censal en or, a pagar el dia de sant Miquel⁸.

La part d'aquesta possessió que confrontava amb el carrer de la Lluna ja estava parcialment urbanitzada i subestablerta en emfiteusi:

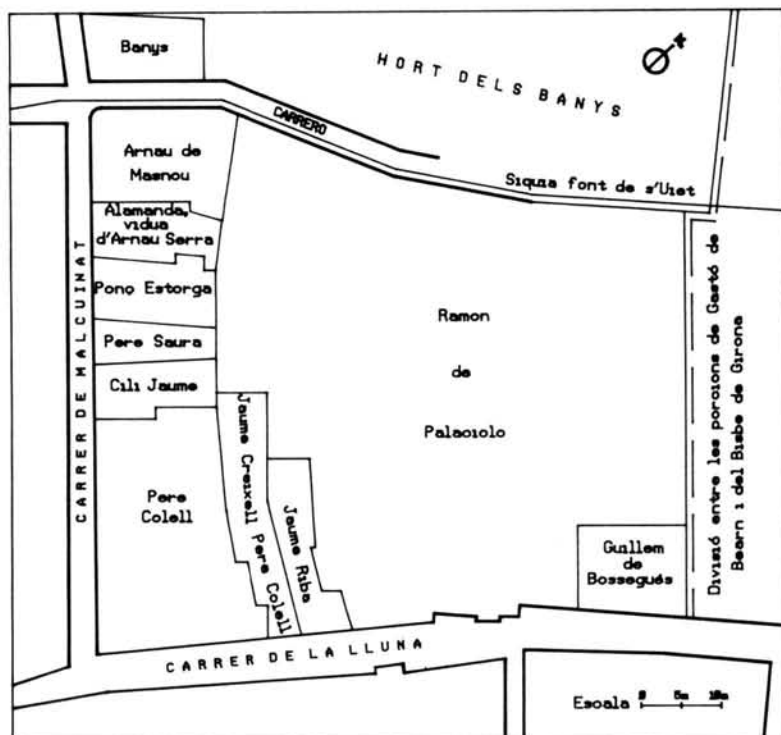
– A l'extrem del carrer de Malcuinat, contigua a la vivenda de Pere Colell, hi havia una casa amb corral establerta al mateix Pere Colell i a Arnau Creixell; i una altra casa amb algorfa que ocupava Jaume Riba⁹.

⁷ Sembla que després de la conquesta Gastó de Bearn cedí el domini útil d'aquestes cases i patis a Bernat d'Escala reservant-se els drets emfiteutics; i aquest, o els seus successors, les sub-establiren a canvi d'un cens reservatiu. Els censos reservatius posteriorment passaren a mans del jurispert Berenguer de Castelló i, l'any 1304, al draper Ponç Carles. Aquest any, el censalista Ponç Carles rebia 23 sous per Tots Sants dels establits en qualitat de censos reservatius i pagava quatre sous emfiteutics als hereus de Gastó de Bearn, propietaris del domini directe. (ARM. ECR-445, f. 16).

⁸ En aquest punt, la documentació diu exactament: «*Et per predictis omnibus hospiciis et patuis faciatis vos et vestri domino Regi et suis unam masmodinam valentem quinque solidos et ulterius tres solidos in festo sancti Michelis mensis septembris prout ego eram facere obligatus*». Com es pot comprovar, la descripció no és gens clara: es tracta d'una masmodina valorada primer en cinc sous, que després es reduïren a sols tres? O bé d'una masmodina inicial que més endavant fou incrementada en altres tres sous? Aquesta indefinició impossibilita d'identificar amb exactitud a quina tenència de les relacionades al «*Memorial o Capbreu de ço que fou den Gasto de Bearne e es a Soller, Canarosa, e al terma de la Ciutat*» (ARM. Diversos 28/2: fons Guillermo Terrassa, f. 77-80g) correspon. Si el cens que s'esmenta inicialment era de vuit sous, sense cap dubte es tracta de la propietat que obtingué En Gensana; si només era de cinc sous, podia tractar-se de la d'En Cogolles, de la d'En Porcell, o bé la del nebot d'En Berenguer de Aurenga.

⁹ ARM. ECR-443, f. 135; i ECR-346, f. 69g.

PLÀNOL 1

Localització de la Tenència de Ramon de Palaciolo (1305)

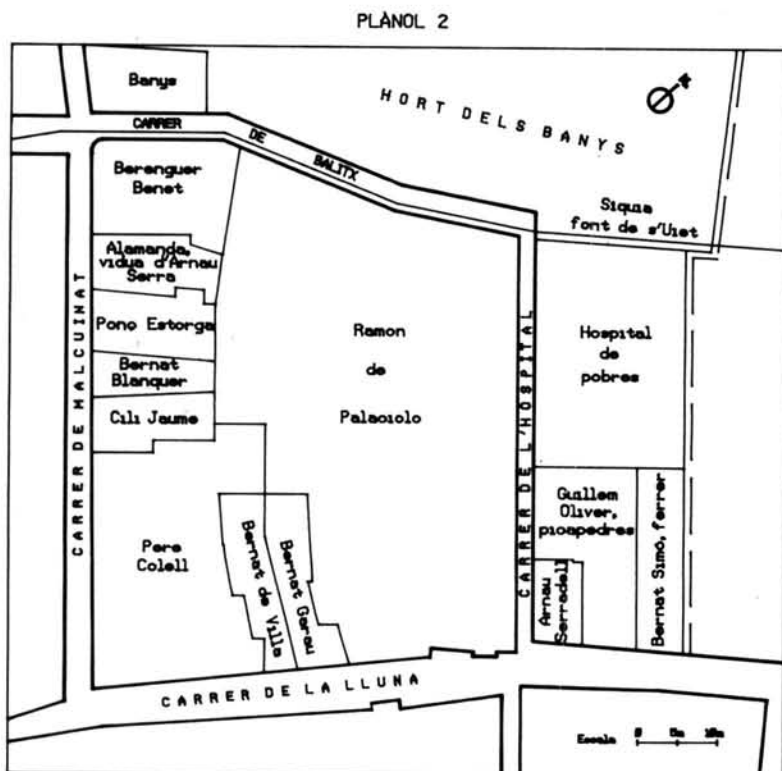
– A l'extrem oposat, arrambades a la partió del Bisbe i la Seu de Girona, hi havia unes altres cases que havia habitat Guillem de Bossegués, i que l'any 1306 foren reestablertes al picapedrer Guillem Oliver¹⁰. Set anys després, Guillem Oliver estableix al ferrer Bernat Simó, un tros de pati d'aquelles cases, amb sortida al carrer¹¹.

– A la part central s'hi trobava la pròpia *casa o hospici*¹² que habitava Ramon de Palaciolo, extensa construcció de varis cossos, el principal a doble vessant i amb dos portals que donaven al carrer de la Lluna, tafona, forn, estable i dependències annexes. La resta de la superfície era un gran *hortal* associat a l'hospici, tancat de paret seca i destinat a sembrar-hi els llegums per al consum domèstic i els ferratges per al bestiar de la casa.

¹⁰ Ramon de Palaciolo li establí les cases per quatre sous d'entrada i 46 sous per sant Miquel (ARM. ECR-346, f. 64g).

¹¹ Per tres sous d'entrada i 36 sous per sant Miquel (ECR-443, f. 154g; 29/11/1313).

¹² Es difícil diferenciar allò que a l'època es deia *hospicium* d'allò que es denominava *domus*. La documentació de l'època equipara *hospici* a *alberc* i *domus* a *casa*; si bé cal matitzar que *domus* es pot referir tant a una casa com a una part d'una casa (ARM. AH-5329, f. 25 i 25 bis).

Obertura i establiment del carrer de l'Hospital (1318-1322)

El procés d'urbanització

Aquesta situació es manté pràcticament invariable fins que, l'any 1318, Ramon de Palaciolo decideix d'urbanitzar una part de la seva propietat (Vegeu la taula i el plànol número 2).

L'obertura del carrer de l'Hospital i l'establiment de la part dreta (1318-1322).

* El 14 de gener estableix a Arnau Serradell un *tros de terra* que confrontava amb el carrer de la Lluna i amb les cases de Guillem Oliver, a la part oposada del pati de cases de Bernat Simó. El contracte obliga l'establert a construir-hi una casa, que haurà de tenir la vessant de la teulada «*versus illam partem tenencie mee versus quam incepti debeo dare viam publicam et assignare tibi et aliis emphiteotis meis*»; és a dir, cap al carrer que ha d'obrir dins la seva tenència, per on els futurs establerts tendran l'accés a les seves propietats¹³.

¹³ ARM. ECR-443, f. 260.

Establiments fets per Ramon de Palaciolo (1306-1337)

Núm.	Data	Establert	Propietat transmesa	Entrada	Cens	Venciment
1	24-09-1306	Guillem Oliver	Part d'unes cases	00.04.00	02.06.00	S. Miquel
2	14-01-1318	Arnau Serradell	Tros de terra	00.04.00	01.02.00	Nadal
3	02-07-1319	Bernat Simó, ferrer	Pati de terra	00.03.00	00.05.00	S. Bmeu.
4	02-07-1319	Guillem Oliver	Pati de terra	00.02.00	00.12.00	S. Bmeu.
5	27-04-1331	Joan de Cabanyils	Casa amb pòrtic	01.00.00	01.12.00	Nadal
6	17-03-1333	Bernat Duran	Casa	10.00.00	04.00.00	Nadal
7	17-03-1333	Bernat Soler, paraire	Part d'hospici	60.00.00	08.00.00	Nadal
8	12-04-1333	Pere Felici	Cases amb pati	08.00.00	04.00.00	Nadal
9	12-04-1333	Andreu Tuyent	Pati clos de paret	00.10.00	01.15.00	Nadal
10	13-04-1333	Bernat Soler, paraire	Cases	10.00.00	04.00.00	Nadal
11	16-06-1333	Bernat Soler, paraire	Tros d'hortal	00.15.00	02.00.00	Nadal
12	18-06-1333	Bartomeu Ferrer	Tafona, casa, forn i pati	03.00.00	06.00.00	Nadal
13	27-05-1336	Antoni Ferrer	Cases*	01.00.00	04.00.00	Nadal
14	22-11-1337	Bmeu. Roca, notari	Pati de terra	10.00.00	01.00.00	Nadal

* Es tracta de la mateixa propietat citada amb el número 6.

* Un any i mig després, el dos de juliol del 1319, estableix als mateixos Bernat Simó i Guillem Oliver sengles *patis de terra*, que eren contigus i estaven situats a la part posterior de les seves respectives tenències, ja edificades:¹⁴

– Bernat Simó obté així un petit solar, al qual hi accedirà a través de les seves pròpies cases.

– Guillem Oliver adquireix un solar més gran que l'anterior, que tanca l'hospici d'Arnau Serradell i confronta «*in quamdam carrariam quam ego de novo ibi dimitto, per quam tu et tui habeatis introitum et exitum ad dictum patuum terre*». O sia, amb el carrer que, segons es desprèn de la lletra, estava en construcció en aquell precís moment.

* Finalment, el 12 de juliol del 1322, Ramon de Palaciolo fa donació a la vila del bocí de terra amb sortida a la via pública, que queda entre la síquia de l'alqueria del Comte i la part posterior de les cases i patis anteriors, per construir-hi l'hospital de pobres i un petit cementiri¹⁵.

Amb aquests documents de transmissió queda definitivament consumat l'establiment de la part dreta d'aquell carrer de nova creació.

¹⁴ ARM. ECR-443, f. 307g i 308.

¹⁵ ARM. R-724, f. 79; i AMS-5.004.

L'establiment de la casa i de l'hortal (1333)

La part que Ramon de Palaciolo s'havia reservat com a domicili propi es mantengué indivisa fins l'any 1333. Cal exceptuar-ne l'establiment a Joan de Cabanyils d'una «*domum cum embaneo seu porticu in ipsa domo constructa supra januam*» l'any 1331; és a dir, una casa amb un pòrtic al davant segregada de l'hospici principal, que estava situada al carrer de la Lluna i feia partió amb la de Jaume Riba¹⁶. L'any següent, Joan de Cabanyils traspasarà aquesta casa a Jaume Tuyent¹⁷.

El 1333, però, Ramon de Palaciolo decideix alienar la vivenda i l'hortal, i cedir-los en emfiteusi. Al llarg dels tres primers mesos, procedirà a parcel·lar l'immoble, a tancar de paret els solars i a marcar les partions amb creus a les parets. Els bocins que ja estaven poc o molt edificats els traspasarà «*cum tectis, parietibus et fundamentis, tabulis et embaneis*», és a dir amb teulades, parets, fonaments, portes i embans; mentre els patis o solars sense edificar seran cedits «*ad domos construendum*», per construir-hi unes cases:

* El procés d'alienació comença el desset de març amb l'establiment a Bernat Duran d'una casa situada al cap de cantó dels carrers de la Lluna i de l'Hospital¹⁸. Aquesta casa romangué poc temps en poder de Bernat Duran. Tres anys després torna a mans de Ramon de Palaciolo, qui reestableix l'immoble —ara *hospici*—, a Antoni Ferrer pel mateix cens¹⁹.

* El mateix dia transfereix a Bernat Soler, pareire, una part del seu *hospici*, segurament la més extensa, que té sortida al carrer de la Lluna i inclou la mitat d'una tafona²⁰.

* El dotze d'abril aliena a favor de Pere Feliu unes cases amb *pati contigu* situades al carrer de l'Hospital, a continuació de la casa de Bernat Duran²¹.

* Aquesta mateixa data concedeix a Andreu Tuyent un *pati de terra clos de paret per dues parts*, correlatiu a la casa anterior i en el mateix carrer, per construir-hi unes cases²².

* El dia després, tretze d'abril, estableix a l'esmentat Bernat Soler el darrer tros de *les cases* que s'havia reservat com a vivenda pròpia i que inclouïa el portal major que donava al carrer de la Lluna²³.

* El 16 de juny següent assigna al mateix pareire un tros de l'hortal, precisament el bocí que confrontava amb les cases majors que ja posseïa²⁴.

¹⁶ ARM. ECR-444, f. 190g.

¹⁷ ARM. AH-5329, f. 26; 12/02/1332.

¹⁸ ARM. AH-5329, f. 27.

¹⁹ ARM. ECR-31, f. 20g.

²⁰ ARM. AH-5329, f. 28.

²¹ ARM. AH-5329, f. 30.

²² ARM. AH-5329, f. 31; ECR-445, f. 9g; i ECR-456, f. 162.

²³ ARM. AH-5329, f. 32.

²⁴ ARM. AH-5329, f. 33g.

* Dos dies més tard, atorga a Bartomeu Ferrer l'altre bocí d'hortal fronterer amb l'anterior, que limitava amb els patis posteriors de les cases del carrer de Malcuinat. Aquest tros incloïa l'altra mitat de la tafona que posseïa Bernat Soler «*cum bigua, quintariis, arganellis, rotlono et ollis et aliis aparatibus sive exarcia, exceptis capitibus canami tam dictorum quintariorum quam dictam biguam colandi, et exceptis palanquis et sportinis que ibi non sunt*», a més d'una casa, un forn i un pati, tot contigu²⁵.

* Després d'aquests traspassos, només romanien en poder de Ramon de Palaciolo un pati de terra més bé reduït, el que feia de cap de cantó entre els carrers de l'Hospital i de Bàlitz. Aquest pati, tancat de paret, no fou establert fins passats quatre anys al notari Bartomeu Roca «*ad domos construendum*»²⁶.

La situació urbanística l'any 1338

Als voltants del 1338 la situació urbanística de l'àrea que ens ocupa havia canviat força en relació a quaranta anys enrera, tant a causa de l'obertura del carrer de l'Hospital com a conseqüència dels nous solars sorgits de la parcel·lació impulsada per Ramon de Palaciolo i de les edificacions que aquesta urbanització comportà. Tot plegat, l'estructura urbanística venia ara definida per dues parts ben diferenciades (Vegeu el gràfic número 3):

* Una il·leta determinada pels carrers de l'Hospital i de la Lluna, per la línia divisòria de les porcions de Gastó de Bearn i les del Bisbe i la Seu de Girona, i per la síquia de la font de s'Uiet:

– A l'estreta façana del carrer de la Lluna s'hi podien individualitzar les cases amb pati del ferrer Bernat Simó, la casa de Guillem Oliver i la petita vivenda d'Arnau Serradell que feia cap de cantó amb la via pública de l'Hospital.

– A la part dreta d'aquest carrer, després de la cantonada, hi havia un pati de terra sense edificar del mateix Guillem Oliver i, seguidament, l'hospital de pobres que incloïa un pati i el cementiri.

* Una altra il·leta delimitada pels carrers de Malcuinat, de la Lluna, de l'Hospital i de Bàlitz, amb la següent configuració urbanística:

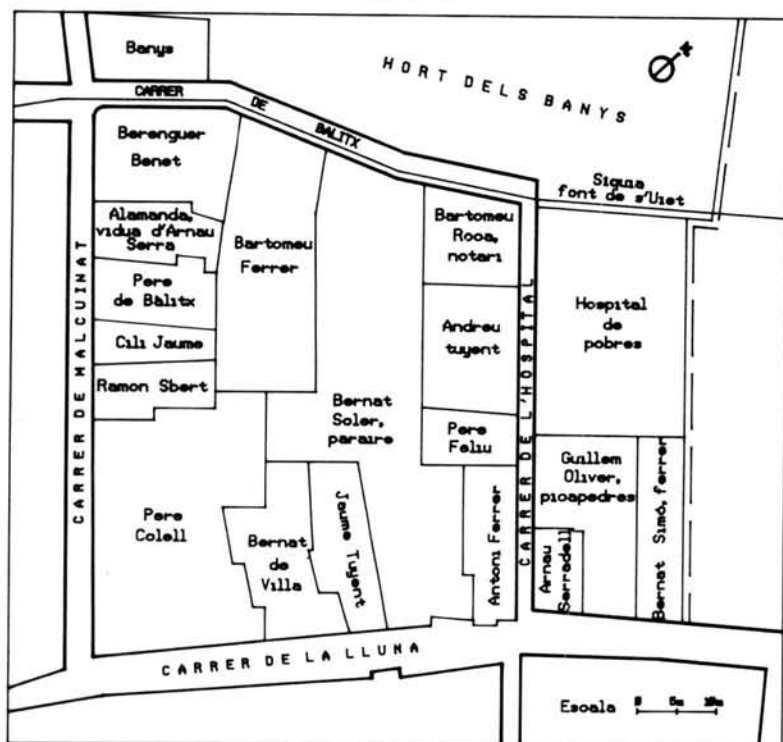
– La franja de cases amb pati que omplien la façana que confrontava amb el carrer de Malcuinat, amb les sis mateixes parcel·les establertes als mateixos emfiteutes de principis de segle, o als seus successors: de dalt a baix eren Pere Colell, Ramon Sbert, Cili Jaume, Pere de Bàlig, Alaman-da vídua d'Arnau Serra, i Berenguer Benet²⁷.

²⁵ «*Quadam domo et quodam furno et patuo predictis contiguo*» (ARM. AH-5329, f. 34).

²⁶ ARM. ECR-445, f. 9, i ECR-456, f. 162.

²⁷ Simplificant: Arnau de Masnou havia venut les seves cases a Berenguer Benet el 09/02/1311; Ponç Estorga a Pere de Bàlig el 16/01/1331; i els successors de Pere Saura les seves a Ramon Sbert el 27/10/1331. (ARM. ECR-443, f. 37; ECR-444, f. 182g; i AH-5329, f. 22).

PLÀNOL 3

La situació urbanística als voltans del 1338

– La façana del carrer de la Lluna, que comptava amb cinc solars edificats: al cap de cantó del carrer de Malcuinat, l'hospici de Pere Colell, seguit de les cases i el retrocorral de Bernat de Villa; al centre, la casa amb pòrtic de Jaume Tuyent; a continuació, hospici del paraire Bernat Soler, el més gran de tots, amb una tafona i l'hortal posterior; i a la cantonada del carrer de l'Hospital, la casa d'Antoni Ferrer.

– La banda esquerra del carrer de l'Hospital, amb quatre solars parcialment urbanitzats: a l'extrem del carrer de la Lluna la casa d'En Ferrer, seguida de la casa amb pati de Pere Felu i d'un pati de terra sense construir d'Andreu Tuyent; confinant amb el carrer de Bàltx, s'hi trobava l'hospici amb pati del notari Bartomeu Roca.

– Finalment, la façana que donava al carrer de Bàltx, que estava edificada a les cantonades amb les esmentades cases amb corral de Bartomeu Roca i de Berenguer Benet. Al centre, s'hi trobava l'hortal que confrontava amb la part posterior de l'hospici de Bernat Soler i també la tafona, el forn, l'estable, la casa i el pati de Bartomeu Ferrer.

ELS CONTRACTES EMFITEUTICS: CLAUSULES ESPECIALS

És ben interessant d'observar que Ramon de Palaciolo mai no aliena totalment la seva propietat, sinó que la divideix i l'estableix en emfiteusi a distintes persones. En general, la transmissió de propietats mitjançant el sistema d'emfiteusi proporciona a l'establidor notoris avantatges respecte de la venda, i això explicaria la preferència de Palaciolo per aquest tipus de contracte:

* D'una banda, li permet accedir de forma immediata a una determinada quantitat de diner en qualitat d'*entrada* dels establiments, que a vegades pot ser tan elevada com ho seria el preu de venda.

* D'altra banda, li assegura unes rendes anuals en forma de pensions del *cens reservatiu*.

* Si bé és cert que l'establidor teòricament aliena el seu poder de decisió en la gestió futura del bé establert (forma d'explotació, successives transmissions, etc.), no és menys cert que, a la pràctica, sol incloure certes clàusules que li permeten controlar alguns aspectes d'aquesta gestió i treure qualque profit econòmic dels actes que l'emfiteuta realitzi en endavant. En darrer terme, l'incompliment dels terminis i de les clàusules contemplades en el contracte d'establiment podia ser recorregut per l'establidor davant les autoritats ordinàries i solia comportar la subhasta pública i, potestativament, la recuperació de la propietat.

Els aspectes econòmics

L'existència de dos paràmetres econòmics —l'*entrada* i el *cens reservatiu*— per a cada contracte confereix a l'establidor una ampla capacitat de maniobra que li permet d'elegir en cada moment el tipus d'*entrada* i de cens emfiteutic que més convengui als seus interessos. En línies generals, si precisa diners de forma immediata, fixarà una *entrada* elevada; si prefereix assegurar-se una renda anual, imposarà un cens elevat.

Les entrades

L'anàlisi dels contractes notariais revela que als establiments formalitzats l'any 1333 i l'any 1337 s'imposen unes entrades relativament elevades i uns censos emfiteutics reduïts; mentre que, a la resta dels documents, el cens anual és superior a l'*entrada*. En termes absoluts, això suposa per a l'establidor l'ingrés de 92 lliures i cinc sous l'any 1333, en tan sols quatre mesos, i d'altres deu lliures l'any 1337. La resta d'entrades, en canvi, només proporcionaran dues lliures i tretze sous a Ramon de Palaciolo.

Es ben possible que, als voltants del 1333, Ramon de Palaciolo precisàs doblers en efectiu per traslladar la família a Sardenya i això explicaria els alts preus d'*entrada* dels establiments. En canvi, les deu lliures

d'entrada imposades al notari Bartomeu Roca possiblement venguin determinades pel desig d'obtenir el major benefici possible del pati de terra que li estableix, a només tres mesos de l'alienació d'aquest i d'altres censos que rebia a Sóller.

Efectivament, el 24 de febrer del 1338 Ramon de Palaciolo i la seva muller formalitzen amb Andreu i Saurina de Sant Just la permuta següent:

* Els Palaciolo els cedeixen quaranta lliures i quatre sous censals sobre diversos patis, cases, hospicis, horts i olivars a Sóller, situats a les porcions de Gastó de Bearn, d'Arnau de Torrella i de Bernat de Santa Eugènia. També els cedeixen dos immobles desocupats, valorats en cent vint-i-cinc lliures: la casa amb pati que fou de Pere Feliu i l'hospici, tafona, forn i estable que havia estat de Bartomeu Ferrer, que ambdós li tornaren anys abans per esser massa onerosos.

* Els Sant Just, a canvi, els traspassen aquelles cent lliures de renda que reben anualment «*super stagneo et salines et venatione insule Sardinie*»; és a dir, els drets sobre l'estany, les salines i la caça de l'albufera de Sardenya, prop del castell de Càller, que son pare, Nicolau de Sant Just, obtingué del rei Alfons IV d'Aragó l'any 1328 i que foren ratificats per Pere IV el 1337²⁸.

Els censos reservatius

Pel que fa als censos, hom pot observar que es tracta sempre de quantitats que no superen mai les vuit lliures, i que s'han de fer efectives majoritàriament el dia de Nadal. Les quantitats més elevades corresponen a «*parts d'hospici*», a «*cases*» o a «*tafona, forn i casa*»; és a dir, a immobles urbans ja edificats. Ben al contrari, els censos menors els paguen les parcel·les sense edificar: els «*patis de terra*» i els «*trossos de terra*».

Els aspectes urbanístics

L'anàlisi minuciosa de les clàusules incloses als contractes d'establiment proporciona algunes dades força interessants relatives als solars, als drets d'arrambatge, al tipus de construcció i als materials utilitzats.

La superfície dels solars

Unes poques dades numèriques relacionades çà i llà permeten calcular de manera molt aproximada la superfície d'algunes de les parcel·les que s'estableixen:

²⁸ ARM. ECR-445, f. 16. Recordem que el mateix mes Ramon de Palaciolo vené els censos que rebia sobre l'hort dels Banys (PEREZ: 1991, 45).

* Pel que fa a la illeta de la part dreta del carrer de l'Hospital, la primera referència la proporcionen els documents relatius a la construcció de l'hospital de pobres. Segons l'acte d'atorgament de la llicència reial per bastir-lo, les mides del solar eren «*in longitudinem tresdecim cannas ad cannam Montispesulani et in latitudinem alterius capitis octo cannas et quatuor palmos ad eadem cannam et in latitudinem alterius capitis octo cannas et duos palmos ad dictam cannam*». Convertint aquestes magnituds a unitats actuals, hom pot deduir que el solar tenia forma de trapezi rectangle, amb una base major de 17,90 metres, una base menor de 17,20 metres, i una altària de 27,40 metres, que determinen una superfície total de 480,60 metres quadrats²⁹.

El treball de camp permet constatar que el carrer de l'Hospital i la línia divisòria entre les partides de la Seu de Girona i de Gastó de Bearn són pràcticament paral·leles, i que el costat de la illeta que limitava amb el carrer de la Lluna tenia una amplària de 17,50 metres lineals.

Si aquest solar, segons l'acte de donació de Ramon de Palaciolo, constituïa «*medietatem illius pati terre quod habeo in villa de Soyler, subtus illud pati terre quod Guillemus Oliverii per me tenet, usque ad cequiam molendinorum, prout ipsam tibi assignavi*»; és a dir, la mitat aproximada de la superfície total dels patis que s'establiren, hom ha de convenir que la illeta íntegra tenia una superfície màxima d'uns 960 metres quadrats.

A més del que acollirà l'hospital, dins aquest perímetre urbà es defineixen altres quatre solars, tres que tenen la façana al carrer de la Lluna i el quart que la té al carrer de l'Hospital. Tot i acceptant les deduccions del paràgraf anterior, s'ha de concloure que cada un tendria una superfície mitjana de 120 metres quadrats i uns 5,8 metres lineals de façana.

Pel que fa al solar del cap de cantó, Ramon de Palaciolo imposa a Arnau Serradell l'obligació de construir-hi una casa abans de mig any, que haurà de tenir «*viginti palmorum ad cannam Montispesullani in longitudine et in latitudine sive in amplitudine in quantum extenditur*»; és a dir, 2,5 canes de Montpeller de longitud, i d'amplària tot quant s'extengui al llarg del carrer de la Lluna. En unitats actuals, aquella casa s'havia de bastir sobre un solar de 5,8 x 5,2 metres; això és: sobre una superfície que difícilment superaria els 30/31 metres quadrats, a continuació de la qual romandria el corral, d'uns noranta metres quadrats.

* En relació als solars de la illeta de la part esquerra, les notícies es redueixen al document d'establiment d'un pati de terra clos de paret per dues parts a Andreu Tuyent, que té la façana al carrer de l'Hospital. En aquest acte, l'establidor inclou una clàusula segons la qual Andreu Tuyent no li podrà tornar el solar «*quousque feceris vel construxeris aut construi feceris quandam domum ad noticiam bonorum magistrorum bene operata*,

²⁹ Hom ha assumit que la cana de Montpeller equival a 2,107 metres lineals (LOPEZ BONET: 1988, 62).

habentem XXX palmos in logum et viginti palmos in amplitudine»; és a dir, fins que no hagi construït una casa ben obrada a un solar de 7,9 x 5,25 metres (41,60 m²), superfície lleugerament superior a la que es defineix a l'altra banda de carrer.

Les parets, el dret d'arrambatge i d'altres.

Donat que la intenció de l'establidor era afavorir la construcció de nous edificis, solia imposar certes condicions per tal de regular-la i de preservar la integritat de determinats elements arquitectònics, com són els portals que s'obrien al carrer³⁰.

* Una de les precaucions que solia adoptar era la reserva del dret d'arrambatge. Així doncs, els actes d'establiment de la majoria dels solars tancats de paret solien disposar que totes les parets eren amitgeres³¹ i les parcel·les sense cloure gaudien de la facultat de ser tancades seguint les fites col·locades prèviament, ja sigui per compte de l'establert o amb la participació econòmica de l'establidor³².

* Un dret que era inherent al d'arrambatge era el d'edificar sobre les parets de les cases ja existents, que també era específicament reconegut als contractes³³.

* Una altra de les previsions que solia adoptar l'establidor consistia en la reserva de vistes entre els solars contigus. En alguns casos, la prohibició de guaitar sobre el veïnat era taxativa³⁴. En d'altres casos, en canvi, es tolerava una certa visibilitat mitjançant unes estretes espitlleres

³⁰ Palaciolo advertia Bernat Soler que *non possis diruere portale majus quo est in afrontacione carriere publice, vel de dicto loco ubi modo est remove, nisi hoc feceris per melioramento dicti portalis ipsum baxando* (ARM. AH-5329, f. 32), i que *teneatis construere vel construi facere unum portale in camino publico* (ARM. AH-5329, f. 28).

³¹ Gairebé tots els contractes especifiquen que *omnes parietes prout modo ibi sunt, sint inter me et meos et te et tuos perpetuo mediocres*.

³² *Quandocumque tu vel ego vel mei voluerimus facere parietem seu tancham inter dicta patua ut assignatum est, possitis ipsum facere per medium terminorum ibi factorum* (ARM. AH-5329, f. 31).

³³ *Est tamen actum et conventum inter me et vos - afirmava Ramon de Palaciolo a Joan de Cabanyils - in limine huius contractus quod infra duos annos a presenti die primo venturos continue et completos vos aut vestri teneamini vestris expensis et missionibus construere et edificare seu construi et edificari facere quamdam domum super parietes dicte domus quam vobis in enphiteosim trado ut est dictum* (ARM. ECR-444, f. 190g). I a Bernat Duran: *quod quandocumque volueris possis facere vel fieri facere construi parietem bonum et rigidum super parietem qui est inter dictam domum et dictum residuum dicti hospicii mei* (ARM. AH-5329, f. 27).

³⁴ *Quod tu nec tui possitis unquam operare seu operari facere in dicta parte per me tibi stabilita taliter quod habeas seu habere possis aspectum in aliquam partem hospicii mei, nec possitis tu vel tui facere versus hospicium meum fenestram aliquam sive spilyeram* (ARM. ECR-346, f. 64g).

amb l'única finalitat de proporcionar una major il·luminació a les cases³⁵. Finalment, en certes ocasions l'establidor es retenia exclusivament per a ell el dret de vistes³⁶.

* Puix que a bona part dels establiments es transfereixen trossos d'immobles ja construïts, l'establidor havia d'adoptar mesures que garantisser la separació rígida entre unes i altres propietats. Aquestes mesures es concreten en l'obligació de tancar els portals preexistents i d'obrir-ne d'altres³⁷. En aquest mateix aspecte adquireix importància l'assignació de vessants a les teulades, a fi que l'aigua de pluja no pugui molestar els veïns. Es el cas, ja evidenciat, de l'obligació imposada a Arnau Serradell d'inclinar l'aiguavés cap al nou carrer de l'Hospital, o bé el permís atorgat a Bernat Duran per modificar la coberta d'unes cases a doble teulada, canviant el rost d'una vessant i transformant-la en un sol aiguavés³⁸. Aquesta preocupació per les teulades es feia obligatòriament extensiva a l'evacuació de les aigües pluvials i es materialitzava en la imposició de servituds de pas per a les canals i clavegueres i en l'obligació de mantenir-les netes i concretes³⁹.

³⁵ «*Quod possint essere duo regelerii in altum juxta cohoptam dicte camere, quo possit intrare lux seu claritas in dictam cameram, et quodlibet dictorum regeleriorum possit habere de longo duos palmos regales et tres digitos de amplitudine versus celum dicte tue partis*»; és a dir, una espitllera de cinc centímetres d'amplària per mig metre d'altària (ARM. AH-5329, f. 28).

³⁶ «*Retinuit sibi luhernia dicti hospicii servitutem stillicidii de tota camera sua*» (ARM. ECR-31, f. 161g).

³⁷ «*Et etiam possis diruere -autoritzava Ramon de Palaciolo a Bernat Soler- duo portalia et accipere unum portale ex duobus portalibus que sunt inter pressoram tuam et aliam pressoram mihi remanentem, ita tamen quod, remotis inde, dictis portalibus teneas claudere cum pariete bono et firmo tuis suspectibus et expensis*» (ARM. AH-5326, f. 28), i també que «*teneatis facere portale super sive juxta cequiam molendinorum qui est in capite dicti ortalli, habens sex palmos regales de amplitudine*» (ARM. AH-5329, f. 33g). Igualment manava a Pere Felíu «*quod claudas bene et rigide locum illud portale quod modo exit in afrontacione, et alia portalia que ibidem sunt teneatis claudere*» (ARM. AH-5329, f. 30).

³⁸ «*Quod quodcumque volueris possis facere vel fieri facere construi parietem bonum et rigidum super parietem qui est inter dictam domum et dictum residuum dicti hospicii mei, tali altitudine quod aquaversus qui modo est super dictam domum, scilicet de medietate camere mihi de dicto hospicio meo residue, sit et discurrat super aliam medietatem dicte camere mee, ita tamen quod cohopta que modo est in dicta mea camera cum fusta et aliis que ibi sunt, stet et remaneat ut modo ibi est et eiusdem forme sive galip, salvo quod possis super dictam cohoptam aliam cohoptam facere ad liberandum dictam tuam domum de quodam aquaversu, et ipsum pericendum versus et in dictum hospiciu meum ut predicatur, ita declaranti quod ut modo dicta camera habet duos aquaversus, habeat tunc tamen unum aquaversum, scilicet versus dictum residuum predicti hospicii mei, facta per te dicta tegulata bona et stagna*» (ARM. AH-5329, f. 27).

³⁹ «*Quod omnes aque pluviales dicte camere mi residue, prout modo discurrunt et discurrere debent, discurrant in dictam tuam partem, et dicte aque ac alie aque pluviales tamen dicte partis tue prout modo discurrunt, possint discurrere exequare partis tue quam modo tibi stabilivi per medium porticus et inde per cloaquam que ibi est et discurrunt per illam cequiam que modo discurrunt in ortallo michi remanenti*» (ARM. AH-5329, f. 28).

* Totes aquestes modificacions de l'estructura dels edificis proporcionaven una considerable quantitat de materials d'obra susceptibles de ser reciclats, especialment les teules, les pedres picades i les branques dels portals, la reutilització dels quals era minuciosament regulada⁴⁰.

CONCLUSIONS

Per una d'aquelles casualitats que a vegades es produeixen en història, l'àrea geogràfica que aquí s'analitza inclou el lloc que ocupava la casa excavada per Antoni Estades l'estiu del 1976, els materials de la qual foren estudiats i publicats per Jaume Coll Conesa tres anys després. La documentació que aquí s'aporta confirma la suposició que aquella casa —probablement identificable amb la de Bernat de Villa— es trobava a la perifèria del nucli urbà que suposadament sorgí a l'època almohade (COLL: 1979, 279), perquè la resta de la finca era un hortal que no es començà a edificar fins als inicis del segon terç del segle XIV.

L'obertura de la via pública de l'Hospital es produí l'any 1319 per iniciativa particular de Ramon de Palaciolo, que enllaçà, quasi perpendicularment, el carrer de la Lluna amb el de Bàltx; aquell altre pas d'una cana de Montpeller d'amplària que havia sorgit al costat de la síquia de l'alqueria del Comte als voltants del 1314, arran de la parcel·lació de l'Hort dels Banys (PEREZ: 1980, 44).

Una vegada construït l'hospital de pobres, l'any 1324, el nou carrer serà conegut com a «*camino publico qui transit coram hospitale de Soller*» (1333), «*via publica dicta del Spital*» (1337) o «*vico hospitale pauperum*» (1338), nom amb el qual encara es coneix avui en dia. El carrer estava sense empedrar i les dimensions eren sensiblement les mateixes d'ara: 2,65 metres d'amplària per 50 metres de llargària.

Com a conseqüència de l'obertura d'aquest nou carrer sorgiran quatre solars a la banda dreta, on ben aviat es construiran algunes vivendes particulars i un hospital per a pobres i necessitats de la vila. L'estructura urbana d'aquesta illeta es mantindrà pràcticament inamovible fins l'any 1975, quan la vila adquirí dues de les cases per ampliar l'hospital.

⁴⁰ Es el cas de Bernat Duran: «*quod possis accipere tegulas dicte medietatis camere mee que modo discurrunt versus et super dictam tuam domum, in adiutorium cohoperendi eamdem medietatem dicte camere altius racione operis supradicti*» (ARM. AH-5329, f. 27); de Bernat Soler: «*quod possis accipere lapides et januas illius portalis quod modo est et intratur in camera mi remanenti, et de dictis lapidibus teneatis construere vel construere facere unum portale in camino publico ubi dicta pars afrontatur*» (ARM. AH-5329, f. 28); o de Pere Feliu: «*quod possis accipere et mitere in opere dictarum domorum illud portale quod modo exit in afrontacione dicti Bernardi Solerii*» (ARM. AH-5329, f. 30).

L'altra banda del carrer no es començarà a establir ni a urbanitzar fins l'any 1333. Això comportarà la divisió de la vivenda primitiva i de les dependències anexas —tafona, forn i estable— i la parcel·lació de l'hortal contigu en múltiples solars, alguns dels quals seran edificats en anys successius i d'altres —els que confronten amb el carrer de Bàltx— romandran com a patis durant molt temps. Aquesta divisió i parcel·lació implicà una ampla i traumàtica transformació de la construcció primitiva, amb perceptibles modificacions a les teulades, murs, portes i finestres.

Les cases que sorgiren en aquell moment, com les anteriors, tenien les parets i les branques dels portals i de les finestres de pedra adobada; les bigues eren de fusta i les teulades de canyissada i teula. La majoria eren de més d'una planta i fins i tot alguna disposava d'un pòrtic o arcada a la banda del carrer.

REFERÈNCIES

- Alomar, G. 1976: *Urbanismo regional en la Edad Media: las «ordenaciones» de Jaime II (1300) en el reino de Mallorca*. Barcelona.
- Barceló Crespi, M. 1991: «Retrat de la Ciutat de Mallorca cinc-cents anys enrere (aspectes urbanístics)», *Estudis Baleàrics*/41: 105-121. Palma.
- Coll Conesa, J. 1979: «Algunos materiales de época medieval hallados en Sóller (Mallorca)», *B.S.A.L.*/37: 233-287. Palma.
- Font Obrador, B. 1972: *Historia de Llucmajor*. Palma, 4 vols.
- López Bonet, J.F. 1988: «Metrologia de Mallorca», *Estudis Baleàrics*/28: 59-72. Palma.
- 1982: «Les ordenacions de Jaume II per a l'establiment de noves viles a Mallorca (1300)», *Estudis Baleàrics*/6: 131-156. Palma.
- Marcus Maimó, L.M. 1991: «Notes sobre menestralia medieval; els picapedrers i les reformes urbanes a la Ciutat de Mallorca 1332-1333», *La manufactura urbana i els menestrals (ss. XIII-XIV)*: 97-114. Palma.
- Pérez Pastor, P. 1991: «Les mesquites i els banys de Sóller (S. XIII i XIV)», *B.S.A.L.*/47: 29-60. Palma.
- Rullan y Mir, J. 1875: *Historia de Sóller y sus relaciones con la general de Mallorca*. Palma, 2 vols.

Notes per a la història del llibre a Mallorca 3*

RAMON ROSSELLÓ
JAUME BOVER

A la memòria de Llorenç Pérez, bibliotecari
(Sa Pobla 1928 - Barcelona 1992)

1331. Bartomeu, catiu, torsimany

De l'activitat de Bartomeu, captiu, com a traductor ja en donàrem notícia a *Traductors de l'àrab al català. Mallorca segle XIV*¹. Amb la troballa d'altres notícies documentals el seu perfil s'engrandeix encara més.

Ja el 1331 s'expressa que és captiu d'en Martí, pintor. El 1336 i 1337 es fa constar a la seva filiació que és batiat. El 1340 apareix un tal Bartomeu Saber, també traductor de la Procuració Reial, que tal vegada sia el mateix ja alliberat i amb un llinatge adquirit, Saber, molt escaient.

El torsimany Bartomeu, tot sent captiu, treballava de forma retribuïda per a la Procuració Reial en la traducció al català de cartes escrites en àrab provinents dels reis de Tunis i Granada. Devia ser una persona amb una sòlida cultura d'origen, amb un perfecte coneixement del català i amb unes condicions humanes excepcionals.

El fet de la utilització d'esclaus o captius com a traductors oficials resulta insòlit i sorprenent, i tal vegada únic a la Mediterrània Occidental.

Documents

1331. *"Item pagaren en Barthomeu catiu d'en Martí pintor qui arromansà III letres sarraynesques al senyor Rey (Jaume III) les quals eren vengudes del Rey de Tunij, VIII solidos"*

1336. *"Item pagaren an Barthomeu, batiat d'en Martí (o Sartí) pintor qui arromansà I letra que'l Rey de Granada avia tramesa al senyor Rey e II letres del Rey de Tunis hi avia trameses per III vegades, VIII solidos"*².

¹ En: *Miscelánea de la Biblioteca Española 1991*, Tànger 1992, p. 171-177.

² ARM RP 3.044 f. 56; RP 3.048 f. 35v; exhumats per Jaume Sastre i Moll, *Musulmanes en Mallorca en la primera mitad del siglo XIV*, BSAL 48 (1992) 25-50.

1348. Inventari dels llibres de la Capella del Castell Reial de l'Almudaina

A les notícies sobre els llibres de la Capella de l'Almudaina publicades per Hillgarth³ hi ha que afegir el següent inventari que fou entregat al rector Guillem Fort l'octubre de 1348.

1. Un llibre historial que comença *Sic ei celebramus*.
2. Altre llibre dominical que comença *Sic Visio Isanie*⁴.
3. Altre llibre *Evangelister*⁵ i dominical que comença *Sic primum quidem*.
4. Altre *Responsori* dominical que comença *Aspiens a longe*⁶.
5. Altre oficial dominical i historial que comença *Ad te levavi* i acaba *Alleluia*.
6. Altre dit *Consueta*⁷.
- 7-8. Dos *Salteris*⁸.
9. Un *Capitular*.
10. Altre anomenat *Manual*.

L'inventari es troba a un document molt difícil de transcriure pel seu estat.

1392. Una bíblia hebraica

Després dels grans avalots del Call de Ciutat i Inca produïts l'estiu de 1391 a causa de l'antisemitisme el governador Francesc de Sagarriga i de Vilarig, senyor de Creixell, dicta un manament el 26 de gener de 1392 a tots els batles de l'illa que tothom que hagi pres robes o béns del saqueig del Call de Ciutat ho ha de denunciar.

En conseqüència Guillem Calafell, de Sineu, denuncia va veure que una dona vella va vendre a dos joves mercaders per preu de 6 sous, una bíblia en pergamí escrita en lletra jadaica.

1365. Lleó Mosconi, metge i bibliòfil

El metge Lleó Mosconi, jueu, és conegut a la història de la medicina per la seva notable biblioteca mèdica, la qual ha estat estudiada i disposa

³ Jocelyn N. Hillgarth, *Readers and books in Majorca 1229-1550*, Paris 1991, p. 385-386.

⁴ Apareix a l'inventari de la capella de 1361. Hillgarth, *Readers*, id.

⁵ Hillgarth, *Readers*, id.

⁶ Hillgarth, *Readers*, id.

⁷ Hillgarth, *Readers*, id.

⁸ El 1334 es feu relligar un *Salteri*; el 1337, un altre; a l'inventari de 1361 apareixen dos salteris. Hillgarth, *Readers*, id.

de bibliografia; en canvi les notícies biogràfiques del metge són més aviat escases.

El 5 de febrer de 1365 el lloctinent del governador de Mallorca, Joan de Mora escriu a "*lo senyor de Hone per lo molt alt e poderós príncep lo senyor Abdellà Musse Abahamon Rey de Trimice e tota la terra de Benigumarassen*" dient que mestre Leo Mosconi, jueu de Mallorca, metge físic del senyor rei, va a la presència del senyor rei de Trimice, per alguns afers seus, el qual jueu "*sia persona bona e honesta e la qual ha servida e serveix aquesta Universitat en son offici diligentment*". Vol, el lloctinent, que el jueu sia tengut per bon recomanat i tractat i suplica se li donin les ajudes necessàries.

Semblant cartes foren entregades al metge Mosconi per ser lliurades al caid d'Orà, al senyor d'Alger i per als còsols i mercaders dels mallorquins.

La seva biblioteca, riquíssima, contenia majoritàriament obres mèdiques hebrees i àrabs, segons l'inventari fet deu anys després del viatge a Africa del Nord^{8bis}.

1410. La biblioteca de Pere Julià, prevere, de Sineu

Mossèn Pere Julià, prevere celebrant en l'església de Sineu havia fet testament en poder de Vicenç Verger, notari públic, el 9 de setembre de 1410.

Entre les diverses deixes piadoses cal destacar les mesures que pren per a la supervivència de la seva biblioteca. Fundà una capellania amb una missa matinal *après de la stella de l'alba* quatre dies a la setmana a la capella de Sant Joan Evangelista, i deixa un breviari i una consuetat pel servici del prevere, que "*sia elegit de la sua parentela, si n'hi haurà, que sia preferit als altres... Item deixa en el prevere qui serà lo hospitium (o casa) lo qual fou de la dona Bruneta i servisca per estar dit prevere dins dita vila, la qual casa i 20 quarteres forment i los llibres li dóna a dit prevere, per a sustentació de sa persona i vida, i antes que posen en possessió a dit prevere, vol que prenguen en jurament ço és, de tenir condreta la casa i los llibres el temps que serà conduït*"⁹.

El 18 de maig de 1416 es realitza un inventari dels seus béns pel qual sabem que a més d'ésser amant dels llibres era melòman i bon bevedor. A una casa a la vila hi ha "*un menecort de fust de mecordat per*

^{8bis} Vg. la bibliografia sobre Lleó Mosconi a Jaume Bover, *Balearica: bibliografia de bibliografies de Balears*, Mallorca: Miquel Font, 1989; i Hillgarth, p. 434-442.

⁹ Joan Rosselló Lliteras, *Capbreu d'Almoina*, Ciutat de Mallorca 1981, p. 34; ARM Notari V. Verger, V-2, f. 188-196v.

òrgens¹⁰, "un llibre de paper, de lectura", tres bótes congrenyades¹¹ i una de mena¹². També té un hort dins la vila. Certa persona té un llibre de pergami, i altre de paper: *Mestre de sentències e lectura*, de Petrus Lombardus, obra que figura a multitud de biblioteques mallorquines de l'època, com ha demostrat Jocelyn N. Hillgarth.

1439-1463. Pau Tarongí, convers, llibreter

Hillgarth ha documentat la seva activitat professional entre 1439 i 1463¹³.

El 8 de desembre de 1455 Pau Tarongí, llibreter, de la Ciutat de Mallorca, ven a Joan Raym una esclava sarda, anomenada Juliana, pel preu de 23 lliures. La venda es feu davant el notari Jordi Pastor.

1499-1531. Jaume Irdís, llibreter

L'activitat del llibreter Jaume Irdís era coneguda per la seva participació amb el negoci de l'edició de missals¹⁴ juntament amb el mercader Jaume Bennàsser el 1499. Aportam tot seguit unes notícies inèdites sobre la seva vida privada.

El 1515 la Procuració Reial rep 5 sous de mestre Jaume Irdís, llibreter, per llicència que pugui caçar conills a les Illetes, ço és Illa de la Porrassa, Illa Rodona, Illa d'en Galindo, Illa Major, que estan dellà Portopí. Farà un cens de 4 sous anuals.

El 31 de gener de 1531, Jaume Irdís *bibliopola*, ven a Lluís Villalonga, ardiaca i canonge de la Seu un esclau anomenat Joan de 15 anys d'edat, per preu de 73 lliures.

L'Ardiaca era doctor en ambdós drets. Escriví una relació de la vinguada de Carles V a Mallorca, impresa al segle XVI¹⁵. Morí el 1538 i el 23 de maig deixà la seva biblioteca a l'Església de Mallorca¹⁶.

¹⁰ Manacord: instrument musical molt armoniós, que té cordes i flautes o canons. (Diccionari Aguiló).

¹¹ Bóta congrenyada: bóta de gran capacitat, que té per cèrcols de subjecció quatre robusts congrenys de fusta i que en un dels seus fons té una obertura per on entra dins la bóta l'home encarregat de netejar-la. (DCVB).

¹² Bóta de mena: bóta per a tenir vi, no tan gruixada com un bocci. (DCVB).

¹³ Hillgarth, *Readers*, p. 324-325, 489, 508.

¹⁴ *Capítols... sobre los missals*. BSAL 24 (1932-1933) 300.

¹⁵ *Relaciones góticas de la venida de Carlos V a Mallorca*, Palma de Mallorca: Biblioteca Bartolomé March, 1972; inclou el facsimil: *Copia de una carta que escribe el ardiaca Villalonga*.

¹⁶ Hillgarth, *Readers*, p. 778.

El 26 de març de 1500 Jaume *Irlis*, llibreter ciutadà de Mallorca, per pagar el preu d'una casa comprada a Gaspar Mora, doctor en drets, situada a la plaça de Cort, davant la presó reial, ven a Mateu Moranta, notari, 2 lliures censals, pel preu de 25 lliures.

Al mateix temps nomena procurador a Gabriel Moner, prevere i a Bernat Mercader, mercader, perquè reclamin deutes.

1512. La biblioteca de Leonard Arnau, de Felanitx

El 31 de juliol de 1512 es fa inventari dels béns de Leonard Aranau per ordre de la seva viuda.

Té l'alqueria Filella, en el terme de Felanitx, i a la relació de mobles i objectes de la casa hi figura una casera de canyes per abelles, un quart de porc amb un *camallot*, tres llibres un dels qual és el *Quart* del Cartoixà, un altre, de ploma o sia manuscrit, de la *Passió*.

1516. Jaume Arnau, mestre d'acadèmics

El 18 de desembre de 1516, Jaume Arnau, mestre d'acadèmics, i Jordi Ferrando, àlies Ferrandell, estudiant, per exercitar els ànims dels deixebles i condeixebles, signen uns capítols o certamen amb Joan Malferit, deixeble de Jaume Mori i Salvador Serra, deixeble de dit Jaume Arnau.

Jaume Arnau, *magister scholarum*, prepara el 1530 l'edició de la Gramàtica de Joan de Pastrana¹⁷.

1527-1557. Miquel Navarro, llibreter

El 14 de març Miquel Navarro, llibreter, actua de testimoni de la venda d'unes cases, òlim dites Hostal d'en Daviu, a la parròquia de Santa Eulàlia. El 1545 adquirí diversos llibres a la subhasta de la biblioteca de Joan Serralta, mercader. El 15 de desembre de 1557 actua de procurador de Bernat Monjo, català¹⁸.

¹⁷ Hillgarth, *Readers*, p. 746-747.

¹⁸ Joan Rosselló Lliteras, *Els Pergamins de l'Arxiu Parroquial de Santa Creu*, Palma de Mallorca 1989, p. 262; Hillgarth, *Readers*, p. 815; Rosselló-Bover, *llibreters*.

1527-1554. Benet Prats, llibreter

El 21 de setembre de 1527 actua Benet Prats, *bibliopola*, juntament amb Gabriel Fàbregues, llibreter, de testimoni en el testament de Joan Galí¹⁹.

El 24 d'octubre de 1528 lloga una botiga a Joan Planes, tender, situada a la Plaça Nova de Ciutat. El 4 de novembre de 1531 ven un censal²⁰.

1549. Mestre Alfonso i Diego Gonsales, cal·lígrafs i il·luminadors de llibres

El 5 de juny de 1549 Diego Gonsales, oriünd del Regne d'Aragó, ara resident a la Ciutat de Mallorca, es col·loca durant un any des de la festa del Sant Esperit, amb Mestre Alfonso, professor d'escriptura, per aprendre l'ofici i art d'escriure i il·luminar; serà vestit i alimentat.

1576. Antoni Morlà, llibreter

Antoni Morlà, llibreter, actua de testimoni a una venda el 24 de setembre de 1576²¹.

1579. Llorenç Gallur, llibreter

Llorenç Gallur, llibreter, actua de testimoni a una venda el 16 de desembre de 1579²².

1579. Gabriel Murrut, llibreter

Gabriel Murrut, llibreter, actua de testimoni a una venda²³.

¹⁹ Rosselló Lliteras, *Pergamins*, p. 253.

²⁰ Vg. altres notícies sobre B. Prats a Rosselló-Bover, *Llibreters*.

²¹ Rosselló Lliteras, *Pergamins*, 321-322.

²² Rosselló Lliteras, *Pergamins*, p. 328.

²³ Rosselló Lliteras, *Pergamins*, p. 322.

1594. Liquidació de la Impremta Cansoles

La troballa d'un imprès gòtic mallorquí de 1580 ha posat en evidència que queda molt per investigar en el camp de la història de la impremta a Mallorca on Fernando de Cansoles i els seus fills ocupen un lloc principal, en conseqüència l'aportació de qualsevol notícia sobre la família Cansoles sempre serà una anella d'una cadena per ara deslligada²⁴.

El 21 de juliol de 1594, Violant Cansoles, Caterina Cansoles i Margalida Cansoles donzelles filles de Fernando Cansoles i muller Aina, hereves de sa mare pel testament fet davant el notari Miquel Sans, reconeixen que Fernando Vilaroel i Cansoles el seu germà de part de pare, ha pagat 200 lliures del salari que deu a sa mare, tant del Reial Patrimoni com d'altra raó.

²⁴ De fet és un facsimil (s.l.: s.n., 195-?), exemplar únic, propietat de Josep Segura i Salado, de l'imprès: *Real edicte y crida, sobre los grans abusos ques feyan en lo present Regne de Mallorca sots color de casarse ab donzelles y vidues*, (Mallorca: Filles de Fernando de Cansoles?, 1580). Hi ha un facsimil del facsimil: Tànger 1992, amb una nota bibliogràfica.

NOTES SOBRE ELS VILASCLAR, *PICAPEDRES*

MARIA BARCELO CRESPI

A més de la figura de Guillem Sagrera i altres membres de la mateixa nissaga, al llarg del segle XV també ressonen diversos noms de mestres d'obres o picapedrers mallorquins entre els quals ocupen un lloc ben destacat Guillem i Cristòfol Vilasclar¹. A l'igual que els Sagrera, amb qui mantenien estreta relació tant personal com professional, la família Vilasclar era oriunda de la vila de Felanitx, una branca de la qual s'instal·là a la ciutat de Mallorca probablement cap els anys quaranta del Quatre-cents.

La majoria dels integrants de la família Vilasclar es dedicaren a la noble tasca de treballar la pedra. Son coneguts com a picapedrers els noms de Guillem, Cristòfol, Joan, Bartomeu, Marc, Antoni, Pere i Macià. Un mestre d'obres d'aquella època tant podia afrontar la construcció de la Llotja com aixecar un pont com simplement dur a terme petits adobs en el castell reial. Així, els Vilasclar intervingueren en gran part de les obres públiques o privades realitzades de nou o adobades entre 1440 i 1470 sobretot les quals, a grans trets i en resum, són les següents:

Guillem Vilasclar

Sens dubte fou un dels més reconeguts *picapedres* del segle XV. Quan Guillem Sagrera se n'anà a Nàpols cridat pel rei Alfons el Magnànim per tal de treballar en les obres del Castel Nuovo d'aquella ciutat italiana, es

¹ Com a resultat d'una lectura incorrecta des del punt de vista paleogràfic, als Vilasclar també se'ls ha anomenat Vilasolar. Així apareixen, per exemple, a:

FRAU, A.: *La lonja de Palma*. A "B.S.A.L." I (1885) n° 14, Pg. 3, i "B.S.A.L." II (1886) n° 25, pp. 3-4.

PIFERRER, Pablo y QUADRADO, José M.: *Islas Baleares. Recuerdos y Bellezas de España. Mallorca*. Palma, 1969. Pg. 39.

Val a dir que també a la documentació apareix la grafia Vilesclar.

plantejà un problema a l'hora de continuar la construcció de la Llotja dels mercaders de la ciutat de Mallorca. Va ser llavors quan Guillem Vilasclar, a més de deixeble del gran mestre Sagraera, esdevendria continuador de la seva obra.

Per ara, es coneixen poques dades personals de Guillem Vilasclar. Així i tot és sabut que el 1443 i també el 1479 era sobreposat de l'ofici dels picapedrers² i que el 1464, al menys, participava en el General Consell com a representant del gremi de picapedrers per l'estament dels menestrals. El dissabte 22 de febrer de 1477, davant el notari Francesc de Milia, anomenava procurador seu a Nicolau Perpinyà de Valldemossa.³ El dia 9 de març de 1482, Guillem Vilasclar, major de dies, feia donació al seu fill Guillem Vilasclar menor de dies i també picapedrer, d'una casa situada en la ciutat de Mallorca, a la parròquia de Santa Eulàlia *in vico nominato de mossèn Catlar*, casa que estava sota alou del Bisbe; en aquest document s'anomena una tal Pereta que sembla ser la segona dona de Guillem Vilasclar *senior*⁴. A finals d'aquest mateix any 1482, concretament el dia 21 de desembre, el rei notificava al governador de Mallorca que Guillem Vilasclar era persona hàbil i suficient no sols com a picapedrer sinó més encara en treballar el guix; per això podria obrar-lo tant a la Ciutat com en tot el Regne, encara que no hagués estat els quatre anys reglamentaris sota la direcció d'un mestre guixer mentre contribuís en les despeses de la confraria dels guixers⁵. El dia 15 de febrer de 1497 de bell nou anomenava procurador, en aquest cas el notari Cristòfol Mir, perquè menàs les seves causes i li assignà salari de 4 lliures anuals⁶. Del dia 5 de maig de 1506 consta el reconeixement d'un deute a Joan Andreu, doctor en lleis, referent a 12 lliures i 16 sous per raó de la compra d'una quarta part d'un bergantí, deute que prometia pagar en el termini de quatre mesos⁷.

² ROSSELLÓ VAQUER, Ramon: *Cronicó felanitxer V. Apèndix 2. S. XIII-XVI*. Felanitx, 1989. pg. 8. També el volum del mateix títol publicat el 1986, pg. 73.

³ A.R.M., Prot. M-250, f. 9r.

⁴ A.R.M., Prot. A-104, ff. 37v-38r.

En un altre document recollit en un protocol del notari Joan Samella de 1492, Guillem Vilasclar donava a Joan Serra una casa en la parròquia de Santa Eulàlia que per una part confrontava amb el monestir de Santa Clara. A.R.M., Prot. C-232, f. 39r.

⁵ ROSSELLÓ VAQUER, R.: Op. cit. Ed. 1986. pg. 22.

⁶ *Ibidem*. pg. 74. Potser entre les causes hi figuràs alguna querella derivada de quan el 1493 Guillem Vilasclar fou ferit per un tal Bernat Caldentei. Vegi's del mateix autor *Cronicó felanitxer* corresponent al 1984, pg. 202.

⁷ *Ibidem*. pg.74. Cal advertir que en aquesta data Guillem Vilasclar tendria una edat molt avançada i que davant la imprecisió de la documentació tal volta es refereixi al seu fill també anomenat Guillem.

La documentació esmenta un tal Guillem Vilasclar, prevere, beneficiat a la Seu, fill de Guillem. Aquest prevere el 22 de juny de 1509 anomenava com a procurador seu al també prevere Joan Miquel. A.R.M., Prot. M-597, f.40v. El que no queda clar és si es refereix al mateix que de vegades es cita com a Guillem Vilasclar *minor dierum*. Per

Entre les seves intervencions com a picapedrer cal destacar-ne les següents:

Després d'una encesa polèmica suscitada entre el Col·legi de la Mercaderia i Guillem Sagrera, el dia 13 d'agost de 1446 Guillem Vilasclar juntament amb Miquel Sagrera signaven el contracte de continuació de les obres de la llotja i que ratificaren en un altre datat el 19 de març de 1451⁸.

El 23 d'agost de 1454 el mestre Vilasclar d'una part i els jurats de la Universitat de la Ciutat i Regne de Mallorca de l'altra part, procedien a la signatura d'un conveni que contemplava els capítols pels quals es comprometien *en fer la obra del moll e del peu de Sancta Caterina*. Quant a la primera part havia d'adobar i reparar *hun tros qui és en lo cap del moll so és en la segona ascala comensant a la torra on se atroba hun gran forat o cova manjada de la mar*. S'indicava que havia d'emprar graons de 7 o 8 palms de llargària de pedra de Rafalbeig i 2 palms d'amplària i 1'5 d'altària. La part interior s'havia d'omplir de bon reble i argamassa juntament amb pertrets els quals si *en la Riera o vora de mar se'n troben per reblar que de aquells se pusque plenir*. Per altra banda encara havia de reparar, amb graons de les mateixes característiques que els anteriors, tres trats romputs davant la capella on acostumaven descarregar els llauts provinents de València. Pel que fa al segon punt s'indicava que la seva intervenció havia de ser *en el peu de Sancta Catherina qui és fora lo portal de Sancta Catherina* on es trobaven dos forats, un en la cantonada *la via de Sancta Catherina* i l'altre en el terç del dit peu *la via de Ciutat*. Els materials serien semblants als emprats en el moll. Per aquest treball els jurats prometien pagar-li 150 lliures dels béns de la Universitat, quantitat que s'entregaria en tres terminis: 50 lliures de present, altres 50 lliures a la meitat de l'obra i les 50 restants en acabar-la. Dia 11 de juliol de l'any següent es donava per concloua⁹.

exemple, aquest el dia 3 de març de 1505 reconeixia deure a Andreu Ferrandell i a Gabriel Mesquida de Felanitx la quantitat de 60 lliures. A.R.M., Prot. M-594, f. 26v. També el 30 d'agost de 1503 actuava com a procurador de Silvestre Gayà de Felanitx. A.R.M., Prot. M-592, f.87. El 1513 actuava com a testimoni en un acte de donació. Prot. M-600, f. 160 i 161v. A més, segons Jaime de Oleza, hi ha una altra prova que demostra que el mestre picapedrer ja era mort arribant el Cinc-Cents. A la capella de Sant Pere, Sant Onofre, Sant Jeroni i Sant Antoni de Viana del convent de Sant Francesc hi havia una inscripció amb les següents paraules: "Sepultura del honrat Guillem Villascras e dels seus: 1500"

OLEZA Y DE ESPAÑA, Jaime de: *Llibre de Antiguitats de la Iglesia del Real Convent de Sant Francesc de la Ciutat de Mallorca*. "BSAL". 22 (1928-1929). pg. 9.

No obstant, a la inscripció no apareix tal data.

⁸ Vegi's ALOMAR, Gabriel: *Guillem Sagrera y la arquitectura gòtica del siglo XV*. Barcelona, 1970. També el "B.S.A.L." I n° 14 (1885), pg. 4.

⁹ A.R.M., E.U. 10, f. 48r.

Aquest document ha estat transcrit per Antoni Pons en el "B.S.A.L." 26 (1962), pg. 211. Ha estat citat, entre altres, per:

Guillem Vilasclar el 24 de març de 1458 subscrivia amb els jurats un acord encaminat a refer els ponts de la porta del Sitjar i de la porta de Santa Fe. El mestre es comprometia a *totes ses despeses axí de ses mans com de pertret en tornar e radifficar la volta del pont de la porta del Citgar en la forma e manera que solie star e aquell empedrar*. Els jurats li oferien com a contrapartida, primerament, tot el llenyam de fusta que hi havia en el pont al mateix temps que la pedra existent en el dit portal del Sitjar tant a la part interior com exterior. Pel que respecta a la porta de Santa Fe es subratllava que el mestre havia de bestreure totes les despeses tant de feina com de material i a canvi els jurats aportarien *la pedra qui és en lo portal dels asseunadors e los dos pilars qui tenen lo guindar del portal de Sancta Fe, so és, fins en aguals dels marlets*. Una vegada acabada l'obra li pagarien 30 lliures, la qual cosa va tenir lloc dos mesos després¹⁰.

Al llarg de 1460 Guillem Vilasclar intervingué al menys en dues obres de reparació, altra vegada en el moll i en la porta de Santa Catalina. La documentació coetània es fa ressò, de manera reiterada, de la necessitat d'adobar aquesta porta. El dia 11 de juny, els jurats tornaven acordar un altre contracte que venia motivat perquè la *turris et murus sive lo peu portalis vulgariter nuncupati de Sancta Catharina indigeret maxima reparacione*. Aquesta obra suposaria: a) col·locar en les cantonades de la bestorre que estaven espenyades *dues dotzenes de gresons qui haien vuyt palms de lonch e dos palms de ampla e hun palm e mig de alt, tot palm de Montpellier e los dits gresons sien de pedra de Raffalbeyt fort de les plasses relexades de la illa*. b) reparar tres forats en el mur de l'empit, perquè les pedres havien sortides, amb 6 graons de la mateixa qualitat i mesura de pedra que la indicada abans. El preu acordat era de 20 lliures, a pagar en dos terminis¹¹. Pel que fa a les obres del moll els capítols s'acordaren el dia 5 de desembre amb l'objectiu de *fer e reparar de nou hun trast dirruhít lo qual és en lo mig del moll havent de larch vuyt canes poch més o menys a la part del descarragador*¹². Aquests capítols contemplaven els següents punts:

– col·locar roques o pedres en el trast derruït, meses en linyada en manera que s'hi pogués paredar i així l'obra tendria fermetat.

– posar quatre filades de gresons o les que faltassin fins igualar el sol del moll.

ALOMAR, Gabriel: Op. cit. pg. 234.

SEVILLANO COLOM, Francisco y POU MUNTANER, Juan: *Historia del puerto de Palma de Mallorca*. Palma, 1976. Pg. 388.

BARCELÓ CRESPI, Maria: *Adobs en la murada de la Ciutat de Mallorca (1450)*. A "B.S.A.L." 45 (1989). pg. 157.

¹⁰ A.R.M., E.U. 11, f. 74r.

¹¹ A.R.M., E.U. 12, f. 12v.

¹² A.R.M., E.U. 12, ff. 29r-29v.

– els gresons havien de tenir 7 palms de llargària, 2 d'amplària i 1'5 d'altària. Havien d'estar ben acanalats i abeurats de grana amb calç. Al darrera, tot allò derruït s'havia de reblir de bon morter fins abastar la cara del moll.

– la pedra dels grasons havia de ser de pedreny de Rafalbeig empero que *no sia tellat al xepar o sia de la plassa relexada d'en Noguera o de la Cala Sperdenya o de la cova de Na Moreya* o d'altra que fos conegut esser bo.

– tot l'indicat anteriorment calia supervisar-ho un bon mestre o aquelles persones elegides pels jurats al respecte.

– Guillem Vilasclar es comprometia a acabar l'obra a finals del proper mes de gener, salv just impediment, i sota pena de 100 lliures si no complia aplicadores la meitat al fisc reial i l'altra meitat a la Universitat.

– els jurats en nom de la Universitat quedaven obligats a entregar al mestre la quantitat de 150 lliures.

L'any 1459 Guillem Vilasclar va prendre part en la reparació d'un altre indret, en aquest cas es tractava de *la obra fahedora en los archs qui aporten la aygua de la sèquia de la Ciutat a la porta del Sitjar*. Es a dir, eren els anomenats arcs dels tints que ara s'havien enderrocat. La carta capitulada –i així s'indica– entre els jurats i el mestre picapedrer data del dia 11 d'abril i contemplava sis punts¹³:

– per fer els fonaments dels peus dels arcs hauria d'escurar els dits fonaments fins el ferm i els havia d'aixecar amb pedra de galga i bona argamassa.

– distribuir sis arcades o anells de bona pedra de Rafalbeig entre els arcs vells que van del pont al portal, que és dins la Parellada, i els arcs nous. A més calia col·locar canals de la mateixa pedra i de gruixa semblant a la ja existent sobre les arcades i un *ebanxament* de trespol a la síquia.

– els jurats aportarien tot els pertrets de pedra i canals. Per altra banda, el mestre no estaria obligat a cloure les tàpies caigudes dels anells que hauria de fer.

– el mestre havia de *exequar* la vora de les canals de la raconada amb coneixença del siquier les quals estaven entre l'aigua de la síquia en el cap dels arcs, dins el camp de la Parellada.

– els jurats li pagarien 140 lliures en tres terminis: 1/3 al principi de l'obra, 1/3 a la meitat i l'altre terç una vegada acabada, rebuda i acceptada la dita obra.

¹³ A.R.M., E.U. 11, f. 124. Document transcrit i publicat per Antoni Pons en el "B.S.A.L." 31 (1962). Pp. 317-318. El dia 9 de gener de 1459 a la sessió del Gran i General Consell es proposava redreçar les arcades dels tints que havien caigudes. S'indicava que era molt necessari perquè l'aigua arribàs no sols als tints sinó també a la *vila d'avall*. A.R.M., A.G.C. 7, f. 96r.

– el mestre estava obligat a començar l'obra dins deu dies, continuar-la i acabar-la en el mes d'agost primer vinent.

Una altra intervenció destacada de Guillem Vilasclar va ser la practicada en les obres de restauració del pont d'Inca. Es molt probable que gran part dels ponts mallorquins existents en el segle XV tenguessin un origen bastant anterior que podria situar-se, fins i tot, a l'època musulmana. La documentació reflexa sovint el mal estat de conservació i deteriorament dels ponts a l'igual del que registrava la murada i les portes, el moll, la síquia de l'aigua, les drassanes i tants altres indrets¹⁴

A la sessió del Gran i General Consell celebrada el dia 16 de març de 1463, Pere Massip, clavari i síndic de la Part Forana, exposava el següent: era de tots conegut que el pont del camí d'Inca des de feia temps estava derruït la qual cosa *és gran dan dels caminans, anants e vinents a la Ciutat* especialment en temps de pluges quan el torrent Gros corria. Els vianants no podien passar sense gran perill de les seves persones i de les seves bísties i ja s'havia anegat algú per manca del pont. El síndic demanava que el Consell acordàs la construcció del dit pont sense més retard i insistia en què el cost de l'obra s'acumulàs al *tall* que ben aviat s'imposaria o en tot cas que s'assignàs part de la quantitat ja acordada per als adobs de les murades i provisió d'armes de la vila d'Alcúdia.

La majoria dels assistents a la reunió, és a dir els consellers de la Ciutat exceptuant Jaume Mercer, opinaren que de moment la reconstrucció del pont no podia dur-se a terme perquè no era convenient incrementar el montant del *tall*. Els mallorquins estaven sobradament ofegats des del punt de vista fiscal i no procedia restar diners dels assignats per a la defensa d'Alcúdia. No obstant tots els consellers forans, amb l'excepció de Miquel Ferrer d'Alcúdia, juntament amb Jaume Mercer, apuntaren que aquest pont era ben necessari i que *se deu fer de present e que per res no.s deu dilatar*¹⁵. Una vegada més s'evidenciaven les discrepàncies i enfrontament entre els interessos de la Ciutat i els de la Part Forana.

Transcorregueren gairebé dos anys sense arribar solució al problema. El dimecres dia 23 de gener de 1465, a la sessió del Gran i General Consell de bell nou els representants forans exposaven la gran necessitat que *és en dar orde e manera que lo pont d'Inca sia fet, com sia gran perill en tems d'ayguas e lo dit torrent corra que los caminants e bèstias passen l'aygua sens pont de què alguns homes e bèstias hi son ja negats e que per res no.s deu differir que lo dit pont sia fet*. El Consell va reme-

¹⁴ BARCELO CRESPI, Maria: "Per lo pont d'Inca novament fahedor". *Ruïna y reconstrucción de un puente mallorquín (1465)*. Comunicació presentada en el Col.loqui sobre "Camino y comunicaciones terrestres en el mundo ibérico: impuestos de tránsito y comercio interior e intrapeninsular" celebrat a Torremolinos, 26-27 de març de 1993. En premsa.

¹⁵ A.R.M., A.G.C. 9, ff. 5v-6r.

tre el tema als jurats i síndics forans per a que procedissin al respecte indicant a la vegada que encaminassin les obres i que el pont *sia fet al pus prest que fer se puxa*¹⁶.

El dimecres dia 6 de març de 1465 es concertava un acord que signaren d'una part Rodrigo Santmartí, Antoni Duran, Andreu Net, Gabriel Martí i Lluç Domènec, jurats de la Ciutat i Regne de Mallorca, conjuntament amb els síndics forans Jaume Salom i Arnau Sbert, i d'altra part el mestre picapedrer Guillem Vilasclar. En aquest contracte es detallaven els *Capítols* pels que s'hauria de regir la nova *fàbrica e factura del pont d'Inca qui.s ha a fer e obrar en la forma e manera deius scritas*.

S'havia oferit la construcció del pont a diferents picapedrers indicant-los que per a la realització d'aquell se'ls entregarien tots els pertrets o materials del pont antic que es trobaven enderrocats en el llit del torrent. Però l'únic que es brindà a aixecar-lo per menys preu fou Guillem Vilasclar, *mestre de la lotge*, que com s'ha comprovat intervenia en gran part de les obres públiques i que per mediació del lloctinent general acceptà la feina per la quantitat de 510 lliures¹⁷.

Els capítols pels quals Guillem Vilasclar es comprometia a la recuperació del pont del camí d'Inca, situat concretament en el denominat rafal de n'Ametller, constaven de divuit punts i contemplaven les dimensions, estructura i forma, els materials a emprar, la duració de l'obra i el preu¹⁸. Les dues parts contractants acceptaven el compliment dels capítols davant Gabriel Abeyar, notari i escrivà de la Universitat.

Cristòfol Vilasclar

N'obren poques dades de caràcter personal a l'igual que per als altres membres de la mateixa família. Era germà de Guillem i pare de un tal Bernat que rebé la tonsura el 16 de juny de 1470¹⁹. També tenia una filla, Simona, que el 1466 es casà amb el paraire Antoni Llabrés i que aportà al seu matrimoni una dot que arribà a la quantitat de 100 lliures²⁰. Vivia a la illeta de Francesc Fàbregues, a la parroquia de Santa Eulàlia. Durant algun temps exercí el càrrec de mestre picapedrer de les obres reials de la ciutat de Mallorca per la qual cosa cobrava 6 lliures a l'any. Aquest càrrec el dia 1 d'agost de 1481 l'ostentava Martí Creix, que el succeí després de mort, tot i que el reclamava Jaume Sagrera²¹. Pro-

¹⁶ A.R.M., A.G.C. 9, f. 70v.

¹⁷ A.R.M., E.U. 13, f. 59r.

¹⁸ A.R.M., E.U. 12, ff. 124v-126r.

¹⁹ ROSSELLÓ VAQUER, Ramon: *Cronico felanitxer*. XV. Felanitx, 1975. Pg. 147.

També va rebre la tonsura Guillem, fill de Guillem Vilasclar, el 4 de juliol de 1453.

²⁰ LLOMPART, Gabriel: *Sagrèriana minora*. A "B.S.A.L." 39 (1983). Pg. 422.

²¹ ROSSELLÓ VAQUER, Ramon: *Cronico felanitxer. Apèndix. S. XIII-XVI*. Felanitx, 1986.

bablement ja havia mort el 1478 perquè a la talla de la Ciutat d'aquest any figura com a cap de casa la seva dona sense indicar-ne el nom.

Cristòfol Vilasclar mantenia una estreta relació amb les gents i els ambients d'extracció de pedra. A la dècada dels anys cinquanta, juntament amb Antoni Sagrera, es dedicà a tallar pedra a Cala Sa Nau (Felanitx) destinada a les obres del castell nou de Nàpols, pedra que el 3 de novembre de 1450, per exemple, es pagava a 30 lliures la barcada²². El dia 10 de maig de 1469 reconeixia que el mercader Joan Bartomeu li havia pagat 320 lliures corresponents al preu de 135 peces de pedra, en aquesta ocasió de Santanyí, per a les necessitats del rei a Nàpols²³.

A més de les pedreres ubicades a les costes meridionals de Mallorca, cal esmentar les de Rafalbeig (Calvià) d'on procedia gran part de la pedra emprada en les obres públiques que relacionam en el present treball. Aquestes pedreres s'explotaven ja en el segle XIV i proporcionaren abundant material per a la construcció de molts edificis gòtics de la Ciutat. Igualment registraven importància les pedreres del Coll d'En Rebassa o les situades en la zona del Cap Blanc. El propi Cristòfol Vilasclar, segons consta en el seu inventari realitzat davant el notari Miquel Abeyar el dia 22 d'agost de 1475, posseïa unes pedreres en el Cap Blanc amb una casa, unes altres pedreres en la marina de Felanitx amb casa i encara una altra casa a Rafalbeig²⁴.

Ja el 1439, concretament el dia 5 de novembre, signava un contracte amb els defenedors de la mercaderia pel qual es comprometia a entregar, abans de la propera festa de Pasqua, la pedra necessària per a que Guillem Sagrera pogués fer el trespol de la Llonja, pedra que provendria de Morneta (Binissalem). El 13 de febrer de l'any següent, una vegada complit aquest comès, reconeixia haver rebut 15 lliures pel valor de la pedra entregada²⁵.

Del 17 d'abril de 1465 data l'acord contret entre els jurats i Cristòfol Vilasclar relatiu a certa pedra que el dit mestre havia d'entregar per a la construcció de la capella del Sant Angel a la Seu. La càrrega consistí en: 22 dotzenes de mitjans de *payiment* de Felanitx, a raó de 30 sous la dotzena; 1 pedra d'una peça per l'altar de la capella, de llargària 10 palms de Montpeller i 5 palms d'amplària, i 5 pilars de la mateixa pedra i de 3 palms de llargària pel preu total de 11 lliures; 13 pedres d'ampla de llit de rodona i galgada de llarg i 1 palm de Montpeller de gruix per

²² ROSSELLÓ VAQUER, Ramon: *Cronicó felanitxer*. XV. Felanitx, 1975. Pp. 103, 105, 106, 110, 113, 117.

ROSSELLÓ VAQUER, Ramon: *Notícies i documents per a la història de Felanitx (Miscel.lània)*. Felanitx, 1972. pg. 49-50.

²³ ROSSELLÓ VAQUER, Ramon: *Cronicó felanitxer*. Apendix. S. XIII-XVI. Pg. 69.

²⁴ A.R.M., Prot. A-76, ff. 301-302. Document transcrit i publicat per Llompарт, Gabriel: Op. cit. Pp. 425-428.

²⁵ FRAU, A.: Op. cit.

la cadena de fora i el front de la capella i cada pedra va per tres mitjans; 13 pedres de galgada de llarg i llit de pedra d'ample i 1 palm de Montpeller de gruixa per la cadena davant l'altar i cada una d'aquestes pedres va per 2 mitjans. El mestre prometia lliurar tota la pedra abans de la festa de Cinquagesma propvenint i posada en el moll de la Ciutat. Els jurats havien de posar la barca per al seu transport però el nòlit corresponia al mestre. A més, els jurats comprometien com a garantia de l'acord els béns de la Universitat i Cristòfol Vilasclar els seus propis²⁶.

Quant a la seva actuació com a mestre picapedrer cal esmentar, al menys, que cap a mitjan segle construï un pont a Sóller pel qual cobrà 60 lliures²⁷ i que el 27 d'abril de 1470, juntament amb Joan Vilasclar i Simó Xaveri, signava un contracte d'obres en el palau episcopal²⁸. Sembla que també intervingué en la edificació de les esglésies parroquials de Manacor, Montuïri i probablement en la de La Sang, a la ciutat de Mallorca²⁹.

S'ha de destacar la seva participació, coneguda sobretot a través dels pagaments efectuats pel procurador reial, tant en el castell de Bellver com en el castell reial de la Ciutat, tot i que en la majoria dels casos es tractava només d'obres de manteniment. Vet ací alguns casos:

Castell de Bellver

– El 20 de març de 1459 rebia 9 lliures per les obres efectuades i que consistiren en recórrer i adobar alguns merlets i empits que havien caigut de la torre de la reina, pendar el coll de la cisterna, adobar una xemeneia així com recórrer una paret de la càrrec reial³⁰.

– El 17 de juliol de 1462 eren 5 lliures, 19 sous i 2 diners la quantitat que cobrava i eren per haver adobat els forns que per estar en gran part derruïts no s'hi podia coure pa³¹.

Castell reial

– La important quantitat de 126 lliures, 15 sous i 5 diners que rebia el 28 d'agost de 1466 eren per haver duit a terme un peu de pedra a la murada del castell junt a l'escala per on davallen a la barbacana en direcció a l'hort del castell la qual amenaçava ruïna per estar tota

²⁶ A.R.M. E.U. 12, f. 127.

²⁷ LLOMPART, Gabriel: *Sagreriana...* Pg. 422

²⁸ "B.S.A.L." 16 (1916). Pg. 231-232.

²⁹ LLOMPART, Gabriel: *Sagreriana ...* Pg. 413.

De l'església de La Sang, també anomenada de l'Hospital, el 5 de desembre de 1487, es comentava que per manca d'almoines les obres no es continuaven. A.R.M., E.U. 18. f. 224v. Anys després, el 3 de setembre de 1490, s'insistia en la importància de la continuació d'aquestes obres que encara romanien paralitzades. A.R.M., A.G.C. 14, ff. 10v-11r.

³⁰ A.R.M., R.P. 3.557, f. 49v.

³¹ A.R.M., R.P. 3.567, f. 49r.

menjada e descarnada i al mateix temps fer un peu de pedra baix d'aquesta escala; un altre peu de pedra a la cantonada d'una torre prop de la dita escala; reparar i forrar de bona pedra la murada després de la dita torre; començar de nou un altre peu en una altra torre cega de la murada, *com fos tota crivellada*; col·locar tres bancs de fusta, dos llargs i un petit, a la sala del pati del castell on tenia l'audiència el lloctinent³².

– El dia 6 de març de 1467 percebia 46 lliures, 3 sous i 10 diners per posar un peu de pedra en una torre d'argamassa que hi havia en el mur del castell devora la barbacana prop de la torre que estava junt a la costa de n'Adarró; reparar el mur de la dita barbacana amb bona pedra; reparar els merlets del mur perquè tots estaven enderrocats; adobar el passatge per on es davallava a la porta falsa del castell *que ix a mar*³³.

– Dia 26 del mateix mes cobrava 15 lliures, 11 sous i 6 diners per les despeses que havia bestretes per fer de nou un peu a la murada del castell, davant el fossar de la Seu³⁴. I encara per més treballs en aquest indret tornaria cobrar 64 lliures i 1 sou el dia 8 d'agost³⁵. A finals d'any, el 10 de desembre, li pagaven 8 lliures, 10 sous i 4 diners per haver col·locat dos peus de pedra de Rafalbeig en una paret d'una casa anomenada del molí en el recinte del castell reial; un altre peu en una paret prop de la cuina dita del governador i fer de nou els fogons de la mateixa³⁶.

– El 23 de desembre de 1468 el procurador reial li entregava 41 lliures i 14 sous per refer les columnes i pilars de les parets del prat del castell les quals havien estat enderrocades pel gran vent registrat en els dies passats; posar tres capitells dobles de pedra de marès en tres bigues de la cuina de l'estatge de l'assessor del governador que també amenaçaven ruïna; fer un peu de pedra en la murada prop del forn que mira a l'hort del rei; adobar el fumeral de la cambra de paraments del lloctinent que havia caigut; fer un peu a l'escala per on es davalla a la porta falsa que surt a la mar³⁷.

– El 4 de desembre de 1471 per adobar el forn i el seu *alar* i forrar-ne la paret de bona pedra, cobrava 6 lliures, 10 sous i 6 diners³⁸.

– La quantitat de 22 lliures percebia en data 10 de setembre de 1472 per *ambossar* part de les parets de la casa dita dels sastres i posar-hi bones pedres; posar certes pedres en una branca del portal gran del prat del castell; adobar el trespol d'una casa de l'estatge de l'assessor del governador; posar pedres grans en una paret que es tenia amb la cuina del governador³⁹.

³² A.R.M., R.P. 3.575, f. 50r i 3.576 ff. 50r-50v.

³³ A.R.M., R.P. 3.575, f. 50v.

³⁴ A.R.M., R.P. 3.576, f. 51r.

³⁵ A.R.M., R.P. 3.577, f. 51r i R.P. 3.578, f. 51r.

³⁶ A.R.M., R.P. 3.578, f. 51v i 3.577, ff. 51v-52r.

³⁷ A.R.M., R.P. 3.579, f. 49v i 3.580, f. 49v.

³⁸ A.R.M., R.P. 3.585, ff. 47r-47v.

³⁹ A.R.M., R.P. 3.587, f. 50r.

Normalment, Cristòfol Vilasclar avançava els diners que després cobrava del procurador reial i corresponien a les despeses efectuades tant per la compra de materials com d'eines i també els salaris dels treballadors i l'abeuratge. En cada un dels casos exposats anteriorment, potser, s'empraren materials diferents i la duració de l'obra també varià. Ara bé, en conjunt es pot dir que els materials comprats foren calç, guix, grava, argila, rajoles, teules, fusta, gerres, cadafos de terra, senalles d'espert, sal, lloses de pedra, pedra de Rafalbeig, pedra de Catalunya i pedra de marès. També s'han de comptar entre les despeses el transport de la pedra des de les pedreres fins a l'obra, el transport de la ferramenta, treure pedres del fons de la mar, llibant d'espert, lloguer de dues escales grans i altres coses. Pel que respecta als jornals dels treballadors s'esmentaven el mestre, els manobres i un fadrí.

Cap el 1464 era cada vegada més evident la necessitat d'adobar la porta de Santa Catalina a la murada de la qual cosa la documentació se'n fa ressò de manera reiterada. Els problemes envers la murada en general i les portes en particular continuaven —i continuarien— encara durant bastants anys sense resoldre's definitivament. Així el dia 8 de gener els honrats jurats proposaven al Consell *la reparació del mur de la present Ciutat del qual ha cahuda certa part pres lo portal de Sancta Catarina*⁴⁰ Tres dies més tard s'arribava a un conveni entre els jurats i diferents picapedrers que eren Pere Montserrat, Miquel Jordi, Macià Segual, Mateu Forcimanya, Bernat Truyol i Joan i Cristòfol Vilasclar. La participació d'aquest darrer consistiria en portar 50 graons i 12 dotzenes i mitja de pedra de galga en el marc de les mateixes condicions que afectaven als picapedrers anteriors, actuant de fiador el també picapedrer Joan Vilasclar⁴¹. Es tractava de pedra de galga de Rafalbeig que es pagaria a raó de 19 sous la dotzena. Els graons, també de la mateixa procedència, tendrien *de gruix cascun grahó de pedra de galga e de ampla de pedre redona diminuhint de 8 palms fins en 5 e ha esser pagat a raó de 12 diners lo palm dels dits grahons*. Es pot comprovar l'existència d'una estreta relació entre els Vilasclars amb altres mestres picapedrers del moment com els Cifre, els Forcimanya, etc. Per exemple, Cristòfol Vilasclar actuava de testimoni en el contracte abans esmentat de la porta de Santa Catalina per Pere Montserrat i per Miquel Jordi. Per la seva banda Guillem Vilasclar fou testimoni a favor de Bartomeu Cifre, picapedrer, quan aquest contractà les obres de reparació d'un forat a la Portella el 1468⁴².

⁴⁰ A.R.M., A.G.C. 9, f. 27v.

⁴¹ A.R.M., E.U. 12, f. 100r.

⁴² A.R.M., E.U. 13, f. 124r.

Guillem Vilasclar era el sogre de Bartomeu Cifre. Eulàlia, filla del mestre Vilasclar, quan enviudà de Bartomeu Cifre, es tornà casar amb un altre picapedrer, Pere Casals.

Joan Vilasclar

Probablement era germà dels anteriors. Coneixem el contracte matrimonial datat el 27 de març de 1457 entre Joan Vilasclar, picapedrer, i Joaneta filla de Jaume Castanyet, paraire i la dona Margalida qui entregaren la quantitat de 100 lliures a la seva filla com a dot. Entre els testimonis d'aquest contracte hi figuren els picapedrers Guillem i Cristofol Vilasclar⁴³.

També es signà un acord amb Joan Vilasclar el dia 11 de gener de 1464 pel qual contribuïa en part a l'obra del portal de Santa Catalina. Es comprometia amb el també picapedrer Bernat Truyol a aportar 50 graons i 25 dotzenes de pedra de galga amb condicions semblants a la resta de contractants. Després, el 27 de novembre del mateix any, Guillem Llinàs, *obrer de la obra del dit mur*, donà per rebut el material que al final foren 88 graons i 24 dotzenes i 5 peces de pedra de galga. Joan Vilasclar rebia 53 lliures i 8 sous pel preu de la dita pedra⁴⁴.

Pere Vilasclar

També era picapedrer i treballà a la ciutat de l'Alguer. En relació a aquest membre de la nissaga dels Vilasclar sabem que el dia 6 d'octubre de 1479 la vídua Antonina Scaella, col.locava el seu nebot Mateu Vilasclar, fill de Pere Vilasclar absent de l'illa, amb el forner Gabriel Onarcia (?). Mateu tenia 12 anys i s'establí un contracte d'aprenentatge de l'ofici de forner per temps de sis anys⁴⁵.

Macià Vilasclar

Fou un altre dels picapedrers de la família. Era fill de Pere i es coneix el contracte d'aprenentatge que signà per espai de 3 anys amb el picapedrer Bernat Gomis el 16 d'agost de 1490, per aprendre l'ofici i servir-lo, i s'indica que era major de quinze anys⁴⁶. El dia 13 de juny de

⁴³ A.R.M., Prot. G-95, ff. 108r-109v i 194r-194v. També es coneix el contracte matrimonial de Pereta Vilasclar signat el dia 1 de gener de 1505 davant el notari Mateu Moranta. Pereta, donzella, era filla de Joan Vilasclar *quondam*, la qual per voluntat i consentiment del seu cunyat Salvador Terrés i del seu cosí germà el mercader Miquel Llodrà, concertava el seu matrimoni amb Antoni Domènec, paraire. La seva dot era de 100 lliures i posseïa una casa en el carrer de l'adobaria vella que confrontava amb la casa del també picapedrer Joan Sagraera. A.R.M., Prot. M-594, ff. 4-5.

⁴⁴ A.R.M., E.U. 12, f. 100v.

⁴⁵ A.R.M., Prot. M-25 1, f. 72r.

⁴⁶ A.R.M., Prot. M-623, f. 125.

1520 venia a Guillem Carbonell, blanquer, una casa i un hort (que havia comprat a Nicolava, vídua del paraire Jaume Company) situada en el carreró del Fornet in *vico vulgariter dicto de la Torre de l'Amor*. El preu era de 16 lliures, quantitat mínima degut als diversos gravàmens que hi pesaven⁴⁷.

Marc Vilasclar

Les úniques dades sobre ell, conegudes per ara, és que apareix citat en les obres de la Llonja.

Altres membres d'aquesta família romanien afincats a Felanitx tot i que de vegades resulta difícil, per la imprecisió de les dades documentals, destriar si habitaven en aquella vila o a la Ciutat. Ací només hem esmentat els picapedrers⁴⁸.

Antoni Vilasclar

També se l'esmenta en les obres de la Llonja. El 1445 assistia a Sineu com a síndic de Felanitx. Al menys va ser batle d'aquesta vila en els anys 1466, 1473 i 1482. El 14 de desembre de 1458 actuava com a testimoni en el pagament d'un deute⁴⁹.

Bartomeu Vilasclar

Fou un home que ostentà diversos càrrecs públics a Felanitx. El 1427 era prohóm, al menys el 1427 i el 1434 fou mostassaf i el 1444 així com el 1456 era elegit jurat.

El 20 d'abril de 1423 es casava amb una tal Joaneta actuant de testimoni Cristòfol Vilasclar. El curiós és que en aquell mateix dia també es casava Cristòfol Vilasclar amb una tal Antonina d'Alcúdia i un dels testimonis era el propi Bartomeu.

El 31 de gener de 1465 rebia dels jurats la quantitat mínima de 1 lliura i 6 sous per obra realitzada en la volta de Sant Salvador. Sembla que treballà en el Castel Nuovo de Nàpols.

Probablement, a deduir per les dates, hi hagué un altre Bartomeu.

⁴⁷ A.R.M., Prot. R-323, ff. 35r-36r.

⁴⁸ Volem indicar que sobre la família Vilasclar estam preparant un treball de conjunt tant dels que vivien a la Ciutat com dels que residien a Felanitx, fossin o no picapedrers.

⁴⁹ A.R.M., Prot. G-95, ff. 152r, 209r, 208v, 217v.

El dia 8 d'octubre de 1494 col·locava el seu fill Joan de 12 anys amb el sabater de Ciutat Pere Julià per aprendre l'ofici i servir-lo durant 5 anys. Curiosament al cap de tres mesos el tornava col·locar amb el mestre Mateu Mascort sense que hi hagi cap tipus d'explicació al respecte⁵⁰. El 6 d'octubre de 1519 havia donat a la seva filla Margalida, casada amb Joan Ferrer paraire de Pollença, censos que rebia sobre certes propietats i el 19 de maig de l'any següent feia donació de béns al seu fill Francesc Vilasclar, sucrer⁵¹. A aquest el 18 d'abril de 1515 se li pagaven 13 sous i 6 diners per una dotzena i mitja de cantons lliurats per cobrir el porxo de la carnisseria. També deu ser aquest Bartomeu el qui el 7 de febrer de 1494 venia a Martí Banús, fuster, un molí i un tros de terra situat en *Lo Clergue* per 9 lliures.

Els Vilasclar constituïren, sens dubte, una vertadera nissaga sobretot de picapedrers entre els que destacaren alguns dels mestres d'obres més importants del seu temps.

⁵⁰ A.R.M., Prot. M-270, ff. 92v-93 i 128.

⁵¹ A.R.M., Prot. R-325, ff. 37r-37v i 123r-133r.

Coyuntura Política de Mallorca al morir Isabel la Católica

ALVARO SANTAMARÍA

MUERTE DE ISABEL LA CATOLICA

1. El 7 de enero de 1505, un bando de mossèn Jordi Miquel Aymerich, lugarteniente real sustituto de su hermano mossèn Joan Aymerich, y de don Gregori Burgués, procurador real del reino de Mallorca, comunicó que, el día siguiente, en el Palacio Real de Mallorca se celebrarían exequias por el alma de Isabel la Católica, reina de Castilla y Aragón.

"Demà, que serà dimecres, en la segleya del Palau Real de la present ciutat, se faran les exequies deliberades per la luctuosa mort de la senyora reyna de Castilla e de Aragó; (manem) que, en senyal de tristícia e dol —se ordena en el bando pregonando—, algú, de qualsevol condició o stament sia, no gos ne presumescha tenir les botigas ubertas, ne les taules perades, ans age star ab les portes tancades, e la feyna que fassa e lo que vendran, hagen fer e vendre dins les botigues, ab les portes tancades; e aportar abits e vestits de dol e, les dones, vels negres, e aço sots pena de 25 lliures al fisch reyal aplicadores¹".

El miércoles, 8 de enero, fue un día de luto en la ciudad de Mallorca y, como era lo habitual en semejantes circunstancias, los trabajos y la negociación debería realizarse con sigilo, en el interior de los talleres y de las tiendas, con las puertas cerradas. Las gentes, debían llevar luto, o sea, los hombres "gramalles" o túnicas negras "lohes" o sotanas negras, y "capiros" o capirotos negros, y las mujeres "vels negres", velos negros, en señal de luto.

Mediado agosto de 1504, por noticias llegadas vía Valencia, se supo que los reyes, Fernando e Isabel, adolecían de accesos febriles, y en las

¹ ARM, AH, 426, f. 41.

iglesias, conventos y monasterios de Mallorca, se celebraron preces por su salud². Se efectuaron, que me conste, tres procesiones generales, una llevando en andas el cuerpo de Santa Praxedes, "que esta –escriben los jurados de Mallorca al rey– al vostre Castell de aquesta ciutat", la otra con la reliquia de la Santa Túnica, y la tercera con tres espinas de la Corona de Cristo, del tesoro de la catedral.

El rey según noticias comunicadas desde Barcelona por el procurador real Gregorio Burgués, se repuso pronto. "Nostra alegría es tanta –manifestaron los jurados– que ab paraules nos poria dir ni exprimir", pero las plegarias prosiguieron porque la reina, hacía tiempo doliente, continuaba enferma³. El propio monarca comunicó su restablecimiento y la creencia de que la reina mejoraba.

Fue, la de la reina, una mejoría transitoria y engañosa. En el castillo de la Mota, en Medina del Campo, se ocupaba, desde el lecho, de los negocios de Estado ("Gobierna el mundo –comentó el príncipe Próspero Colonna– desde su cama"), pero, al finalizar septiembre, en la otonada, su estado se agravó; el rey, entonces, temía lo peor, y fueron llamados con urgencia la infanta heredera Juana y su esposo el archiduque Felipe, conocido por el Hermoso. El 12 de octubre, diligenció su testamento y el 26 de noviembre de 1504, hacia el mediodía, falleció a los 53 años de edad. La noticia de su muerte se conocía en Valencia a comienzos de diciembre y debió conocerse en Mallorca en torno a las fiestas navideñas.

2. El bando anunciando las exequias de Isabel la Católica se publicó, como queda indicado, el 7 de enero de 1505 y, exactamente un año después, mossèn Joan Aymerich, "lochtenent general y governador en lo regne de Mallorques e ylles a aquell adiaents", notificó en otro bando, "la gloriosa nova del cassament per lo sereníssimo e cristianíssimo rey, nostre senyor, fet ab la sereníssima reyna dona Germana, neboda del potentíssimo e sereníssimo rey de França"; y la nueva de la conclusión entre ambos monarcas, tras una larga guerra, de la paz y de una alianza, "en gran augment e prosperitat de nostra sancta fe cathòlica, e conservació e ampliació de tots los regnes e terres de sa reyal altesa"⁴.

Comunicaba Aymerich, que el rey deseaba que en el reino de Mallorca se celebrara el acontecimiento por todo lo alto, y que, de acuerdo con los jurados, la ciudad y todo el vecindario, tenían que festejar con la

² "De continent havem ordenat ab lo capítol de la Seu –comunicaron los jurados de Mallorca al rey el 13 de agosto–, de fer moltes pregàries, procesons e oracions. Hi axí per totas las eclèsias e per tots los monestirs se fan les ditas pragàries e oracions, e continuamente se faran fins que sapiam la sanitat de vostra altesa e de la senyora reyna" (ARM, AH, 686, f. 11).

³ ARM, AH, 686, f. 15.

⁴ ARM, AH, 426, f. 49.

mayor alegría el evento, con alimaras, con iluminaciones, por las noches, que comenzarían el viernes día 9, "aprés que les campanes de la Seu hauran comensat a repicar" durarían hasta la noche del domingo venidero, día 11⁵.

Fernando el Católico, en efecto, dando un giro sorprendente y transitorio a su política, tras tres meses de negociaciones, había concluido con su enemigo, Luís XII de Francia, el tratado de paz y alianza de Blois, firmado el 12 de octubre de 1505, en el que se concertó su matrimonio, sorpresivo matrimonio, cumplidos 54 años de actividad trabajosa, con dona Germana de Foix, que por entonces cumplía los 18 años.

El matrimonio se celebró por poderes (Fernando el Católico estaba en Salamanca, y al concluir el tratado, con la conclusión del tratado, pretendía, como lo logró, entre otros objetivos, privar a su yerno, Felipe el Hermoso, que reclamaba para sí el gobierno de Castilla, alegando la incapacidad mental, el enajenamiento, de su esposa Juana, del apoyo francés), el 19 de octubre, representado Fernando el Católico por su plenipotenciario donde de Cifuentes.

De Salamanca, el rey salió en torno al 12 de marzo de 1506, a los cinco meses de su enlace por poderes, hacia Valladolid, donde llegó el 14, mientras Germana esperaba hacía tiempo en Burgos. Los esposos se vieron por vez primera el 16 de marzo en Dueñas, y el 18, según las crónicas, se consumó el matrimonio. Los festejos se celebraron luego, en Valladolid⁶.

3. Las exequias de Isabel, celebradas en la iglesia del Palacio Real de Mallorca el 8 de enero de 1505, eran las exequias financiadas de consumo por la Lugartenencia y la Procuración Real del reino. Los jurados de Mallorca, por su parte, propusieron al Consell General de Mallorca, reunido para deliberar sobre un temerario complejo el 9 de enero, la siguiente moción:

⁵ "Per exaltació e memòria de tants gloriosos actes e servey de la inmensa bondat... del rey e senyor nostre, lo qual, ab ses reals letres specialment ho mana, per lo present sien fetes alimares e actes de exaltació e alegria, tan grans e de tanta jocunditat e letícia —contento— com cogitar —pensar— se pusquen, e jamás par algú sien stades fetes; les quals alimares hagen de comensar la nit següent e duren fins diumenge vespre primer vinens, aprés que les campanes de la Seu e altres sglesies hauran comensat a tocar, per mes gloriós principi de les dites alimares. Per tant... per execució de la dita deliberació e manaments reals, mana —lo senyor lochtenent— a tot hom, generalment, de qualsevol ley, grau, condició a staments sian, axí hòmens com dones, fassen les dites alimares e actes de gran exaltació e alegria, preparant e disponentse cada hu en fer aquelles lo millor e ab la major jocunditat e letícia que posible sia... sots pena de 25 liures al fisch royal aplicadores" (ARM, AH, 426, f. 49).

⁶ Emilio Sanz Ronquillo, *Itinerario de Fernando el Católico*. V CHCA, Zaragoza, 1955, I, p. 159-160.

"No ignoren la dolorosa e luctuosa nova havem ahut de la sereníssima reyna nostra, e per proseguir e servir la practica antiga de fer exèquies quan mor algú de casa reyal, havem preparat fer les dites exèquies, segons havem trobat moltes voltes esser stat fet. E per que, per assò, ha convengut fer algunes despeses sens les quals nos poden fer dites exèquies, per so vos plàcia fer e determinar de quins diners e peccúnies se pagaran les dites despeses acostumades de fer en semblants exèquies, com se hagen master promptament".

El Consell resolvió: "Que sia remès als magnífichs jurats de haver peccúnies com millor los aparra, per les exèquies"⁷. El paborde Bartolomé Jaume, informa que el funeral se celebró el 26 de enero, "en la Seo por -cuenta- de la Universidad"⁸.

4. Las exequias de Isabel la Católica, se ajustaron al protocolo que le correspondía como reina consorte de Aragón y de Mallorca, aunque además de reina consorte era corregente.

De acuerdo con la "Declaración de Segovia" de 15 de enero de 1475, pronunciada por don Pedro González de Mendoza, cardenal de España, y don Alonso Carrillo, arzobispo de Toledo, Fernando e Isabel debían gobernar, en lo que respecta a Castilla y León, conjuntamente, "estando reunidos los dos en el mismo lugar" y, si se encontraran en diferentes "provincias", cada uno conocería de los asuntos de la provincia donde estuviera. Después, al acceder al trono de Aragón en 1479 Fernando, estableció en 1481 en Calatayud, en reciprocidad, que Isabel, su esposa, sería "corregente, gobernadora, administradora general y otro nós nuestro en nuestros reinos de la Corona real de Aragón... estando nos presente o ausente en nuestra presencia o ausencia".

Isabel, sin embargo, no consta que ejerciera nunca su derecho a la corregencia en el reino de Mallorca ni en otros territorios de la Corona de Aragón⁹ y el tratamiento que recibía en Mallorca, como se evidencia en el bando del lugarteniente Jordi Miquel Aymerich notificando sus exequias, era el de "sereníssima reyna de Castella e de Aragó". Era el tratamiento que, protocolariamente, le correspondía, pues al consituirse la Monarquía española, que no es neologismo contemporáneo, en 1479, al fallecer Juan II de Aragón y acceder Fernando II, si bien se planteó la

⁷ ARM, AGC, 19, f. 15.

⁸ Es posible que, como indica el paborde, las exequias de la universidad de Mallorca se celebraran en la catedral de Mallorca el 26 de enero de 1505, pero el aserto de que el 25 de dicho mes tuvieron lugar "Las exequias por el alma de la reina doña Isabel la Católica... en el patio del real castillo por cuenta del lugarteniente y procurador real", no es correcto, dado que dichas exequias se efectuaron el 8 de enero (Alvaro Campaner, *Cronicón Mayoricense*. Establecimiento Tipográfico de Juan Colomar, 1881, p. 220).

⁹ Antonio de la Torre y del Cerro. *Fernando el Católico gobernante*. V CHCA, I, p. 13-14.

posibilidad de que los monarcas, dado que de hecho y de derecho, la Monarquía resultante de la unión de las Coronas de Aragón y de Castilla, dominaba en la mayor parte del territorio de España, se titularan, como expresión de su dominio, "reyes de España", se resolvió conservar las titulaciones medievales, dado que los plurales territorios que componían la Monarquía, que era una unión política personal, conservaba sus instituciones e identidades en el seno de la Monarquía.

Hernando del Pulgar, testigo de lo acaecido en 1479, lo ha referido en su crónica: "Platicóse, asimesmo, en el Consejo del rey —en el Consejo de Castilla—, como se devian intitular, e como quiera que los votos de algunos del Consejo eran que se intitulasen Reyes e Señores de España, pues subcediendo —el rey Fernando— en aquellos reinos de Aragón, eran —los reyes—, señores de la mayor parte de ella —de España—, pero determinaron de lo no hazer, e intitularonse en todas sus cartas de esta manera: Don Fernando e dona Isabel, por la gracia de Dios, rey e reyna de Castilla, de León, de Aragón, de Secilia, de Toledo, de Valencia, de Galicia, de Mallorca, de Sevilla, de Cerdeña, de Córdoba, de Córcega, de Murcia, de Jaén, del Algarve, de Gibraltar, conde e condesa de Barcelona, señores de Vizcaya e de Molina, duques de Atenas e de Neopatria, marqueses de Oristán e de Goziano".

5. La conservación de las intituciones medievales, reflejo de la pluralidad de la Monarquía española, en la que cada uno de los componentes mantenía su propia consitución jurídico-política, no significaba que no obrara en la política de los Reyes Católicos, una clara noción geohistórica de España, ya atestiguada en las crónicas del siglo XIII y, en particular, en las crónicas catalanas, manifiesta en la reorganización del Consejo Real de Castilla, que potenció la participación de los juristas y los estructuró en diversas "Salas" o secciones, llamadas a convertirse en su momento en Consejos Autónomos, y en la fundación, en 1494, del Consejo Supremo de Aragón¹⁰.

¹⁰ "La fundació del Consell de la Corona d'Aragó fou el resultat de les llargues absències de Ferran el Catòlic respecte als seus regnes patrimonials... Calia, doncs, organitzar el Reial Consell d'acord amb la nova situació" Consejo integrado por juristas: micer Alfonso de la Cavalleria, micer Bartomeu de Verí, micer Fèlix Pons, micer Jeroni Albanell y micer Tomàs Malferit. "Si Cavalleria era aragonès —comenta Soldevila—, Albanell era català, ens sembla recordar que Malferit era mallorquí y Bartomeu de Verí era potser valencià. Així començava a establirse la representació dels diversos regnes de la Corona, que restarà més endavant fixada en dos representants per Aragó, dos per València i dos per Catalunya amb Mallorca i Sardenya" (Soldevila, El document de fundació del Consell Suprem d'Aragó. V CHCA, II, p. 331-339). La interpretació de Ferran Soldevila que otorga a Catalunya implícitamente la representació de Mallorca, no es cabal. Al reorganizarse el Consejo Supremo de Aragón fueron excluidos los reinos de Mallorca y de Cerdeña, lo que motivó, protestas de Mallorca que no se sentía representada y, como era de razón, pretendía estarlo.

"De esta manera —considera José Antonio Maravall—, la acción unitaria y configuradora de los Reyes Católicos, es mucho más honda que la de reunión de miembros geográficamente dispersos, y se funda no sólo en el concepto clásico, siempre subsistente, de patria o lugar de los antepasados o de tierra o dominio, ligados por unos derechos del príncipe, sino realmente en una concepción prenatal¹¹.

Concepción prenatal, asentada en la consideración de que la soberanía y la burocracia eran los dos grandes pilares del Estado moderno, como organización de poder que, descansando sobre una legalidad política de territorios autónomos, con sus privilegios y sus instituciones propias, puso los recursos económicos, financieros y militares de los territorios al servicio de proyectos comunes.

El escudo acuartelado de los Reyes Católicos, en el que se combinan armónicamente los blasones de los reinos de Castilla (el castillo), de León (el león), de Aragón (los palos de Aragón), de Sicilia (el águila negra) y de Granada (la granada), simboliza la voluntad política de los Reyes Católicos, respetuosa con la pluralidad institucional de la Monarquía española, en el marco y al servicio de una política común de Estado¹².

SE INSTA LA REPOSICIÓN DE MOSEN JOAN AYMERICH EN LA LUGARTENENCIA REAL

6. El Consell celebrado el 9 de enero de 1505 deliberó, según era costumbre, sobre las cuestiones previamente convenidas por los jurados, relacionadas en una "cedula" manuscrita que, mossén Carlos Despuig, "jurat més jove per lo bras dels ciutadans", en voz y representación de sus compañeros de juraduría, propuso al Consell y, luego, entregó al notario-escribano del Consell, Miquel Llitrà, para que la continuara en la acta.

Informaba, la primera propuesta, de que para financiar las importaciones trigueras de los años 1502 y 1503, de aguda carestía cerealícola, la universidad emitió Deuda pública, en la modalidad de censales, que importaba intereses anuales por un total de 1.700 libras moneda de Mallorca, cuando la asignación para el presupuesto ordinario de gastos de la universidad era sólo de 3.000 libras. El devengo de 1.700 libras de intereses anuales, significa que, en aquellos años, se emitió Deuda por un total de 21.350 libras, dado que los censales en esos años de 1502-1503 se cotizaban, corrientemente, al 8 por 100.

"Tots dies venen pensions —intereses— pagadores, e no tenim forma e modo de pagar —se manifiesta en la propuesta— per so, placieu fer deter-

¹¹ José Antonio Maravall. *El pensamiento político de Fernando el Católico*. V CHCA, II, p. 15-16.

¹² Miquel Bassa. *L'Escut heràldic dels Reis Catòlics*. V CHCA, V. p. 129-141.

minació e delliberació de quines pecúnies se pagaran, se satisfaran, les pensions degudes e devedores. E axí matex, quina forma se tindrà, de hon se podran quitar —de donde y cómo se podrán amortizar— per liberar la universitat de tantes pensions, e los qui són obligats en dits censals e propietats de aquells". De la propuesta se deduce que, al no contar con otros arbitrios, las emisiones o parte de las emisiones, como la Universidad, en quiebra, carecía de crédito, se habían efectuado avaladas por particulares, respaldados, a su vez, por la universidad, por el patrimonio comunitario ("los quals —se precisa en la propuesta aludiendo a los avaladores— tenen amplíssima indemnitat del regne, per determinacions fetes en la Gran y General Consell").

El Consell resolvió: "Que los magnífichs jurats, ab alguns hòmens per lur magnificències elegidors, tracten e emprenan e miran de hont se poran haver pecúnies, e en quina manera, per pagar dites pensions e encara propietats (dels censos), e tractat e apuntat que sie per los dits magnífichs jurats e persones elegidores, que sie aportat e referit —que se torne a plantear— en altre consell".

Aunque la resolución, a fin de cuentas, demoraba la cuestión, que era urgente, la deliberación en el Consell, debió prolongarse ya que participaron en las deliberaciones, 27 de los 68 consejeros que asistieron a la reunión del Consell (participaron en la deliberación el 40 por 100 de los consejeros), en una gama muy variopinta de pareceres¹³.

7. Finalizada la deliberación sobre el temario propuesto, en el que figuraba el tema de las exequias de la reina fallecida, el notario Miquel Li-

¹³ Misser Gabriel Gual, ciudadano: "que sia remès a major deliberació de Consell atès que cascú és vingut impensat". Martí Terrés, notario: "que primerament (se vegi) si negú derurà a la universitat per administració de forments, que sie vist e ques pach". Johan Berard, ciudadano: "que sia fet tall per pagar les pensions e quitar la mitat dels censals". Johan Serra, ciudadano: "ques fassa tall de 4.000 liures o 5.000 liures e ques pacha e quite lo que fer se porà e que sia remès als dits jurats e que sien elegides persones del Consell". Jordi de Sant Johan, caballero: "que sien elegides persones qui, en semps ab lurs magnificències —els jurats—, vegen e tracten de hont se pora haver diners comodament per pagar les pensions e encara quitar sis porà fer". Carles de Galiana, caballero: "que axí per les pensions com per les propietats —por el capital—, sie tot remès als magnífichs jurats". Miquel Dezmàs, ciudadano: "que les pensions se paguen, e que ara no és temps de quitar —de amortizar—, e que los magnífichs jurats ho fassen, donant los plena potestat". Pere Johan Albertí, caballero: "és del mateix vot (que mossén Carles Galiana)". Joanot Sureda, caballero: "Es del mateix vot (que mossén Carles Galiana)". Pere de Pachs, ciudadano y Thomàs de Verí, ciudadano: "Que sia remès als jurats e persones si ho voldran". Perot Martí ciudadano, Gabriel Laneres notario, Jaume Remiro notario, Antonio Bollaix notario, Joan Serra mercader, Pere Ferrando consejero foráneo, Johan Parets notario, Barthomeu Figuera herrero, Eusebi Santandreu síndico clavarío foráneo, Pere Garau consejero foráneo: "que sia remès als jurats in solidum". Luis Umbert jurado ciudadano, Carles Despuis jurado ciudadano, Johan Despuig jurado mercader, Pere Companyó perayre, Bernat Nadal perayre: "que sie remès als jurats e que penguen consell dels qui parrà" (ARM, AGC, 19 f. 14-15).

trà, comunicó al Consell una súplica entregada por el síndico clavario de la part forana Eusebi Santandreu. El escrito decía:

"A les prestàncies de vosaltres, molts magnífichs jurats de la universitat del present regne de Mallorques, deu esser manifest e notori, axí com a tots los habitants de la present ylla, que en la part forana, de algun temps ensà, se comaten e perpetran molts excesos e destestables casos, axí de nafres com de morts, seguintse de cascun dia entre los habitants de aquella bregues, per causa de les quals, va per la ylla un gran nombre de bandejats —de personas puestas fuera de la ley— e cans de presa, per modo que la dita part forana sta en gran ruyna; lo contrari de totes les quals coses ere quant, en aquest regne, ere present e regia personalment lo spectacle e magnífich mossèn Johan Aymerich, lochtenent general del regne, per la bona providència e regència del qual, no sols en la dita part forana, més en la present ciutat, e per consegüent en tot lo present regne, ere gran pacificació, stan aquell, tot, en gran pau e tranquilla repòs, e en molt maior que jamás fos stat; per la qual cosa, deuen haver per molt expedit, vostres magnificències, que cumpla molt a la utilitat de aquesta re pública e al servici de la magestat del rey, nostra senyor, cap e senyor de aquella, que lo dit spectacle lochtenent general, fose e residís personalment en aquest regne, lo qual, per la absència sua, ha patit molts dans".

"E per quant, al offici, de vostres magnificències incumbeix curar e en summa diligència, procurar la pacificacio de aquest regne, e que aquell stiga en pau e justícia, juxta lo jurament per aquelles en lo introduit de lur offici prestat, per tant, los honorables e discrets síndichs de la part forana, e lur discret procurador, desitjans que als dans per la dita causa seguits, e als que seguir se poren en la part forana, sie obviat, e recurrents per assò a vostres prestàncies, a les quals, com dit és, pertany provehir en aquestes coses, supliquen e requeren a aquelles, que vullen de tot assò scriure a la preffeta magestat, e suplicar aquella que li plàcia expedir lo spectacle lochtenent general, e manar a aquell que, de continent, vinga en la present ylla, e que us plàcia, no res menys, per maior eficàcia de aquestes coses, preposarles en lo Gran e General Consell, lo die present celebrador, e dar obra al degut efecte que, per aquell, sie deffinit e determenat que, per part de tot lo dit regne, sia de assò suplicada sa gran altesa, altrament, ab aquella honor e reverència ques pertany, protestan contra vostres magnificències, de totes coses per assò lícites e oportunes protestar, requirents, etc.".

8. Tras la lectura de la súplica del síndico clavario de la part forana Eusebi Santandreu, se suscitó un airado altercado entre mossèn Miquel de Sant Johan, "jurat en cap", opuesto a que el Consell se pronunciara sobre la súplica, por entender que su conocimiento competía a los jurados a los que iba dirigida la súplica, y los que opinaban que, precisamente en atención a lo solicitado ("us placia, per maior eficàcia de aquestes coses

preposarles en lo Gran e General Consell, lo die present celebrador..."), procedía que el Consell se pronunciará. Entre una gran agitación, mossèn Miquel de Sant Johan y algunos consejeros abandonaron la "Sala" del Consell, mientras otros consejeros, "cridant, deien ques tancàs la porta de la Sala del Consell, la qual foren tancada".

El gran alboroto, se calmó algún tanto al personarse en la Sala, mossèn Jordi Miquel Aymerich, lugarteniente en funciones del rieno, acompañado de su asesor jurídico misser Pere Johan Safortesa, "los quals —se hace constar en el acta—, reposaren lo tumult del Consell, e feren saure tots los que allí eren". ¿Por qué se ausentó mossèn Miquel de Sant Johan? Sin duda con el propósito de impedir que el Consell se pronunciara en la mateira. Es cierto que en la práctica parlamentaria, sólo los jurados tenían competencia para presentar propuestas al Consell General, por lo que el escrito de súplica debió entregarse a los jurados o al notario-escribano del Consell para que lo comunicara a los jurados, a efecto de que los jurados lo propusieran, de considerarlo, al consell General. ¿Por qué no se aplicó el cauce reglamentario? Acaso por qué, los síndicos clavarios temían que mossèn Miquel de Sant Joahn, contrario al retorno de Aymerich, y alineado en la bandería del Born, demorara o bloqueara la presentación de la propuesta.

Leído el escrito, mossèn Miquel de Sant Johan, se ausentó de la "Sala" con otros consejeros, no por un problema de procedimiento parlamentario, sino con la intención de paralizar la sesión de provocar, al ausentarse, falta de "quorum" (la adopción de resoluciones requería la presencia en el Consell General, al adoptarse el acuerdo, de dos terceras partes del total de los consejeros), con lo que debería levantarse la sesión al no poder adoptar determinaciones por falta de "quorum".

9. El recuento practicado por el escribano Miquel Llitrà, evidenció que permanecían en el Consell 59 consejeros (4 caballeros, 7 ciudadanos, 10 mercaderes, 15 menestrales y 23 foráneos) y que, por lo tanto como componían el Consell 84 consejeros (8 caballeros, 16 ciudadanos, 16 mercaderes, 16 menestrales y 28 foráneos), había "quorum", por lo que, asosegados los ánimos, restablecido el orden y ausentados de la Sala el lugarteniente en funciones y su asesor, la sesión prosiguió. "Attanent los magnífichs jurats que y havia nombre de consellers necessaris per fer determinació —se relata en el acta—, com fossen més de les dues parts de tot lo nombre dels consellers, per los magnífichs jurats que eren restats —que eran cuatro de los seis jurados—, fonch dit al magnífich mossèn Carles Despuig, conjurat, que fes proposició".

Carles Despuig, en aplicación de la práctica parlamentaria, resumió verbalmente el escrito del síndico clavario Santandreu, leído textualmente antes, detallando, como propuesta de la juraduría, y puesta a votación la propuesta fue aprobada por 51 de los 59 consejeros; cuatro consejeros foráneos se adhirieron a la opinión del caballero mossèn Jordi Miquel de

Sant Johan ("Remetra –la questió– a tots los magnífichs jurats, ab la orda degut"), y formularon voto separado el ciudadano Tomás de Verí ("Scriure al senyor rey, simplement, que trametra algun qui regesca"), el notario Gabriel Laneres ("Sia scrit a sa altesa que sia expedit lo dit mossèn Johan Aymerich o que trameta hom qui fassa justícia") y el foráneo Pere Bertran ("Sia scrit al senyor rey que ych trameta hom per fer administrar justícia").

10. La agitada sesión del Consell General, evidencia la crisis que la crisis del orden y de la seguridad pública en Mallorca era una realidad, y que la casi totalidad de los jurados, buena parte de los estamentos superiores (caballeros y ciudadanos) y de los mercaders y la casi totalidad de los estamentos inferiores (menestrales y foráneos), al margen de las banderías –el Born o la Almudayna–, consideraban necesario, en orden al restablecimiento de la paz pública, entendida como garantía esencial dels mantenimiento de la justicia y de las libertades comunitarias, el retorno a Mallorca del lugarteniente titular mossèn Joan Aymerich. El gesto del "jurat en cap", abandonando la Sala, insólito hasta entonces en los usos parlamentarios de Mallorca, sólo lo secundaron, uno de los cinco caballeros participantes (mossèn Pere Johan Albertí), cuatro de los doce ciudadanos (Nicholau Spanyol, Miquel Pont, Johan Borrassa y Johan Descors), uno de los dieciseis menestrales (Miquel Tries, pelaire) y ninguno de los consejeros mercaderes y de los consejeros de la part forana, todos los cuales permanecieran en la "sala".

El Consell General de Mallorca, en enero de 1505, consideraba, resueltamente, la perentoriedad de restaurar en Mallorca la seguridad personal y el orden público y que, dicho efecto, urgía reponer a mossèn Joan Aymerich en el ejercicio de la lugarteniencia¹⁴.

¹⁴ En la sesión del 9 de enero de 1505 participaron, además de mossèn Miquel de Sant Johan, los jurados ciudadanos mossèn Luis Umbert y mossèn Carles Despuig, y los jurados mercaderes mossèn Johan Despuig y mossèn Pere Busquets. No asistió el jurado menestral mossèn Johan Aguiló, boticario, elegidos jurados en diciembre de 1504.

En dicha sesión se facultó a los jurados para reparar "lo portal de Sancta Caterina que sta ab molt perill per causa de la casa de la artillaria", y para completar obras en "la sèquia de la font de la ciutat (que) manassa de cloures e soldejar en molt lochs", puesto que las realizadas en la anterior juraduría estaban sin acabar.

Los jurados informaron sobre la crítica situación del Hospital General, motivada por la carestía cerealícola de los años 1501, 1502 y 1503, "vuy nos troba negú que –de tal govern– del spital general vulla pendre carrech, de hont serà forsat pendre algun spedient".

Se comunicaron las súplicas de ayuda económica "del reverend comenador de Sant Antoni de Vianes de la present ciutat", y la denuncia del "reverend misser Arnau Santacilia, sacrità e canonge", resolviéndose otorgar plena potestad a los jurados para que resolvieran lo que consideraran, y para agenciar los dineros necesarios recurriendo a los arbitrios menos gravosos para la universidad (ARM, AGC, 19 f. 13-20).

11. Cumplimentando lo resuelto por el Consell General el 9 de enero de 1505, los jurados, en carta de 12 del mismo mes y año, informaron al rey de que, Mallorca, bajo la presidencia personal de "mossèn Johan Aymerich, és stat en gran pacificació e repòs, e per la providència e bon regiment del qual, han cessat les bandositats –más en el sentido de banderías que de bandidismo–, qui eren axí en la ciutat com en la part forana, e les freqüentades bregues e molts enormes excessos e delictes que de primer, ans de la sua regència, se acostumaven perpetrar e cometre... hi assò per la gran sollicitud e diligència del lochtinent".

Manifestaron al rey, asimismo, que "investigant lo Gran y General Consell, ab qual manera per assò esser emediat, ha hagut per cert, que no per altre millor ne per més oportuna, que per la vinguda dell dit mossèn Johan Aymerich, del qual, sespera, deduirà a complet efecte la quitació –la amortización– dels censals de la universitat, axí com essent assí feya, e la qual, per la absència sua, a molt cessat. E per so, és stat per lo dit Gran e General Consell, deffinit y determenat que, per part de tot lo regne, sia de assò scrit a vostra altesa, e sia aquella suplicada que, per lo benefici de aquest seu regne e per restituir en lo dit tranquilla, repòs hi augmentació, li placia expedir e trametre assí lo dit mossèn Johan Aymerich, per regir lo dit seu officii".

"Supplicam tan humilment com podem a vostra gran excellència –concluían en la carta los jurados–, li plàcia expedir lo dit mossèn Johan Aymerich e provehir e manar que aquell, de continent, vingue per regir lo dit officii, per la regència del qual speram (sia) reparat e sublevat aquest vostre fidelíssim regne"¹⁵.

SUSPENSION DE MOSSÈN JOAN AYMERICH DE LA LUGARTENENCIA REAL

12. Al començar 1502, la nueva juraduría recién elegida, que presidía mossèn Alvaro (sic, Alvaro) Unís, informó al rey, por conducto del emisario mossèn Salvador Sureda, de que "la justicia és egualment feta per lo lochtinent general (mossèn Johan Aymerich)"¹⁶; pero también participaron al rey que existía insatisfacción por el sistema aplicado al realizar la habilitación de las insaculaciones en los oficios de jurados, clavarios, contadores, abogados de la "Sala", escribanos de la "Sala", síndico de la "Sala", escribano de los contadores y oficio de "quitadors" o amortizadores de la Deuda pública, que eran los principales oficios de la universidad.

¹⁵ De los jurados de Mallorca al rey el 12 de enero de 1505 (ARM, AH, 686 f. 22).

¹⁶ Instrucciones de los jurados de Mallorca a mossèn Salvador Sureda, emisario al rey del Consell General de Mallorca (ARM, AH, EU, 23 f. 25-26).

Existía insatisfacción, intervenida la habilitación por el monarca al amparo de los capítulos 39¹⁷ y 42¹⁸ de la Pragmática de Granada de 1499, no por considerar que la habilitación fuera realizada con parcialidad (en la habilitación entraron equitativamente simpatizantes del Born y de la Almudayna y prohombres no comprometidos), sino por entender que fue corta y demasiado restrictiva en el número de personas habilitadas y que no se consideró que, desde la conquista cristiana de Mallorca, todos los que contribuían a mantener el gasto comunitario, mientras fueran idóneos, debían compartir, y tenían el derecho de compartir las responsabilidades de la Administración, participando en el desempeño y ejercicio de los oficios públicos, tanto comunitarios como reales.

La Pragmática de Granada, elaborada por la chancillería real en Granada, donde a la sazón se encontraba el monarca, con el asesoramiento de una comisión representativa de seis miembros, designados ante reiteradas instancias del rey (cuatro cartas reales sucesivas remitidas una desde La Almunia, otra desde Ocaña y dos desde Madrid), por el Consell General de Mallorca, fue publicada en Granada el 26 de agosto de 1499, y admitida casi por unanimidad, tras prolongados debates, por el Consell General de Mallorca, con cautelosa reserva por parte de los sectores comprometidos en las banderías de los estamentos sociales superiores (caballeros, ciudadanos), recelosos de que lo estatuido contraviniera los privilegios del reino, y con cierta esperanza por parte de los menestrales y de los campesinos y prohombres foráneos.

La pragmática de Granada, en el contexto de la política de "redreç", de "redreçar" o restaurar la socioeconomía insular, promovida por Fernando el Católico, se proponía, esencialmente, sanear las finanzas públicas y

¹⁷ "E per dar compliment al que procehit hacem sobre la dita consignació —de los impuestos al pago de la deuda pública— e luyció —y amortización de la Deuda—, és necessari fer nova habilitació del offici de jurats, del offici de clavaris, del offici de comptadors, del offici de advocats de la casa, del offici de scrivà de la casa, del offici de síndich de la universitat, del offici de scrivà dels compadors, del offici de scrivà de quitadors".

" Per tant, sancim, estatuim e ordenam a nostre beneplacit... que sien fets sengles sachs per cascan dels dits officis, hon sien per nos habilitades e insaculades les persones quens seran vistes per a cascú dels officis àbils e ydóneas e sufficientis per als dits officis. Provehint que lo offici de jurats ciutadans sia insaculat de les persones que a nos seran vistes ydónees e sufficientis en un sach... com fins açí és stat. Del qual sach se haien a traure, en lo dia de la extracció del dit offici cascan any dos ciutadansm dels quals lo pus antich haie de precehir lo altre" (Alvaro Santamaría, *Pragmática de Granada*. Cámara de Comercio, Industria y Navegación de Palma de Mallorca, enero-junio 1971, p. 72).

¹⁸ "Sancim, statuim e ordenam que la present habilitació e insaculació que per nos serà feta, a nostre beneplacit duradora, segons dit és, ab les ordinacions dessús dites e dels predits officis, se faça tenir e servir en la dita ciutat e regne e no la habilitació abans de aquesta feta dels officis, los sachs e redolins de la qual manam sien desfets e abolits, e haguts per no fets. Quant, emperò, a la insaculació feta de altres officis, manam que en aquella se haia a servir, servades emperò les presents ordinacions, en quant disponen sobre dits officis, e no les ordinacions fetes sobre la insaculació dels dits officis si no en quant aquestes no seran contràries" (Santamaría, *Pragmática de Granada*, p. 73).

acelerar la amortización de la Deuda pública y, a dicho efecto, el monarca, al tiempo que respaldó los comportamientos del lugarteniente Joan Aymerich, discutidos y puestos en cuestión por las banderías, por su talante resolutivo y autoritario, reglamentó en los expresados capítulos 39 y 42, la intervención real en las habilitaciones o insaculaciones de los principales oficios, para que se insacularan, sin marginar en absoluto las personas ligadas a las banderías, los vecinos considerados más adecuados en orden a la puntual aplicación de lo reglamentado en la Pragmática que, al requerir mayores austeridades y sacrificios, era de esperar que suscitara disensos y disconformidades en todos los estamentos sociales y sobre todo en los estamentos más acomodados.

13. En 1499, Joan Aymerich, estaba enfrentado con las banderías, tanto con la denominada del Born como con la conocida por la Almudayna, y también estaba enfrentado con la Administración de Mallorca. En las instrucciones encomendadas por el Consell General de Mallorca a los seis emisarios que, a instancias del rey, participaron en Granada en la elaboración de la Pragmática, se pedía la destitución de Aymerich y de su asesor jurídico Pons d'Ornoso, la apertura de una indagatoria sobre la gestión de ambos. El capítulo de las instrucciones dedicado a Aymerich, aprobado el 16 de junio de 1499 por el Consell General de Mallorca, en el que se le acusa de amiguismo, maquiavelismo, demagogia y, en consecuencia, de prevaricación, es tan expresivo que procede continuarlo textualmente. Dice lo siguiente:

"Com per molts actes fets e per los qui de cascun dia se fan per lo magnífich mossèn Johan Aymerich, ara lochtenent general e governador del present regne, evidintíssimament aparegua la regència sua no conferir al bé e tranquilla repòs del dit regne, ne als habitants de aquell, més esser molt nociva per les males e injustas pràcticas que ell té, no sols en fer excepcions de personas en los juys que dóna, en los quals de les causes civils acostuma fer criminals, contra aquells qui no aderen a les sues opinions e no li fan la servitat e obsequi, més encara en socitar de continuu cosas novas per les quals se són seguides molts dans al dit regne e als singulars de aquell; e per lo continuu estudi que té en posar e constituir en mala opinió de la magestat del rey, nostre senyor, los habitants de aquest dit regne, scrivint e informant aquella, molt sovint, de coses desviant a la veritat, e açò per tant que, tenint sa altesa los domiciliats en aquesta ylla en dita mala opinió, no done a ells fe quant vullen posar lurs justes querelles contra lo dit president; e per que, axí mateix, ell sia vist tan industriós e en la sua regència tan expert, que sàpia tenir en pau e repòs un poble tan mal e inobedient quant ell lo descriu, volent atribuir a la sua indústria e providència llo que, en veritat, es deu atribuir a la virtut del poble, lo qual, si fos tal qual ell diu no poria esser per ell governat".

"E jatsia moltes vegades, los olim –los pasados– magnífichs jurats e lo Gran e General Consell, veyent la perdició de aquest lamentable regne, hagen volgut denunciar tota aquesta veritat a sa altesa, emperò per les arts e stúcies que, en açò, ha tengudes lo dit president, e per les letres per ell algunes vegades subreptíciament obtesas de sa magestat, manat que no li fos tramesa ambaxada, jamés se es poscut fer que la celsitud sua puysques estar de totes estas coses informada, fins are que ha plascut a la clemència de nostre senyor Déu, que aquest regne peresca, sien demanats los ambaxadors, per los quals, aquella, pora esser de totes les dites coses, e de moltes altres, plenament informada".

"E preveyent ell açò, per medi de alguns manestrals, familiars e domèstichs seus, a tengut estudi de gratificarse ab alguns artesans e ab alguns pagesos, persuadint aquells que, sens alguna gravesa del poble, ell vol fer quitar e luir los censals que fa la Universitat del dit regne, per hon levaran drets e impòssits que en aquell se cullen e exhigexen; e que, per fer e procurar ell açò, molts li fan contrari, el han en odi, per la qual cosa se és introduhida tanta error en molts del dit poble, que aquest regne és vengut poch dies ha en perill de un gran scàndel, del qual encara no és del tot quití".

"Per tant, los dits ambaxadors, informaran de totes aquestes coses a la preffata magestat, a la qual soplicaran que, per mercè, li plàcia provehir de altre president en aquest dit seu regne..., per quant, entra totes les instruccions que són fetes, és aquella pricipua e més concernent al bé, utilitat e preservació de la ruyna del dit regna... E si forsa la celsitud sua, no donant fe en las coses en la dita instrucció contengudes..., en tal cas soplicaran a la preffata magestat, que li plàcia trametre en aquest regne alguna persona prehminent e virtuosa, la qual inquiresca contra lo president... E per lo semblant, e ço per la notòria insuficiència e inexperiència de misser Pons d'Ornos"¹⁹.

14. Elaborada la Pragmática, los emisarios, presentaron los agravios contra la gestión a Joan Aymerich y, esencialmente, los siguientes extremos, providenciados por el rey:

Interferencia del lugarteniente en la jurisdicción de los magistrados ordinarios

El monarca replicó que las competencias de Aymerich estaban definidas en la credencial de su nombramiento como lugarteniente, que le otorgaba poder "de avocar e traura generalment causas dels ordinaris

¹⁹ ARM, AGC, 17 f. 43.

–veguer, batle– de la ciutat e regne de Mallorques". Tal competencia era legal, pues si el rey en persona podía realizar la avocación, también podía delegarla en otra autoridad, sobre todo cuando dicha autoridad, como en el caso de Aymerich, tenía la condición de "alter nos". No obstante, para obviar tensiones, el rey otorgó:

– El lugarteniente sólo podrá avocarse causas que comporten la aplicación de la pena de muerte, mutilación de miembros o de destierro. Cuando al practicarse las diligencias procesales, se comprobara que la causa no era de tanta gravedad, procedía devolverla al juez ordinario –batle o veguer–, para su tramitación y pronunciación de la sentencia.

– En los casos que se avocara el lugarteniente, aparte del asesoramiento de su asesor jurídico, debían asesorarle dos abogados que él eligiera. Al pronunciar sentencia, debía considerar preferentemente la opinión de su asesor, y cuando los dos abogados disintieran de la opinión del asesor, podía optar por designar otros dos abogados o por remitir el sumario, con los considerandos de los abogados que disintían, al Consejo Real.

– En las causas que se avocara actuaría de escribano, el escribano titular del magistrado que llevaba la causa avocada. Si éste no podía o no quería intervenir, podía designar al escribano que le sustituyera y, de no hacerlo el lugarteniente nombraría un escribano que respondería de los emolumentos percibidos ante el escribano titular del magistrado ordinario. De surgir entre ambos escribanos disensión sobre el reparto de los emolumentos, la resolvería el lugarteniente.

Entrometimiento del lugarteniente en la habilitación de las insaculaciones de municipios de las villas foráneas

El rey resolvió que el lugarteniente, asesorado por su asesor ordinario Pons d'Ornos y de los abogados Bartomeu de Verí y mateu Safortesa, informara sobre el particular y remitiera el informe al Consejo Real para que dictaminara. Pronunciado el dictamen el lugarteniente lo publicaría y lo aplicaría en Mallorca.

Interferencia del lugarteniente en la elección de los sobreposats del gremio de pelaires

El rey decidió: los sobreposats y los prohombres del oficio formularan la relación de los pelaires insaculables, y el lugarteniente, con asistencia de dos jurados de la ciudad de Mallorca, realizará la insaculación discrecionalmente, sin condicionamientos. "Haguda la informació –ordenó el rey– proveesca la insaculació com li serà vist".

Interferencia del lugarteniente en la jurisdicción de los cónsules de la mar

El rey dió su conformidad a que el lugarteniente no pudiera suspender la tramitación de causas, alegando supuesta naturaleza usuraria, mientras los demandados prestaran garatía de estar a derecho²⁰.

15. En septiembre de 1501, Fernando el Católico, confirmó por un nuevo trienio —el cuarto trienio puesto que Aymerich ejercía la lugartenencia desde 1493—, a Juan Aymerich como lugarteniente y gobernador general del reino de Mallorca y de las islas adyacentes, con el salario de 1.200 libras moneda de Mallorca anuales, y la gratificación, asimismo anual, de 500 libras. En la ejecutoria, se le facultaba a asumir el ejercicio del mero y mixto imperio, de la alta y baja justicia y de cualquier otra jurisdicción que el rey, de estar personalmente en Mallorca, podía asumir en ejercicio de su potestad²¹.

Joan Aymerich, continuaba gozando de la confianza del rey, pero aunque la juraduría elegida en diciembre de 1501 y presidida por mossèn Alvaro Unís, informó en enero de 1502 al rey, como se ha indicado, "que la justícia és egualment feta per lo lochtinent general", existía malestar contra él, no por parte de la Administración o de Alvaro Unís, personalidad no comprometida en banderías, sino alentada por el poderoso procurador real don Gregori Burgués y por sus secuaces, como mossèn Gaspar Thomás, mossèn Diego de Oleza, mossèn Miquel de Sant Johan, mossèn Pere Dezcallar, mossèn Priam de Villalonga, mossèn Bernat Nicolau, mossèn Francesch Barthomeu y por otros, integrados en la parcialidad del Born o en la parcialidad de la Almudayna; aunque los jurados, avisaron al rey que no era cierto, como se le escribía desde Mallorca, "que auest regne sta en perill e que los hòmens de honor nos acostaven a son lochtenent general; la veritat —afirmaban los jurados de 1502— és lo contrari".

El Santo Oficio, se alineaba contra Aymerich porque no toleraba las extralimitaciones de algunos familiares de la Inquisición que, amparados en su jurisdicción especial, pretendían campear a su aire. "Quant lo visrey los vol prendre e castigar —le decían los jurados al rey— lo inquisidor e lo comisari de la creuada, pretenen que són de lur for, de forma que los mals hòmens són defesos per ells... Lo inquisidor, per afavorir la Inquisició, no ha mester mals hòmens, car lo visrey y nosaltres e los altres oficials, som promptes e aprellats per acompanyar e afavorir aquella"²².

²⁰ ARM, AGC, 17 f. 101-102.

²¹ ARM, LR del RP, 53, f. 18-20.

²² Instrucciones de los jurados de Mallorca en enero de 1502 a mossèn Salvador Sureda (ARM, AH, EU, 23 f. 25-26).

También estaban disgustados con Aymerich, poderosos sectores de la clerecía, por diferencias relacionadas con la aplicación del fuero eclesiástico y, en especial, de las inmunidades fiscales del clero; y el obispo, don Antonio Rojas, natural de Palencia, residente desde 1499 en la corte real, al decir del padre Jaime Villanueva, "intimó a los canónigos bajo pena de excomunión, que no permitiesen en el acto de la misa mayor, dar la paz al lugarteniente general del reino, con la patena o con otro instrumento, sino en la boca, según la costumbre"²³.

Se decía en Mallorca, y probablemente era cierto, que el procurador real, don Gregori Burgués, el inquisidor general y el obispo Rojas, intrigaban en la corte real contra el lugarteniente Aymrich. Era un potente frente de oposición, muy influyente, contra Aymerich.

16. La coyuntura económica era adversa, en especial en el sector agrario, afectado por la prolongada sequía y por la profunda carestía cerealícola. En 1501, las rogativas pro lluvia fueron tan frecuentes que el cabildo se lamentaba de los trabajos "en fer pregàries e procesons per aygües, en les quals coses les capes de la sacristia se guasten –afirmaban en una instancia dirigida al Consell General de Mallorca en solicitud de una subvención especial–, e los scolans suporten treball en tocar n'Aloi –la campana más popular de la catedral– e les altres campanes"²⁴.

La carestía se agravó en 1502, lo que obligó a la Administración a financiar importaciones de trigo, cuando la precariedad de las gentes era tan notoria, que la recaudación de la talla acordada por el Consell General, tuvo que suspenderse, ante la indigencia de muchos vecinos; y para pagar las atenciones más apremiantes se emitió, en sucesivas emisiones. Deuda pública hasta un total documentado de 8.900 libras de capital, cantidad que, probablemente, fue mayor²⁵.

La vida política, en ambiente soterrado de tensión discurría con cierta normalidad. En mayo de 1502, fueron elegidos sin novedad el batle de la ciudad Jaume Berard, el veguer de la ciudad Guillem Desmàs, el veguer foráneo Francesch Barthomeu, el asesor del batle de la ciudad misser Anselm Porquers, el asesor del veguer de la ciudad misser Benet Valentí, el asesor del veguer foráneo Johan Gual y el mostasaf de la ciudad Johan Rossinyol.

Entre el 5 y el 18 de junio, Joan Aymerich, realizó con normalidad la preceptiva gira de verano por las villa foráneas para administrar justicia. En Petra, se sancionó con 10 libras a Pere y a Rafel Vadell por acuchillar, con la agravante de nocturnidad, a Gabriel Miquel "que ana

²³ Jaime Villanueva. *Viaje Literario a las Iglesias de España*. Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1852, XXII p. 2-93.

²⁴ ARM, AGC, 17 f. 144.

²⁵ Santamaría, *Pragmática de Granada*, p. 55.

va ab companya de sa muller"; en Felanitx, se penalizó con otras 10 libras a Joan y a Miquel Binimelis "per investiment contra Jacme Pou y Antoni Oliver", y a Guillem Abrines por herir, "de coltellada", a Jaume Rosselló; en Selva, Aymerich, impuso otra sanción de 10 libras a Sebastià Suau "per investiment e nafres en la persona de Johan Carrió" y, en la misma villa, penalizó, también con multas pecuniarias, a quince vecinos por participar en una riña tumultuaria.

17. A fines de julio o comienzos de agosto de 1502, Fernando el Católico requirió a Joan Aymerich que se personara en su presencia para informar. El 5 de agosto, Aymerich, delegó en su hermano Jordi Miquel Aymerich el ejercicio de la lugartenencia real; y el 13 del mismo mes, tomaron posesión de la asesoría jurídica, como sustitutos de misser Pons d'Ornos, también llamado a la corte, misser Francesch Berard y misser Pere Johan Safortesa.

Jordi Miquel Aymerich, que en 1502 era cuarentón, había ejercido, muy joven, la veguería de Barcelona en 1479. Al producirse su nominación como veguer, los consellers de Barcelona escribieron a su síndico Johan Mateu, para que instara de Fernando el Católico la revocación de Jordi Miquel Aymerich, por "no ser home de edat", y nombrara, para ejercer la veguería, "tal persona que la reputació e honor de aquesta ciutat no sia lesiada"; pero el monarca reiteró su voluntad y Jordi Miquel ejerció la veguería²⁶.

En Mallorca, se rumoreaba que el rey había suspendido a Johan Aymerich del cargo con retención del sueldo, pero lo que el monarca dispuso es que "no obstant la absència del dit lochtenent general, li sia repost de la assignació de 200 lliures que té sobre los offici de la Procuració Reyal"²⁷.

Joan Aymerich, esperaba la llegada del rey a Barcelona, que en agosto de 1502, se encontraba en Zaragoza, donde estaban convocadas cortes del reino de Aragón; pero el monarca, noticioso de que su esposa, aque-

²⁶ Los consellers de Barcelona escribieron al síndico Joan Mateu el 11 de marzo de 1479: "Assí és stada presentada per en Jordi Miquel Aymerich la provisió la qual lo magnífich senyor rey li ha feta de la vegueria de aquesta ciutat; per lo present no és stat admès, signantment per quan lo trienni passat és stat veguer de manresa e no ha tenguda ni purgada taula... Es digue com los veguers de aquella -ciutat de Barchinona- esser hòmens de edat e de molta gravitat per los gran affers que han a manear ab moltes diverses persones... Induhirets a sa gran altesa en provehir tal persona que la reputació e honor de aquesta ciutat non sia lesiada" (Vicens Vives, Ferran II i la ciutat de Barcelona. Universitat de Catalunya, 1937, III p. 311).

²⁷ El paborde Jaume se hace eco de los rumores e informa que Aymerich fue suspendido el 17 de agosto (Campaner, Cronicón Mayoricense, 220). En realidad, como queda dicho, el 5 de agosto Aymerich entregó la lugartenencia, al ausentarse, a su hermano Jordi Miquel, y continuó percibiendo la gratificación mencionada (ARM, RP, Dades, años 1502-1503).

jada por lo que se deduce de la larga y dolorosa dolencia que motivó su muerte, había enfermado, abandonó Zaragoza el 27 de octubre de dicho año y no regresó a Zaragoza hasta febrero de 1503²⁸. Por entonces, el notario Onofre Canet, emisario de los jurados de Mallorca, les comunicó el 13 de septiembre de 1502, que Luis XII, rey de Francia, preparaba una gran armada en Génova para atacar, se rumoreaba, Cerdeña, pero, ¿por qué no podían ser su objetivo las Baleares?. "Fassau —recomendaba Canet— totes aquelles provisions necessàries per a la defensa"²⁹.

Preocupaba en Mallorca, la persistencia de la sequía y de la carestía cerealícola³⁰, pero la situación era de tranquilidad. "Lestament de la terra és molt bo —notificaron el 28 de agosto de 1502 los jurados de Mallorca a Joan Aymerich—, ab molta salut e pacificació, no si ha innovat cosa alguna ques hage scriure a vostra senyoria. Del bon regir e governar que fa lo vostre germà, nons volen callar, que ab molta prudència e sagacitat se regeix, e expedeix les coses de la justícia ab molta prudència, cura y diligència"³¹. Y el 31 de agosto los jurados informaron al rey: "Aquest regne sta ab grandíssim repòs e tranquillitat".

Los jurados, sin embargo, en la misma carta, avisaron al rey: "Molt poderós senyor (aquí) investiguen —en el sentido de intrigan—, e persuadeixen a molts, vagen a la règia cort, per dar queixas e clamors del dit lochtenent general"; cuya gestión, los jurados, avalaban resultamente: "Axí en la administració de la justícia, com en totes les altres coses que a son ofici aguarden, dit mossèn Johan Aymerich, ses agut bé e molt virtuosa-ment"³².

Joan Aymerich, en Barcelona, no parecía inquieto. "De les coses e collusions se han tingudes en lo Consell —escribía Aymerich a los jurados de Mallorca el 4 de septiembre, refiriéndose a la agitada sesión celebrada por el Consell General de Mallorca el 15 de agosto, de la que le informaron los jurados—, no men marvell, que tots temps és stat e seran... Vosaltres, feu bé e degudament lo offici e no cureu dels qui parlen"³³. Luego, como la llegada del rey a Barcelona demoraba, Aymerich se retiró a sus tierras de Sant Antolí, en la Ribera d'Ondara, en la Segarra, donde se encontraba su esposa.

²⁸ Emilio Sanz, *Itinerario de Fernando el Católico*, 155.

²⁹ De Onofre Canet el 13 de septiembre de 1502 a los jurados de Mallorca (ARM, AH, 685 f. 29).

³⁰ Los jurados de Mallorca solicitaron del rey el 18 de agosto de 1502 licencia para sacar trigos de Castilla (ARM, AH, 685 f. 27).

³¹ De los jurados de Mallorca el 28 de agosto de 1502 a Joan Aymerich (ARM, AH, 685 f. 29).

³² De los jurados de Mallorca el 31 de agosto de 1502 al rey (ARM, AH, 685 f. 30).

³³ De Joan Aymerich a los jurados de Mallorca el 4 de septiembre de 1502 (ARM, AH, 685 f. 32).

MISIÓN DE JERONI COLL

18. La elección de la juraduría celebrada en diciembre de 1502, fue laboriosa. Mossèn Gaspar Thomas, primer desinsaculado, "jurat en cap" en 1500, no había vocado el tiempo reglamentado de tres años; el segundo desinsaculado, mossèn Pere Dezcallar, era clavario, de este modo, fue elegido el tercer desinsaculado, mossèn Thomas Desbach; de la bolsa "Sach de jurats ciutadans", se desinsacularon hasta nueve redolinos, en todos los cuales concurría alguna circunstancia puntual de incompatibilidad, el décimo redolino con el nombre de mossèn Antoni Verí era hábil, pero como en el saco sólo quedaba un redolino, Jordi Miquel Aymerich, lugarteniente en funciones, habilitó en solitario, sobre la marcha, la necesaria reinsaculación y resultó elegido, como segundo jurado ciudadano, mossèn Miquel Desmàs. La designación de los jurados mercaderes (Miquel Quintana y Berenguer Sbert) y del jurado menestral (Guillem Carlos, zapatero), aunque requirió varias desinsaculaciones, por incompatibilidad de los extraídos, se practicó sin novedad.

El ambiente social se tensaba. En la ciudad, Barthomeu Fons y Peret Más hirieron a Bernat Despuig; en Inca, Joanico, cautivo de Antoni Mas, "investí e donà dos o tres colps ab un bastó an Antoni Figuerola" y se le aplicó pena de 10 libras; en Santa Margarita, "Pere Pastor, fill den Johan Pastor, ab altres, sen menà -raptó- la muller den Miquel Tallades, de la possessió on stave e habitave", pena 15 libras; en Campos, riña entre los hermanos Simó y Damià Jaume y Miquel Ballester; en Sóller, tres vecinos "investiren" la casa de Bernat Prats y pagaron sanción de 5 libras, y Jaume Frontera descalabró a Miquel Sacanals. Jordi Miquel Aymerich, se desplazó con urgencia a Muro para pacificar un violento altercado entre los caballeros Ramon Sant Martí, Johan y Miquel Puigdorfila, de una parte, y Ramon Puigdorfila y Luis Soldevila, de la otra parte; luego, fue a Inca, donde Antonio Genesta asesinó a Miquel Casselles, y después a Selva, donde el 4 de septiembre de 1503, infirieron 47 cuchilladas al jurado Simó Coll; el asesino fue degollado y descuartizado en junio de 1504. A pesar de la actividad de Jordi Miquel Aymerich, se consideraba que carecía de la resolución y del temple de su hermano Joan y que ello incidía en el rebrote de la violencia tanto en la ciudad com en la part forana.

19. La renovación del Consell General en diciembre de 1503 tuvo lugar entre vociferaciones y alborotos, al punto que, de momento, quedó vacante la "juraria en cap" por las desavenencias suscitadas sobre la habilidad de mossèn Pere Dezcallar, primer desinsaculado, y mossèn Gaspar Thomàs, segundo desinsaculado, sin que Jordi Miquel Aymerich, al que incumbía decidir, tras consultar con su asesor misser Pere Johan Safortesa y con misser Jaume Montanyans y misser Johan Garcia, resolviera nada.

El 21 de febrero de 1504, según las notas del notario Joan Porquers, arribó a Mallorca misser Jeroni Coll. "Lo die present —anota Porquers—, arribà en la present ciutat de Mallorca lo molt spectable misser Hieronim Coll... lochtenent general e governador e regent la cancelleria y assessor de los present regne de Mallorca. Acompañant dels magnífih jurats, officials e altres notables persones, que isqueren a rebrel fora la ciutat, en lo camí de Artà, a hont isqué de una barxa, venint de Barcinona, sen entrà en la Seu a hont jurà en la forma acustumada, e daquí sen vingué en lo castell reyal"³⁴.

El 15 de marzo, los jurados escribieron al rey: "Misser Hieronim Coll, tramès per vostra altesa com a lochtenent general he regent la assessoria en aquest vostre regne, entrà en ciutat lo primer die de coresme, e stat rebut en la forma acustumada, besant les mans de la vostra altesa e faentli infinides gràcies per la tramesa de misser Hieronim Coll, per reformació daquest regne e, signantment, en la administració de la justícia".

Se deduce que Jeroni Coll, cuya posesión comportó el cese de Jordi Miquel Aymerich, tenía el cometido de indagar con diligencia sobre la gestión de Joan Aymerich. Coll, declaró a mossèn Gaspar Thomàs, hábil para ejercer la "juraria en cap", y cubrió la vacante producida por el fallecimiento del jurado mercader Miquel Goixat, designando, por desinsaculación, al mercader Johan Parera, e intervino para pacificar la enconada contienda entre frailes menores claustrales y frailes menores observantes. Los jurados pensaban que el promotor de la misión de Jeroni Coll, fue el obispo de Mallorca Antonio Rojas que, desde abril de 1499 estaba en la corte. "Dirigí lo dit negoci de tal forma e manera que la preffata magestat provahí e manà que de las ditas coses fos inquirit, per tant que vista e trobada la veritat, ses posqués oportunament provehir".

En agosto de 1504, los jurados escribieron al obispo para que informara al rey sobre el amiguismo de mossèn Johan Aymerich ("fahent alguns..., que tenien studi de complaureli en lo que volia, parcials..., e tots altres havia en odi, desfavorint e periudicant aquells en tot lo que podia e desmesuradament afavorint los altres"), y sobre la calamitosa administración de sus secuaces, manifiesta en un endeudamiento de unas 20.000 libras en dos años ("Havia posat lo regiment de la universitat en mans e poder de persones poch àbils, mirant en ellas si eran de la sua adhesió, e no curan si eran ydòneas en regir los públichs e universals officis, per la mala administració dels quals, dins dos anys, essent aquell assi, aquesta ciutat es stada feta deudora sobre vint milia lliures"). Ello porque la política de Aymerich se encaminaba a constituir "una nova parcialitat per poderse millor conservar en lo offici", una parcialidad para contrarrestar las del Born y de la Almudayna³⁵.

³⁴ Juan Muntaner, *Un noticiari del segle XV*. Mallorca, SAL, 1936, 20.

³⁵ De los jurados de Mallorca al obispo Antonio Rojas en agosto de 1504 (ARM, AH, 686 f. 8).

A la par, los jurados, informaron a Fernando el Católico de que, si bien la investigación esclarecería las responsabilidades a Joan Aymerich, tenían que reiterarla "los molts abusos comesos axí en la administració de la justícia, com en la administració de las cosas universals de aquesta república, la qual nosaltres, en lo introhit de nostre offici —en diciembre de 1503— havem trobada molt endeutada", y le suplicaron que, cuando Jeroni Coll, finalizado su cometido, cesara en el ejercicio de la lugartenencia, procurara que le sucedieran "en la regència dels seus officis, tals persones que no retornen en aquest vostre regne los pasats abusos e gran mancament de justícia que en aquell era, més que sia regit e governat axí com exhigexen la rahó e la justícia"³⁶.

20. El 8 de octubre de aquel año 1504, Jeroni Coll, manifestó a mosèn Gaspar Thomás y a sus compañeros de juraduría que cesaba en la lugartenencia, y que el rey, al comunicarle el cese, dispuso que "en temps de la sua partida lex en lochtenent general e governador e regent, lo magnífich mossèn Jordi Miquel Aymerich, cavaller, qui dabans regia e tenia los dits officis"; y, además, le había ordenado el rey que repusiera en el puesto de asesor jurídico de la lugartenencia a misser Pere Johan Safortesa,³⁷ al cual, los jurados, en carta remitida al obispo Rojas, presentaban como "molt jove e poch experimentat doctor... lo qual lo dit olim president (Johan Aymerich) havia pres per conseller"³⁸.

No constan las diligencias indagatorias realizadas sobre la gestión de Joan Aymerich, llevadas a cabo en Mallorca, con el mayor sigilo, por Jeroni Coll, y tampoco consta si, como pudiera ser tras siete meses de pesquisas, estaban finalizadas. En todo caso, la reposición de Jordi Miquel Aymerich en la lugartenencia en funciones, y la de Pere Johan Safortesa en la asesoría, es indiciaria de que, con toda probabilidad, tales indagatorios debieron resultar exculpatorias; porque las imputaciones conocidas o eran corrientes, como las prácticas administrativas de amiguismo o, como el elevado endeudamiento, resultaba, y ello era conocido, no de conclusiones de Joan Aymerich o de su asesor, sino de emisiones necesarias de Deuda pública facultadas por Aymerich, requeridas por atenciones apremiantes y, en especial, por el abastecimiento de trigos, dada la aguda carestía cerealícola de los años 1501 y 1502.

No obran certidumbres sobre la indagatoria procesal, pero en enero de 1505, al instar el retorno a Mallorca de Aymerich, los jurados manifestaron que "lo procés quis feu contra lo dit lochtenent no (a) provat cosa

³⁶ De los jurados de Mallorca al rey en agosto de 1504 (ARM, AH, 686 f. 7).

³⁷ Del lugarteniente Coll a los jurados de Mallorca el 8 de octubre de 1505 (ARM, E.V, 23 f. 37).

³⁸ De los jurados de Mallorca al obispo Antonio Rojas el 8 de agosto de 1504 (ARM, AH, 686 f. 32).

alguna contra aquell, segons es fama publica, e per verídicas relacions se diu, és verificat per aquell —per lo procés—, lo bon regiment del dit mossèn Aymarich"³⁹.

21. Las relaciones de Jordi Miquel Aymerich con los jurados eran tensas. Cuando el 14 de octubre, los jurados acordaron enviar al rey como emisario a Pere Contestí, para defender los intereses de la Administración de Mallorca en el pleito que se tramitaba en el Consejo Real, por asuntos de negocios, contra el mercader barcelonés Jaume Riera⁴⁰, Jordi Miquel, que sospechaba que Contestí pudiera llevar otras misiones distintas, le prohibió, vanamente, salir de Mallorca⁴¹. Por otra parte, los síndicos clavarios de la part forana, instaron la nulidad de los poderes otorgados a dicho emisario, arguyendo que fueron librados sin conocimiento ni el asentimiento preceptivo del Consell General de Mallorca, y no para promover asuntos comunitarios sino para defender intereses partidarios de las ban-derías políticas⁴².

La juraduría extraída a suerte, desinsaculada, en diciembre de 1504, excepto el "jurat en cap" mossèn Miquel Desmàs, era simpatizante de Joan Aymerich, con lo que las relaciones con Jordi Miquel se distendieron; además, tras tres anualidades de sequía y carestía cerealícola, se esperaba un buen año agrícola. "Aquesta vostra ciutat —comunicaron los nuevos jurados al rey—, per gràcia de nostre senyor Déu, està vuy ben fornida de viures —de víveres—, ha plogut congruament per tota la ylla, e la anyada entre ab demostració de esser molt bona"⁴³.

³⁹ De los jurados de Mallorca al rey el 12 de enero de 1505 (ARM, AH, 686 f. 32).

⁴⁰ Instrucciones de los jurados de Mallorca a Pere Contestí el 14 de octubre de 1504 (ARM, AGC, 19 f. 8 y ss.)

⁴¹ Inútilmente porque el 11 de noviembre Contestí ya estaba en Valencia. Los jurados de Mallorca suplicaron el 22 de dicho mes al rey que mandara al lugarteniente "que nons vulla fer impediment algú si volem trametre algun home a vostra magestat per negocis universals, car ara en la tramesa del sídich (Pere Contestí), havem hagut sobresehiment del dit lochtenent general, volent impedir la tramesa de aquell (ARM, AH, 686 f. 22).

⁴² El 22 de noviembre de 1504, los jurados, ante la postura de los síndicos clavarios de la part forana, comunicaron a Pere Contestí que instara del rey una "letra closa dirigida als jurats que nos succehiran per que no vos revoquen fins que siau exaudit al menys de la causa del dit Riera. Assò diem per que podrien ser tals jurats, que miran poch utilitat e bé del regne procehissen a revocació e que tot restàs imperfeit" (ARM, AH, 686 f. 23). Y, en efecto, una de las primeras determinaciones adoptadas por la juraduría elegida en diciembre de 1504, alegando que la universidad no tenía dineros, fue revocar el sindicato de Contestí.

⁴³ De los jurados de Mallorca al rey en enero de 1505 (ARM, AH, 686 f. 54).

CONTIENDAS BANDERIZAS TUMULTUARIAS

22. Las tensiones partidarias, ausente Joan Aymerich, se acentuaron. El 11 de junio de 1505, los jurados informaron a Fernando el Católico: "Aquesta vostra ciutat y encara tota la ylla sia ab gran trontoll –está muy exaltada–, per alguns investiments que són fets de hòmens joves e principals de aquest regne, contra altres gentills hòmens que anaven ab llurs mullers e parents a guanyar perdons a una doneta o devota –a una capilla– que novament ses principiada, ques diu Nostra Dona dels Socors", es decir, al oratorio de Nuestra Señora del Socorro, emplazado en las cercanías de la Porta Pintada. "Fonch menester –relatan los jurados– que les públiques e deshonestas dones fossen en protecció de aquelles (dones de honor)... Les dites senyores, per fugir de la brega, de forsa se són agudes a retraure en lo loch públich –en el prostíbulo o burdel–, a hont les dones deshonestes stan a guany, lo que ha paregut a tot lo món grandíssim desorde"⁴⁴.

A los pocos días, familiares y simpatizantes de los agraviados, aparearon y descalabraron a un pariente del grupo de agresores, que no había participado en la contienda; los jurados suplicaron al rey que se aplicara en Mallorca la pragmática vigente en Cataluña, según la cual "si algú serà ofés, no gos investir parents de quil haurà investit, ni de aquells se haja reintegrar ni vengar, sens que primer no procehexen desaximents ho dessafius –sin previo desafío–, sots les penes en dita royal pragmàtica contengudes, per forma que les personas bonas no hagan les colpes dels mals hòmens".

23. Los ánimos por lo acaecido, que tenía trasfondo político, estaban tan exaltados que Jordi Miquel Aymerich, acotó áreas de la ciudad como lugares prohibidos a las banderías. No obstante, en la noche del 26 de junio, mossèn Gaspar Thomás, mossèn Baltasar, mossèn Pere y mossèn Mateu Sala, mossèn Pere Miró y, entre otros de la parcialidad del Born, mossèn Baltasar Manera, fuertemente armados, contendieron en la cuesta de la Seo, que era uno de los lugares acotados, con mossèn Barthomeu, mossèn Pelay y mossèn Felip Fuster, mossèn Miquel Sureda, mossèn Geroni de Sant Johan, mossèn Luis Anglada y, entre otros de la parcialidad de la Almudayna, con mossèn Martí Torres, mientras mujeres, desde los terrados, lanzaban piedras y tejazos.

Jordi Miquel Aymerich, sin tiempo para armarse desde el Palacio Real, inmediato al lugar del evento, acompañado del veguer de la ciudad mossèn Joan Bacho, se apresuró a poner paz, sin lograrlo, y resultando ambos lesionados a pedradas o a tejazos. Se consideró obra de milagro el

⁴⁴ De los jurados al rey y a Joan Aymerich el 29 de junio de 1505 (ARM, AH, 686 f. 41).

que no hubiera muertos, excepto el mostasaf de la ciudad Pere Joan de Santacília, herido de una lanzada en el ojo izquierdo cuando, para calmar el tumulto, salió de casa de su hermano, situada en lo alto de la cuesta de la Seo⁴⁵.

El 29 de junio, los jurados escribieron a mossèn Joan Aymerich: "Si vostra spectable senyoria fos assí, no fossen atemptats tals escàndils"; y suplicaron a Fernando el Católico: "Li plàcia expedir prest lo magnífich mossèn Johan Aymerich, que la sua presència satisfarà molt a la tranquillitat y repòs de aquest regne, hi la sua absència és molt contrària a quest"⁴⁶.

No se comprendía en Mallorca por qué Aymerich demoraba su retorno a Mallorca, cuando parecía notorio que el Consejo Real había desestimado las inculpaciones de sus detractores, y cuando contaba con la confianza del rey que, significativamente, desde Segovia, el 1 de junio de 1505, antes de producirse el choque de las banderías, le renovó por otro trienio, por un quinto trienio, su mandato de lugarteniente general y gobernador de Mallorca y de las islas adyacentes⁴⁷.

RETORNO DE JOAN AYMERICH

24. El notario Joan Porquers, en una anotación datada el 13 de octubre de 1505, en un protocolo, menciona: "Lo die present, quasi sol post, entrà en la present ciutat, lo spectable senyor don Johan Aymerich, lochtenent general, e jurà en la Seu de Mallorcha, presents los magnífichs jurats e officials reyls e molts altres"⁴⁸.

El informe remitido por los jurados al rey es más expresivo: "No ha stat ningú, axí dels hòmens de bé com del popular, que no li sia exit a camí en la sua vinguda... La sua vinguda, hich ha aportada tanta alegria, que és cert que tots hi han pres grandíssim plaer, axí dels quil han feresat —de los que le odiaron—, com dels altres", de los que le apreciaban⁴⁹.

⁴⁵ Los jurados de Mallorca comunicaron al rey el 29 de junio de 1505: "Es seguit que per reportament de rahons, segons se diu, dijous passat, que comptavem 26 del present mes de juny, circa mitja hora de nit, los del Born y de la Almudayna, se encontraren de tall manera que, segons som informats, entre les parts nafres algunes nos són seguides, per quant eren molt armats, pero lo dit lochtenent e veguer de la ciutat són stats nafrats de canteres ho teules que tiraren per los terrats les dones. E mossèn Pere Johan Santacília, mostasaf lany present, volen metra en pau la gent armada, la dita nit ques segui lo dit cas, és stat ferit de un colp de lansa de bocar en lo hull squerra, nos sap de qui ni de qui no fins assí, y del colp és mort (ARM, AH, 686 f. 41).

⁴⁶ De los jurados al rey y a Joan Aymerich el 29 de junio de 1505 (ARM, AH, 686 f.41).

⁴⁷ Ejecutoria del lugarteniente Joan Aymerich (ARM, LR del RP, 1500-1509 f. 129-131).

⁴⁸ Muntaner, *Un noticiari del segle XV*, 20.

⁴⁹ De los jurados de Mallorca al rey en octubre de 1505 (AM, AH, 686 f. 51).

El que no regresó a Mallorca, fue el antiguo asesor, Pons d'Ornos, aunque también resultó exculpado. "Es stat per nos pronunciat e declarat —comunicó el rey al procurador real Gregori Bugués por entonces, en octubre de 1505— en favor de misser Ornos, absolventlo com immune e quiti de tota culpa, lo quens ha plagut molt, y tots temps creguem que era sens culpa, per la integritat que en ell sempre havem conegut".

Fernando el Católico, otorgó a Pons d'Ornos la asesoría jurídica, a título vitalicio, del reino de Cerdeña, que estaba desempeñando interinamente cuando fue designado asesor de don Joan Aymerich; y la asesoría vacante de Mallorca, del reino de Mallorca, la encomendó a misser Joan Ardiles⁵⁰.

25. Las diligencias del proceso incoado por lo acontecido en la cuesta de la Seo el 26 de junio, conformaron un sumario de 700 folios, que no se ha conservado, lo que no me consta que se haya conservado, diligenciados por el notario Antoni Ramiro, que percibió por ello 8 libras 15 sueldos moneda de Mallorca, a 3 dineros por folio. Aymerich, en concepto de "adiutori de les costes", cobró 400 libras, asignadas graciosamente por el rey a cargo de la Procuración Real de Mallorca⁵¹.

No rodaron cabezas, como acaso se esperaba y como solía ser lo habitual en tan graves eventos. El proceso se saldó, desde una filosofía política pragmática, de apaciguamiento de las banderías, con penas pecuniarías, de escaso rigor punitivo considerada la importancia de lo acontecido y las circunstancias agravantes de desacato a la autoridad, violación de lugares de paz acotados de heridas al lugarteniente real y al veguer de la ciudad, y de muerte del mostasaf de lo ciudad, hechos tipificados como delitos de lesa majestad, penados, los responsables, en cualquier Monarquía occidental con la pena de muerte⁵².

Ninguno de los sancionados, salvo unos pocos que pagaron parcialmente la sanción, satisfizo las penas. El 27 de marzo de 1507, Fernando

⁵⁰ No consta la data de la designación de Ardiles, pero sí su llegada a Mallorca: "Lo die present —19 de marzo de 1505—, arribà en lo present regne per a regir la cansilleria, lo magnífich misser Johan Ardiles (ARM, AH, 64 f. 53).

⁵¹ Aymerich percibió las 400 libras el 27 de marzo de 1507. En la partida de pago se anota: "El senyor rey li ha feta gràcia e mercè en adiutori de ses costes" (ARM RP, Dades, año 1508).

⁵² La mayor pena de 281 libras 5 sueldos se impuso a mossèn Mateu Sala; a Baltasar Sala 225 libras, a Gaspar Thomas y a Pere Sala 112 libras a cada uno, todos de la bandería del Born. Mossèn Barthomeu Fuster y Macià Nadal de la parcialidad de la Almudayna, a cada uno 168 libras 15 sueldos, Felip Fuster y Martí Terres de la misma parcialidad 112 libras 10 sueldos cada uno. Los demás, tanto del Born como de la Almudayna debían satisfacer 66 libras o menos. Penas que no pueden considerarse severas dada la gravedad de lo acontecido, si se considera, además que, por ejemplo, mossèn Gaspar Thomàs ingresaba anualmente sólo en concepto de censales en dinero 705 libras 9 sueldos o dineros anuales.

el Católico, indultó a los encuadrados en la bandería del Born, y el 17 de mayo del mismo año, indultó a los secuaces del bando de la Almudayna. El rey, expresó escuetamente la motivación de su liberalidad: "Se ha fecho haviendo consideración a los que en este viaje —alude a la campaña de Italia en la que participaron los caballeros y gentilhombres penados y otros de Mallorca—, nos han servido, como es de razón, reembolsó los dineros a los que habían satisfecho, parcialmente, la pecuniaria.

Las incidencias banderizas señoriales del 26 de junio, y otras que se habían producido con anterioridad, fueron el preludio de la escalada que, tras el paréntesis de la Germanía de Mallorca, se acentuó paulatina y progresivamente en el decurso del siglo XVI, hasta alcanzar el paroxismo en la negritud del siglo XVII.

L'Ofici de Ferrers. Algunes referències històriques (S. XIII-XVII)

MARGALIDA BERNAT I ROCA

INTRODUCCIÓ

Dins del panorama de la Història del Treball a Mallorca, el tema referit a l'Ofici de Ferrers, com gairebé tot el que afecta al món menes-tral, també resta, fins hores d'ara, en una incògnita. I això que, si s'ha de creure la tradició dels propis ferrers, la seva és l'art més primerenca dins de l'àmbit illenc. De fet, la veracitat de tal afirmació és pausable, ja que dins el conjunt d'artesans que acompanyaren les hosts de Jaume I¹, els ferrers, juntament amb els picapedrers i els fusters, degueren tenir un paper destacat².

En el present treball sols s'intentarà una primera recollida de dades que permetin entreveure quins són els trets que han configurat l'evolució general d'aquest ofici, des de la seva erecció com a confraria, sembla que al mateix S. XIII, i el seu pas a Col·legi, fins el S. XVII.

¹ Rumeu de Armas; A. *Historia de la Previsión Social en España*. Ed. El Albir S.A. - Barcelona, 1.981. p. 49. Consta que, en el moment de la conquesta de Sevilla per Fernando III, en el campament hi havia diversos *Oficios* i que aquests, tan aviat es feu efectiva l'ocupació de la ciutat, es distribuïren per carrers.

² El paper d'aquest dos oficis en el setge i conquesta de Madina Mayurqa és innegable, ja que sense la participació de mà d'obra especialitzada no s'explica la realització de les obres de les "caves" que enderrocaren la murada de la ciutat. Les descripcions de dites obres es poden trobar a:

Muntaner; R. *Crònica*/I. Edicions 62/La Caixa, n° 19 - Barcelona, 1.979, pp. 30-31.

Jaume I *Crònica o Llibre dels Feits*. Edicions 62/La Caixa, n° 86 - Barcelona - 1.988, pp. 116-117.

Sobre l'aspecte militar d'aquestes obres, veure:

Ribas de Pina; M. *La Conquesta de Mallorca pel rei Jaume I. Estudi tècnic militar*. Biblioteca de "Les Illes d'Or", n° 5 - Mallorca, 1.934. Afegeix que hi va haver la col·laboració de miners a l'excavació (pp. 62-72). D'altra banda, malgrat la presència d'un *ingeniarius*, la construcció de determinats enginyers d'artilleria (pp. 54-62) exigia la presència de fusters i, possiblement, d'asseonadors.

Fora del que s'ha dit, la presència indubtable de ferrers ve determinada per la necessitat de tenir cura de l'armament, tan pel que fa a la seva conservació com a la reparació.

Resulta temptador voler-se remuntar més enllà. El ferro, com gairebé tots els metalls, al llarg de la Història s'ha vist revestit de quelcom de màgic³ i la seva importància pel desenvolupament de la Humanitat és tal que el seu descobriment i primer ús, com és sabut, marca el nom de tota una edat.

Els més remots ferrers de Mallorca són desconeguts i es disposa de molt poques dades sobre l'utilització d'aquest metall pels indígenes de l'illa. El que si es pot afirmar amb certesa és que el ferro fou determinant pels pobladors primitius, encara que són comptades les peces que es poden considerar com a de producció interior. Per això, en el camp de la metal·lúrgia, cal destacar dues importants troballes. Una és la dels estris de fundició localitzats a les navetes de S'Hospitalet Vell (Manacor), considerats del Pre-Talaiòtic Final o primers moments del Talaiòtic Inicial, ja que la seva datació precisa és dificultosa⁴. L'altra, força posterior, és la de la factoria púnica de l'illot de Na Guardis que cal situar entorn del S. III a. J.C.⁵

Res es sap dels anys posteriors a aquestes troballes, ignorant-se el que pogués succeir en època de la dominació romana. En els períodes següents, es tenen notícies de la venda de ferramenta en un dels mercats de Madina Mayurqa, juntament amb altres productes com les abarques i l'espart⁶. Una mostra de l'utilitatge de ferro d'època islàmica és la que ofereix el cas insòlit de l'anomenada *Cova dels Amagatalls*, en la que, juntament amb l'aixovar ceràmic i diversos objectes, es trobaren una aixxa, una arada i altres eines agrícoles posades a recer a l'espera de poder-les utilitzar novament si s'aconseguia expulsar l'invasor cristià⁷. Sols es pot afegir que els musulmans es dedicaren a aquesta manufactura i alguns indicis permeten suposar, no la seva indubtable existència, sinó la ubicació dels obradors, que continuaren en funcionament després de la conquesta. Del que s'ha dit en són testimoni dades com la d'un captiu resident a la nova Ciutat de Mallorca, en anys immediats a la conquesta, amb

³ Eliade; M. *Herreros y Alquimistas*. Alianza Editorial. Libros de Bolsillo, nº 533 - Madrid, 1.974.

⁴ Roselló-Bordoy; G. "Metalurgia en el Pre-Talaiòtico final de Mallorca" in *Archivo de Prehistoria Levantina*. Vol. XVII, T. I (1.987), pp. 147-155.

⁵ Guerrero; V.M. "La metalurgia del hierro en la factoria púnica de Na Guardis" in *Revista de Arqueología*, Año IX, nº 86, Junio - 1.988, pp. 44-55.

⁶ Riera Frau; Mª M. *Evolució Urbana i Topografia de Madina Mayurqa*. Tesi Doctoral Universitat Autònoma de Barcelona (Bellaterra). Departament de les Societats Precapitalistes - Setembre, 1.992, (inèdita) T. I, f. 142.

⁷ Trias; M. "Notícia preliminar del jaciment islàmic de la Cova dels Amagatalls". *Quaderns de Ca La Gran Cristiana*, nº 1 (1.982). La troballa d'aquestes restes és tan més important quan es té en compte que dites eines responen plenament al model de les que fins fa pocs anys eren utilitzades comunment al camp mallorquí.

carta d'alforria en la que consta el seu ofici de "ferrarius"⁸ o la de la presència del topònim de *Ferreria dels Llums* en un any tan primerenc com el de 1.235⁹ reaprofitant la infraestructura dels anteriors obradors dels ferrers islàmics, com es va fer amb la manufactura de la pell, al menys en un primer moment¹⁰.

ELS INICIS DE L'OFICI

Disortadament, els inicis del Col·legi de Ferrers són difícilment preciables. Com tantes altres corporacions de menestrals, el més probable és que la seva organització es realitzàs a partir d'una associació religiosa. De fet, tal i com indica B. Quetglas¹¹, com a confraria baix l'advocació de Sant Eloi, eren els darrers en desfilars en les procesons de Ciutat de Mallorca, lloc que no els era disputat per cap de les altres confraries. El fet té la seva importància, ja que la posició que s'ocupàs en tals manifestacions religioses era un constant focus d'enfrontaments entre tots els Col·legis¹² i l'acceptació de què els ferrers anassin al cap darrera ve esser com a un reconeixament tàcit general del seu remot origen, ja que la desfílada es feia per rigorós ordre d'antiquitat, anant els més recents davant. Recordi's, d'altra banda, que el patronatge de Sant Eloi sobre els ferrers és, des d'antic, gairebé universal a Europa occidental i que els primers menestrals d'aquest art que s'establiren a l'illa devien dur ben arrelada aquesta devoció per simple costum quan no per interès¹³.

No es pot precisar en quin moment es produí el pas de la confraria a Col·legi. Des d'antic, la capella baix l'advocació de Sant Eloi es trobava

⁸ Soto Company; R. "Sobre mudexars a Mallorca fins a finals del S. XIII" in VV. AA. *Estudis de Pre-Història, d'Història de Mayürqa i d'Història de Mallorca dedicats a Guillem Rosselló Bordoy* - Mallorca, 1.982, p. 204, n. 100.

⁹ Riera Frau Op. Cit. Tom I, f. 91-92.

¹⁰ Zaforteza y Musoles; D. *La Ciudad de Mallorca. Ensayo Histórico-Toponímico/III*. Ayuntamiento de Palma - Palma de Mallorca, 1.989, p. 66: Sembla que els menestrals de la pell s'establiren a la zona de l'actual Costa d'en Brossa i que, per aquest motiu, dit carrer, després de la conquesta cristiana, era conegut com el de l'Adoberia Vella.

¹¹ Quetglas; B. *Los Gremios de Mallorca. S. XIII-XIX*. Imp. Mn. Alcover - Palma de Mallorca, 1.939. p. 125.

¹² Pascual; E. "Los gremios de Palma en la procesión del Jueves Santo" in B.S.A.L. n.º 4 (1.891), p. 28.

Bernat i Roca; M./Serra i Barceló; J. "Entre el Treball i la Festa (S. XIV-XVII)". Comunicació presentada a les XI Jornades d'Estudis Històrics Locals: Oci i Societat. 14-17 de desembre de 1.992, pp. 279-292.

¹³ Rumeu de Armas Op. Cit. pp. 70-71. Només a tall d'exemple basti veure el cas valencià. La *Confraria de Sant Eloi* es constituí a 1.298 i es governava per quatre sobrepòsats. Però el que interessa són les seves finalitats: protegir els confreres pobres sense limitació de temps, assistència espiritual i material en cas de defunció i la possibilitat d'esser redimit en cas de captiveri.

a la desapareguda esglèsia de Sant Andreu¹⁴, de l'Hospital del mateix nom fundat a 1.230 per Nunó Sanç¹⁵, posterior Casa de la Universitat i actual Ajuntament, subsistint encara en el present la porta d'accés a aquesta esglèsia, d'estil gòtic.

No es disposa de fonts antigues que falcilitin dades i sols resta refiar-se de les declaracions contengudes en documentació del S. XVI, la més primerenca de què es disposa pel moment, i en la de segles posteriors. Per una notícia de 1.595, es sap que l'Ofici de Ferrers era un dels quatre privilegiats que hi havia en el Regne de Mallorca, essent els altres tres els teixidors de llana, els sastres i els sabaters que, com a tals privilegiats, tenien en custòdia certs anells o sagells (no resta massa clar) amb les armes reials¹⁶. El cert és que els esmentats ostenten a les seves armes o l'àguila reial coronada (teixidors de llana, sastres i ferrers)¹⁷ o l'àguila bicéfala també coronada (els sabaters)¹⁸, fet que no es dóna en cap de les restants mostres heràldiques.

D'altra banda, i igualment per una notícia del S. XVI, és coneguda la causa de la manca de documentació antiga. A 1.543, mestre Bauça, menescal, i mestre Miquel Barbera, "celler", sobreposats a les hores del Col·legi de Ferrers, juntament amb mestre Jaume Capdebou, guinavater, i mestre Joan Blanch, ferrer, prohomes, manifestaren que, a conseqüència d'un incendi ocorregut en la casa de Pere Gil, quan aquest era sobreposat, s'havien perdut els llibres de capítols i altra documentació¹⁹, salvant-se, al parèixer, sols un llibre de capbreus de 1.491 en molt mal estat²⁰. Tal tipus d'accidents no ha de sorprendre si es considera que els obradors on hi havia la fornal solien trobar-se als baixos de la vivenda, essent fàcil que una espira calàs foc a tot l'immoble en qualsevol moment. I aquest accident es devia produir amb relativa freqüència, encara que el desastre no fos de gran magnitud.

Per tant, en el present, i a manca d'una recerca exhaustiva, la font més immediata a l'abast és el *Còdex 62*²¹ dels conservats a l'Arxiu del

¹⁴ Quetgals *Los Gremios ...*, p. 130.

¹⁵ Zaforteza y Musoles; D. *La Ciudad de Mallorca. Ensayo Histórico-Toponímico/V*. Ajuntament de Palma - Palma de Mallorca, 1.988, p. 201.

¹⁶ Arxiu del Regne de Mallorca (A.R.M. d'ara al davant) - Lletres Reials (L.R.) f. 294-323. Es tracta d'un document en el que es recolleix part d'un plet entre el Col·legi de Sabaters i el d'Assaonadors per qüestions de competència entre ambdós Oficis, essent els sabaters els qui resalten la seva condició de privilegiats. Es troba en vies de publicació a: Bernat i Roca; M./Serra i Barceló; J. "L'Adoberia dels Sabaters: un exemple d'enfrontament entre Oficis" in *Fontes Rerum Balearium*, n° 2 (Nova Etapa).

¹⁷ Quetglas Op. Cit. pp. 131 (ferrers), 206 (sastres) i 216 (teixidors de llana).

¹⁸ Quetglas Op. Cit. p. 246.

¹⁹ A.R.M. - Còdex 62 - f. 8.

²⁰ Dit capbreu és molt curt. Fou copiat, per a la seva conservació, a 1.573 i figura als f. 31-33v del Còdex 62.

²¹ La consulta d'aquest Còdex s'ha realitzat a través de microfilm. Així i tot, es va detectar una disfunció a la foliació original, cosa que obligà a una repaginació que és la que s'empra per a les cites.

Regne de Mallorca. Es tracta de la recopilació dels capítols de l'Ofici redactats a 1.543 per tal de suplir els perduts i aprofitant-se de l'avinentsa per introduir-hi algunes modificacions. A més a més, també s'hi recollen altres capítols, esmenes i documentació solta des de 1.546 a 1.691. Dit còdex és el que ha servit de base principal per a la confecció del present estudi que, com ja s'indica al seu títol, no és més que un recull de primeres notícies. A les dades d'ell extretes, s'han anat sumant les provinents de documentació col.lateral i fonts impreses.

L'ÀMBIT DE L'OFICI

Amb el nom genèric de Col·legi de Ferrers s'identificava tot un conjunt d'artesans especialitzats en treballar el ferro i altres metalls com el coure, el llautó, l'estany... per tal de manufacturar diferents estris destinats al consum quotidià. De fet, no es tracta d'un ofici únic, sinó que engloba una multiplicitat d'especialitzacions degudes tant a la matèria prima treballada com al producte obtingut finalment. És cert que es regeixen per uns mateixos capítols, però en aquests es recollen necessitats concretes de cada una d'aquestes especialitats; i també és cert que els uneix una mateixa devoció concretada en la Confraria del Gloriós Sant Eloi.

A les ordinacions de 1.543, aquesta diversitat apareix ben especificada quan enumera com a membres del Col·legi els

*"ferrers, sellers, buydadors, calderers, cardes, spases, cuyrassers, armurers, balastes, dobliclaus, manyans, ganivaters, ferrovelles e altres officis"*²².

L'ambigu "altres officis" amb què acaba la sèrie anterior es pot aclarir, en part, per notícies posteriors i així es té que s'han d'incloure els "llautoners, estanyers y pardigoners"²³, a més dels "ferradors y clavayoners"²⁴, els "deuradors y armers"²⁵, i els manescals. D'aquesta manera, es totalitzen fins a denou activitats diversificades i acollides en un sol Col·legi que, com a conseqüència de tal diversitat, classificava els seus confreres en *ferrers d'obra grossa* i *ferrers d'obra prima*. Algunes ja han desaparegut en el present; altres, més o manco enmascarades per les necessitats modernes, encara perviuen.

Al marge d'això, val la pena recollir algunes referències a certes activitats curiosament relacionades amb el món dels ferrers. Així es té, per exemple, el cas dels *sellers* (que, a cops apareixen com a "cellers"). Donat

²² A.R.M. - Còdex 62 - f. 4.

²³ A.R.M. - Còdex 62 - f. 55v-56.

²⁴ A.R.M. - A. i G. - Gremis - Caixa 10 - Lligall 30 - f. 10v.

²⁵ A.R.M. - Còdex 62 - f. 59: Cap. 10.

que la definició més corrent d'aquests artesans és la de què fabriquen selles, s'espera haver-lo d'identificar amb el Col·legi de Sellers i Basters²⁶, per la qual cosa sorpren trobar, entre les disposicions dels ferrers de 1.543, una que els afecta de manera particular i, a la vegada, estranya: la de que no puguin fer guarnicions ni talabarts, així com tampoc tenir *jove* (s'ha d'entendre *fadri*) per fer aquestes feines²⁷. Referida a aquesta mateixa activitat, també apareix la prohibició de què no puguin dur de fora la terra ni talabarts ni guarnicions mentres que se'n trobin en Ciutat o hi hagi artesans que en manufacturin²⁸.

Una disposició semblant, també de 1.543, fa referència a *cinters* i *corretgers*, als que també s'espera trobar enquadrats en el ja referit Col·legi de Sellers i Basters o en el de Pelleters²⁹ pel que fa als corretgers, o en el de Passamaners, Guanters, Mercers i Marxandos³⁰ en relació als cinters. A ambdós els afectava la obligació d'examinar-se d'aquestes especialitats per poder parar botiga³¹, així com la prohibició de confeccionar cingles ni gambals tan dobles com senars³².

Entre les notícies que es relacionen amb especialitats ben pròpies del Col·legi no deixa d'esser també curiosa la dels *buidadors* en aquestes disposicions, especialment en la referida a la necessitat d'examen, a la que es sumava una taxa de 3 L. per poder parar botiga tan si era del Regne com foraster³³. Altres referències apunten cap als *guinavets* especificant que sols estan examinats de fer guinavets, tenint vetada la manufactura de punyals i estidores, havent de pagar un ban de 3 L. en cas de desobediència³⁴. Al contrari que en les disposicions anteriors, aquesta pot esser explicada d'alguna forma. Els punyals i dagues eren incumbència dels mestres espasers. Les estidores suposen un cas especial. Durant l'Edat Mitja en circulaven de tot tipus: de sabater, de sastre, de barber, de tondre i d'adobar³⁵, només per referir-se a activitats artesanals. Interessa fixar-se en particular amb les anomenades de tondre i d'adobar, directament vinculades amb la manufactura tèxtil. Les activitats de tondre (pelar les ovelles de llana) i d'adobar (també dit abaixar) eren incumbència de

²⁶ Quetglas *Los Gremios ...*, pp. 208-209.

²⁷ A.R.M. - Còdex 62 - f. 7: Cap. XII.

²⁸ A.R.M. - Còdex 62 - f. 6-6v: Cap. X.

²⁹ Quetglas *Los Gremios ...*, pp. 182-184.

³⁰ Quetglas *Los Gremios ...*, pp. 167-171.

³¹ A.R.M. - Còdex 62 - f. 7: Cap. XIII. Els de la terra havien de pagar 3 L. Els de fora Regne, 5 L. Els fills de mestre no havien d'abonar cap dret.

³² A.R.M. - Còdex 62 - f. 6v: Cap. XI.

³³ A.R.M. - Còdex 62 - f. 6: Cap. VIII.

³⁴ A.R.M. - Còdex 62 - f. 13v: Cap. XXXVIII.

³⁵ Gual Camarena; M. *Vocabulario del Comercio Medieval*. Ed. El Albir S.A. - Barcelona, 1.976: p. 349.

l'Ofici de Paraires³⁶. Aquest, en un principi, es preocupava de la importació d'aquestes eines, possiblement des d'Anglaterra i Holanda. Emperò, a partir de 1.587 procuraren que la seva fabricació fos local tot aprofitant l'ofertament d'un mestre francès, Pere Cardinal, que es volia afincar en el Regne i mitjançant la capacitació de mestres paraires com a estidorers que, d'aquesta manera, seguien formant part del Col·legi de Paraires³⁷.

També relacionats amb la manufactura tèxtil es troben els *carders* o fabricants de *cardes* i *palmassos*. Ambdós estris es vinculen amb l'acabat final dels draps, ja que serveixen per aixecar el pel d'aquests. Segons s'estipulà a 1.543, els carders no podien posar forros de paper al solat de les cardes³⁸. Aquest estri, per altra banda, si bé podia tenir el cos i el guarniment de ferro, no hi podia tenir les pues, ja que aquestes estaven taxativament prohibides per les ordinacions dels paraires³⁹. També tenien vetada la construcció de *pintes*⁴⁰, ja que eren incumbència dels *mestres pentiners*, que es trobaven també dins l'esfera d'influència dels paraires, a més de la dels teixidors de llana⁴¹.

Finalment, l'obligació, establerta a 1.560, dels calderers de tenir pesades les anses de calderes i pelles, per tal de què el ferro es pagàs a preu de ferro i l'aram a preu d'aram, no enganant el client que es trobava protegit del frau tan per un ban de 3 L. com per la intervenció de mostassaf al seu favor⁴².

Les dues grans seccions que conformaven l'Ofici, *obra grossa* i *obra prima*, no sempre estaren d'acord, ja que les necessitats d'una i altra eren sovint diferents, arribant-se, en un moment donat, en què les disensions foren tan fortes que propiciaren l'escisió del Col·legi en dos, segons el tipus d'obra realitzada.

El precipitant fou la determinació de gravar amb un cert dret la compra de ferro nou, cosa que exaltà sobremanera els ferrers d'obra prima,

³⁶ Bernat Roca; M. *Els "III mesters de la llana". Paraires, Teixidors de Llana i Tintorers a Ciutat de Mallorca (S. XIV-XVII)*. Tesi Doctoral presentada al Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts de la Universitat de les Illes Balears - Ciutat de Mallorca, Febrer de 1.992, T. I, ff. 123-131 i 370-375.

³⁷ Bernat i Roca *Els "III mesters de la llana" ...*, Tom I, ff. 128-130.

³⁸ A.R.M. - Còdex 62 - f. 13: Cap. XXXVI.

³⁹ A.R.M. - A.H. - E.U. 37 - f. 298-299.

⁴⁰ Bernat i Roca; M. *Telers i Teixidors a Mallorca. Apunts per a un estudi etnogràfic*. Llum d'Encruia, n° 3. Museu de Mallorca -Palma de Mallorca, 1.985, p. 28.

Ib. Idem. *Els "III mesters de la llana" ...* Tom II, f. 445-452.

El *pinte* o *pua* d'un teler es situa a la part central d'aquest enguiny i és la peça que determina la densitat de fils i l'amplada del drap a teixir.

⁴¹ Bernat i Roca; M. *"L'obratge de la llana i els 'Capitols' del rei Sanxo"* in B.S.A.L. Any CII, Tom XLII, n° 840, (1.986) p. 74.

Ib. Idem. *Els "III mesters de la llana" ...*, Tom I, f. 73.

⁴² A.R.M. - Còdex 62 - f. 22.

que acusaren als d'obra grossa d'aprofitar-se'n econòmicament d'ells⁴³. La segregació es va produir a l'any 1.689 a impuls dels ferrers d'obra grossa, ferredors i clavaioners, qui, després de les discussions pertinents, conseguiren veure decretats els capítols propis el 18 d'abril de l'any indicat⁴⁴. No durà gaire aquesta escisió, ja que, en vista de les poques avantatges que proporcionava al col·lectiu, tornaren a reagrupar-se en un únic Ofici, redactant-se un nou capítols comuns que foren publicats el 25 de novembre de 1.691.

EL PERFIL SOCIO-ECONÒMIC

L'apropament al perfil socio-econòmic d'un grup qualsevol és, des d'un primer moment, gairebé sempre parcial. La naturalesa de les fonts més a l'abast, generalment del tipus talla, estim o cadastre, sols permeten manejar certes sèries de dades sempre incompletes. S'ha de tenir present que a qualsevol de les fonts esmentades sols apareix una part dels menestrals: aquells que gaudeixen del suficient patrimoni com per ésser objecte d'un impost fiscal en el cas de la talla, o aquells que han tengut accés a la propietat immobiliària en el cas d'estims i cadastres. En ambdós casos, resta al marge un sector de desafortunats difícil de precisar. És per això que les conclusions a les que es pugui arribar en aquest apartat han d'ésser considerades en tot moment com a indicatives i mai com a definitives.

Tot i això, estudis anteriors han demostrat la validesa d'aquestes fonts per un apropament al perfil socio-econòmic d'un grup de menestrals com el que es presenta⁴⁵. En aquests moments, aquest tipus d'estudi comença a donar resultats en tant i en quant que, a més de comprendre la seva organització interna, permet la comparació amb altres grups de referència.

El que es destria en el cas dels ferrers de Ciutat entre la Talla de 1.478 (Taula 1) i el Cadastre de 1.685 (Taula 3) és una considerable enlairada del col·lectiu en quantitat i en potencial econòmic respecte de la mitjana de Ciutat. A la ja referida Talla de 1.478, els ferrers cotitzaren un índex 31 sobre el total de contribuents de la Ciutat. A la Talla de 1.512, el grup d'anàlisi presenta un índex 27. Segons l'Estim de l'any 1.576, en canvi, l'índex és de 234 i per al Cadastre de 1.685 puja a 237.

⁴³ A.R.M. - A. i G. - Gremis - Caixa 10 - Lligall 30: ff. 1-9v.

⁴⁴ A.R.M. - A. i G. - Gremis - Caixa 10 - Lligall 30: ff. 11-12v.

⁴⁵ Bernat i Roca; M. *Els "III mesters de la llana"*: Veure Tom I: Cap. II, ff. 104-111; Cap. III, ff. 178-184; Cap. IV, ff. 226-234 i Tom IV: Taules 2 a 56 i Gràfiques 2 a 55.

Taula 1: Contribució dels Ferrers i assimilats de Ciutat de Mallorca a la Talla de 1.478. (en sous).

NOM, ACTIVITAT i PARROQUIA	TAXAT	PAGAT	DIF.	RED.	INDEX GRUP	INDEX CIUTAT		
Ballester; Joan	calderer	se	3	3		42	15	
Tolosa; Joan	calderer	sn	3	3		42	15	
Muntaner; Joan	ferrer	se	4	4		56	20	
Mas; Pere	ferrer	se	4	2	2	50	56	20
Torra; Bernat	bainer	se	4	4		56	20	
Canoves; Esteva	colteller	se	4	4		56	20	
Font; Rafel	ferrer	se	4	4		56	20	
Venalls; Antoni	ferrer	se	4	4		56	20	
Viquet, gendre den	ferrer	si	4	4		56	20	
Arnau; Rafel	ferrer	sc	4	4		56	20	
Gallejo; Pere	espaser	sc	4	4		56	20	
Casteyó; Marimon	ferrer	sm	4	4		56	20	
Beneiam; Joan	ferrer	sm	4	4		56	20	
Tries; Llorenç	ferrer	sm	4	4		56	20	
Paris; Bartomeu	ferrer	se	6	3	3	50	84	30
Mates; Miquel	ferrer	se	6	6		84	30	
Rorràs; Guillem	espaser	se	6	6		84	30	
Cifra; Pere	espaser	se	6	6		84	30	
Alegrè; Guillem	colteller	se	6	4	2	33	84	30
Serra; Damià	ferrer	se	6	6		84	30	
Anrich; Joan	bainer	se	6	6		84	30	
Vidal; Ramon	colteller	se	6	6		84	30	
Viquet; Jaume	ferrer	si	6	6		84	30	
Vani; Lorer	espaser	sn	6	6		84	30	
Fuster; Felip	bombarder	sn	6	4	2	33	84	30
Fontcuberta; Mateu	ferrer	sn	6	2	4	67	84	30
Catalina, dona	cotamallera	sc	6	6		84	30	
Balaquer; Gabriel	ferrer	sc	6	5	1	17	84	30
Ramon; Bartomeu	ferrer	sm	6	6		84	30	
Garcia; Miquel	llautoner	se	8	6	2	25	112	40
Massanet; Miquel	calderer	se	8	8		112	40	
Grimalt; Joan	ferrer	sn	8	6	2	25	112	40
Miquel; Joan	ferrer	sc	8	6	2	25	112	40
Formit; Joan	ferrer	se	10	8	2	20	139	50
Vey, Pere	ferrer	se	10	5	5		139	50
Ferrando; Esteva	ferres	se	10	10		139	50	
Cifra; Joan	espaser	se	10	10		139	50	
Torrent; Martí	ferrer	se	10	8	2	20	139	50
Rarberà; Pere, mestre	estanyer	se	10	10		139	50	
Bernat, mestre	carder	sn	10	5	5	50	139	50
Soler; Esteva	ferrer	sn	10	8	2	20	139	50
Mora; Pere	ballester	sn	10	8	2	20	139	50
Boqellas; Damià	ferrer	sc	10	8	2	20	139	50
Cost; Bartomeu	ferrer	se	12	9	3	25	167	60
Blanc; Gabriel	ferrer	se	12	10	2	17	167	60
Moliers, en (?)	calderer	se	12	12		167	60	
Gomis; Bartomeu	bainer	sn	25	25		349	125	
Total:			337	292				
Promiq:			7,17	6,21				

Index sobre Ciutat: 100 = 20,01 s.

Index sobre grup: 100 = 7,17 s.

Font: Elaborat a partir de: BARCELÓ i CRESPI: Ma Ciutat de Mallorca ... trànsit ... pp. 187-255.

Taula 2: Valoració dels bens immobles dels Ferrers i assimilats de Ciutat de Mallorca segons l'Estim General de 1.576 (en L.)

NOM i OFICI	PARROQUIA i PROPIETAT	VALOR	INDEX GRUP	INDEX CIUTAT
Hexel; Johel	ferrer se casa	100,00	29	68
Nadal; Gabriel	espaser se casa	100,00	29	68
Rubi; Joan a. Roig	ferraveller se casa	100,00	29	68
Mari; Jeroni	ferrer se casa	112,50	33	76
Estapoll; Jaume	quinaveter se casa	125,00	36	85
Serra; Antoni	ferrer se casa	125,00	36	85
Serra; Joan Antoni	ferrer se casa	125,00	36	85
Toqores; Antoni	ferrer se casa	125,00	36	85
Bonet; Jordi	ferrer se casa	150,00	43	102
Cristià; Onofre	ferrer se casa	150,00	43	102
Florit; Pere	ferrer se casa	150,00	43	102
Gallart; Joan, q ^o	ferrer se casa	150,00	43	102
Sanxo; Antoni	espaser se casa	150,00	43	102
Serra; Pere	ferrer se casa	150,00	43	102
Cassa; Joan	quinaveter se casa	175,00	51	119
Florit; Antoni	ferrer se casa	175,00	51	119
Riera; Guillem	ferrer se casa	175,00	51	119
Bordoy; Gabriel	calderer se casa	200,00	58	135
Cerdà; Onofre	ferrer sm casa	200,00	58	135
Ferraquí; Ponc. q ^o	ferrer se casa	200,00	58	135
Garcia; Jaume	ferrer se casa	200,00	58	135
Matheu; Bernat	ferrer sm casa	200,00	58	135
Reus; Antoni	ferrer se, tr casa i hort	200,00	58	135
Fiol; Guillem	ferrer sm casa	225,00	65	152
Rabassaa; Bernat	ferrer se casa	225,00	65	152
Rosselló; Joan	ferrer se casa	225,00	65	152
Sanxo; Joan	espaser se casa	225,00	65	152
Serra; Miquel	ferrer se casa	225,00	65	152
Thomás; Joan	espaser se casa	225,00	65	152
Bujosa; Joan	espaser se casa	250,00	72	169
Fiol; Benet	ferrer se casa	250,00	72	169
Freixa; Joan	ferrer sc casa	250,00	72	169
Prats; Joan	ferrer sm casa	250,00	72	169
Pujol; Jaume	espaser se casa	250,00	72	169
Parera; Jaume	quinaveter se casa i corral	267,00	76	177
Borràs; Bernat	calderer se casa	275,00	79	186
Oliver; Gabriel, q ^o	ferrer se casa (?)	275,00	79	186
Thomás; Pere	calderer se casa	275,00	79	186
Danus; Miquel	ferrer se casa	300,00	87	203
Femenia; Guillem	ferrer tr tros de terra	300,00	87	203
Gelabert; Jaume	ferrer tr camp i vinya	300,00	87	203
Massanet; Nicolau	calderer se casa	300,00	87	203
Valls; Rafel	ferrer se, tr casa i tros de terra	300,00	87	203
Fiol; Perot	ferrer se casa	350,00	101	237
Rosselló; Antoni	calderer se casa	400,00	116	271
Mercadal; Joan	quinaveter se casa (?)	475,00	137	322
Mestre; Bernat	ferrer se, tr casa i tros de terra	475,00	137	322
Garbí; Pere	espaser se casa	500,00	145	339
Figuera; Nicolau	ferrer sn casa, algoifa	550,00	159	373
Thomás; Joan, q ^o	ferrer se casa (?)	550,00	159	373
Massanet; Jaume, mestre	calderer se, tr casa, hort i tros de terra	575,00	166	389
Estelrich; Joan	ferrer se casa (3)	600,00	173	406
Gelabert; Jaume	ferrer se, tr casa camp i vinya	687,00	199	465
Bonnin; Francesc	courer se casa	700,00	202	474
Gili; Ramón	espaser se, sm casa i botiga	1.125,00	325	762
Roca; Pere	ferrer se, tr cases, botiga,	1.800,00	520	1.219
Oliver; Antoni	ferrer se, tr casa, botiques	2.275,00	643	1.507

Total: 19.736,50

Promiq: 346,25

Index sobre grup: 100 = 346,25 L.

Index sobre Ciutat: 147,64 L.

Taula 3: Valoració dels bens immobles dels Ferrers i assimilats de Ciutat de Mallorca segons el Cadastre de 1.685 (en L.)

NOM i OFICI	PARROQUIA i PROPIETAT	VALOR	INDEX GRUP	INDEX CIUTAT
Fornari; Miquel	ferrer se botiga	50,00	10	24
Torres; Rafel	ferrer tr peça de terra	100,00	20	47
Font; Miquel	ferrer se algorfa	140,00	28	66
Amenqual; Pere	ferrer se algorfa	150,00	30	71
Company; Andreu	bombarder sm algorfa	150,00	30	71
Puigserver; Pere	ferrer se botiga i algorfa(2)	180,00	36	85
Rotger; Joan	ferrer se botiga	200,00	40	94
Sequí; Antoni	ferrer se botiga	200,00	40	94
Marroig; Gabriel	ferrer sn botiga	220,00	44	104
Fàbreques; Martí	ferrer se algorfa i botiga	260,00	52	123
Gomila; Pau	ferrer sn algorfa i botiga	260,00	52	123
Lladó; Pere	ferrer sn algorfa i botiga	260,00	52	123
Puigros; Francesc. (hereus)	calderer se botiga	260,00	52	123
Vert; Pere	ferrer se botiga	260,00	52	123
Carbonell; Sebastià	ferrer se algorfa i botiga	280,00	55	132
Carbonell; Melcior	ferrer se algorfa i botiga	300,00	59	141
Domingo; Pere Joan	ferrer se botiga	300,00	59	141
Gallur; Josep (hereus)	ferrer se botiga i estudi	300,00	59	141
Portillo; Josep del	fundidor se botiga	300,00	59	141
Rabassa; Antoni (hereus)	ferrer se algorfa i botiga	300,00	59	141
Serra; Pere Antoni	ferrer se algorfa i botiga	300,00	59	141
Carbonell; Martí	ferrer se algorfa i botiga	320,00	63	151
Rabassa; Antoni (hereus)	calderer se botiga	320,00	63	151
Comas; Bartomeu (hereus)	ferrer se botiques	325,00	64	153
Torrella; Josep	calderer sm botiga(2), algorfa	340,00	67	160
Busquets; Agustí	ferrer sn algorfa i botiga	350,00	69	165
Ferrer; Joan	ferrer se algorfa i botiga	360,00	71	170
Rovira; Joan	ferrer se algorfa i botiga	360,00	71	170
Roca; Joan, mestre	ferrer se algorfa i botiga	380,00	75	179
Estela; Vicenç	ferrer se algorfa i botiga	400,00	79	188
Horrach; Joan	ferrer sn algorfa i botiga	400,00	79	188
Pou; Bartomeu	ferrer se algorfa i botiga	400,00	79	188
Reus; Antoni	ferrer se estudi i soterrani	400,00	79	188
Reus; Miquel	ferrer se algorfa i botiga	400,00	79	188
Sales; Bartomeu, mestre	ferrer se algorfa i botiga	400,00	79	188
Vadell; Gregori	fundidor se botiga(2)	440,00	87	207
Fornari; Antoni	ferrer se algorfa i botiga	450,00	89	212
Font; Miquel	ferrer se estudi(2) i botiqueta	485,00	96	229
Torrelló; Aleix	calderer se algorfa i botiga	500,00	99	236
Torrelló; Lleonard	calderer se algorfa i botiga	520,00	103	245
Antich; Sebastià	ferrer se algorfa (2) i botiga	550,00	109	259
Rabassa; Pera A. (hereus)	ferrer se algorfa	550,00	109	259
Capó; Rafel (hereus)	ferrer se algorfa i botiga	600,00	119	283
Cardell; Joan	fundidor se cases	600,00	119	283
Picornell; Ponç	calderer se algorfa i botiga	600,00	119	283
Sequí; Joan	ferrer se algorfa i botiga	600,00	119	283
Carbonell; Joan (hereus)	ferrer sm botiga, cases i hort	700,00	139	330
Ferrer; Josep (hereus)	calderer se cases	700,00	139	330
Nadal; Joan	ferrer se algorfa i botiga	700,00	139	330
Cassa; Damià, mestre	ferrer se cases i botiga	800,00	159	377
Martorell; Miquel	ferrer se cases, algorfa i botiga	800,00	159	377
Mora; Josep	ferrer sn botiga i cases	800,00	159	377
Rabassa; Francesc, mestre	ferrer se algorfa, botiga(2) i estudi	920,00	182	434
Torrelló; Josep	calderer se algorfes i botiques	980,00	194	462
Gomila; Joan	ferrer se cases majors i menors	1040,00	206	490
Roiç; Macià (heretat)	ferrer se cases, algorfa(5) i botiga	1260,00	250	594
Garcies; Cristòfol	ferrer se algorfes, botiques i estudis	1480,00	293	697
Moraques; Antoni, mestre	ferrer al cases(2), botiga(?) i algorfa	1825,00	362	860
Busquets; Agustí	ferrer sn cases, botiga(2) i algorfa(2)	1950,00	386	919

Total: 29.775,00
Promiç: 504,66

Index sobre grup: 100 = 504,66 L.
Index sobre Ciutat: 100 = 212,21 L.

Es fa prou difícil donar una explicació totalment convincent a aquest fenòmen. Però no seria desbarrada la coexistència en aquest procés de llarga durada de certs esdeveniments interns del grup i la ciutat, i d'altres generals a tot el continent. En primer lloc, el col·lectiu de ferrers, tal i com es presenta a finals del S. XV i principis del S. XVI, és d'un conjunt plenament medieval, amb poca matèria prima i un baix rendiment econòmic. D'aquí que el grup s'estructuri, tal com es pot veure a les Gràfiques 1 i 2, fortament segmentat, sense una cúpula o cúpules clarament definides i amb un pes específic dins del conjunt urbà poc relevant. Caldria sospitar si en aquesta època el sometiment dels ferrers als senyors d'obrador impedia una actuació econòmicament autònoma dels ferrers, mitjançant el control de les instal·lacions, matèria prima i, molt probablement, de l'aigua. Aquest fet es pot veure fefaentment en els Plànols 3 i 4. En el Plànol 3 destaca com una zona de gran demanda d'activitat metal·lúrgica com és la de les Drassanes, la Boteria i entorn del port de La Riba no tenen pràcticament menestrals d'aquest Ofici. En canvi, la Ferreria dels Llums, que com es veurà era plenament senyorialitzada, és el fulcre fonamental de l'activitat, mentres que la Ferreria d'Amunt denota una incipient estructuració.

D'altra banda, en el Cadastre de 1.685, la situació general tendeix a variar. A més de la tradicional Ferreria dels Llums, apareix un nucli secundari entorn del Carrer de Paraires i que serà conegut com a Ferreria Baixa, mentres que la Ferreria d'Amunt passa a ésser el gran centre de l'activitat. De fet, en la distribució per parròquies (Gràfiques 9, 10, 11, 12 i 13) es pot veure com és la de Santa Eulàlia la que concentra una major quantitat de menestrals d'aquest Ofici en tot moment.

En resum, es podria suposar que, entre el S. XV i el S. XVII, tal volta sectors significatius de l'Ofici aconseguiren prou autonomia econòmica per no haver de dependre del capital de tercers. D'aquí les al·lusions indirectes i directes que es fan a les Ordinacions sobre la multiplicitat de tallers. El que cal deduir és que certs mestres benestants s'han convertit per si mateixos en senyors de ferreria. A l'Estim de 1.576, sols apareixen clarament ressenyades tres botigues, mentres que en el Cadastre de 1.685 sumen més de 53 botigues. El mateix es dedueix del total de les propietats del col·lectiu entre els S. XVI i XVII. Mentres que a 1.576 el total dels bens cadastrals en mans del grup era de 19.736,5 L. a 1.685 arriba a una quantitat total de 29.775 L. havent augmentat sols de 57 a 59 individus.

Ara bé, aquesta enlairada no seria possible sense unes causes externes al propi grup i aquestes s'han de cercar fonamentalment en tres motius generals a tot el continent:

- els avenços en el procés tecnològic de la metal·lúrgia⁴⁶.
- la gran introducció de nou armament en general i, amb especial, el de foc⁴⁷.
- la generalització de l'ús d'estris de metall en tasques agràries o de transformació de productes agraris.

Els progressos tecnològics en tots el procesos d'extracció i producció de metall en brut són arreu coneguts a partir del S. XVI. De les fargues i producció en forja catalana es passarà al sistema més avançat dels alts forns. L'extracció de coure, estany i altres metalls provocarà avenços importants que, a la llarga, determinaran un mercat més diversificat i amb una major demanda de metall, cada cop més econòmic.

Bona part d'aquesta producció es dirigirà a la manufactura d'armament. Fins 1.513, les armes usades a Mallorca eren de tall o ballestes. En aquesta data, sembla que aparegué la primera arma de foc. Tot i això, la seva introducció fou lenta ja que no va ésser fins a les darreries del S. XVI que s'ordenà substituir les ballestes per arcabussos i escopetes. No cal dupte de la gran empena que les banderies i el clima d'inseguretats que es vivia a Mallorca afavoriren una gran extensió d'aquest tipus de manufactures, tan d'adob com de producció d'armes de foc i de tall, tal i com ho demostren diversos Edictes Reials⁴⁸ dels S. XVI i XVII que obligaren, fins i tot, a la corona a haver de publicar una Reial Pragmàtica sobre el tema.

LA JERARQUIA INTERNA

L'organització jeràrquica del col·legi, com la de qualsevol altre agrupament professional de l'època estudiada, es presenta amb els tres graus

⁴⁶ Usher; A.P. *Historia de las Invenciones Mecánicas*. Fondo de Cultura Económica - México, 1.941: Cap. X i XI.

Bernal; J.D. *Historia de la Ciencia/1*. Ed. Península. Col. Historia Social de la Ciencia, nº 9 - Barcelona, 1.979: Cap. VII.

⁴⁷ Releaux; F. *Los Grandes Inventos (en todas las esferas de la actividad humana y sus principales aplicaciones científicas, artísticas, industriales, comerciales y domésticas)* /6. Gras y Compañía, Editores - Madrid, 1.890: pp. 85-189.

⁴⁸ Per ordre cronològic, es poden consultar:

Vidal Retich; J.A. "Los pregones del Virrey D. Herando de Çanoguera (1.595 y 1.604)" in B.S.A.L. Tom L, nº 838, pp. 203-242.

Torres; F.J. *Edictes Reals fets per lo Illustrissim Senyor ---, Virrey y Capita General en lo present Regne de Mallorca*. Estampat en Mallorca per Manuel Rodrigues y Juan Piza, 1.618.

Cebrian; J.F. *Edictes Reials fetas per lo Illustrissim Señor Don ---, conte de Fontclara, Virrey y Capita General de lo present Regna de Mallorca*. Per Raphel Moya y Thomas - Mallorca, 1.671.

característics de *aprenents* o *mossos*, *fadrins* i *mestres*, als que s'ha d'afegir una quarta figura extra-col·legial de capital importància: el *senyor de l'obrador*.

Els aprenents o mossos

Els temps d'aprenentatge en el sí de qualsevol ofici respon a una necessitat bàsica: garantir un període de formació eficaç que permetés la consecució de menestrals esperts en la manufactura en qüestió, capaços d'exercir dita activitat i, a la vegada, seguir-la trametent a nous aprenents.

Res es sap sobre el sistema d'*encartament* seguit pels ferrers abans del S. XVI, però cal suposar que es degué fonamentar sobre la fórmula del contracte verbal entre el pare o tutor de l'aprenent i el mestre escollit fins a les darreries del S. XIV o inicis del S. XV, tal i com va esser la pràctica comú a quasi tots els Oficis⁴⁹.

El que si és cert és que a 1.545 s'estipulava que qualsevol mestre en condicions de prendre *mosso* havia de fer la *carta* davant notari i s'havien de pagar 5 s. a la caixa de Sant Eloi⁵⁰. Aquesta taxa sembla que era la corrent al llarg del S. XVI⁵¹, però es va veure substancialment augmentada el segle següent, quan es fixà, a l'any 1.674, que per la carta s'havien d'abonar 3 L. a la caixa, més 4 s. per la feina del notari i altres 2 s. a l'andador de l'Ofici, malgrat que tal mesura no fou ben acollida per part dels jurats, ja que consideraven que una puja tan substancial dificultava l'accés a les arts mecàniques als menys afavorits econòmicament. Val a dir que es feia excepció dels fills de mestre, que no havien d'abonar res⁵².

A 1.691, s'ordenava que la *carta* es redactàs dins del període d'un mes o menys, ja que era freqüent que els mestres agafassin alguns al·lots sense fer-la, privant a la caixa de l'Ofici dels ingressos corresponents per aquest concepte⁵³. Cal recordar que el període d'aprenentatge era quelcom més que un simple temps de preparació professional. De fet, l'ensenyança rebuda per part de l'aprenent era una contrapartida al treball realitzat

⁴⁹ Prados de Reyes; F.J. *El contrato de aprendizaje*. Universidad de Granada - Granada, 1.979, pp. 23-24.

Santamaria Arández; A. "La formación profesional en Mallorca en la época de Fernando 'el Católico'" in *Homenaje a José M^o Lacarra. Príncipe de Viana - Año XLVII*. Anejo 3, 1.986, p. 653.

⁵⁰ A.R.M. - Còdex 62 - f. 6: Cap. IX.

⁵¹ Santamaria Op. Cit. p. 654.

⁵² A.R.M. - Còdex 62 - f. 56: Cap. 1.

⁵³ A.R.M. - Còdex 62 - f. 93-93v.

per ell. A tots els oficis hi havia una sèrie de tasques que no requerien preparació tècnica per esser duites a terme i sovint eren els aprenents els encarregats de realitzar-les. D'aquí que es donàs el cas de mestres amb mosos sense encartar "*ab motiu de que no el tenen per aprendre lo art*", havent-se d'entendre que els altres motius per tenir-los eren el d'un servei purament laboral contrari a l'esperit del *mossatge*.

El període d'aprenentatge era de quatre anys i, com també era comú, es tenia previst el cas de què, per un o altre motiu com les desavenences entre el mestre i l'aprenent⁵⁴, no es poguessin acomplir. Si es donava tal situació, l'aprenent havia de fer la *recarta*. Aquesta era sensiblement més cara que la carta d'afermament. A l'any 1.674 costava 5 L. més 4 s. de notari i 2 s. per a l'andador⁵⁵. A 1.688 va pujar a 8 L. per la caixa, mantenint-se els 4 s. i 2 s. del notari i de l'andador⁵⁶. A l'igual que amb la carta, els fills de mestre es trobaven eximits d'aquest tràmit.

De tot aquest procés, a partir de 1.543, es trobaven esclous els esclaus i captius, especialment si eren musulmans. En cas de què aprenguessin l'ofici, el mestre que l'hagués ensenyat perdia els drets de propietat sobre l'esclau, que era venut repartint-se el seu valor entre el fisc reial i la caixa de l'Ofici⁵⁷. En cas d'alliberament, tampoc podia tenir obrador ni a les clares ni d'amagat, penant-se amb un ban de 25 L. en cas de fer-se. Amb tot, i donant fe d'una pràctica que devia esser corrent, es va fer excepció d'aquells alliberats en possessió d'una botiga en data anterior a aquesta norma⁵⁸. La circumstància és explicable pel fet de la presència d'esclaus, especialment musulmans, en el obradors de qualsevol activitat des dels moments més immediats a la conquesta cristiana. Aquest fou el cas de Joan Box, "*cultellarius*" (guinaveter) que venia el seu esclau Mohamet, o el de Jaume Batiat, ferrer, que vené precisament un *batiat*, de nom Pere, a Bernat Basset, també ferrer⁵⁹. Això s'anà repetint al llarg dels anys. Dits esclaus, si arribaven a alliberar-se, solien exercir l'ofici aprés amb els seus amos, tal i com es pot inferir de l'exemple ja esmentat de l'esclau amb carta d'alforria i que era ferrer.

⁵⁴ A.R.M. - Còdex 62 - f. 21.

⁵⁵ A.R.M. - Còdex 62 - f. 56: Cap. 1.

⁵⁶ A.R.M. - Còdex 62 - f. 65v: Cap. 1.

⁵⁷ A.R.M. - Còdex 62 - f. 14v.

⁵⁸ A.R.M. - Còdex 62 - f. 15.

⁵⁹ Soto Company; R. "*La población musulmanas de Mallorca bajo el dominio cristiana (1.240-1.276) [según la documentación contenida en el 'Manuale Civitatis et Partis Foraneae']*" in *Fontes Rerum Balearium*, Vol. II, nº3 (1.978), p. 557, nº 32 i 39.

El fadrinatge

Aquest període de córrer l'ofici ja apareix a 1.543, any en què es manava que tot *fadrí* havia de pagar 1 d. de confraria cada dissabte i que, en cas de no voler-lo abonar, havia d'esser expulsat de l'Ofici sense que cap mestre ni senyor d'obrador el pogués admetre⁶⁰.

El temps de fadrinatge era de quatre anys i havien d'esser complits íntegrament, "*sens nenguna condició de para o de mare o de.queil qui affermat lo.y haura*", tota vegada que sols el mestre amb qui el realitzava podia donar aquest per acabat satisfactòriament⁶¹. Ara bé, un cop finalitzats els quatre anys obligatoris, s'admetia que pogués treballar lliurement a qualsevol obrador i, fins i tot, "*puga tenir obredor a les voluntats sens contradicció alguna*"⁶².

Aquesta pràctica s'ha de considerar com a excepcional, ja que tots els Col·legis exigien la superació de l'examen de mestre abans de regentar una botiga. Ara bé, no s'especifica amb quines condicions es realitzava i no deixa d'esser digne de tenir en compte que, a 1.688, es regulà el que un mateix fadrí pogués fer feina amb més d'un mestre⁶³. Si es té en compte que un mateix mestre podia tenir més d'un obrador⁶⁴, resulta lògic que al front d'algún d'ells no hi hagués necessàriament un mestre. Tal fet no és explicable sinó és perquè ve encobrir un tipus de contracte de mà d'obra especialitzada a baix preu, ja que el salari d'un fadrí havia d'esser inferior al d'un oficial que, tal vegada, era un mestre examinat sense possibilitats de tenir un obrador propi i que treballava per compte d'un altre mestre.

Aquesta pràctica sembla que entra en decliu cap a 1.691, ja que en aquest any es dicta una disposició en la que

*"per quant haiem experimentat que alguns fadrins qui no son examinats, ni pagan danys del Offici, emprenen fer feyna valent.se del nom y botiga de algun mestre, lo que es grave dany. Per ço se estatuex y ordena que ningun mestre axi ferrers com calderer y courer pugue dexar fer ninguna feyna a ningun fadrí ni mestre que no tinga botiga per compte propi en pena de 5 L. pagadoras per lo tal mestre qui permetra tal per cade vegada"*⁶⁵.

⁶⁰ A.R.M. - Còdex 62 - f. 8v: Cap. XVII.

⁶¹ A.R.M. - Còdex 62 - f. 10v: Cap. XXVII.

⁶² A.R.M. - Còdex 61 - f. 9: Cap. XX.

⁶³ A.R.M. - Còdex 62 - f. 66.

⁶⁴ A.R.M. - Còdex 62 - f. 58.

⁶⁵ A.R.M. - Còdex 62 - f. 100: Cap. 30.

Per altra banda, s'impedia que els *fadrins* anassin a fer feina a la Part Forana sense un mestre, penant-se tal cosa amb un ban de 3 L. a més de la pèrdua de les eines per part de l'infractor⁶⁶. A 1.543 s'havia establert que sols els mestres examinats poguessin anar "*per la ylla de Mallorca faent feyna*"⁶⁷, tot indicant l'existència d'un determinat tipus d'activitat itinerant que devia completar els serveis dels mestres establerts a les viles, si és que no entrava en competència amb ells. La disposició de l'any 1.688 prohibint que ho fessin els fadrins no fa sinó demostrar la desvirtuació soferta per la norma anterior, ja que els mestres es devien inhibir del seu compliment.

L'examen

La superació d'unes proves era requisit inexcusable per tal de poder exercir qualsevol ofici amb tots els drets i d'aquesta manera ho recolliren els ferrers a les seves ordinacions⁶⁸, estipulant que ningú podia treballar en cap especialitat de la que no hagués passat les proves establertes, per la qual cosa regoneixen el dret a fer-ne de més d'una activitat demanant el corresponent permís i només pagant una vegada els drets⁶⁹, com sembla que era pràctica relativament comú entre ferrers i calderers.

Poques vegades es pot conèixer amb certesa quin era el treball que constituïa l'examen de mestre com en el cas dels ferrers. Com ja s'ha dit anteriorment, baix aquesta denominació s'agrupaven un bon nombre d'especialitats, cada una d'elles amb exigències pròpies. Com a derivació d'això, es troben diferents tipus d'examen fixades des de 1.543.

Els espasers⁷⁰ volien que els mestres que optassin per a aquesta especialitat

*"agen de guarnir una spase de dues mans e una de una ma e que age a limar les gornicions noves exidas de la forge e fer les baynes e mantins nous acabat de tot punt"*⁷¹.

⁶⁶ A.R.M. - Còdex 62 - f. 72-72v: Cap. 14.

⁶⁷ A.R.M. - Còdex 62 - f. 15v: Cap. XXXXVII.

⁶⁸ A.R.M. - Còdex 62 - f. 57-57v.

⁶⁹ A.R.M. - Còdex 62 - f. 57v-58: Cap. 6.

⁷⁰ Sobre la importància de les espases com a signe de prestigi, encara que només referit a un segle:

Pons; A. *La espada en Mallorca en el S. XIV*. C.S.I.C. Instituto de Gerónimo Zurita /s.a. Separata de *Hispania*, n° XLV.

⁷¹ A.R.M. - Còdex 62 - f. 16: Cap. XXXXV.

La prova s'havia de fer en casa d'un mestre espaser, el que volgués l'examinant, el qual actuava de padrí. A més, s'havia d'abonar una quantitat xifrada en 3 L. en concepte de carta d'examen, que es podia pagar dins d'un termini no massa llarg, sempre que es donassin fermanses⁷². La superació o no de la prova es judicava a les més veus d'entre els qui l'havien presenciada⁷³, que eren un número indeterminat de *mestres espasers* i els dos *sobreposats*. Un cop superat l'examen, a més, se li exigia, al manco a 1.543, que, per parar botiga tant en Ciutat com a la Part Forana, fos casat⁷⁴.

Els restants oficis sotmesos a examen eren els següents⁷⁵: els *manyans* havien de confeccionar dues frontisses i un pany d'arquimesa; els *ferrers d'obra grossa* havien de forjar una aixada i una destral; els *ferrers de ferradures*, quatre ferros de cavall, quatre ferros de mula i quatre ferros de qualsevol altre bèstia; els *calderers* havien d'obrar un parell de gerres i un alambí d'aram⁷⁶; i els *ballesters* havien de fer tots els compliments d'una ballesta⁷⁷.

La carta d'examen de tots ells era igualment de 3 L.⁷⁸. Dita quantitat era la que s'aplicaven als de la terra, ja que els de fora regne havien de pagar 5 L.⁷⁹. A l'any 1.674, el dret de carta augmentà a 10 L. pels naturals⁸⁰ i a 15 L. pels forasters⁸¹. A les quantitats indicades s'havien de sumar els salaris dels examinadors: 8 s. per cada un dels sobreposats i dels prohomes, 4 s. pel notari, 4 s. pel capellà i altres 4 s. per l'andador⁸². Els drets d'examen pujaven constantment i a 1.688 s'arribà a les 15 L.

⁷² A.R.M. - Còdex 62 - f. 16: Cap. XXXXV.

⁷³ A.R.M. - Còdex 62 - f. 16: Cap. XXXXVI.

⁷⁴ A.R.M. - Còdex 62 - f. 15: Cap. XXXXIII.

⁷⁵ A.R.M. - Còdex 62 - f. 18: Cap. sense numerar. Cal destacar que dit capítol apareix intercalat dins de la sèrie dels de 1.534 amb una caligrafia pròpia del S. XVII.

⁷⁶ Alcover; A.M.⁸. / Moll; F. de B. *Diccionari Català-Valencià-Balear* (DCVB). Palma de Mallorca, 1.975, Tom I, p. 404. A la mateixa font s'hi pot trobar la descripció i representació que, a 1.616, feu Fra Miquel Agustí a la seva obra *Secrets d'Agricultura*.

Mitjançant aquest aparell es poden obtenir diversitat de licors (Llabres Ramis; J. / Vallespir Soler; J. *Els nostres Arts i Oficis d'antany/III*. Estudis Monogràfics del Museu de la Porciúncula - Ciutat de Mallorca, 1.982: *Alambiner*, pp. 185-196), fonamentalment, l'aiguardent de vi.

Sobre la importància de l'elaboració i consum d'aquest licor:

López Bonet; J.F. "Vindicació de les virtuts de l'aiguardent (1.624-1.643)" in *Bolletí de l'Institut d'Estudis Baleàrics* (B.I.E.B.), Any IV, n° 20, març de 1.986, pp. 37-43.

⁷⁷ Sobre la importància de la fabricació d'aquesta arma i de la seva exportació al S. XIV: Sevillano Colom; F. "Mercaderes y Navegantes Mallorquines" in *Historia de Mallorca/IV*. Coord. por J. Mascaró Pasariu - Palma de Mallorca, 1.971, pp.470-471.

⁷⁸ A.R.M. - Còdex 62 - f. 18.

⁷⁹ A.R.M. - Còdex 62 - f. 4: Cap. I.

⁸⁰ A.R.M. - Còdex 62 - f. 56v: Cap. 2.

⁸¹ A.R.M. - Còdex 62 - f. 56v-57: Cap. 3.

⁸² A.R.M. - Còdex 62 - f. 56v: Cap. 9.

pels naturals i les 20 L. pels de fora regne⁸³. En tot moment hi havia la possibilitat de demanar examen abans d'acabar el *fadrinatge*. En tal cas, el drets a abonar es veien incrementats en 5 L. suplementàries pels anys dispensats⁸⁴.

No es podia exercir una especialitat de la que no s'hagués superat el corresponent examen. Tenien particular cura del compliment d'aquesta norma els calderers que, a l'any 1.688, ho feren reflectir a les ordinacions, especificant que tampoc es podia encartar *mosso* d'allò que no s'estigués examinat⁸⁵.

Els mestres

El grau de mestre constituïa el màxim nivell professional al que es podia arribar dins de l'escalafó de l'Ofici. En principi, era privatiu del mestre el poder tenir obrador, fins i tot més d'un, pagant la corresponent confraria⁸⁶. Per obrir-lo, s'havia de comptar amb l'autorització dels sobreposats, fent-se acreedor d'un ban de 3 L. en cas contrari⁸⁷. Emperò la realitat sembla mostrar que no sempre era així i cal relacionar-ho directament amb la disposició de 1.691, ja comentada, i referida als fadrins segons la qual se'ls permetia tenir obrador propi, donat que ve a confirmar novament l'existència d'un sector de mestres que no gaudien de la possibilitat de tenir botiga i que es contractaven amb els altres mestres que si disposaven del potencial econòmic suficient o de relacions amb un "senyor" per tenir fins i tot més d'un obrador.

Eren el mestres els qui marcaven el ritme de la comunitat de l'Ofici, ja que d'ells depenia la imatge pública que d'aquest es tengués. Sols ells podien participar en els consells, d'assistència obligatòria⁸⁸ i accedir a algun dels càrrecs de govern que constituïen l'anomenat *Regiment de l'Ofici* o *Consell* del Col·legi.

Els sobreposats

Aquest càrrec és comú a tots els Oficis i es troba arreu amb alguna variació de nom (se'ls coneix també com a *majordoms*) i amb idèntiques funcions.

En general, qualsevol mestre podia ésser elegit sobreposat del seu Ofici, però en el Col·legi dels Ferrers se'ls exigia una condició més: la

⁸³ A.R.M. - Còdex 62 - f. 65v: Cap. 2.

⁸⁴ A.R.M. - Còdex 62 - f. 65-65v: Cap. 2.

⁸⁵ A.R.M. - Còdex 62 - f. 71v-72: Cap. 13.

⁸⁶ A.R.M. - Còdex 62 - f. 58: Cap. 7.

⁸⁷ A.R.M. - Còdex 62 - f. 57: Cap. 4.

⁸⁸ A.R.M. - Còdex 62 - f. 8: Cap. XV i f. 73: Cap. 16.

d'haver estat abans *levadors*⁸⁹ o comptables del seu art. D'entre els que havien exercit aquesta funció, segons la reglamentació de 1.543, s'elegien dos mestres que havien d'esser el *sobreposat major* i el *sobreposat menor* durant un any. Amb el jurament, es comprometien a vetlar pel bé de la comunitat. Aquesta obligació s'explicitava amb la realització de diverses funcions comuns al càrrec en tots els Col·legis. Havien de vigilar, mitjançant les *cerques* periòdiques, el compliment de les Ordinacions en relació a l'exercici de l'art, la redacció de les cartes d'aprenentatge i la realització del fadrinatge; també havien de controlar el pagament de les quotes de confraria i s'havien d'ocupar de la supervisió de matèries primes; havien de presidir els examen de mestre i eren els encarregats de dirigir i moderar les assemblees o *consells* dels mestres. A més a més, tenien la funció específica de mediadors en les disputes entre membres de l'Ofici⁹⁰.

Totes aquestes tasques no es realitzaven alhora, encara que suposaven una dedicació de temps que era un destorb a l'activitat professional dels mestres sobreposats, amb la consegüent pèrdua de beneficis. Però es considerava que l'exercici de les funcions pròpies d'aquest càrrec no mereixia cap salari, punint-se en canvi el fet de no complir amb els deures que tal dignitat implicava. Les úniques compensacions econòmiques eren els emoluments que es rebien per assistència als exàmens i l'exenció de pagar confraria durant l'any del càrrec.

Un cop finalitzat el període de manament, els sobreposats havien de rendir comptes de la seva gestió. A 1.543 ho havien de fer en presència dels dotze prohomes del Regiment⁹¹. A 1.580, es mudà tal mesura, passant-se a donar compte als sobreposats entrants en el mateix dia d'entrega de poders⁹².

Donada la diversitat d'activitats, era inevitable que, d'alguna manera, alguna d'elles predominàs, fins i tot manipulant les eleccions. Entre altres, aquest fou un dels motius que determinaren l'escisió del Col·legi en dos, ja que és detectable una certa preponderància dels calderers. A 1.674, s'havia establert que no podien coincidir dos mestres d'un mateix ofici en el càrrec de sobreposat, fent-se al·lusió expressa precisament als calderers⁹³. Amb motiu de la segregació, a 1.689, els ferrers d'obra grossa, per tal d'evitar tensions semblants en el seu sí, canviaren el sistema d'elecció directa, vigent fins el moment, pel de "*sach e sort*"⁹⁴. La introducció d'aquest sistema per part dels ferrers cal considerar-la com a molt tardana.

⁸⁹ A.R.M. - Còdex 62 - f. 4v: Cap. II.

⁹⁰ A.R.M. - Còdex 62 - f. 9v: Cap. XXII.

⁹¹ A.R.M. - Còdex 62 - f. 4v: Cap. III.

⁹² A.R.M. - Còdex 62 - f. 34-34v: Cap. 1.

⁹³ A.R.M. - Còdex 62 - f. 59: Cap. 10: "Item, s'ordena que de qui avant no pugen esser dos calderers sobreposats, sino un y lo altre haze d'esser espaser, llanterner, courer, deurador o armer".

⁹⁴ A.R.M. - A. i G. - Gremis - Caixa 10 - Lligall 30 - f. 13-13v: Cap. 2.

Des de 1.447 era general per a totes les institucions del Regne de Mallorca⁹⁵ i en el sí dels Col·legis de menestrals hi ha dades de la seva utilització des de 1.445, tota vegada que es té notícia de l'anul·lació de l'elecció de sobreposats en els Oficis de Paraires, Teixidors de Llana i Tintorers per part del governador precisament per no haver emprat aquest procediment⁹⁶.

A partir de 1.691, s'havien de fer dues bosses: un pels ferrers d'obra prima i un altre pels ferrers d'obra grossa. Tenien opció a ésser insaculats tots els "*els subjectes mes capaces a coneguda de la promenia*", però també es podia accedir a la insaculació mitjançant el pagament de 15 L.

Els prohomes

La *prohomonia* pot ésser definida com a l'orgue assessor dels sobreposats en el sí del Col·legi. A l'igual que aquells, sols tenien accés al càrrec de *prohome* els membres més ben considerats. El seu nombre variava d'un Ofici a altre, essent dotze en el de ferrers⁹⁷. Era un càrrec que, per regla general, es proveia pel mateix sistema que el de sobreposats i també per un període d'un any.

Entre el ferrers només es tenen notícies de la seva existència a les Ordinacions de 1.691, però s'ha d'inferir que n'hi havia amb anterioritat a aquesta data. La insaculació per a l'extracció de càrrec també es fonamentava amb la utilització de dues bosses, una pels ferrers d'obra prima i l'altra pels ferrers d'obra grossa⁹⁸. Cal suposar que se n'estreien fins a deu, ja que als així elets s'havien d'afegir els sobreposats cesants, completant-se amb ells el total de dotze.

També podien ésser insaculats previ pagament de 15 L. a la caixa. Com en el cas dels sobreposats, es tractava d'una considerable quantitat que obria les portes de l'elecció als membres econòmicament més afavorits, tant i més si es té en compte que s'exigia estar lliure de deutes per accedir al càrrec⁹⁹. D'aquesta manera, es ben palès que els sectors més

⁹⁵ Piña Homs; R. *El Gran i General Consell. Asamblea del Reino de Mallorca*. Diputació Provincial de Balears - Palma de Mallorca, 1.977. pp. 56-57.

⁹⁶ Bernat i Roca; M. *Els "III mesters de la llana" ...* T. II, f. 325.

⁹⁷ A.R.M. - Còdex 62 - f. 4v: Cap. III.

⁹⁸ A.R.M. - Còdex 62 - f. 91-91v: Cap. 2.

⁹⁹ A.R.M. - Còdex 62 - f. 90-90v: Cap. 1: "Se estatux y ordena que.s fassen dos bolsas, ço es una ha.ont seran insaculats los ferrers primaters, calderars y courers, que se intitulerá sach de sobreposats de obra prima y la altra a hont seran insaculats los ferrers de obra grossa, que se intitulerá sach de sobreposats de obra grosa, de las quals bolsas se.n treura un de cade obratge qui seran sobreposats per temps de tot un any , y en ditas bolsas seran insaculats los subjectes mes capaces a coneguda de la promenia, ab tal que si algun confrare se sera insaculat en ditas bolsas qui no sera elegit per la promenia sino per via directe o indirecte y per qualsevol medi degue pagar encontinent o en tenir.ne noticias lo Offici 15 L. que serviran per lo gasto de dit Offici, los quals sobreposats, finit lo any de son offci es quedaran de prohomens".

proletaritzats de l'Ofici no tenien gaire oportunitats d'accedir al regiment. Tal estat de coses es correspon amb el tancament que, a nivell general i per tot arreu, es produí en tots els Oficis al llarg del S. XVI, caracteritzat per la limitació de la competència i les dificultats en la promoció interna, i que de cap manera pot atribuir-se a la voluntat d'igualació de les fortunes, tal i com afirma algun autor¹⁰⁰.

El clavari i els oïdors de comptes

El clavari era l'encarregat de vetlar pels bens mobles i immobles del Col·legi i de la seva administració. La part més important d'aquest bens solia ésser la moble, constituïda pels ingressos derivats de les quotes de confraria, cartes d'aprenentatge i recartes, drets d'examen i bans. D'altra banda, les despeses eren resultat de l'adquisició de matèries primes, la satisfacció de censals i manlleus, i el que es podria definir com a "necessitats de representació" com la cera, la pólvora o les alimares per a participar en les processons i altres manifestacions religioses o no.

L'aparició del *clavari* en el sí dels Col·legis es relativament tardana, ja que pràcticament no es dona fins el S. XV. La creació del càrrec de *clavari* per part de l'Ofici de Ferrers data del 24 de juliol de 1.576. Era elet "a sach e a sort" i rebia com a salari 2,5 s. per lliure, havia de donar fermances per accedir al càrrec i la data assenyalada per passar comptes era la de Sant Antoni de gener¹⁰¹.

A l'any 1.691 s'introdüïren algunes modificacions substancials relacionades amb la seva elecció. Si bé es va mantenir el sistema de sac i sort, s'establí que havien d'existir bosses separades entre obra prima i obra grossa, extreient-se un any d'una i l'any següent de l'altra per tal de què hi hagues una alternància entre ambdues seccions i evitar suspicàcies. Es va mantenir la necessitat de donar fermances i s'introduí que el Regiment podia "*fer.lo posar en preso*" en cas de no poder respondre de les quantitats manejades¹⁰².

A 1.688 es creà el càrrec d'*oïdor de comptes* o encarregat de revisar i aprovar l'estat de la comptabilitat en nom del Regiment. Com tots els altres càrrecs, s'elegia a sac i sort. Els elegibles podien ésser fins a vint-i-quatre mestres distribuïts amb dues bosses (obra prima i obra grossa), dels que se n'estreien un de cada. En principi, els candidats havien d'ésser insaculats a proposta del Regiment, però, a l'igual que en el cas dels sobreposats, també en podia fer a títol individual amb el previ pagament de 15 L. a la caixa de la confraria¹⁰³.

¹⁰⁰ Rumeu de Armas *Historia de la Previsión ...*, pp. 182-183.

¹⁰¹ A.R.M. - Còdex 62 - f. 23.

¹⁰² A.R.M. - Còdex 62 - f. 92-92v: Cap. 3.

¹⁰³ A.R.M. - Còdex 62 - f. 92v: Cap. 4.

EL "SENYOR DE LA FERRERIA"

Les activitats de producció d'un ferrer, fos quina fos la seva especialitat, requeria, com qualsevol altra manufactura, una capacitat econòmica que permetés assegurar-se dos aspectes fonamentals. Per una part, l'accés a un obrador que regir. Per l'altra, l'adquisició de matèries primes.

El mestre, de no importa quin Ofici, no sempre disposava del capital necessari per invertir una producció i distribuir-la. D'aquí que en totes les activitats manufactureres es pugui detectar en més o manco precisió la presència d'una figura que els hi donava suport econòmic en forma de crèdit. Aquesta figura és el que s'anomena sempre el "senyor". Aquest era el qui s'ocupava de facilitar medis, instal·lacions i matèries primes al mestre, a canvi de què aquest subordinàs d'alguna manera la seva feina als interessos comercials d'aquell.

L'existència del *senyor*, ara per ara, es troba ben documentada en activitats tan diverses com la tèxtil¹⁰⁴, els forns de vidre¹⁰⁵, el sabó¹⁰⁶ o les gerrereries¹⁰⁷. En el cas concret dels obradors de l'Ofici de Ferrers es detecta fàcilment la seva presència, malgrat que les al·lusions són minses: sols una breu referència al paper que té el *senyor de l'obrador* en relació als fadrins.

Data de 1.543, però l'ausència de referències anteriors i posteriors no significa la inexistència o desaparició d'aquesta figura. Es tracta de la prohibició de què cap mestre o *senyor d'obrador* pogués acceptar cap fadrí que s'hagués negat a pagar la confraria¹⁰⁸.

Malgrat esser tan poca cosa, evidencia un fet cabdal: l'equiparació en autoritat entre mestre i senyor. Segons costum immemorial en el sí de tots els Oficis, havia d'esser privatiu del mestre el tenir obrador¹⁰⁹ i aquesta notícia cal relacionar-la amb les donades anteriorment sobre els

¹⁰⁴ Bernat i Roca; M. *Els "III mesters de la llana" ...* Tom II, f. 470-481; Tom IV, Quadre 24.

¹⁰⁵ Bernat i Roca; M./Serra i Barceló; J. "El forn de vidre del Carrer de Can Burgos. Nòtules per a l'estudi del vidre medieval i post-medieval a Mallorca" in B.S.A.L. Any CVIII, Tom XLVIII, n°846, pp. 91-114.

¹⁰⁶ Bernat i Roca; M. "La manufactura del sabó. Nòtules per al seu estudi" in Actes de les IX Jornades d'Estudis Històrics Locals: La manufactura urbana i els menestrals (S. XIII-XVI). Palma de Mallorca, 21-23 de Novembre de 1.990. Govern Balear/Conselleria de Cultura, Educació i Esports - Palma de Mallorca, 1.991, pp. 235-245.

¹⁰⁷ Bernat i Roca; M./Serra i Barceló; J. "La ceràmica de època cristiana en Mallorca. Estado de la cuestión". Comunicació presentada a Vème. Colloque International sur la ceramique medievale en Mediterranee Occidental. École Nationale d'Industrie Minérale de Rabat, 11-17 de novembre de 1.991 (en premsa).

¹⁰⁸ A.R.M. - Còdex 62 - f. 8v: Cap. XVII.

¹⁰⁹ Bonnassie; P. *La organización del trabajo en Barcelona a fines del S. XV*. C.S.I.C. Departamento de Estudios Medievales/Universidad de Barcelona. Instituto de Historia Medieval - Barcelona, 1.975, pp. 65-69.

fadrins amb obrador propi, els mestres treballant per compte d'un altre mestre i l'existència de mestres (o s'hauria de dir *senyors*?) regentant més d'un obrador.

Tot junt no fa sinó confirmar una organització del treball en la que el mestre no era el cap absolut de l'obrador ja que explícitament es regoneix el fet de què el *senyor* podia acollir operaris, decisió que s'ha de suposar pròpia d'aquell. Ve a evidenciar, per tant, de quina manera el mestre perdia una de les seves prerrogatives, ja que es reconeixia que el *senyor* agafava gent per treballa en els "seus" obradors, de la mateixa manera que en devia haver perdudes d'altres, com l'autonomia de producció¹¹⁰.

LES MATERIES PRIMES

La problemàtica de l'abastiment d'aquest Ofici per a les seves manufactures és tan diversa com variat és l'àmbit d'especialitats que s'acolleixen en un mateix Col·legi. El ferro, el coure, l'estany, el llautó, ... són una part d'aquestes matèries primes i el carbó constitueix possiblement l'únic nexa comú entre totes les especialitats.

Ara bé, l'abast d'aquest treball obliga a limitar el camp de recerca, a la vegada que aquest ve condicionat per la documentació manejada. De tots els productes, solsment dos han pogut ésser objecte d'un primer estudi: el carbó i el ferro, que donaren lloc a una fórmula d'abastiment característica del Col·legi de Ferrers: la *Botiga del Carbó* i la *Botiga del Ferro*. Ambdues institucions es plantejaren com a medi per solucionar els problemes d'abastiment, distribució i carestia (amb la seva doble accepció de manca del producte i preu) del mateixos.

La Botiga del Carbó

En relació als combustibles en general, Mallorca ha conegut les restriccions des d'antic. Pel que fa a la llenya en general, tal volta la disposició més coneguda sigui la de 1.330 que fa referència a la restricció del

¹¹⁰ Bernat i Roca *Els "III mesters de la llana" ...*, Tom I, ff. 234-255.

El cas dels tintorers, en aquest sentit, és paradigmàtic. El fort paper que jugaren els *senyors dels tints* arriba fins el punt de què erigiren un vertader *monopoli* que desplaçà l'Ofici, de tal manera que aquest, com a tal, perde el seu sentit com a corporació. Aquest fet, sumat a altres circumstàncies, determinà la desaparició del Col·legi al S. XV, que restà inoperant desde 1.478 a 1.671.

seu ús per a la fabricació de sabó i vidre¹¹¹, malgrat que, per altra banda, era contemplada com a mercaderia per a l'exportació¹¹².

El carbó vegetal¹¹³, l'emprat majoritàriament pels ferrers de l'illa fins el S. XVII, és un derivat de la llenya i es pot suposar que les tals restriccions, d'una manera o altra, l'afectaren, com sembla demostrar la prohibició de 1.509 de treure-ne del Regne¹¹⁴.

No és d'estranyar, per tant, que els ferrers actuassin d'una manera que els evitàs el trobar-se desproveïts. Des d'un principi, sembla que exerciren qualche tipus de control sobre aquest combustible. Així, des d'antic, es trobava disposat que qualsevol persona que dugués carbó de qualitat apropiada a les activitats dels ferrers, havia de descarregar aquest directament en el pati de la Casa de l'Ofici, on el mostassaf havia de procedir a mesurar-lo, fent-se mereixidors els infractors d'un ban de 3 L.¹¹⁵

Cal suposar que l'erecció de la corresponent *Botiga del Carbó* s'ha de situar abans del S. XVI, ja que per una referència en una acta de 1.580 es sap de l'orde d'un rendiment de comptes¹¹⁶, tot indicant més un període relativament important d'activitat que no la seva creació.

De quin era el funcionament d'aquesta *Botiga del Carbó* se'n té una idea aproximada gràcies a una acta de concessió de la mateixa redactada a 1.677. Es trobava situada dins la parròquia de Sta. Eulàlia i en aquest any, Bartomeu Massanet a. Figuera i Damià Cassa, sobreposats dels ferrers, l'entregaren a Miquel Mut, natural d'Esporles i veí de Ciutat, per un període de dos anys. Durant aquest temps, l'administrador es comprometia a tenir-la ben abastida i servir el carbó als confreres al preu estable de 1 L. 8 s. El carbó havia d'esser de pi, ben aixut, ben porgat i no apagat amb aigua de mar, i no podia esser comprat ni a Ciutat ni en el seu terme¹¹⁷.

¹¹¹ Sanxo; P.A. "Antichs privilegis y franquese del Regne: Regnat de Jaume II, 1.330-1.332" in B.S.A.L. Tom XI, n° 302, (1.905), p. 33.

¹¹² "Sobre comerciar com moros, excepto madera y otras (1.247)" in B.S.A.L. Tom. VI, p. 130.

"Sobre exportación de madera, pega, tea y resina de Ibiza a Aragón y otras tierras (1.335)" in B.S.A.L. Tom. XVII, pp. 253.

¹¹³ Sobre la seva elaboració tradicional: Llabres Ramis; J./Vallespir Soler; J. *Els nostres Arts i Oficis d'antany/III*. Estudis Monogràfics del Museu de La Porciúncula - Ciutat de Mallorca, 1.982: *Carboner*, pp. 307-319.

VV.AA. *Elements de la Societat pre-turística mallorquina*. Conselleria de Cultura, Educació i Esports/Govern Balear - Palma de Mallorca. 1.989: Valero Martí; G. "Sitges i Carboners", pp.119-130.

¹¹⁴ "Prohibició de treure carbó y altres coses del present Regne (1.509) in B.S.A.L. Tom. XXII, n^o, p. 133.

¹¹⁵ A.R.M. - Còdex 28: *Libre de privilegis, stabliments i ordinations del Molt Magnífichs Mostaçafe de la Ciutat y Regne de Mallorca (S. XIII-XVI)*, f. 49.

¹¹⁶ A.R.M - Còdex 62 - f. 35v: Cap. 5.

¹¹⁷ A.R.M. - Gremis - Caixa 10 - Lligall 4.

A diferència de la *Botiga del Ferro*, no sembla que es creàs cap conflicte entorn de la *Botiga del Carbó*. Ans al contrari, sembla que la seva funció fou prou positiva i apreciada, tota vegada que, fins i tot després de la segregació, el ferrers d'obra grossa optaren pel seu manteniment.

La Botiga del Ferro

Les partides de ferro a comprar tant podien esser de ferro nou com de vell. Per les ordinacions de 1.543 es sap que tota compra de ferro vell que es fes s'havia de notificar al sobreposats, per tal de què tenguessin esment en què el venedor pagàs els 2 d. del dissapte¹¹⁸ i de les compres que es realitzassin a espera també s'havia de donar avís als sobreposats¹¹⁹.

Segons B. Quetglas, els ferrers resolgueren crear la *Botiga del Ferro* com si d'una cooperativa es tractàs, tot cercant suprimir la intervenció dels intermediaris¹²⁰. La realitat, emperó, sembla esser diferent: la documentació patentitza que sorgí a conseqüència de les disensions entre els ferrers d'obra prima i els d'obra grossa, ja que les necessitats d'uns i altres eren ben diferents pel que fa a l'abastiment i consum de matèria prima.

Per tal de pal·liar aquest problema, a 16 d'abril de l'any 1.573 es decidí crear la *Botiga del Ferro* amb càrrec a la caixa de l'Ofici

"[.../ y axi com anam a comprar ferro de casa de aquell y l.altre, y tota hora no trobam, que.n comprassem de dita botiga"¹²¹.

La *Botiga del Ferro* havia d'instal·lar-se a les cases dels sobreposats i d'aquestes havia d'anar passant a les dels seus successors en els càrrec¹²², essent els d'aquell any mestre Jaume Massanet, calderer¹²³, i Gabriel Denús, ferrer. Si es donava el cas de què un dels sobreposats no volgués responsabilitzar-se de l'administració podia renunciar a favor de qualsevol altre confrare disposat a assumir-la¹²⁴.

El ferro sols es podia vendre a 4 s. per damunt del preu de compra, servint aquesta diferència per pagar el salari dels sobreposats pels treballs

¹¹⁸ A.R.M. - Còdex 62 - f. 5: Cap. V.

¹¹⁹ A.R.M. - Còdex 62 - f. 9: Cap. XXI.

¹²⁰ Quetglas *Los Gremios ...*, p. 128.

¹²¹ A.R.M. - Còdex 62 - f. 25v.

¹²² A.R.M. - Còdex 62 - f. 26.

¹²³ Aquest sobreposat apareix a l'Estim General de 1.576 com a un dels econòmicament més potents, amb bens immobles per valor de 575 L. corresponents a casa, hort i tros de terra entre la parròquia de Sta. Eulàlia i El Terme. Dins del grup ostenta un índex de 166 i en relació a Ciutat es situa en l'índex 389 (Veure Taula 2).

¹²⁴ A.R.M. - Còdex 62 - f. 30.

de gestionar la *Botiga* i per satisfer censals i pensions¹²⁵. Les partides per abastir la botiga les havien de comprar els sobreposats amb el vist i plau dels prohomes abans d'adquirir-les¹²⁶.

Amb tot, no era obligatori pels confreres efectuar les compres en aquesta *Botiga*, ja que el podien adquirir per lliure, però, de fer-ho així, s'havien de sotmetre a la *criada dels tres dies*¹²⁷ per tal de donar opció als altres confares a comprar-ne, a més d'haver de pagar a la *caixa* 2 s. per quintar¹²⁸. En aquests casos, a 1.688, s'especificà que aquell confrere que compràs 100 quintars de ferro o més n'havia d'oferir un terç a la comunitat o a la *Botiga* al mateix preu al que l'hagués comprat¹²⁹.

A 1.580 s'afegiren algunes disposicions complementàries. Els sobreposats vells havien de fer entrega de "*tot lo ferro tindran en se casa y en son poder*", frase que indica que no s'efectuava d'aquesta manera i que els sobreposats, tot fent valer la seva posició, aprofitaven per quedar-se'n una part. A més a més, se'ls obligava a presentar el llibre de comptes de l'administració de la *Botiga* al sobreposats nous, llibre en el que havien de constar no sols les partides cobrades, sinó també les venudes a espera, sots pena de 30 L. en cas de no haver-se fet¹³⁰.

Amb el temps, s'arribà a separar el càrrec de *botiguer* del de sobreposat, ja que aquests tipus d'abusos devien esser difícilment controlables. Segons disposició de 1.688, s'arribà a adoptar la decisió de què els encarregats de la *Botiga del Ferro* no poguessin esser sobreposats, almanco fins que haguessin rendit comptes de la seva gestió, penant-se amb un ban de 3 L. en cas de contrafer dita orde¹³¹.

Al mateix any, i tot cercant obviar el greus problemes econòmics que afectaven a l'abastiment de ferro, s'estipulà la imposició d'un dret tant sobre la compra de matèria prima com sobre la seva elaboració i que havia de recaptar-se per espai de 10 anys. Els criteris a aplicar eren els següents¹³²:

	1 quintar	1/2 quintar
ferro vell	1 reial castellà	1/2 reial castellà
ferro nou	1 reial mallorquí	1/2 reial mallorquí

¹²⁵ A.R.M. - Còdex 62 - f. 26v.

¹²⁶ A.R.M. - Còdex 62 - f. 30.

¹²⁷ *Capitols per lo exercici de la iurisdicció del Magnífichs Mostasaph decretats per Su Illustríssima del Señor Virrey a XXXI Agost MDCLXXIII*. Encara que d'any posterior al que s'està tractant, recolleix tota la sèrie de normes que, de temps immemorial, regien aquesta crida. Veure: Cap. 19, 20, 21, 22, 23 i 24, i pp. 28-29.

¹²⁸ A.R.M. - Còdex 62 - f. 26v-27.

¹²⁹ A.R.M. - Còdex 62 - ff. 68-68v: Cap. 7.

¹³⁰ A.R.M. - Còdex 62 - f. 34v: Cap. 2 i 3.

¹³¹ A.R.M. - Còdex 62 - ff. 69-69v: Cap. 8.

¹³² A.R.M. - Còdex 62 - f. 70v-71: Cap. 10.

ELS FERRERS i LA CIUTAT

D'acord amb les referències a l'abast, tradicionalment s'ha admès que els ferrers i assimilats de Ciutat es concentraven en tres nuclis: *Ferreria d'Amunt*, *Ferreria Baixa* i *Ferreria dels Llums* (Plànol 1).

La *Ferreria d'Amunt* es trobava a la Parròquia de Sta. Eulàlia i es correspon bàsicament amb l'actual *Carrer de la Ferreria* i vies adjacents¹³³, tot ocupant un espai que va des de la *Porta de Sant Antoni* a la *Plaça del Mercadal*, factors que determinaren que, en distints moments, també fos coneguda com a *Ferreria del Mercadal* i *Ferreria de Sant Antoni* o de la *Porta de Sant Antoni*¹³⁴. Es concentraven en ella majoritàriament el ferrers d'obra grossa, degut a la seva relació amb les tasques agrícoles¹³⁵, essent aquest emplaçament idoni ja que hi confluen les principals vies de comunicació amb la Part Forana com són les carreteres d'Inca, Lluçmajor i Manacor. Aquesta concentració determinà també que, quan l'escisió de 1.688, els ferrers d'obra grossa establissin en aquesta zona la seva nova Botiga, concretament a la desapareguda església de Sant Antoni de Pàdua¹³⁶.

L'anomenada *Ferreria del Llums* també es situava en la Parròquia de Santa Eulàlia¹³⁷ i designava tot un conjunt de carrerons (Plànol 2) que pràcticament varen desaparèixer amb l'obertura del *Carrer Colon*¹³⁸. També degut al seu emplaçament, són varis els noms amb els que ha estat coneguda: *Ferreria de la Pescateria*¹³⁹, *de les Copinyes*¹⁴⁰ i *de Cort* o *de les Corts*¹⁴¹. Rebia el seu primer nom perquè en ella s'hi trobaven gairebé la totalitat dels obradors dels ferrers d'obra prima dedicats a la confecció de llums¹⁴², i que també donaren nom a un carrer, dels que encara resta un

¹³³ Zaforteza y Musoles; D. *La Ciudad de Mallorca. Ensayo Histórico-Toponímico/III*. Ajuntament de Palma - Palma de Mallorca, 1.989, pp. 285, 291.

Ib. Idem. *La Ciudad de Mallorca. Ensayo Histórico-Toponímico/IV*. Ajuntament de Palma - Palma de Mallorca, 1.989, p. 10.

¹³⁴ Zaforteza y Musoles *La Ciudad de Mallorca .../III*, pp. 294-295.

¹³⁵ Furió; A. *Panorama de las Islas Baleares*. Imprenta de Pedro José Gelabert - Palma (de Mallorca), 1.840, p. 75.

¹³⁶ Ripoll; L. *Sant Antoniet de Sa Porta*. Panorama Balear, n° 123 - Palma de Mallorca, 1.986.

¹³⁷ Zaforteza y Musoles *La Ciudad de Mallorca .../III*, p. 293.

¹³⁸ Zaforteza y Musoles *La Ciudad de Mallorca .../III*, p. 36.

¹³⁹ Zaforteza y Musoles *La Ciudad de Mallorca .../III*, p. 294.

¹⁴⁰ Zaforteza y Musoles *La Ciudad de Mallorca .../III*, p. 291.

¹⁴¹ Zaforteza y Musoles *La Ciudad de Mallorca .../III*, p. 292.

¹⁴² Llabrés Ramis; J. *Els llums en la Història de Mallorca*. Estudis Monogràfics del Museu Arqueològic de la Porciúncula, n° 5 - Ciutat de Mallorca, 1.977. Per a la diversitat de tipus d'aquesta casta de llums, generalment d'oli, i fets amb llauna, llaütó o ferro, veure les pp. 62-183.

tram¹⁴³. En ella igualment hi treballaven els artesans de l'aram, donant nom a un dels carrers més destacats del redol, el *Carrer dels Calderers*¹⁴⁴, actualment desaparegut.

Per la seva part, la *Ferreria Baixa* es localitzava la Parròquia de Sant Nicolau i desaparegué absorbida amb la prolongació del *Carrer de Paraires*¹⁴⁵. Tampoc es va veure aliena a la varietat de denominacions, havent rebut les de *Ferreria del Born*¹⁴⁶ per la seva proximitat a aquest indret, *Ferreria Menor*¹⁴⁷ o *Ferreria de Sant Francesc*¹⁴⁸, tot prenent el nom del veïnat Convent de Sant Francesc de Paula.

Menció a part mereix l'anomenada *Botiga de la Ferreria*, documentada a 1.516, que formava part del complexe de les Drassanes i en la que s'emmagatzamaven diversos materials relacionada amb la construcció naval i defensa de la Ciutat¹⁴⁹. Es tracta possiblement, de la mateixa instal·lació que en el Cadastre de 1.685 surt anomenada com a *Ferreria del Rey* i ubicada a la illeta 214 que és, precisament, la de les Drassanes.

La ubicació d'un obrador de qualsevol de les activitats desenvolupades pels ferrers es troba condicionada per la necessitat d'aigua que comporta. Cal, per tant, tenir present que la distribució d'aquest tipus d'obrador ha respondre, d'alguna forma a aquesta circumstància.

Disortadament, no és possible confeccionar una plànol de distribució d'obradors pel S. XV, ja que els illetaris a l'abast no s'han pogut reconstruir suficientment¹⁵⁰. No succeeix el mateix pel que fa els S. XVI i XVII, ja que, a partir de les dades de l'Estim General de 1.576 i el Cadastre de 1.685 sí que es pot procedir a una localització, encara que només sigui de forma aproximada pels illetaris recomptats per D. Zaforteza y Musoles¹⁵¹, encara que també són incomplets. D'ella (Plànols 3 i 4) es desprèn que la major concentració d'obradors es dona realment en les zones ja esmentades, principalment en les de la *Ferreria d'Amunt* i la *Ferreria dels Llums*, com per altra banda també demostren les xifres (Taula 6). La parròquia de Santa Eulàlia és la que major nombre d'aquest artesans ha agomolat en tot moment (Gràfiques 9, 10, 11 12 i 13). En el cas del crescut nombre de botigues que s'arriba a donar a la *Ferreria dels Llums* a 1.576 no pot tenir més explicació que el resultat d'una llarga trajectòria.

¹⁴³ Zaforteza y Musoles *La Ciudad de Mallorca .../IV*, pp. 129-130.

¹⁴⁴ Zaforteza y Musoles *La Ciudad de Mallorca .../I*, pp. 266-267.

¹⁴⁵ Zaforteza y Musoles *La Ciudad de Mallorca .../III*, pp. 291.

¹⁴⁶ Zaforteza y Musoles *La Ciudad de Mallorca .../III*, pp. 292.

¹⁴⁷ Zaforteza y Musoles *La Ciudad de Mallorca .../II*, pp. 294.

¹⁴⁸ Zaforteza y Musoles *La Ciudad de Mallorca .../III*, pp. 295.

¹⁴⁹ Pons; A. *Historia de Mallorca/V: Instituciones, Cultura y Costumbres (S.XII-XVII)*. Gráficas Miramar - Palma de Mallorca, 1970, pp. 69-71.

¹⁵⁰ Barceló Crespi; Mª *Ciutat de Mallorca...*, pp. 122-123.

¹⁵¹ Zaforteza y Musoles *La Ciudad de Mallorca .../I*, pp. 139-197.

Recordi's com aquest topònim és conegut des de 1.235 (vid ut infra) i una ubicació tan primerenca no pot explicar-se si no és per la immediata ocupació dels obradors islàmics ja existents. Això, en part, pot esser esbrinat confrontant la localització de les tres *Ferrerries* amb la xarxa hidràulica de Ciutat. Aquesta, a hores d'ara, tot just comença esser coneguda¹⁵², com la de la resta de Mallorca¹⁵³. Els recents estudis sobre la distribució d'aigües en època islàmica i la seva pervivència dresprés de la conquesta¹⁵⁴ permeten veure (Plànol 1) com aquests nuclis es situen efectivament sobre importants ramals de la Sèquia de la Vila.

La *Ferrerria dels Llums* s'abastia mitjançant una densa xarxa de ramals que cobria bona part dels carrers que la componien, com és el cas del *Carrer dels Fideus*, *Carrer de l'Infern*, i el *Carrer de la Pescateria* (Plànol 2), tal i com ho demostren els registres de l'anomenat *Còdex Çagarriga* de 1.380 quan fa referència als diversos canons tan de l'indret de la *Pescateria* pròpiament dita¹⁵⁵, com del *Carrer de la Ferreria* que ve a correspondre's amb el pròpiament dit de la *Ferrerria dels Llums*¹⁵⁶.

La presència dels obradors musulmans, a més a més, ve confirmada pel *Capbreu de Nunó Sanç* que, en còpia de 1.304, recolleix les donacions de la seva porció del *Repartiment* fetes a l'any 1.232. D'acord amb aquestes, es té notícia d'almanco deu donacions¹⁵⁷ referidas a "operato-

¹⁵² Fontanals Jauma; R. *Un plànol de la Sèquia de La Vila del XIV (Ciutat de Mallorca)*. Quaderns de Ca La Gran Cristiana, n°5. Museu de Mallorca - Ciutat de Mallorca, 1984. Bernat i Roca; M./Serra i Barceló; J. "Materiales gráficos para el estudio del abastecimiento de aguas en Ciutat de Mallorca (S. XIV-XVII)" in *I Coloquio de Historia y Medio Físico: El Agua en zonas áridas: Arqueología e Historia*. Almería, 14-15-16 de Diciembre de 1989. Instituto de Estudios Almerienses de la Diputación de Almería - Almería, 1989, Tomo II, pp. 837-860.

¹⁵³ Barceló; M./Carbonero; Mª A./Martí; R./Rosselló-Bordoy; G. *Les aigües cercades. (Els qunat[s] de l'Illa de Mallorca)*. Institut d'Estudis Balearics - Palma de Mallorca, 1986. Carbonero; M^aA. "Sistema hidràulic i repartició col·lectiva de l'aigua a Mallorca: Un model d'adaptació ecològica" in B.I.E.B. Any IV, n° 14 (Setembre, 1984), pp. 9-16.

Cañellas i Serrano; N./Tortella i Araque; J. *La gestió tradicional de l'aigua a Valldemossa: Son Ferrandell, Son Oleza, Vistamar*. EMAYA. Col·lecció Gorg Blau, n°1 - Palma de Mallorca, 1992.

Carbonero; Mª A. *L'espai de l'aigua. Petita hidràulica tradicional a Mallorca*. Consell Insular de Mallorca - Palma de Mallorca, 1992.

Tudela Villalonga; Ll. *El control de l'aigua a la Mallorca medieval*. El Calaix d'El Tall, n°7 - Palma de Mallorca, 1992.

¹⁵⁴ Riera Frau *Evolució Urbana...*, Tom I, ff. 51-58.

¹⁵⁵ Sancho y Vicens; P.A./Pons Fàbregues; B. *Còdice Çagarriga. Diligencias practicadas por el gobernador Francisco de Çagarriga para normalizar el uso de las aguas de la Fuente de la Villa y documentos presentados por los usuarios*. Escuela tipográfica de la Casa de La Misericordia - Palma (de Mallorca), 1898, pp. 13-139; 28, 29, 33 a 37.

¹⁵⁶ Sancho/Pons *Còdice Çagarriga...*, pp. 139-140; 38, 39, 41 i 42, 43 i 44.

¹⁵⁷ Aguiló; E. de K. "Capbreu ordenat l'any 1304 dels establiments y donacions fet per Don Nuno Sanç, de la seva porció" in B.S.A.L. Any XXIX, Tom XIV, n° 395, (Febrer, 1913), pp. 209-224:

rium" realitzades en la denominada *Fabraria*, devora la Plaça de Santa Eulàlia i que no pot esser entesa d'altra manera que la ferreria musulmana, tal i com explícitament anomena un dels esmentats registres (nº 121) o el ja referit Joan Boix, que en fou beneficiari d'un (nº 92). Notícia d'altres obradors en el mateix any i indret, ja que la possessió d'aquest tipus d'instal·lacion fou objecte de repartició entre els magnats, n'és la de l'entrega, per part del Bisbe de Girona, dels seus obradors al seu nebot Guillem de Torrella¹⁵⁸, confrontants, no sols amb els de Nunó Sanç, sino també amb altres del comte d'Empuries, i l'abat de Sant Feliu de Guixols.

La *Ferreria d'Amunt* rebia les aigües del ramal que, des de el cap d'amunt del Carrer dels Olms, anava a parar a la Calatrava¹⁵⁹, tot seguint un recorregut que inclou el Carrer de la Ferreria complet. Amb el progressiu creixement de l'Ofici i l'absorció de les especialitats més relacionades amb l'activitat agrícola, s'aniria creant un nou centre, no detectat en època islàmica. Per altra banda, aquest desplaçament també es donà amb les adobaries, que es traslladaren del seu primitiu emplaçament al Barri de Sa Calatrava, només que en aquest cas el nucli original acabà per desaparèixer.

El centre dels obradors era la *fornal* o gran fogó contruït de mitjans de pedra que combinat amb les *manxes* o altre dispositiu avivador del foc serveix en les ferreries per escalfar els metalls que s'havien de treballar, segons el model de la reconstruïda a la Sala XIV del Museu de Mallorca - Secció Etnològica (Muro)¹⁶⁰. El nombre de fornals que hi hagués en un obrador determinava l'enlairada d'aquest i cal relacionar-ho amb el nombre d'obradors permés a cada mestre. Ja ben entrat el S. XVII, s'arribà a prendre com a referència per la repartició de les talles internes de l'ofici i demés contribucions del mateix, com la confraria, pretenint-se amb aquesta darrera que, en el cas concret dels mestres que tenguessin dues

nº 69: A B. de Yspania, de Barchinona et prolis et sucesoris.

nº 73: A Guillermo Franchet et tuis.

nº 74: A. Arnaldo Ferrer de Gomtaril.

nº 88: A. Petro Sturz et tuis.

nº 92: A Johanni Box.

nº 95: A Raymundo de Costoga et Naluire uxoir tue.

nº 100: A. Garcie Ferrario et tuis.

nº 121: A Guillermo de Bisaldum et uxori tue.

nº 125: A Guillermo Baseldoni et Vives uxori.

Ib. Idem. Any XXIX, Tom, XIV, nº 397 (Abril, 1913), pp. 241-256:

nº 230: Johanni de Perpiniano et Ferrarie uxori tue

¹⁵⁸ Pérez Martínez; L. "*Corpus Documental Balear (II)*" in *Fontes Rerum Balearium*. Volumen II nº 1 (1978), pp. 1-64, Document 175.

¹⁵⁹ Fontanals Jauma *Un plànol...*, pp. 52 i 64.

¹⁶⁰ Rosselló-Bordoy; G. *Museo de Mallorca. Sección Etnológica: Salas de Oficios Artesanos*. Comisaría Nacional de Museos y Exposiciones - Madrid, 1976, pp. 19-20.

fornals, pagassin doble confraria¹⁶¹. Lògicament, tal mesura no fou ben vista pels mestres afectats que feren les passes pertinents per a que tal ordinació no es duqués en davant. A 1.687 esclatà la qüestió, tot al·legant, entre altres raons que

*"[...] puis an molts officis se experimenta lo opost signant an los gerrers qui quiscun an.las suas gerrerias tenan tres o quatre forns, set o vuyt rodes; axi los tixedors de lli, de llana y altres per treballar mestres confreres pobres, qui ab lo qui alcansan passen llurs vidas ab ses mullers y infans"*¹⁶²

De bell nou apareix el fenomen del subarrendament del treball, denunciant ben clarament l'existència de *mestres confreres pobres* que no tenen altre medi de vida que els que els hi proporcionen els mestres ben estants o els *senyors de ferreria*. Cal creure que aquests mestres pobres, juntament amb un bon nombre de fadrins, són els membres de l'Ofici que no apareixen mai a les talles, estims i cadastres, i que són el sector "miserable" del col·lectiu. Els qui formen la cúpula de l'Ofici, o els qui la controlen des de fora, es serveixen d'ells ja no sols com a simple massa proletària, sinó com a excusa per a la defensa del seu benestar¹⁶³.

CONCLUSIONS

El que fins aquí s'ha pogut esbrinar sobre l'Ofici de Ferrers, contrastat amb el que, ara per ara, es sap d'altres Oficis (paraires, teixidors de llana, tintorers, saboners, assaonadors, vidriers, picapedrers,...) ve a sustentar part de les hipòtesis rectores de les recerques d'aquest tipus realitzades fins el moment, tals com:

*la gran atomització que es donava en el sí de la majoria de les manufactures que es tradueix en el bon nombre d'especialitats agrupades en un sol Col·legi.

*la presència de tota una xarxa de relacions no tan sols en el sí d'una mateixa producció sinó amb altres activitats teòricament ben diferenciades i aparentment no vinculables.

¹⁶¹ A.R.M. - A. i G. - Gremis - Caixa 10 - Lligal 23: f. 1.

¹⁶² A.R.M. - A. i G. - Gremis - Caixa 10 - Lligal 23: f. 2.

¹⁶³ Bernat i Roca; M./Serra i Barceló; J. "L'aprenentatge d'un ofici: Graffiti arquitectònics a la Seu de Mallorca" in B.S.A.L. Any C.V, Tom XLV, nº843 (1989), pp. 177-213. Sobre la proleterització en el marc d'aquesta activitat.

Bernat i Roca *Els "III mestres de llana"...*, Tom I, ff. 104-110; 175-178 i 226-233; Tom II, ff. 494-499. Ofereix la panoràmica d'aquesta cadena de dependències en el sí de la manufactura tèxtil llanera.

*la existència d'una cadena de dependències entre els membres d'una mateixa manufactura que els divideix en tres sub-grups ben específics: la cúpula dominant, una "classe mitja" i els "miserables" de l'Ofici.

*la figura del "*senyor*" i el seu paper com element de valoració difícilment precisable fins que es definesqui el seu autèntic abast com element extern al Col·legi.

*la necessitat d'esbrinar amb la màxima claretat possible quin és el mecanisme que permet el pas de *mestre* autònom benestant a "*senyor de l'obrador*".

Evidentment, aquestes hipòtesis requereixen un major ventall d'Oficis coneguts per tal d'assolir una bona visió de conjunt de l'organització del treball, però, en el present cal aventurar-se a suposar que el que abans s'ha enunciat és de compliment universal en la quasi totalitat d'ells.

Taula 4:

Freqüència d'interval·ls en els índexs dels bens dels Ferrers de Ciutat de Mallorca en relació al grup.

Interval	1.478		1.576		1.685	
	Num.	%	Num.	%	Num.	%
0	0		0		0	
10	0		0		1	1,69
20	0		3	5,26	2	3,39
30	0		5	8,77	3	5,08
40	2	4,26	6	10,53	3	5,08
50	12	25,53	9	15,79	12	20,34
60	0		6	10,53	5	8,47
70	0		9	15,79	9	15,25
80	15	31,91	5	8,77	2	3,39
90	0		0		2	3,39
100	0		1	1,75	3	5,08
110	0		1	1,75	4	6,78
120	4	8,51	0		0	
130	10	21,28	2	3,51	3	5,08
140	0		1	1,75	0	
150	0		2	3,51	3	5,08
160	3	6,38	1	1,75	0	
170	0		1	1,75	0	
180	0		0		1	1,69
190	0		1	1,75	1	1,69
200	1	2,13	1	1,75	1	1,69
210	0		0		0	
220	0		0		0	
230	0		0		0	
240	0		0		0	
250	0		0		1	1,69
260	0		0		0	
270	0		0		0	
280	0		0		0	
290	0		0		1	1,69
300	0		0		0	
310	0		0		0	
320	0		1	1,75	0	
330	0		0		0	
340	0		0		0	
350	0		0		0	
360	0		0		1	1,69
370	0		0		0	
380	0		0		1	1,69
390	0		0		0	
400	0		0		0	
410	0		0		0	
420	0		0		0	
430	0		0		0	
440	0		0		0	
450	0		0		0	
460	0		0		0	
470	0		0		0	
480	0		0		0	
490	0		0		0	
+500	0		2	3,51	0	

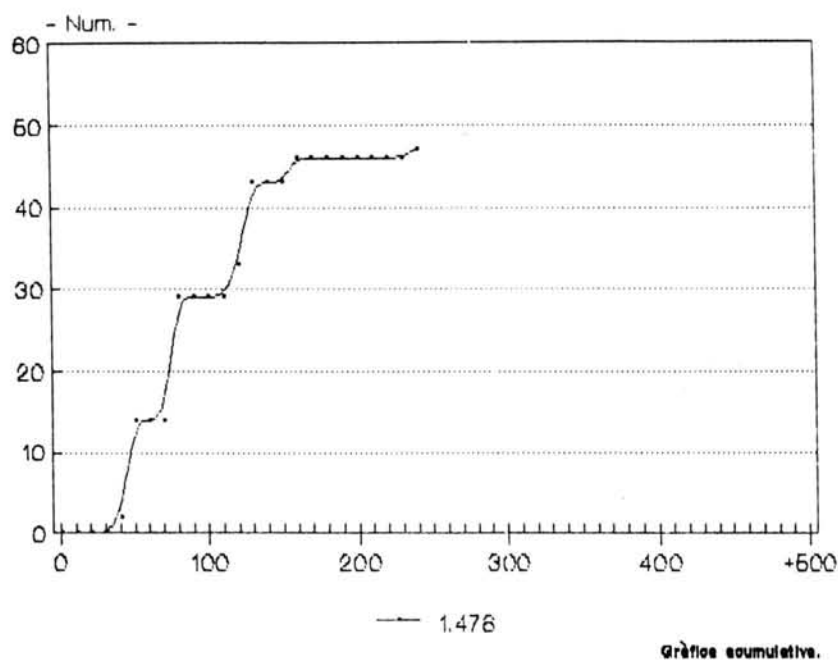
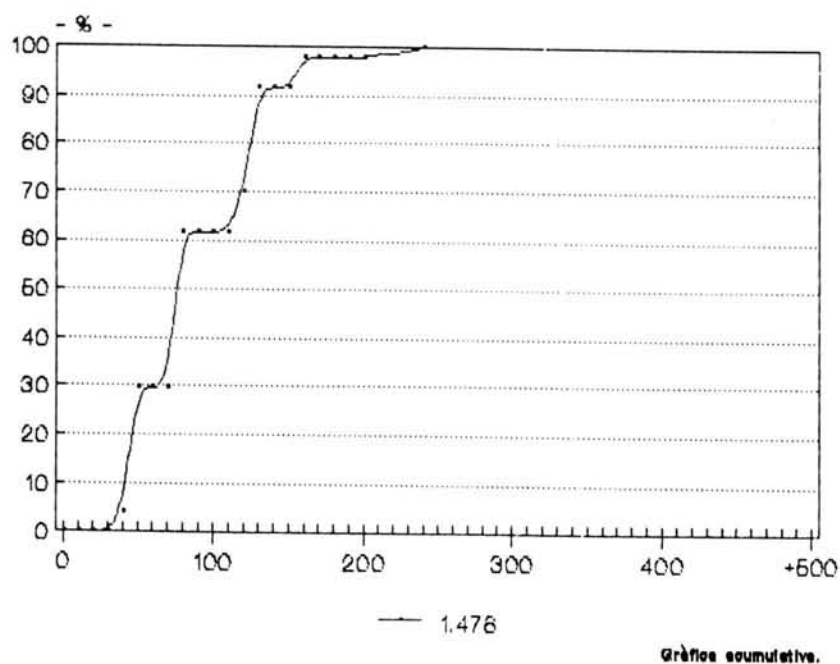
Taula 5:

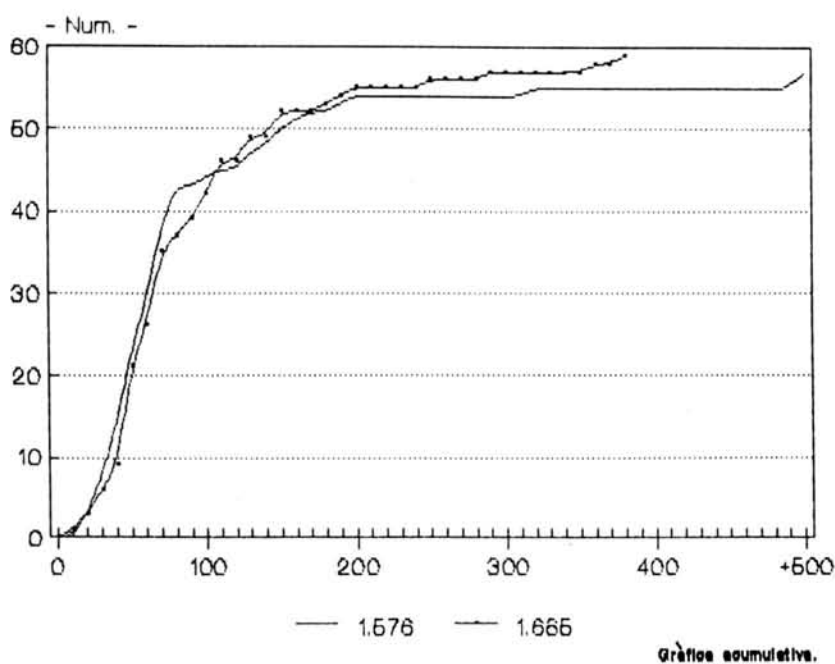
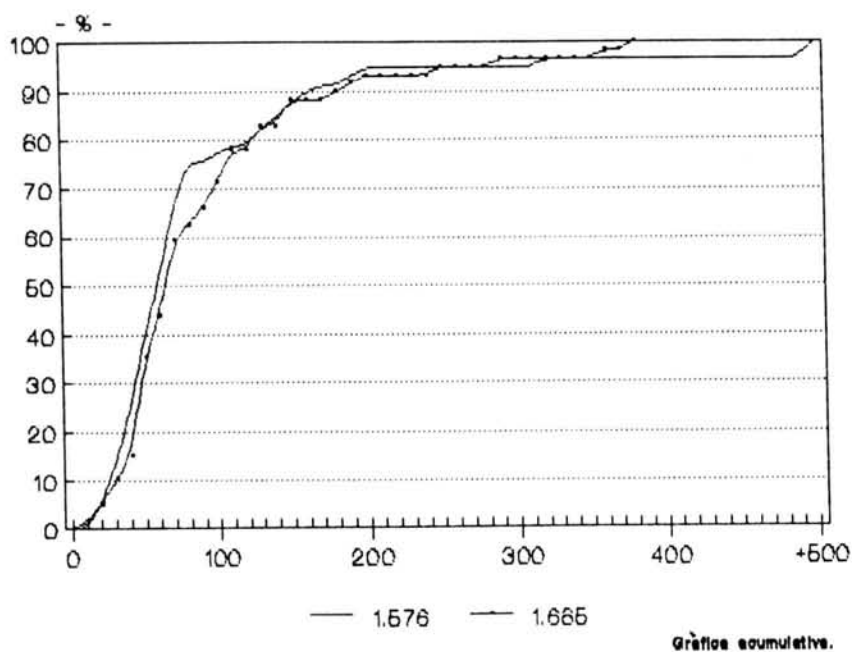
Freqüència d'intervals en els índex dels bens dels
Ferrers de Ciutat de Mallorca en relació a la Ciutat.

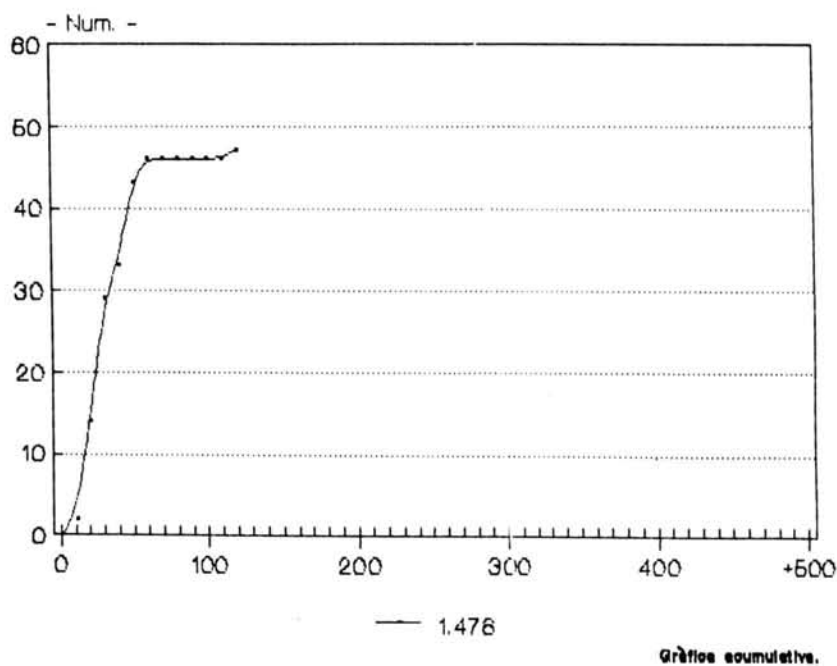
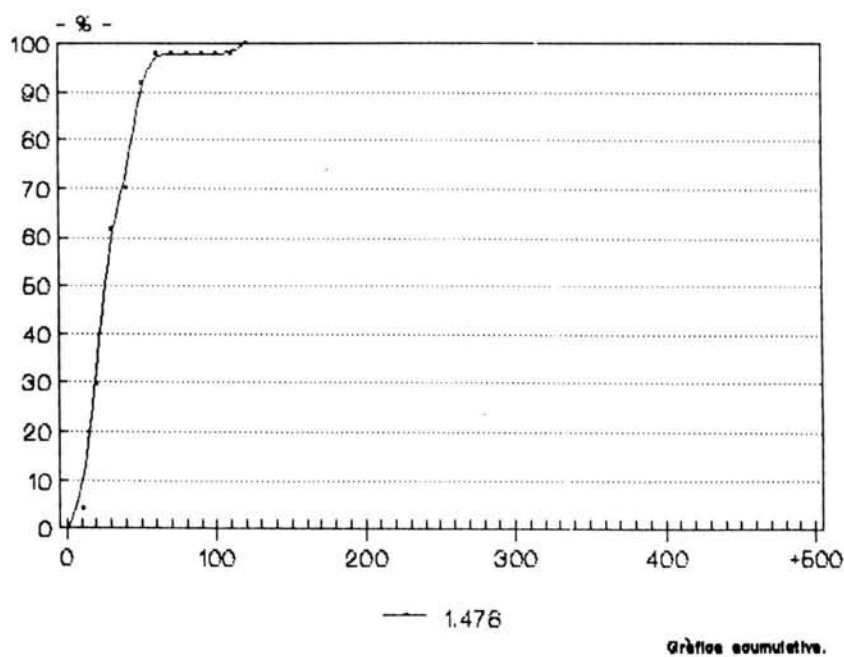
Interval	1.478		1.576		1.685	
	Num.	%	Num.	%	Num.	%
0	0		0		0	
10	2	4,26	0		0	
20	12	25,53	0		1	1,69
30	15	31,91	0		0	
40	4	8,51	0		1	1,69
50	10	21,28	0		0	
60	3	6,38	3	5,26	1	1,69
70	0		1	1,75	2	3,39
80	0		4	7,02	1	1,69
90	0		0		2	3,39
100	0		6	10,53	1	1,69
110	0		3	5,26	0	
120	1	2,13	0		5	8,47
130	0		6	10,53	1	1,69
140	0		0		6	10,17
150	0		6	10,53	3	5,08
160	0		5	8,77	2	3,39
170	0		1	1,75	3	5,08
180	0		3	5,26	6	10,17
190	0		0		0	
200	0		5	8,77	1	1,69
210	0		0		1	1,69
220	0		0		1	1,69
230	0		1	1,75	1	1,69
240	0		0		1	1,69
250	0		0		2	3,39
260	0		0		0	
270	0		1	1,75	0	
280	0		0		4	6,78
290	0		0		0	
300	0		0		0	
310	0		0		0	
320	0		2	3,51	0	
330	0		1	1,75	3	5,08
340	0		0		0	
350	0		0		0	
360	0		0		0	
370	0		2	3,51	3	5,08
380	0		1	1,75	0	
390	0		0		0	
400	0		1	1,75	0	
410	0		0		0	
420	0		0		0	
430	0		0		1	1,69
440	0		0		0	
450	0		0		0	
460	0		1	1,75	1	1,69
470	0		1	1,75	0	
480	0		0		0	
490	0		0		1	1,69
+500	0		3	5,26	4	6,78

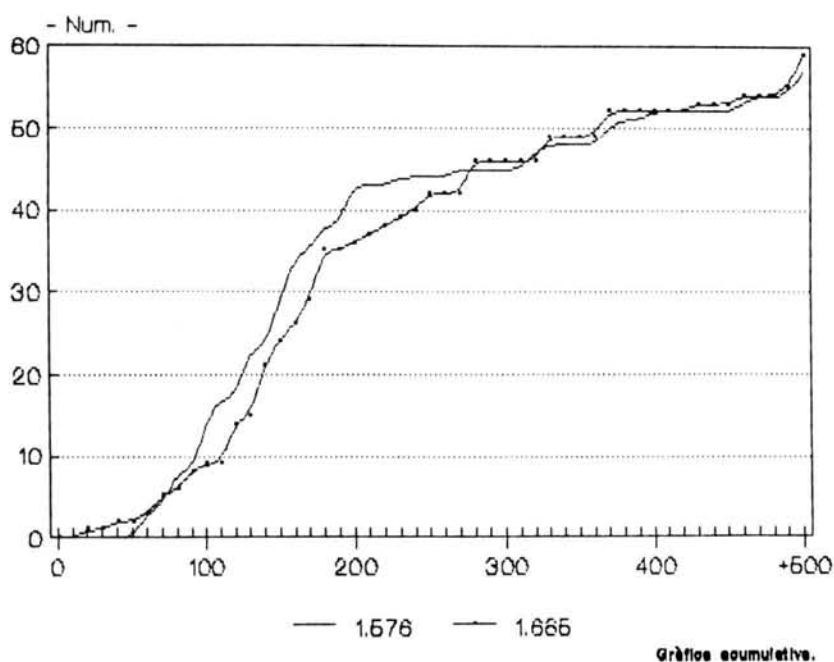
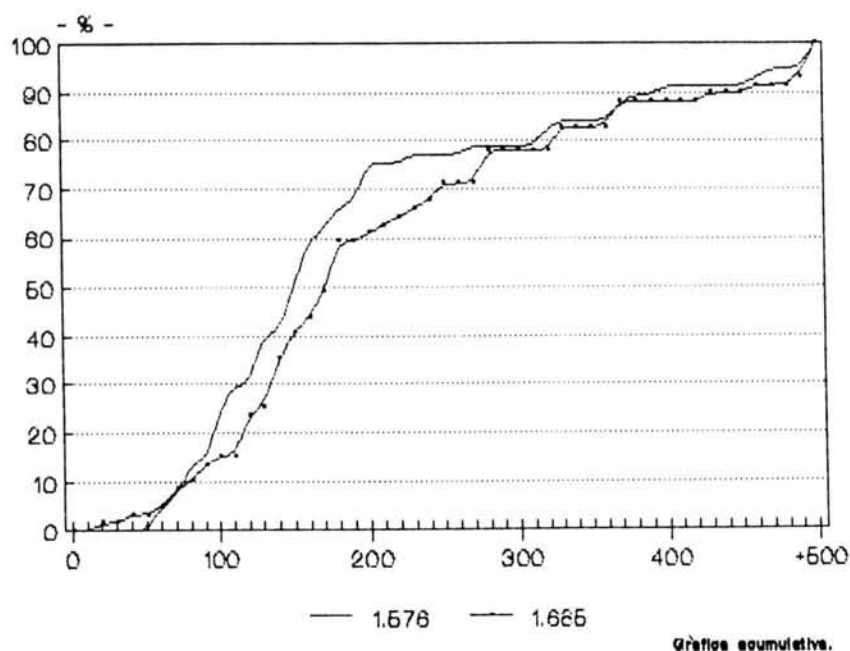
Taula 6. Evolució del número de Ferrers i assimilats per parròquies
(s. XV-XVII)

Parròquia	1.478		1.483		1.512		1.576		1.685	
	Num.	%	Num.	%	Num.	%	Num.	%	Num.	%
Sta. Eulàlia	26	55,32	44	63,77	41	74,55	49	86	48	81,36
St. Miquel	4	8,51	5	7,25	4	7,27	4	7	3	5,09
Sta. Creu	6	12,77	10	14,49	2	3,64	1	2	0	0,00
St. Nicolau	9	19,15	6	8,70	7	12,73	1	2	7	11,86
St. Jaume	2	4,26	4	5,80	1	1,82	0	0	0	0,00
El Terme	0	0,00	0	0,00	0	0,00	2	4	1	1,69
Total:	47	100	69	100	55	100	57	100	59	100

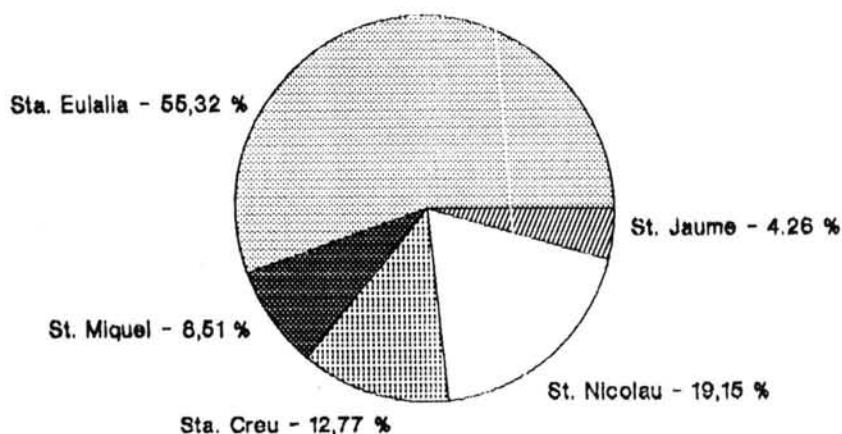
Gràfica 1: Bens dels Ferrers en relació al grup.**Gràfica 2: Bens dels Ferrers en relació al grup.**

Gràfica 3: Bens dels Ferrers en relació al grup.**Gràfica 4: Bens dels Ferrers en relació al grup.**

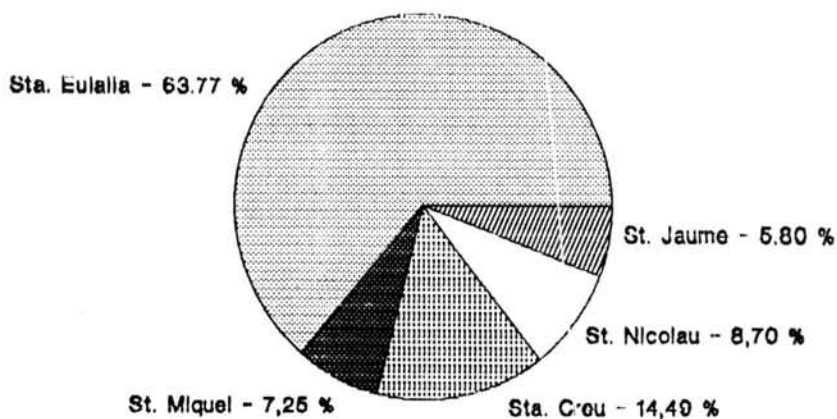
Gràfica 5: Bens dels Ferrers en relació a Ciutat.**Gràfica 6: Bens dels Ferrers en relació a Ciutat.**

Gràfica 7: Bens dels Ferrere en relació a Ciutat.**Gràfica 8: Bens dels Ferrere en relació a Ciutat.**

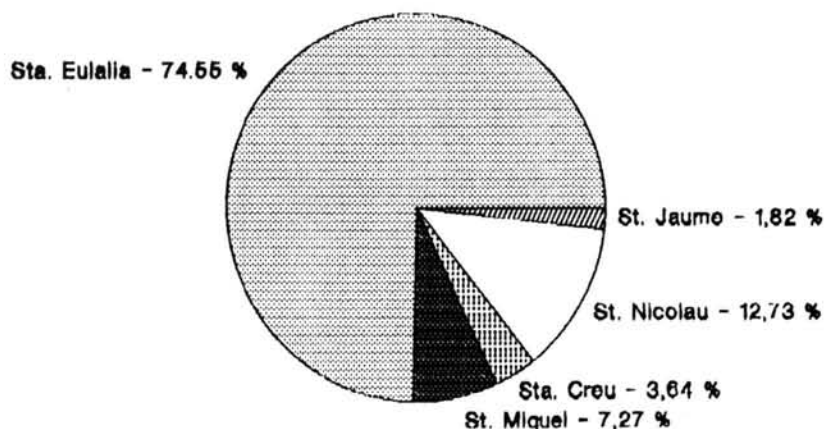
Grafica 9: Distribucio dels Ferrers i assimilats per parròquies a Ciutat de Mallorca - 1.478.

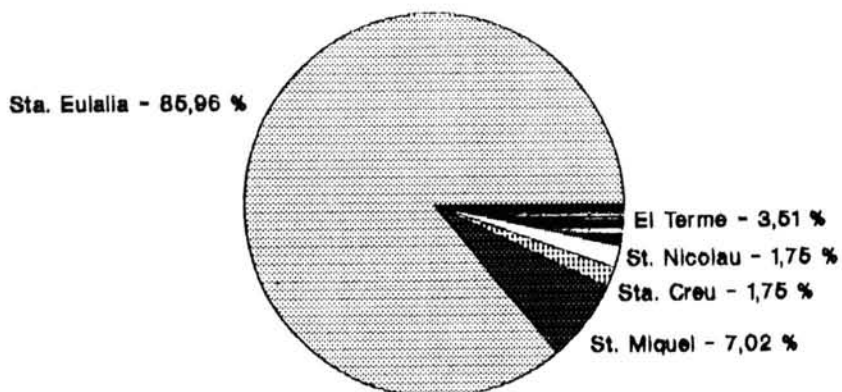
Grafica 10: Distribucio dels Ferrers i assimilats per parròquies a Ciutat de Mallorca - 1.483.

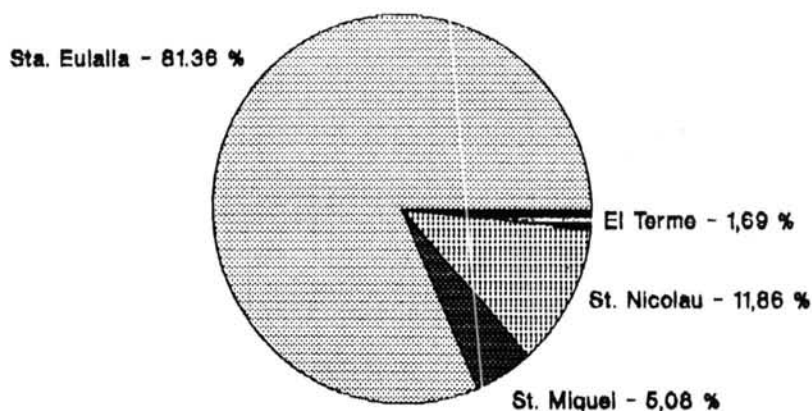
Grafica 11: Distribucio dels Ferrers i assimilats per parròques a Ciutat de Mallorca - 1.512.

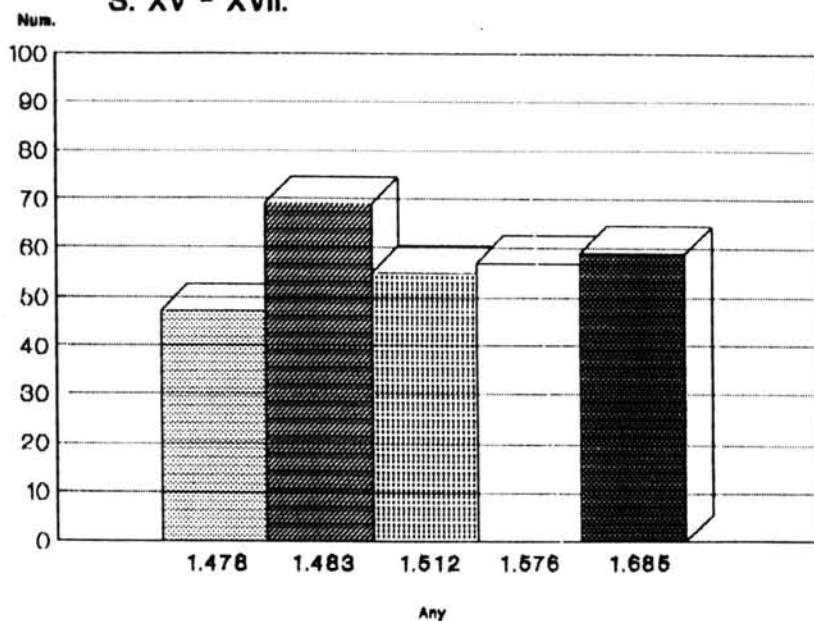
Grafica 12: Distribucio dels Ferrers i assimilats per parròques a Ciutat de Mallorca - 1.576.

Grafica 13: Distribucio dels Ferrers i assimilats per parròquies a Ciutat de Mallorca - 1685.

Grafica 14: Evolucio dels Ferrers i assimilats a Ciutat de Mallorca. S. XV - XVII.

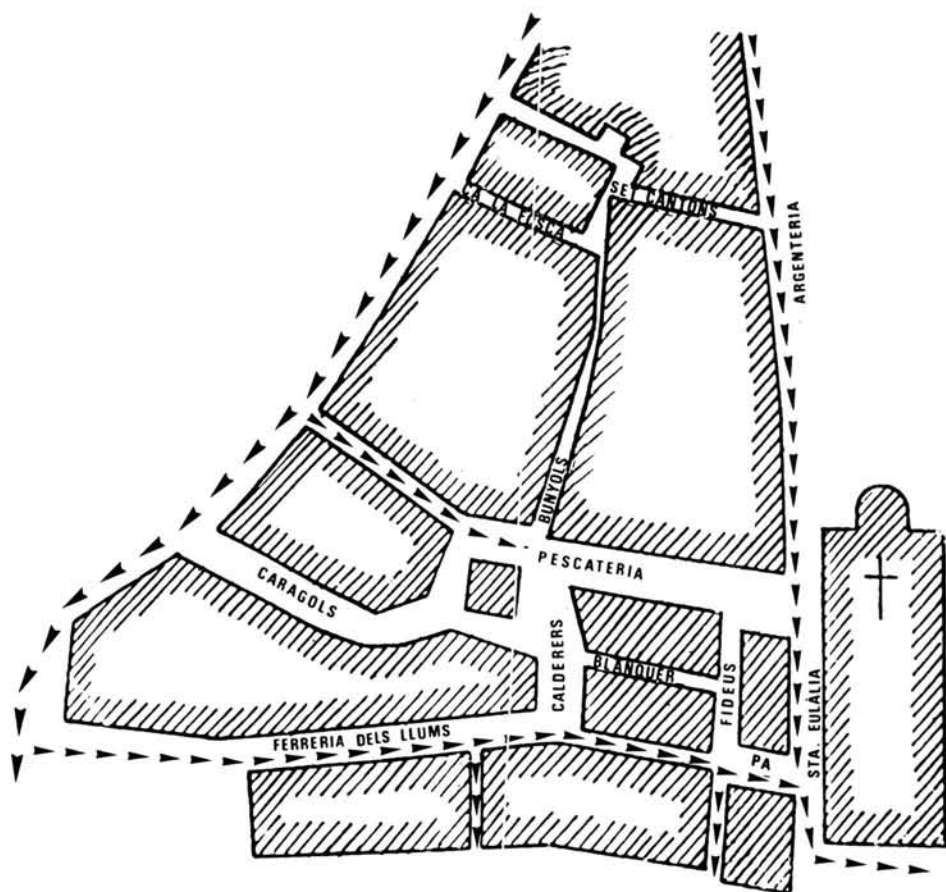

Plànol 1: Localització de les Ferreries i la seva relació amb la xarxa hidràulica de Ciutat de Mallorca:

1. Ferreria d'Amunt.
2. Ferreria dels Llums.
3. Ferreria Baixa.

Font: A partir de Riera i Frau; M^oM. *Evolució i topografia de Madina Mayurqa*, p.57 bis.

Plànol 2: Detall de la Ferreria dels Llums, actualment desapareguda, en el seu traçat primitiu i amb indicació particular de la xarxa d'aigües.

Font: Zaforteza y Musoles; D. *La Ciudad de Mallorca... II*, p.263. Riera Frau; Mª M. *Evolució urbana i topografia de Madina Ma'urqa*, p. 57 bis.

Plànol 3: Distribució aproximada dels obradors dels Ferrers i assimilats segons l'Estim General de 1576.

Font: Elaboració pròpia a partir de Ramis de Ayreflor; J. "Catastro de la Ciudad de Mallorca (1576)" pp. 113-200.

Plànol 4: Distribució aproximada dels obradors dels Ferrers i assimilats segons el Cadastre de 1685.

Font: A.R.M. - Diputació 1253 - ff. 1-172.

La loza del pozo de la calle Mayor nº 11 de Sineu

ELVIRA GONZÁLEZ GOZALO

El valioso subsuelo de Sineu, abundante en restos cerámicos aparecidos en las diversas obras realizadas en algunas casas del casco antiguo o en la misma iglesia parroquial, no sólo cuenta con los ejemplos estudiados hasta ahora de época islámica¹, sino con los fragmentos y piezas enteras que traemos hasta aquí de época bajomedieval y renacentista.

El estudio comprende una veintena de ejemplos, la mayoría fragmentos de galbo y base de escudillas y platos, hallados en una cavidad cilíndrica descubierta durante las obras de reforma de hace ahora ocho años, en un establecimiento destinado a bar.

Por las tres fotografías que se conservan², parece ser que este pozo, excavado en la roca de manera muy regular, tenía una profundidad de alrededor de 2 metros, y un diámetro de casi 1 metro y medio, aproximadamente.

Desconocemos en qué forma estuvo dispuesta la cerámica en el yacimiento, lo que sí está claro es que, salvo las dos piezas completas de loza azul, el hallazgo es del todo fragmentario. A pesar de ello, su interés radica en señalar que se trata de un yacimiento que en tiempos estuvo destinado a hábitat doméstico.

LA LOZA

La cerámica hallada corresponde a una vajilla decorada, destinada al servicio de mesa. En su mayoría se compone de escudillas y platos de

¹ Riera Frau, Mª Magdalena: "Ceràmiques islàmiques de la "Vila" de Sineu" in *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* nº 42, 1986, pp. 153-167.

² Ceditas amablemente por Jordi Ramis a quien, junto con Jaume Ferriol, se les debe el interés por la salvaguarda y conservación de éstas y otras piezas de cerámica de Sineu.

pequeño y mediano tamaño. Los tipos plato "tallador" y jarro están representados con un ejemplo cada uno.

Su cronología es variada ya que abarca la loza verde-morada patenera del siglo XIV, la azul también de Paterna y la dorada y azul-dorada de Manises, características del siglo XV, y las doradas de "pincel-peine" catalanas, propias ya del siglo XVI.

La cerámica verde-morada

Es la más escasa con sólo dos ejemplares, Uno, identificable como un cuenco del tipo Al. 1b (nº1), y el otro, un fragmento de un plato (nº2), al parecer, con la función de "tallador".

En ambas el perfil es incompleto al faltarle la base.

La pasta, rosada y anaranjada, presenta siempre pequeños huecos y tiene además una constitución homogénea similar, de color beige muy lisa al tacto.

La decoración, en verde y manganeso, presenta problemas de identificación formal, sobre todo para el plato, que ha perdido todo el perfil. Sólo se puede aventurar un trazado geométrico en el cuenco, formando una estructura decorativa cuadrangular. Ambos están circunvalados por filetes de manganeso (cuenco), y un anillo verde, flanqueado por filetes de manganeso (plato).

La loza azul

La loza azul aquí descubierta, corresponde al tipo de escudilla individual, de pequeño tamaño, generalmente del tipo A.1 de Lerma³.

Las pastas son de color rosado, y en menor número se pueden encontrar beige, amarillenta y anaranjada, con pequeñas partículas calizas.

Todos los anversos están esmaltados. No hay ninguna decoración externa salvo el caso nº9 que presenta "chevrons".

El estudio morfológico sólo puede hacerse completo para las piezas nº 3 y 4 que muestran un pie anular con arista horizontal y solero con umbo. En el resto, esta carencia es absoluta ya que se trata en su mayoría de fragmentos de galbos y bordes.

La decoración también es la clásica que se puede encontrar en las escudillas azules pateneras de cualquier yacimiento bajomedieval del Le-

³ Lerma, Josep Vicent y otros: *La loza gótico-mudéjar en la ciudad de Valencia*, Monografías del Museo Nacional de Cerámica y de las Artes Santuarias "González Martí" nº 1, Ministerio de Cultura, Valencia, 1992.

vante peninsular⁴. La organización más frecuente es la circular. En su mayor parte son temas geométricos y vegetales dispuestos en bandas concéntricas, en torno a un disco central decorado, en los casos en que se conserva, con palmetas estilizadas.

La decoraciones ajedrezada (nº8) y radial (nº9), constituyen casos excepcionales en este yacimiento.

En cuanto a las cenefas, las más comunes aquí son las denominadas de "peces" (nº 1 al 7), enmarcadas por orlas de doble filete con las que acaba el ornamento.

La loza azul y dorada

Los ejemplos de loza dorada y cobalto, si bien escasos con sólo seis ejemplos, tienen el interés de constituir un conjunto de fragmentos pertenecientes a grupos cerámicos distintos: jarro (nº16), plato (nº18) y escudilla (nº17, 19, 20 y 21).

La pasta es rosada en todos ellos, con pequeños huecos en la cochura. Sin embargo, el brillo metálico varía desde el tono apagado, casi rosado, al cobrizo intenso más generalizado.

La decoración de este grupo es muy homogénea ya que en todos los casos es de tipo radial. Uno sólo es de líneas simples (nº21), en otros dos las líneas se combinan con otros motivos vegetales (nº19 y 20), y en tres casos más, el motivo dominante es la doble retícula decorando toda la cara visible de la pieza (nº16, 17 y 18).

También añadimos a este grupo de loza clásica manisera, el fragmento de un cuenco (nº15), decorado con un ave rapaz (halcón o milano), ya que es el único ejemplar, sólo dorado, contemporáneo a éstas y a las anteriores piezas de loza azul.

La cerámica de reflejo metálico

En cuanto a la cerámica de reflejo metálico post-medieval, está compuesta por piezas cuya tipología se identifica con los grupos denominados: escudilla con asas (nº10), sin asas (nº12, 13 y 14) y plato (nº11).

⁴ Martínez Ortiz, José; de Scals Aracil, Jaime: *Cerámica del Museo Municipal de Valencia*, Tipografía Moderna, Valencia, 1962, p. 53 y ss.

González Martí, Manuel: *Cerámica del Levante Español. Siglos medievales*, Barcelona, 1944, tomo I, pp. 193-212.

Soler, Maria Paz: *Historia de la Cerámica Valenciana*, Vicent García Editores, Valencia, 1988, tomo II, pp. 100-121.

La mayoría de las piezas repertoriadas tienen las pastas de color rosado, con pequeños huecos de cochura, y una porción pequeña de desengrasante micáceo (o calizo). En el resto la pasta es beige y anaranjada.

La tonalidad del dorado también varía, adquiriendo en algunos casos un reflejo rosado, anaranjado brillante, y a veces, verdoso, fruto de los caprichosos resultados de la cocción.

El análisis morfológico indica una mayor simplificación de las formas con respecto a las anteriores. Así, las orejetas lobuladas, al parecer de molde, de la escudilla nº10, o el pie discoidal de la nº12, más funcional que los hasta ahora anulares, son ejemplos de modelados más rápidos que tendieron a consolidarse como consecuencia de la gran demanda de este tipo de loza.

La técnica decorativa se basa en general en una organización centrada, realizada con un trazo rápido, tendente a llenar fácilmente los espacios vacíos, gracias al empleo del pincel de tres puntas o "pincel-peine", más grueso en el centro que en los lados.

También en estos casos se baraja la necesidad de reducir al máximo el tiempo de la manufactura. Sin embargo, la decoración geométrica realizada con este tipo de pincel, dará unos resultados inmediatos de poco interés artístico.

Entre los temas encontrados destacan los arcos de líneas paralelas decorados con retículas (nº12), o cruzados con triple trazo de líneas onduladas (nº13). Todos ellos con paralelos a los ejemplos encontrados en las obras de restauración de las Drassanes y el convento dels Àngels de Barcelona⁵.

Finalmente, citar entre los ornamentos geométricos los atauriques (nº10) y los lazos de tres cintas (nº11), también ambos coincidentes con otras piezas de cerámica dorada catalana.

Los anversos, siempre esmaltados, y en algunos casos translúcidos, no presentan ninguna decoración de interés. Sólo se dan los ejemplos de una banda ancha en el borde (nº10) e hileras de líneas paralelas (nº13 y 14).

CONCLUSIONES

Si bien no se trata de un yacimiento de gran categoría, estos materiales de la calle Mayor de Sineu, aportan nuevos elementos al conoci-

⁵ Llorens, Jordi: *Ceràmica catalana de reflèx metàl·lic. Segles XV al XVII*, (s.l., s.e., s.a.), pp. 168-183.

Frothingham, Alice Wilson: *Lustreware of Spain*, New York, 1951, tomo III, p. 271.

Martínez Caviro, Balbina: *La loza dorada*, Editora Nacional, Colec. Artes del Tiempo y del Espacio, Madrid, 1983, p. 233.

miento de la cerámica que era usual en Mallorca en un período no sólo poco estudiado hasta ahora, sino confuso en cuanto a su procedencia y origen.

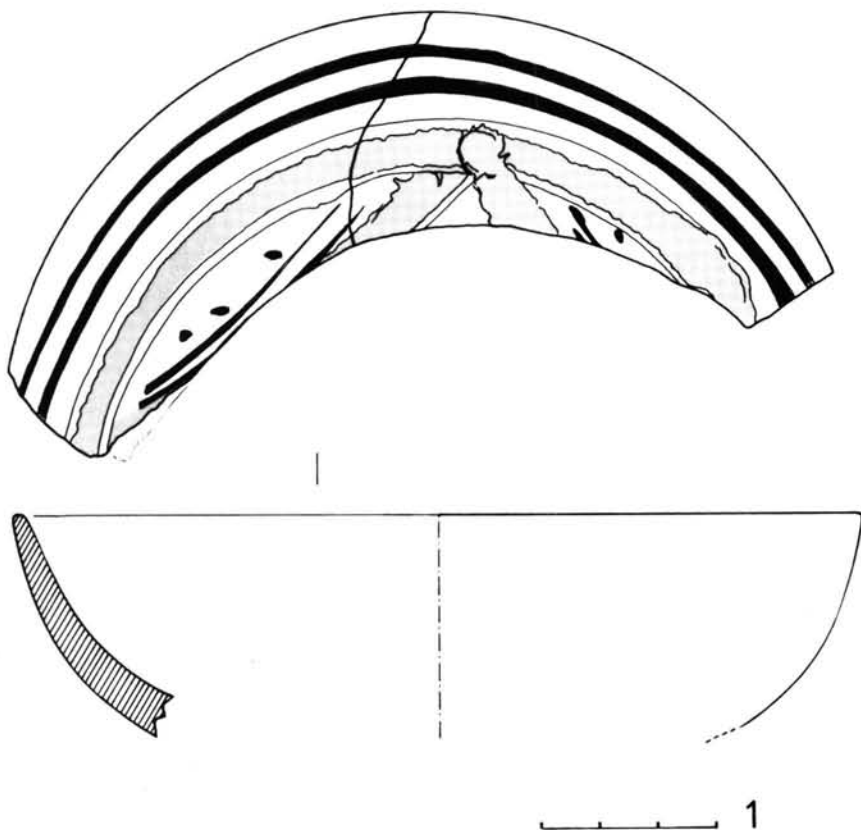
El conjunto de estudio lo forman mayoritariamente, las piezas de loza azul patenera, y dorada y azul-dorada de Manises, situadas cronológicamente en el siglo XV.

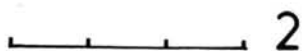
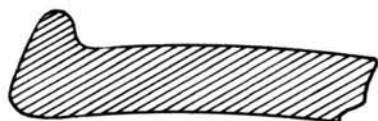
Sólo hay un escaso número de piezas características de época anterior, representadas por los fragmentos verde-morados de Paterna de finales del siglo XIV; y posterior, formadas por las de reflejo metálico de procedencia catalana, quizás barcelonesa, del siglo XVI.

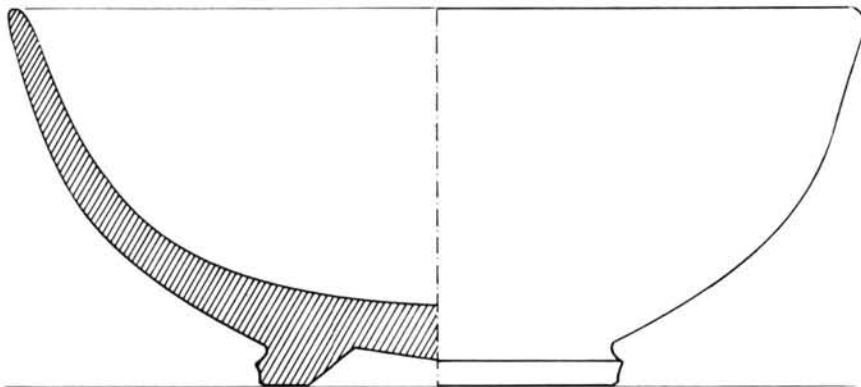
En cuanto al yacimiento, dado el alto porcentaje de cerámica de buena apariencia, debió corresponder a un hábitat acomodado.

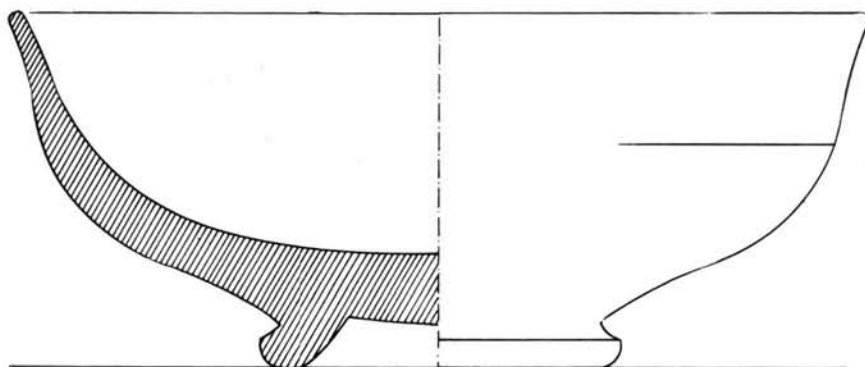
Habrà que esperar a que el extraordinario hallazgo de piezas que están siendo extraídas actualmente en las obras de acometida en el subsuelo urbano de Sineu sean estudiadas, y sobre todo, las que se guardan en la Parroquia, para que este trabajo no sea un hallazgo puntual y poder así desarrollar conclusiones, acordes con un material de conjunto más completo y variado.

INVENTARIO

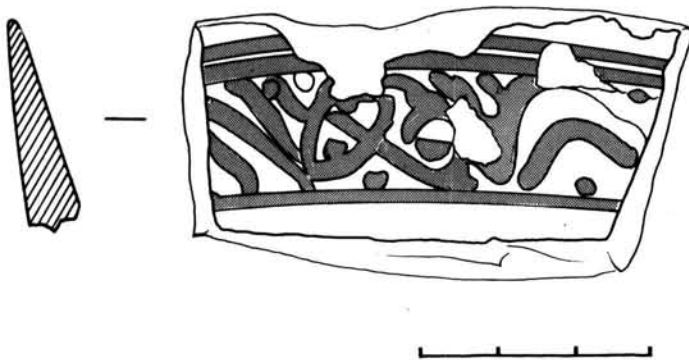
*Nº Inventario. 1**Grupo.* Cuenco*Tipo.* (Al.1b)*Siglo(s).* XIV*Altura.**Diám. máx.* 15,3 cm.*Diám. base.**Espesor.* 7,4 mm.*Morfología.* Perfil incompleto. Falta base; panza hemisférica de paredes muy abiertas en la mitad inferior; borde recto.*Técnica.* Pasta rosada con pequeños huecos. Superficie exterior beige*Decoración.* Organización centrada. Tema geométrico: motivo central desaparecido, enmarcado por un cuadrado. Alrededor, trazo circular en verde que origina cuatro microelementos elípticos con relleno de tres puntos sobre doble trazo paralelo. Orla de doble filete de finas líneas en manganeso.

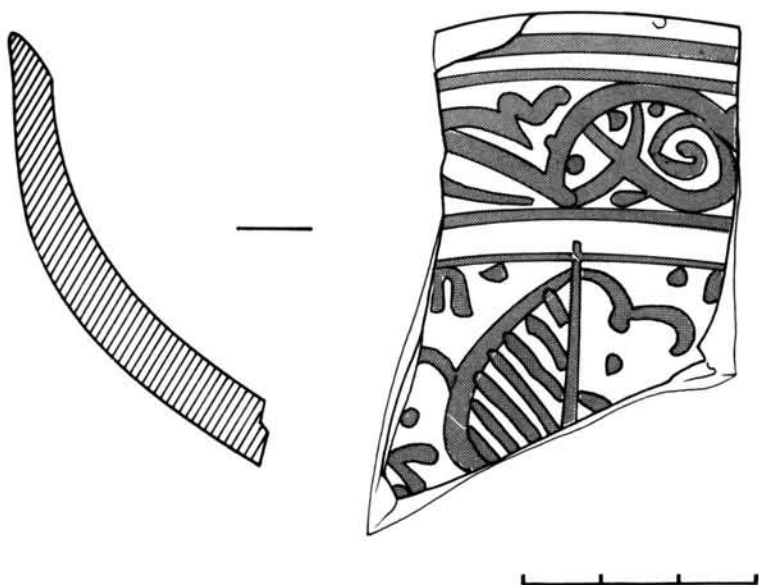
*N° Inventario. 2**Grupo.* Plato "tallador"*Tipo.* (Al.1a)*Siglo(s).* XIV*Altura.**Diám. máx.* 21 cm.*Diám. base.**Espesor.* 13 - 10 mm.*Morfología.* Perfil incompleto. Falta base; panza troncocónica; borde enderezado.*Técnica.* Pasta rosada, con algún grano rojizo. Desengrasante calizo y micáceo. Superficie exterior beige.*Decoración.* Organización centrada. Tema zoomorfo: posiblemente un pez. Orla: anillo verde flanqueado por filetes de manganeso.*Nota:* Posiblemente se corresponda con la base C.

*Nº Inventario. 3**Grupo.* Escudilla*Tipo.* Al.1*Siglo(s).* XV*Altura.* 6,5 cm.*Diám. máx.* 15,3 cm.*Diám. base.* 6,5 cm.*Espesor.* 9-4 mm.*Morfología.* Perfil completo. Pie anular, solero con umbo; panza alta hemisférica, de paredes abiertas; borde recto.*Técnica.* Pasta beige. Superficie exterior esmaltada.*Decoración.* Organización circular. Tema geométrico: disco central con cuatro segmentos de círculo rellenos de líneas paralelas espirales que determinan un cuadrado, decorado con una palmeta estilizada, inscrita en un trazo circular de tres pausas. Alrededor, banda de semipalmetas triangulares contrapuestas. Cenefa de "peces".

*Nº Inventario. 4**Grupo.* Escudilla*Tipo.* Al.3*Siglo(s).* XV*Altura.* 6,2 cm.*Diám. máx.* 15,2 cm.*Diám. base.* 6,5 cm.*Espesor.* 12 - 3 mm.*Morfología.* Perfil completo. Pie anular, solero con umbo. Panza hemisférica de paredes convexas y luego ligeramente cóncavas; borde exvasado.*Técnica.* Pasta de color ocre. Superficie exterior esmaltada.*Decoración.* Organización circular. Tema geométrico: disco central con cuatro segmentos de círculo rellenos de líneas paralelas que forman un espacio cuadrangular, decorado con una palmeta estilizada. Alrededor, banda de semipalmetas triangulares contrapuestas. Cenefa de "peces".

4

*Nº Inventario. 5**Grupo.* Escudilla*Tipo.**Siglo(s).* XV*Altura.**Diám. máx.* 13 cm.*Diám. base.**Espesor.* 7-3 mm.*Morfología.* Fragmento de borde recto y aguzado.*Técnica.* Pasta amarillenta con escasos granos rojizos. Superficie exterior esmaltada.*Decoración.* Organización circular. Cenefa de "peces". Orla de doble filete.*Nota.* Posiblemente se corresponda con la base D.

*N° Inventario. 6**Grupo.* Escudilla*Tipo.* (Al.1a)*Siglo(s).* XV*Altura.**Diám. máx.**Diám. base.**Espesor.* 7-4 mm.*Morfología.* Fragmento de galbo. Panza hemisférica: borde recto y aguzado.*Técnica.* Pasta anaranjada. Superficie exterior esmaltada.*Decoración.* Organización circular. Tema vegetal: alrededor del disco central, hojas parcialmente rellenas de líneas oblicuas paralelas. Fondo de puntos y vírgulas. Cenefa de "peces". Orla de doble filete.

6

Nº Inventario. 7

Grupo. Escudilla

Tipo.

Siglo(s). XV

Altura.

Diám. máx.

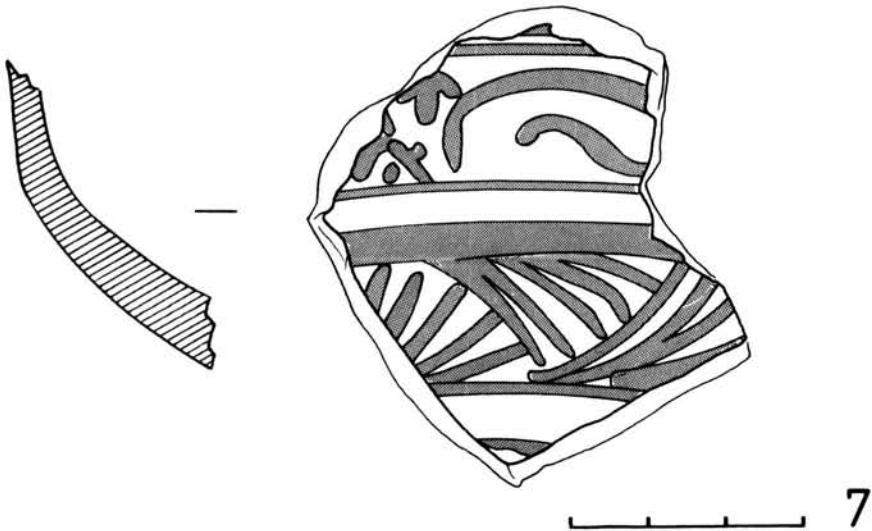
Diám. base.

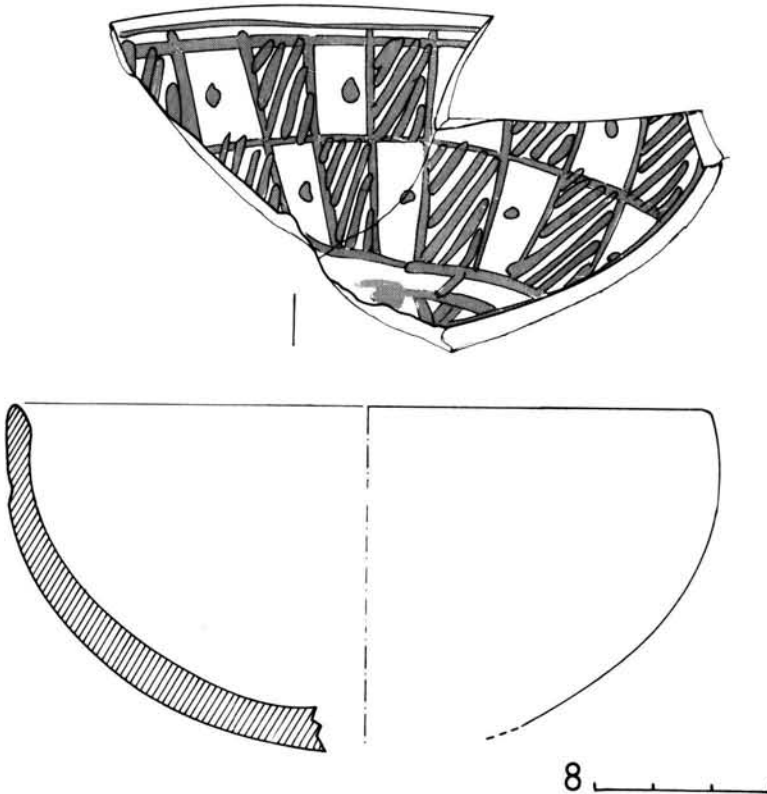
Espesor. 7-4 mm.

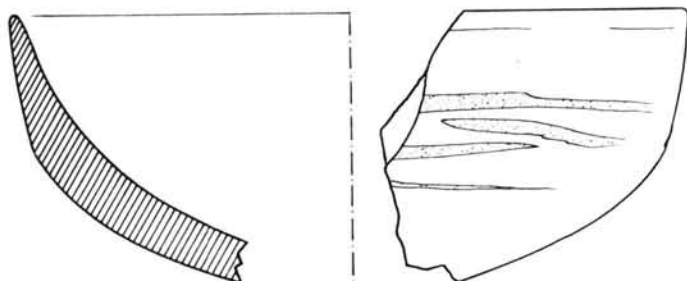
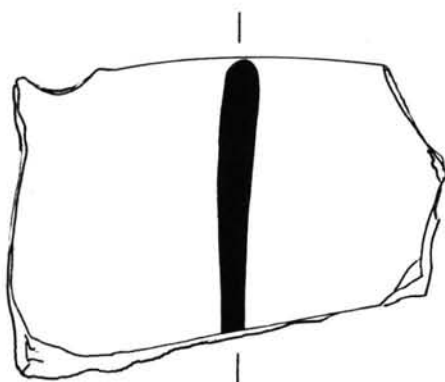
Morfología. Fragmento de galbo. Panza hemisférica de paredes abiertas; borde ligeramente exvasado.

Técnica. Pasta rosada con algunos huecos. Superficie exterior esmaltada.

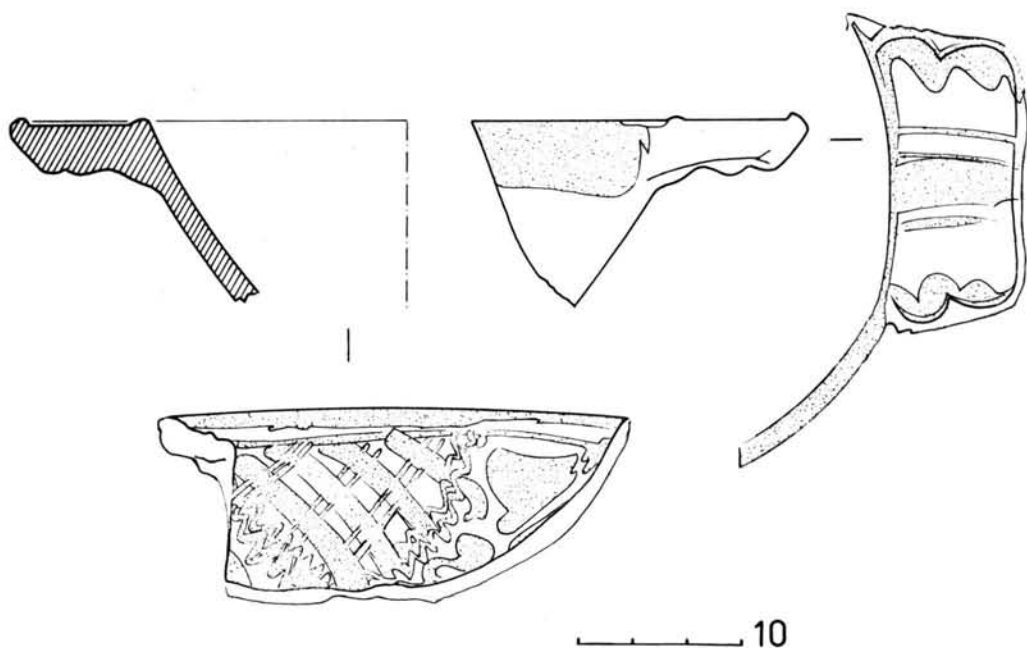
Decoración. Organización circular. Tema vegetal: alrededor del disco central, banda de semipalmetas triangulares contrapuestas. Cenefa de "peces". Orla de doble filete.

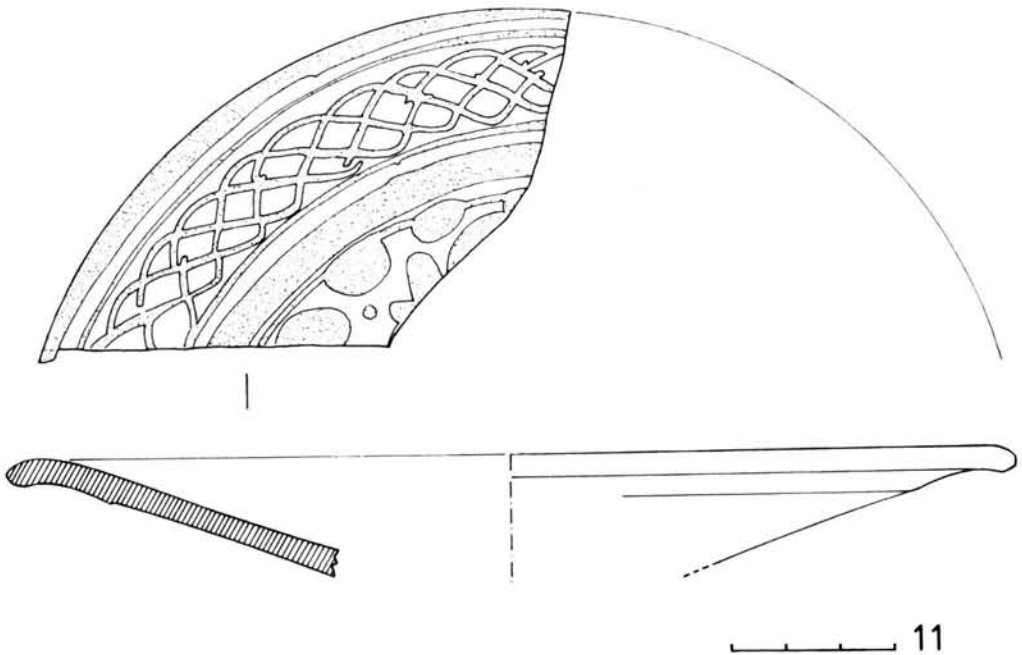

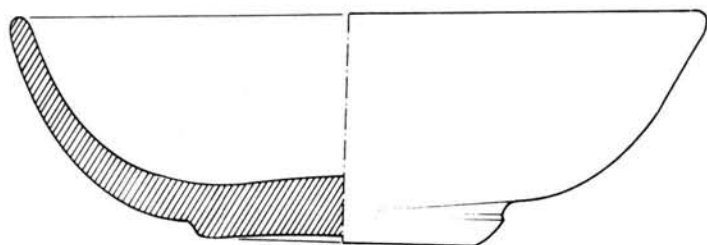
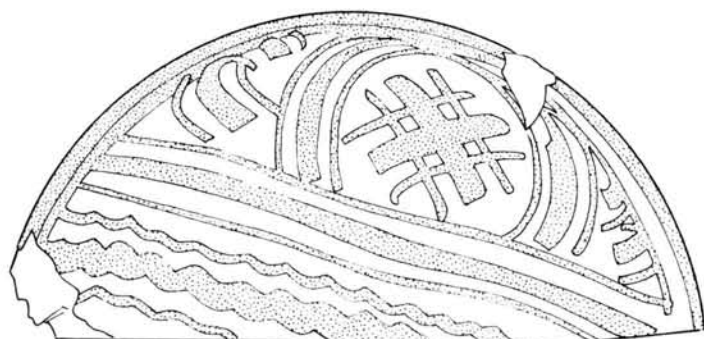
*Nº Inventario. 8**Grupo.* Escudilla*Tipo.* (Al.1)*Siglo(s).* XV*Altura.* 4,0 cm.*Diám. máx.* 11,0 cm.*Diám. base.**Espesor.* 7-4 mm.*Morfología.* Perfil incompleto. Falta base; panza hemisférica; unión panza-ala con una pequeña hendidura (cara externa); borde recto.*Técnica.* Pasta rosada. Superficie exterior con rehundimientos; esmaltada.*Decoración.* Organización centrada y radial. Tema geométrico: disco central deteriorado. Alrededor, retículas ajedrezadas rellenas alternativamente de líneas oblicuas paralelas, y espacios con un punto. Orla con un solo filete.

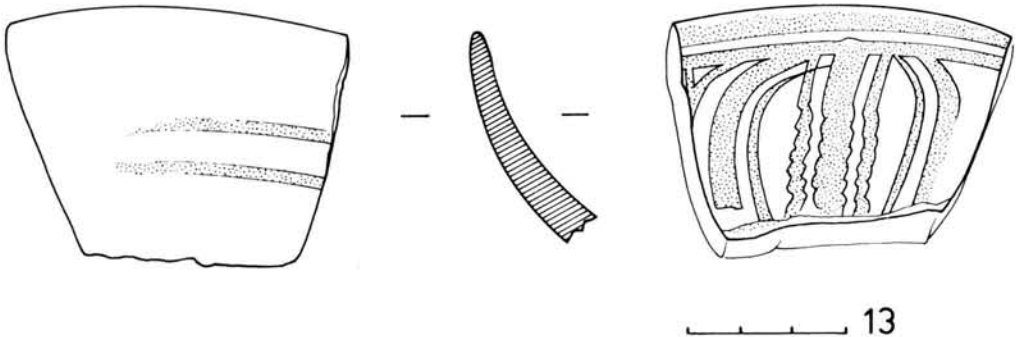
*Nº Inventario. 9**Grupo.* Escudilla*Tipo.* (Al.1)*Siglo(s).* XV*Altura.**Diám. máx.* 11,8 cm.*Diám. base.**Espesor.* 7-2 mm.*Morfología.* Fragmento de galbo. Panza hemisférica, de paredes muy abiertas que forman ángulo; borde recto y adelgazado.*Técnica.* Pasta rosada con pequeños huecos.*Decoración.* Cara interna.— Organización radial. Tema geométrico: dibujo central del que parte un solo radio conservado. Cara externa.— Organización horizontal. Tema geométrico: banda de *chevrons*.

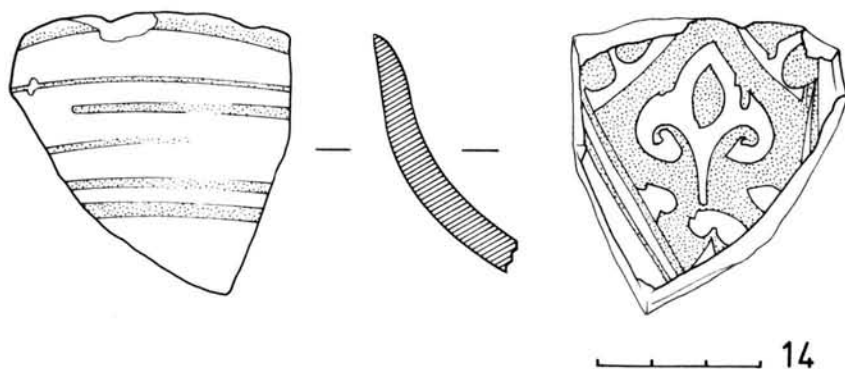
9

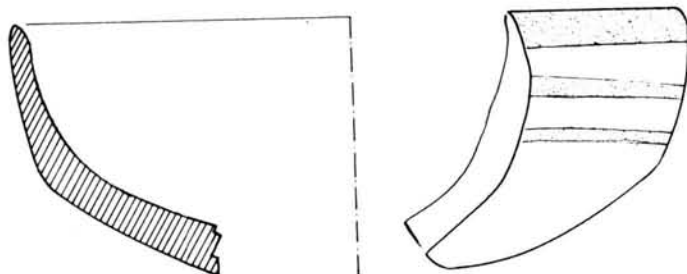
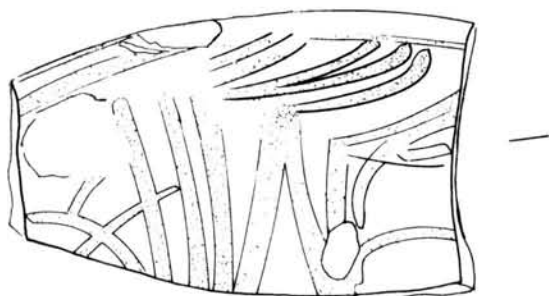
*Nº Inventario. 10**Grupo.* Escudilla*Tipo.* (B1.4)*Siglo(s).* XVI*Altura.**Diám. máx.* 14,4 cm.*Diám. base.**Espesor.* 4 mm.*Morfología.* Fragmento de galbo. Panza hemisférica, orejetas lobuladas, borde recto.*Técnica.* Pasta rosada con inclusiones micáceas. Superficie exterior esmaltada. Reflejo metálico de tono rosáceo.*Decoración.* Cara interna.— Organización radial. Tema vegetal y geométrico: decoración de ataurique y motivos vegetales. Cara externa.— Organización horizontal. Tema geométrico: gruesa pincelada en el borde.

*Nº Inventario. 11**Grupo.* Plato*Tipo.* B2.1*Siglo(s).* XVI*Altura.**Diám. máx.* 19 cm.*Diám. base.**Espesor.* 4-3 mm.*Morfología.* Perfil incompleto. Falta base; panza troncocónica con amplia ala inclinada, muy abierta; borde exvasado, delimitado por un resalte (cara externa).*Técnica.* Pasta beige. Superficie exterior esmaltada. Brillo metálico anaranjado.*Decoración.* Organización circular. Tema vegetal y geométrico: disco central indeterminado con anillo de puntos enlazados de relleno, rodeado de una banda ancha circular. Cenefa con lazo de tres cintas, enmarcada con doble filete.

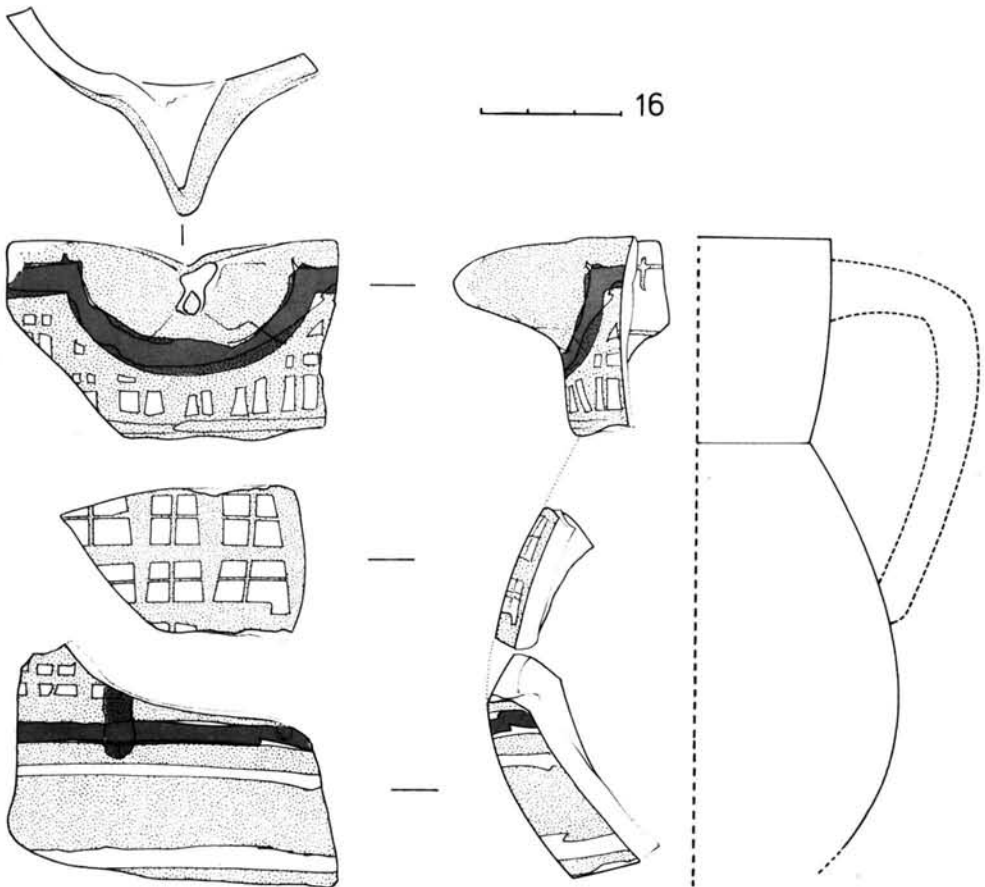
*Nº Inventario. 12**Grupo.* Escudilla*Tipo.**Siglo(s).* XVI*Altura.* 4,2 cm.*Diám. máx.* 13,0 cm.*Diám. base.* 5,5 cm.*Espesor.* 12 - 4 mm.*Morfología.* Perfil completo. Pie discoidal; panza hemisférica de paredes abiertas.*Técnica.* Pasta rosada. Superficie exterior esmaltada. Reflejo metálico de tono rosado.*Decoración.* Organización centrada y horizontal. Tema geométrico: banda central de tres pinceladas curvilíneas flanqueadas por un segmento de círculo con un arco de triple trazo, decorado con una retícula. A los lados, trazos curvos ganchudos en reserva.

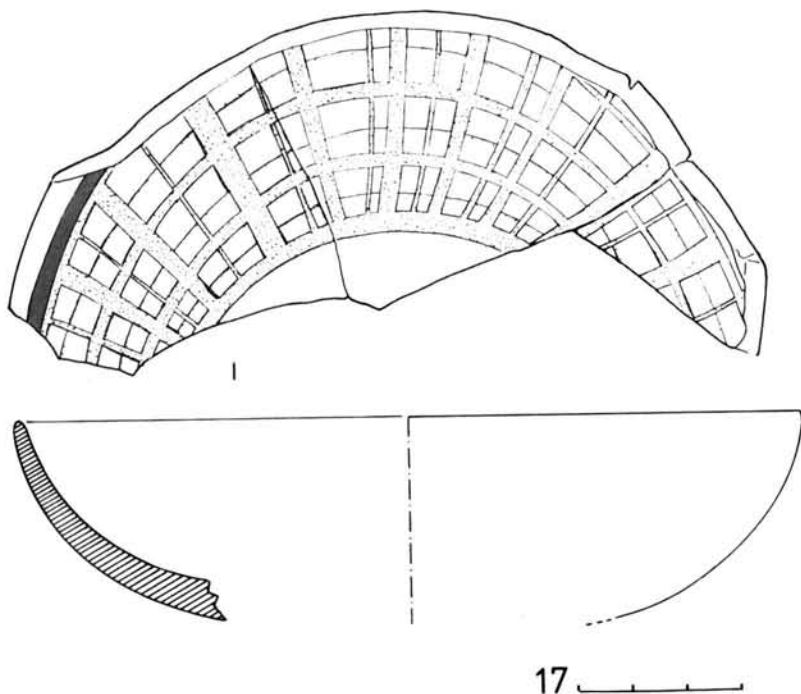
*Nº Inventario. 13**Grupo.* Escudilla*Tipo.**Siglo(s).* XVI*Altura.**Diám. máx.* 11,5 cm.*Diám. base.**Espesor.* 7-3 mm.*Morfología.* Fragmento de galbo. Panza hemisférica; borde recto.*Técnica.* Pasta beige.*Decoración.* Cara interna.— Organización circular. Tema geométrico: motivo central desaparecido. Orla con arco de triple trazo cruzado por líneas paralelas onduladas. Hilera de doble filete (borde). Cara externa.— Organización horizontal. Tema geométrico: líneas horizontales paralelas.

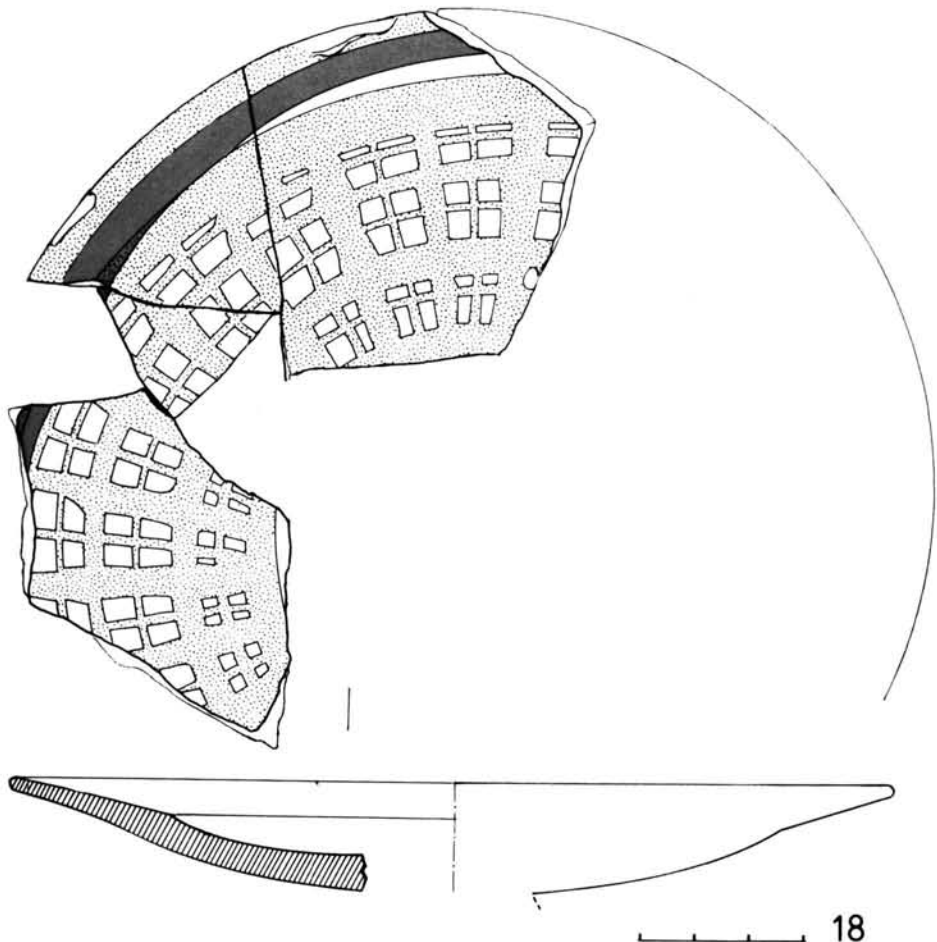
*Nº Inventario. 14**Grupo.* Escudilla*Tipo.**Siglo(s).* XVI*Altura.**Diám. máx.**Diám. base.**Espesor.* 6-2 mm.*Morfología.* Fragmento de galbo. Panza hemisférica. Borde recto y aguzado.*Técnica.* Pasta rosada, con pequeños huecos.*Decoración.* Cara interna.— Organización centrada y radial. Tema vegetal: piña lobulada inscrita dentro de un segmento de círculo de forma romboide. Cara externa.— Organización horizontal. Tema geométrico: banda de líneas paralelas (borde).

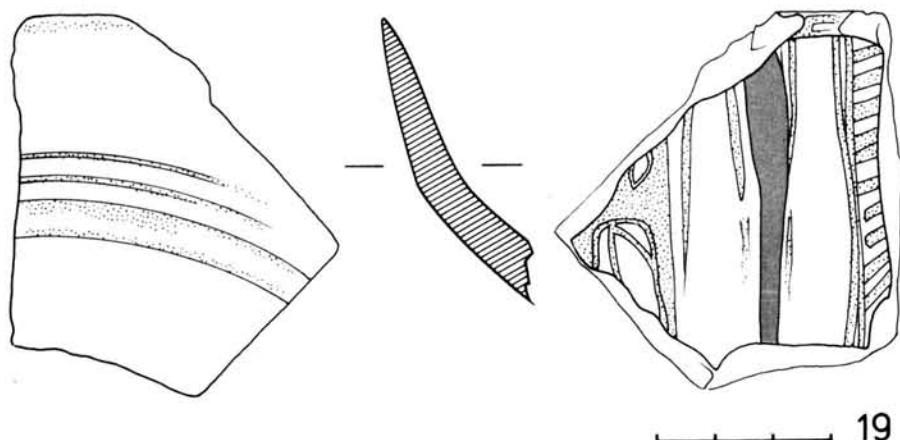
*Nº Inventario. 15**Grupo.* Escudilla*Tipo.**Siglo(s).* XV*Altura.* 4,5 cm.*Diám. máx.* 12,0 cm.*Diám. base.**Espesor.* 10 - 3 mm.*Morfología.* Fragmento de galbo. Panza hemisférica, de paredes abiertas que forman ángulo; borde recto.*Técnica.* Pasta anaranjada con pequeños huecos.*Decoración.* Cara interna.— Organización centrada. Tema zoomórfico: ave rapaz. Orla de doble filete (borde). Cara externa.— Organización horizontal. Tema geométrico: tres líneas horizontales paralelas.

15

*Nº Inventario. 16**Grupo.* Jarro*Tipo.* A.2*Siglo(s).* XV*Altura.**Diám. máx.**Diám. base.**Espesor.* 8-4 mm.*Morfología.* Perfil incompleto. Falta el extremo inferior de la base y la cara de la pared dorsal; panza ovoide con una línea de carena (cara externa); cuello troncocónico, borde recto; pico vertedor.*Técnica.* Pasta rosada. Superficie interior esmaltada.*Decoración.* Cara externa.— Organización horizontal. Tema geométrico: líneas verticales y horizontales formando doble retícula. Trazos gruesos de cobalto en el borde y baja panza. Cara interna.— Deteriorada; orla de líneas cruzadas.

*Nº Inventario. 17**Grupo.* Escudilla*Tipo.* (Al.1b)*Siglo(s).* XV*Altura.**Diám. máx.* 14,5 cm.*Diám. base.**Espesor.* 8-4 mm.*Morfología.* Perfil incompleto. Falta base; panza hemisférica; borde recto.*Técnica.* Pasta rosada, con pequeños huecos. Superficie exterior esmaltada.*Decoración.* Organización radial y circular. Tema geométrico: alrededor del tema central, segmentos circulares radiales con bandas anulares y los espacios cuartelados resultantes cruzados por radios y anillos más finos. Orla de un solo trazo en azul.

*N° Inventario. 18**Grupo.* Plato*Tipo.* (B2.1a)*Siglo(s).* XV*Altura.* 3,5 cm.*Diám. máx.* 17 cm.*Diám. base.* 6,2 cm.*Espesor.* 7-2 mm.*Morfología.* Perfil completo. Base con pie anular sobreelevado; panza troncocónica con amplia ala inclinada, delimitada por un resalte (cara interna).*Técnica.* Pasta rosada con pequeños huecos. Brillo metálico cobrizo.*Decoración.* Cara interna.- Organización radial y circular. Tema geométrico y vegetal: disco central de roseta con radios curvos. Alrededor, retícula radial con los espacios cuartelados cruzados por anillos y radios. Orla de trazo ancho en azul. Cara externa.- Organización horizontal. Tema geométrico: banda de *chevrons*. Orla de un solo filete (borde).

*Nº Inventario. 19**Grupo.* Escudilla*Tipo.**Siglo(s).* XV*Altura.**Diám. máx.**Diám. base.**Espesor.* 8-3 mm.*Morfología.* Fragmento de galbo. Panza hemisférica de paredes abiertas, borde recto y aguzado.*Técnica.* Pasta rosada con pequeños huecos.*Decoración.* Cara interna.— Organización radial. Tema vegetal: pincelada azul entre dos doradas, flanqueada de líneas oblicuas paralelas entre doble filete, y gruesa pincelada dorada con rellenos en reserva. Hilera de un filete (borde). Cara externa.— Deteriorada. Organización horizontal. Tema geométrico: líneas paralelas.

N° Inventario. 20/1

Grupo. Escudilla

Tipo.

Siglo(s). XV

Altura.

Diám. máx.

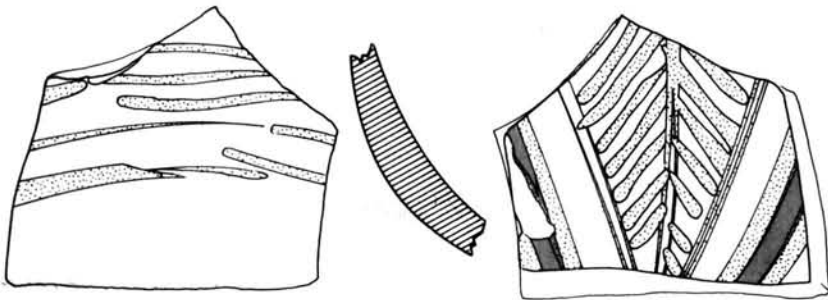
Diám. base.

Espesor. 8-4 mm.

Morfología. Fragmento de galbo; panza hemisférica.

Técnica. Pasta rosada con huecos.

Decoración. Cara interna.— Organización radial. Tema vegetal: palmeta ojival rellena de líneas oblicuas en espiga. Cara externa.— Organización horizontal. Tema geométrico: banda de chevrons.

— 20/1

Nº Inventario. 20/2

Grupo. Escudilla

Tipo.

Siglo(s). XV

Altura.

Diám. máx. 12,9 cm.

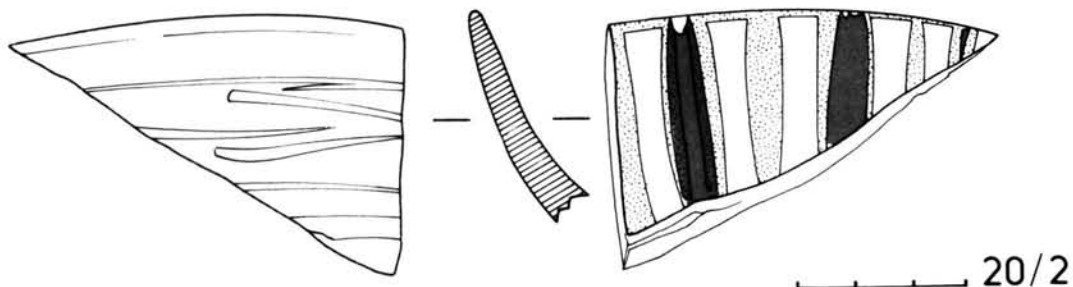
Diám. base.

Espesor. 8-3 mm.

Morfología. Fragmento de borde recto y aguzado.

Técnica. Pasta rosada con huecos.

Decoración. Cara interna.— Organización radial. Tema geométrico: cenefa de líneas radiales azules, pintada alternativamente entre líneas doradas casi perdidas. Cara externa.— Deteriorada. Organización horizontal. Tema geométrico: banda de chevrons.

Nº Inventario. 20/3

Grupo. Escudilla

Tipo.

Siglo(s). XV

Altura.

Diám. máx.

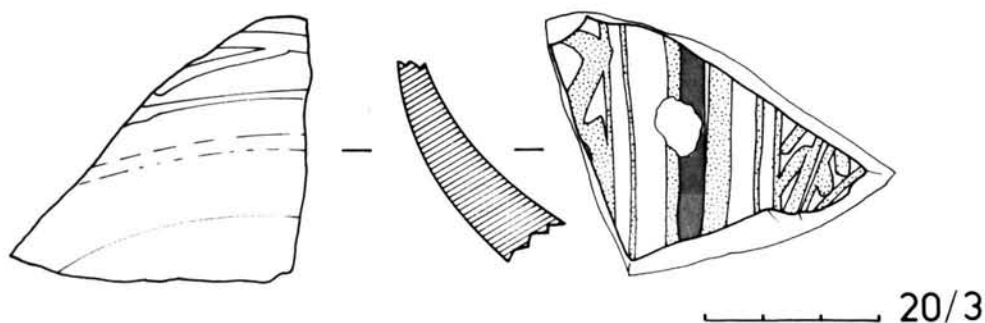
Diám. base.

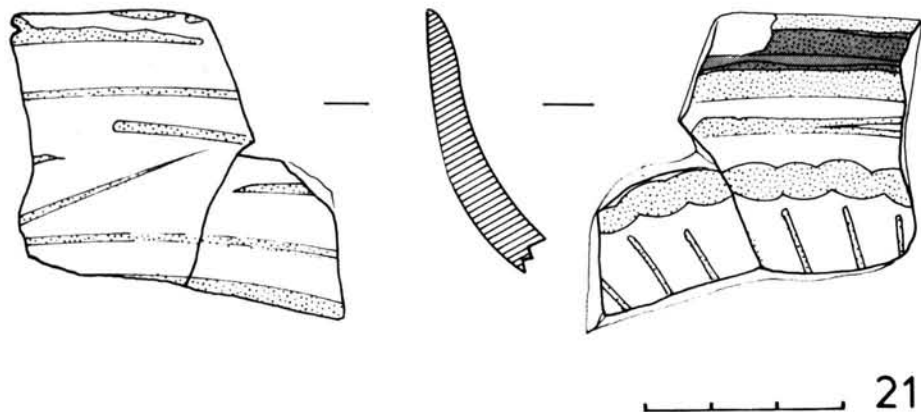
Espesor. 12 - 5 mm.

Morfología. Fragmento de galbo. Panza hemisférica.

Técnica. Pasta rosada con huecos.

Decoración. Cara interna.- Organización radial. Tema vegetal y geométrico: líneas radiales azules entre otras doradas pintadas alternativamente entre sectores de círculo decorados con palmetas nervadas y líneas en zig-zag. Cara externa.- Organización horizontal. Tema geométrico: banda de chevrons.

*N° Inventario. 21**Grupo.* Escudilla*Tipo.**Siglo(s).* XV*Altura.**Diám. máx.**Diám. base.**Espesor.* 7-3 mm.*Morfología.* Fragmento de galbo. Falta base. Panza hemisférica; borde recto y aguzado.*Técnica.* Pasta rosada.*Decoración.* Cara interna.— Organización centrada. Tema geométrico: líneas radiales en dorado delimitadas por una cinta ondulada del mismo color. Cenefa de filetes paralelos envolviendo uno azul. Cara externa.— Organización horizontal. Tema geométrico: banda de *chevrons*.

Nº Inventario. A

Grupo.

Tipo.

Siglo(s).

Altura.

Diám. máx.

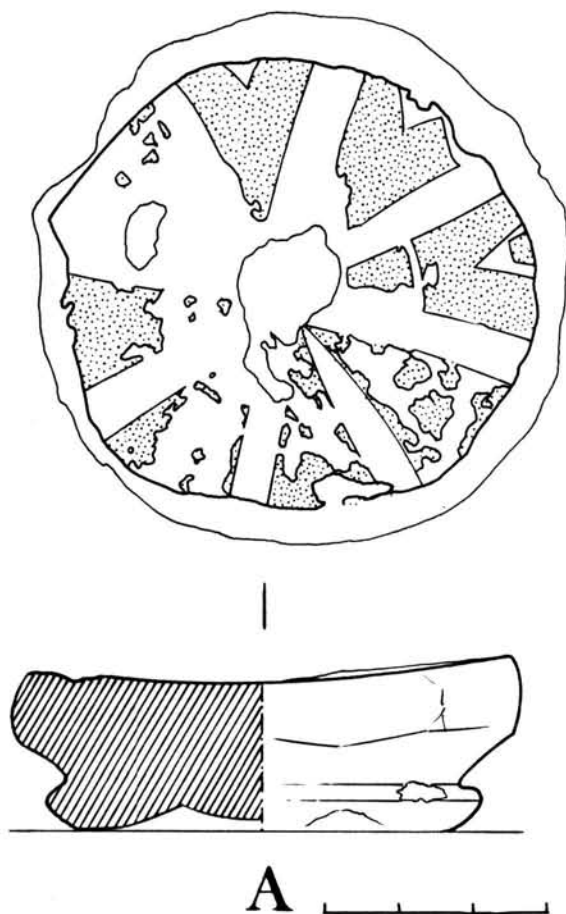
Diám. base. 6 cm.

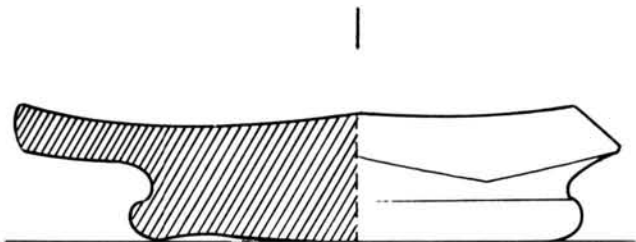
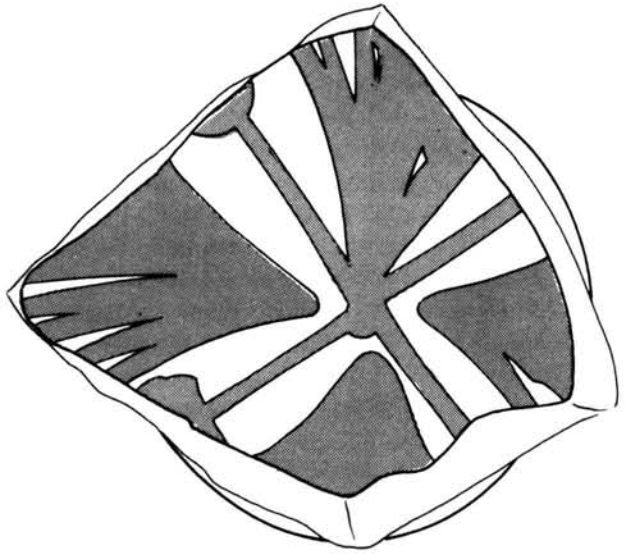
Espesor. 9 mm.

Morfología. Fragmento de base con pie anular carenado. Solero con umbo.

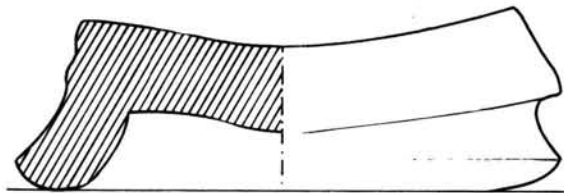
Técnica. Pasta anaranjada.

Decoración. Organización radial.

*Nº Inventario. B**Grupo.**Tipo.**Siglo(s).**Altura.**Diám. máx.**Diám. base.* 5,9 cm.*Espesor.* 8-5 mm.*Morfología.* Fragmento de base con pie discoidal.*Técnica.* Pasta rosada. Superficie exterior esmaltada.*Decoración.* Organización radial. Tema vegetal: palmetas estilizadas intercaladas de gruesos puntos intermedios.

B

*N° Inventario. C**Grupo.**Tipo.**Siglo(s).**Altura.**Diám. máx.**Diám. base.* 7 cm.*Espesor.* 12 mm.*Morfología.* Fragmento de base con pie anular.*Técnica.* Pasta rosada con pequeños huecos. Superficie exterior beige.*Decoración.* Organización centrada y radial. Tema vegetal: hojas rellenas de líneas oblicuas.

C

Nº Inventario. D

Grupo.

Tipo.

Siglo(s). XV

Altura.

Diám. máx.

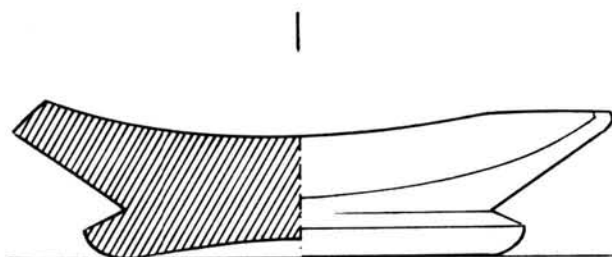
Diám. base. 6 cm.

Espesor. 13-6 mm.

Morfología. Fragmento de base, con pie discoidal. Solero con umbo.

Técnica. Pasta rosada. Con pequeños huecos.

Decoración. Organización radial y centrada. Tema vegetal y zoomorfo: disco central con una palmeta estilizada. Alrededor, disco central con cuatro segmentos de círculo rellenos de líneas paralelas y espirales que determinan un cuadrado, decorado con una palmeta estilizada. Fondo de puntos.

D _____

Maestros albañiles y escultores en el Medievo mallorquín

GABRIEL LLOMPART

Hace veinte años publiqué en "Analecta Sacra Tarraconensia" (46 (1973) 83-114) una ensalada documental titulada "Miscelánea de arquitectura y plástica sacra mallorquina (siglos XIII-XVI)" en la que recogía noticias sueltas sobre artistas y obras en el campo del arte sacro, con vistas a aumentar los datos que sobre el particular se habían ido reuniendo desde la fundación del "Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana", que ha procurado siempre cosechar materiales para la historia de las Bellas Artes en el archipiélago balear.

Es cierto que no se ha realizado ninguna gran batida de caza en este espacio de tiempo para mejorar el conocimiento de nuestra arquitectura y plástica góticas, aunque sí han hecho su aparición nuevos datos en las Historias locales que han florecido, bien enraizadas en investigaciones de archivo, a partir de la de Lluçmajor con la que B. Font Obrador ha abierto una nueva etapa después de aquella otra que comenzó en el siglo pasado, con las de Sóller y Pollensa de J. Rullán y M. Rotger respectivamente.

En mis búsquedas de archivo de estos decenios he dado casualmente con distintas piezas, insertas en fondos notariales, que pretendo presentar en parte aquí. Y digo "en parte", porque mi idea es reunir aquí y ahora, las notas dispersas referentes a arquitectos y escultores, de carácter puntual y biográfico, mientras que daré en otra sede los documentos específicos sobre obras —materiales y canteras— que, seguramente podrán ayudar a ver la renovación actual de las fachadas y patios góticos de Palma desde un punto de vista mas objetivo y real, como si dijéramos "mas en su propia salsa" o ambiente.

La relación alfabética de arquitectos, albañiles y escultores que bajo el denominador común de "lapiscida" o el mas preciso de "imaginaire" (escultor) aparecen en estos documentos es la siguiente:

Armengol, A: I

Barxa, Huguet: XVIII

Ballester, Bartomeu: VI
 Boscà, Antoni: XII
 Boscà, Mateu: XIII, XVII
 Cervera, Jaume: XV, XVI
 Creix, Amador: XXIII
 Estrader, Pere: IV
 Huguet, Jaume: IX
 Jordi, Miquel: VII
 Llinàs, Francesc: V
 Lomde, Francesc: VI
 Oliver, Guillem: III
 Oliver, Joan: XX, XXI
 Pons, Guillem: XV
 Sagrera, Guillem: XVI.
 Sans, Joan: VIII
 Santa Creu, Guillem: II
 Ses Oliveres, Guillem: VIII
 Tosquella, Llorenç: XIV, XVII
 Vidrier, Guillem: XI

Por otro lado la relación de obras que aparecen mencionadas bien por encargos bien por alusiones se podría elencar de esta manera:

Bodega (*celler*) del Palacio Episcopal (1305): I
 Iglesia parroquial de San Jaime (1326): II
 Puente sobre el torrente de Fornaluig (1344): III
 Claustro del convento de Santo Domingo (1385): X
 Arco de entrada al coro del convento de Santo Domingo (1397): XIII
 Iglesia parroquial de San Jaime (1434): XV
 Coro levantado en la Capilla de San Eloy (Iglesia del Hospital de Sant Andreu) (1494): XXI
 Capilla del claustro viejo de la catedral (1472): XIX
 Iglesia del Hospital General, vulgo actual "La Sang" (1497): XXIII
 Retablo de la parroquia de la villa de Porreres (1453): XVIII

El resto de documentos: una cantera en Cap Enderrocat (1347), un inventario de picapedrería de mediados del siglo XIV (1347: V), 3 contratos de aprendizaje (1348: VI; 1374: VIII; 1502: XXII), 1 acta de procura para un aprendiz de escultor en Barcelona (1395: XI), 2 contratos de trabajo de maestros (1382: IX; 1491: XX) y otros de oficiales en canteras (1347: IV).

Por desgracia Marcel Durliat no puso índices a su obra fundamental para nuestro tema *El arte en el Reino privativo de Mallorca* (2ª edic. en catalán, Mallorca 1989) y tenemos que conformarnos para localizar de momento a los protagonistas de nuestra arquitectura y plástica medieval con el índice-apéndice (V) de Gabriel Alomar, *Guillem Sagrera y la arquitectu-*

ra gótica del siglo XV (Barcelona 1970) p. 275. Pero si se tiene la paciencia de hojear los artículos sobre el tema de Marcel Durliat, Isabel Garau, Jaume Sastre, María Barceló y de mí mismo —pido excusas por los olvidos, que desde luego no serán muchos— se advertirá que disponemos por el momento de una serie de nombres, que su ortografía se ha fijado y que, aunque la "Gran Enciclopedia de Mallorca" todavía ha llegado demasiado pronto para poder insertar un elenco racional y razonable de profesionales, estamos con todo en vísperas de poseerla, sobre todo una vez que Juan Domenge haya fijado la cronología de los maestros de la catedral para el siglo XIV (al menos) y que un espontáneo salga a la plaza y nos provea de un repertorio de los maestros de obras reales de La Almudaina para los siglos XIV y XV.

Está bien claro ahora el procedimiento de trabajo que, en la primera mitad del siglo XIV, utiliza como mano de obra esclavos, como mostró el caso de Pere Mates, en su día, y en estos papeles en que se mencionan de pasada las "cuadrillas de griegos" de Guillem de Santa Creu tanto en albergues particulares como en la construcción de templos (II; 1325). Vemos claro asimismo que el proceso que Durliat atribuía a las iglesias, que fue el de sucesivas edificaciones de las mismas, es aplicable también a las casas particulares de nobles y mercaderes, los cuales contrataban a un maestro por un espacio de tiempo y luego éste debía proceder ayudado por personal ocasional temporero o perteneciente a la dotación de una explotación rural (exclavos propios o "semaneros"). Aquí tenemos el caso de Jaume Huguet que se contrata con el caballero Ramón Burgues (IX: 1382) y el de Joan Oliver que lo hace con el fuerte mercader Melchor Tomás (XX: 1491). Al hacerlo por un espacio de tiempo y no por una obra concreta se nos oscurece y dificulta la cronología de las mansiones góticas de la ciudad y el campo. Por ejemplo, la mansión de los Thomàs, que se hallaba en la calle de San Felio lindando con el Borne, como era de ver todavía en los grabados del *Die Balearen* del archiduque Luis Salvador. Es bien probable que en ella trabajara el maestro Joan Oliver, protagonista del mencionado contrato (XX).

En cuanto a la carrera profesional, transparentada en los contratos de aprendizaje, me parece obvio advertir que necesitará de mucha documentación secundaria y variada para poder ser seguida. Quiero dejar constancia aquí, por su frescura e inmediatez, de una rara pieza que hallé y en la que se ve de primera mano el interés de un padre de familia por situar a un hijo y darle un medio de vida, como pedía Anselm Turmeda, al recomendar que dieran "un arte" a los hijos. Se trata de un tal Bernat Sans o Sancho (pues era de Artà) y que recomienda a su hijo Nadal Sancho, albañil en Palma, que le busque un maestro y le empeñe su nombre y bienes para conseguirle una plaza de aprendiz. La carta paterna se ha conservado, porque sirvió de garantía en el acta notarial que a este efecto se extendió. Era el año 1366:

Carta familiar y poder de Bernat Sans, lapiscida a su hijo Nedal, para que introduzca de aprendiz a un hermano suyo, 15-4-1366.

Ego Natalis Sancii, lapicida, civis Maioricarum, habens de infrascriptis plenum posse et mandatum a Bernardo Sancii, patre meo, perotxie de Menechor, prout de dictis licencia et mandato patet serie cuiusdam litere per dictum patrem meum michi directe cuius tenor talis est:

«Fas vos a sabre En Nedal que yo cobeig molt que En Bernat, ffill meu e germà vostre sia bo e aprenga algun mester o ofici, per tant vos prech carement que vos, per nom meu, metats e afermets lo dit Bernat ab qualsque persones a vos perà mils e faedor, a IIII ayns prop vinents, com yo sens alguna triga o falla compliré e seguiré so que vos ne ferets e que per nom meu los pugau fer cartes aytantes com mester hi seràn que lo dit Bernat esterà ab ells ab quals que aquell metren affermeren e que'n pugats obligar mos bens e axí prech vos, cament, axí com de bon fill se pertany, obeyr preche de pare que li'n doneu bon recapte, axí com se pertany.

Scrite a XIII de fabrer, de part d'En Bernat Sans, pare vostre».

ACM. Prot. Contr. 1366: III. XIV. I. 14

Extraer ahora conclusiones del meollo de los documentos que presento me parece prematuro como no sea llamar la atención sobre la presencia de los imagineros. Sobre éstos ya reuní las primeras noticias existentes en el artículo mencionado de "Analecta Sacra Tarraconensia": Me prefiero a Llorenç Tosquella —dos con este nombre, escalonados en el siglo XIV (XIV-XVII)— a la familia Boscà —Antoni y Mateu, que alcanza hasta mediados del siglo XV— y a Huguet Barxa (XVIII). También quiero llamar la atención sobre el hecho de que varios de los nombres que coleccionamos en estas páginas fueron maestros mayores de la catedral. Pero también aquí mas vale remitirnos a los estudios en curso sobre la misma catedral, cuya cronología seriada va a resultarnos pronto fundamental e imprescindible.

I

El maestro A. Armengol edifica de nueva planta el "celler" episcopal

12 cal febr 1305

A. Ermengaldí, lapicida, promitto et bona fide convenio vobis, venerabili capitulo Sedis Maioricensis, quod in cellario vestro, quod nunc constructui debet de novo, faciam tres arcus de lapide mareso et ipsos III arcus reespatlabo et pedes eorum faciam.

Item, faciam in dicto cellario, scilicet in carraria maiori, unum portale maius, de quocumque lapide vos volueritis, quod portale faciam de IX palmis de latitudine et de XIII palmis de altitudine, et faciam volsores eiusdem de IIII palmis de longitudine.

Item, faciam ibi duas fenestras, supra portale, de lapide mareso.

Item, faciam ibi, de eadem lapide, unum cantonum de altitudine II tapiarum.

Item, faciam ibi, de ipso lapide, unum portale minus, in carraria qua itur ad palatium.

Et haec omnia incipiam in continenti et ea faciam fieri, meis propriis sumptibus, scilicet de manibus meis et aliorum magistrorum et operariorum et *de fusta* ad bastimentum et de omnibus aliis his predictis necessariis, excepta calce et arena, quas vos me daretis.

Item, detis mihi, pro salario sive pretio omnium predictorum, quae ego facere debeo sicut promissi, LXVIII libras regalium Maioricarum minorum, nomine proprio, de quibus mihi solvatis in carnisprivio proximo XX libras et restantes XLVIII libras solvatis mihi prout necesse habuero in dicto opere.

Predictos vero arcus et portalia dimittam vobis desarmata et non teneat facere fundamentum horum predictorum.

Haec autem omnia predicta promitto facere bene et fideliter mihi obligo.

Ad haec, nos, capitulum, predicta laudantes, promittimus tibi, A. Armengaldo, predicta omnia solvere et obligamus.

Testes; Petrus de Orto, presbiter, Guillermus Solerii, Jacobus des Cros.

ACM. Actos Capitulares (1299-1367), f. 124v.

II

El maestro Guillem de Santa Creu trabaja en la parroquia de San Jaime

Nonis martii anno predicto (1326)

Guillelmus de Sancta Cruce, lapicida, civis Maioricarum, per me et meos, gratis et bono amore Dei et intuitu pietatis, ex casu donationis libere et simpliciter inter vivos, dono tibi, Dulcie, nutricate mee filie Guillelme, uxoris Guillelmi Vitalis, et tuis, proprio in auxilium maritandi, XLI libras, IIII solidos et VIII denarios monete Maioricarum quas proceres parrochie Sancti Iacobi et operarii ecclesie ipsius parrochie mihi debent, pro jornalibus persone mee et grecorum meorum quae fecimus in dicta ecclesia, dono insuper tibi eodem titulo etiam VI libras ipsius monete quas Dalmatius Moratoni, notarii Maioricarum mihi debet pro jornalibus persone mee et grecorum meorum quae fecimus in hospicio suo [...]

Testes: Antonius de Oliveriis, Bernardus de Latone et Dalmatius Navarre, Petrus Ferriolli et Berengarius Marchi.

ACM. Bernat de Olives, III. XI, I, 1, s.f.

III

Construcción del puente del torrente de Fornaluig por el maestro Guillem Oliver.

3 non. oct. 1344

Noverint universi quod ego, Guillelmus Oliverii, lapicida Maioriarum, habitador ville Soyller, promitto et bona fide convenio, firma et sollempni stipulatione, vobis, Francisco de Villalonga, Jacobo Boulini, Iacobo Strucii, Bartolomeo Clavelli, Raimundo Pebordre, Bernardo Mironis, Bernardo Boiosa, Arnaldo de Conillo, Iacobo de Fonte et Bartolomeo Boiosa, habitatoribus ville, predicte, vestro nomine et omnium cohabentium vobiscum possessiones et honores ultra torrentem de Fornaluig et aliorum negotium infrascriptum tangentium ac notario infrascripto, stipulanti nomine vestrorum et omnium quorum interest et intererit, tanquam publice persone, quod, ego, meis propriis missionibus et expensis et de meo proprio, faciam, reparabo atque operari faciam unum pontem, bonum et sufficientem, in illo transito sive *passatge* dicti torrentis vocati *de Fornaluig*, de formis et conditionibus infrascriptis:

Primo, dictus pons habebit vel erit de amplitudine, sive *de cove*, de pede ad pedem, triginta qua tuor palmos regales et supra dictum pontem de caminu tamen quantum habet de amplitudine pontem torrentis *da l'Offre* et faciam *les causades* supra dictum pontem usque ad quoddam oleastrum quod est versus possessionem vestri dicti Bartolomei Boiosa et usque ad quoddam oleastrum quod est versus possessionem Antonii de Manso Albo et les *calsades* subtus dictum pontem et in inmibus eiusdem pontis sicut est terminatum et assignatum inter me et vos per cruces, et intelligatur quod murterium sive *mescles* morteris in inmibus aquarum dicti pontis sit medium per medium calcis et arenarum, et totum residuum morterii... ad construendum sit tertia pars calcis et duas partes arenarum. Et dictum pontem promitto et convenio, vobis et dicto nomine infrascripto stipulantibus ut supra, construxisse et fecisse, hinc scilicet ad proxime veniens festum Sancti Bartolomei apostoli, quod, nisi fecero, possitis me ad ipsum perficiendum mea missione compellere; vos vero teneamini dare pro dicto ponte, sic perfecto ut superius continetur, centum quindecim libras monete re.Ma.mi., de quibus solvatis mihi, de presenti, quadraginta libras, et totum residuum, perfecto et completo dicto ponte.

Et sic, pro predictis omnibus complendis et firmiter attendendis, obligo vobis, et dicto nomine ut sic stipulantibus, omnia bona mea ubique presentia et futura.

Ad haec, nos, Franciscus de Villalonga, Jacobus Bouloni, Jacobus Strucii, Bartolomeo Clavelli, Raimundus Pebordre, Bernardus Mironis, Bernardus Boiosa, Arnaldus de Conillo, Petrus Custurerii, Iacobus de Fonte et Bartolomeus Boiosa, prenominati, laudantes et concedentes omnia predicta, promittimus, quisque nostrum in solidum, dare et solvere vobis, dicto Guillermo Oliverii, omnes predictas centum quindecim libras, dictis terminis...

Testes: Bonanatus de Lemoni, Petrus Mosqueroles, Antonius Tortosa et Iacobus Alodii.

ARM. Prot. L-1, f. 52-52 v.

IV

El maestro Pere Strader alquila su cantera de "Cap Enderrocat"

1 cal jan 1347

Petrus Straderii, lapiscida, civis Maioricarum, trado et concedo vobis, Nicola Barbut et Dominico Barbaranni, grecis, lapiscidis, habitatoribus predictae civitatis, quandam plateam petrariae mee, a me vobis assignatam et limitatam, quam habeo in petraria Capitis Diruti, videlicet ad scindendum lapides de galgua, continue, quamdiu ex dicta platea exierint et haberi potuerint lapides suficientes et bonas, vestris tamen missionibus et cum materia et ferramentis vestris.

Quam petrariam, promitto, vos facere tenere pacifice contra cunctos et inde vos non expellere seu expelli facere aliqua ratione sive causa, quod si fecero volo dare per pretium, in pena, XX libras Re.Ma.mi., Maioricarum curie committendas.

Vos, eodem modo, possitis mihi dimittere seu desemparare, sine scitu et voluntate mea, sub eadem pena sex librarum curie, ut predictur committendas.

Pretium, pro qualibet vero duodena lapidum *de galgua*, dabo vobis et dare promitto, ex pacto inito inter nos, posita et onerata in barcha tres solidos et duos denarios, in numero quorum lapidum intelligatur et sint unum medianum partitum cum uno grosso pro uno lapide, pretium quorum lapidum solvam vobis, et solvere promitto, prout dictos lapides recepero.

Nos, vero, dicti Nicola et Dominicus, recipientes, a vobis dicto Petro Straderii, dictam plateam perpetuo ad scindendum, sub conditionibus predictis, promittimus in dicta platea scindere et talliare continue, quamdiu lapides congruos et suficientes inde haberi et exire potuerint, et inde non recedemus sine vestra voluntati [...]

Et, pro his, obligamus vobis omnia bona nostra [...]

Testes: Gabriel Sentor et Pujada de Bancho.

ACM. Prot. Núm. 14558, f. 42.

V

Inventario de los bienes del picapedrero Francesc Llinàs

3 cal sept 1347

Cum, secundum leges ac legitimas canonum sanctiones, confectio inventarii plurima tribuat heredi beneficia, idcirco, nos, Gabriel Linàs et Benvenguda, fratres, filii Francisci Linàs, lapiscide, qui, pridie, diem suum clausit extremum, condito testamento, in quo nos et Bartolomevam sororem nostram et sibi heredes iusti ac universales, nomine nostro et tanquam fratres et coiuncte persone dicte Bartolemeve qui, infra pupillarem etatem existit, facimus inventarium seu repertorium de bonis omnibus que invenimus ad here ditatem dicti patris nostri pertinentibus, crucis signaculo precedente:

Primo quidem, invenimus quoddam hospitium, quo dictus defunctus habitabat tempore mortis sue, quod est in parrochia Sancte Eulalie, in vico vocato *den Sureda*.

1. Item invenimus duos lectos postium, cum sua marfica.
Item quinque liteamina lini, parvi valoris.
Item duas vanovas, unam mitgenseriam et unam parvi valoris.
Item quoddam coopertorium lecti.
5. Item duo metalafia, unum listatum et unum lividum.
Item quandam concham araminis.
Item quoddam bassinum de lautone.
Item quandam cetram cupri.
Item duas mappas de mensa rotunda.
10. Item quatuor tovayonos de stupa.
Item duos tovaionos novs.
Item quandam tovayolliam.
Item duas coopertas auricularium, que sunt domine Francische quendam, matris nostre, que, fuit uxoris dicti patris nostri secunda.
Item quandam tovalliolum albam, que fuit dicte domine matris nostre.
15. Item duo coopertas auricularium que fuerunt similiter (...)
Item quoddam auriculare modicum.
Item quoddam supertunicale, de panno livido, cum pelle alba cirogri llorum.
Item quandam tunicam lividam, modici valoris.
Item quandam tabardum de burello, de quo adhuc debetur certa

- pecunie quantitatem Francisco Geronessii draperio.
20. Item invenimus quandam tovalliolum listatam parvam.
 Item quandam mensam rotundam.
 Item duas caxias unam de noguerio et aliam veterem.
 Item quoddam archibancum duarum caxiarum.
 Item tres banchos.
25. Item quoddam armarium veterem.
 Item quoddam trocium fustis cum quator pedibus.
 Item quandam ensem.
 Item quoddam armarium modicum.
 Item quandam candeleriam ferratam.
30. Item quiddam *lavacap* de ferro.
 Item quoddam marfanum fustis.
 Item decem *teants* de ferro.
 Item duos *capmartells* ferri.
 Item quinque *scayres*, inter magnos et parvos.
35. Item tres *scayres de fust* et unum de ferro.
 Item viginti sex *formadors*.
 Item octo *scarpres*.
 Item quandam securim ferri.
 Item unam palmam.
40. Item duos
 Item *duos masses* de ferro.
 Item unum martellum modicum.
 Item unum *càvech* sine manubrio.
 Item unam canam canandi fustis.
45. Item duos *parpals* de ferro.
 Item duas *serras* parvas.
 Item duas *scodas*.
 Item duos *teants*, de ferro.
 Item unum calastonum de ferro.
50. Item novem *motlos* fustis.
 Item quandam calderiam araminis.
 Item quandam aliam modicam.
 Item quandam paellam cum sua giratoria.
 Item sex *paropsides* de terra.
55. Item duos *alcorsins*.
 Item duos morterios lapidis.

VI

Contrato de aprendizaje de picapedrería de Bartomeu Ballester

nonis aug 1348

Bartolomeus, filius Guillermi Ballistarii, lapiscide quondam, maior, ut assero, XV annis, de assensu Bartolomei Bruni avunculi mei, affirmo me, vobiscum, Francisco dictus Lomde, lapiscida, hinc videlicet ad tres annos proximos, causa addiscendi operandum de officio vestro, faciendo omnia mandata vestra licita, iuxta posse, promittens quod non recedam a servicio vestro infra dictum tempus, nec dampnum aliquod vobis inferam, quod si fecero possitis vi compellere ad complendum sermentum antecedentem et insuper possitis me perquirere et capere et captum in vestrum posse tornare, sine licentia alicuius persone.

Vos, vero, provideatis me, in cibo et potu et in vestitu, videlicet, quolibet anno, de una tunica, de panno lane X solidorum pro canna, et, de duobus in duobus annis, de cota, de XII solidorum pro canna, et de duabus camisiis et duabus bracchis quolibet anno.

Et sic, sub conditionibus predictis, promitto predicta vobis attendere et complere, sub obligatione omnium bonorum meorum. Et sic me Deus adiuvet et eius sancta Dei IIII evangelia, a me sponte tacta, predicta irrevocabiliter observare.

Ego, vero, dictus Franciscus, laudans, predicta obligo, etc.

Testes: Guillermus Feliu, Franciscus Col et Eligius Mathei.

ACM. Prot. Núm. 14558, f. 98.

VII

Contrata de dos puentes en el camino de Sóller cedida al maestro Miquel Jordi

1361-62

Aquestes son les avinensas fetes entre los jurats de Sóller e en Miquel Jordi, picapedres, habitant en la Ciutat de Mallorques, que los dits jurats donen a esquar un ponterró, feedor en lo camí reyral qui va de Sóller a la Ciutat, en la alqueria del honrat en Jordi de Mora, donzell, en lo loch per los dits jurats ordonador del camí, en la manera saguent:

Primerament, que lo dit mestra hage a construir lo dit ponterró, per la sua amplària, de bones pedres de Refalbeyt e sia de setza palms e mig cane de Mallorques, ensemps ab les vores del dit ponterró, las quals vores del dit ponterró, sien de una pedra de marès entegra e los sperons devall lo dit ponterró se hagen a fer de pedres roges ab bona argamassa. E la

grossitut de cascun dels dits sperons sia de tres palms e de longuesa, a cascuna part, de una cana, ab bona argamasa.

E hage a construir e fer, ultra lo pont, a cascuna part, paret de pedra roge ab bona argamassa (duas parts de cals e la tercia part de arena) la cual paret sia de grossitut de tres palms de cane e de longitut de duas canes de Mallorques. E lo empadrament se hage a fer a cascuna part del pont segons serà necessari en lo pont ab argamassa.

Item, li donaren a squar, los dits jurats, l'altre pont, maior, construidor en la dita alqueria, en lo torrent major, en lo loch ordenador.

E lo dit pont se construirà de amplària de divuit palms ab las vores de cana d'ampla.

Item, lo mestra deu metra duas pedres entegres de marès, una demunt altre, per fer las vores del pont.

Item, se han a fer dos empadraments ab bona argamassa (que sia feta de dua mesures de cals e una de arena) e assò sobra la volta del dit pont.

Item, més, deu fer lo mestre paret de bon morter (sò és de sinch mesures de terra i tres de cals) la via del camí, a cascuna part, tant com sia necessari que la aygua tragua per lo camí tot pla e la dita paret haja tres palms de cana d'ampla.

Item, més, feu fer lo dit mestre, après feta la volta del dit pont sis canas a cascuna part, tres canes de empedrament e paret de argamassa de pedra roge bé abaurat de bona argamassa e bé empahit.

E axí metex, hage a fer dos empadraments sobre los empayiments d'argamassa, lo empadrament saguent a cascuna part, segons que serà necessari ultra lo pont, sia fet de pedres roges, sò és de una pedra rogua e l'altre demunt, ab argamassa, faent lo alivell de tal manera que no si puxa ambassar aygua.

Item, deu fer més lo mestra, en quatre sperons del pont de setza palms, de bon paradat de argamassa, de gruxa de quatre palms de cana a cascuna part, e la volta del pont ab los peus se hagen a fer de pedres de bon Rafalbeig ab bona argamassa, axí com demunt.

Item, hage lo pont XXX palms de Montpatler, de peu a peu, e sien citats los jurats en lo tenra dels fonaments.

E hage lo mestra, per la dita obra, cent cinquanta set libras, per la manera seguent, sò és cinquanta libras, las quals deu pagar la universitat de Mallorques, item cinquanta liuras a la prop vinent festa de Sinco-gesma e las restants cinquanta set libras a la saguent festa de Sant Bartomeu, feta e acabada dita obra.

ARM. Prot. Notario Bernat Carbó, C-53, cuadernillo suelto en el interior.

VIII

Contrato de aprendizaje de Joan Sans con Guillem Ses Oliveres, lapiscida

18-6-1374

Ego, Petrus Sans, habitator parrochie de Manachor, gratis et ex certa scientia mitto et affirmo vobiscum Guillermo Sesoliveres, lapiscida et cive Maioricarum, pro discipulo, Johannem Sans, filium meum etatis tresdecim annorum vel circa, videlicet ad quinque annos proxime et ab hac die in antea continue computandos, causa adiscendi officium vestrum et alias vobis deserviendi in omnibus negotiis vestris, licitis et honestis, die noctuque pro posse, vestrum commodum procurando et incommodum penitus evitando promittens vobis quod dictus filius meus serviet vobis infra dictum tempus omniaque negotia vestra licite et honeste que ipsum preceperitis factura, ipso quoque durante tempore faciet bene et legaliter, sedule et curose, quidquid a vobis nec a vestro servitio infra dictum quinquennium non discedet nec affugiet nec etiam vobis nec rebus vestris dampnum aliquod inferet, nec inferenti consentiet, quod si fecerit, quod tamen Deus avertat, possitis ipsum capere seu capi facere et in vestro posse reducere et tornare et in fine dicti temporis ego promitto et teneor vobis emendare omne dampnum per dictum filium meum vobis aut rebus vestris quomodolibet illatum quodque dictus filius meus restituet vobis omnes dies quibus a vobis et a vestro servitio absens fuerit, ratione fuge vel infirmitatis seu alias culpa sui.

Vos, vero, teneamini et debeatis dicto filio meo, per totum dictum tempus providere in victu et potu, vestitu et calsiatu condecenter, iuxta sui status qualitatem et colere ipsum sanum et aegrum ad consuetudinem Maioricarum.

Et pro his complendis obligo vobis dictum filium meum et omnia bona mea habita et habenda ubique.

Ad haec, ego dictus Guillermus Sesoliveres, laudans predicta recipiensque et acceptans te dictum Johannem Sans in meum nuntium et discipulum, promitto dictum officium meum prout illud melius adiscere poteris te docere tibi que infra dictum tempus providere in victu et potu, vestitu et calsiatu et cetera alia attendere et complere prout per dictum patrem tuum dicta et enarrata et in nullo contravenire de iure vel de facto aliqua ratione, sub bonorum meorum omnium obligatione.

Actum est hoc, in civitate Maioricarum, anno a Nativitate Domini millesimo trescentesimo septuagesimo quarto.

Signum Petri Sans, signum Guilermi Sesoliveres, predictorum qui hec laudamus, concedimus et firmamus.

Testes inde sunt: Iohannes Fontis et Bernardus Granoyas, parrochie de Manachor et Felicius Ballistarii, scriptor.

ACM. P. Juan Clavell, Testament. 1374, III. XII. II. 12, s.f.

IX

El maestro Jaume Huguet, picapedrero, se contrata por un año en las propiedades de Ramón Burgues, caballero

2-1-1382

Sit omnibus notum quod ego, Iacobus Ugueti, lapiscida, habitator parrochie de Rubinis, gratis et ex certa scientia, mitto et afirmo me ad standum vobiscum, venerabili Raimundo Burguesii, militi, habitatori Maioricarum, causa operandi de dicta mea arte in possessionibus vestris et faciendi omnia mandata vestra licita et honesta, de die pareiterque de nocte, ad unum annum, qui incipit computare in festo beati Bartolomei apostoli mensis augusti anni proxime lapsi et finit in sequenti festo sancti Bartolomei mensis augusti proxime ventura anni infrascripti.

Vos vero, teneamini mihi, per totum dictum tempus, providere in cibo et potu, bene et condecenter, et mihi dare pro loguerio sive solidata ipsius unius anni quinquaginta quinque libras regalium Maioricarum minorum, de quibus a vobis habui et recepi, numerando, voluntati mee, in presentia notarii et testium infrascriptorum, quinquaginta libras predictae monete. Residuum vero mihi dabitur et solvetur in fine predicti unius anni [...].

Et ego, Iacobus Benaule, habitador eiusdem parrochie de Rubinis, gratis, precibus et amore predicti Iacobi Ugueti, constituens me in predictis fidiussorem et principalem responsorem, de omnibus et singulis per dictum Iacobum Hugueti vobis supra promissis, una cum ipso et sine eo principaliter et in solidum [...]

Actum est hoc, secunda die mensis ianuarii, anno a Nativitate Domini millesimo trecentesimo octuagesimo secundo.

Signum Iacobi Hugueti. Signum Iacobi Benaule, predictorum qui haec laudamus et firmamus.

Testes inde sunt: venerabilis Durandus Consellini, rector parrochialis ecclesiae de Incha, Petrus Pi, presbiter et Iohanne Pont, scriptor.

ARM. Prot. P-142, ff. 101v-102.

X

Fábrica del segundo claustro del convento de Santo Domingo

7-7-1385

Noverint universi presentem seriem inspecturi quod nos, frater Iohannes Ruselli, prior conventus fratrum predicatorum civitatis Maioricarum, frater Petrus Marchi, magister in sacra pagina, Bernardus de Palaciolo, Petrus de Ponte Tremulo, Iacobus Sa Rovira, Petrus de Turo, Dominicus

Galindo, lector dicti conventus, Bernardus Mathes, Antonius Sunyerii, Mathias Vilossa, Iohannes Gassolli, Petrus Forest, Laurentius Oliverii, Batolomeus Pomerii, Petrus Bayona, Guillermus Jorba, Bartolomeus Baiuli, Petrus Moxeraf, Raimundus Molinerii, Bernardus Fontaneti ceterique fratres ad dictum conventum pertinentes, congregati ad sonum campane, ut moris est, in domo capituli conventus, et capitulum celebrantes, non dolo vi vel metu inducti, immo scienter et gratis anima ducentes, attendentes, premeditantes et mentre sobria considerantes merita vestri, venerabilis et religiosi fratris, Petri Corregerii, sacre theologia professoris, necnon ad beneficia que vos et vestri dicto nostro conventu fecistis et contulistis et cotidie facere non desinitis et, promittente Altissimo, speramus in posterum assequi et habere, presertim quia, amore et charitate inductus inspirato sacri flaminis, noviter, de bonis vestris propriis, dedistis dicto conventu centum libras regalium Maioricarum minorum, convertendas in opere et fabricatione noviter inchoatis in claustro secundi, versus coquina conventus, in qua quidem parte possitis arma vestra sive signa depingui facere pro vestro arbitrio.

Idcirco, habito respectu, ad premissa volendo vos primare et renuntiationem aliqualem inde facere, unanimiter concordēs, damus vobis, dicto venerabili et religioso magistro Petro Corregerii, tanquam benemerito, dum tanem vita fuerit vobis comes, quandam cameram in dicto conventu situatam, contiguam cuiusdam camere vestre in qua inhabitatis, eo quia in dicta vestra camera comode habitare nequeatis secundum vestrum statum, ex eo quia studium quod in eadem erat fuit applicatum camere dicti venerabilis religiosi fratris Petri Marchi, necessitate urgente.

Quaequidem camera, quam de novo vobis donamus, erat consignata lectori principali ipsius conventus, qui quidem lector, de suo beneplacito, eidem renuntiavit et preelegit in se assumere cameram que olim fuit fratris Francisci Cerdani et postea venerabilis fratris Guillermi Sagarre, in sacra theologia licenciati, in quaquidem camera possitis libere operari ad vestrum libitum, sine contradictione nostrum seu dicti conventus, constituentes in presenti et ex nunc predictam cameram a modo vestro possidere.

Et damus et cedimus vobis dum tamen vitam duxeritis in humanis omnia et singula loca et iura nobis et dicto conventui in eadem pertinentia in quibusquidem omnibus et singulis supradictis constituimus vos dominum et procuratorem ad faciendum de vita vestra tamen vestras omnimodas voluntates [...]

Actum est hoc, Maioricis, septima die mensis iulii anno a Nativitate Domini millesimo trecentesimo octuagesimo quinto.

(Firmae) nostrum predictorum, qui hec laudamus et firmamus.

ARM. Prot. P-143, ff. 51v-52.

XI

*Procura para aprender de escultor en Barcelona,
Guillemó Vidrier*

28-5-1395

Sit omnibus notum quod ego, Nicholaus Vidrierii, gixerius et civis Maioricarum, gratis et ex certa scientia, facio, constituo et ordino procuratorem meum certum specialem, vos, Antonium Català, civem barchinonensem, licet absentem tanquam presentem, ad mittendum seu affirmandum cum illo magistro *imaginayre* dicte civitatis Barchinone, quem vos volueritis, Guillermonum, filium meu, causa addiscendi officium ipsius magistri et eidem magistro serviendi in omnibus suis negotiis licitis et honestis, et hoc ad sex annos proximos, vel ad minus tempus, prout vobis videbitur, cum et sub illis pactis, promissionibus, conditionibus et salariis ac obligationibus, tam persone dicti filii mei quam bonorum meorum quibus convenire poteritis, (...).

Actum est hoc in civitate Maioricarum,

Testes inde sunt: Antonius Rubí et Bernardus Riera.

ACM. Prot. Num. 14741 s.f.

XII

*Antoni Boscà, autor del arco de entrada al coro del templo
de Sto. Domingo*

20-3-1397

Antonius Boschani, lapiscida Maioricarum, gratis et scienter promitto et bona fide convenio vobis, venerabilibus Gregorio Sallambé, alias *Burges* cognominato, et Ioanni de Conilleres, mercatori dicte civitatis, manumissoribus. Raimundi Ça Forteza, heredis per dimidia venerabilis Petri Saforteza, *quondam*, per firmam videlicet validam et sollemnem stipulationem, quod, hinc ad proximum instans festum beate Marie mensis augusti, construam et cum effectu operabo in introitu cori ecclesie ordinis beati Domini fratrum predicatorum dicte civitatis, portale lapideum sive archum, bonum et stabile atque bonis et sufficientibus lapidibus constructum et cum signis figuris et imaginibus ac *entretayls*, pinnaculis, arquetis atque *pilars* inde necessariis et cum cruce lapidea cum figura crucifixi, ex parte una, et, ex alia parte, cum figura Virginis gloriose, positam in mediocri pinnaculo, ex tribus pinnaculis ibi construendis. Dictum itaque opus faciam et construam seu facere et construi faciam ipsum opus continuando equalem in quantum continet totum latus sive frontem, insculptum modo et forma quibus per me figuratum extitit in quodam folio papireo, forme maioris,

notario subscripto tradito, tenendo per eum nomine nostrum, ut ex ipso et per ipsum melius videri et recordari valeat opus predictum, et, ultra, promitto et teneat facere in parte inferiori, versus dictum corum, duo signa respondens similia duobus signis altioribus versus partem exteriorem dicte operis sculptis et depictis.

Predicta itaque promitto et teneat facere et adimplere cum effectu, sub pena videlicet restitutionis omnium missionum et expensarum damnorum inde fiendarum et sustinendorum...

Vos, vero, dictus Iohannes, teneamini mihi, dicto Antonio, dare et tradere seu tradi facere omnes lapides qui in dicto ordine nunc sint et reperiantur tam exeuntes seu precedentes ex, seu de, loco in quo dictum opus debet edificari, quam alios qui in dicto ordine nunc sunt et reperiantur ad dictum opus congruos, ceteros vero lapides ego habere teneat, meis sumptibus, ad perfectionem dicti operis necnon necessarios, et etiam teneamini mihi dare et solvere, pro constructione confectione et perficiendo opere antedicto, modo et forma quibus supra, ipso opere perfecto, pro precio et salario seu mercede eiusdem... triginta libras Re.Ma.Mi.

Ad haec, nos, dicti Gregorius Sellembé, alias Burges cognominatus, et Iohannes de Conilleres, manumissores et exequutores predicti testamenti dicti venerabilis Petri Saforteza *quondam*, predictis consentientes et laudantes, promittimus vobis, dicto Antonio Boscani, quod, de quantitate seu summa pecunie, quam dictus Petrus accepit et dari iussit, pro anima sua, in dicto eius ultimo testamento, dabimus et solvemus vobis, facto dicto opere, dictas triginta libras, obligando bona hereditaria dicti Petri.

Testes inde sunt: venerabilis frater Guillelmus Carrera, vicarius dicti ordinis, et frater Bernardus Mates atque Martinus de Roda et Guillelmus Font.

Testes autem firme dicti Iohannis de Conilleres, qui firmavit predicta die iovis vicesima secunda mensis martii predicti, sunt: Franciscus Lodrigo et Iohannes Saforteza.

ARM. Prot. P-135, ff.23-23 v.

XIII

Los imagineros Mateu Boschà y Antoni Tosquella adquieren madera

20-1-1410

Die et anno predictis (20-1-1410), retulit Dominicus Navarro, virgarius curie gubernationis Maioricarum, sive fidem fecit, se, de mandato domini honorabilis locumtenentis, die sabbati proxime preterita, emparasse penes Antonium Tosquella et Mateum Boschà, imaginarios, duos arbores vocatos *polls*, quos ipsi emerunt a P. Christoforo sutore, quamquidem emparam

dixit se fecisse ad instantiam Gabrielis Moge, ut procurator heredum domine Benvengude quondam, uxoris dicti Petri Christofori.

ARM. AH-470, *Extraordinaris de Governació*, f. 168v

XIV

Llorenç Tosquella, imaginero, trabaja para el convento de la Merced

23-7-1428

Die et anno predictis (23-7-1428), ad instatiam venerabilis Galcerandi de Sancto Ioanne, civis Maioricarum, necnon Anthonii de Pujals, procuratoris venerabilis domini Parete, uxoris magistri Ioannis de Barbo, lapicide, retulit Bernardus Mironi, virgarius, se de mandato honorabilis locumtenentis gubernatoris Maioricarum, die veneris proxime elapsa, mandasse venerabili fratri Francisco de Podio, commendatori domus beate Marie Mercedis, quatenus, per totam diem crastinam, deposuerit, penes dictum virgarium, illas triginta libras restantes pretio illarum IIII^{or} librarum censualium quas emit a Laurentio Tosquella, imaginatore, aliter, lapso dicto termino, pignoraretur.

ARM. AH-479, f.180

XV

Los maestros Guillem Tous y Jaume Cervera dirigen obras en la parroquia de San Jaime

19-1-1434

Sit omnibus notum quod nos, Matheus Dezpi, Matheus Çanglada et Arnaldus Cirera, cives Maioricarum, operarii fabrice ecclesie parochialis Sancti Iacobi, civitatis Maioricarum, ex una parte, et Guillermus Pontii ac Iacobus Cervera, lapiscide, cives Maioricarum, ex altera parte, scientes et attendentes certum contractum fuisse inter nos firmatum, in posse notarii subscripti, sub die veneris vicesima prima mensis augusti proximi praeteriti, super certo opere faciendo et construendo in ipsa ecclesia, pro quo opere perficiendo fuerunt promisse nobis, dictis lapiscidis, septingentas quinquaginta libre inter redditus consignatas super universitate Maioricarum et pecuniam numeratam, qui quidem redditus et pecunia fuerunt nobis, dictis Guillermo et Iacobo, iam traditi seu assignati, ut in diversis capitulis in eodem contractu insertis et scriptis latius continetur.

Attendentes etiam, infrascriptum, capitulum fuisse inter nos dictas partes noviter concordatum, ultra contenta in dictis capitulis dicti primi contractus:

Item és convengut e finat entre los dits obrers, de una part, e los dits Guillem Pons e Jacme Cervera, d'altre part, que los tres anys dins los quals aquells Guillem i Jacme han acabar la dita obra, segons forma del primer contracte, comensen a comptar i a corres del primer dia del present mes de janer en avant.

E més avant, que si la dita obra no era acabada entegrament dins los dits tres anys, que, de continent possats aquells tres anys, tot lo interesser o fruyts de las dites setcentes sinquanta llibres dades als dits Guiller mó Pons i Jacme Cervera per la dita obra, sia aplicat i pertanga a la dita obra, del dit temps en avant, fins que la dita obra sia totalment acabada.

Pro tanto renuntiando nos dicte partes exceptioni predictorum sit inter nos non gestorum... obligantes nos dictae partes pro predictis...

Actum est hoc, in Civitate Maioricarum, die martis decima nona mensis ianuarii, anno a Nativitate Domini millesimo quatuor centesimo trigessimio quarto.

Signa nostrum, Marchi dez Pi, Mathei Çanglada et Arnaldi Cirera, operariorum. Signa nostrum, Guiller mi Pontii et Iacobi Cervera.

Testes sunt: venerabilis P. Bertrandi et P. Calafat, cives, et P. Canoguera, faber Maioricarum.

ARM. Prot. Gabriel Abeiar, Actes A-85, ff. 48-48v. Me lo señaló el buen amigo Jaume Cirera Prim, en paz descanse.

XVI

Los maestros Guillem Sagrera y Jaume Servera poseen un solar de consuo

3-10-1936

Item a III dies del mes de octubre de l'any MCCCCXXXVI reebí de mestre Guillem Sagrera e den Jaume Cervera, picapedrers de la Ciutat de Mallorca, per entrada de un novell establiment que yo los faí... de un pati de terra que antigament solien esser cases les quals foren enderroca des per lo diluvi que fou en l'any MCCCCXI... en la parroquia de Santa Creu en lo carrer antigament apellat de la Mar... sots pacte i condició que paguen... cascun any... vint e quatre sols... al senyor rey.

ARM. RP - 1217. f. 38.

XVII

El imaginero Mateu Boscà vende una esclava

6-12-1456

Nos, Mateus Boschani, asmaginarium, et Iohanneta, eius uxor, vendimus vobis, Paulo Roger, mercatoris, civi Maioricarum, quandam burdam, nostram servam, nutricatam domus nostre, vocatam Silia, etatis tresdecim annorum vel inde circa, pretio videlicet sexaginta librarum regalium Maioricarum minorum, quas habuimus per manus tabule civitatis...

Testes: Paulus Arnaldi et Iacobus Ioncar, curritores, in quorum presentia dicti coniuges firmarunt.

ARM. Prot. M-180, f. 245.

XVIII

El imaginero Huguet Barxa talla el retablo mayor de Porreres

13-5-1453

Nos, Iohannes Marimon et Antonius Mesquida, habitatores parrochie de Porreres, operarii retrotabuli sive *del retaula* altaris maioris dicte parrochie, gratis et scienter confitemus et recognoscimus vobis, magistro Hugueto Barxa, sculptori sive *ymaginaire*, habitatori civitatis Maioricarum, nos convenisse et pepigisse vobiscum, dicto magistro Hugueto Barxa, de et super subscripto retrotabulo sive *retaula* ligneo, per vos fiendo et operando, ad opus altaris maioris dicte ecclesie de Porreres, videlicet quod vos, dictus magister Huguetus, teneamini operari et perficere dictum retrotabulum sive *retaula* de ligno *de vet*, videlicet tres tabulas et bancale, scilicet tabulam medianam longitudinis sive altitudinis XVIII palmorum cane et latitudinis VIII palmorum et residuas duas tabulas utraque longitudinis XVIII palmorum et latitudinis quatuor palmorum et medii, et bancale iuxta congruentiam predictorum et duos *trossos de claravoya*, qui deficiunt in dicto bancali, quolibet longitudinis VIII palmorum.

E la talla ipsius retrotabuli debetis fieri iuxta *mostram* factam per Rafaellem Moge, pictorem, et vobis traditam. Et ipsum habetis nobis tradere perfectum et operatum hinc ad festum Sancti Michaelis proxime futurum et pretium inde vobis [satisfaciendum debet?] taxari ex conventionem inter nos et vos factam, per discretum Petrum Dominici, presbiterum, et Gabrielem Andreu, fusterium Maioricarum.

Testes: Rafael Moger, pictor, et Petrus Font Iunior, cives Maioricarum.

ARM. Prot. Gabriel Abeiar, Actes 1451-1454, A-95, ff. 140-141.

XIX

El maestro Martí Creix contrata una capilla en la Seo

26-8-1472

Nos Iohanneta, uxor honorabilis Iacobi Company, mercatoris Maioricarum quondam, ex una parte, et Martinus Creix lapiscida, parte ex altera, gratis de et supra causis infrascriptis facimus et firmamus capitula infrascripta:

Primo, yo, dita Johaneta, a honor de Déu e de la humil Verge Maria, he deslberat, obtenguda primer licència del reverent senyor bisbe e honorable capitol, fer una capella en la claustra de la Seu, pres la Capella del Angel Custodi, la qual capella yo dit Martí Creix he empresa de fer, ensemps ab les altres coses devall scriptes o continuades, per preu de doscentas sinquante liures de moneda de Mallorca, pagadores ço és per tota la present setmana XXV liures, e axí d'equí avant de XXV en XXV, pagadores en los termens a mí dita Johaneta apparrà.

Item, som de acordi, e yo dit Martí Creix promet, fer la dita capella, la qual haurà de ampla vint palms o de entrada vint i dos palms e de altura tan alta com la capella del reverent mestre Joan Girard, mestre en teologia de la Orde de Sent Domingo.

Item, som de acordi, e yo dit Martí Creix promet, de fer dins la capella un carrer de pedra de Raffalbeig, lo qual haurà deu palms de amplària, deu palms de altària e XIII palms de llargària.

Item, so tengut, yo, dit Martí Creix, de empeymentar la dita capella de peyment de Reffalbeig.

Item, som de acordi, e yo dit Martí Creix promet, fer les branchas del principal de la capella, dels peus fins alt, ço és tot lo deventer de la claustra, de pedra de Lummajor de la bona, e tot lo buc e la caixa de pedra de Portalt, de la bona. E la clau de la dita capella, de pedra de Lummajor.

Item som de acordi, e yo dit Mati Creix promet, fer en les represas del portal, àngels ab les armes vostres e de vostre marit, a cascuna parte, a les represes de dins, promet fer los quatre evangelistes. En la clau de la dita capella, Nostra Dona ab lo Jesús al bras e ab un xipell entorn, entorn.

Item, som de scordi, e yo dit Marti Creix promet, fer en la dita capella un altar en lo qual haurà una peça de Refalbeig, de peyment, de llarc de deu palms e sinc palms de amplària e un palm de Monpaller de gros, ab quatre pilars de pera de Refalbeig, ab un graó devant lo dit altar.

Item, som de acordi, e yo dit Marti Creix promet, de metra en totes les dites coses de pedra, cals, guix, tot lo pertret e totes altres coses necessàrias a compliment de la dita capella.

Quare rerum.. etc. promitto predicta facere etc. Obligo omnia bona etc.

Testes: frater Petrus Morató Sancti Dominici, Bernardus Marsà lapicida, Gabriel et Stefanus Natalis, chirurgici, et Bartolomeus Pastor, sartor, in quorum presentia omnes firmarunt.

Ego Martinus Creix, lapicida, gratis confiteor habuisse a vobis, domina Iohanneta, uxore Iacobi Company quondam, XXV libras, et sunt de numero illarum CCL librarum, pretio quarum, me obtuli vobis facere quandam capellam in claustro Sedis Maioricarum...

Teste: Vicentius Canet, ville de Petra, et Bartolomeus Costa, Civitatis Maioricarum fabri.

ARM. Prot. 0-367, & ff. 83-85v.

XX

Contrato de trabajo entre el albañil Joan Oliver y Melchor Tomàs, ciudadano

6-11-1491

Ego Iohannes Oliver, lapicida, cives Maioricarum, gratis colloco me et operas meas vobis, magnifico Melchiori Thome, domicello, hinc ad duos annos a die crastina in antea computandos, precio seu logerio videlicet XXXXV 1. anno quolibet, michi solvendarum, de quibus XXXXV 1. *per seny* primo anno dedistis michi XXV 1. in multis presentis pro me datis et in quibus comprehenduntur XVIII 1. regalium Maioricarum minorum, quas dedisti Matheo de Bonapart, pro lana quam ab ipso emi et in presentia notarii et testium infrascriptorum, complementum ipsarum et XXV 1. in fine dicti anni dare tenemini et XXV 1. in alio secundo anno. Nec non, tenemini michi dare, quolibet anno, VIII quarterias frumenti, pro provisione mea et unam somatam vini, quolibet anno, et quolibet mense, unum quartaneum olei.

Et etiam loco vobis quendam puerum meum et illius operas ad dictum tempus ratione I s. pro quolibet die *feynar*, tam pro primo anno quam pro secundo, et per VIII quarterias frumenti, et, si casus erit, quod dictus puer mortem obieret vel extra Regnum fugeret, teneamini dare ratam illorum dierum *feyners* quas fahenam facerit et non possitis me forsiare de habendo alium puerum. Et teneamini dare *proccassos*, videlicet IIII denarios, quolibet die servato, *lo berenar de matí e après dinar*, ad notitiam vestram.

Promitto quod, durante dicto tempore, a vestro servitio non discedam sine vestri scitu et licentia, sub pena L 1. aplicandarum etc [...]

Ad hec, ego, dictus Melchior, hiis presens et confitens omnia vera esse, gratis promitto predicta et singula attendere [...]

Testes: honorabile Priamus de Vilalonga, Andreas Portell et Gabriel Castelló.

ARM. P. Antoni Morro, Prot. 1491, ff. 56-56v.

XXI

Joan Oliver levanta un coro en la capilla de San Eloy

22-3-1494

Ego Iohanne Oliver, lapicida Maioricaum, gratis promitto facere vobis honorabilibus* Blanch et* Molins, suprapositis necnon proceribus officii ferrariorum in ecclesia Sancti Egidii, situata in platea curiam Maioricarum, opera sequentia videlicet.

Sub primo fornice, hoc est *sots la arcada primera de la dita sglèsia* faciam unum aliud arcum lapidis albe, qui incipiet a terra sive a pede et sequetur cum boxello et çapata et in repressis fabricabo duos angelos qui detinebunt signa dicti officii, in dicto arcu sculpita, et supra dicto arcu ecclesie faciam *uns empits* qui reddent *rembador* cum duabus *clarevolles*, cum omni eorum complemento et arresamento et etiam faciam in dicta ecclesia quandam scalam gipsi ut ascendi possit ad corum supra dictum arcum faciendum, quam scalam claudent lapides albe dicte vulgariter *mitge pedre* usque ad dictum *cor* sive *cubertam* et faciam duo portalia, videlicet unum in fine scale, aliud in capite scale ut ascendi possit sursum.

Quae omnia opera faciam omnibus meis expensis pro XXXIII libris solvendis (...)

Testes: Iohannes Pons et Demians Serra, ferrarius.

ARM. P. Pere Sabater, S-611, ff. 19v-20

* *En blanco*

XXII

Contrato de aprendizaje de albañil de un sevillano con el albañil Joan Oliver

25-2-1502

Ego Iohannes Marí, lapiscida, oriundus civitatis Hispalis, nunc vero residens in civitate Maioricarum, gratis loco me seu opera mea vobiscum Iohanne Oliver, lapiscida Maioricarum, presente, hinc ad unum annum a XXI presentis mensis in antea computandum, ratione addiscendi plene et cum*... officium vestrum de *picapedrer**... precio seu logerio XVI librarum, monete Maioricaum solvendarum*... ad festum Pasche*... aut pannum pro uno capuci*... prorrata quolibet mense etc. interim vero teneamini me tenere et providere sanum et infirmum in cibo et potu [...]

Testes: honorabilis Iohannes Real, civis, et Iohannes Domanech, parator Maioricarum, in quorum presentia ambo predicti firmarunt.

* Hay rotos en el papel.

ARM. P, Miquel Morell, Contr. 1501-1502, m-731, f.45

XXIII

Amador Creix, maestro de la iglesia del Hospital General

25-2-1497

Ego Amator Creix, lapisida Maioricarum, magister operis ecclesie Hospitalis Generalis, omnibus compotis factis inter me et vos, magnificum Philippum de Pachs, civem Maioricarum, alterum ex administratoribus dicte ecclesie, tam de omnibus jornalibus per me in dicta ecclesia usque in diem presentem factis, quam etiam de omnibus pecunie quantitibus per vos mihi seu Petro Guells et aliis pro scidendo lapides in locho de la Pedrera datis et spletis usque hunc quam alias.

Itaque inter nos iuridice et veridice fuit computandum me teneri vobis, dicto magnifico Philipo de Pachs, in undecim libris, uno solido et duobus denariis monete quod et sunt ad complementum illarum librarum dicte monete per vos mihi in diversis solutionibus datarum, quas recepi tam per manus vestri, dicti Philipi de Pachs quam etiam per manus honorabilis Nichola i de Vallobar et Francisci Xaulega, etc.

Unde rerum etc. Promitto vobis illas solvere, prout est pactatum et concordatum, etc. (...)

Testes: Petrus Guells et Michael Serra, cultores.

XXIV

25-2-1497

Ego Petrus Guells, lapisida Maioricarum, omnibus compostis factis inter me et vos Amatorem Creix, lapisidam Maioricarum, magistrumque ecclesie hospitalis generalis, tam de omnibus jornalibus per me factis usque in presentem diem, pro scidendo lapides in locho de la Pedrera, ad opus dicte ecclesie, quam etiam de omnibus pecunie quantitibus, per vos mihi usque huc datis et solutis quam alie. Ita quod inter nos iuridice et veridice fuit computatum de omnibus ut predicatur, demum fuit compertum me teneri vobis dicto Amatori Creix in octo libris duodecim solidis et sex denariis dicte monete. Unde rerum et promitto vobis illas solvere, prout est pactatum inter nos (...)

Testes: Michael Serra et Iohannis Gener, cultores Maioricarum.

ARM. P. Pere Mulet, M-634, ff. 23-24.

BIBLIOGRAFIA

Aparte de los estudios citados en el cuerpo del artículo, sobre el tema que nos ocupa existen las publicaciones recientes y siguientes:

- M. Durliat. *Le chateau royal de Bellver a Majorque* "Etudes Roussillonnaises" 5(1956) 197-212; *Sculpteurs perpignanais a Majorque au debut du XIV siècle* "Reflets du Roussillon" 14 (1956) 17-21; *Le portail du Mirador de la cathédrale de Palma de Majorque* "Pallas" 9 (1960) 245-255; *Un artiste picard en Catalogne et en Majorque: Pierre de Saint Jean* "Caravelle" 1 (1963) 110-120.
- Maria Barceló. *Adobs en la murada de la Ciutat de Mallorca* (1450-1500) BSAL 45 (1989) 155-164.
- Isabel Garau. *"El pont de Suria": un ejemplo de construcción medieval* (1420-1421) Palma, Museo de Mallorca, 1990; *Les ordenances del gremi de picapedres del 1405 i altres disposicions posteriors* "Randa" 29 (1991) 75-84.
- J. Sastre Moll. *La remodelación de la Almudaina de Medina Mayurqa* (1305-1314) BSAL 45 (1959) 105-122; *El primer libro de fábrica y sacristía de la Seo de Mallorca* (1327-1345) BSAL 43 (1997) 45-88.
- Gabriel Llompart. *Huguet Barxa, autor del retablo del "Passio Imaginis" de Felanitx* "Archivo Español de Arte" 50 (1977) 328-335; *Identificación del "Maestro de las Predelas" y encuadre de otros más* "Estudis Baleàrics" 30 (1989) 45-52. Otros escritos no aportan, que yo sepa, ninguna novedad acerca del título de esta ensalada.

El "Misteri dels Set Sagraments": una "fantasia" teatral de la primera meitat del segle XVI

JOAN MAS I VIVES

INTRODUCCIÓ

Avui ningú no discuteix la importància de les peces catalanes conservades del vell teatre religiós de procedència medieval. Sovint ens han arribat a través de còpies del segle XVI i el més extens d'aquests manuscrits, el *Manuscrit Llabrés* o de les *Consuetes mallorquines* (Biblioteca de Catalunya, ms. 1.139), ha estat objecte de descripcions minucioses¹ i, una part considerable del seu contingut, d'edicions acurades acompanyades d'estudis molt solvents. Tanmateix aquests estudis s'han ocupat especialment dels cicles bàsics de teatre religiós —l'hagiogràfic², el pasqual³, el nadalenc⁴ i el veterotestamentari⁵— i d'alguna obra especialment singular, com la *Representació de la mort*⁶. En canvi, hi ha un altre sector que fins

¹ Cf. Gabriel Llabrés, *Repertorio de "Consuetas" representadas en las iglesias de Mallorca (siglos XV y XVI)*, a "Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos" tercera època, V (1901), pàgs. 920-927; G. Díaz-Plaja, *De literatura catalana. Estudis i interpretacions*, Barcelona, 1956, pàgs. 17-31; Pere Bohigas, *Notes sobre l'antic teatre català*, dins *Aportació a l'Estudi de la Literatura Catalana*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia, 1982, pàgs. 320-348.

² *Teatre hagiogràfic*. A cura de Josep Romeu. Tres volums. Barcelona, Editorial Barcino, 1957.

³ Josep Romeu, *La légende de Judas Iscariot dans le théâtre catalan et provençal. Essai de classification des Passions dramatiques catalanes*, dins *Actes et Mémoires du Ier Congrès international de Langue et Littérature du Midi de la France*, Avignon, 1957, pàgs., 66-106.

⁴ Josep Romeu, *La cançó popular nadalenca, font d'un misteri dramàtic de tècnica medieval*, dins Id., *Poesia popular i literatura*, Barcelona, Curial, 1974, pàgs. 73-100.

⁵ *Teatre bíblic. Antic Testament*. A cura de Ferran Huerta Viñas. Barcelona, Editorial Barcino, 1976.

⁶ Vegeu especialment Josep Romeu, *La "Representació de la Mort", obra dramàtica del siglo XVI, y la Danza de la Muerte*, a "Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona" XXVII (1957-1958), pàgs. 181-225.

avui no ha merescut gaire atenció: és el teatre al·legòric de caràcter didàctic, força important en la cultura provençal i en la francesa, on pren el nom de "moralité" i té el seu màxim desenvolupament a la segona meitat del segle XV i la primera del XVI⁷. En català també disposam de dues obres que segueixen aquest model i que ens semblen força interessants: la *Consueta del Juy* (núm. 11 del *Manuscrit Llabrés*, ff. 38 rb-43 v) i el *Misteri dels Set Sagraments*, conservat almenys en dos manuscrits. Vol·driem presentar i editar aquí aquesta darrera peça.

LA "CONSUETA DELS SET SAGRAMENTS"

La trobam, en un estadi molt desenvolupat, en la consuetat núm. 40 de l'esmentat *Manuscrit Llabrés* (ff. 171- 174). A l'inici, el manuscrit diu "Consueta molt saludable per nostras ànimas, la qual conté los set Sagraments de la Sglésia Sancta", i això ha fet que hom s'hi hagi referit, indistintament, amb el títol de *Consueta de les ànimes* o amb el de *Consueta dels Set Sagraments*. El tema bàsic, però, és el sacramental i les ànimes no hi apareixen per res; per tant, em sembla que és aquest segon títol l'únic que s'hi escau.

Es tracta d'una peça dramàtica no gaire extensa, 406 versos, però relativament complexa. En els primers episodis (vv. 1-120) prepara el públic feligrès per a la introducció posterior dels set sagraments. Així, desenvolupa, d'una banda, el motiu del diàleg entre l'Humana Llinatge i la Llei de Gràcia, i, d'altra banda, el dels darrers moments de la passió de Crist com a fonament de la institució dels sagraments. La part central de l'obra (vv. 121-324), l'ocupen els parlaments de cada un dels sagraments —des del baptisme a l'extremunció—, força extensos i d'un caràcter més catequístic que pròpiament dramàtic. Finalment (vv. 325-406), l'Humana Llinatge demostra que accepta la lliçó explícita en els parlaments anteriors, allunya el pecat i tots els personatges junts fan l'adoració del Crist Crucificat.

En conjunt hi intervenen força personatges. Uns procedeixen directament de les passions tradicionals: Jesús, Longí, Marta, Maria Magdalena, els jueus que no parlen però que flagellen i crucifiquen Jesús i un minyó que acompanya Longí a causa de la seva ceguesa. Els altres són estrictament al·legòrics: Llinatge Humà, Llei de Gràcia, Baptisme, Confirmació, Orde Sacerdotal, Matrimoni, Penitència, Eucaristia, Extremunció, la mort i el pecat. En general s'hi veu un esforç en la caracterització dramàtica d'aquests personatges. Així, l'Humana Llinatge i el pecat són resolts d'una manera força realista i es converteixen en un vell malalt, gairebé

⁷ Cf. G. Cohen (ed.), *Mystères et Moralités du Ms 617 de Chantilly*, Paris, 1920; Id., *Histoire de la mise en scène dans le théâtre religieux français du Moyen Age*, Paris, 1951.

agònic, i en un diable. En els sagraments, en canvi, hi predomina el caràcter al·legòric i l'autor sobretot pretén fer arribar al públic el sentit dels símbols que els envolten.

Al marge d'aquesta divisió, el més interessant d'aquesta consuetat és que s'ajusta força a la tècnica escenogràfica medieval, basada en l'espectacularitat externa. Com és habitual en aquest manuscrit, també aquí trobam una gran riquesa d'acotacions que ens descriuen amb força precisió com s'aconseguia aquesta espectacularitat. Es representava a l'interior del temple, i s'hi havien de bastir dos cadafals, segurament un rere l'altre, amb dues altures diferents, com a la *Consuetat del Juy*: un era el "lloc" del vell malalt que jeia en el seu llit, acompanyat pel diable i la mort, i l'altre, el Calvari, on es feia inicialment la crucifixió i on restava, durant tota l'obra, el Crist, potser substituït per una imatge. Al costat de la creu, hi havia una "roca" d'on havien de sortir successivament els diversos sagraments. A més d'aquests dos cadafals, hom també utilitzava força el sòl de l'església: diversos personatges s'havien d'apropar als "bancs" i Jesús havia de "córrer la vila", motiu que devia constituir una autèntica processó. A la mort de Crist, s'havia de simular un terratrèmol, "amb remor d'arcabussos i tenebres" i la resurrecció dels morts.

El vestuari dels personatges també és descrit minuciosament. És sobretot precisa la caracterització dels sagraments: el baptisme, vestit de blanc; la confirmació, vestida com un soldat armat, amb una bena al front que té una creu vermella dibuixada; l'orde sacerdotal, com un bisbe "per dir missa"; el matrimoni, amb un jou a la mà; la penitència, com un ermità amb una nau a la mà; l'eucaristia, de vermell amb un calze. L'extremunció és l'únic sagrament sense caracterització explícita: devia portar els olis de la unció.

La música també hi era extraordinàriament rellevant. La major part de l'obra, sinó tota, era cantada a "to" d'himnes gregorians que les acotacions indiquen en la introducció dels personatges: *Alma laudes*, *Vexil.la regis*, *Aeterne rerum*, *Passione*, *Criste qui lux*, *Veni Creator*, *Pange lingua*. En aquest sentit, és molt interessant l'acotació del parlament dels sagraments: sovint la part més doctrinal és cantada al to d'un himne (*Passione*, *Criste qui lux*, *Veni Creator*) i la part d'interpel·lació a l'Humana Llinatge en un altre (sempre *Aeterne rerum*). Per tant, la música també servia com element essencial en la definició dels diversos "moments dramàtics". Encara hem de destacar la presència del cant a "duo" (Magdalena i Marta) i a "concert" (els sagraments "qui saben cantar"), la qual cosa dóna a l'obra una polifonia realment espectacular.

Hem de rebutjar, per tant, que es pugui tractar d'una representació influïda pel model incipient dels "autos sacramentales" castellans. Aquesta influència és present a *El castell d'Emaús* i *L'Església militant*, de Joan Timoneda, també basades en personatges al·legòrics, però les obres de Timoneda són d'una concepció dramàtica totalment diferent a la de la nostra consuetat, ja que hi desapareixen tots els elements que en poten-

cién la dramaturgia espectacular⁸. En un altre sentit, la consuetà s'havia de representar per Setmana Santa, segurament el divendres, no pel Corpus, com els "autos", i no es basava en l'exaltació exclusiva de l'Eucaristia, tant característica de les obres influïdes directament pel Concili de Trento (1545-1563) i el moviment polític-religiós de la Contrareforma.

Això ens fa plantejar el tema de la datació d'aquest misteri. El *Manuscrit Llabrés*, com és sabut, va ésser copiat entre el 1597 i el 1599, però l'obra ha d'ésser necessàriament molt anterior, com veurem tot seguit en estudiar l'altre manuscrit que ens en resta. La mètrica no ho desmenteix, ja que pràcticament tota la peça és escrita en noves rimades octosíl·labes, que és el metre per excel·lència del teatre religiós català més arcaic. Pel que fa a la llengua, no ofereix gaire particularitats, com veurem en l'anotació, si exceptuam la descurança de la còpia, que és una característica de tot el manuscrit.

De la primera meitat del segle XVI, també es coneixen diverses èglogues sacramentals en castellà⁹, però no tenen res a veure amb la nostra consuetà perquè es basen en l'ambient pastoral renaixentista i es resolen en versos cultes, preferentment decasíl·labs italians. En canvi, com a obra que pertany al mateix model, podem citar la peça provençal *Lo jutgamen General*¹⁰, molt més extensa i ambiciosa, que temàticament coincideix amb la *Consuetà del Juy*, encara que pertany a la segona meitat del segle XV.

EL MANUSCRIT DE LA SEU DE MALLORCA

Darrerament, però, ha aparegut un altre manuscrit d'aquesta obra a l'Arxiu Capitular de la catedral de Mallorca. L'ha descobert l'historiador Antoni Gili, que n'ha fet una acurada edició i que s'hi ha referit en diverses ocasions¹¹, encara que sempre un poc de passada. Per tal que tingui més divulgació entre els estudiosos del teatre antic, en repetim aquí

⁸ Cf. Joan Timoneda, *L'església militant. El castell d'Emaús*. A cura de J[oaquim] M[OLAS] Batllori, Barcelona, Edicions 62, 1967; M. Sanchis Guarnier, *Dos "autos" sacramentals en català escrits a instància de Sant Joan de Ribera*, a "Serra D'Or" octubre de 1960, pàgs. 10-12.

⁹ Cf., Fernán Lopez de Yaguas, *Obras dramáticas*. Edición, estudio preliminar y notas de Fernando González Ollé. Madrid, Espasa Calpe, 1967, especialment pàgs. XXIV-XXV i 127-134.; també T. Ferrer, *Jaime Ferruz en la tradición del teatro religioso*, dins Joan Oleza Simó (director), *Teatros y prácticas escénicas. I: El quinientos valenciano*, València, Institució Alfons el Magnànim, 1984, 109-136.

¹⁰ Moshé Lazar, *Le Jugemen Dernier (Lo Jutgamen General)*. Drame provençal du XVe siècle. Édition critique avec traduction, introduction, notes et glossaire. Paris, Éditions Klincksieck, 1971.

¹¹ Cf. Antoni Gili Ferrer, *Artà en el segle XVI*, Mallorca, 1993, pàgs. 52-57 i les referències citades a les notes 28 i 30.

l'edició i en precisam les dades, que hem pogut completar força, seguint les indicacions del mateix Antoni Gili. També l'estudiam en relació a la *Consueta dels Set Sacraments*, cosa que no s'ha fet fins ara.

L'obra es troba a l'interior d'un volum manuscrit, de 155 mm. d'ample i 215 mm. d'alt, folrat en pergamí. Porta la signatura 15.534 en el catàleg de l'esmentat arxiu. Els folis no estan numerats i el còdex degué formar-se a partir de l'enquadrernació de plec autònoms, perquè alguns, ja emplenats en fer l'enquadrernació, tenen l'escriptura invertida. En conjunt, reuneixen anotacions diverses i comptes d'un prevere que es deia Jaume Ques. El manuscrit també ens proporciona algunes dades interessants sobre aquest sacerdot: estava relacionat amb la Seu de Palma i posseïa un benefici a l'església de Santa Eulàlia, però va ésser rector de la parròquia del poble de Calvià entre el 1531 o 1532 i el 2 de maig de 1571¹², data de la seva mort.

La lletra de la peça teatral és del mateix Jaume Ques i ocupa vuit folis, en els quals no hi ha cap altre tipus d'anotació. Em sembla que es pot datar amb força seguretat cap al 1531-1532 o, a tot estirar, durant el primer lustre dels anys trenta. Abans de la còpia hi ha cinc folis en blanc, precedits d'un compte datat el 1565, escrit, però, amb una lletra i una tinta força diferents, molt posteriors; l'anotació que precedeix aquesta és un altre compte, del febrer del 1531, de lletra gairebé idèntica a la de l'obra teatral; encara, després dels versos, el primer compte és del 31 de gener del 1536 i a la resta del manuscrit en trobam molts altres datats entre el 1530 i el 1534, el període que hi és més representat i que, a parer meu, ha d'incloure la data de la còpia de l'obra.

Pel que fa a les seves característiques, ofereix un estadi del misteri ben diferent del que hem estudiat en l'apartat anterior. Conserva la mètrica, però desapareixen tots els personatges no estrictament al·legòrics, el pecat i la mort es transformen en "los vicis" i el text dels personatges conservats també és redueix dràsticament. Ara el total és de 200 versos, és a dir, la meitat de la consuetat. Així, l'obra consisteix en una petita introducció, en la qual dialoguen l'Humana Llinatge i la Llei de Gràcia; la part central, amb el parlament de cada un dels set sacraments, dels qual però desapareixen els fragments més teològics; i la final, que també queda

¹² Vegeu una de les anotacions més tardanes del manuscrit: "Fas memòria quom lo reverent mo[ssè]n Gauma Ques antrà an possessió per rectó de lla sglésia peroquial de Calvià a 13 de ganer 1531. Morí dimecres a una ora de dia, soteraren-lo lo digous a 3 de maig 1571, lo qual Nos[tro] S[enyor] li aga aguda l'ànima y a tot crestià". No obstant això, degué ocupar la rectoria de Calvià el 1532 perquè una altra nota, ara autògrafa, diu: "disapte ha xiii de jener a[n]y mil d xxxii prenguí posesió yo, Jaume Ques, prevere, de le rectorie de Calvià le qual permutí a lo S[enyor] Canonge Torens amb hum binifici li doní en S. Aulàlie de velor de vint y hune quartare de forment y dotse ducats, li fas yo dit Ques de pensió ha dit Torens".

reduïda a una curta adoració de la creu. No hi ha pràcticament acotacions escenogràfiques i tampoc musicals i tot fa pensar en una elocució recitada, si exceptuem el "duo" dels Vicis, al final.

Tanmateix no hi ha dubte que es tracta de la mateixa peça, ja que pràcticament tots els versos d'aquesta còpia són a la consuetada del *Manuscrit Llabrés*. Una altra qüestió és la de saber quina versió és la més primitiva. En aquest sentit em sembla evident que la còpia que ara presentam redueix una versió anterior molt semblant a la que dona la consuetada. Almenys dos detalls textuais ho confirmen: un és el "prosequex" de la primera acotació, que no té sentit sense les escenes anteriors; l'altre es troba a l'interior del parlament de l'Orde Sacerdotal: els versos 72-75 anuncien que a continuació s'exposarà la simbologia dels hàbits eclesiàstics, però això no es fa en aquesta còpia, i sí que es fa a la consuetada. Per tant, i això és el que ens interessa remarcar, la versió de la consuetada ha d'esser anterior als anys 30.

TIPOLOGIA DE LES POSSIBLES REPRESENTACIONS

Els dos estadis representen dues possibilitats de representació ben diferenciades. Cada un d'aquests estadis l'apropa o l'allunya del seu origen, que devia relacionar-se amb les passions pròpiament dites. En aquest sentit, la versió de *Manuscrit Llabrés* encara conserva molts d'elements passionístics tradicionals, i sobretot en conserva la tècnica, mentre que al manuscrit de la Seu tots aquests elements han desaparegut i s'ha convertit en una obra completament al·legòrica que, a més, no exigeix gaire trama.

A les quatre passions conservades al *Manuscrit Llabrés* no hi intervien personatges al·legòrics, ni tampoc a la de Cervera, també del segle XVI¹³. En canvi, sí que en surten en alguna consuetada de tema nadalenc¹⁴. Per tant, això indica que els elements al·legòrics podien ja haver accedit als misteris tradicionals. El mateix manuscrit de la Seu ho confirma, ja que en el primer foli, molt malmès, hi trobam la descripció d'una passió representada el 1530, a la mateixa catedral. La lletra és de Jaume Ques i ell mateix hi pren part. El document té un gran interès i per això el transcriu íntegrament, encara que les dificultats de lectura en algun punt són difícils de salvar:

¹³ Vegeu l'article de Josep Romeu citat a la nota 3 i també Agustí Duran i Sanpere i Eulàlia Duran, *La passió de Cervera, misteri del segle XVI*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes, 1984, 138 pàgs.

¹⁴ Concretament a la consuetada núm. 37, en què hi intervien les al·legories dels pecats Mortal i Venial.

“Ha quatorsa de habril, a[n]y mil dxxx, féu lo canonga Pax la Sana¹⁵ en la Seu, que hera lo digous sant, ab molta ponpa de cadefals, en q[ue]¹⁶ feren lo Linatga Humà, [e]¹⁷ le Ley de Natura. Lo Linatga Humà era moson Toni Toroella, le Lay de Natura, moson Bertomeu Visens, le Ley de Escripura, moson Miquel Felip¹⁸, le ley de Grà[cia], moson Juan Nadal.

Aprés¹⁹ entrà lo Jesús, moson Ysern, ab tots los dexebles y féu-se encontradís ab lo Linatga Humà qui estave al coro dels [...] ²⁰, ab un caro. Los dexebles foren lo canonge²¹ Parès y moson Miquel Visens, Miquel Felip²² féu dos personages, sent Pera fou moson²³ Refel Puxserver, moson Valdaura, Bernedí Ermangual, moson Fiol, los criats del canonge Pax, hun c[r]iat del sacristà vén-sa²⁴ de casa de l'ardiaca.

Item. feren sis rebins, quatra mals y dos bons. Los mals foren moson Brotat, Bertomeu Saguí, Jauma Ques, Miquel Axertel, tots pravaras.

Los bons, moson Arnau, Remon²⁵ Artés, prevaras.

Item. feren Plilat [sic], moson Rabasa; compa[n]yons de Plilat, moson Jauma Arlet, moson Miquel Pacxs.

Item dos ansillas foren en Perera y hun altra mi[n]yonet.

Moson Ysern fonch Jesús fins que foren en casa de Pilat, que'l volguer[e]n hasotar, y lavòs sopli en Xoroviya.

Los boxins foren lo canonge Sentjuan, lo canonge Pachs jova, moson Furtu[n]y, moson Miquel Castelló, moson Bertomeu Ve[n]y²⁶”.

Com podem veure, es tracta d'una passió força complexa, en la qual intervenen, almenys, 33 personatges: els quatre al·legòrics que devien representar una mena de Lloa (Llinatge Humà, Llei de Natura, Llei de Gràcia i Llei d'Escripura), Jesús, els dotze apòstols, sis rabins, Pilat i dos servidors seus, dues ancilles²⁷ i cinc botxins²⁸. Devia esser una passió

¹⁵ Llegiu “Cena”.

¹⁶ En aquest punt hi ha un forat i potser s'ha perdut alguna altra lletra.

¹⁷ Hi ha una lletra que no es pot llegir, potser “a”.

¹⁸ Abans de *Felip* ratlla *Visens*.

¹⁹ Separa els dos paràgrafs amb una ratlla horitzontal.

²⁰ En aquest punt hi ha un forat i tres lletres que no s'entenen.

²¹ Mot de lectura dubtosa.

²² Mot de lectura dubtosa.

²³ Mot de lectura dubtosa.

²⁴ Mot de lectura dubtosa.

²⁵ Davant hi ha un espai en blanc.

²⁶ Mot de lectura molt dubtosa.

²⁷ És a dir, dues criades. L'amic Francesc Massip, bon coneixedor del teatre català antic, em suggereix que es tracta de les dues dones que intervenen en l'episodi en què sant Pere nega conèixer Crist.

²⁸ Mossèn Gili ja va citar alguns d'aquests personatges, encara que no va transcriure el document: Antoni Gili, *El teatre religiós en el segle XVI*, dins *Setmana Santa 1991*, Artà, 1991, sense paginar.

unitària, perquè si representaven el motiu de l'últim sopar, com s'indica a l'inici, també devien representar les escenes de la passió i crucifixió, típiques del divendres sant²⁹. No sembla possible que el text reduït dels *Set Sagraments*, conservat al mateix manuscrit, pogués ajustar-se a aquesta passió. Potser, però, a partir dels dos textos es podia muntar un altre espectacle que només conservàs alguns motius de la passió com a introducció als *Set Sagraments*. Això és només una hipòtesi, però el cert és que el pas d'una passió com la descrita en aquest document, amb personatges al·legòrics, a un *Misteri dels Set Sagraments*, tal com es conserva al *Manuscrit Llabrés*, no havia d'ésser gaire difícil.

En un altre lloc i en una altra època Antoni Gili també ha documentat la representació dels *Set Sagraments*. Concretament a Artà, el 1561: el quaresmer Joan Cabanelles, vingut de Pollença, cobra 50 sous "per les despeses que-s feren en lo *Misteri dels Set Sacraments* lo dia del divendres sant"³⁰. Aquest cop la nota no és més explícita, però el fet que es representàs en una data tan avançada i que l'organització anàs a càrrec d'un quaresmer, fa pensar més en una representació tal com s'ha conservada en la versió més reduïda.

Tanmateix, com últim punt a tractar, és interessant l'aparició del mot "misteri" per referir-se a aquesta obra, que no surt en cap dels dos manuscrits, però sí en aquesta nota de les despeses que provocà la seva representació el 1561. Demostra que una obra al·legòrica també era considerada un "misteri". Tot i això, no era l'única manera d'anomenar-la i en aquest sentit en els dos manuscrits es parla de la "fantasia" que "prosegueix" quan comencen a actuar els sagraments. El mot "fantasia", per tant, podia equivaler al francès "moralité" i designar els "misteris" en què hi predominaven els personatges al·legòrics i els parlaments didàctics. Falta, però, exhumar més documentació per poder confirmar o negar això.

CONCLUSIONS

Abans de donar la transcripció dels dos manuscrits, volem esquematitzar les conclusions més rellevants que es dedueixen dels documents presentats aquí:

²⁹ Tanmateix l'enumeració dels personatges no devia ésser completa. Sobta, si més no, l'absència dels personatges femenins, la Verge i les Maries, que habitualment també eren representats per preveres. Tampoc no hi ha l'hoste, sempre present a les representacions del dijous sant, perquè deixa la seva casa per a la Cena. Pilat i els seus companys són personatges que només solen aparèixer a les consuetes del divendres sant, si la passió es feia en diversos dies, tal com es reflecteix a totes les passions catalanes conservades del segle XVI.

³⁰ Arxiu Municipal d'Artà, *Llibre de Clavariat 1560-1561*, s. p., cf. Antoni Gili, *Pregó de Setmana Santa*, Artà, 1980, pàg.16.

1. Els misteris al·legòrics i didàctics, força coneguts a les cultures veïnes francesa i provençal, també tingueren una vigència important en la cultura catalana, si més no al llarg del segle XVI. Dos manuscrits del *Misteri dels set Sagraments* i la certificació de la seva representació el 1561 ho demostren a bastament.

2. En principi, aquests misteris s'escenificaven seguint les pautes dramàtiques dels misteris tradicionals. El *Misteri dels Set Sagraments*, en la seva versió més completa, es caracteritza per l'espectacularitat de la dramàtica externa i per l'arcaisme de la seva mètrica i de la seva música. En canvi, el text literari hi és un element secundari.

3. Els personatges al·legòrics s'introduïren primer en els misteris tradicionals i després tendiren a independitzar-se o a esdevenir, en algunes obres, la part central de la representació.

4. La *Consueta dels Set Sagraments*, copiada a finals del segle XVI en el *Manuscrit Llabrés*, en realitat és una obra del primer terç del segle, que no té res a veure amb el teatre eucarístic contrareformista post-tridentí.

5. Les passions del segle XVI oferien una tipologia més extensa de la que avui coneixem a través de la *Passió de Cervera* i de les quatre passions del *Manuscrit Llabrés*.

[CONSUETA DELS SET SAGRAMENTS]³¹

Consueta molt saludable per nostras ànimas, la qual conté los set Sagraments de la Sglésia Sancta, y comensa lo Humanal Linatge figurat un malalt molt vell, y starà asentat sobre un lit y a una part té lo peccat vestit com a diable y a l'altre part la mort.

Come[nsa] lo Humanal Linage, a to de eterne rerum

HUME[NAL] LINA[TGE]

Jo so lo peccador molt gran,
lo qual som cause de mon dan,
de Déu per rompre el manament
y esser inobedient.
Som lo linatge humanal

³¹ En la transcripció utilitzam les normes de la col·lecció "Els Nostres Clàssics": normalitzam "i" i "j" i "u" i "v" i accentuam, puntuam i separam els mots segons la normativa actual. També accentuam "é", "à" i "àn", del verb haver. Per a les elisions que avui no tenen representació gràfica, empram el punt volat. Empram també el parèntesi quadrat per desfer abreviatures, excepte les més habituals, o per indicar lletres que hi afegim, d'acord amb el sentit.

del món, qui stich en l'espital,
 pobre, nafrat y tot podrit.
 Y gech malalt sobre aquest lit,
 nigú, cert, ajudar-me vol
 y tota la perso[na] em dol.
 Ajau de mi prest piatat
 y feu-m'alguna caritat;
 no tengau stretes las mans,
 puis sou prohïsmes y germans,
 y mogue-us a compasió
 lo meu gran mal y pasió.
 O trist!, lo cor tot me defall.

*La Ley de gràtia, cami[n]ant per los banchs, an aquest pas se troba
 devant lo malalt y diu.*

LEY DE GRÀ[CIA]

Lo vostro grandíssim treball
 aurà, sens dupta, molt prest fi.

LI[NATGE] HUMÀ

Dieu-me, s[eny]or: com axí?,
 y, per lo semblant, qui sou vós
 qui·m prometeu dar-me axò?
 Ja veyts quan stich ulsarós!

LEY DE GRÀTIA

La Ley de Gràtia so jo.
 A Jesús porten cruelment,
 ver fill de Déu omnipotent,
 los jueus a crucificar,
 y la mort d'ell vos à salvar.

*Entre lo Jesús, corrent la vila ab la creu el coll, y, ans de aribar,
 sona la trompeta.*

LEY DE GRÀT[IA]

La trompeta, no la sentiú?

LI[NATGE] HUMÀ

Si, per sert, y tot me'n squiu.

LEY DE GRÀ[CIA]

Y no veits lo gran avalot

del poble, mal he indevot?
 Demanau-li, quan passarà,
 que vos perdó, si li plaurà,
 vostros peccats y no dupteu.

LI[NATGE] HUMÀ

Jo faré prest lo que·m dieu.

Are serà lo Jesús ab los jueus devant li [sic] lit del Linatge Humà y diu lo Linatge Humà.

Jesús, mon Déu y Creador,
 perdó us deman jo, peccador,
 del peccat molt gran que fet é.

LO JESÚS

Promptement, fill, te sanaré.
 Jo vaig voluntàriament
 a morir per a fer l'ungüent
 qui·t donarà prest la salut.

LINATGE HUMÀ

Señor, no u tinch jo merescut.

Posen lo Jesús en creu y diu lo

JESÚS

Morint en creu, ab penas greus,
 per la salut de l'hom primer
 los donaré set sagraments
 en madacina y ungüents,
 y tots los qui seran malalts,
 y plens de peccats y defaults,
 e de lurs culpas sanaran,
 si sanctament aquells rabran.
 Tot quan àn cert prophetitzat
 los prophetas és acabat.
 E[n] vostras mans, Pare infinit,
 acoman lo meu sperit.

Et inclinato capite tradidit, y àn de fer gran ramor de arcabussos y de qualsevol altre cosa y tenebres y per lo semblant resucitara[n] cossos morts y le [sic] diu lo

HUMANAL LINAGE

De mos ulls veig molts grans señals
 que jamés se són vist tals:
 lo Déu de natura peteix
 o tot lo món se destroyeix.
 Grans tenebres fetas se són
 sobre totas las parts del món.
 Les pedras se rompen de dol
 y tot s'és obscurat lo sol.
 Uberts se són monuments ta[n]ts,
 resuscitats molts cosos sants,
 y lo vel del temple squinsat
 no's sens alguna novitat:
 Digau-me d'on ve, Santa Ley.

LEY DE GRÀ[CIA]

Tot és per lo vostro remey:
 La vera madasina es fa
 que'l gran metge promese ns ha,
 lo qual pren mort y pasió
 per la vostra redemtió,
 y dolen-se los al.laments
 de la mort d'ell y grans turments.
 Los istruments són los morters,
 los jueus los speciars³²
 qui polvoritzen, ab colp greu,
 la medacina que pendreu
 y vostros mals prest auran fi.

LI[NATGE] HU[MÀ]

Gran benefici és per mi,
 lo sen[y]or paga per l'esclau.

LEY DE GRÀ[CIA]

Axí és ver, si bé u mirau:
 liberalment à volgut Ell,
 qui és immaculat anyell,
 pendre la mort per satisfacer
 la culpa del pare primer.

*Are ix Longí ab la lansa en la mà y un miñó qui-l guia; va la volta
 de la creu y diu, a to alme lau[des]*

³² *speciars*: error per "speciers", com reclama la rima.

[LONGÍ]

Jo som pregat per los jueus,
 qui són señors y amichs meus,
 que nafr el costat, sens tamor,
 de Jesús, home malfactor;
 y, lur manament per complir,
 vaig prest, que no·[m] vull detenir,
 el loch on crucificat l'àn,
 ab desig de fer-li molt dan.

*Y aribat el cadefal de la creu dóna la lansade a Jesús de on ix sanch
 y ell cobre la vista y diu, a son to de alma la[udes]*

LON[GÍ]

Lo sech Longí so nomenat;
 ab la lansa qui·l sanct costat
 de Jesús he greument ubert,
 aygua y sanch brollant d'ell cert
 y d'ella un poch de corrent
 sobre·ls meus ulls de continent
 la vista recobrade he.
 Gràtias li fas, que y veig bé.

*Ara Magdalena y Marta, cantant un duo, ixen del cadefal de la creu,
 portant en la [mà] una vexil·la cade huna.*

DUO

Qual cor tant indurat serà,
 agrament, qui no plorerà
 vent las banderas que portam
 y del que fem y recitam?

Magdalena, anant a la volta del Linage Humà, diu, vexil·l[a]

[MAGDALENA]

Contemplau, cristians devots,
 atentament, sens avalots,
 la passió del Redemptor;
 plorau y teniu gran dolor.

MARTA

Dexau tots los pensaments vans
 y comprau, devots cristians,

del spiritual ungüent
de Jesús, sens or ni argent.
La Marta me diuen a mi.

MAGDELENA

Y jo so Magdalena, qui
he plorade tant la mort greu
y passió del m[est]ra meu.

Y axí arriben el cadefal del malalt y aseuen-se baix y plégan les vexil·las, y prosegueix la fantasia segons lo Jesús promet, en lo qual peu de creu à de aver una roca dins la qual stan los set Sagraments amagats, que no·s mostren gens, sinó com ixen de hu a hu per son orde, segons veureu³³. Primer ix lo Batisma vestit de blanch, ab una criminella³⁴ en la mà y una capida y faré³⁵ reverència el Jesús, y caminat a la volta del malalt diu, a to de eterne rerum.

BAPTISMA

Lo sanct Baptisma, jo us avís,
és la porta del paradís
y, sens ell, dins no entrarà
algú, per gran bé que ferà.
Lo hu és baptisma de sanch,
del martiri fet ab cor franch.
Lo segon del S[an]t Sperit,
y d'aygua lo tercer és dit:
defor axí com són mundats,
per l'aygua, de las sutzetats
los hòmens, axí dins són fets,
pel baptisma, nets y perfets.
Los qui desitgen, ab sant zel,
poseir lo regna del cel
y són fora del ver camí
no dupteu, veniu prest a mi.
Jo so hu dels set sagraments
de la Sglésia, fet dels ungüents
de l'aygua y sanch del costat
de Jesucrist quan fonch nafrat.

³³ *veureu*: potser el mot també es pot llegir «vanen», és a dir «vénen».

³⁴ No puc documentar aquest mot als diccionaris d'Alcover-Moll o de Coromines. S'ha de referir a alguna de les coses que s'utilitzen en l'administració del baptisme. Com la «capida», que surt després, i que sí que és ben documentada: «vel blanc que posen al minyó després de batejar-lo», segons l'Alcover-Moll.

³⁵ *faré*: el sentit exigeix «farà».

Speraré mos companions
per vostras consolations,
y perquè us darem prest salut.

LI[NATGE] HU[MÀ]
S[enyo]r, vós siau benvingut.

Aseu-se lo Batisma prop lo Linage Humà y l'altre sagrament ix, la confirmatió, vestit com a soldat armat de brassos y de cap y ab bandera de camp en la mà y el front una bena, a [sic] creu vermella sobre la bena, y diu, pasione³⁶

CONFIRMATIÓ

Jo som la Confirmatió,
sagrament de perfectió,
e unguent d'oli d'olives fet,
mesclat ab bàsem molt perfet,
crisma lo qual so nomenat,
y per lo bisbe consecrat.
Cascun an[y] me àn renovat
y, lo qui's vell, el foch cremat.
Els confirmats, jo·ls do salut³⁷
ab la crisma de gran salut,
de nomenar-se cavallers
de Jesuchrist molt vertaders.
En lo front, qui per tot se veu,
som posat, ab señal de creu,
per so que de Jesús lo nom
confesseu bé devant tothom³⁸.
Axí com scriuen los reys
lurs cavallers, segons las leys,
per la batalla temporal,
som jo en l'espirtual.

Eterne rerum
Déu vos do prest la sua amor.

³⁶ *pasione*: abans d'aquest mot ratlla «aterne reri».

³⁷ *salut*: ha d'esser «virtut», com al manuscrit de la Seu. El copista confon el mot amb el final del vers següent.

³⁸ *tothom*: potser hauríem de transcriure «tonhom», perquè el manuscrit posa «toho» i els dos signes d'abreviació damunt les vocals. Seria, però, un error del copista.

LI[NATGE] HUM[À]
 Molt bé siau vingut, s[enyo]r.
 Déu qui le·m do per se bondat,
 que jo·n tin[c] gran nesciscitat.

La sacrament sacerdotal, vestit com a bisbe per dir missa, a to de eterne rerum

SACRA[MENT] SACEDOTAL

Jo som l'orde sacerdotal
 ab que·s dade speritual,
 an el sacerdot, potestat,
 qui és rectament consegrat.
 Veus así tots los vestiments
 qui figuren los grans turments
 y passió de Jesucrist.
 En veure'ls, qui no sterà trist?
 La casulla figura, cert,
 la porpra que, ab gran desconsert,
 a Jesucrist vestí Pilat,
 perquè fos més vituperat;
 y la camís que veyts así,
 lo blanch vestiment que vestí
 Arodes, no sobre la carn,
 a Jesús, per major scarn;
 los maniples que así veyts
 figuren los ligams strets
 de las cordas, forts y molts grans,
 que Jesús portave·n les mans;
 la mitra que porte·l cap meu,
 la corona d'espinas greu;
 y la croça tinch en la mà,
 de caña·l ceptre que portà;
 las sandàlies y los guants
 figuren las nafras brollants,
 de sanch cobrint les mans y peus
 de Jesús, sens aver·y treus.
 L'amit és lo vel que ab argulls
 li posaren sobre los ulls;
 y l'estola, com si fos foll,
 la cadena portave·l coll.
 Altres cosas poria dir,
 sinó que me'n vull abstenir.
 Jesús vos do la sua pau.

LI[NATGE] HU[MÀ]
S[enyo]r, molt ben vingut siau.

*Sagrament del matrimoni, portant un jou ab la mà, y diu a to de³⁹
pasio sacra matri*

SACRA[MENT] MATRI[MONI]
Lo bon matrimoni requer
qu'entre'l marit y la muller
y sien tostemps cosas tres,
altrement vertader no és.
Primerament, fidelitat,
amor vera y castedat
un a l'altre àn de servir
y ans morir que no peccar.
Pendre, com vol segonament
la sglésia i'l s[an]t sagrament,
la missa, qu'és bé divinal,
ans de la còpula carnal⁴⁰.
La tersa és procrear fills,
y de virtuts ab sants spils
nodrir-los, de Déu el servey;
axí u mane la sua ley.
Lo matrimoni, sanct concert,
la unió figura, cert,
de la sancta divinitat
de Crist ab la humanitat,
y de Jesús, spòs molt s[an]t,
ab la sglésia militant,
de Déu ab l'ànima fayel
y dels sancts ab lo goig del çel.

Eterne rerum

Jo, lo qual tot asò predich,
lo Matrimoni Sant me dich.
Nostro S[enyo]r Jesús vos quart.

LI[NATGE] HUMÀ
Y vós també que n'ajau part.

³⁹ En aquest punt ratlla «eterne rerum».

⁴⁰ El sentit és clar: "prendre el sagrament del matrimoni abans de la còpula carnal", però la sintaxi és confusa; *i:l* deu esser un error per "el".

*Lo sagrament de penitència, vestit com armità ab una nau ab la mà
ab los abres romputs, diu, a to de Criste qui lux*

PENITÈNCIA

Aprés del naufragi molt gran
dels grans peccats que·ls hòmens fan,
la segona taula so jo,
remey nessasari molt bo.
Dels peccats seus lo peccador
à de tenir molt gran dolor,
fer diguda confesió
y prompta satisfatió.
Pot lo curat dispensar
que una vega[da] confessar
no dega lo bon cristià,
almenys en l'any dels peccats fa.
Tingut és de dret divinal
confesar-se, y humanal,
en lo curat, lo qual si u vol
ab altre porà qualsevol.
O peccador!, lleva la rel,
fent penitència ab s[an]t zel,
promptament, de tots los peccat[s]
que contra Déu às perpetrats.
Jesús às mort, ab turments greus,
en la creu, per los peccats teus,
la sanch sua tota scampant.
Leva't y no detrigas tant!,
recor-te que de terra ets
y terra torneràs molt prest.
Si penitència faràs,
l'aterna vida, cert, auràs.

Eterne rer[um]

Quart-vos Jesús, qui·l poder té.

LI[NATGE] HU[MÀ]

Y a vós, bon señor, tanbé.
Granment tots me aconsolau
ab los s[an]ts consells que·m donau.

*Lo sagramen[n]t de auaristia, vestit de vermell ab un càlzer ab la mà
y una òstia, a to de veni Creator.*

[EUCARISTIA]

Qualsevol qui indignament
 d'Eucaristia el sagrament
 se acosterà, y a tort,
 digna serà d'eterna mort.
 De Jesús en cos vertader,
 pel prevare ditas p[ri]me[r]
 las peraulas que ordenà
 Jesús, és convertit lo pa.
 Y lo vi transsubstantiat,
 material sens falsadad,
 en vera sanch de Jesucrist.
 Ninguns dels antichs o àn vist!
 Tot íntegra, cert, és Jesús
 ab modo de sanch, y no confús
 dels blanchs accidents del pa sots;
 y los membres són distints tots,
 y tot és en cascuna part
 de l'òstia, ab divinal art,
 si és rompuda en parts mil.
 No u comprèn ingeni subtil.
 E bé que vejau, en molts lochs,
 cascun jorn, preveres no pochs,
 en un istant, tot[s] congregar
 és un sol Jesús sens duptar.
 Aquest és lo ver pa y vi
 que Melchisedech oferí,
 vera manà celestial
 del varteder anyell paschal.
 Aquells són benaventurats
 qui an el convit són cridats
 de las bodas de s[an]t anyell
 y seuen en la taula d'ell.

Eterne rerum

Déu vos ajut, qui té el poder!

LI[NATGE] HU[MÀ]

Axí sia lo seu voler,
 com o pot fer perfetament,
 que.m liberen de aquest turment.

Lo sacrament de Extrama Unctió, a to de eterne rerum

EXTRAMUNTIÓ

Jo som la Extramuntió:
 per modo de curatió
 donat so, per últim remey
 de nostra cristiane lley,
 dirigint bé y dispensant
 a la glòria triufant,
 quan no à fet lo penident
 penitència el compliment,
 y quan no són del tot levats
 per penitència els peccats;
 si algú tant negligent és
 ho d'ignoràntia comprès,
 ungüent som jo molt singular,
 fet d'oli d'olivas clar
 ab finíssim bàsem mesclat
 y per lo bisba consegrat,
 y servesch sols an els malalts
 per remey de tots lurs defals,
 a madacina y confort
 stant en l'articla de mort.
 Per morir los qui staran
 untere'ls, si u demanaran.
 Bon home, Déu vos guart de mal!

LI[NATGE] HU[MÀ]

Y vós que ajau altre tal.

Are se alsaran los sacraments y cantaran a consert

SACRA[MENTS]

Nosaltres qui a vós venim
 ungüents presiosos tenim,
 perquè us pugam d'aquells untar
 y dels mals que teniu sanar.

Y, tornats tots a sentar, canten a to de eterne rerum

BATISMA

Digau: voleu esser fet sà?

LINAGE HUMÀ

Home no tench, molt temp[s] ha,
 qui.m do remey ab algun art.

CONFIRMATI[Ó]

Ab vó[s] stà molt bona pa[r]t.

SAGRAM[ENT] SACERDOTAL

Prest de vós fugirà la mort
y le vida us consolarà⁴¹,
lansant de vós lo peccat greu.

MALALT

Jo faré tot lo que·m dieu.

Gira's lo Humanal Linage an el diable y a le mort, que li stà an el capsal, y diu.

[HUMANAL LINATGE]

Anau-vos-ne prest, maleïts,
que, sens dupte, mals infinits
per vosaltres me són vinguts.

LO DIABLE

Prest nos aveu desconeputs.

LA MORT

Asò·s la paga que·ns donau?

MALALT

Fugiu de mi, no us detingau,
que fins así orb som stat.

LOS DOS

Axi u ferem, mal nòstron grat.

Asent-se'n anats del malalt y asent an els banchs, diu lo diable a le mort

[DIABLE]

De star molts trists cause tenim
per quan à molt temps que servim.

⁴¹ Segons l'esquema mètric, en aquest punt falla la rima, però l'error es podria corregir invertint l'ordre dels darrers mots del vers anterior.

LA MORT

Are à fet a lur consell,
nos ha lensats de son servey.

Y van-se'n, més no aperexen, y, anats, lo malalt reb sanitat y diu la

PENITÈNTIA

Levau-vos y preniu lo lit,
caminau que ja sou guarit.

LA AUCHARISTIA

Anau-vos-ne en nom de Jesús,
d'equí avant no pequeu pus.

LE UNTIÓ

Visitau de Calvari el loch,
plorau agrement y no poch.

LO BATISMA

Y a Jesús gràtias féu,
lo qual és mort, com vós sabeu.

CONFIRMATIÓ

De contínua starem nós,

SACERDOTAL

tant quan viurem, per sert, en vós,

MATRIMONI

si'ns amau, serviu y temeü.

HUMANAL LINAGE

Jo faré lo que'm manareu.

Y así lo Humanal Linage pren lo lit el coll o algun cubertor y, anant-se'n a le volta de la creu, y los sacraments derrera ell per son orde, diu per lo camí, en to de Criste qui lux lo

HUMANAL LINATGE

Menjant lo fruyt Adam primer
peccà per prechs de se muller.
El segon Adam és vingut
qui'l peccat d'ells à remut.
En senblant maledictió,

lo primer per ocasió,
 tots sos fills correguts y són,
 y liberats per lo sagon,
 y del primer, Jesús, Adam⁴²,
 per natura acceptam,
 y la sua mare sens par,
 per privilegi singular.

Aribat a la creu diu, a to de passione

Ynclinat teniu per amor
 lo cap; de spinas, Señor,
 y tre vessat fins el sarvell,
 y de asots cuberta la pell;
 la boca plena de gran fel
 per a donar-me gust del sel;
 stesos los brazos molt bé
 per abraçar el qui vos ve;
 clavats en creu los peus y mans
 ab claus aguts, forts y molts grans,
 a mi per a mostrar-me a adir⁴³
 que si us vull no poreu fugir;
 y de lansa el vostro costat
 ubert y molt greument nafrat,
 perquè dins l'ubertura gran
 me posa y no rabe dan;
 del cap els peus malalt stau
 per a mi, vòstron sclau;
 finalment, tot nafrat vos veig
 que, com vos mir, tot me tresteig,
 y puis, Señor, jo abtès⁴⁴
 tot lo que m'evíeu promès,
 ingrát, per sert, greument seré
 que no us ame tant quan viuré.

Are, agenollat devant la creu, diu, en to de pange lingua y lo⁴⁵

⁴² Altre cop les necessitats mètriques el fan caure en un desordre sintàctic difícil de recompondre. Jesús és el "segon Adam" i en els versos següents és obvi que parla de Jesús.

⁴³ *adir*: lectura clara. El sentit deu ésser "per ensenyar-me a mi a dir...".

⁴⁴ *abtès*: contracció a partir d'"he obtès", és a dir, "he obtingut".

⁴⁵ Devia voler introduir "lo Humanal Llinatge", però només posa *lo*.

Gràtias ab reverència
 vos fas, S[enyl]or molt benigna,
 puis sou mort ab gran sentència
 que us dóna el pobla maligna,
 y per ynobediència
 a mi peccador indigna⁴⁶.

Tots los sacraments, agenollats ab lo malalt, diran, los qui saben cantar

De S[an]t Pera la nau por ha,
 emperò no perirà
 y los qui dins ella staran,
 sols aquexos sa salvaran.

Finis

[MANUSCRIT DE L'ARXIU CAPITULAR DE MALLORCA]

Proseguex la fantasia y parla lo linatge humà a la Ley de Gràcia

[LLINATGE HUMÀ]

Yo veyg de mos <u>ulls grans senyals
 que jamés, cert, se són vist tals:
 lo Déu de natura patex
 o tot lo món se destroex.

*Cobla*⁴⁷

Grans tenebras fetes se són
 sobra totes les parts del món.
 Les pedras se rompen de dol
 y tot s'és abscurat lo sol.

Cobla

Uberts se són monuments tants,
 resucitats molts cosos sants,

⁴⁶ Aquests són els únics versos que no s'ajusten a l'esquema mètric de les noves rimades. Formen un sextet en heptasil·labs, força regulars, de rima ABABCC. No figuren al manuscrit de l'Arxiu Capitular, que transcriurem a continuació, i per tot això em semblen un afegit tardà, estrany a la versió primitiva de l'obra.

⁴⁷ El manuscrit fa una separació cada quatre versos. Usa un signe que sembla una "C". Ho desenvolupam sempre en *Cobla*.

y lo vel del templa esquinsat
no és sens molt gran novitat.

Cobla

Digau-me què és, santa ley.

LEY GRÀCIA

Tot és per lo vostro remey⁴⁸.
La vera medesina fa
que'l gran mega⁴⁹ promesa us ha.

Cobla

Lo qual pren mort y passió
per la vostra redempció,
y dolen-se los elaments
de la mort d'ell y grans turments.

Cobla

Y vostros mals prest hauran fi.

LINATGE

Gran binifici és per mi.
Seyor, digau-me d'on prové.

LEY GRÀCIA

Molt clarament jo us ho diré:

Cobla

Déu los primers pares creà
molt perfets, y aquells posà
en lo terrenal perahís
ab potènsies sens divisís⁵⁰.

Cobla

D'aquell foren molt prest lansats
y de la gràcia privats,
per quant an els seus manaments
foren tots inhobedients.

⁴⁸ Davant aquest mot ratlla «servey».

⁴⁹ *mega*: llegiu «metge».

⁵⁰ *divisís*: deu esser un error del copista per «divís». La mètrica ho confirma, perquè hi sobra una síl·laba.

Cobla

Per co⁵¹ fonch molt condecant qu·ell,
 qui és l'inmaculat anyell,
 fos inmolat per satisfer
 la culpa del para primer.

Parla lo sagrament del baptisme qui ix del peu de la creu.

[BAPTISME]

Lo sant betisma, jo us havís
 qu·és le porta de parahís,
 y sens ell dins no entrarà
 algú per gran bé que farà.

Cobla

Los qui desitgen, ab sant zel,
 possehir lo sant regne del cel
 y son fora del ver camí
 no dubteu, veniu prest a mi.

Cobla

Yo som hu dels set sagraments
 de la⁵² sgleya, fets dels unguents
 de l'aygua y sanch del costat
 de Jesuchrist quant fonch nafrat.

Cobla

Esperaré mos compayons
 per vostres consolacions,
 y perquè us donen prest salut.

LINATGE HU[MÀ]

Seyor, molt bé siau vengut.

Cobla

Parla lo sagrament de confirmasió.

[CONFIRMACIÓ]

Yo som la confirmasió,
 sagrament de perfectió,

⁵¹ co: llegiu "ço", és a dir, "açò".

⁵² la: el manuscrit repeteix aquest mot.

<u>ungüent d'oli d'olives fet,
mesclat ab bàsem molt perfet.

Cobla

Als confirmats, yo·ls do virtut
ab la crisma de gran salut,
de nomenar-se cavellés
de Jesuchrist molt verteders.

Cobla

Axí com escri[u]hen los reycs
lus cavallés, seguons les leycs,
per la batalla temporal,
som yo en l'espirtual.

Cobla

Déu vos do prest la sue amor⁵³.

LINATGE HUMÀ

Molt bé siau vingut, seyor;
Déu qui le·m do per sa bondat,
que jo·n tench gran nesecitat.

Cobla

Parla l'orde sacerdotal

[ORDE SACERDOTAL]

Yo som l'orde sacerdotal
ab qu'és dada spiritual,
an el sacerdot, potestat,
qui és rectament consegurat.

Cobla

Veus assí los vestiments
qui figuren los grans turments
y pesió de Jesuchrist.
En veurel·les, qual no serà trist?

Cobla

Altres coses molt més dir puch,
sinó que seria fexuch.
Jesús vos do la sue pau.

⁵³ En aquest punt ratlla «molt bé siau vingut, seyor / Déu qui le·m do».

LINAGE HUMÀ
 Seyor, molt bé vingut siau.

Parle lo sacrament dal matrimoni.

[MATRIMONI]
 Lo metrimoni-s sanct concert,
 la hunió figura, sert,
 da la santa divinitat
 da Crist ab le humanitat,

Cobla
 y de Jesús, espòs molt sant,
 ab l'esglésie militant,
 da Déu ab l'ànima fael
 y dels sants ab lo goig del cel.

Cobla
 Jo, lo qual tot acò predich,
 lo metrimoni sant me dich.
 Nostro Seyor Jesús vos quart.

LINAGE HUMÀ
 Y vós tantbé que n'hajau part.

Parla lo sacrament de penitència

[PENITÈNTIA]
 Aprés del na[u]fragi molt gran
 dels grans pecats qu'ells hòmens fan,
 la seguona taula som yo,
 remey per salvar-se molt bo.

Cobla
 Dels peccats seus lo peccador
 ha de tenir mol[t] gran dolor,
 fer segura confesió
 y aprés satisfacció.

Cobla
 O linatge humà fael!,
 fes penitènsies, sant zel,
 promptament, de tots los peccats
 que contra Déu has perpetrats.

Cobla

Jesús és mort, ab turments greus,
 en la creu per los peccats teus,
 la sanch sue tota scampant.
 Levat y no detrigues tant!

Cobla

Guart-vos Jesús, qui'l poder té!.

LINATGE HUMÀ

Y a vós, bon seyor, tantbé.
 Granment tots me aconsolau
 ab los sants consells que'n donau.

*Parla*⁵⁴ lo sacrament d'eucharistia

[EUCARISTIA]

Aquest és lo ver pa y vi
 que Melchisedech offerí,
 vera manna celestial
 y'l vertader anyel pasqual.

Cobla

De Jesús en cors vertader,
 pel prevera dites primer
 les paraules que ordenà
 Jesús, és convertit lo pa.

Cobla

Y lo vi transsubtansiat,
 material sens falsedat,
 en vera sanch de Jesuchrist.
 Niguns dels pesats ho àn vist!.

Cobla

Aquells són beneventurat[s]
 qui an el convit són cridats⁵⁵
 de les bodes del sant anyell
 y seuhen a la taula d'ell.

Cobla

Déu vos ajud, qui té'l poder!

⁵⁴ *parla*: havia repetit aquest mot, però el ratlla.

⁵⁵ *cridats*: correcció sobre «estats».

LINATGE HUMÀ

Axí sie lo seu voler,
com ho sab fer perfetament,
que'm libera d'aquest turment.

Parla, finalment, l'extremaunció

[EXTREMUNCIÓ]

Yo som l'extremaunció,
per modo de curació
donat y per últim remey
de nostra crestiana ley.

Cobla

Yo⁵⁶ servesch sols an els malalts
per remey de tots lurs defalt[s],
per medicina y confort
estant en l'article de mort.

Cobla

Per morir los qui estaran
untare'ls, si u demanaran.
Seyors, Jesús vos quart de mal!

LINATGE HUMÀ

Y vós que hajau altre tal.

S[ANT] BATISMA

Digau: voleu heser fet sà?

LINATGE HUMÀ

Home no tinch, molt gran te[m]ps ha,
qui'm do remey ab algun art.

S[AGRADA] CONFIRMASIÓ

Ab vós està molt bone part.

S[ACR]A ORDINIS

La mort promptament fugirà
y la vida us consolarà,
lensant de vós lo peccat⁵⁷ greu.

⁵⁶ Abans d'aquest vers ha ratllat «yo som l'extremaunció».

⁵⁷ Davant aquest mot ratlla «pe».

LINAGE HUMÀ

Jo u feré axí com dieu.

Cobla

Anau-vos-ne prest, malahits,
que, sens dubte, mals infinits
per vosaltros me són vinguts.

LOS VICIS

Prest nos haveu desconeguts.

Cobla

Asò:s la pagua que·ns donau?

LINATGE HUMÀ

Fugiu de mi, no's detingau,
que fins así orb som estat.

LOS VICIS

Axí u ferem, mal nòstron grat.

DUO

D'estar molt trists causa·n tenim
per quant ha molt temps que·l servim
y are, sens fer desservey,
nos ha lensat de son servey.

S[AGRAD]A PENITÈNSIE

Levau-vos y preniu lo lit,
caminau que ja sou guarit.

S[AGRAD]A EUCARISTIA⁵⁸

Anau ab lo nom de Jesús,
d'aquí avant no pequeu pus.

S[AGRAD]A EXTREMA[UNCIÓ]⁵⁹

Visitau de Calvari el loch
plorant agrament y no poch.

⁵⁸ Per error repeteix «DEUCARISTIA».

⁵⁹ Davant aquest mot en ratlla un altre que no s'entén.

S[AGRAD]A BAPTISMA⁶⁰

Y a Jesús gràsies feu,
qui és per vós mort en le creu.

Lo linatge humà, anant-se'n la volta de la creu, diu:

[LLINATGE HUMÀ]

Menjant lo fruyt Adam primer
peccà per prechs de lla muller,
y'l seguon Adan és vingut
qui'l peccat d'aquell ha remut.

Exclamasió que fa lo linatge humanal al peu de le creu

Inclinat tenu per amor
lo cap y d'espines, seyor,
trevesat fins an el cervell,
y de cots⁶¹ cuberta le pel.

Cobla

Clavats en la creu peus y mans
ab claus aguts, forts y molts grans,
a mi per amostrar y dir⁶²
que si us [vull] no podeu fugir.

Cobla

Y de lanse'l vostre costat
ubert y molt forment nafrat,
perquè dins l'ubertura gran
me pose y no pendré dan.

Cobla

Del cap els peus malalt estau
a mi per fer-sa vostre sclau;
finalment, tot nafrat vos vex
y, mirant-vos, tot me trestex.

⁶⁰ Davant aquest mot en ratlla un altre, que no s'entén (potser *vesita*) i que devia justificar el femení de *S[AGRAD]A*.

⁶¹ *cots*: per "colps". No trobam documentada aquesta variant.

⁶² Al final del vers ratlla «si us».

Cobla

Y puxs, seyor, yo he obtès
tot quant vos me heveu promès,
ingrat, per sert, granment ssaré
si no us ama tant quant viuré.

Gràcies⁶³ vos fas, seyor bo,
ador-vos y beneesch yo,
que per mi haveu presa mort
en la creu, ab pena molt fort.

A aquebada le fantesie dells set sagraments de l'eltar.

⁶³ *Gràsies*: repeteix aquest mot com a reclam al final del foli. És l'única vegada que posa un reclam.

Dues profecies del temps de Carles II: Sant Malaquies i els Reis d'Espanya i les atribuïdes a Francisco Monteron

JAUME SERRA I BARCELÓ.

Entre el riquíssim fons de manuscrits de la Biblioteca Pública de Palma de Mallorca, i en el catalogat amb el n° 912, existeix un corpus profètic sumament interessant, plenament inserit en el Regnat de Carles II¹. A més de diverses notícies, més o manco aïllades, hi ha transcrites un conjunt de profecies: Es comença per una recopilació de les sibil·les² i li segueixen les de Joan de Cala, Joan d'Aquitània i l'abat Joan Joaquin³. Les altres, i les que més ens interessin aquí, són les atribuïdes a Sant Malaquies: Una d'elles, segurament la més coneguda, dels Papes⁴,

¹ Garcia Pastor, J/ Marsa, M: *Inventario de Manuscritos de la Biblioteca Pública del Estado en Mallorca*. Ministerio de Cultura. Dirección General del Libro y Bibliotecas. Centro de Coordinación Bibliotecaria. Madrid, 1.989, p. 12.

² B.P.P. - Manuscrit 912, pp. 161-163.

Sobre la pervivència de la importància política de les profecies sibil·lines, vegeu: Cohn, Norman: *En pos del milenio*. Alianza Universidad. Madrid, 1.981 pp. 32-34.

³ B.P.P. - Manuscrit 912, pp. 213-220: "*Caso singular que sucedió al emperador Henrico Sexto, año de 1190 y lo trae el duque de Viano D. Carlos Cala en su libro dedicado al pontífice Alejandro 7° sobre la vida del B. Juan Çala y se imprimió en Nápoles el año 1660 fol 173. Tambiém refiere el mismo caso el Pe. Juan de Bonacho en un tratado que hizo de los profetas de su tiempo y bien çelebrado de docto.*" El cas fou el següent: L'emperador reuní aquests tres personatges, amb fama de sants i profetes, ja que volia saber com seria l'imperi al final dels temps. Els tancà a cada un a una cambra, donant-los personalment el menjar. Passats sis dies presentaren a l'emperador les seves profecies. El manuscrit les conté amb els comentaris pertinents.

Sobre el context històric d'aquests esdeveniments, vegeu:

Cohn, Norman: *En pos del milenio* pp.106-125.

⁴ Goñi, Miguel J [Director editor]: *Grandes profecías*. Ediciones Nueva Lente. Madrid, 1.985.

Fontbrune, Jean-Charles de: *La profecía de los papas*. Ed. Martínez Roca. Colec. Enigmas del Cristianismo. Barcelona, 1.984.

l'altra, inèdita segons les nostres notícies, que fan relació al reis d'Espanya. Finalment n'hi ha un conjunt atribuïdes al franciscà Francisco Monterón referides exclusivament al regnat de Carles II⁵.

La presència d'aquest recull no és sorprenent ni pel seu context social ni per l'època en què es donaren⁶. Des del nostre punt de vista suposen documents valuosíssims per entendre aspectes fonamentals de l'estructura del pensament del moment, però també serveixen per comprendre millor com es rebia a la perifèria el conjunt de notícies de la cort força preocupants. D'aquesta manera, la criança entre dones del rei encisat, el govern d'un jesuïta estranger, la necessitat d'un hereu per donar sortida a un problema successori que es besllumava,... són fites que, d'una manera o l'altra, apareixen en el rerafons d'aquesta documentació.

La utilització del gènere profètic per donar a conèixer o influir sobre àmplies capes de la població era un fenomen ben extès des de l'edat mitjana i no sols entre el poble il·letrat. Un bon exemple d'això ens ho dona la primera profecia. Resta clar que anava dirigida a una minoria intel·lectualment preparada: estava en llatí i es fonamentava en una figura de gran prestigi profètic com Sant Malaquies. Si s'hagués volgut influir en altres capes socials s'haguessin redactat en català i haurien estat atribuïdes a personatges més arrelats a les terres de parla catalana, com Arnau de Vilanova, Ramon Llull, o l'inexcusable Vicenç Ferrer⁷.

La recopilació

La present recopilació es troba a un llibre provinent del Col·legi de jesuïtes de Pollença⁸ que porta en el lloc "23 Varios" i a la tapa, gairebé de manera il·legible: "*Miscelanea*". De fet es tracta d'això: A la contra-

⁵ El Regnat de Carles II requereix profundes revisions. Per aquest motiu encara és fonamental:

Maura, Duque de: *Vida y Reinado de Carlos II*. Ed./ Espasa Calpe, Madrid 1.942.

Més modernament han aparegut obres que intenten una síntesi global entre les quals calen destacar:

Kamen, Henry: *La España de Carlos II*. Ed. Crítica. Barcelona, 1.981.

Garcia Martínez, Sebastian: *Valencia bajo Carlos II. Bandolerismo, reivindicaciones agrarias y servicios a la monarquía*. Ayuntamiento de Villena, 1.991.

⁶ El context màgic del regnat de Carles II arribà gairebé a tots els indrets de la Corona. Caro Baroja, J: *Las formas complejas de la vida religiosa (siglos XVI y XVII)* Ed. Sarpe. Madrid, 1.985.

A Menorca, per exemple, també es donà, segons alguns autors, una epidèmia de bruixeria. Vegeu:

Amoros, Jose Luis: *Brujas, médicos y el Santo Oficio. Menorca en la época del Rey Hechizado*. Institut Menorquí d'Estudis. Torre del Puerto. 1.990.

⁷ Simo, Guillem: "Pronòstics mallorquins del segle XVIII" In *Randa* n° 8, pp. 49-125. Ibidem: "Les profecies atribuïdes a Bernat de Mogoda". In *Randa* n° 7, pp. 132-167.

⁸ Garcia Pastor/ Marsa: Op. Cit. p. 125.

portada hi ha una recepta de tinta; conté nombrosos impresos en quart; manuscrits de diverses mans, gairebé tots de naturalesa religiosa, poemes en castellà i llatí,... Es fa prou difícil saber les raons d'aquesta replega que, segurament, es tracta del corpus profètic més complet dels existents a Mallorca. Aquest presenta quatre problemes diferents:

- 1.- Epoca de redacció, tant de les profecies com dels comentaris.
- 2.- Context de les profecies.
- 3.- Context de l'autoria.
- 4.- Context dels comentaris.

Amb les dades que disposam, es fa difícil donar una solució exacta a aquests interrogants i sols podem esbrinar un ventall d'hipòtesis. En primer lloc sembla clar que aquestes profecies referides als Reis d'Espanya de cap manera es poden atribuir a Sant Malaquies⁹. Es cert que hi ha uns certs paral·lelismes amb les dels papes, però fins i tot les diferències amb aquelles són abrumadores¹⁰.

Per contextualitzar la història, polèmiques i plets que envoltaren aquesta fundació, vegeu: Serra, Pedro J: "Los jesuitas de Pollensa" in B.S.A.L. Tom IV (1.892) pp. 174-177, 211-213, 235-238 i 310-311; B.S.A.L. Tom V (1.893) pp. 24-25, 53-54, 85-88, 177-178, 209-210 i 403-405; i B.S.A.L. Tom VI (1.895) pp. 101-104.

Ramis D'Ayreflor y Sureda, J: *Distintos documentos referentes al Padre Hugo de Berard, S.J. fundador del Colegio de San Ignacio de Pollensa*" In B.S.A.L. Tom XVIII (1.918-19) pp. 334-336.

Ros, Salvador: "Expulsión de los PP. de la Compañía de Jesús del Colegio de San Ignacio de Pollensa (1767, 5 abril)" In B.S.A.L. Tom XIX (1.922-23) pp. 306-308).

⁹ Fontbrune: Op. Cit. pp. 21-30: Sant Malaquies naqué cap el 1.094. Als 25 anys fou ordenat sacerdot i nomenat bisbe d'Armagh a l'Ulster el 1.124. Ja durant la seva infància i joventut tengué la fama de profeta i de realitzar miracles, fama que cresqué quan fou entronitzat com a bisbe. Aquesta va estar envoltada de conflictes i lluites. Per tal d'aconseguir el privilegi del "pallium" per l'església irlandesa s'embarcà cap el continent on conegué Sant Bernat de Clairvaux. Segons Fontbrune fou en aquesta abadia, i tal volta amb l'ajuda de Sant Bernat, que escrigué la Profecia dels Papes. Arribat a Roma, el papa li ordenà que reunís un sínode de bisbes irlandesos per sol·licitar el "pallium". Malaquies reemprengué el viatge cap a Irlanda. Per la mort de diversos papes hagué de tornar al continent, morint a l'abadia de Clairvaux a 1.148. Sant Bernat tengué constància de la seva santetat quan el va veure amb el "pallium" entre els àngels. Aquest miracle es troba representat en el retaule de Sant Bernat del Museu de Mallorca, provinent del Temple de Palma, que passa per esser la representació iconogràfica més antiga de Sant fundador del Temple.

Respecte de Sant Bernat Vegeu: Voragine, Santiago de la: *La Leyenda Dorada/II Alianza Forma*. Madrid, 1.982 pp. 511-521.

I pel que fa al retaule: Llompart, Gabriel: *La pintura medieval mallorquina/III* Luís Ripoll Editor. Palma de Mallorca, 1.978 pp. 13-14.

¹⁰ La profecia dels papes consten de 111 lemes atribuïts cada un d'ells als papes, començant per Celestí II (1.143-1.144) amb el lema "Ex Castro Tiberis" i acaba en "De Gloria Olivae" que toca a l'actual Joan Pau II, tot i que tradicionalment es considera que el darrer papa també es dirà Pere, lligant d'aquesta manera un cop més imperi i papat (Ròmul primer rei de Roma i darrer emperador).

No pretenem aquí investigar profundament aquests dos textos profètics; el nostre objectiu és sols donar-los a conèixer. Per aquest motiu no presentarem més que alguns trets generals del seu context, deixant per a persones més enteses la seva anàlisi més profunda i comentari.

Epoca de redacció

No sembla haver-hi dubte que de les profecies atribuïdes a Sant Ma-laquies sobre el Reis d'Espanya es mouen en un context de terres de l'Antiga Corona d'Aragó. El propi comentarista ens fa notar com:

“no andan impresas, como las de la Yglesia, pero pónense aquí por quanto se sacaron de copia que embió de ellas a la corte el monasterio de Poblet, de la orde del Císter (en cuyo arçhivo se guardan con toda veneración) el año 1.639 al exmo. Conde de Queralt, virrey que fue de Cataluña¹¹”.

De fet, sembla que el comentarista es valgué d'un determinat esdeveniment històric: l'ordre de Felip IV de traslladar a la cort bona part de la biblioteca de Poblet:

“L'any 1.626, Felip IV va escriure a l'abat anunciant-li la visita a Poblet de Juan de Fonseca, «sumiller de cortina», amb l'encàrrec de «reconocer los libros y papeles curiosos» que hi havia al monestir. El monarca afegia: «holgaré que le entreguéis todos los que os pidiere para traer-melos», i li assegurava que es tractaria de matèries que no perjudicarien els drets o privilegis del monestir. Fonseca [...] es presentà, doncs, al monestir, i trià els llibres que millor li van semblar per al rei. Tots, o part, eren dels que hi havia encadenats al claustre, car un monjo anotà al peu de la carta reial: «Van-se donar dos càrregas de llibres triats a son modo. Era un judici veure desferrar llibres del claustro. Però al cap de un any morí dit Fonseca y se veneren en públic encant a Madrit». Una part d'aquests llibres degueren anar a parar a la biblioteca del Comte-duc d'Olivares, i alguns dels manuscrits de la seva biblioteca conservada a l'Escorial que procedeixen de Poblet deuen venir d'aquest espoli manat per Felip IV el 1.626¹²”.

En aquest cas tenim una certa pista, ja que es vol presentar la data de 1.639 com la de la seva aparició en públic, com si s'hagués tractat

¹¹ Es tracta de Dalmau de Queralt, comte de Santa Coloma i virrei de Catalunya, assassinat el 7 de juny de 1.640 en el Corpus de Sang. Confer: “Zudaire Huarte, Eulogio”: *El Conde-Duque y Cataluña*. C.S.I.C. Madrid, 1.964, pp. 142-146.

¹² Altisent, Agustí: *Història de Poblet*. Edita Abadía de Poblet. Tarragona 1.974 pp. 497-498.

d'un oblit o una falta de valoració de Fonseca. Emperò no sembla que s'hagi de prendre aquest any com a fita exacta ja que tot indica que les profecies de Sant Malaquies obeïren a motivacions posteriors a la Guerra dels Segadors. D'altra banda, tot i que sembla que les profecies tengueren un important paper propagandístic en el decurs de la Guerra dels Segadors no hem trobat cap notícia que ens permeti documentar si eren conegudes entre els avalotats i els reialistes d'aquells esdeveniments¹³.

Aquest any sembla clarificar una de les funcions del corpus profètic en vista de l'estat de la Corona en general i de Catalunya en especial¹⁴. Però fins i tot partint d'aquesta hipòtesi, resta clar que autor i comentarista foren dues persones diferents. L'adscripció de la troballa en els moments immediats a la Guerra dels Segadors, ens permet afirmar que ens trobam amb un corpus semblant al cercle de les profecies atribuïdes a Bernat de Mogoda o Santa Brígida per Mallorca en temps de Les Germanies¹⁵. No cal dubte que al darrera les profecies atribuïdes a Sant Malaquies hi ha un fort component dinàstic, que d'alguna manera es lliguen amb la legalitat vigent¹⁶.

¹³ Zudaire Huarte, Eulogio: *El Conde-Duque y Cataluña*. C.S.I.C. Madrid, 1.964.

Marañón, Gregorio: *El Conde-Duque de Olivares*. Ed. Espasa-Calpe. Colec. Austral. Madrid, 1.969.

Vilar, Pierre: *Cataluña en la España Moderna*. Editorial Crítica. Barcelona, 1.979.

García Carcel, Ricard: *Pau Claris. La Revolta Catalana*. Editorial Dopesa, Pinya de Rosa. Barcelona, 1.980.

Elliot, J.H: *La rebelión de los catalanes (1.598-1.640)*. Siglo XXI de España, editores. Historia de los Movimientos Sociales. Madrid, 1.982.

Sánchez Marcos, Fernando: *Cataluña y el gobierno central tras la Guerra de los Segadores (1.652-1.679)*. Publicacions i edicions de la Universitat de Barcelona, 1.983.

Elliot, J.H: *Richelieu y Olivares*. Editorial Crítica. Barcelona, 1.984.

García Carcel, Ricardo: *Historia de Cataluña. Siglos XVI-XVII*. Ariel. Barcelona, 1.985.

Strandling, R.A: *Felipe IV y el gobierno de España (1.621-1.665)*. Ed. Cátedra. Madrid, 1.989.

Elliot, J.A: *El Conde-Duque de Olivares*. Ed. Crítica. Barcelona, 1.990.

¹⁴ Elliot, J.H: *La Rebelión de los catalanes...* pp. 292-316.

Zudaire Huarte, E: *El Conde-Duque y Cataluña* pp. 162-183.

L'any 1.639 fou determinant pels esdeveniments posteriors: Pragmàtiques contra els francesos, fortificació,... expulsions de síndics catalans de Madrid, enfrontaments amb la Diputació.... Al cap i la fi, la preparació de l'aixicament armat.

¹⁵ Simó, G.: "Les profecies atribuïdes a Bernat de Mogoda" in *Randa* n^o7, pp. 132-167.

¹⁶ No es pot perdre de vista que fins i tot a nivells més locals, aquest enfrontament fou important. Tal és el cas de l'enfrontament entre el bisbe de Seu d'Urgell Pau Duran i Pau Claris (Elliot: *La Rebelión...* pp. 304-307). Es prou conegut el paper de Claris en els esdeveniments (García Carcel, R: *Pau Claris...*), mentres que el paper de Pau Duran ho és menys.

Recordi's que aquest esglésiàstic fou Vicari General de Mallorca i jutge especial en el Procés Berga (Serra i Barceló, Jaume: "Bandolerisme i Reial Audiencia: El procés de residència del Sr. Albanell" In B.S.A.L Tom XLVII, 1.991 pp. 151-180). Pau Duran representa una postura legitimista, premiada amb l'arquebisbat de Tarragona (Jorda i Fernández, Antoni: *Església i poder a la Catalunya del segle XVII. La seu de Tarragona*. Publicacions de l'Abadia de Monserrat, Barcelona, 1.993 pp. 100-103).

Emperò hi ha seriosos dubtes de poder adcriure cronològicament aquest primer corpus profètic a l'entorn de l'aixicament català. No hi consten comentaris específics sobre la guerra, o sobre el fet d'entregar la corona al rei francès. No passa el mateix amb les atribuïdes a Francesc Monterón on hi ha algunes anotacions, que en teoria s'haurien d'acomplir en el regnat de Carles II, però que poden haver-se fonamentat en els esdeveniments del seu pare:

"12.- *Levantáranse guerras civiles con división de la nobleza española.*

13.- *Los pueblos oprimidos sacudirán el yugo.*

16.- *Seguiranse varias y ruidosas batallas entre Reyes y vasallos opuestos.*

18.- *Dividiranse los Reynos en Coronas*".

Respecte dels comentaris, hi ha algunes dades indirectes que ens permeten situar-los cronològicament. D'una part, es sap que es varen fer en temps del regnat del Carles II, del qual es fa constar que era el monarca regnant. D'altra banda, en les profecies dels papes la darrera data exacta que s'anota és la de 1.655, comentant a tal efecte:

"83.- *Sidus olorum - Clemente 9°. Dicitur infra*¹⁷.

84.- *De flumine Magno - Clemente 10, nunc vivit et vivat*"¹⁸.

A continuació es llisten, reiniciant la numeració, els papes sota l'encapçalament de "*Los pontífices que restan hasta el fin del Universo son los que siguen*". Si tenim en compte que Clement X fou elegit papa el 29 d'abril de 1.670 i morí a juny de 1.676, podrem situar clarament la recopilació i confecció dels comentaris entre aquestes dues dates. Existeix una altra fita cronològica que es troba a l'encapçalament de les profecies del

¹⁷ Segons l'anotació de Fontbrune (Op. Cit pp. 211-212) seria el lema 84. La interpretació que fa aquest autor d'aquest papa seria:

- 1.- L'estrella de la càmera dels cignes.
- 2.- L'estrella dels cignes poetes.
- 3.- L'estrella (el destí) dels cignes (Creta).

Segons aquest comentarista Giulio Rospigliosi, naqué a Pistoia prop del riu Stella i fou elegit papa, segons sembla, a la Càmera dels Cignes. D'altra banda fou afamat poeta i músic. Les relacions amb Creta són més indirectes i poc fiables.

¹⁸ "*Fontbrune*": Op. Cit p. 212-214. Correspon al 85 d'aquest llistat. El sentits que dona aquest comentarista serien:

- 1.- Del gran riu (El Tiber?).
- 2.- Del gran riu (El Danubi).
- 3.- Del gran riu (El Mississipi).

Es diu que el Tiber es desbordà el dia que nasqué el papa. També podria fer relació al període de màxima extensió de l'imperi Otomà, durant el seu pontificat. En darrer lloc ho fa relacionar amb l'expedició francesa que recorregué el Mississipi.

P. Francisco Monteron, on es llegeix que començaren a complir-se l'any 1.665 i que prossegueixen fins el de 1.677, confirmant-se d'aquesta manera el període en el qual ens movem.

Context de les profecies

Com s'ha dit, no sembla haver-hi dubte que aquestes profecies sorgiren en un nucli de l'àrea catalana i durant el finals del regnat de Felip IV o la minoria de Carles II. Això es confirma no sols pel fet de què, segons el recopilador, es guardassin i venerassin al monastir-residència reial i panteó de Poblet¹⁹, sinó pel context en el qual sorgiren i les seves pròpies divergències formals i estructurals que, també, en són una bona pista.

En primer lloc, i referint-nos a les atribuïdes a Sant Malaquies sobre els reis d'Espanya, tot i començar pels reis de Castella, no hi ha dubte de la preferència de l'autor pels reis d'Aragó, els quals ressenya amb major detall. De fet, i per exemple, mentres la figura d'Isabel la Catòlica es comenta amb una acotació gairebé marginal (*Et mundo claram linquet puellam attarem nuptum ipse videbit*), en el cas de Ferrà el Catòlic hi ha una major incidència i fins i tot es fa notar que fou en el seu regnat que es descobrí Amèrica²⁰.

S'ha de tenir en compte, d'altra banda, una sèrie de fites sumament significatives. Si prenem com a data de redacció de les profecies dels Reis d'Espanya el regnat de Felip III, resulta clarificadora la que es fa sobre aquest monarca:

¹⁹ Altisent, A: Op. Cit. pp 500-505. S'ha de tenir en compte que per aquests anys el propi monestir estava fortament dividit a conseqüència de la introducció de la Congregació, l'elecció i duració dels abats, l'endeutament,... De fet en temps de l'abat Fra Jaume Pallarès, natural de Selva del Camp, que governà durant el primer període dels esdeveniments i del seu successor Rafel Llobera, de Rocafort del Queralt, la comunitat es dividí. Mentres els abats mantingueren una postura dinàstica i legitimista, bona part dels frares s'alinearen al costat de la Generalitat i adoptaren postures pro-franceses. D'altra banda, s'ha de tenir en compte que fou una època d'àmplia manipulació històrica i falsificació de documents que es feien aparèixer a diferents monestirs. Vegeu: Godoy Alcantara, José: *Historia Crítica de los falsos cronicones*. Ed. Tres, catorce, dieciséis. Colec. Alatar. Madrid 1.981.

²⁰ Turmeda, Anselm: *Disputa de l'Ase*. Ed. Barcino. Barcelona, 1.928, p. 181. Es de destacar que en les Profecies de l'Ase d'Anselm Turmeda, hi ha major protagonisme (interpolació?) de la reina Isabel:

5.- *Mil quatre cents noranta
regnarà la infanta.
La terra, tota quanta,
serà torbada.*

“Quartus cruciferus, tiene se gessit aquila rubans hermanum premit, gallus precumbet merore pressus, cuctis compositis in pace quiescet”.

Aquest fet, es confirma en les anotacions que es fan del regnat de Carles II²¹:

“Sed quintus quintum claro numen rescitet nec ipse pius pium plus cantet. Anglum hermanum amore plectet et satis senex ipse quiescet”.

Les referides al desconegut monarca següent són prou suggeridores en tant que es citen el gall (França) i l'àguila (l'Imperi), però dubtam molt que a no ser a nivell d'especulació s'hagués plantejat la possible successió en una època tan primerenca²². De fet, per aquesta segona època sembla que ens movem en el paradigma que Reglà nomenà del Neo-foralisme del regnat de Carles II²³.

El context de la perifèria catalana en què sorgeixen tant les profecies com els comentaris es veu confirmat pel fet de què després de les dues sèries atribuïdes a San Malaquies, s'anotin les del franciscà Francisco Monterón començades a complir-se a l'any 1.665 i que arriben fins el 1.677.

No cal dubte que, malgrat la dispersió de la documentació, relligada en aquest volum, forma una unitat cronològica i, fins a cert punt, temàtica. Bona part de la primera meitat del llibre es centra en documents (manuscrits o impresos) que tenen a veure amb els problemes de la corona en aquest moment. Aquests, des del punt de vista del recopilador (o recopiladors) eren fonamentalment l'educació i sutmissió del rei a les dones de la cort, el problema successori, el dels “validos” i el paper de salvador de Joan d'Austria²⁴.

Resta clar que el primer punt fou l'educació que rebé el rei per part de les dones de la cort. El comentarista de Sant Malaquies ho anotà clarament quant, tractant del rei, comenta:

“Este rey es Carlos el 2º hijo de Filipino 4º y de doña Mariana de Austria, que oy vive, y viva si a de ser para servir a Dios, a la Yglesia y a la defensa de la fe y conveniencias de los vasallos, el es mui capaz aún en todo y criado entre faldas mugeriles, adelantese, verá como se verifica la profecía”.

²¹ Maura, Duque de: *Vida y reinado de Carlos II*. Bravo Morata, Federico: *La Corte hechizada. De Felipe IV a Fernando VI*. Ediciones Fenicia. Colec. España, España... Madrid, 1.972.

²² Amoros, J.L.: *Brujas, médicos y el Santo Oficio*. pp. 83-107

²³ B.P.M. Manuscrit 912, p. 167.

²⁴ Tomas y Valiente, Francisco: *Los validos en la monarquía española del siglo XVII E*. Siglo XXI. Madrid 1.982, pp. 18-31 i 112-115.

Sánchez Marcos, F: *Cataluña y el gobierno central tras la Guerra de los Segadores (1.652-1.679)*, pp. 166-220.

D'altra part, a les profecies atribuïdes al franciscà Monteron, es comença dient:

“1. *Morirá en paz el único Filipo dexando por sucesor un tierno infante.*

2. *De su tutela conseguirá honra y breve paz el lusitano, infructuosa para Castilla.*

3. *Governará confusa la futriz con siete cabezas encontradas”.*

No ens pot estranyar que, en aquest context, en una cort desfeta en remors, el problema successori esdevengués en fonamental i com arribassin a un obscur convent de jesuïtes d'una petita vila d'una illa perduda en el Mediterrani. A tall d'exemple val la pena fer notar com en el propi manuscrit que manejam hi trobam nombrosos fulletons impresos sobre la venguda de la reina Maria Lluïsa de Borbon, primera esposa de Carles II²⁵

Una postura consegüent és la de criticar els “validos” que envoltaven el monarca. Es començà pel jesuïta P. Nithard, del qual es diu en les profecies atribuïdes al franciscà Monterón:

“*Supeditarálo breve tiempo eclesiástico extranjero”.*

“*Dominará la calumnia y la ambición aprobada por cuerbos negros.”*

Un altre “valido” que surt molt mal parat és Valenzuela. De fet, en un altre context hi ha diversos poemes dedicats a criticar-lo. Un d'ells, fet segurament amb motiu de la seva caiguda, diu:

²⁵ Són dignes de notar els següents:

Primera parte del viage de la Reyna nuestra señora D. Maria Luisa de Borbón a esta católica corte desde la christianíssima de Francia con otros sucessos anexos al mismo asunto, desde el último de agosto, hasta 25 de setiembre 1679. En la imprenta de Bernardo de Villa-Diego, impresor de su magestad. Con privilegio.

Segunda y última parte del viage de la Reyna Nuestra Señora D. Maria Luisa de Borbón desde la corte christianíssima hasta verse en compañía de nuestro augusto monarca Don Carlos Segundo, en la ciudad de Burgos a 17 de noviembre 1.679. En la imprenta de Bernardo de Villa-Diego, impresor de su magestad. Con privilegio.

Relación muy puntual y verdadera de lo sucedido desde el día 19 hasta el día 23 de noviembre del presente año 1679 en las primeras vistas de sus magestades el Rey nuestro señor D. Carlos Segundo y la Reyna Nuestra Señora D. María Luisa de Borbón (que Dios guarde), en el lugar de Quintanapalla, y en la entrada, y fiestas que se les hizieron en la muy noble y muy más leal ciudad de Burgos. En carta de 22 de noviembre 1679 escrita de la misma ciudad. En la imprenta de Bernardo de Villa-Diego, impresor de su magestad. Con privilegio.

Descripción verdadera y puntual de la Real, magestuosa y pública entrada que hizo la Reyna, nuestra señora, Doña Maria Luisa de Borbón, desde el Real Sitio del Retiro, hasta su real palacio, el sábado 13 de Enero d.este año 1680 con la explicación de los arcos y demás adornos de su memorable triunfo. Sense peu d'impremta.

Segunda descripción de la Real entrada que la Reyna, nuestra señora, executó el sábado 13 de Enero d.este año 1680 con las demás noticias de los días 14, 15, 16 y 17 de dicho mes. Sense peu d'impremta.

*B alidos da sin fruto
 A l ayre exala rayos.
 L enguas se haçen las gentes
 E n terminar estraños.
 N aturaleza exclama,
 C upido exuça el llanto,
 V uelan más los afectos
 E levarse los sabios
 L amentos y suspiros
 A nticipen estragos
 Y allá en las Filipinas
 espere el ramalazo²⁶*

Així, al llarg del llibre apareix d. Joan d'Austria com un salvador. Aquesta interpretació ja la notam amb les profecies de Sant Malaquies. En el comentari referit a Felip II hi trobam la única menció a una persona no regnant, el primer d. Joan d'Austria:

“Este Rey es Filipo el segundo, en cuyo tiempo fueron las guerras civiles de Francia; suçedió la victoria naval contra turcos por D. Ju^o de Austria, su herm^o. Tomó este Rey la corona de Portugal que le tocaba por derecho. Revelóse Flandes (que es la Gallia Bélgica) contra este monarca”

A les profecies del franciscà Monterón, la figura de d. Joan d'Austria apareix clarament ressenyada: Després del mal-govern, guerres civils, aixicaments populars,... *“Fugitivo héroe será electo caudillo de acciones ultramontanas y con horrendo estrago mudará el gobierno dará nuevas leyes y lo usurpado a la monarchía”*.

No cal dubte que, a l'entorn en el que es recopilá aquesta miscelànea hi havia una clara predilecció pel fill bastard de Felip IV. En un altre indret del manuscrit es fa notar l'entrada de d. Joan d'Austria a la Cort, amb l'absència de Valenzuela²⁷. Aquestes esperances desaparagueren amb la seva prematura mort, trencant les il·lusions que molts havien posat en ell²⁸.

CONTEXT DE L'AUTORIA

Com en tants de documents expuris, documentar la vertadera autoria de les profecies és una aventura sense sentit. Més que donar un (o un

²⁶ B.P.M. - Manuscrit 912, p. 167.

²⁷ B.P.P. - Manuscrit 912, pp. 143v-144v: *“Entrada de D. Juan de Austria en la Corte y ausencia de Valenzuela”*.

²⁸ B.P.P. - Manuscrit 912 pp. 168-168v: *En la muerte de don Juan de Austria, 1.679”*.

parell de noms), el que ens interessa és intentar esbrinar en quin cercles es movien els possibles autors.

El primer que s'ha de tenir en compte és el context ideològic d'on apareixen les dues sèries de profecies. En primer lloc s'ha de recordar que la còpia que ens ha arribat prové dels jesuïtes, que segons alguns autors es mantingueren neutrals en els esdeveniments de Catalunya²⁹.

Les profecies de Sant Malaquies foren, segons diu el copista, extretes d'un altre lloc, Poblet, que tot i i que al principi s'alineassin amb la Generalitat acabà defensant la legitimitat dinàstica. Aquesta contradicció, a simple vista, pot ser un mecanisme propagandístic per reforçar l'autenticitat del corpus profètic. Recordem que aquest no es troba aïllat: es comença per les profecies sibil·lines, segueix el cercle germànic de l'Emperador Alamanya (el Rex Mundi), i continuen amb les conegudes de Sant Malaquies referides als papes.

Fou Arnau de Wion que, el 1.595, publicà *Lignum Vitae ornamentum et decus Ecclesie* on es descriuen el personatges il·lustres de l'ordre benedictina i on es publicaren per primera vegada les profecies dels papes. Una opinió molt extesa ens diu que aquest corpus profètic fou fabricat per forçar l'elecció d'un determinat cardenal, Simonelli, com a papa. De fet, els lemes atribuïts als pontífexs s'acompleixen molt bé fins el S. XVI. La resta són aproximacions poc rigoroses.

Altrament, les diferències entre la Profecia dels Papes i la dels Reis d'Espanya són notòries. A la dels papes, el "profeta" atribueix a cada pontífex un lema construït per un substantiu més un qualificatiu (locatiu, atribut,...), sempre d'una manera vaga i obscura: *Schisma Barcinonum*, a l'antipapa Gil Sánchez de Muñoz; *Lupa Celestina* a Eugeni IV,.... En canvi, els reis d'Espanya presenten notables diferències.

S'inicien amb un poema en llatí que enalteix la lluita dels reis d'Espanya amb els bàrbars (musulmans) qualificats com a gent de Mahoma. D'altra banda, legitimen les dinasties "*pro deunt ex alto Gothorum sanguine*" o en la lluita contra els infidels. Aquest serà una constant de totes les profecies dels Reis d'Espanya.

Un altre aspecte que s'ha de tenir en compte és que la sèrie de reis de Castella (no es cita ni Astúries, ni Lleó), s'inicia, curiosament amb Sancho II de Castella, i no amb don Pelayo o reis anteriors. Es de notar que en aquest cas, les profecies es tracten de "llargues parrafades" a l'estil dels crònicons alto-medievals, i no als lemes papals esmentants.

En canvi, en el cas d'Aragó, l'anotació es fa com a *Reges Aragonie et Principes Cathalaunie* iniciant-se per la unió de Catalunya i Aragó. En tot cas, els inicis de les profecies es troben entorn de l'època en què va

²⁹ Elliot, J.H. *La Rebelión de los Catalanes...* Tot i això, l'autor els considera defensors de la legitimitat dinàstica.

viure San Malaquies. Però l'enllàs, curiosament, es fa a partir d'Aragó i no de Castella.

El cercle dinàstic sembla ser comú a les dues sèries de profecies. Fins i tot el cas de les atribuïdes al franciscà Monterón es nota aquest fet. A l'inici del recull es fa notar que:

“Profeçias del Pe. F. Franco. Monterón, religioso de Nro. Pe. S. Franco. en los Reformados de Ytalia: que empezaron a cumplirse el año de 1665 y prosiguen hasta el de 1677”.

Però al final de les mateixes s'anota que:

“El dicho Pe. niega ser suyas y yo lo tengo así por cierto, porque me consta le an levantado muchos testimonios en esta materia de profeçias y lo cierto es que es varón apostólico y mui docto en toda erudición”.

El fet més destacat és que no hem aconseguit documentar de cap manera aquest famós P. Francisco Monteron. Se'l fa franciscà italià, però a cap obra consultada apareix aquest llinatge o topònim de tal manera que no seria d'estranyar que també es tractàs d'un pseudònim, un acròstic o una simple mixtificació.

Però amb aquest cas, no cal dubte que el context en què ens movem s'atraca més al regeneracionisme castellà. Tot i que la figura de d. Joan d'Austria resulta enaltit, és Castella, com a koiné que s'hi mou al darrera:

“2.- De su tutela conseguirá honra y breva paz el lusitano, infructuosa para Castilla”.

“8.- Acabaran el valor, prudència y verdad catellana”.

CONTEXT DELS COMENTARIS

Si l'autoria de les profecies és conflictiva no ho és menys el dels comentaris sobre les mateixes. En primer lloc s'ha de fer notar que, en el manuscrit on s'arreglaren, el corpus profètic sembla ser escrit per la mateixa mà, però res ens indica que copista i comentador fossin la mateixa persona. De fet, hi ha certs indicis de què el copista corregí alguns dels comentaris de l'original on va extreure la profecia dels Reis d'Espanya de Sant Malaquies. En el cas del rei Alfons III d'Aragó, el copista anota: *“Este Rey es D. Alfonso el Terçero (aunq. el original de a donde esto se traslada le nombra el quarto, pero dírase después lo cierto el el cómputo de la Historia)”*. Per desgràcia no anota res amb posteritat.

Quant al recopilador, s'ha de recordar el que ja s'ha dit. Es tracta segurament d'un jesuïta de Pollença, segurament d'educació castellana, interessat pel tema profètic i pel que s'anomenà la vertadera profecia. D'aquí que es replegui un conjunt profètic amb forta solera, partint de les sibil·lines. Fins i tot les Profecies de Sant Malaquies, publicades un cen-

tenar d'anys abans, ja gaudien d'un gran prestigi especialment per l'autenticació que els donà Francisco Alfonso Chacón. Aquest, que es dedicava a estudiar la història dels papes, trobà les primeres concordàncies entre els lemes i pontífexs, de tal manera que aviat es feren famoses³⁰

S'ha de tenir en compte que les úniques que porten comentari són les referides a Sant Malaquies. Les referides a Francisco Monteron sols porten el proemi i la nota final. Emperò les 20 frases profètiques no requereixen comentari ja que, tot i la seva ambigüetat, es mostren prou explícites. D'altra banda, la seva redacció original sembla ser el castellà.

Més dificultosa resulta l'explicació de l'exègesis de les profecies de Sant Malaquies. En aquest cas, el llatí resulta complex i obscur, prestant-se a multitud d'interpretacions. Els comentaris són molt pobres: es limiten habitualment a identificar els monarques, sols en alguns casos s'anota a continuació bé la seva successió o algun esdeveniment rellevant del seu regnat.

Aquesta estructura es mantèn fins gairebé el rei Ferrà d'Antequera. A partir d'aquesta anotació, els comentaris s'enriqueixen donant-se gran importància als Austries majors i menors.

En darrer lloc, s'ha de fer notar que no hi ha cap anotació que es referesqui a les Balears en general ni a Mallorca en Particular. Fins i tot referint-se a Jaume I, la profecia diu:

"4º Frater Joannes vexiliarius Petri, transiet mare et bene gessit, floris fasciculum arcupossedit, et mauros teneros gladio conteret, calcavit saram, Agarum comprehendet".

I el comentarista anota:

"Jaime 1º = Este Rey es D. Jaime el Conquistador de Valençia, Murçia; primero de este nombre"

Document I:

Profecies de Sant Malquies sobre els reis d'Espanya.

S. Malachías, arçobispo ardiacense, primado de Irlanda fue contemporáneo y grande amigo den S. Bernardo y murió el año de 1148 a dos de noviembre. Este gran varón, con espíritu de Dios, escribió proféticamente de los pontífices que a de tener la Yglesia hasta el fin del mundo, comenzando desde Çelestino 2º. Las quales profecías trae en su libro Floscule Historiarum el P. Juº de Bussiers, jesuíta, y dellas escriviremos infra= también escribió el Sto. Patriarca profecías de los Reyes Españoles, pero no andan impresas, como las de la Yglesia, pero pónense aquí por quanto se sacaron de copia que embió de ellas a la corte el

³⁰ Fontbrune: Op. Cit. p. 35.

monasterio de Poblet, de la orde del Císter (en cuyo archivo se guardan con toda veneración) el año 1.639 al exmo. Conde de Queralt, virrey que fue de Cataluña.

Que ventura sunt anuntiabo vobis.

PROEMIUM

Que voxque poterit lingua vetexere
 mira gestorum, gestaue fortia.
 Que prisci Principes contra Barbarorum
 pro Christi gloria gesserunt fortiter.
 Hi sunt qui furias atque ferocia
 calcarunt hominum Dei auxilio
 pugnantes acriter proprio cruore
 rubri nam fluido sanguine lauriis
 Ditantur bene fulgidis
 hi metuendi extiterunt mauris
 toto in orbe Christi tiranis
 at et francigenas domat viriliter
 Plebs mahometi cogitat fugere
 hoc victorum genus optimum
 hoste repulso hesperiam liberant
 hi illustrissimi deoque consecrant
 laude dignissimi omne ex parte
 Pro deunt ex alto Gothorum sanguine
 exemplum regum morumque clarum
 inter armiferas tenent catervas
 que deus contulit coronata premia.

Reges Castelle

1º Post Sanctum obitum illus primi qui quintus vigessimus sceptrum
 obtinuit in trecentesimo triginta tres minus exurget filius se frater minat
 jubenis cesus male dormiuit.

Sancho 2º = Este es el Rey Don Sancho el 2º = Léanse las historias
 y después se ajustará la profecía.

2º Regnat frater sextus in ordine, cumetis compositis, filiam procreat
 et quamvis femina regnare cupit.

Alfonso 6º = Este es el Rey Don Alfonso el sexto. Padre de doña
 Urraca.

3º Sed intrat filius qui bene imperat acquirit multos mauros
 expugnat, in suo obitu regna dividet.

Alfonso 7º = Este es el Rey d. Alfonso el séptimo, el emperador que
 dividió a León y Castilla.

- 4º Sed venit tertius castrum ingreditur desideratus solium obtinuit.
Sancho 3º = Este es el Rey D. Sancho terçero de Castilla.
- 5º Secundus frater Leonem dirigit.
Fernando 2º = Este es el rey D. Fernando segundo de León.
- 6º Bonus octavus castellam tenet.
Alfonso 8º = Este es el rey D. Alfonso el octavo llamado el Bueno.
- 7º Sed nonus eius Leonem rapit.
Alfonso 9º = Este es el Rey D. Alfonso el nono.
- 8º Decimus autem in castro erit, inopinate heu morte corricet.
Alfonso 10º = Este es el Rey D. Alfonso décimo.
- 9 Tertius autem divisa congregat, dividi autem minime suferit.
Fernando 3º = Este es el rey S. Fernando terçero.
- 10 Ex duobus quartus pacifiens erit in anno quarto ipse quiescet.
Sancho 4º = Este es el Rey D. Sancho el quarto.
- 11 Modestus quartus quoque dimidiat.
Fernando 4º = Este es el Rey D. Fernando el quarto.
- 12 Bellator fortis erit undecimus, per quadraginta fortia gessit= sed semen eius crurore plenum, que omnia destruit absque consilio.
Alfonso 11º/ Pedro el Cruel = Aquí se ponen dos Reyes, D. Alonso el Undécimo el conquistador y D. Pedro el Cruel.
- 13 Sed eius filius vomitu ridet (+) malaque pater et erit tertius.
(+) Pareçe que a de deçir videt.
Henrico 3º = Este rey es Henrique el terçero.
- 14 Currit secundis et senex dormiet.
D. Jº 2º = Este Rey es D. Juan el segundo.
- 15 Constrictor Regis quartus advenit.
Henrico 4º = Este Rey es Enrique el quarto= Y prosigue=
Et mundo claram linquet puellam attamem nuptam ipse videbit.
D. Ysabel la Católica = Esta hija es la ínclita Reyna D. Ysabel la Católica.

Reges Aragonie et Principes Cathalaunie

1º De comite Princeps post sui nonas et post duodenas de Aragonia, post centum quatuor in unum venient pace compositis cruce cum axis.

D. Berenguel = Este es el Príncipe D. Berenguel de Aragon, començando des de doña Petronilla.

2º Expulsis mauris gloria vivet, septuagenarius in pace erit, relinquet mundum nam fatigavit qui cuncta lustria oppida captet.

Alfonso 1º = Este es el rey D. Alfonso el primero de Aragón y Cataluña.

3º Etate jubenis animo canus, intrat magnanimus, gladio corrui post multa manu crudeli infaustus fortis omnes pavescent.

Pº 2º = Este es el Rey D. Pedro el segundo, muerto en Monfort.

4º Frater Joannes vexiliarius Petri, transiet mare et bene gessit, floris fasciculum arcupossedit, et mauros teneros gladio conteret, calcavit saram, Agarum comprehendet.

Jaime 1º = Este Rey es D. Jaime el Conquistador de Valençia, Murçia; primero del nombre.

5º Francie flagellum, ei succesit, aquilas rapiet, simul cum dracone.

Pº 3º = Este Rey es D. Pedro el terçero, conquistador de Siçilia y Calabria.

6º Castus et largus secundus venit cingulis pauperis precinget se.

Alfonso 2º = Este Rey es D. Alfonso el segundo, llamado el Monge, porque lo fue.

7º Alter secundus et fratri succesit, gubernat provide, et pullos dimittet.

Jaime 2º = Este Rey es D. Jaime el Segundo.

8º Secundus natus quartus advenit, justus et pius senex quiescet.

D. Alfonso 3º = Este Rey es D. Alfonso el Terçero (aunq. el original de a donde esto se traslada le nombra el cuarto, pero dírase después lo cierto en el cómputo de la historia)

9º Paxillus fortis, sed deus roboret, ingenio pugnat, corpore parvus.

D. Pº 4º = Este rey es D. Pedro el cuarto.

10 Venator primus, aspectu decorus subdito corrui quadragenarius.

D. Juº 1º = Este rey es D. Juº el primero, llamado el hermoso, que murió de repente.

11 Et scindens pallium fratri succedit, puellam coronat, mortem prevenit, senex orbatus solus quiescet, arbor amulsus, truncus trencatus.

D. Martin 1º y último en Aragón = Este Rey es D. Martín el primero, con su hijo el Rey de Siçilia; aquí acabó la casa de Aragón.

12 Surgit nobiliter et dominatur, occidit dormit pullos dimittit.

D. Fernando 1º electo = Este rey es D. Fernando el primero y el primero por elección.

13 Exit magnanimus, aquilas junget transiens venit de gente in gentem de suo Regno ad populum alterum, ampliet Regna, sed ibi quiescet.

Don Alfonso 5º = Este Rey es D. Alfonso el quinto, a quien prohijó la Reyna Juana de Nápoles y también el que conquistó aquel Reyno contra el duque de Anjou, francés, también prohijado después de Alfonso.

14 Post duodenos exurget frater rumores minat sed omnia superet, morte pregentus.

Juº 2º = Este Rey es D. Juº el segundo.

15 Secundus Regnet, jungitur castro, et erunt duo, sub jugo vivis in unum duo, et grana mala cum suo seminie eradicavit ferro enim duro.

Fernando 2º el Católico = Este Rey es D. Fernando el segundo llamado el Católico, que casó con D. Ysabel la Católica, y aquí se unieron los dos Reynos Castilla y Aragón, ganó Fernando a Granada.

Y prosigue =

Indias et mundum novum manifestavit, post collum cortex.

Descúbrense las Indias, primero por Xptóval Colón, después por Fernando Cortés.

16 In quinquaginta vix minus anno, venit aquila, castrum et leo, axes et capita sub se manebunt, rugiet leo, omnes parebunt.

Carlos 5º = Este es el emperador Carlos quinto de Alemania y de las demás coronas, señor glorioso.

Filio 1º su Pe.= Y prosigue

Juxta pavonem Gallum comprehendet saxum cum Petra subiutum habebit.

Prendió a Francisco 1º Rey de Francia en el bosque de Pavía, al duque de Saxonia y aun al Pontífice tubo presos.

17 Exurgens sapiens liliu luget, lunam conelypsat (?) in nigro ponto, quinque vulnera sibi appropriat, nigrescunt lilia sanguine plena, fidem rubiginant sed resipiscent, sexagenarius et plus occumbet.

Filipo 2º = Este Rey es Filipo el segundo, en cuyo tiempo fueron las guerras civiles de Francia; suçedió la victoria naval contra turcos por D. Juº de Austria, su hermº. Tomó este Rey la corona de Portugal que le tocaba por derecho. Revelóse Flandes (que es la Gallia Bélgica) contra este monarca.

18 Nostris catervis et Pullum relinquet de solio regnat, dormiens dimicat perdet a Regno reliquas lune, cognitis suis dimidiavit.

Filipo 3º = Este Rey es el Justo Filipo el Terçero; gobernó en paz; expelió los moriscos de España.

19 Quartus cruciferus, bene se gessit, aquila [jubans] Germanum premit, gallus occumbet merore pressus, cunctis compositis in pace quiescet.

Filipo 4º = Este Rey es Filipo quarto el Piadoso.

18 Sed quintus quintum claro numine suscitet(?) nec ipse pius pius plus cantet, Anglum Germanum amore plectet, et satis senex ipse quiescet.

Carlos 2º, vive = Este rey es Carlos el 2º hijo de Filipo 4º y de doña Mariana de Austria, que oy vive, y viva si a de ser para servir a Dios, a la Yglesia y a la defensa de la fe y conveniencias de los vasallos, él es mui capaz aún en todo y criado entre faldas mugeriles, adelantese, verá como se verifica la profecía.

19 Ardens ut facula sextus ingreditus post multus gesta in unum venient castrus leo, gallus et aquila et virginem veterem ipse tenebunt, et postea lunam in mari mergent.

Rey siguiente = Este Rey falta por venir, las señas tienen de malo y bueno, será lo que Dios quisiere.

20 Et nardus furi qui succesit, non nunus fide, Regno et sceptro, sua dominia in ortu augebit, dei fidem servat, ei evenient Bella que gessit ex desiderio occumbet felix sexagenarius.

Rey siguiente = Este rey llegará después, no se muestran malos

indicios. Dios lo socorra.

21 Carolus trahit Barbam rubeam, septimus sceptris cum pugione, que res mirabilis ipse videbit, nec flos nec corvus, vulpes et aquila dracones sibilant, nec crucem deferent.

Rey siguiente = Este Rey se guarda para después, ello dirá.

22 Henricus actor diadema auget, pressus laboribus pro fide Petri, de dan resurget qui eum premit et regnat et coluber ut ipse regnet, et finis tandem cum Deus judicet.

Rey siguiente y último = Este Rey será el último de España y de todo el mundo, seguiráse luego el antichristo y fin del Universo.

FONT: Biblioteca Pública Provincial - Manuscrit 912, pp. 220-225.

Document II:

Profecias atribuídes a Fra Francisco Monteron sobre el Regnat de Carles II

Profecías del Pe. F. Franco. Monterón, religioso de Nro. Pe. S. Franco. en los Reformados de Ytalia: que empeçaron a cumplirse el año de 1665 y prosiguen hasta el de 1677.

1. Morirá en paz el único Filipo dexando por suçesor un tierno infante.

2. De su tutela conseguirá honra y breve paz el lusitano, infructuosa para Castilla.

3. Governará confusa la futriz con siete cabezas encontradas.

4. Supeditarálo breve tiempo eclesiásico estrangero.

5. En este tiempo presidirá el oro en todo género de oficios y cargos y no se estimarán menos que con cambios por codicia de este metal o con otras conveniencias reciprocas.

6. Sobrepujará a esta corruptela la cabeza de la Yglessia y a su imitación el eclesiástico.

7. Los viçios de las gentes seran mui semejantes a los que antecederan a la universal destrucción del mundo.

8. Acabarán el valor, prudencia y verdad castellana.

9. Padeçeran los buenos el premio de los malos.

10. Dominará la calumnia y la ambición aprovada por cuerbos negros.

11. Tendrá superior lugar la hipocresía, la calumnia, embuste y la mentira en que se decollarán ingenios estrangeros.

12. Levantáranse guerras civiles con división de la nobleza española.

13. Los pueblos oprimidos sacudirán el yugo.

14. Fugitivo héroe será electo caudillo de açiones ultramontanas y con horrendo estrago mudará el gobierno dará nuebas leyes y lo usurpado a la monarchía.

15. Con el infante andará peregrinando su adalid y pasará a mejor Reyno sin empuñar el çetro.

16. Seguiranse varias y ruidosas batallas entre Reyes y vasallos opuestos.

17. Introduceranse varias y diversas opiniones en la Religión con daño universal de los vivientes y turbación y cisma de la Santa Sede Apostólica.

18. Dividiranse los Reynos en Coronas.

19. Por fin dominará las Españas natural Rey, crecerá en opulencia y sucesión, acabará ancianamente con general paz.

20. Florecerá su estirpe por dos siglos con formidable potencia, imperando sobre el Africa y América.

Super omnia Deus.

El dicho Pe. niega ser suyas y yo lo tengo así por çierto, porque me consta le an levantado muchos testimonios en esta materia de profeçías y lo çierto es que es varón apostólico y mui docto en toda erudición.

FONT: Biblioteca Pública Provincial - Manuscrit 912, pp. 232-233.

Breu anecdotari antixueta

FRANCESC RIERA I MONTSERRAT

INSULTS I BREGUES

Fa temps vaig publicar un treball de poques pàgines sobre "La paraula "Xueta" com insult greu" i les males conseqüències que el temible dicteri ocasionava al qui al proferia inconsideradament¹.

De llavors ençà, he trobat dos casos més de famílies que, quan se sentiren titllar de "xuetes", reaccionaren apel·lant a la justícia, a fi de ser venjades de l'ultratge que havien hagut de patir per part de veïns o coneguts que mantenien contra ells una actitud inamistosa o declaradament hostil.

El primer cas va succeir a Binissalem l'any 1774, i de la lectura de la Sentència (és l'únic document que ens queda) es dedueix que un tal Bernat Bauçà va presentar, davant la Reial Audiència, demanda de causa original "contra las personas de Pedro Antonio Villalonga, que se halla preso en las Reales Cárceles de esta Ciudad, y Francisca Villalonga, que se halla arrestada en su casa, sobre haber dicho a Gabriel Bauçà, hijo del querellante, xulleta y demás que resulta en autos".

El veredicté fou que els Villanlonga, que eren nét i àvia respectivament, (el primer menor d'edat) havien "de honrar a estilo de Sala, en el Ayuntamiento de la villa de Binisalem a Gabriel Bauçà, a presencia del mismo Ayuntamiento" i per afegitó, se'ls condemnava a quatre anys de desterro fora Mallorca, pena que podia ser redimida pagant una multa de 300 lliures.

El 13 d'agost d'aquell any, els reus, en presència dels Regidors del consistori binissalemer reunits en sessió especial, "dijeron unánimes y conformes que no tienen ni han tenido jamás a Gabriel Bauçà, soltero,

¹ Cf B.S.A.L. (1985) 839. Tom XLI pàgs. 403-406.

hijo de Bernarndo, por xulleta; antes bien lo veneran y tiene por gente honrada y de estimación, y como tal lo tienen, y prometieron que en caso que algún otro dudase o pretendiese lo contrario, se obligaron a defenderlo, así en juicio como fuera de él².

L'altre cas és molt més tardà, i hi intervingueren els Batles Reials de Sóller i Banyalbufar. Era l'any 1803. Fou així: Antoni Barceló, majoral de Son Bunyola, va presentar querella davant el Batle d'Esporles contra Llorenç Picornell i d'altres "por haber esparcido algunas voces contra el honor y buena fama del mismo, afirmando que era chulleta y aparentado con gente de igual nota". Es féu la informació consegüent, de la qual resultà que un dels implicats en la infàmia era un tal Antoni Mayol, de Sóller, i l'altre era una tal Antònia Aina Ripoll, de Banyalbufar, i acusada de ser l'autora de la calúnnia. Quan tots aquests foren cridats a capítol el 6 de juny de 1803, el Picornell i la Ripoll declaren haver sentit dir a Pere A. Mayol "que la gente de Son Buñola no venía de muy buena cepa, y que esto se necesitaba saber algunas veces..." El 12 de juliol, la Ripoll reiterava la seva acusació contra Mayol, dient: "que ha expresado en distintas ocasiones y a presencia de varias personas que la gente de Son Buñola no venían de buena cepa". El 9 d'agost, Francesc i Miquel Tomàs, pare i fill, eren concordes a afirmar que el que havia dit la Ripoll era ben cert: i llavors es pesentà un altre testimoni de càrrec, Jaume Ramon Picornell, que va declarar que Mayol li havia desaconsellat el seu futur casament amb Aina Barceló, de Son Buñola: "porque si te casas con ella comerás xulla toda tu vida". Encara que Mayol es va mantenir sempre davant el jutge en actitud renitent, el 7 de març de 1804 va ser publicada la Sentència en la qual Antònia Aina Ripoll era multada en 5 lliures i "que se abstenga de semejantes difames al de que se trata en esta causa, pena de ser los dos castigados con el rigor que corresponda³".

UN XUETA ENS CONTA LES PERIPÈCIES DEL SEU DESTERRO

Antoni Aguiló i Pinya, per intrigues dels xuetes, va ser desterrat a Cartagena una temporadeta. Aguiló, que era fort de morro, s'havia ficat entre cella i cella aconseguir que els xuetes anassin a la guerra contra França (1793-1795). Els del Carrer contraatacaren amb gran habilitat i no pararen fins a tenir-lo exiliat a Cartagena. Cal dir, per a l'intel·ligència del document que segueix, que Aguiló havia proposat a Godoy l'allistament dels seus germans de raça i que havia rebut un Comunicat de la Cort, amb data del 31 de maig de 1795, per el qual se li feia saber que

² A.R.M. Real Audiencia C.R. Llig. XX n° 25.

³ A.R.M. Real Audiencia C.R. Llig. XX n° 25.

les seves ofertes havien estat acceptades "y que para ello trate con v.m. el Ministro de Marina u otro comisionado... sobre los medios que fuesen más convenientes para su pronta ejecución, esperando que v.m. corresponderá a lo ofrecido en el desempeño de ese cargo, cuyo servicio es muy grato a S.M." La rèplica dels xuetes als tripijocs d'Aguiló va ser la que ja sabem.

Un cop arribat a Cartagena, Aguiló escrivia un llarg Memorial a Godoy en què li relatava fil per randa els disguts que li havien ocasionats els seus entusiasmes patriòtics, i deia que el primer que se li havia oposat era el Capità General de Mallorca "patrosinándoles (sic) [als xuetes] a cara descubierta", invalidant així les ordres de Madrid. Després, una R.O. del 7 de setembre urgia de bell nou el compliment de la del 31 de maig anterior, i en virtut d'això "se llamaron a todos los individuos de toda la Isla por edictos y ninguno de ellos compareció a alistarse voluntariamente... haciendo el sordo a la piedad que les mostró el Soberano, que debía animarles y encenderles su corazón en su servicio, pero como su intento no sea otro que el de vivir con descanso, sin fatiga de trabajo alguno... y sólo estos individuos han gozado de la mayor tranquilidad y conveniencias en las mayores turbulencias, siendo en nada útiles al Estado y a la Patria y ser su polilla para engordar con los sudores de los otros", i com que molt d'ells eren gent de cabal, "lo expenden para evadirse de las cargas que no les acomodan... que sería mejor lo expediesen en ayuda de la Corona..." Aguiló continua escrivint que els seus afanys de servir el Rei "le han causado los mayores desasosiegos por verse perseguido en gran manera de todos ellos (dels xuetes) y aun de su misma sangre, abandonando todas sus conveniencias y vivienda por haber querido ser real a su Rey y Señor... y no habiendo querido condescender a sus ruegos y halagos para que por su parte, no instase para ello teniendo alistados ya a todos los individuos de toda la Isla", de la qual cosa calcula que uns 400, entre els 13 i els 48 anys, serien aptes per al servei. Però el sotrac gros va arribar quan Aguiló, el 12 d'aquell mes, va ser cridat a comparèixer, "por la mañana bien temprano", específica, davant l'inspector de Matrícules D. Joaquín de Sierra "que lo remitió (a Cartagena) con dos alcaldes de barrio de la Marina y dos soldados del navío nombrado *El Astuto* sin tener causa para ello... pues incautamente lo tomó a la hora de haber dado ya el navío la 2ª pieza de leva, con el objeto que no pudiese practicar diligencia ni recurso alguno como le competía, y sin poder despedirse de su amada, pobre y afligida esposa e hijos, ni sin tener lugar a proveerse de ropa y dineros para socorrerse en sus necesidades, dejando desamparada su casa y familia... y sin tener la mira a que el Exponente tiene una pierna tres veces rompida (sic) que le imposibilita cualquier trabajo corporal... sí, es tanto su pesar de lo acaecido cual debe haber sido la alegría de sus hermanos de la Calle que habrán tenido en haber logrado su expatriación". Aguiló clou el Memorial preguntant Godoy que vulgui assabentar el Rei de tot el que ha succeït i demana la gràcia

de poder retornar a Mallorca. La data del document és del 25 de desembre de 1795⁴.

ELS REGIDORS DE LA SALA, INFLEXIBLES COM SEMPRE

Entre els Regidors de la Sala, des de molts d'anys enrera, l'afer dels xuetes els preocupava força⁵. A la sessió del 7 de gener de 1788 ja hi havia hagut queixes contra l'Agent de la Ciutat de Madrid, Juan Antonio Martínez, perquè en el Papel en Derecho que aquest havia presentat al Consell de Castella per impugnar la pretensió dels xuetes de ser considerats en tot iguals als altres mallorquins, segons el parer dels Regidors Martínez no havia estat a l'alçada que s'esperava d'ell: "se reconoce que no están extendidos (en el Papel en Derecho) los puntos principales de defensa que el Abogado Perpetuo de este Reino (Miquel Gaietà Soler) dejó al mencionado Agente en conformidad de las Providencias de este Ayuntamiento; bajo cuyo concepto, e importando mucho a la felicidad de estos naturales que no se omita circunstancia que pueda contribuir a poner en claro la justicia que les asiste para oponerse a la solicitud de los mencionados descendientes de estirpe hebrea dirigida a causar la total ruina de los de limpia sangre..." s'ordenava a Martínez redactar un nou document "por convenir así a los Derechos del Reino, quien de otro modo quedaría totalmente indefenso en un negocio cuyo interés no puede ser mayor⁶".

Deu anys després, l'Ajuntament, insatisfet dels serveis de Martínez, l'exonerava del càrrec d'Apoderat a Madrid i, per substituir-lo nomenà Miquel Amer⁷.

El 21 de març de 1795, Amer, des de Madrid, escrivia a l'Ajuntament sobre afers del Regiment Provincial, i comunicava que el Consell havia examinat la Representació de la Ciutat del 9 de setembre de 1794⁸ y particularmente el punto 3º que habla de los Individuos de la Calle, y por

⁴ He de manifestar que, si bé tenc fotocopiats el document ara transcrit en part, he perdut la fitxa on constava la sigla de la seva procedència; cosa que sento moltíssim. Per a conèixer més dades sobre les embrolles d'Antoni Aguiló en aquell període cf. Francesc Riera Montserrat *Els xuetes i la guerra contra França del 1793 al 1795* "Randa" n° 7 (1978) pàgs. 31-37. També del mateix autor: *Algunes notícies inèdites sobre la qüestió xueta en el segle XVIII* B.S.A.L. 39 (1982) pàgs. 194-195.

⁵ Cf Francesc Riera Montserrat op. cit. en la nota anterior. *Reivindicación de los judíos mallorquines. Documentos para su estudio*. Edición de Lorenzo Pérez Martínez, pags. 63-83 i 91-131; també del mateix llibre la *Introducció* de Francesc Riera pàgs. XIII-XXVII.

⁶ A.M.P. "Actas Ayuntamiento Palma, año 1788" n° 37, folis 4-5.

⁷ A.M.P. Llig. 576 n° I

⁸ Es refereix a una Representació de l'Ajuntament en què s'havia recomanat al Rei d'enrolar xuetes en qualitat de "gente menos útil" per cobrir baixes a la Marina. A.M.P. "Libro de Actas de 1794" foli 383.

fin ha acordado hacer consulta a S.M., que me han asegurado es favorable a la Ciudad; entretanto la adelanto esta noticia para su satisfacción, porque espero lo sea también la resolución⁹". El 20 d'abril altra missiva d'Amer: "De lo que espero favorables resultas es de la del setiembre del año pasado, que está al Rey la consulta que ha hecho el Supremo Consejo de Guerra, y me aseguran que ha tenido bien presentes todos los puntos sobre los Individuos de la Calle, y esto podría ser de mucho alivio a la Isla¹⁰". El 8 d'agost, Amer avisava: "Aún no se ha resuelto la consulta sobre los de la Calle, que está arriba para su determinación, y este negocio tengo seguridad que ha de salir bien¹¹". El 28 d'octubre, Amer comunica que el dissabte vinent s'ha de veure la causa dels xuetes, i el 31 del mateix mes, escriu que el Consell de Guerra demanarà informe al Capità General, i recomana que l'Ajuntament faci via a facilitar-lo "para que quede este asunto resuelto para siempre (!)"¹²".

El 7 d'abril de 1799, el Capità General envià una Orde a l'Ajuntament sobre fer un allistament de cada barri en què constassin els noms de tots els homes aptes per manejar una arma, compresos entre els 16 i els 50 anys, exceptuats els següents: "los Militares, Matriculados, Ordenados (*in sacris*), los Individuos de la Calle, Cortantes, Horneros..."¹³ Com es pot advertir es tenia prou esment a eliminar els xuetes de tot el que pogués significar una mínima viabilitat d'integració.

EL CENS DELS XUETES DE PALMA DE 1795

El 9 de noviembre de 1795, D. Joaquín de Sierra, inspector de Matrícules, feia arribar a D. Manuel Antonio de Denia, alcalde major de Palma, el text següent: "Necesitando tomar conocimiento de los nombres y apellidos de varios individuos llamados de la Calle de esta Ciudad (como encargado por R.O. del 31 de mayo último para el alistamiento de los mismos)¹⁴ en seguimiento de lo que previene el Excmo. Sr. Capitán General de esta Isla, con su Oficio del día de hoy, asegurándome que en la Causa del Ayuntamiento de esta Ciudad existen los Alistamientos formados recientemente en general y en particular; a cuyo fin me ha prevenido enviare a v.m. mis Comisionados para que les franqueen dichos alistamientos y les den los nombres y apellidos que necesitaren, comisio-

⁹ A.M.P. Llig. 576 n° V.

¹⁰ *ibid.*

¹¹ *ibid.*

¹² *ibid.*

¹³ A.M.P. Llig. XXVII n° 2050

¹⁴ Era la Reial Orde que Antoni Aguiló havia rebut de Madrid en la data assenyalada, cf. la nota n° 4.

nando para ello al Dr. D. Ignacio Frau y Ribera con intervención de Antonio Aguiló y Piña¹⁵.

En efecte, el Cens de què parla Sierra s'havia fet per parròquies pel juny d'aquell any, anotant, en cada casa de xuetes, si els seus habitants eren casats, viudos o solters; a més del nombre de fills des dels 12 anys fins als 15, i dels 15 fins als 48; també hi inclogueren les filles.

Els 19 i 20 de juny, els Comissionats censaren la demarcació de Santa Eulàlia amb aquests resultats: "Barrio de la Platería a la izquierda, entrando por la plaza (de Santa Eulàlia), 72 casas de xuetes." Entrant per la Pescateria per el carrer dels Buñols, a la esquerra, seguint dins tots els carrerons y per el del Rey, fins axir a la Argentaria, y luego tornant per la dreta fins a la mateixa Pescateria": 63 cases de xuetes. "Dicho día por la tarde, empezando por la derecha de la Platería y siguiendo arriba hasta San Cristóbal de la Bolsería, inclusa la calle den Casola": 48 cases de xuetes, "siguiendo desde San Cristóbal al de la Bolsería, bajando por la derecha hasta la casa de Laudes": 18 cases de xuetes. "Vidriera, empezando desde la Carnicería": 10 cases de xuetes. "Calle del Marqués de Vivot": 1 casa, però al palau del marquès hi habitava un Onofre Fuster, criat d'aquell senyor. "Isleta frente casa de Trobat": 5 cases de xuetes. "Isleta del carrer dels Paners": 5 cases de xuetes. "Zapateria": 2 cases de xuetes.

"Día 22 de junio dicho año, siendo las cinco de la tarde, se prosiguió la diligencia del alistamiento por lo tocante a la parroquia de San Nicolás, empezando por frente de la calle dels Paners": 62 cases de xuetes, sense que es detallin carrers. A la parròquia de Sant Miquel; 5 cases de xuetes, sense cap altra indicació. A pesar que el Cens sigui incomplet en molt d'aspectes és mereixedor d'un estudi més acurat que aquest.

¹⁵ A.D.M. - M.S.L. 382. L'encapçalament de l'escrit diu així: "Padrón de todos los individuos de la Calle, vulgo *xuyetas*, existentes en la prte. Ciudad". La mala voluntat d'Aguiló envers els de la seva nissaga, i la seva cabòria a enviar-los al front de batalla, sembla patològica. Recordem que els xuetes neutralitzaren les maquinacions d'Aguiló quan aconseguiren el seu desterro a Cartagena. Però Aguiló mai no escarmentà, car l'1e de març de 1809, durant la guerra contra la invasió napoleònica, dirigí un Memorial a la Junta Central, que era la que coordinava la resistència a l'agressió francesa, oferint-se altra vegada per reclutar xuetes per a l'exèrcit. A.R.M. "Micelánea Pascual" Vol. II pàg. 321.

Estructura Urbana de la Palma preindustrial en el siglo XVIII según la localización de las actividades de transformación y abasto (aproximación)

EMILIO BEJARANO

EXORDIO

Después, y a pesar, de las innumerables coyunturas políticas, todavía quedan en las ciudades nombres de calles y plazas que nos hablan de su antigua actividad, de su pasado cotidiano alejado de los faustos y glorias. La magnificencia de las grandes ciudades y sus palacios, no nos deja pensar en esa otra ciudad que labora, holga, ora e impreca, que levanta una a una sus piedras, sus casas y murallas, esa ciudad que se identifica por unas calles que nos hablan de oficios, de funciones y servicios, y de las gentes en su papel de vendedores-consumidores (distribuidores-consumidores). Epocas de gloria con mayúsculas encierran miserias, la crónica que nunca se escribió pero que protagonizó la comunidad, el "común". La tradición y las actividades que se desarrollaban en las calles dan una rotulación coherente a la ciudad, son la historia que sirve para explicar su estructura, a pesar de la lápida que se pega con más o menos acierto político. La sana intuición de los ciudadanos hace que oralmente se conserven los nombres tradicionales, que están por encima de banderías. En Palma muchas de las calles conservaron al lado de su placa actual el antiguo nombre en un pequeño baldosín que es referencia histórica y debiera ser lección de civismo convivencial, al decirnos que las calles son lugares de todos los ciudadanos, y no el lugar donde "oportunamente" cada una de las dos Españas coloca sus campeones, sus héroes o sus mártires, en un afán de propaganda y en ocasiones de prepotencia.

Hay, desde luego, personajes merecedores de un recuerdo en la ciudad, comenzando por aquellos que están lejos de las etiquetas adornadas

por el activismo correligionario y son, antes que nada, trabajadores que han sabido cumplir en su puesto, y realizar una obra bien hecha. El recordado profesor Lorenzo Pérez Martínez es uno de estos paradigmas: persona cultivada, polifacética y laboriosa que a pesar de las adversidades se mantuvo en el cumplimiento de su vocación y dejó un importante legado histórico, cultural y ético; por estar lejos del interés de los cuadros políticos los ciudadanos de a pie hemos de reivindicarlo.

LA CIUDAD, ESCENARIO DE ACTIVIDADES ECONÓMICAS*

Las ciudades son hechos geográficos humanizados que disponen de una dinámica histórica propia y las funciones económicas nos pueden dar razones de su localización (situación-emplazamiento) y desarrollo. Palma, en el eje mediterráneo de los grandes movimientos económicos y culturales, fue punto de recalada del comercio de larga distancia, y con el paso del tiempo desarrolló su propio sector comercial estratégico.

La concentración urbana de la población presupone una diversificación de las actividades económicas, y variadas funciones, entre las que destacan las de abasto. Las actividades se distribuyen en un espacio que se jerarquiza según la división social. La diversificación de actividades y funciones crece con el desarrollo demográfico y la dotación tecnológica. Todas las funciones que se concentran en la ciudad generan unos aparatos y sistemas que permiten a la urbe desarrollarse y reproducirse como hecho

* En nuestro trabajo sobre el abasto de carne nos hemos visto en la necesidad de localizar mínimamente la venta al detalle. Hemos consultado para ello diversos fondos, especialmente las series de "Extraordinaris d'Universitat", "Resoluciones de Ayuntamientos", y "Audiencia", complementada con una bibliografía y cartografía diversa. Han sido de interés trabajos como los de María Barceló Crespí, *Ciutat de Mallorca en el trànsit a la Modernitat* (1988), en el que a través de las tallas impositivas se situa la trama de las actividades urbanas, en los años 1478, 1483 y 1512. Aina Le-Senne nos da una visión de la ciudad a través de las luchas clánicas entre la nobleza de la Ciudad alta y la Ciudad baja en su obra *Canamunt i Canavall. Els conflictes socials a Mallorca en el segle XVII* (1981). Son importantes los trabajos de Leonard Muntaner Mariano, "Un model de Ciutat preindustrial. La Ciutat de Mallorca al segle XVIII", *Trabajos de Geografía 34: Miscelánea 1977-1978*; capítulo de su memoria de licenciatura, "Aproximació l'estudi de la Formació Social Mallorquina. El veinatge de 1729-30" (1976), y la obra de Diego de Zaforteza y Musoles, *La Ciudad de Mallorca*. Ensayo histórico-toponímico, en cinco tomos (1987-1989). Del Archiduque Luís Salvador, *La ciudad de Palma*, parte de su obra *Die Balearen*, las Baleares, descritas por la palabra y el grabado (1981). Es importante reseñar el interés de los trabajos de Melchor Gaspar de Jovellanos: *Descripción panorámica de la Ciudad*; los de Bartolomé Barceló, "Análisis de la Ciudad de Palma" (1970); José Juan Vidal, "Notas sobre la población y la vida urbana de la Mallorca Moderna", *Mayurqa* 16 (1976); A. Santamaria Arandez, P. Cateura Bennasar, J. Escalas Real, E. Estada, Carlos García Delgado, J. M. Quadrado, G. Rosselló Bordoy, Antoni Pons, destacando su *Libre del Mostasaf de Mallorca* (1949) y resaltar descripciones o "estampas" como las de F. Martí Camps, y las de viajeros que visitaron la isla.

particular. La esencia de lo urbano no se agota en esta dimensión infraestructural en la que nosotros queremos situarnos. La actividad económica y las superestructuras políticas destilan una cultura y costumbres interrelacionadas con concepciones ideológicas, filosóficas y religiosas, que se manifiestan con distinta proyección a lo largo de la historia en sus fases de contracción o expansión.

Sobre estos supuestos intentamos aproximarnos al estudio de la morfología de Palma en el siglo XVIII, momento en que registra una expansión de su actividad. Nuestra ciudad fue la base de operaciones de los buhoneros, "marxandos" de "pies polvorientos", que recorren la isla de feria en mercado, moviéndose periódicamente y saliendo en grupo para defenderse o lograr mayor fuerza. Los vendedores ambulantes son sucursales de la ciudad en su traspais y en sentido inverso la ciudad es el centro de recepción y abastecimiento, catalizador de sus excedentes. Los "botiguers" o tenderos son distribuidores estables que por su localización imprimen a la ciudad una estructura. Todos estos distribuidores suelen tener una invisible dependencia de mercaderes que organizan flotillas y empresas poniéndose en contacto con otros ámbitos y ciudades lejanas. En ocasiones la competencia hace que estas relaciones no sean siempre pacíficas.

Palma fue también taller, "obrador y botiga", centro donde los artesanos desarrollaban su trabajo especializado y el lugar en que se movían sus corporaciones. Los gremios de artesanos funcionaban en la ciudad como un cuerpo con su organización y reglamentos, situándose por especialidades en unas zonas determinadas. Los menestrales o artesanos cubrían la demanda creciente de la población y algunos atendían el sector de exportación contribuyendo a equilibrar la importación de grano, cuando el cultivo agrícola, la técnica y los rendimientos decrecientes insulares no cubrían las necesidades de la población².

Había en la ciudad hombres libres y distintos estamentos que funcionaban bajo la dirección del Ayuntamiento y el arbitraje real. A los "braços" beneficiarios de fueros y privilegios, según avanza la centuria (estos) le son cuestionados. Entre el "común" y el patriciado de la ciudad se produjeron diferencias. El brazo noble de Mallorca se concentraba en la Ciudad y era un núcleo de demanda solvente importante para las actividades de los mercaderes, con los que en ocasiones se asociaban. En el siglo XVII el peso de la nobleza asentada en la ciudad fue patente, protagonizando luchas clánicas que rematan el proceso refeudalizador. El peso de este sector hizo que en 1609, el Consejo de Castilla estudiara la conveniencia de hacer regresar a los señoríos la nobleza palaciega ociosa. La concentración de poder y el absentismo del medio rural, que arbitristas como Fernández Navarrete denuncian, mueven hacia la Ciudad el producto de

² J. Juan Vidal, "Las crisis agrarias y la sociedad en Mallorca durante la Edad Moderna". *MAYURQA*, 1976; pp. 87-115.

excedentes agrarios, decidiendo su inversión y desviándolo hacia el consumo de productos suntuarios con perjuicio para las explotaciones agrícola-ganaderas³. Las ciudades barrocas llegaron a cobijar en sus muros al 80 % de la nobleza castellana, fenómeno con amplias similitudes en todas las regiones. Todo esto es lo que define un paisaje urbano como lo describen a través del tiempo distintas fuentes⁴. Los grandes mercaderes son poderes fácticos de la ciudad que en el siglo que a nosotros nos ocupa demandan un lugar "visible" en la pirámide política de poder. La ciudad es a su vez centro administrativo que acoge en su interior distintas competencias donde no falta el poder eclesiástico. En Palma el poder y la autoridad religiosa se jerarquiza desde el cabildo catedralicio y existen cofradías como la de San Pedro y San Bernardo, conventos y órdenes diversas, además del clero parroquial, que podemos añadir a esta definición del hecho urbano donde se barajan mercado, finanzas, industrias, impuestos, tropas, servidumbres y cultura.

Palma, con su monumentalidad, era para todo el mundo insular la Ciudad de las Mallorcas por antonomasia. En la literatura hay testimonios que relatan el efecto que producían las ciudades populosas en sus visitantes. En la leyenda de Perceval el autor describe maravillado la impresión que le produce el habitat urbano: las murallas, las calles y plazas llenas de comerciantes y buenos obreros. Los pintores son, en ocasiones, los que dan testimonio de la monumentalidad del pasado, transmitiéndonos la dimensión de lo urbano, relacionándolo con los tipos humanos, la sociedad y su actividad. La sensación de libertad es otro elemento componente de la "civilidad", que atrae a las gentes del entorno. Añadiremos que la ciudad es centro de difusión de ideologías y corrientes de pensamiento. Leguay resalta la ciudad en otros aspectos no menos importantes: el espacio de la cotidianeidad y el lugar de encuentro y conversación⁵.

Desde la revolución urbana que centra la atención de Gordon Childe, el crecimiento de las "polis" y "civitas" de la antigüedad, y pasando por los cambios en las ciudades de los siglos X y XI, que nos subrayan E. Pirenne y otros medievalistas, se resalta la importancia del crecimiento urbano. Muchos autores fijándose en ello establecen los grandes paradigmas de lo urbano. Friederich Heer, en el estudio de "El mundo medieval", al hablar del crecimiento de las ciudades, establece que hay una estabilidad en los burgos bajomedievales hasta la modernidad, hecho que se constata en Palma desde el levantamiento del cuarto recinto amurallado.

³ Pérez García, 1988: 300.

⁴ Jacques Sobeyroux, "Pauperismo y relaciones sociales en el Madrid del siglo XVIII" (I). *Estudios de Historia social*; 1980. pp. 29-30.

⁵ Jean-Pierre Leguay, "La rue élément du paysage urbain et cadre de vie dans les villes du Royaume de France et des grands fiefs aux XIVe et XVe siècles." *Le paysage urbain au Moyen Age* (1981); pag. 23.

El quinto recinto iniciado en 1551 sigue aproximadamente el mismo trazado y es el que vemos en el plano de Garau sin apenas variaciones sensibles hasta finales del siglo XVIII (*Barceló Crespi*, 1988: 62).

Tras la Revolución Industrial las urbes se convierten en el "espacio humanizado contemporáneo", si bien la cultura urbana y el movimiento de las ideas hace que tengamos que prestar atención a períodos como el siglo XVIII, en que comienza a cristalizar el sistema urbano internacional, según se extrae de estudios como los de Jan de Vries⁶. Nuestro período entra dentro de lo que es esta "nueva urbanización". Hay aspectos de la vida urbana que los contemporáneos de Foronda o Ramón Campos perciben: son los relativos a la cultura urbana y al contraste claro con la vida rural; así Ramón Campos cuando se plantea: "¿Dónde hay espectáculo más incansable que una ciudad inmensa dominando por todos lados una campiña de muchas leguas?, sabe que el centro urbano es capital administrativa, que crece mediante la explotación racionalizada del campo circundante al convertirse en centro de consumo, donde los productores de la tierra ofrecen sus mejores productos a personas que desarrollan gusto y cultura, hombres "cada cual desconocido y libre, pero atados con los adornos y forzados a guardar racionalidad."⁷

LA MORFOLOGÍA DE PALMA Y LAS ACTIVIDADES DE TRANSFORMACIÓN Y ABASTECIMIENTO

Cuando Henri Pirenne, define la ciudad bajomedieval como: comuna comercial e industrial que habitaba dentro de un recinto fortificado⁸, nos da los datos definitorios de la morfología que nosotros queremos subrayar, un recinto murado y un trazado viario en el que se desarrolla la actividad industrial y comercial con ensanchamientos o cruces donde se asentaban actividades de abasto. Vamos a realizar un repaso de estos datos morfológicos en Palma localizando sobre ellos las actividades económicas para intentar definir su estructura.

Las murallas de la ciudad además de servir de protección, y ser símbolo de poder, tenían funciones distintas a la militar. La ronda de la muralla y los fosos del recinto eran una frontera económica y zonas que se aprovechaban para entrenamiento y pasto de los ganados que llegaban

⁶ Jan de Vries, *La urbanización de Europa* (1987).

⁷ Ramón Campos, *De la desigualdad personal en la sociedad civil*, pag. 225; citado por Antonio Elorza, "Cultura urbana y la vida rural". *Moneda y Crédito*, n° 110, (1969), pag. 110.

⁸ Completa la definición otorgando a la ciudad una personalidad colectiva privilegiada por gozar de las superestructuras: ley, administración y jurisprudencia, que la diferencian de sus entornos agrícolas feudales. Henri Pirenne, *Medieval Cities: Their Origin and the Revival of Trade*. Princeton University Press, 1925. Reader in "Urban Sociology", p. 82.

a la ciudad destinados al sacrificio. Los huertos y zonas sin edificar de la ciudad podían realizar similar función, en menor medida. La subasta y el control de las áreas de pasto, era uno de los caballos de batalla en la política de abastos, al igual que lo eran los arriendos de todos los "gorets" y rastrojeras extramuros próximas, que permitían sazonar el ganado que traían de los municipios lejanos. Algunos *huertos o "campos"* existentes en la ciudad se dedicaban a atender a la ganadería. Casi todos los conventos tenían su huerto o jardín, si bien en la mayoría de ellos se supone que aún habiendo animales de corral, aves sobre todo, no eran zona de pasto permanente. Entre los huertos intramuros destacaban el "d'en Moranta", "s'Hort del Rei", "Camp Roig" (cementerio), "Camp de la Llana", "Hort dels Muts", Hort d'en Viabrera".

El arrabal de Santa Catalina es el único asiento de población situado a extramuros. Esta zona al conectar con el puerto de Porto Pi, emplazamiento de las escaladas mercantiles, era una prolongación de la ciudad. La descarga de mercancías incómodas y molestas procuraba hacerse fuera del recinto murado para no entorpecer el gran trajín de la zona portuaria intramuros, por ello desde principios del siglo XV, se aconseja como lugar de descarga pertinente la Plaza de Santa Catalina, en el llamado "Fossar dels jueus"⁹. En la periferia extramuros también había algún "establiment" o predio con casa y construcciones complementarias cerca de la Puerta de Jesús y la de San Antonio, si bien se sabe que en la proximidad de la Puerta Pintada, a principios del siglo XVIII, hubo un intento de iniciar una edificación, que la Universitat paralizó por motivos estratégicos ante el temor de una invasión durante la Guerra de Sucesión en 1706¹⁰.

Las puertas de acceso a Palma tenían una misión de control y cobro de arbritrios. La Puerta de S. Antonio era la comunicación con los ejes Palma-Inca-Alcudia y Palma-Manacor-Artá, y en el tema del abasto de carne era la entrada por la que se debía de introducir el ganado en la ciudad. Allí estaba el vigilante, en ocasiones víctima de la prepotencia del sargento de puertas, y otros que trataban de practicar fraudes y corrup-telas contra la Ciudad. Connivencias interesadas nos explican la "ingenuidad" de algún encargado de puertas que no se enteraba de las maniobras de pastores que tomaban la escalera de las murallas, para no traspasar la Plaza de San Antonio. Las otras puertas de la ciudad ejercieron también de catalizadores y de ejes del tráfico comarcal en menor medida. La puerta de Santa Catalina, comunicaba con el arrabal de pescadores extramuros y en alguna ocasión los pescadores hicieron allí el lugar de venta

⁹ ARM, Pregón 1396-1404; Mallorca 12 de septiembre de 1401 (*Pons*, 1949: 251).

¹⁰ Una petición para que se de licencia de continuar la fábrica de casas extramuros de la Puerta Pintada, se congela aduciendo que era mejor no proseguir si se habían de derribar. Las obras se habían parado por temor a la invasión de la Armada Inglesa. ARM. Letras Reales, 97 (1654-1716); pp.421-425, 20 de octubre de 1706.

de pescado en protesta contra los enfitéutas de la pescadería; daba entrada a la actividad industrial de molienda de las inmediaciones y la del puerto de Porto Pi y su área de cuarentena. En Porto Pi se realizaban tareas de carpintería de ribera, dársena, almacenajes, mantenimiento de las torres portuarias y se recibían partidas de ganado importado con Cédula especial. La puerta de Porto Pi raramente enlazaba por vía terrestre con las comarcas alejadas de poniente. Esta zona solía comunicarse por Valldurgent, el sotavento de la Serra de Cans, y el cauce del torrente de la Riera con la puerta de Jesús. El tráfico procedente de la Porrassa y la posesión de Santa Ponça se podía desviar en Valldurgent por el Coll des Vent, hacia la Teulera y Son Dureta, pudiendo entrar por Santa Catalina. La puerta de Jesús daba entrada al tráfico de payeses que trabajaban en los "establiments", Esporles, La Granja y Banyalbufar. Los militares del Hospital Real manifestaban un inusitado interés, en tener esta puerta franca para su ganado, a fin de que llegaran con la máxima premura los carneros para atender a los pobres enfermos. Se ocultaba que en esas partidas se mezclaban otras reses que dejaban de pagar los arbitrios, y que se introducía mucha más carne de la necesaria para dar la sopa a los enfermos. La Porta Pintada o de Santa Margarita comunicaba con las comarcas de la Serra, Sóller, Valldemossa y Bunyola. La otra puerta de comunicación terrestre, la del Campo, conectaba con las vías de Lluchmajor y las "marinas de llevant".

Desde las puertas de la muralla arrancaban las principales calles o vías hacia el centro jerárquico de la ciudad. Pero no todo el espacio y las vías comprendidas entre las murallas y el centro neurálgico jerárquico tenía la misma valoración económica y social. Burges, de la Escuela Ecológica de Chicago, propone una estructura urbana de anillos concéntricos atravesados por pasillos radiales (véase la figura 1), que distintos autores como Gideón Sjoberj desarrollan (véase figura 2). El nivel de cada anillo para ellos marca un nivel de importancia espacial en el trazado viario, proporcional a la proximidad del centro de mayor frecuentación, el centro político y simbólico de la ciudad. Este esquema de valoración del suelo se puede aplicar a la ciudad de Palma y sus calles. El hecho de que la ciudad sea marítima con una fachada portuaria hace que el círculo urbano de los modelos citados quede convertido en un semicírculo, pero conservando los mismos niveles de los anillos circulares y sus pasillos.

La estructura de Palma según el modelo de Gideón Sjoberj rectificado por Ll. Muntaner (véase figura 3), presenta un centro donde se localiza la clase dominante y concentra el poder. El desarrollo de las fuerzas productivas y los centros de poder desplazan a una clase comercial pudiente a espacios urbanos donde mejor sirven a sus intereses económicos y políticos. Hay un nivel comercial-mercantil donde se mezcla la clase dominante, diferenciando subniveles y en especial el ghetto. En otro nivel está la zona de los artesanos, reunidos por barrios y calles. La fachada marítima acoge actividades especializadas, y particularmente la zona por-

MODELOS DE ESTRUCTURA URBANA

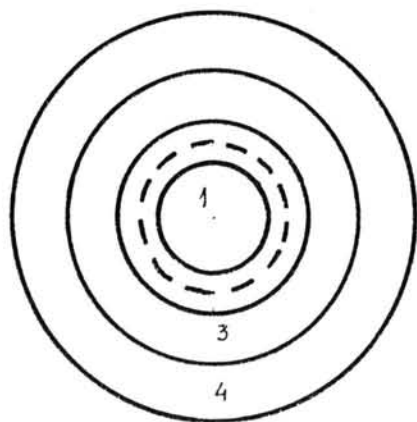

Figura 1

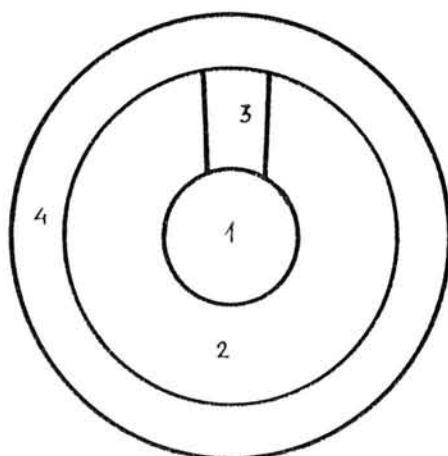

Figura 2

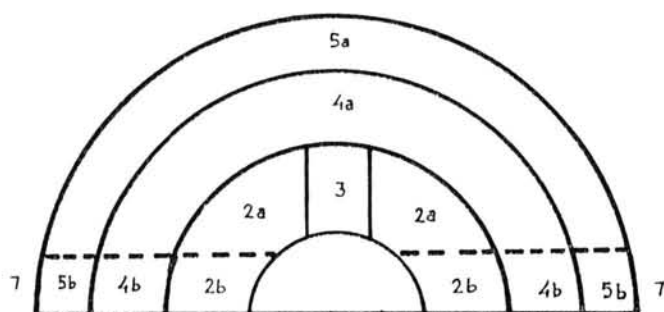
ESTRUCTURA URBANA DE LA PALMA
PREINDUSTRIAL EN EL SIGLO XVIII

Figura 3

PALMA PREINDUSTRIAL SEGUN LA LOCALIZACIÓN DE
LAS ACTIVIDADES DE TRANSFORMACIÓN Y ABASTO

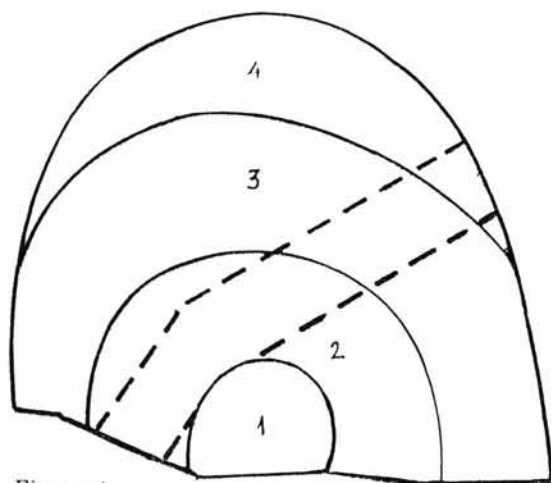

Figura 4

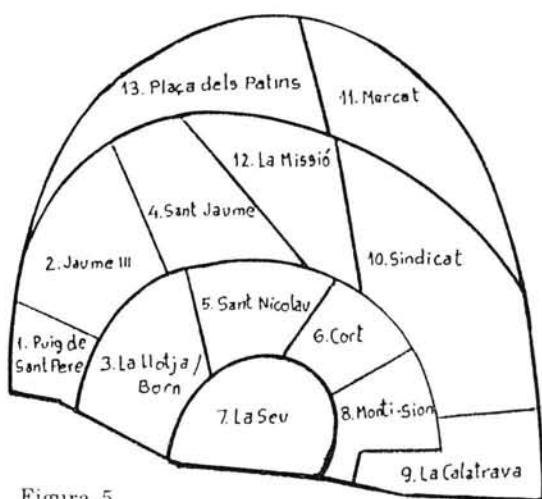

Figura 5

tuaria. Lindando con las murallas se confunden actividades del grupo anterior y zonas de expansión con ambitos degradados por actividades molestas. A extramuros se produce una expansión de las actividades agrícolas y pesqueras¹¹.

Partiendo de esta síntesis que el mismo Lleonard Munaner considera flexible al tratarse de una ampliación teórico-lógica del modelo de Sjoberj, vamos a repasar la estructura de Palma y a situar en ella la función de abastos intentando corroborar el modelo.

El trazado desordenado de calles del casco antiguo de Palma¹² sufrió variaciones impuestas por la degradación, catástrofes y ocupaciones de huertos según las demandas demográficas, sin implicar cambios esenciales en el plano ni en el asentamiento de las actividades económicas ciudadanas. En cabildo municipal de la Ciudad de Palma el día 8 de noviembre de 1799 se acordó aprobar como plano de la Ciudad uno similar al de Garau, tras realizar un cotejo de ambos.¹³ Su morfología es un perfecto paradigma de lo que era una ciudad preindustrial portuaria.

La permanencia del trazado implica modificaciones y reparaciones de las fachadas de los edificios, y lo mismo ocurría con el firme de las calzadas. De acuerdo con los medios de la Universidad / Ayuntamiento, se arreglaban y empedraban aquellas calles más céntricas y las que acogían instituciones que prestigiaban a la Ciudad. Las reparaciones se hacían necesarias por el efecto erosivo de las carretas, sobre todo en aquellas calles más frecuentadas por los trajineros, y en las que la tracción animal producía mayor desgaste. Por un expediente en que la Audiencia fija los capítulos que han de regir unas obras urbanas, tenemos noticia de como se realizaron los empedrados de determinadas calles y la inspección que el Ayuntamiento de la ciudad realizaba a través del Maestro Mayor de la

¹¹ Esta síntesis cuando se contrasta con los datos del vecindario de Palma en 1730, constata una coincidencia esencial que detallada en subniveles es como sigue: Nivel 1, localización de la clase dominante. 1a, Clerecía. 1b, Nobleza comercial. Nivel 2, clase mercantil. 2a, Mercaderes y negociantes. 2b, Zona marinero-mercantil. Nivel 3, El Call. Nivel 4, zona artesanal. Nivel 5, marinería. Nivel 6, Jornaleros y menesterosos. 6a, Jornaleros y pobres. 6b, Zona marinero-artesanal construcción naval. Nivel 7, expansión agrícola extramuros. Nivel 8, expansión marinera extramuros. Nivel 9, expansión agrícola-marinera extramuros.

¹² La morfología del plano no es sinónimo de caos, es en parte heredero del trazado y orden de las ciudades musulmanas, Fernando Chueca Goitia *Breve historia del urbanismo*, (1970) que para autores como M. Magdalena Riera i Frau, en el caso de Madina Mayurqa está determinado por la necesidad de seguir la línea de las acequias que distribuían el agua a partir del canal principal proveniente de "Sa font de la Vila".

¹³ La población de la Ciudad de Palma un siglo después de la Conquista de 1229, alcanza 32.388 habitantes, sobre un total insular de 41.946; casi cien años más tarde se redujo a la mitad, 16.788, sobre 34.446. En 1531, tenemos un recuento de 10.380, en el total insular de 31.092. En 1591 Ciudad tiene 23.161 habitantes y Mallorca 73.643. El ciclo de ascenso lleva en 1750, a 33.121 habitantes en la ciudad de un total insular de 119.620, y cien años más tarde: (1857), 51.871, de un total de 203.993.

Ciudad, Regidores y Diputados¹⁴. Por esta documentación sabemos las características del empedrado de las calles de Sant Nicolauet Vell, desde la escala de Nostra Senyora del Roser de Santo Domingo, hasta la calle del Vernis y la de la calle de las Minyones; incluso se citan las normas para hacer las pastas y mezclas que servían de argamasa. El empedrado debía de hacer tres hileras o cadenas, una en medio y dos a los lados de la calle, citando la calidad de los materiales: "han de ser de pedras de la pedrera de Son Vida, las quals no podern tenir menos de dos palms de llargaria, y el mateix cruix...". También hay referencia a la forma de su colocación¹⁵. Como siempre el máximo problema al abordar el tema de las vías de comunicación era el de su financiación y el reparto de las contribuciones vecinales; como en circunstancias similares, se recurrió al apremio para algunos cobros.¹⁶ En los contratos se establecían las fases de realización de las obras, además de los plazos de fabricación a los que el contratista se obligaba entregando fianzas. Muchos de estos trabajos se realizaban a destajo o "escar".

En 1795, se llevó a efecto en Palma, lo que un año antes el Caballero Regidor don Martín Boneo había planteado al Cabildo Municipal por recomendaciones del Capitán General¹⁷; se hizo un nomenclator y la rotulación de la Ciudad copiando el sistema de Valencia con baldositas colocadas en las esquinas de las calles (*Zaforteza y Musoles*, 1987: 219). Algunas calles se denominaron en función de los abastecimientos que en ella se realizaban, banco del aceite, el peso de la paja, u otros que la ciudad ofertaba al común de los ciudadanos¹⁸, y son testimonio de su importancia. En 1808, por un documento de 20 de julio, tenemos referencia a una reordenación de los números de las manzanas o isletas de casas¹⁹.

¹⁴ ARM. Sección Audiencia: XX/1839.

¹⁵ Doc. cit.

¹⁶ Doc. cit.

¹⁷ Esta nomenclatura de la ciudad se hace siguiendo las disposiciones de la Real Cédula de Carlos III de 13 de agosto de 1769, indicando el manzanario, número de casa y el nombre popular, la parroquia a que pertenecían, y si en ella estaban asentadas Instituciones, Iglesias o Conventos.

¹⁸ Los Alcaldes de Barrio se encargaron de recoger una relación de las manzanas y edificios notables, y el Maestro Mayor de obras de la ciudad recoge los nombres de las calles, trabajo que sistematiza Juan Vallori. En Palma quedan la calle del Estanco de la Sal, o la "gavella vella de la Sal", la calle Mercado, la Plaza de la Espartería o la de la Cuartera.

¹⁹ AMP, "Documentos 1808" I.

LA ESTRUCTURA ECONÓMICO-ESPACIAL DE LA CIUDAD DE PALMA

La localización de las actividades gremiales por calles nos define la estructura espacio-profesional y la funcionalidad del trazado urbano²⁰, por ello vamos a reflejar su distribución. Las actividades relacionadas con el sector textil son las más extendidas y repartidas por el área urbana. La parte más pesada de la manufactura textil creaba molestias por ello se situaba en espacios algo amplios donde se pudiese obtener agua, o espacio para secado y estirado de los "obrages", así los *pelaires* y *tintoreros* se situaban cerca de la puerta de Jesús, próxima al Tirador y una parte de los cardadores de paño se agrupaban en la calle de Pelaires paralelos al Borne; los tintoreros eran numerosos en la Calle de los Olmos, zona próxima a algibes que lindaban con la muralla²¹. *Los abaxadores* ("abaxadors") o tundidores, eran pelaires que se dedicaban a igualar el pelo de los paños con tijera, y se situaban en una calle que desemboca en el Borne (*Zaforteza y Musoles*, 1989:55). *Los manteros* se localizaban en la calle de su nombre "carrer dels Flassaders", que al igual que los esparteros y sogueros tuvieron su calle. *Los tejedores de lana*, escindidos gremialmente por el linaje ("los de la calle" y los de "fuera de la calle") ocupaban calles del centro económico, como Partida de Barcelona, San Miguel y Olmos y la zona del Bordell hacia San Antonio, por donde se mezclaban también con pelaires. *Los tejedores de seda* en su mayoría pertenecientes a la "gente de la calle", se asentaban en el nuevo "Call" o ghetto²². Esta zona fue la popularmente conocida con un sentido peyorativo como "xuetería", que como vemos era un núcleo activo de producción y comercio, el espacio urbano más codiciado estratégicamente. *Los tejedores de lino* se asentaban en la franja del levante y norte de la ciudad, próxima a las puertas de Jesús y Santa Margalida. Actividades complementarias en el trabajo de los pelaires se autonomizaron y popularizaron su espacio urbano; las personas que remataban a base de puntadas los trabajos textiles de los pelaires, los "apuntadores", se situaron en una calle dentro de la parroquia de Santa Cruz.

Otras actividades que tienen un área de asentamiento muy repartido son la *carpintería*, con unas especialidades que tienen una localización es-

²⁰ Para una localización detallada véase la ocupación de illetas y calles del Veïtnage de Ciutat en 1730, contrastandolos con los estudios de María Barceló relativos al siglo XV.

²¹ Había de estos menestrales, en menor medida, por calles perpendiculares a la Via del Sindicato, Banco del Aceite, Longeta, la zona paralela al Bordell y final de la calle de San Miguel.

²² Se situaban desde Santa Eulalia, Sabatería d'Amunt, desembocadura de Zavellá, Sans, y Cordelería, bordeando por la Quartera, el final de San Miguel donde estaba la Casa de la Inquisición, y siguiendo por el "carrer de la Pallería", y su paralela, San Bartolomé, hasta llegar a la Pescatería, cerrando por la calle de la "panería" hacia de Santa Eulalia.

pecífica en el área portuaria, caso de los *maestros de ribera*²³, y la *artesanía del metal*²⁴.

Los *carniceros*, por los productos perecederos que distribuían, tenían el despacho de carnes disperso²⁵. La *carnicería* Mayor ocupaba la zona hoy limitada por las calles Platería, Bolsería y plaza de Coll. Otro puntos importantes de venta eran: la Carnicería de Plaza en la zona de Santa Eulalia; la Carnicería de Mercado en la plaza del mismo nombre. Próxima a esta última carnicería debió de coexistir la Carnicería Vella, o "d'avall". Existían puntos de venta de carne en ciertos conventos y de una forma libre distribuidores de tocino o "xulla" en la entrada de algunos domicilios.

Otras especialidades como las de los zapateros²⁶, sastres²⁷, boneteros²⁸ y "capellers"²⁹ estaban más agrupadas.

Los *asaonadores* o *curtidores* se situaban en una zona extrema, La Calatrava. Allí trabajaban esclavos y cautivos en la sucia actividad de asaonar (araonar) cueros que producía además malos olores. Los hombres, que se movían en las bañeras de blanqueo de las pieles con sus piernas desnudas y sucias, salpicaban el entorno y todo ello provocaba la protesta del vecindario. Otra zona periférica extrema ocupaban las especialidades relacionadas con el mar: *veleros*, *marinos*, *pescadores* y *pilotos*, asentándose según su consideración social en distintas zonas del Puig de Sant Pere.

²³ Los *especialistas de la madera*, "fusters", estaban hacia la zona de la plaza de San Antonio, el tramo de Sindicato, calles de la Herrería y Vidrio, con otro núcleo en la parroquia de San Nicolás y calle de Brossa. Los *maestros de ribera* lógicamente estaban en la zona portuaria de la parroquia de Santa Cruz y Porto Pi; los "mestres d'aixa" y "calafats" tuvieron un protagonismo destacado, pero hoy solo conservamos el topónimo correspondiente a una de las "drassanas", la plaza de Atarazanas y el nombre de actividades portuarias menores en la calle de los "boters" y los "remolars". Diego de Zaforteza localiza una "plaça de la Fusta" en Santa Catalina. En la zona portuaria intramuros se podían encontrar también toneleros y cuberos.

²⁴ Los *herreros*, *fundidores* y *caldereros* estaban en la calle de la Panería, la Herrería, Pou del Arbassar, y también diseminados por la zona de la ribera.

²⁵ Los *carniceros* residían en la manzana que hay al lado de la bolsería y platería, la zona de San Nicolás hacia la plaza del Mercado, y entre los Hostales y la calle de la Estrella, las plazas o ensanches de la Quartera, Peso de la Harina y Carbó. Los principales puestos de distribución los tenían en las distintas carnicerías.

²⁶ Los *zapateros* estaban en las parroquias de San Nicolás, y Sta. Eulalia, en la Longeta del Sindicato, Cordelería, "plaça del Pes del Fromage", plaça del Carbó y la calle de la "Sabateria d'Amunt", zona de los hostales y hacia los curtidores en la plaza de San Gerónimo; otros diseminados por toda la ciudad. San Nicolas era la zona de la "Sabateria Vella".

²⁷ Los *sastres* se asentaban por la parroquia de San Nicolás, Costa d'en Brossa, Danús, la zona centro del abasto y diseminados por San Alonso.

²⁸ *Boneteros* en la actual área de Correos y Telégrafos, un callejón que se entraba por la flassadería d'avall o carrer del Forn d'en Frasquet, actual Soledad- Puigdorfil. También los había, al lado, en la calle Verí y la Sabateria vella.

²⁹ Los *capellers* estaban entre San Miguel y el Sindicato, la calle Rubí Alto.

Las calles, que acogían la actividad artesanal, tenían mayor importancia según la diversificación que en ellas se daba, destacando por ello el “carrer de la Argentería”, donde los ropavejeros podían vender durante tres horas, a lo largo de la semana en el “cap del carrer” hacia la plaza del “Pa”, mediante un corredor, siempre que no fuese día festivo. Se obligó a localizar aquí a los “payers” para retirarlos de otras plazas como la de las Cortes, (Pons, 1949: 90) en otro tiempo también llamada de Sant Andreu. En esta plaza se restringía la actividad de abastos y la actividad mercantil ya que estaba destinada a funciones protocolarias que en ocasiones obligaba a cortar la circulación de las calles que desembocan en ella por medio de unas cadenas. Existieron lugares dedicados a baratillo y venta de objetos y prendas de segunda mano, y tal vez la “plassa dels Encants” donde se vendían colchones, cabezales y cojines, que nos cita el “Libre del Mostassaf” de la Ciudad y Reino de Mallorca de 1448, estuviese entre la plaza de las Corts y el carrer de la Pellería (actual Jaime II).

Las plazas concentraban la venta de los principales artículos de subsistencia. En general plaza era todo ensanche o cruce de calles, donde se producía alguna actividad de abasto y eran el lugar más frecuentado por vendedores y compradores, por tanto donde más se dejaba ver la persona que ejercía de policía de mercado, el Mostasaf, institución que tras los Decretos de Nueva Planta quedó asimilada a los Regidores de Mes. La plaza de San Antonio de Padua en Pascua, Cuaresma o Quincuagésima, estaba lleva de corderitos, y sus “porxos” cobijaban múltiples actividades.

La plaza del “Banc de s’oli” centralizaba el comercio de un producto de gran importancia dentro del sector de la economía doméstica de exportación. En su cobertizo se movían los pellejos de aceite y sobre un banco de piedra se depositaban y actuaban los medidores. Las muestras de las “escudelletes” del aceite vendido se destinaba a alimentar la linterna de la torre de Porto Pi.

La plaza de la Cuartera era el lugar donde se trataba de centralizar el comercio del trigo. Esta plaza tenía un “porxo” o “Cortera” donde se vendían los áridos, además de medirlos y llevar su control. Por los restos de grano que quedaban tras estas operaciones, algunos revendedores de volatería trataban de llevar allí a “pasturar” (“pexer”) ocas, gansos y otras aves. Contigua a la plaza estaba la calle del “Pes de sa Farina” (calle Borrás), donde se radicaba la “Botiga de la Molitja”, que percibía este impuesto municipal. Diego de Zaforteza diferencia la calle de la plaza del mismo nombre.

Próxima a ella, en el área de gran densidad comercial, estaba la plaza del Mercadal donde se situaba el peso del Carbón.

“La Plaça davant la Carnissería Major” era el lugar o ensanche que tiene el comienzo de la calle del Sindicato, donde se ponían en el siglo XV merceros cristianos y judíos, una parte de la actual plaza de Coll que albergó antiguamente la Carnicería Mayor.

Otro punto de abastos de mucha importancia fue la plaza del Mercat llamada también en el siglo XIV plaza "del Fil". Además de la actividad de mercadeo de los payeses tenía la particularidad de que en ella podían cortar carne los ganaderos de su cuenta, a través de una boleta (con turno de corte) librada por el Ayuntamiento. Al lado el ensanche de San Nicolás y en su extremo estaba la plaza del Gall donde se vendían frutas y hortalizas bajo un porche delante de la carnicería de abajo. Una de las calles que desemboca en la travesía que une el mercado con San Nicolás, es la calle del "Estanch del Aygordent", (actual Danús) que como su nombre indica localizaba la oficina de administración del aguardiente, producto sobre el que recaía la imposición del quinto, siendo este producto muy cotizado para consumo, fabricación de licores y medicina, y uno de los productos de exportación de la isla. En esta misma calle se practicaron juegos de pelota ("Triquet de la Pilota").

En la zona alta de la ciudad cerca de Santa Eulalia estaba lo que se conocía por la plaza del Pan. En esa zona estaba el Baratillo, calle que enlazaba el "Sagell" (actual Jaime II) con el Rastrillo, donde había un horno y la Pescadería que dió nombre a la plaza ("Pescatería"), y posiblemente en esta zona estuvo en otro tiempo el "Pes Reyal", lugar al que toda persona de cualquier condición o estamento podía acudir a pesar o comprobar pesadas mediante petición a Jurados/Regidores³⁰. Había otra Plaza del Pan en lo que hoy es la calle de la Bossería. La actual calle de los Fideos era el lugar del "Pes del Formatge". Esta zona tan activa no tenía el actual trazado porque en su momento no existía la calle Colón. Parece que existió otro peso del "formatge" entre la Cuartera y la Longeta (*Zaforteza y Musoles*, 1988: 52).

La plaza de Santa Eulalia, mercado y zona de carnicerías se llamó plaza de las Coles o de las Verduras, y su denominación explica su oferta dominante. Este importante punto de abastecimiento presentaba un inconveniente para la seguridad ciudadana, los descuidados o pillos fácilmente recurrían al derecho de asilo eclesiástico entrando en la inmediata Iglesia con un negativo efecto publicitario para los mercaderes y "botiguers" de la zona.

El actual Borne recibió la denominación de la "Plaça del Born". Esta amplia plaza de armas también fue lugar en donde se desarrollaron distintas actividades artesanales. Por el "Libre del Mostassaf" sabemos que se permitió a los carpinteros serrar allí y no en las calles de la plaça de la Fusta: "los serradors no serren ne entaulen fusta per a serrar en les carreres de la plaça de la fusta, sino de fora lo portal de Portopí o al Born" (*Pons*, 1949: 56). La situación de la plaza de la Fusta, que hace Zaforteza, identificándola con la de Santa Catalina, no es a nuestro en-

³⁰ AHM, Preg. 1405. 19 fol. 90, Mallorca 4-8-1408.

tender clara. Sabemos que en la plaza del portal de Porto Pi, después de Santa Catalina, y en sus alrededores se cortaba y aserraba, pero nos queda la duda de saber si Zaforteza se refiere a un espacio intramuros o extramuros (*Zaforteza y Mussoles*, 343: 1989).

Al lado del convento de San Francisco de Paula, en el "jardinet de la Reina" estaba la "Plaça de les Gallines", o de la "Volatería". Como se puede deducir, el hecho de concentrar por plazas los abastos de las subsistencias tenía por objeto poder controlar los arbitrios, tributos, imposiciones y los impuestos sobre consumo.

La Plaza del Mar, que suponemos inmediata a la puerta del Mar del Moll (del Muelle) en la que en el siglo XV se hacían descargas de madera y leña de importación, tenía impedida la venta a pequeños revendedores.³¹ En este lugar también se prohibía revender el trigo comprado en la Cuartera a fin de evitar su extracción de la isla.³² Se evitaba su oferta en esta plaza, donde se depositaban los productos importados, por razones obvias: no iniciar compras con ánimo de revender para así evitar acrecentar la red de intermediarios. La plaza delante de La Lonja centralizaba consignación de navíos, comercio al por mayor, corredores de oreja y almacenes para provisión de las embarcaciones.

La plaza del "Pes de la Palla" estaba situada entre el Convento de Nuestra Señora del Socorro y El Temple, próxima a la puerta del Campo, era un lugar bastante adecuado y descongestionado para "aparcar" las carretas y cargar y descargar fardos o balas de paja, y adquirir forraje para sustentar los animales de carga y tiro con vistas a sus recorridos. Había en medio de la plaza un porche o edificación sencilla para pesar y vender la paja.

Los hostales, hornos, tabernas y celleres eran puntos de abastecimiento, distintos de carnicerías, pescaderías, botigas, tiendas, y talleres, que junto a fuentes, pozos, abrevaderos y la actividad de venta ambulante, completaban la oferta. Los hostales (lugar de posada para los payeses, chalanes, vendedores, viajeros y sus caballerías y carruajes) eran numerosos pero todavía lo eran más las tabernas y cellers. En la parroquia de Santa Eulalia se localizaban el 65% de las tabernas, algunas dependientes de Hostales; la parroquia de San Miguel agrupaba al 12%, cifras más bajas para Santa Cruz y San Nicolás que tenían un 8%, y San Jaime el 6%; valores de un cómputo del siglo XIX. Los hornos llegaban al medio centenar y estaban distribuidos por toda la ciudad, si bien concentrados en el área de mayor actividad económica. Dispersos por la ciudad había pozos que no eran muy abundantes. Las fuentes públicas o "poadors" eran

³¹ Capítol 15 del Mostassaf sobre los Ornaments de la Ciutat, 1458 (*Pons*, 1949: 56).

³² Capítol 18 del Mostassaf sobre Forments e de Farina e de Segó d'ordi e de Legums, de 1458 (*Pons*, 1949: 117).

algibes o cisternas de los que se sacaba el agua con una polea y dos pozales. Los abrevaderos públicos para las caballerías estaban situados en las zonas estratégicas de la ciudad, siendo más numerosos en los alrededores de la entrada de San Antonio. Un abasto particular era el de la venta de leche, que a veces se hacía directamente a domicilio desde la cabra. Muy localizado era también el abasto de nieve y la venta de helados.

El paisaje humano de estas plazas o lugares de abastecimiento tiene un pulso bien captado en la acertada descripción de A. Pons:

“Junto al pueblo pasa la aristocracia y los oficiales reales, bien arreados, cabalgando briosos caballos, cuyo paso vense precisado moderar a través de los barrios industriales, pues resultan serio estorbo los tableros y mesas, sacados en medio de la calle, cabe los obradores en plena actividad. Las plazas de San Antonio, Quartera, Peso del Carbón, del Muelle, San Andrés, Pescadería, Coles y San Nicolás son los lugares más frecuentados por los vendedores y compradores bajo el control vigilante del mostasaf y de los Corredores reales.” (Pons, 1949: XIV)

El contrapunto social a las actividades industriales y mecánicas era la “superior” actividad política y dirigente, la dirección espiritual e ideológica y las profesiones en las que predominaba la formación intelectual, algunas desarrolladas por sectores sociales altos, los privilegiados que podían dedicarse a la actividad del “ocio”, si bien no faltaban sectores de la nobleza que se dedicaban al “nec-ocio”, relajándose a un estamento inferior dentro de su brazo, o a través de personas interpuestas. La clase noble estaba bastante diseminada y permeabilizada, se asentaba sobre todo en las parroquias de Santa Eulalia, San Nicolás, y en menor medida en Santa Cruz y San Jaime. Los grandes mercaderes estaban distribuidos por el eje comercial y en las parroquias de Santa Margarita, Santa Eulalia, San Nicolás y Santa Cruz; la clerecía en torno a la Seo y Santa Eulalia y en todos los conventos regulares.

En la vida de las ciudades, además de la función abatedora a sus habitantes, tenían gran importancia los servicios ofrecidos al exterior, y la función política y administrativa dirigida al entorno que capitalizaban, separándose los dos ámbitos por el lienzo murado.

A MODO DE CONCLUSIÓN

La estructura de ciudad preindustrial que Ll. Muntaner establece aplicada a Palma, creemos que se puede definir más esquemáticamente si conjugamos actividades de producción y los abastecimientos. Los semianillos pensamos que presentan unos límites irregulares por la permeabilidad social del espacio y no vemos una ocupación excluyente del suelo según los distintos grupos sociales o profesionales asentados. La ocupación del segundo arco no está suficientemente delimitada, sino que la nobleza está bastante “dispersa”, tanto en la ciudad “d’amunt”, como

la de "avall", y hay una permeabilidad en la zona comercial con otros grupos. El último anillo del área urbana, que corresponde a labradores y los sectores socialmente más precarios, se difumina y se define por la cantidad de huertos y conventos que son una gran reserva de espacio. Se radicaban aquí el cementerio, hospitales y centros de beneficencia.

Resumiendo, creemos que la permeabilidad social reduce a dos los semianillos, con un pasillo radio-diagonal que los cruza sin interseccionar el núcleo central (véase la figura 4). En la periferia se localiza una zona de baja ocupación con forma de luna menguante. El anillo periférico tenía un punto en que la actividad era importante y variada, eran el lugar de donde partía el eje radiodiagonal comercial, la puerta de San Antonio. En menor medida había un punto similar en la puerta de Santa Catalina. El área de mayor vitalidad ciudadana era el pasillo radial que partía de la puerta de San Antonio hacia la puerta del Mar del Muelle, sin pasar por el centro simbólico del poder político-religioso, refractándose ligeramente. Desde la zona de La Lonja partía un radio menor en dirección a la puerta de Santa Catalina para conectar con Porto Pi. La vida comercial se localizaba en ese radio que unía el puerto con la Puerta de San Antonio, la entrada terrestre más importante de la isla. Massafra hace ver la importancia creciente de las vías de comunicación cuando se relacionan con el tráfico marítimo³³.

El área radio-diagonal grande localizaba el comercio y las principales áreas de abasto, (dentro de las parroquias de Santa Eulalia y San Nicolás) entre la Calle del Sindicato (calle de Santa Coloma y San Silvestre), y la Herrería, plazas de Carbó, Quartera, Oli, pasando por el Call, Mercat, y Sabatería d'amunt, Santa Eulalia; y entre Perayres- La Lonja y Les Corts, Pols de Santo Domingo. Aquí se da la máxima concentración de tenderos, "botiguers" y "marchandos". Los comerciantes y negociantes estaban extendidos en menor proporción por toda la ciudad, si bien en zonas como el Bordell y Olmos su densidad era baja. Esta área tenía un centro que por su posición espacial y grado de accesibilidad, coincidía con el ghetto étnico que señala en su modelo Gideón Sjoberj. Espacio ideológicamente delimitado consecuencia de las ideas antisemitas que periódicamente se propagaban y manipulaban por sectores ciudadanos. Un motivo de ese odio podía explicarse por el importante lugar espacial que ocupaba esa "etnia"; paradójicamente: siendo un espacio delimitado socialmente por la coacción marginadora, era el centro económico comercial y el lugar ciudadano más frecuentado, y destinado a establecer relaciones económicas, protagonizadas por compradores o contratantes solventes, y por todo tipo

³³ Angelo Massafra, "Déséquilibres régionaux et réseaux de transport en Italie méridionale du milieu du XVIIIe siècle a l'unité italienne". *Annales*, 45. Paris, 198. p. 1049.

de transeúntes³⁴. Como dato, constatar que los hostales y los hornos marcan con una densidad notoria la zona radio-diagonal, al mismo tiempo que se reúnen más "cellers" y tabernas en estas calles y plazas de la movida comercial. Hemos de resaltar que el ghetto era un espacio física y económicamente abierto, si bien ideológica y socialmente marcado.

No es casualidad que el pasillo comercial absorba actividades de producción-consumo y se halle flanqueado por los lugares de abasto. La línea superior del pasillo la podemos trazar siguiendo las plazas: extremo de la plaza de San Antonio que enlazaba con el final del carrer del Sindicat, actualmente plaza de Alexander Jaume; Banc de s'oli; Mercat; San Nicolás-Gall; Born, y aquí la línea se quebraba un poco dirigiéndose hacia la plaza de la Lonja, donde lo característico del área portuaria era el comercio al por mayor. La línea inferior de la banda está señalizada desde la puerta de San Antonio por las plazas: Mercadal (Pes d'es carbó); Quartera; Pes de la farina; Carnissería Mayor; Pescatería, y en la plaza del Rosario, y la de las Gallinas la línea se quiebra hacia la plaza de la Puerta del Muelle. Solo dos puntos importantes quedan fuera de este mojonamiento, la plaza de Santa Eulaia que está ligeramente desviada de estas marcaciones y la plaza del Pes de la Palla, totalmente desmarcada y cuya actividad iba dirigida al forraje ganadero.

Se puede considerar un radio menor situado en la parroquia de Santa Cruz con menos densidad en pequeño comercio. La calle Estanco y Apuntadores nos llevan por la zona de las atarazanas y los pescadores hacia la salida del puerto de Porto Pi. El paisaje aquí es diferente; en este entorno se dan grandes operaciones de consignación, movimiento de mercancías y almacenaje. La calle que partía de la puerta del Mar, llamada también d'en Segarra hasta la zona de soportales, recibía a mediados de el siglo XV el nombre de "la carrera dels Mercaders".

El modelo preindustrial simplificado relacionado con la actual zonificación urbana del casco antiguo guarda una correspondencia. La ciudad de Palma se divide en Sectores integrados por Barrios, que a su vez se sub-

³⁴ Hay hacia los descendientes de conversos un rencor o envidia provocado por las actividades de préstamo a las que algunos se dedicaban y que la iglesia condenaba, si bien ella lo hacía a largo plazo a través del formalismo censal. Este odio hacia ellos al que Muntaner alude en sus trabajos, aparece como un argumento racionalizado: "...sus muchos caudales conseguidos ambiciosamente en perjuicio del público, estancado en su poderosa mano la mayor parte de negocios de comercio..." ("Ayuntamientos, 1773" p. 25v.), cuando en realidad se quieren transferir hacia ellos otros males y la explotación que en el A.R. acuciaba a los sectores más deprimidos de la sociedad. El referido texto tiene un evidente tono de xenofobia y su autoría corresponde a distintos gremios, algunos de los cuales tenían escasa valoración social y consideración de indecorosos. El hecho de crear un estrato social inferior, al calificar a los activos profesionales "de la calle" como "manchada gente", servía a carniceros, pregoneros o taberneros para realizarse por un mecanismo de desplazamiento posibilitando su autoestima personal y social. La redacción del documento fomentaba un ambiente de odio que fácilmente se podía manipular en un determinado sentido.

dividen opertivamente en secciones menores. Los actuales barrios del Sector A, o casco antiguo, se pueden superponer por los semianillos que hemos establecido quedando unos niveles como sigue: a) El centro geométrico, residencia de la autoridad civil y religiosa, con la fortaleza de La Almudaina y la catedral es hoy distrito 1, La Seu. b) Dentro del primer semianillo están los barrios, La Lonja-Borne, actual distrito 3; San Nicolás, 5; Cort, 6; Montesión, 8 y algo de intersección del nivel anular siguiente, La Calatrava. c) El segundo semianillo estaría ocupado por el barrio de La Calatrava, 9; La Misión, 12; San Jaime, 4; Jaime III, 2, antigua zona de San Cayetano-La Concepción, y el distrito Puig de San Pere, 1. Por último, el espacio que limita con el segundo semianillo, al norte de la ciudad, abarca el distrito 13 de la Plaza de los Patines, antiguamente el Hospital General/Camp Roig, y el distrito 11 del Mercado, antiguamente del Convento de Santa Catalina y Bordell (véase figura 5). Esta correspondencia es una coincidencia o se trata de pervivencias que están ahí aunque pasen desapercibidas a nuestra sensibilidad.

A lo largo del siglo XVIII sabemos que la "industria doméstica", la segregación de secciones gremiales en las principales villas, y la aparición de "verlagers" o promotores capitalistas habían debilitado a las corporaciones. Los trabajos de Miguel Deya, Andreu Bibiloni, Margarita Bernat, y otros autores jóvenes detectan la existencia de un incipiente capitalismo asociado a empresas comerciales, que de alguna forma introducen un cambio en la dinámica de la ciudad aunque los gremios artesanos en el primer tercio del siglo XVIII sigan arracimándose todavía como en la época medieval por barrios o en calles concretas como sabemos por el Veïtnage de Ciutat: 1729-1730.³⁵ Desconocemos sin embargo la posterior localización de talleres donde se aumentó el número de telares, lo que suponía superficies comerciales más amplias, que funcionaban como sociedades donde el socio capitalista controlaba el proceso de producción y la reinversión de los excedentes. Hubo ferrerías controladas por "senyors d'obradors" lo que implicaba control de materias primas y puntos de estocaje o almacenes que imponían otra dinámica al espacio urbano. El abaratamiento de costos, la demografía y la expansión de la actividad en general, introdujeron matices en las pautas de consumo y abasto, acercándonos a la red urbana "internacional". Las actividades de abasto, que completan la definición de la ciudad preindustrial, cuyos rasgos todavía podemos reconocer, nos definen una morfología espacial aparentemente estática, cuando en realidad la organización del aparato productivo no lo era e inspiraba nuevas concepciones de organización de la actividad productiva. Este paradójico planteamiento reclama la necesidad de un estudio más amplio de la ciudad de Palma en el último tercio del siglo XVIII, ensayando una metodología de trabajo que combine distintos enfoques.

³⁵ Volum II. Apèndix Documental I (Estadística) de la memòria de llicenciatura de Ll. Muntaner.

Francisco Juanicó (1776-1845), Vizconde de Miguelete: un menorquín en la Banda Oriental

JESÚS GARCÍA MARÍN
LEANDRO GARRIDO ÁLVAREZ

Vamos a esbozar en esta breve nota dedicada a don Lorenzo Pérez Martínez* algunos rasgos de la biografía del menorquín Francisco Juanicó (1776-1845), personaje prácticamente desconocido por los historiadores insulares; relevante en tanto actuó en el proceso político y económico que acabaría conformando la República Oriental del Uruguay. Juanicó fue uno de los pocos baleáricos¹ que intervinieron directamente en la formación política de un país latinoamericano en los tiempos de la emancipación.

ASCENDENCIA MENORQUINA DE FRANCISCO JUANICÓ

Estamos en la Menorca setecentista sometida a los vaivenes de la política internacional². Moraba en la isla Antonio Juanicó Vivent, quien murió en 1796, fue un *hombre de mar* y piloto de costas de la Real Armada³.

* Los dos autores de esta breve reseña siempre recibieron los ánimos, los consejos y la ayuda de don Lorenzo Pérez. Desde estas páginas quisiéramos expresar el agradecimiento, el recuerdo, la deuda hacia quien desde su magisterio nos inculcó la necesidad de no cejar en la investigación.

¹ Véase al respecto la laboriosa y magistral compilación del profesor Bartolomé Escandell Bonet: *Baleares y América* (Mapfre, Madrid, 1992, 440 págs.).

² Francisco Juanicó, como se demostrará a lo largo de esta nota, estuvo con mucha diplomacia y en todo momento por encima de los dominadores políticos (españoles, argentinos, portugueses, brasileños...) de la Banda Oriental. La raíz de ese desdén hacia las banderas, tal vez habría que buscarlo en sus orígenes menorquines y en las distintas soberanías (francesa, inglesa, española) por las que pasó su isla natal a lo largo del siglo XVIII.

³ Llabrés Bernal, Juan: *De la marina de antaño. Notas para la historia de Menorca (1769-1905)*. Dentro de este libro véase el artículo titulado, *Un menorquín en los mares de Cantabria, don Jaime Juanicó y Sans, alférez de navío (1782-1801)*. Llabrés Bernal ha escrito (pag. 25) que Antonio Juanicó fue segundo piloto práctico de las costas de la Real Armada por nombramiento del Capitán General del Departamento de Cartagena D. Jose Miguel Gastón desde 1794, y sabemos que estuvo embarcado en el navío *San Joaquín* y fragata *Mercedes*. Su viuda Isabel Sans continuó residente en Mahón...

Padre de una familia numerosa, Antonio Juanicó enseñó a sus descendientes los modos británicos, el interés por los negocios y lo más importante, la teoría y práctica del arte de navegar. Su hijo Jaime, por ejemplo, nació en 1771 y como alférez durante diez años sirvió a Su Majestad británica; sabía inglés, francés e italiano⁴.

Cuando las tropas hispanofrancesas recuperan Menorca para la Corona española (1782), este mahonés se dedica a la navegación transatlántica; pero viniendo de La Habana (1793), y pese a su pericia, el barco que manda es apresado por corsarios franceses⁵. Confinado finalmente en Burdeos logra escapar, vaga luego por la cornisa cantábrica, solicitando en Santander un navío para dedicarse al corso en las aguas norteñas⁶.

No lo debió hacer mal, pues en 1794 Carlos IV le nombra primer piloto de la Armada con el grado de alférez de fragata, concediéndole "a petición del interesado" el retiro en 1801: tenía por entonces don Jaime Juanicó asuntos de mayor rendimiento en La Habana, mientras su hermano menor, Francisco, tras varios viajes a América decide ese mismo año quedarse a vivir en Montevideo⁷.

UN JOVEN EMPRENDEDOR

Francisco Juanicó fue un individuo emprendedor, le gusta Montevideo, el movimiento portuario y comercial, el bullicio primero tan apropiado para comprar extensas haciendas ganaderas⁸, para acumular riquezas.

Ni corto ni perezoso, este menorquín aprovecha su aventajada formación anglosajona, conecta con la burguesía criolla y con las fortunas españolas en el período previo a la emancipación.

Poco a poco se perfila como un poderoso gestor, un intermediario de confianza al servicio de todas las banderas, de todos los contendientes: hará pingües negocios, se comprometerá políticamente sólo lo que acon-

⁴ Francisco Juanicó tuvo amplios conocimientos de francés, italiano y portugués.

⁵ Según una tradición que pervivió en su familia uruguaya, Francisco también estuvo en manos de los corsarios. Fue apresado por unos navegantes berberiscos, una vez más aprovechó bien el tiempo y dado que estaba cautivo aprendió a preparar el *café al estilo moro*. Sus padres pagaron el rescate.

⁶ Vid, Llabrés Bernal, o.c., not. 3.

⁷ o.c., not. 3.

⁸ En 1722 ya se vaquea en la Banda Oriental y en 1726 un grupo de canarios fundan Montevideo, que con el tiempo —y en palabras de Horacio Arredondo— se convertiría en la llave militar y en el apostadero naval de los ricos e interminables territorios de la Plata.

sejan sus cada vez mas crecientes intereses económicos "transnacionales"⁹ y será *comerciante, armador-naviero, munícipe-regidor, agricultor, hacendado, administrador de bienes ajenos, y viajero, viajero siempre...*¹⁰.

ANTES DE LLEGAR A LA BANDA ORIENTAL

Francisco Jose Buenaventura Juanicó fue bautizado por el presbítero Gabriel Vinent¹¹, en la reconstruida¹² iglesia de Santa María de Mahón. Nació bajo la dominación inglesa un 10 de mayo de 1776. Fue hijo, ya lo hemos escrito, de Antonio Juanicó Vinent y de Isabel Sans i Petros, quienes tuvieron por lo menos ocho vástagos y pasaron por períodos difíciles¹³.

Juanicó es segundo piloto a los diecinueve años, capitán a los veinticuatro y a una edad temprana comanda buques e inicia su brillante carrera como marino mercante. Con seguridad hacia 1795 había navegado varias veces desde el Mediterráneo hasta Montevideo¹⁴. Es segundo piloto con el bergantín Santa Teresa, mas tarde capitán y maestro de la fragata Princesa Veyra o Beira.

Hacia 1800 entra en Mahón procedente de Venecia con cincuenta y cuatro hombres al mando de la fragata Gran Duquesa Toscana y precisa-

⁹ Sobre las relaciones sociales de producción en un contexto internacional y sobre la economía en la época de Juanicó, véanse dos excelentes y recién publicados estudios: Lucía Sala y Rosa Alonso, *El Uruguay comercial, pastoral y caudillesco (tom. II): sociedad, política e ideología*. Ediciones de la Banda Oriental, 1991 (puntillosa investigación sobre el tiempo en que vivió Juanicó y análisis de las clases sociales). Para comprender la política internacional y comercial en esta parte del mundo resultan aleccionadoras las brillantes páginas de José Claudio William, *Historia Económica del Uruguay (1811-1900)*; especialmente el capítulo titulado, *Del imperio español a la periferia británica*. Uruguay, 1992.

¹⁰ Julio Lerena Juanicó: *Crónica de un hogar montevidiano durante los tiempos de la colonia y de la patria vieja, Francisco Juanicó, su esposa y sus hijos (1776-1845)*. Montevideo. Imprenta "El Siglo Ilustrado". San José, 938. 1937; pág. 8

¹¹ Los Vinent, una familia de artifices y matemáticos que conocían bien la navegación y la construcción naval. Sin duda la formación marinera, muy completa, de los Juanicó, no fue una casualidad.

Bueno será recordar, como señala Jansá, la gran prosperidad comercial (astilleros, talleres de carpintería de ribera...) por la que pasó el puerto de Mahón en el siglo XVIII.

¹² Mercedes Gambús y María Massanet: *Itinerarios arquitectónicos de las islas Baleares*. Conselleria de Educación. Palma de Mallorca, 1987; pág. 154. En esta iglesia también bautizaron (1772) a Jaime Juanicó, hermano de Francisco.

¹³ Llabrés Bernal, o.c., not. 3, pág. 23.

¹⁴ *Montevideo, certificación expedida en 1801 por el capitán de fragata y del puerto de Montevideo, don Fernando Soria-Santa Cruz: Libro maestro de entrada de buques particulares al f. 59 consta haber fondeado en este puerto en 31 de diciembre del año 1795 el bergantín de nación española nombrado Santa Teresa (...) siendo su capitán don Juan Jose Arispe, y de segundo piloto, según consta del rol, don Francisco Juanicó, hijo de don Antonio, natural de Mahon...* (cf. Lerena Juanicó, o.c., not. 10).

mente con el navío *Princesa Beira* arriba a Montevideo un año después, se hospeda en la fonda *Tres Reyes*, propiedad de un inglés; presto se matricula como comerciante y comienza a establecer relaciones mercantiles. Juanicó tiene entonces veinticinco años.

EN MONTEVIDEO

Abre el menorquín una agencia de cambios u oficina de transacciones y centrara su actividad en la administración de bienes ajenos, tramitaciones judiciales y procuradurías. Gana dinero, es eficaz y en 1807 se casa en segundas nupcias con una rica propietaria.

Desde 1808 los negocios de Juanicó van viento en popa, son bien conocidos por la élite española, la burguesía criolla y por importantes comerciantes de Río, Buenos Aires e Inglaterra.

Se encarga el menorquín no sólo de gestionar algunas de las fortunas de la zona de Montevideo, también defenderá intereses bonaerenses y españoles, por ejemplo los de los marqueses de Sobremonte; es decir, manejará las propiedades de la familia del ex-*virrey*¹⁵. Compra tierras, añade las que hereda su mujer¹⁶, importa ganado alemán y mejora las técnicas agropecuarias. Poco a poco es propietario de vastas posesiones en la zona de Montevideo, Canelones, Entre Ríos, en el Hervideo de Paysandú... obtiene el máximo rendimiento de las reses a la vez que cultiva almendros, avellanos, moreras, olivos, nogales, castaños y naranjos, cuyo fruto ofrecía a modo de manjar a los continuos e ilustres visitantes que recibía¹⁷.

¹⁵ Rafael Sobremonte en 1801 era intendente de Córdoba (Argentina), tras la muerte de Joaquín Pino, virrey de Buenos Aires, fue promovido para tan importante cargo un 28 de abril de 1805. El nuevo mandatario se distinguió tanto en Buenos Aires como en Montevideo por su ineptitud. En 1808 las autoridades españolas le ordenaron que volviera a la Corte. Durante esos años, Juanicó va afianzando como intermediario su posición. En 1817 los marqueses de Sobremonte le confían sus intereses por el honrado concepto que tenían del menorquín. Lo mismo hicieron los hijos políticos del ex-*virrey*, uno de ellos fue José Primo de Rivera, quien tuvo un activo protagonismo en los intentos españoles por recuperar toda la zona de La Plata: participó en el bloqueo de Buenos Aires (1810) y estuvo al pie del cañón hasta que las tropas españolas perdieron definitivamente Montevideo (1815).

Juanicó gestionó los intereses de los Sobremonte con independencia de quien ejerciera el dominio político. Como es sabido, los Sobremonte enlazan con los Primo de Rivera, una de las dinastías más representativas de la España contemporánea.

¹⁶ Francisco Juanicó se casó en segundas nupcias con María Juliana de Texeira, cuyo padre tenía un taller de albañilería.

Forjó en definitiva, este insular, una red para comercializar sus productos, transportes que incluían buques propios. Insertado en la economía mundo, no deja de aprovechar Juanicó la importante presencia comercial inglesa en la zona y las distintas coyunturas o dominaciones políticas por las que pasó la Banda Oriental: decora su casa con los más refinados muebles londinenses, importa incluso en 1821 una cocina británica e instala un piano por entonces "único" en Montevideo.

NEGOCIOS Y VIDA POLÍTICA

Desde su llegada a Montevideo, Juanicó comienza a mantener correspondencia con agentes portugueses y convive en perfecta armonía, desde 1818, con los dominadores lusitanos. En septiembre de aquel año había sido nombrado miembro de la Junta de la Aduana, cargo que ni en lo político ni en lo comercial fue una casualidad.

Justamente, ese período de neocolonialismo portugués coincide con unos años inmejorables para los agentes comerciales que saben arrimarse a las casas brasileñas, y no digamos para los que además están atentos a la ruina de la economía virreinal, a las actividades de los traficantes criollos y a la toma de posiciones en la Banda Oriental de las casas francesas, alemanas e inglesas (Stewart Mac Coll, por ejemplo).

Criollos y españoles como los Berro, Errazquín, Francisco y Juan Domingo de las Carreras, Domingo Velázquez, Juan Benito Blanco, Bernardo Gestal, los hermanos Vidal, Ignacio Oribe... y por supuesto nuestro Francisco Juanicó, representante de la oligarquía cisplatina, con unas relaciones privilegiadas con los nuevos gobernantes¹⁸.

En tan propicio caldo de cultivo todo vale para acrecentar el patrimonio. Juanicó, por ejemplo, casa a su hija Carolina con Juan Crisóstomo Calado, quien ejercía una desproporcionada influencia sobre los portugueses. Representa, también, a grandes latifundistas (Dargaín, Francisco González...), a la vez que va reuniendo grandes extensiones de tierras en Salto y Paysandú.

DE LA PROVINCIA CISPLATINA A LA INDEPENDENCIA DEFINITIVA

Francisco Juanicó fue un "trepador de la Cisplatina"; es decir, un intermediario que estaba en buena posición cuando se produce la domi-

¹⁸ Muy interesante es el análisis que hacen Rosa Alonso, Lucía Sala, Nelson de la Torre, J.C. Rodríguez en su libro, *la oligarquía oriental en La Cisplatina* (Montevideo, Ed. Pueblos Unidos, 1970).

nación luso-brasileña y que aprovechará el período para levantar una cadena de negocios lo suficientemente sólida como para estar por encima de los constantes cambios superestructurales o de banderas que se producían en la Banda Oriental.

En 1822 los sueños anexionistas brasileños se convierten en una realidad. Lecor conquista Montevideo y sus ejércitos controlan la región. Colma, el militar, como ha escrito Horacio Arredondo, da fiestas, cortesías y halagos a los comerciantes y hacendados. Ofrece cargos, nombra a Juanicó miembro del Consejo General de la Provincia (1824) y crea, más o menos de acuerdo con la tradición lusitana, una nueva y adicta aristocracia, a la que con el título de vizconde de Miguelete pertenecerá al hacendado menorquín, quien además participará activamente en los actos de sociedad y compartirá las fiestas cisplatinas con el barón de Calera o el marqués de Tacua-rembó.

Imagínense la escena o el entramado vital: aquel joven isleño y alocado navegante, hombre maduro por entonces, exhibe probablemente ahora sobre su vestimenta las "condecoraciones de Alcántara, de Cristo y del Cruceiro"¹⁹. Es un individuo muy rico, que además pertenece a ese grupo de elegidos que agasajan a las personalidades que visitan Montevideo; como por ejemplo a Muzi (1824 ó 1826), enviado pontificio hospedado en la casa del vicario Dámaso Larañaga²⁰...

Pero la ocupación brasileña choca con las muchas aspiraciones e intereses independentistas que se dan en la región. Juanicó, perro viejo en los asuntos políticos, prepara también las nuevas situaciones: en espera de que los acontecimientos se aclaren pasa algunos breves y estudiados períodos en Buenos Aires, coincidiendo casi siempre sus salidas con momentos tan comprometidos como fue aquél (1825) en que un grupo de patriotas criollos decidieron proclamar la independencia frente a los luso-brasileños y a los argentinos. Entre tanto, por los servicios prestados a los gobernantes imperiales, Juanicó era promovido para el importante cargo de Teniente Prior del Consulado.

¹⁹ Véase lo que al respecto comenta, con buena prosa, don Horacio Arredondo: *Civilización del Uruguay, aspectos arqueológicos y sociológicos (1600-1900)*. Tomo I. Montevideo, 1951; pág. 91.

Todo este proceso ha sido definido por Alonso / Sala / De la Torre / Rodríguez como un "carnaval de blasones": Tomás García Zuñiga será a partir de ese momento marqués de Campo Verde; Nicolás Herrera firmará como conde de Rosario, J. Jose Durán es intitulado conde de Cordobés. Juanicó, ya lo hemos escrito, es vizconde de Miguelete, nombre de una de las haciendas del menorquín.

²⁰ Juanicó conoció en 1824 o en 1826 a Muzi, enviado pontificio que vagó por las tierras sudamericanas con la intención de relanzar las relaciones entre la Santa Sede y las nacientes repúblicas. Muzi salió de Italia e hizo escala en Mallorca donde pasó algún que otro apuro. Sobre las peripecias y la labor de tan ilustre mensajero véase: *La primera misión pontificia a Hispanoamérica 1823-1825, relación oficial de Mons. Giovanni Muzi*, edición introducción a cargo de Miguel Batllori y Pedro de Leturia. Citta del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, 1963.

Sumergido —le guste o no— en el largo proceso independentista, el menorquín no tiene más remedio que iniciar un tímido proceso de adaptación para defender sus intereses y los de sus representados. Es ya un poderoso negociante y sus redes están conectadas con el tráfico portugués, inglés y norteamericano. Estamos ante una "pieza" con mucha influencia y de la que en principio, por su experiencia, ningún gobierno local puede prescindir, pues Juanicó es consignatario de navíos europeos, tiene importantes vínculos comerciales en Río de Janeiro, es accionista del Banco de Descuentos de Buenos Aires, uno de los más importantes latifundistas de la Banda Oriental²¹, etcétera.

Presiente nuestro biografiado, por fin, el día de la independencia y una vez más se apunta al carro. Joaquín Muñoz le encarga en 1829 un plan de Hacienda que deberá servir al Estado de Montevideo, posteriormente Juanicó tiene un papel destacado en la Comisión General de Estadística para alcanzar, el 4 de septiembre de 1830, la presidencia de la Junta Económico Administrativa de Montevideo. Un año más tarde pertenece a la Comisión Consultiva del presidente Rivera y su trayectoria política parece haber tocado techo²².

²¹ Francisco Juanicó, tanto en Salto como en Paysandú, en sociedad con el francés Carvaillon y con el argentino Nicolás Guerra, fue uno de los que introdujo el modelo latifundista en esas dos zonas de la Banda Oriental (c.f. *La oligarquía oriental...*, o.c., not. 18, pág. 116).

²² En Montevideo podrán pasear por una calle llamada Joanicó. Actualmente en la guía telefónica de la capital uruguaya una veintena abonados están registrados con el apellido Juanicó.

Juanicó / Joanicó fue el pater-fundador de una dinastía de hacendados que intervinieron en la política uruguaya y también actuaron —como era tradicional en la familia— en los cenáculos, tertulias y centros culturales de la burguesía local. Unos pocos datos bastarán: —Cándido Juanicó fue uno de los fundadores del Instituto Histórico y Geográfico del Uruguay, creado por Andrés Lamas en 25 de mayo de 1843.

— Jaime J. Juanicó, con Máximo Amorín y Adolfo Reis, perteneció a un grupo de agrimensores que junto con escribanos, músicos y abogados participaron en lo que se ha venido en llamar el florecimiento cultural rochense; a la par que en Montevideo surgía hacia 1872 el Club Universitario, semilla de lo que luego sería el Ateneo del Uruguay y posteriormente Ateneo montevideano (cf. Urioste Antero: *Ensayo de una Bibliografía, Cartografía e Iconografía del Departamento de Rocha 1516-1945*. Casa Barreiro. Montevideo, 1947; ref. 272, pág. 185).

— Por último añadir que, por ejemplo, Carlos Joanicó fue presidente del Senado del Estado Oriental del Uruguay, por lo menos ejerció el cargo en 1864. Este Joanicó actuó en la novena legislatura y representaba a los habitantes de Paysandú, donde —ya lo hemos escrito— su familia desde los tiempos de Francisco Juanicó tenía grandes haciendas (sobre este punto, Luis Alberto Musso: *Anales del Senado del Uruguay, legislaturas I a la X*, Montevideo, 1970)

Las críticas al Obispo Bernardo Nadal Crespí

MIGUEL FERRER FLÓREZ

INTRODUCCIÓN

Una de las figuras más interesantes de nuestro siglo XIX es la persona del obispo D. Bernardo Nadal y Crespí (1745-1818). Dotado de una fuerte personalidad ocupó la sede de Mallorca desde 1794 hasta su muerte ocurrida veinte y cuatro más tarde en unos años de grandes alteraciones políticas en las que intervino activamente. La convulsión promovida por la controversia surgida entre liberalismo y absolutismo tuvo honda repercusión en Mallorca y el Obispo Nadal fue elegido como diputado en las Cortes Generales de Cádiz que llegó a presidir en alguna ocasión.

Fue hombre de clara ideología liberal y como tal su actitud política y sus planteamientos de gobierno se hicieron de acuerdo con esta tendencia que armonizó con la doctrina de la Iglesia de la que fue un defensor nato en todas las ocasiones surgidas durante su vida. Sin embargo, fue un hombre polémico ensalzado por unos encomiásticamente, vituperado o por lo menos infravalorado por otros; su obra destaca a principios del siglo XIX de modo terminante en el mundo mallorquín, sobre todo en los calamitosos tiempos de la Guerra de la Independencia (1808-1814) y aun en los cuatro últimos años de su vida transcurridos durante la primera etapa absolutista (1814-1820) del reinado de Fernando VII.

Es necesario siquiera sucintamente, conocer su obra de gobierno para comprender los elogios que se le dedicaron en su muerte y la detración de que fue objeto su figura a través de algunos escritos que circularon de mano en mano entre miembros destacados de la sociedad mallorquina de entonces. Interesa fundamentalmente analizar el valor de las alabanzas que se le tributaron y las acusaciones y menosprecios en los que se vituperó su persona y su obra.

VIDA

El obispo Nadal nace en Sóller el 5 de abril de 1745 en el seno de una humilde familia de la sana ruralía de Mallorca. Dotado de gran inteligencia, cursó estudios eclesiásticos en Palma donde aprendió humanidades y filosofía. En 1761 se le concede la tonsura clerical y poco después disfruta una beca en el Colegio de la Sapiencia del que llegó a ser su rector. Ordenado, ya, sacerdote cuida de la vicaría de Mancor y luego oposita a la canonjía magistral de Mallorca que no obtiene. Después lo hace en Madrid en la colegiatura vacante de la Colegiata de San Isidro el Real y tampoco el éxito acompaña a su brillante actuación. El Nuncio convencido de su valer le designa colector de la misma iglesia.

Sus diversos estudios, sobre todo en lenguas, y las cualidades que adornaban su persona entre las que sobresalían su habilidad política y diplomática le valieron el empleo de abreviador de la Nunciatura y posteriormente el decanato de esta iglesia, cargo que no llegó a desempeñar, pues en 1787 se le nombra canónigo también de esta misma iglesia y las buenas relaciones entabladas en Madrid junto con su destacado valer motivaron que fuera designado obispo de Mallorca por el Rey en 20 de abril del 1794. Tomó posesión de su diócesis —sucediendo al obispo Pedro Rubio Benedicto— y después de un azaroso viaje llegó a Palma el 1 de enero de 1795 verificando un mes después —el 1 de febrero— su entrada oficial.

Su obra como pastor de la diócesis fue notable. Promovió celosamente la formación religiosa de sus feligreses a través de la publicación de un nuevo catecismo en colaboración con los rectores de Lluçmajor y Felanitx Dr. D. Antonio Evinent el Dr. D. Antonio Roig respectivamente. A través de su visita pastoral de 1796 purificó la administración de la diócesis y veló cuidadosamente por el cumplimiento de las instrucciones y decretos que emanaban de su celo pastoral de la que son buen ejemplo las "*vicarías in capite*" creadas.

Mostró un gran interés por las obras de promoción social y religiosa siendo buena prueba de ello la creación del colegio de educación Nuestra Señora de la Pureza.

Completaban esta actividades las instrucciones que daba a sus fieles por medio de sus cartas e instrucciones pastorales escritas todas ellas con unción espiritual expresando verdadera preocupación por el estado religioso de la sociedad y en este sentido destaca la publicada en 3 de marzo de 1814¹ en la que condena una serie de obras de carácter enciclopedista y la del 28 de noviembre del mismo año².

¹ Vid. *Seminario Cristiano Político* nº 89 del 31-III-1814.

² Vid. *Diario de Mallorca* del 5-XII-1814 y *Diario Balear* del 4-XII-1814 nº 34.

Paralelamente a esta actuación hay que considerar su intervención en la política a la que se vio abocado en nuestra opinión por tres determinantes. En primer lugar por los agitados años que vive España durante su pontificado. Después por el cargo destacado que ocupaba (obispado) en la sociedad de Mallorca. Finalmente por sus propias ideas y convicciones políticas en las que veía una forma de promocionar la vida de los sectores sociales menos favorecidos rompiendo los moldes estamentales que atenazaban la imprescindible evolución social y económica. En este sentido esta línea de actuación es un simple complemento de su actividad pastoral.

Al iniciarse la sublevación nacional del 2 de mayo de 1808 y formarse la Junta Suprema Gubernativa entró a formar de ella junto con otros eclesiásticos: su colaborador Antonio Evinent, D. Juan Despuig, D. Juan Dameto y, D. Marcos Ignacio Rosselló, todos ellos capitulares. Después fue elegido diputado a Cortes por Mallorca y concurre a las de Cádiz junto con D. Guillermo Moragues, D. Antonio Llaneras, D. Pablo Ribas (Ibiza) y D. José Salas. Su designación no fue bien vista por algunos sectores que se mostraban heridos por su actuación un tanto progresista que dio a su gestión de gobierno³ y cuyas esperanzas quedaron concentradas en la persona de D. Antonio Llaneras cura párroco de San Nicolás gran defensor del ideal tradicional y absolutista. En Cádiz Nadal fue designado presidente de la Comisión Constitucional y redactó el famoso "*Discurso Preliminar*" al proyecto de la constitución considerado como arquetipo de exposiciones parlamentarias⁴. Incluso llegó a ocupar en algunas ocasiones la presidencia de las Cortes interviniendo en la comisión de entrega de la plata de las iglesias⁵.

En Mallorca y durante la guerra gobernó certeramente la diócesis en donde la supresión del Tribunal de la Inquisición ocasionó graves conflictos envueltos en las opuestas ideologías de liberales y absolutistas. Nadal en el año 1813 por medio de su vicario general Muntaner acató la disposición por la que se suprimía el Santo Oficio quien como Gobernador de la Mitra recibió del Jefe Político las instrucciones pertinentes. Aquietó los ánimos como pudo ante la actuación de elementos religiosos importantes en los sucesos del 30 de abril⁶ y la actitud de los obispos refugiados en Mallorca que publicaron una famosa pastoral en defensa de la religión

³ El cronista Barberí consignó en un tono algo irónico su salida para Cádiz: "*Por la mañanita o la noche antecedente, se embarcó Su Ilma. para la Isla de León, como Vocal de las Cortes*". (Barberí Sansaloni José: "*Noticario formado por D... 1766-1820*". Bol. Soc. Arc. Lul. T. XI. Año XXI. Pág. 13. n.º 298).

⁴ Vid. Oliver, Miguel del Santos: "*Mallorca durante la Primera Revolución*". Libro V. Cap. III. Pág. 563. Palma 1982 2ª ed. Éste no duda en afirmar que fue elegido por "*sus méritos personales, el prestigio de su investidura y sus antecedentes algo jansenistas*".

⁵ La contribución de Mallorca fue muy importante.

⁶ Vid. Ferrer Florez, M: "Hª. Pol. Cont. de Mall. (pág. 407) en Hª de Mall. J. Mascaró.

lo que les valió el destierro⁷. Ello situó a Nadal en una posición de veras comprometida. Los obispos refugiados publicaron dos documentos de tendencia conservadora:

1. "*Representación dirigida a las Cortes Generales y Extraordinarias*". En ella se pedía el restablecimiento del Santo Oficio⁸ y es una apología del mismo. La firmaron el Arzobispo de Tarragona y los obispos de Lérida, Tortosa, Barcelona, Urgel, Teruel, Pamplona y Cartagena.

2. Carta pastoral en defensa de la religión que iba firmada por los obispos citados en la nota 7.

Con su actitud estos preladados comprometieron la posición del Obispo Nadal que se vio en una verdadera encrucijada. Por una parte tuvo que moderar el ímpetu del capuchino Fr. Daniel de Manzaneda predicador de la cuaresma en la catedral, al tiempo que su vicario general Muntaner García suprimía la licencia de predicar a dos frailes apoyando claramente la supresión del Santo Oficio. Por otra, tuvo que soportar la actitud en contra del liberalismo de sus compañeros en el episcopado con quienes al parecer tuvo unas relaciones que hoy definiríamos como políticas según se desprende de lo que se afirma en uno de los Anti-elogios⁹. Es evidente que no comulgando las mismas ideas en las relaciones entre la Iglesia y el Estado y sobre todo el camino a seguir en la defensa de la Fe se creó una postura incómoda entre los mencionados obispos y Nadal que de alguna forma acabó cuando aquéllos tuvieron que abandonar Mallorca por disposición de las Cortes (2 de agosto de 1813).

Restituído Fernando VII en el poder absoluto (mayo de 1814) Nadal entra en un nuevo condicionamiento que agravó considerablemente su condición. De esta forma dedica estos últimos cuatro años de su vida preferentemente a la atención pastoral de sus diocesanos desentendiéndose en lo posible de las cuestiones políticas. Buena prueba de ello lo constituye el Edicto Pastoral de 7 de noviembre de 1814 y la carta pastoral del mes siguiente¹⁰. En este tiempo tuvo que contribuir y asistir a actos de clara afirmación absolutista que debían contrariar su manera de pensar (acto de acción de gracias en la iglesia de los Observantes por el regreso al trono de Fernando VII organizado por la nobleza y que él presidió en el 20 de octubre de 1814) que no debió tener un carácter de fervor liberal; consentir (7 de agosto de 1814) en la celebración de un acto en la Catedral en pro del restablecimiento del Tribunal del Santo Oficio, y, sobre todo, los celebrados en la Iglesia de Santo Domingo presididos por él

⁷ Eran éstos: D. Jerónimo M^o de Torres (Lérida), D. Veremundo Arias Tejeiro (Pamplona), D. Blas Joaquín Álvarez (Teruel), D. Francisco Dueña Cisneros (Seo de Urgel), D. Pablo Sitjar (Barcelona) y D. Antonio José Salinas (Tortosa).

⁸ Parece que se editó en Cádiz en 1812.

⁹ Vid. Documento 2.

¹⁰ Vid. Nota n° 2.

mismo y aún pocos días después un *Te Deum* en la Catedral. Ello sin tener en cuenta los numerosos actos celebrados en muchas iglesias de Palma del mismo carácter.

D. Bernardo Nadal y Crespi muere el 12 de diciembre de 1818. Su muerte fue sinceramente lamentada por la sociedad mallorquina en su mayor parte. Se le dedicaron honrosas pompas fúnebres a las que siguieron homenajes en favor de su persona y obra¹¹.

PERSONALIDAD DEL OBISPO NADAL

Su eminente figura puede ser evaluada desde tres ángulos diferentes que permiten apreciar todas las facetas de una obra. En este sentido vamos a enjuiciar su rica personalidad, su actuación como obispo y su intervención en la política.

Nadal era hombre de clara inteligencia y decidida voluntad. Desde niño y en circunstancias nada fáciles supo aprovechar las ocasiones que se le ofrecieron en cuanto al conocimiento de las ciencias eclesiásticas, ciencias profanas y el saber que tuvo a su alcance deparados por las circunstancias en que vivió. Poseedor de una sólida preparación científica era hombre versado en diversas ciencias (Aritmética, Álgebra, Geometría, Geografía, Cronología, Astronomía). Estaba muy formado en Teología, Sagradas Escrituras y Patrística en un grado sin duda más elevado que el de las ciencias antes mencionadas. El dominio de varias lenguas completaba su formación.

Por otra parte, era hombre sencillo, afable y amigo de los pobres de cuyo mundo en efecto procedía. Ello le movió a ser su valedor y a defender su causa lo cual le acarreó una cierta indisposición con la nobleza al acelerar el intento de una evolución de las estructuras sociales en pro de una sociedad más igualitaria¹². Fue pródigo en limosnas y soportó con paciencia las desatenciones que con él tuvieron los poderosos, pero siempre vindicando la figura del pobre. En este sentido fue un notable pro-

¹¹ Vid. Duran Pastor, M.: *"Un bisbe solleric que fou Diputat a los Corts de Cádiz"*. Palma 1986. Ajunt. de Palma nº 13 Imp. Soler.

¹² En este sentido es curiosa la siguiente anécdota: En cierta ocasión en un convite al que asistían nobles enemistados con él por su actuación liberal e igualitaria hizo servir en la mesa dos pollos debidamente condimentados. Trinchó el primero burdamente y dejó los huesos en un primer plato; luego procedió con esmero a trincar el segundo pollo y lo hizo servir en el segundo plato. Se preguntó al Obispo el significado de tal ceremonia y éste preguntó a los comensales cual de los dos pollos les había gustado más. Se le contestó que no se había notado diferencia alguna. El Obispo contestó que el primer pollo había sido cortado "a lo moliner" y el segundo "a lo aristócrata". Archivo Durán Pastor: Sobre: Papeles sueltos.

tector del desamparado¹³. Sus atenciones a las obras de beneficencia fueron muchas y cuantiosas¹⁴. Es admirable su paciencia y en este aspecto es de señalar cómo soportó en sus últimos años la preponderancia absolutista.

Al frente de la diócesis Nadal realizó una obra de veras encomiable. Preocupado efectivamente por la pastoral a seguir en relación a sus diocesanos y conociendo perfectamente la realidad de los estratos más humildes de la sociedad, bien por su origen en su villa natal de Sóller, bien por sus seis años en que rigió la "*vicaría in capite*" de Mancor entonces recién constituida¹⁵ atendió estos y otros extremos con la mayor solicitud.

En esta línea tienen especial valor sus Edictos pastorales publicados el primer domingo de cada cuaresma y concretamente en el de 1809 instó a los mallorquines a hacer uso adecuado del voto según su conciencia; en algunos recuerda la obligación del pago de los impuestos emanados del gobierno de la nación (edictos de 1809 y 1810 que corresponden a momentos críticos de la guerra).

Igual puede decirse de sus cartas y otros documentos pastorales. La Carta de diciembre de 1814 demuestra una preocupación por las almas que puede parecer incluso exagerada. Minimiza tanto la atención que deben prestar los párrocos a sus feligreses que casi resulta difícil de hermanar este celo con el talante liberal que por su formación tenía. En parte puede esto entenderse porque la promoción del hombre que siempre cuidó obedecía tal vez más a los criterios del Despotismo Ilustrado que al ejercicio pleno de la voluntad en el hombre surgido por el triunfo de las ideas liberales¹⁶.

Complementa este cuidado la minuciosidad de la Visita Pastoral por él realizada en 1796 cuyas actas demuestran cómo inspeccionaba la vida y la situación de cada parroquia¹⁷. El cuidado por sus feligreses se hizo patente en la creación de las "*vicarías in capite*". Se crearon las de

¹³ Otra anécdota representativa: En cierta ocasión estando el Obispo en Cádiz un diputado absolutista pintó en una mampara que daba acceso al Congreso un asno cargado de harina y un payés que lo conducía con la mano izquierda. Ello produjo hilaridad entre los compañeros del Obispo quien sin inmutarse manifestó que el dibujo estaba incompleto. Cogiendo, entonces, un lápiz pintó un látigo en la mano derecha del molinero y dijo: "Ahora este dibujo representa una verdad".

Probablemente quiso indicar que el que cargaba con el peso de la carga (el asno) significaba el trabajador pobre y el molinero con el látigo el señor. (El padre del Obispo tenía un molino en Sóller). Archivo Durán Pastor: Sobre: Papeles sueltos.

¹⁴ Vid. Duran Pastor, M.: Ob. cit.

¹⁵ Miguel de los Santos Oliver en su obra citada en la nota 4 confunde este dato señalando erróneamente la ciudad de Manacor en vez de Mancor.

¹⁶ Vid. la Carta citada en la nota 2 y además: Edicto General de 1816 en *Diario Balear* del 25 y 26 de febrero de este año y de 1818 (*Diario Balear* del 9-II-1818).

¹⁷ Vid. *Visita Pastoral del Obispo Bernardo Nadal y Crespi*. Archivo Diocesano de Mallorca.

Biniali, Biniamar, Galilea, Orient, Pina, Randa y Ses Salines. Cuidado especial prestó a la educación (ver Ap. anterior).

Por último, se ha de considerar su actuación política. Teniendo en cuenta las notas distintivas de su personalidad y el ideal humanitario del que siempre hizo gala se explica perfectamente su intervención en la esfera civil del poder. Examinemos con cierto detalle esta cuestión.

El ideal religioso le obligaba a traducir su fe en obras dirigidas al desarrollo del hombre y cuya realidad social bien conocía. Además su formación en los años que residió en Madrid decantó su simpatía hacia el liberalismo. Esto le indispuso con los elementos conservadores celosos defensores de sus privilegios particularmente concentrados en buena parte de la nobleza de Mallorca con la que tuvo actitudes a veces encontradas.

Esta realidad con el correr de los años originó situaciones de tensión sobre todo a partir de 1813 ya que la supresión del Santo Oficio significó en parte el inicio de un proceso de ruptura, incrementado después con la reposición de Fernando VII como rey absoluto. Nadal había mantenido una actitud compleja en la situación creada. Consideremos este proceso con cierta detención. El Obispo adopta las siguientes posturas:

– Oposición firme y aun exaltada frente a los invasores franceses (Proclama de 1808) en la que hace gala de expresiones muy duras: "*¿Sufriréis que una detestable mano extranjera os arrebatte á vuestro legítimo Soberano? ¿Permitiréis que por las legiones de un monstruo tan horrendo sean saqueados los templos, mofada y escarnecida nuestra Religión Sacrosanta? ¿Esperaréis a que opriman este precioso reyno unas tropas cuya divisa es el horror la exterminación y la ferocidad?*"¹⁸

– Actitud ante la Constitución de 1812. Resulta, en verdad, curioso que no se conserve el informe solicitado por la Comisión de Cortes al Obispo de Mallorca. Esta Comisión solicitó en una circular del 24 de junio de 1809 una información sobre las Cortes. Concretamente las pidió a diez organismos de Baleares entre ellos los obispados de Mallorca, Menorca e Ibiza. De ellos sólo se tiene constancia de cuatro: El de la Junta de Mallorca, el del Ayuntamiento de Palma, el del Obispo de Menorca y el de la Universidad de Mallorca. De los restantes consta que fueron remitidos el de la Audiencia de Mallorca (aunque no ha aparecido) y el del Obispo de Ibiza que era "*un papel de tres folios sin extracto o inutil*"¹⁹; del resto no se halla noticia alguna. El del Obispo de Menorca²⁰ consta de 68 puntos seguidos de un extracto y constituye un documento con entidad, pues contesta ordenadamente el cuestionario enviado. Ofrece interés destacado la preocupación social que manifiesta y en esto sigue una línea parecida a la que el obispo Nadal mantenía en Mallorca.

¹⁸ Vid. Carta Pastoral citada en la nota 2.

¹⁹ Era Obispo de Ibiza D. Blas Jacobo Beltrán que ocupó la sede desde 1805 a 1815.

²⁰ Ocupaba el tal cargo D. Pedro A. Juano que gobernó la diócesis desde 1803 a 1814.

¿Qué razones pudo tener el Obispo Nadal para no remitir el informe solicitado si es cierto que no fue enviado, pues se ha de admitir la posibilidad de que se haya perdido? De entrada, no se puede pensar que Nadal permaneciera indiferente en esta cuestión o que por desidia no lo elaborase. Sabemos bien cómo vivió y entendió la problemática del gobierno político de España y buena prueba de ello lo constituye el *Discurso preliminar* al proyecto de constitución²¹ en el que vertió doctrina política y experiencias jurídicas en parte vividas y aprendidas desde el cargo de Presidente de la Comisión Constitucional de las Cortes. Entonces, ¿qué pudo suceder? En primer lugar cabe pensar que preparase y remitiese el informe a la Comisión de Cortes en 1809 o 1810 y que se hay perdido. Es posible que no lo llegara a redactar puesto que dejó sentir su influencia y sus ideas en el *Informe* remitido por la Junta Superior de Mallorca el 6 de septiembre de 1809 por el vocal notario el conocido Miguel de Victorica. Al parecer la Junta designó cinco vocales para proponer el *Informe* que debía ser remitido "*para que examinen detenidamente la materia y propongan los pensamientos útiles que se les ocurriesen, sin perjuicio de que los demás vocales se dediquen al examen de este asunto y propongan también sus ideas*"²². Se ignoran sus nombres, si bien la *Representación* enviada iba firmada por el Conde de Ayamans, el Marqués de la Bastida, Thomás de Escalante y Miguel de Victorica. Es posible que éstos integran la Comisión citada y hasta que el quinto miembro fuera el obispo Nadal, pero no deja de ser una simple suposición. No obstante, hay que señalar que en este *Informe* de la Junta Superior de Mallorca el punto tratado con mayor detenimiento es el referente a la Instrucción Pública al que se dedican los artículos que van del 109 al 156 de los ciento sesenta y ocho de que consta²³ y conocida es la atención que prestó el Obispo Nadal a esta cuestión, por lo cual parece lógico inferir que su conocimiento acerca de la misma se dejó sentir en la Junta de una forma u otra.

– Adhesión inquebrantable a Fernando VII: "*nuestro adorado Rey y Señor*", "*su real Corona por tantos títulos merecida*" "*cuyo denodado brio (el del Rey) está ya recreando al suelo español con las mas dulces esperanzas*"²⁴ que en ocasiones posteriores —como en seguida se verá— se acercan a una adulación tan baja que no parecen ser obra del propio Nadal.

– Actitud en relación a Fernando VII durante el período absolutista que a Nadal le correspondió vivir: 1814-1818. Dos documentos de Nadal

²¹ Vid. *Discurso preliminar leído en las Cortes al presentar la comisión de Constitución el proyecto de ella*. Palma 1813.

²² Vid. *Cortes de Cádiz. Informes Oficiales sobre Cortes. Baleares*. Estudio preliminar y notas por Federico Suárez. Ediciones Universitarias de Navarra. Pamplona 1967. pag. 109 y sig.

²³ Vid. Ob. cit. en la nota anterior. Pag. 107 y sig.

²⁴ Vid. *Diario de Mallorca* n° 201 del 7-IX-1814 y el del 5-XII-1814.

son en este sentido muy significativos, puen acentúan un servilismo notable ante el monarca: el Edicto Pastoral de 1814 y la Carta Pastoral del mismo año. Ambos documentos contienen elogios desmesurados: "*Nuestro Adorado Rey*", "*Rey lleno de justicia, de generosidad y de clemencia*"²⁵ y lo que es más grave y acaso más difícil de comprender al régimen absoluto que el monarca protagonizaba. Vale bien la pena de consultar algunos textos (Ver Doc. 1) en los que declaradamente se presenta como un elemento de carácter casi policial al servicio del absolutismo. Hay que considerar cómo el Obispo se pone al servicio del mantenimiento de esta situación política de una forma no sólo injustificable para un hombre que había ostentado una mentalidad liberal sino incluso inverosímil. Así conmina a que el clero no mire con indiferencia las reuniones de personas sospechosas, o la expresión de opciones contrarias a la Religión y al Rey, la comunicación de conductas personales dudosas al Obispo e incluso a la conveniencia de utilizar el púlpito las conversaciones familiares y hasta las instrucciones en los confesionarios para la defensa de la Religión, de Fernando VII y un sabio gobierno: "la conservación y tranquilidad del Estado y la más sana moral". (Ver Documento 1).

¿Cómo se pueden justificar o tan siquiera explicar tales expresiones en boca de un defensor de las libertades como era el Obispo Nadal?

Las primeras explicaciones referidas a un cambio de mentalidad no parecen estar de acuerdo con los hechos reales, pues resulta difícil admitir que un hombre de su inteligencia y valer renunciara a toda una ideología que había sido eje de su vida y el ideal al que sirvió tenazmente con su esfuerzo y constante dedicación.

Otra reflexión surge de seguida y se cifra en pensar que al ver ciertos estragos producidos por la implantación del régimen liberal —en el orden ideológico²⁶ o las tensiones originadas política y socialmente entre la población durante los años de gobierno liberal— le hicieran ser más comedido en la defensa de estos ideales.

Sin embargo, en nuestra opinión la causa que podría explicar, pero no justificar estas expresiones y actitudes ha de buscarse en la habilidad política y diplomática que demostró en muchas ocasiones. El bandazo político que supuso la implantación del régimen absoluto en mayo de 1814 obliga a Nadal a demostrar un apoyo incondicional a Fernando VII y al régimen que éste encarna en el año citado. La situación se hizo muy comprometida para Nadal, pues los elementos absolutistas de Mallorca recordaban todas las intervenciones políticas en favor de la causa liberal que hizo el Obispo. Además un elemento caracterizado por su autoritaris-

²⁵ Vid. Carta Pastoral citada en la nota 2.

²⁶ Recuérdese como renovó la condena de ciertas obras enciclopedistas. Vid. *Seminario Cristiano Político* nº 89 del 31-III-1814.

mo y su adhesión oportunista al absolutismo ocupaba la Capitanía General de Mallorca y a buscar su benevolencia o cuando menos su neutralidad es muy posible que se dirigieran las palabras del Obispo en el Edicto Pastoral citado, al conminar a los párrocos que comuniquen al Obispo las actividades sospechosas para el régimen absolutista a fin de que "*podamos implorar la protección y auxilio de nuestro dignísimo Capitán General Marqués de Coupigny de cuyo zelo por la Religión y bien del Estado y de su asendrado patriotismo y distinguido afecto al mejor de los Monarcas Fernando VII estamos plenamente asegurados y satisfechos*". (Ver Doc. 1). También cabe pensar que esta política le fuera impuesta por el proceder autoritario del poder civil y Nadal no tuviera otro camino que adoptar una postura contundente acorde con el absolutismo.

LOS ELOGIOS AL OBISPO NADAL

La conmoción que produjo la muerte del Obispo y el impacto que ello supuso en la sociedad mallorquina se evidenció en una serie de escritos aparecidos en la prensa coetánea y en otras publicaciones. Sus admiradores —que eran muchos— le dedicaron públicas alabanzas generalmente expresadas en forma poética. La relación por nosotros elaborada comprende los siguientes escritos:

1. *Elogio histórico del Ilustrísimo y Reverendísimo Señor D. Bernardo Nadal y Crespí Obispo de Mallorca, Socio de mérito de la Real Sociedad Económica de Amigos del País, leído en la Junta ordinaria que celebró el día 2 de Enero de 1819*. Su autor fue el canónigo D. Juan Muntaner y García que había sido el vicario general del Obispo fallecido²⁷.

2. *Adición al elogio Histórico del ilustrísimo señor D. Bernardo Nadal y Crespí Obispo de Mallorca*. Su autor fue el Dr. D. Antonio Oliver y Nadal, abogado de los Reales Consejos Era sobrino del Obispo y durante muchos años fue su secretario de cámara. 24 de febrero de 1819²⁸.

3. Poesía *Clarísimo viro Bernardo Nadalio Balearico Majoricensis Ecclesiae Dignissimo Episcopo Epitaphium*. Fue publicada en el *Diario Balear* del 2 de enero de 1819.

4. *Soneto que en obsequio del Ilmo. Sr. D. Bernardo Nadal y Crespí dignísimo obispo de Mallorca que acaba de fallecer da a luz su amigo Nicolas Campaner Decano de la Audiencia del mismo Reino*. *Diario Balear* del 16 de diciembre de 1818. n.º 349.

5. *Soneto: Epitafio. Al Ilmo. Sr. D. Bernardo Nadal y Crespí Obispo que fue de esta Diocesi*. (*Diario Balear* 18 de diciembre de 1818. N.º 351).

²⁷ Vid. *Suplemento al Semanario Económico de la Real Sociedad Económica de Amigos del País*, Fecha: 16-I-1819.

²⁸ Imp. de Buenaventura Villalonga. 6 pág. en 8.º.

6. *Soneto Dedicado al Ilmo. Sr. Obispo de Mallorca por un Militar conocido de su Ilma. (Diario Balear 21 de diciembre de 1818. Nº 355).*

Los tres sonetos constituyen con el *Epitaphium clarissimo viro...*, del que se publicó una traducción en el mismo Diario el 9 de enero de 1819, simples poesías a su persona con alguna alusión a su obra en el *Epitaphium*. Las alabanzas más importantes están contenidas en el "*Elogio histórico...*" pronunciado en la Junta de la Real Sociedad Económica de Amigos del País. Se trata de una biografía en la que no se escatiman alabanzas de toda clase usando a menudo términos casi adulatorios. Destaquemos en un análisis los principales encomios:

– En cuanto a su formación: Afirma que destacó en sus estudios en la Universidad de Mallorca: "*Se diría que no era aquel un mozo lanpiño de 18 años, sino uno de los mas aventajados alumnos del Liceo, un profesor maduro en edad y experiencia, el que desplegaba el artificio del castizo silojismo, y descubría las falacias del sofisma; el que manifestaba los arcanos de la Física y hacía perceptible esta cadena de los seres compuesta de una infinita muchedumbre de eslabones desde el más pequeño grano de arena, hasta la misma divinidad; el que proponía reglas más constantes de la Ética, y reducía esta a un cuerpo armonico de verdades*". (Pág. 2).

En lo que respecta a sus estudios de Teología: "*Profundizó en las santas y divinas Escrituras, penetró las sentencias de los Padres de la Iglesia volvió y revolió los sagrados Espositores*" (Pág. 2).

Su labor en la oficina de Interpretación²⁹ y su habilidad literaria son juzgadas así: "*¡Qué profundo conocimiento en tan prodijiosa variedad de materias! ¡qué pureza en el lenguaje! ¡qué claridad, que donayre!*" (pág. 4) "*Adornaba su espíritu una erudición vasta y exquisita en las ciencias sagradas, en las civiles, en la historia, en la ciencia del gobierno, en la económica, en las bellas letras. Adornaba su pluma una limpieza y hermosura, que ha tenido, tiene y en adelante tendrá muy pocos imitadores*". (pág. 4).

Se encomia su labor caritativa en estos términos:

"*A unos dirigía en sus solicitudes; á otros roboraba en su desaliento; á éstos iluminaba en sus dudas; á estotros facilitaba los medios de consecución. De todos era el amigo, el padre, el consuelo; pero sobre manera lo fué siempre de sus amados paisanos, los mallorquines*". (Pág. 6).

Elogia también su colaboración a la causa de Fernando VII, sus dotes (pág. 10), su celo (pág. 11), su humildad y acción limosnera (pág. 12), sus

²⁹ La Secretaría de Interpretación trataba cuestiones referentes a asuntos eclesiásticos y políticos siendo necesario traducir al castellano documentos escritos en latín, italiano, francés, inglés o portugués. Nadal trabajó en ella después que no le fuera concedida la capellanía de la Iglesia de San Isidro el Real de Madrid donde "*habla, arguye, confuta, defiende, vence y gana la palma*". (*Elogio histórico...* pag. 3).

obras sociales (pág. 17) y mil cualidades más y siempre en unos términos exagerados que es necesario leer para adquirir cabal idea de la absurda e inverosímil actuación del obispo.

En consecuencia queda claro que el autor no se quedó remiso en elogios y aun partiendo de la base de que correspondieran a una realidad se descubre en ellos un excesivo encumbramiento de su persona que raya efectivamente con la adulación.

La *Adición el Elogio Histórico* ya antes mencionada y aparecida en la prensa el 24 de febrero de 1819 vino a acentuar más las alabanzas —si cabe— al obispo Nadal. En este sentido destacó las dotes de superdotado cuando niño. Dice así: "*Tenía la costumbre de pasar la mayor parte de la noche sin dormir, empleando en el estudio las horas destinadas al descanso*" (pág. 1-2). Se le atribuye saber y entender a fondo hasta diez lenguas (pág. 2). Hace especial hincapié en las ayudas que prestó al Gobierno en la lucha contra los franceses, en sus manifestaciones en favor de Fernando VII, sobresaliendo los Edictos Generales que se publicaban cada primer domingo de cuaresma. Concretaba la obligación de contribuir todos los súbditos del Rey "*a pagar exactamente y con prontitud todos los derechos, tributos y demás contribuciones que S.M. tenga a bien exigir de nosotros*" (Pág. 2). El 4 de junio de 1808 el Obispo publicó una *Proclama* de adhesión a la lucha contra los franceses y de vindicación de la figura de Fernando VII en términos de encendido amor patriótico y con frases muy entusiastas: "*Al arma pues, amados paisanos míos, al arma; alistaos á porfía a la defensa de vuestra Religión y de vuestras familias; revestíos de valor marcial el mas ardiente; en suma acreditad que sois mallorquines, y sacrificad vuestras personas a la honra de Dios y a la salud de la patria. Sacerdotes del Altísimo, dirigid al Santo de los santos vuestros votos a favor de la buena causa. Ministros inferiores, no os estorben la Prima Tonsura ni los Órdenes Menores para tomas las armas. Pongamos todos a la disposición del Gobierno nuestros bienes, caudales y alhajas*".

Las otras poesías dedicadas a su memoria no regatean alabanzas extraordinarias a su valer, preparación y dotes de gobierno. Las expresiones son aquí también muy curiosas:

"*Hic tumulatus existit eloquentiae parens modernus Cicero*"³⁰.

Los versos de los sonetos insisten en toda clase de virtudes y cualidades que adornaban al Obispo y son de baja calidad literaria. El mejor empieza así: "*Yace dormido en el eterno sueño*"³¹.

Todas estas expresiones de dolor y sentida admiración por el obispo fallecido molestaron por su carácter triunfalista a las personas de ideolo-

³⁰ Vid. *Epitahium*... Las notas que llevan la poesía contienen invectivas dirigidas a las críticas hechas al Obispo Nadal.

³¹ Es el soneto que indicamos con el nº5 y que fue publicado el 18-XII-1818 en el *Diario Balear*.

gía política opuesta a la de Nadal. Situadas éstas en una estructura socioeconómica alta no vieron con buenos ojos las medidas humanitarias y de promoción social nacidas de una forma de pensar que juzgaban surgida del progresismo liberal y que en realidad obedecía al profundo sentir evangélico del obispo. Las críticas sin duda menudearon y en algunas de ellas aunque se censuran aspectos concretos de la obra del Obispo, los ataques más directos se dirigen a los panegiristas de Nadal, quien precisamente por ser actor destacado de la historia de Mallorca de aquellos tumultuosos años provocó la oleada de críticas que adoptaron formas concretas en los anti-elogios.

LOS ANTI-ELOGIOS AL OBISPO NADAL

La actitud crítica que se manifestó en algunas personas en contra del Obispo D. Bernardo Nadal y Crespi tuvieron una manifestación verbal que se conoce por el mismo texto de los *Elogios* dedicados a su figura y otras por notas a pie de página en las que se alude directamente a ellas. En conjunto parece que los defensores del Obispo intentan demostrar sin ambage alguno que tales críticas carecen de fundamento serio.

Al conocerse ahora la existencia de unos manuscritos elaborados en forma de anti-elogios cambia un tanto la situación, pues se percibe que la crítica fue más intensa y que no se limitó a simples murmuraciones ya que tales escritos circularon entre diversos miembros de la sociedad palmesana, singularmente en aquellos círculos que se mantuvieron reacios a aceptar las medidas de buen gobierno y de reformas del Obispo Nadal.

Los escritos en cuestión son tres y uno de ellos contiene una especie de borrador o acaso copia del mismo en cualquier caso no concluida. Están escritos en una grafía propia de la época que a veces presenta dificultades para una correcta transcripción.

Son frecuentes las faltas de ortografía aun contando que en aquellos años no se halla fijada. El sistema de puntuación es muy defectuoso y con frecuentes confusiones entre la coma y el punto lo que hace a veces difícil averiguar el sentido. También aparecen términos que evidencian en el autor una cultura elemental con pretensiones a veces petulantes. Examinemos tales escritos señalando sus características:

1. *"Apéndice al elogio que publicó la Real Sociedad económica Mallorquina de Amigos del País del Ilmo. y Reverendísimo Sr. Dn. Bernardo Nadal y Crespi Obispo de Mallorca Socio de Merito"*. (Ver Doc. 2).

Tiene una extensión de diez páginas escritas en 4º. El autor parece ser hombre adicto a las ideas del Antiguo Régimen al que designa como *"el sabio Gobierno antiguo de Mallorca"* (pág. 9) y debía tener trato relativamente frecuente con el Obispo pues dice *"siempre me ha causado admiración el no haberle visto usar ninguno de los idiomas citados en conversación familiar"* (pág. 5). Poseía cierta cultura; alude *"a las vidas*

de los hombres Iltres. de Plutarco" (pág. 2); en otro lugar: "la frase de los Tulios y Salustios, de Granadas y Leones" (Fray Luis de Granada y Fr. Luis de León) (pág. 5).

Conocía, por otra parte, personas importantes de la época —el Marqués de Bellpuig, "nuestro Inmortal Cardenal Despuig" y D. Bernardo Contestí³² y llama la atención al conocimiento de los hechos concretos de la actividad del Obispo Nadal que parece conocer bien.

2. "Apendice al Elogio que publicó la Real Sociedad Economica Mallorquina de Amigos del Pais del Ilmo. y Revmo. Sr. Dn. Bernardo Nadal y Crespi Obispo de Mallorca Socio de merito".

Es una copia mejor que un borrador del escrito anterior. Está incompleto y llega solamente hasta el principio de la página tres del texto completo que conocemos.

3. "Elogio al Autor del Epitafio dedicado al Ilmo. Sr. Obispo por la traducción en castellano, que han dado al Público de Mallorca en el Diario Balear el Sábado 9 de enero para la más fácil inteligencia de todos que no todos estan versados en la lengua latina". (Ver Doc. 3).

Comprende una extensión de siete páginas en 4º.

Está escrito o copiado por la misma persona que realizó idéntica labor con el documento señalado con el número 2. Aunque su autor parece conocer algo la cultura del mundo clásico incurre en graves faltas ortográficas (creher por creer) y por una expresión usada parece versado en el buen decir literario —alusión al solecismo— (pág. 2). Sin embargo, la crítica manifiesta se hace en términos no demasiado correctos e incluso poco respetuosos para el difunto. Los juicios severos van dirigidos a las afirmaciones hechas en las notas que el *Epitaphium* lleva insertas a pie de página y del que pretende ser una réplica con asertos cercanos a la riduculez.

4. Escrito intitulado que empieza con los términos siguientes: "Valgame Dios que inportunos y molestos...". Tampoco conocemos su autor que incurre en faltas ortográficas del mismo tenor que las del escrito anterior. Su extensión es de cuatro páginas en 4º con expresión y estilo muy deficientes siendo la grafía igual o parecida a la usada en los escritos antes comentados. Minusvalora la figura del Obispo en términos ofensivos y ataca al autor de la "Adición al Elogio histórico..." cuyo texto es calificado como "otro pegote mas para olvidar mas pronto su memoria" (pág. 1). (Ver Doc. 4).

³² El cardenal Despuig es una figura conocida. El Marqués de Bellpuig destacó en la política de aquellos años y fue miembro de la Junta de Guerra. D. Bernardo Contestí y Bennàsser nació en Palma en 1742 y murió en Marratxí en 1811. Fue jurista y político y miembro fundador de la Real Sociedad Económica de Amigos del País. Ocupó el cargo de Síndico Personero del Ayuntamiento de Palma y formó parte de la Junta Suprema Gubernativa del Reino de Mallorca en la Guerra de la Independencia. Escribió sobre temas de promoción agraria.

CONTENIDO DE LOS ANTI-ELOGIOS AL OBISPO NADAL

La observación atenta de lo afirmado en estos documentos afecta a la persona del Obispo Nadal en dos aspectos peyorativos: uno referido al hombre del que no valoran debidamente su inteligencia, dotes de gobierno y formación. Otro tocante a su obra que juzgan desacertada o enaltecida en extremo por los autores de los elogios.

En efecto, se vitupera al Obispo precisamente por las exageraciones atribuídas a su origen e infancia:

– Se critican las referencias a la pretendida nobleza de sus apellidos: "*porque en las antigüedad se hallan ennoblecidos*" (Pág. 4)³³.

– Se censura el uso de frases relativas al mundo clásico cuando era niño (Ver Doc. 2 pág. 5).

– Se burla de lo afirmado en la *Adición al Elogio histórico*, donde se indica la exagerada afición al estudio que caracterizó su infancia lo mismo que las ciencias que entonces ya conocía.

Otras cuestiones son objeto de fuertes críticas. En primer lugar el dominio de diversas lenguas que se le atribuye en los Elogios. Los Anti-elogios son en este punto tajantes: en el Doc. 2 se dice que, aunque se le reconozca el dominio del latín, italiano, francés, inglés y portugués nunca se le oyó pronunciar palabra alguna en estas lenguas en presencia de personas nativas de los países donde se hablan estos idiomas. En el Doc. 3 (pág. 5) se es más preciso y explícito en este detalle. Después se le niegan claramente sus dotes oratorias (Doc. 3 pág. 4) que juzgan ser del mismo tenor de las que tenían sus antecesores los obispos Guerra y Rubio Benedicto.

Se reprueba además "*su adulación*" ante los personajes importantes que rigieron los destinos de España, sobre todo Godoy (Doc. 2 pág. 6 y Doc. 4 pág. 3). En este caso concreto la crítica es muy dura como puede comprobarse en el primero de los documentos citados. Incluso se le acusó de haber entregado al gobierno de la nación importantes cantidades: "*En Mallorca se sabe en que gasto buenas sumas de dinero, otras que no se sabe las daría ocultas al gobierno.*" (Ver Doc. 4 pág. 2)³⁴.

También hirió la susceptibilidad de algunos mallorquines los homenajes que se le tributaron al ocurrir su muerte cuando otros mallorquines ilustres por conceptos varios eran dignos de ser recordados –según el autor– tanto o más que el Obispo Nadal y apenas lo fueron (Ver nota 32);

³³ Ignoramos si el Obispo Nadal hizo alusión alguna a los posibles orígenes de su nobleza. Si, en cambio, hay testimonios acerca del humilde origen de su familia. (Vid. Archivo Durán Pastor. Sobre: Papeles sueltos.

³⁴ Esto parece corresponder a las sumas entregadas al Gobierno de la Nación para sufragar los enormes gastos ocasionados por la Guerra de la Independencia.

lo cual aunque sea muy digno no deja de ser una opinión particular que en nada lastima la honra que otros mallorquines pudieran merecer. (Ver Docs. 2 y 4).

Respecto a hechos concretos se reduce su importancia aun dentro del orden político e incluso en el puro liberalismo (Ver. Doc. 3 pág. 6) aunque siempre se le reconocen las dotes con las que atendió al gobierno de la diócesis (Ver Doc. 2 pág. 8).

En relación a las limosnas que ciertamente fueron cuantiosas se le achaca el haber olvidado instituciones importantes en Mallorca como "el Hospital, la piedad, huérfanos y otros establecimientos píos" (Doc. 2 pág. 8). En otras ocasiones las considera de poca relevancia: dotes a religiosas, ayuda a la fábrica de la Catedral, y a otras instituciones como el colegio de Náutica y el lazareto de Sóller (Ver Doc. 2 pág. 7). En cuanto a las limosnas de las que se hace mención en los Elogios y que fueron efectuadas en Cádiz, extraña el autor no ver en la prensa de aquella ciudad relación alguna de tales generosidades³⁵. También se le censura el proteger la fundación del Colegio de la Pureza dedicado a la educación de niñas cuando existían otras fundaciones en penosa situación económica lo que no les permitía desarrollar su cometido. (Ver Doc. 2 pág. 9).

Tampoco se aprueba o no se observa una congruencia en la renovación de las condenas de determinadas obras que ya había censurado el Tribunal del Santo Oficio por su carácter enciclopedista y como portadoras de ideas peligrosas para la ortodoxia católica y la política de tolerancia (que sí censura) "*que no dejó de ocasionar bastantes desórdenes en varias comunidades seculares*" (Ver Doc. 2 pág. 8). La poca atención material que prestó hacia otros prelados refugiados en Mallorca ("*lejos de ser su casa episcopal la que les acogió, ni tampoco se dinó de visitarles ni ofrecerles un vaso de agua*") (Ver Doc. 2 pág. 8)³⁶.

Finalmente hay que indicar que uno de los Anti-elogios es poco reverente al hacer comentarios de mal gusto acerca del cadáver del Obispo y del tratamiento que se le aplicó (Ver. Doc. 3 pág. 3). Más indulgentes se muestran el resto de los Anti-elogios aunque en uno de ellos se cierra el capítulo de críticas con un frío juicio acerca del prelado difunto. (Ver Doc. 4).

³⁵ Acaso el carácter de estas ayudas aconsejó conservar el anonimato.

³⁶ Se puede conjeturar que no compartiendo el Obispo Nadal su ideología conservadora redujera al mínimo sus relaciones con ellos.

VALORACIÓN FINAL

El Obispo Nadal y Crespi se nos presenta en la historia como una figura controvertida como lo atestiguan bien las apologías de su persona y obra a la vez que las críticas que se le formularon. En definitiva y a través de la visión de conjunto que ofrece su biografía parece posible elaborar un juicio sereno acerca de su rica personalidad.

Nadal fue hombre de inteligencia clara y cultivada y buen poseedor de una cultura nada común en la que había acaso alguna deficiencia parcial. Tuvo una decidida vocación política que puso al servicio de su Patria y de la Iglesia por el camino que él juzgó más idóneo y acorde con su ideal. Conocedor de la realidad social de su época desplegó una política de promoción humanitaria notable y además en campos muy diversos.

Su actuación provoca una crítica que ataca aspectos secundarios de su persona y obra a la vez que silencia realidades y actos de gobierno de veras importantes realizados en el ámbito político nacional y aun en el simplemente religioso y local. Incluso su forma de proceder en circunstancias delicadas como ocurrió en los últimos años de su vida al ejercer Fernando VII su poder absoluto. Sus hechos congruentes con su ideal le enfrentaron con personas y acaso estamentos que no entendieron su obra llevada a cabo en una línea ideológica que no correspondía a la de ellos y en la que el protagonismo alcanzado por el Obispo intemperó sus formas de pensar que no compartían las reformas liberales que él patrocinó. Su obra, sin embargo, es un reflejo de la vocación religiosa que vivió y a la que permaneció fiel hasta su muerte.

APENDICE DE DOCUMENTOS

Notas explicativas:

– Los documentos se han transcrito fielmente conservando la grafía original y las faltas frecuentes de puntuación.

– Cuando un término aparece escrito sobre otras palabras en el original, en la transcripción va entre paréntesis.

– Si la transcripción no ha sido posible se indica con un espacio en blanco que va entre paréntesis.

– A menudo términos aparecen tachados en el original. Entonces se indica en una nota inserta a pie de página.

– En los documentos 2, 3 y 4, la transcripción que corresponde a cada página del original acaba con el signo //.

DOCUMENTO 1

"Algunos pocos de sus individuos alrededor de los verdaderos principios de que deben estar asumidos, así los profesores de nuestra religión Sacrosanta, como tambien los amantes de nuestro Augusto Soberano, son suficientes como se ha visto en esta Isla, para introducir en el mismo pueblo el desorden y el trastorno y excitar el resentimiento de los más que han seguido y sostenido con teson la buena causa".

"Estos mismos no les permitirá (su misma heroicidad) mirar con indiferencia la reunión de personas sospechosas, sin oír con disimulo proposiciones o discursos contrarios a la Sta. Religión y á los derechos y persona de nuestro amado y virtuoso Monarca..."

"No podemos pues menos de provocar el oficio y la ilustrada caridad de todos ellos, y señaladamente de los Curas Párrocos y de los superiores de las Comunidades Religiosas a que observen con la mayor vigilancia y por los medios y conductos posibles decorosos, y prudentes la conducta de sus subditos: la opinión y el espíritu publico de sus pueblos y monasterios (del qual nos daran, al menos cada ocho dias, aviso de palabra o por escrito:) los libros y papeles o manuscritos que lleguen à ellos de dentro ò fuera del reyno: las juntas o reuniones de personas, sean de la clase y condicion que fuesen: lo que en ellas se tratare: las doctrinas, máximas o expresiones que vertiere cualquier predicador en el publico..."

" A la menor cosa que en todo ó en parte de lo dicho advierten contrario, ó poco favorable a la Religión, a la soberania e independenciam de nuestro adorado Fernando VII: a su gobierno: á la tranquilidad del Estado: á la sana moral; y a la publica honestidad y decencia en los trages y modo de vestir, excitarán los Curas parrocos dos cosas. primera, darnos inmediatamente y con toda reserva parte de ello, a fin de que si no alcanzasen nuestras facultades de inmediato podamos implorar la protección y auxilio de nuestro dignísimo Capitan General Marques de Coupigny, de cuyo zelo por la Religión y bien del Estado y de su asendarado patriotismo y distinguido afecto al mejor de los Monarcas Fernando VII, estamos plenamente asegurados y satisfechos. Segunda: procurar en el púlpito, en el confesionario y en sus conversaciones familiares rectificar cualquier opinion poco conforme á nuestra Santa Religion, à la mencionada soberania e independenciam de Fernando VII, á la subordinacion y sabio respeto a su sabio gobierno, a la conservacion y tranquilidad del Estado, y la mas sana moral".

Fuente: *Diario de Mallorca*, nº 201; págs. 1027-1030.
Edición del 7 de septiembre de 1814.
(Fragmentos)

DOCUMENTO 2

Apendice al elogio que publicó la Real Sociedad Economica Mallorquina de Amigos del País del Ilmo. y Reverendísimo Sr. D. Bernardo Nadal y Crespi Obispo de Mallorca socio de mérito.

Irresistible poder exercita en los hombres la preocupacion, y mas (formidable)¹, si la imaginacion acalorada de intereses particulares obra con todo el furor de la pasion, tanto las acciones cristianas como politicas están sujetas a este dominio, y desde los primeros siglos hasta nuestros dias no se supiera que con los effectos mismos de esta enfermedad mortal que tantos males, () a la iglesia y al estado; si bien el autor del elogio, para maior realce y prevenir à los lectores le añade el adjetivo de historia queriendose valer de aquellos rasgos comunes que se aplican à cualesquiera Santo, recomendado el varon elogiado en terminos² desproporcionados, que en lugar de exaltarlo lo humillan³ dan lugar //

enlos anales dela historia alas acciones comunes en particular (para esto es⁴ agregar⁵ a las vidas de los hombres Iltres de Plutarco digo (es) una solemne pedanteria afectada sin faltarle el vicio dela lisonja dela adulacion, en apreciar el verdadero merito, con otros dictados que omito recayendo esta justa crítica sobre un sujeto que tiene conocimientos y condecorado, tanto mas digno de reprehension (haver dado)⁶ a prensa y ala vista dequantos sobreviven al difunto acciones de que jamas tuvieron noticia como descubrirse en el cuepo⁷ de este Apendice en siguiendo todos los parrafos del elogio, si en Londres o en Pekien se recitava⁸ dirian los oyentes enuna y otra parte, grande hombre era el difunto, perdida irreparable la suya, pero puesto en las manos de los Mallorquines se alzarán de ombros y con un requiescat in pace cumpliran (el precepto con la caridad cristiana //

todas las Academias, Claustros, Cuerpos Politicos observan religiosamente el trasmitir ala posteridad la memoria deaquellos varones (del cuerpo) que por su virtud, ciencia, valor o acciones deven presentarse para modelo de los presentes y futuros y en esta parte asegura la sociedad mallorquina haver cumplido este sagrado dever ó sea lo más cierto haverlo empezado en la muerte del Ilmo. porque a la verdad murió un gran procer de Cataluña (que fue) Presidente muchos años de la sociedad sumo

¹ Debajo aparece tachada la palabra activo.

² Aparece tachada la palabra muy.

³ Aparece tachada la palabra pretenden.

⁴ Esta expresión aparece tachada.

⁵ Esta palabra lleva tachada la enclítica las.

⁶ Debajo aparece tachada la expresión: de mala prensa. El sentido de toda la expresión podría ser éste: de haver dado a la prensa.

⁷ Debe leerse, cuerpo.

⁸ Aparece tachada la palabra este.

bienhechor del cuerpo⁹, (y no) se hiciera la menor demostracion (ni) por escrito (ni de palabra), otro (tanto) sucedio con el Marques de Bellpuig y sus plumas continuavan silenciosas y que denuestro inmortal Cardenal Despuig que tanto dinero y trabajo le costaron la maior parte delos establecimientos, que hoy día conserva la sociedad, tampoco se acordaron deponer dos renglones (de)¹⁰ elogio, y el sabio y nunca bastante elogiado Dn. Bernardo Contestí que asus conocimientos desvelos y estudios (y rasgos) deve la isla y muy en particular la sociedad por adelantamientos //

que demostracion hizo, publica, ninguna, privada solo se con tales evidencias (son muy)¹¹ de borrarase los tres primeros renglones del elogio, para no dar en rostro a los lectores con unas equivocaciones tan (interesantes) substanciales que¹² dan fundamento á dudar de quanto dice (ensu)¹³ papel la sociedad.

Empezemos¹⁴ con el nacimeinto del Prelado quenada tengo que decir pero (mucho) que admirar quando veo que se haze merito de sus apellidos porque enla antiguedad se hallan ennoblecidos con hechos brillantes si en el Archivo de su familia esta consinada la descendencia de aquellos hasta el obispo no tiene duda que sera trama, pero si son artificiosas conjeturas fundadas solamente en ser el mismo apellido hay poco que fiar habiendo tantos en la ciudad y villas de la isla que tienen el mismo que no se sabe tengan parentesco con los descendientes nobles que aun en el día existen mucho es no ponerle entronque con la Ilma //

familia de Crespi deValldaura deValencia quando su Ilma. puso las mismas armas; es mas que irritante poner en boca deun muchacho que empieza las humanidades la frase delos Tulios de Salustios, de Granadas y Leones y no sera ponderacion mia asegurar que (la primera del idioma)¹⁵ español si no la (aprendio)¹⁶ con perfeccion hasta quese fijo en Madrid largo tiempo; callo y guardo silencio entodas sus funciones literarias y progresos que hizo en la corte, confesandose su merito (puro) de traductor fiel que desempeño en su oficina y seguramente no se puede negar el que el latin italiano frances ingles y portugues los poseia para vertirlo en¹⁷ buen castellano. lo que siempre me ha causado admiración del no haverle visto usar ninguno de los idiomas citados en conversacion familiar con estas naciones. Mallorca tiene el desconsuelo que las grandes obras que tradujo al castellano no solo no las tiene, sino que ni las ha visto. Y como en su largo Obispado //

⁹ Tachado: sin que

¹⁰ Tachado: en su

¹¹ Tachado: es

¹² Tachado: precisamente

¹³ Tachado: el

¹⁴ Tachado: la obra

¹⁵ Tachado: el puso

¹⁶ Tachado: supo

¹⁷ Tachado: español

jamás hablo una palabra en público (no es de admirar) que los rasgos de su elocuencia varían en opiniones y que no sea pecado mortal el entrar en desconfianza de su verdadero mérito; olvido el Autor del elogio de nombrarla entre las personas de otro carácter de la corte que le¹⁸ amaron aún Diego Godoy cuando era Príncipe de la Paz y Almirante de Castilla y¹⁹ su correspondencia (fue) tan fina y obsequiosa que a pesar de que en todo el año no celebraba más pontifical que el Jueves Santo, lo celebró un día entre año para dar gracias a Dios de la exaltación del Príncipe (de la Paz) (lo que)²⁰ descubre su arte y grande política de mundo de honrar a los Validos, aunque sean peores que el demonio; ciertamente que los importunos que no quería premiar le (—) daban para su gal y matías que usaba en las provisiones, en cuanto a méritos y servicios de la Iglesia no era muy delicado. el solo empeño de uno de sus tertulianos que los tenía escogidos y repartidos por horas, sobraba para premiar a los recomendados. quantos exemplares podría citar que no tienen guarismo //

de que repartía pero el haber mérito en un obispo de porque renta de tal qual dote que pago o para religiosa o casada no es asunto de tanta prodigalidad cuando ha hecho tan poco ruido que equivale a que sucedía raras veces; en los memorables diarios de Cádiz de aquellos tiempos no se hace memoria de la²¹ caridad del obispo de Mallorca²². en la fábrica de la Catedral ha (—) el obispo por su parte, pagando la suya el cabildo y me parece que esto no es un mérito superior. en 24 años de Prelado no es ningún exceso haber dado 200 libras a²³ y poco más o menos igual partida a las demás villas que menciona por una vez el colegio de Náutica y el lazareto de Soller se quedó en proyecto, y no realidad; no son pocos los socios fundadores de la sociedad económica que con cuantísimas rentas costearon varios premios algunos años. y haber gastado el obispo cien pesos cuando se repartían y no el día que sesado este bello instituto es poco (asunto) / /

una tolerancia que no dejó de ocasionar bastantes desórdenes en varias comunidades seculares y²⁴ no quiero detallar usando el mismo estilo de que se vale el orador del elogio; digo y confieso que tenía humildad y benevolencia en medio de su alto carácter de obispo, porque otras condecoraciones no las tuvo; con su cabildo, es cierto que no ocurrieron desavenencias públicas, él había manejado a su modo y²⁵ como ganar las elecciones

¹⁸ Tachado: consi

¹⁹ Tachado: y que

²⁰ Tachado: de que se

²¹ Tachado: liberalidad

²² Tachado: se crehe porque lo dice

²³ Parece decir Sineu

²⁴ Tachado: que

²⁵ Tachado: sabia

nes en quanto a limosnas, decian algunos que dava mucho pero²⁶ no al hospital, casa misericordia piedad, huérfanas en todos estos establecimientos pios era su Ilma. muy miserable y no queda monumento alguno de su generosidad; muy olvidados tenia el obispo los sagrados canones. cuando se refugiaron en Palma varios Prelados del continente y lejos de ser su Casa Episcopal la que les acogio, ni tampoco se digno de visitarles ni ofrecerles un vaso de agua, si para otra clase de gentes era Hospital no la considero una caridad bien entendida. yo no me espanto deque / /

los establecimientos publicos de enseñanza en las grandes ciudades tanto para hombres como mujeres²⁷ son necesarios. y assi se ve que el sabio Gobierno antiguo de Mallorca no descuydo de crearlos con suficiente dotacion en aquellos tiempos²⁸, pero por causas extraordinarias aunque todavia existen, es con suma decadencia por faltarles²⁹ lo necesario para su subsistencia: Su Ilma. tuvo el grande pensamiento de levantar una nueva Casa de educacion para niñas y gasto en ella crecidas sumas siendo estas obras muy costosas, el multiplicarlas suele ser causa infalible de su ruina, y si a la vista tenemos lo que sucede en la Crianza³⁰ no podemos esperar suceda otro tanto en la Casa de la pureza, quanto mejor hubiera sido reformar el primer establecimiento y aumentar su dotación que no haver emprendido lo que no se puede sostener. esto es quanto se me ofrece decir para mejor inteligencia del elogio funebre de su Ilma. respondiendo por maior á muchos de sus parrafos / /

con la claridad propia de mi caracter asegurando que lejos de querer ofender, la memoria del Prelado, todo mi empeño consiste en dar por ridiculo á su Autor por su sobrada afectacion y (el) entretejido desu locucion parto de su acalorado juicio en ciertas materias y en una adulacion que le domina y priva(ndo) á su Mecenaz de aquel merito que realmente tenia que a quedado ofuscado y confundido por (lo mucho)³¹ (que) á querido decir sin mas documentos que su palabra. hombres hay incorregibles y lo es sin duda el que tomo la pluma porque conlo que le sucedio en tiempo de su gobierno, havia muy sobrado para humillarse y detestar quanto le hizo aborrecible con sus Paisanos, lo peor que todavia resulta por la herida lo que no prueba su arrepentimiento. Dios nos de su verdadero conocimiento denuestras faltas para llorarlas, y el Ilmo. Nadal goze el descanso eterno. / /

Archivo Can Vivot: Manuscrito

²⁶ Tachado: lo que toca

²⁷ Tachado: es inevitable

²⁸ Hay un término tachado ilegible

²⁹ Tachado: lo mas preciso

³⁰ El Colegio de la Crianza fue fundado en 1510 por el canónigo D. Gregorio Genovard. Dedicado a la educación de hijas de la nobleza fue durante unos trescientos años el único centro de esta clase

³¹ Tachado: tantos como

DOCUMENTO 3

Elogio al autor del Epitafio dedicado al Ilmo. Snor. obispo por la traduccion en castellano que ha dado al Publico (mallorca) en el diario Balear el sabado 9 de en^o para la mas facil inteligencia de todos que no todos estan versados en la lengua latina.

Tenian su asiento las Musas en el Parnaso años pasados y de repente por medio de una revolucion que tambien llegaron los tiros denuestro Emisferio en la Cima de aquel monte pasaron emigrados, no sé de fijo, si sobre el Puig maior ò Galatzó y han sido tales las influencias poeticas que han comunicado por medio de inpetuosos vientos (a mis paisanos) que á nadie le cuesta trabajo escribir en verso latin, ò castellano y casi podemos asegurar llegará el tiempo deque alguno salga comparable a Virgilio,¹ porque en la eloquencia parece que el difunto Obispo competia con Ciceron; empieza el autor sin decirnos en romance lo que dicen las tres grandes letras iniciales. y por lo que presumo deve entenderse Deo, Optimo Maximo, pero era / /

menester explicarlo porque lo entendiera la gente ruda y no digan (—) algun solecismo, que quiere Vm. que le diga Sor. Traductor darnos una maña que sabe Vm. lo que² corresponde en mallorquin no es regalo apetecible y seguramente habra muchos ignorantes poco versados en el castellano que a la primera palabra hechen la Causa toda y digan este dulce (a su Padre) que para nosotros es muy duro. Quanto va que ha leído Vm. en el Viajero Universal entierros del Japon la China y tambien el Mogol y America³ que llevan quadrillas de llorones (dando golpes al pecho) y dura el llanto (y ceremonia) muchos dias. esto deponer una proposicion universal a todo caminante cualquier que seas es demasiado atrevimiento⁴ alomenos huviera Vm. eximido à los moros y judios (y solo convidar)⁵ a los Mallorquines beneficiados del Prelado difunto / /.

Mas que todo me ha gustado la verdad que Vm. gasta de que solo descansan los huesos porque de lacarne hicieron almongidas los facultativos, lo cierto es que para el Illmo. este es un elogio superior. me parece huviera sido mas oportuno (decir) que tampoco esta su espiritu ò su alma que es de presumir descansa en paz. los nueve renglones de la nota primera muy bien podia Vm. escucharla. sino es que alguno quiera ser martir despues de muerto. Y en mi concepto habra pocos golosos. hablemos sin rebozo. una concurrencia semejante no creo se halle escrita en quan-

¹ Tachado: como haviendolo tenido en la Oratoria.

² Tachado: val.

³ Tachado: Africa

⁴ Este término aparece tachado

⁵ Debajo de estas palabras aparece tachado lo siguiente: y havemos (? Vm. este convidado).

tos Epitafios contenga (?) la antigüedad y toda ella no es mas que ensuciarse en operaciones de Anatomia poco agradables ni à la vista ni al oido, con otras cosas muy mal producidas que por decencia callo; nada tengo que decir en cuanto //

a las limosnas que repartia, excusaban comentando sus buenas maneras; no me quadra el animoso y magnanimo, y la nota 3^a lo expresa mal, (aunque es) aunque⁶ cierto que recibia bien a (todos)⁷ (sus) grandes enemigos no los he conocido, y era imposible no haverlo oido en tantos años⁸ que duro su prelatura; Quanto sigue hasta proclamarlo Vm. Ciceron (—) (—) (—) (—). Y con que otras Oraciones, Homilias ó locuciones suyas (le) hare Vm la comparación con Tulio, es menester (haver perdido la memoria) aqui⁹, y decir lo primero que Vm reconoce el merito del Romano, y lo segundo que al citar como piezas de eloquencia los edictos anuales no cabe en quien tiene principios de Oratoria y iguales son prohibición mas ó menos los delos pasados Obispos //

y¹⁰ las de Guerra y Rubio hay motivo de leerlas con respeto siendo unos varones que dieron continuadas pruebas en el Pulpito de su Sabiduria y bella locucion. el difunto jamas tomo este exercicio ni imito asus antecesores, pastorales no me acuerdo si saco (?) una esto es cuanto se le ha oido en 24 años; No dire que lenguas sabia¹¹ y supongo entendia bien la francesa la italiana la inglesa pero sin embargo de ser (le) tan naturales¹² estos idiomas es bien singular no haverle oido pronunciar una palabra, 'sino en Mallorquin ó Castellano apresencia de franceses y ingleses. de griego no se lo que sabia; no me detengo en los conocimientos de historia y demas ciencias por ser todo un monton de cosas que se han de creer ó no segun el juicio que cada uno se ha formado sin poder valerse de la esperiencia. es cierto que si se pudiera afirmar //

quanto dice el traductor y Autor con poco mas se podria¹³ (el difunto en el quarto lugar delos) tres sabios y seria muy bien (dado) dicho el (titulo)¹⁴ de hombre Universal. Olividava informar a Vm sobre la nota 8ª que¹⁵ las Cortes que se celebravan antaño (en Cadiz) establecieron el nombrar su Presidente. y lo que hizieron con el Obispo de Mallorca fue lo mismo que con todos los demás que fueron varios, y si he dedecir lo que siento, siendo el partido dominante¹⁶ el que sacava las elecciones segura-

⁶ Tachado: era

⁷ Tachado: sus enemigos, que ignoro cuales fuesen

⁸ Tachado: prelado

⁹ Tachado: la carcajada

¹⁰ Tachado: que

¹¹ Tachado: pero si

¹² Tachado: familiares

¹³ Tachado: añadir al quarto sitio a los

¹⁴ Tachado: nombre

¹⁵ Tachado: en

¹⁶ Tachado: deaquel tiempo

mente saldrian elegidos los mas adictos à sus ideas. y ya sabe Vm. que tenian muchas de ratas con cola, assi huviera sido mejor haverlo omitido.

reciva Vm de mi afecto estas quatro palabras dandolegracias por su trabajo. //

Se me havia pasado el soneto de dn Nicolas Campaner propiamente trabajo deun buen amigo. creo muy bien que sus lagrimas sin serverdadera contricion y que se dara golpes de pecho hasta que el nuevo Obispo temple su dolor señalándole una pingue mesada (con mano liberal)¹⁷ el otro¹⁸ por lo mismo Dn Nicolas derrame Vm muchas lagrimas y ruecos¹⁹ que la perdida es grande. recomiendo a Vm que à ratos perdidos que nunca faltan que su cetro (?) poetico se ocupe en una elegia tan propia para expresar su sentimiento que el Publico se complace mucho de leer sus versos //

Archivo Can Vivot: Manuscrito.

DOCUMENTO 4

Valgame Dios que inportunos y molestos zanganos los elogiadores o panegiristas del Obispo Nadal difunto, no cesan por mas que nadie crehe cuanto dicen en contar mentiras como si por este medio, estuvieran desvanecidas las Obras del Prelado en los 24 años de gobierno pastoral. la ultima adiccion publicada al elogio historico del Obispo es otro pegote mas para olvidar mas pronto su memoria. (Empieza)¹ atomar el hilo de quando (era) Niño y seguramente las noticias las habra sacado de algun manuscrito antiguo ò bien por relación de alguno de su familia que aun vive, porque el autor ni existia en aquel entonces //

puede darse maior placer que contemos si dormia ò si estava dispier-to y que los sabios deaquel tiempo que sin duda ninguno vive hizieran elogios de la ciencia del Niño, instruido como dice en la historia eclesias-tica de españa y Mallorca afe que (de) sus contemporaneos no merecio lugar que el haver salido aventajado en filosofia y teologia, esto es que hacia sus funciones de claustro con lucimiento, pero no digamos que fuese el pasmo de Mallorca; supongo que el Ilmo. sabia las quatro reglas de la Aritmetica, si sabia la Algebra es cosa que tenia reservada in pectore porque (no) hemos visto ningun problema resuelto por su Ilma. de

¹⁷ Tachado: tiene muchos atractivos

¹⁸ Tachado: y una mano liberal no se encuentra tan facilmente

¹⁹ ¿ruegos?

¹ Aparece tachada la palabra mueve

Geografía y Cronología² (crehen) supiese una suficiencia para comprender los mapas y saber las Epocas. de Astronomia no lo (—) porque solo se ha dicho despues de muerto //

No se puede negar que en todos tiempos fue muy adicto al gobierno reynante, se entiende al Rey y a los Validos delo que dio pruebas muy evidente en tiempo de Godoy esto equivale a tener buen caracter y querer conservar buena amistad con los que mandan (sin) darle el nombre de adulacion; en Mallorca se sabe en que gasto buenas sumas de dinero, otras que no se sabe las daria ocultas al gobierno; es interesante traer ala memoria sus edictos anuales por privar (?) de examen y en esto manifiesta el panegirista que hay poca ropa que contar y no es materia para llenar dos hojas de su papel; si el obispo encargado de las funciones de Inquisidor (no hubiese prohibido) las obras inpias que cita haviendo salido ya mil prohibiciones no se le huviera hecho injusticia de darlo por libertino //

y antireligioso dictados muy agenos de un obispo conque el haver de ello un gran merito es mas agravio que favor.

No tengo ya mas paciencia para darpasmo en una cosa tan fastidiosa desi como impugnar papeles falsos y mas este ultimo que ni tampoco el autor sabe lo que dice, lo mejor que puede hazer el y los demas compañeros llorar por el descanso de su alma y que d³ le haya dado la bienaventuranza eterna //

Y esta ciencia estudiada sin maestro como dice el papel, en un hombre dedicado a la carrera eclesiastica no presenciando las observaciones y estar muy radicado en el calculo no pasasen de saber de memoria quatro terminos que vale pocos quartos; veo claramente que el mentecato que à escrito la adición al elogio, es un lego de primera clase por la abundancia de ciencias que reune en la cabeza del Obispo; sobre todo lo que dice el papel de la Sociedad, ahora lo hace estadístico y diplomático y maestro de diez lenguas, se le olvido una bien interesante el Arabe y serian onze, lo que a mi me aturde que un hombre unico y general en España segun nos lo pintan, como no publico obras, como no fue llamado para fundar una Universidad, y como (el Rey) no lo tuvo a su lado para consultor y Director de su gobierno //

Archivo Can Vivot: Manuscrito

² Acaso el autor quiso escribir cartografía

³ Dios

Les Restes de Sant Domingo i de N^a Sra. de la Victòria

ANTONI IGNASI ALOMAR I CANYELLES

Dia 19 de gener de l'any 1837 va començar l'enderrocament de l'església gòtica del convent dominicà de Sant Domingo. La destrucció d'aquell monument va ser una gran pèrdua: era la baula que unia l'arquitectura gòtica de Mallorca i la seva font immediata, l'església del convent també dominicà de Santa Caterina de Barcelona, la qual, seguint l'evolució de l'art a Occitània des del romànic, amb influències del gòtic del nord francès del segle XIII, també era l'origen del gòtic propi del Principat de Catalunya i, doncs, del que s'ha anomenat "gòtic català" o "franciscano-dominicà internacional", que es difondria des d'aquestes esglésies arreu de la Corona d'Aragó durant el segle XIV.¹

Sant Domingo i Sant Francesc de la ciutat de Mallorca havien estat el model de les esglésies parroquials medievals de la capital del regne (Sant Jaume, Sant Miquel, Sant Nicolau, Santa Creu) i, des de l'època

¹ "En resum, Santa Caterina de Barcelona no podria ser separada de l'evolució general de l'art en les províncies meridionals de França, des de l'època romànica, sense oblidar les influències gòtiques septentrionals que s'hi han exercit. La disposició d'un doble rengle de finestres a l'absis, que es va mantenir a Sant Francesc de Palma, és un testimoni segur de la força dels lligams que encara unien Catalunya i el regne de Mallorca a França dins la segona meitat del segle XIII.", M. Durliat, *L'art al regne de Mallorca*, Mallorca, 1964, p.66-67 i 69 (versió catalana de F. de B. Moll de *L'art dans le royaume de Majorque. Les débuts de l'art gothique en Roussillon, en Cerdagne et aux Baléares*, Toulouse, 1962. N. de Dalmases, A. José i Pitarch, *L'època del Cister. S.XII*, dins *Història de l'art català*, vol. II, Barcelona, 1988, p. 124 remarquen el paper de Santa Caterina: "ja abans del 1250, l'església del convent de Santa Caterina sintetitzava experiències d'altres països i les acomodava tot configurant les bases tipològiques, de volums i de formes, que anys a venir serien seguides per altres edificacions, sobretot al segle XIV". Gabriel Alomar, *Guillem Sagrera y la arquitectura gòtica del siglo XV*, Barcelona, 1970, p.69 n.2; *Ensayos sobre la historia de las islas Baleares hasta el año 1800*, Palma de Mallorca, 1979, p.165, 170, s'estima més de parlar de "tipo franciscano-dominico internacional" a l'origen de l'arquetipus que hom ha anomenat "català", tot i acceptar Santa Caterina com a origen de totes aqueixes esglésies.

renaixentista, de moltes de les de la part forana de l'Illa (Felanitx, Campos —de la qual només queda el campanar—, Muro, Petra, Sineu, Algaida i Artà) i també de més esglésies ciutadanes (Monti-Sion i l'església de l'Hospital).² Els dominicans i els franciscans havien difós aquest gòtic pel Principat, per les Illes Balears i pel País Valencià i per això les esglésies mallorquines citades son totes cosines de les del Principat i del Regne de València.

Segons Núria de Dalmases i Antoni José, les característiques comunes de totes les esglésies esmentades son “la nau única i espaiosa amb capelles laterals entre els contraforts, l'absis poligonal amb els contraforts exteriors, les finestres per damunt de les capelles, el coronament de l'edifici amb línia horitzontal sense que els contraforts hi sobrepassin, el perfil rectangular i llis dels contraforts, i la coberta de terrassa”.³

Pero, un gran espai unificat interior és el principal tret del gòtic de què parlam el qual, des de les construccions religioses dominicanes, arriba fins a les poques esglésies de tres naus i a les construccions civils, amb les llotges com a principal mostra (la de Mallorca, la principal, copiada per la de València), les drassanes (Barcelona i València) i altres grans sales (la sala capitular de la Seu de València, l'aula capitular del convent de Sant Domènec de València, la *Sala dei Baroni* del Castellnou de Nàpols, de Sagrera, i la sala capitular, el refetor i encara una sala contigua del convent de Sant Domingo de la ciutat de Mallorca).

L'estil net de la façana religiosa tambe s'aplica a l'edifici civil: façana llisa, amb impostes o motlures horitzontals que en distingeixen els cossos, el cos inferior només amb el gran portal, generalment de mig punt amb grans dovelles, d'origen romànic, i, al cos superior, finestres senzilles i coronelles.

SANT DOMINGO

El convent i l'església de Sant Domingo ocupaven el cantó del nord-oest del recinte muradat de l'Almudaina, de manera que l'esmentada murada limitava el solar del convent i de l'església pel nord i per l'oest, i es trobaven a l'illeta que actualment circueixen els carrers del Palau Reial (on hi havia el refetor, el capítol i la porteria del convent, a la qual l'any 1797 encara es referia el nom de *carrer de la porteria de Sant Domingo*) que arribava fins a la plaça de la Seu; el carrer de la Victòria (abans anomenat *passadís dels Polls* o *carrer dels Polls*, el qual, per l'escala amb què acabava devora la façana de l'església, al segle XIV

² Alomar, 1970, p.252-254; S. Sebastián i A. Alonso, *Arquitectura mallorquina moderna y contemporánea*, Palma, 1973, p.35-37.

³ De Dalmases, José, *op. cit.*, p.124.

havia estat anomenat *la scala de Sen Domingo*); el carrer o costa de Sant Domingo (abans, *carrer de les Torretes*, pels merlets de la murada del segon recinte que tancava el convent per aquell costat), i les escales de la Seu (costa de n'Adarró) que el separaven del castell de l'Almudaina.⁴

Ja enderrocat el convent i l'església, la part inferior del carrer de les Torretes, des del cantó del carrer de la Mare de Déu del Roser, fou l'origen de l'actual carrer del Conquistador (primer anomenat popularment *costa nova de Sant Domingo*) amb l'afegit d'un bocí del convent de Sant Francesc de Paula, que havia estat enderrocat contemporàniament, i de l'Hort del Rei.⁵

La construcció de l'església del convent de Sant Domingo de la ciutat de Mallorca va començar dia 17 de setembre de 1296 i es va acabar dia 13 d'abril de 1359 i en fou l'arquitecte principal el mallorquí Jaume Fabre, el qual l'any 1317 fou cridat a Barcelona a dirigir les obres de la catedral d'aquella ciutat, els plans definitius de la qual sembla que traçà,

⁴ L'afirmació que "por parte de los lados, está igual dicha iglesia con las calles que la cercan" (T. Febrer, *Breve resumen o recuerdo histórico de las grandezas y excelencias del real convento de Santo Domingo...* ADM, MSL/179, 180, 181, I, ps. 49-50, esmentat per Rosselló, 120) s'ha d'entendre tenint en compte l'orografia tant del solar com dels carrers circumdants abans de l'obertura del carrer del Conquistador. Precisament, l'any 1336 trobam citada "la scala de Sen Domingo" com a nom d'un carrer al cens del morabatí de la parroquia de Sant Nicolau (ARM, AH 4817) (Gabriel Llompart, *La pintura medieval mallorquina*, I, pàg. 211). Vegeu una altra referència a l'escala amb què acabava el carrer dels Polls: "Mn. Riera [apotecari] qui està devant la escala de Sant Domingo" (1550), J.N. Hillgarth, *Readers and books in Mallorca, 1229-1550*, Éditions du CNRS, Paris, 1991, II, inv. 917C. 198. Al *Libre de la benaventurada vinguda del Emperador y Rey don Carlos...*, 1542, a A. Campaner, *Cronicon Mayoricense*, 1984, pàg. 325, llegim "y dret se'n vingué exir a las espatles de la yglesia de Sant Domingo (que antigament es deya dels polls)". A l'esquerra de la fatxada de l'església, on s'acabava el carrer dels Polls, hi havia una de les portes del recinte de l'Almudaina, la porta dels Jueus, després anomenada "porta dels polls de Sant Domingo" (ASAL, A(M)-15, Cerimonial 1575 - 1657 (1720), f.66v., 1639) o "Portal dels Polls" ("portale novum") que diu Bartomeu Pascual que hi havia en temps seu (però al pla de Guerau no es veu cap arc i el que es veu al pla pintat anterior de l'Ajuntament de Palma és a l'altura de l'absis) (ARM, *Miscel·lànies Pascual*, I, p. 342). Per construir la façana de l'església, s'hagué d'enderrocar un tram del mur del segon recinte, devora la Porta dels Jueus. Sobre la denominació "passadís dels Polls", vegeu J. Rosselló Lliteras, *El convento de Santo Domingo de Mallorca (s.XIII-XV)*, BSAL 41 (1985), p.119. Els merlets de la murada o el nom del carrer de les Torretes donaren nom als "huertos que llamamos de las Torrétas", segons J. Dameto - V. Mut - G. Alemany, *Historia General del reino de Mallorca*, 21840, I, p.395.

⁵ D. Zaforteza Mussoles, *La ciudad de Palma*, s.v., diu, referint-se al carrer del Conquistador que "en 1830 se construía dicha calle, rebajándose el piso de la de las Torretes hasta el murallón interior, y el trozo que mediaba entre la esquina del huerto de Santo Domingo y el principio de la Cuesta de la Catedral": no entenem què vol dir "rebajándose el piso de la de las Torretes hasta el murallón interior", a la documentació de la construcció del nou carrer del Conquistador (AMP. Lligall 960, f.153) es diu que "se seguira el desmonte por la cara interior de la pared de la fachada principal y puerta mayor de la demolida iglesia hasta el referido empedrado de la calle dels Polls" i es fa referència a la "escalera del Roser" i "bóveda que existe bajo dicha escalera, que sirve para el repartimiento de aguas", segurament on encara existeix una escala).

i que treballà també a la basílica de Santa Maria del Mar i a l'església del Pi, a Barcelona, i a l'església del convent de Sant Domingo de Balaguer (el claustre del qual és semblant al de Sant Francesc de Palma).⁶

La primera església dels dominics a Mallorca havia estat la capella anomenada de La Victòria i de Sant Miquel. Aquesta capella tenia una certa importància ja que, a banda de les seves mides, fins i tot tenia claustre.⁷ Ben devora aquesta capella es construí després el convent de l'orde dominicà, al terreny que Jaume I els concedí l'any 1231, al call jueu, dins l'Almudaina, on les obres ja havien començat l'any 1236.

Les cròniques ens han lliurat les dimensions de l'església de Sant Domingo: 284 pams [55,1 m.] de llarg i 138 pams [26,77 m.] d'ample, per una altura de 152 pams [29,49 m.] (que coincideixen amb les proporcions del gravat del portal i de les restes conservats) i fins de 198 [38,41 m.], si hem de creure certs autors. Per tant, l'església de la ciutat de Mallorca reproduïa no sols el pla de Santa Caterina de Barcelona, sinó també, si fa no fa, les dimensions ja que l'església barcelonina feia 286 pams [55,48 m.] de llarg, 132 pams [25,61 m.] d'ample i 25,66 metres d'alçària tant a la nau com a l'absis. Les diferències entre els dos monuments no provenien més que de l'evolució estilística, la nau de Sant Domingo havia guanyat amplària en detriment de les capelles i arribat als 92 pams [17,85 m.] d'amplada en lloc de 77 [14,94 m.], i la seva altura havia augmentat passant de 132 a 152 pams (3,88 m. de diferència), mentre que Santa Caterina era una mica més llarga (0,38 m.).

A la representació de Sant Domingo del pla del canonge Guerau (1644) podem veure la progressió de les voltes de creuer del sostre a la coberta plana, amb terrassa (així com es poden veure les terrades de Santa Eulàlia, de Sant Francesc i de la Seu de Mallorca, actualment cobertes amb teulada). Les voltes corresponien als set trasts de la nau, entre els quals es trobaven sengles capelles; el campanar es trobava a la dreta de la façana, de quatre cossos i de base quadrada (encetant la tradició que imitava el de la seu i no l'octogonal del model barceloní seguit a Sant Antoniet de la Porta), tal volta coronat amb una piràmide (com Santa Caterina de Barcelona i com Santa Anna de l'Almudaina, Sant Miquel i Santa Creu de Palma, imitada a les parròquies de la part forana mallorquina, com la de Binissalem, substituïda modernament per una agulla gens autòctona).

A l'interior, l'absis de Sant Domingo es trobava elevat damunt el pla de l'església i s'hi pujava amb nou escalons; a l'altre extrem de la nau, damunt el portal major, hi havia una tribuna per al cor alt, afegit en

⁶ Durliat, *op. cit.*, p.252.

⁷ Aquesta relació dels dominicans amb la conquesta de la ciutat (el confessor de Jaume I era d'aquest orde) es representà després a una de les claus de la volta de Sant Domingo dedicada a Jaume I.

unes obres que començaren l'any 1376. Hom pujava a la tribuna per un caragol molt estret que es trobava dins la paret del campanar, caragol que l'any 1621 fou substituït per una escala més ampla.⁸

Les nervatures de les voltes de creueria conflüen en uns capitells situats part damunt una motllura horitzontal que separava els arcs de les capelles de les finestres de la nau i es recolzaven en unes columnes primes adossades als contraforts⁹, entre els quals s'allotjaven les capelles;¹⁰ en canvi, a Santa Caterina, la motllura i els capitells coincidien (els capitells estaven a 14,18 metres del sòl i les capelles laterals s'elevaven fins a 13,60 metres -0,58 m. més avall-).¹¹

Es coneix una descripció de la decoració de 6 claus de les voltes de l'església (manca la referència a les dels dos darrers trasts): la Santíssima Trinitat coronant la Mare de Déu, a l'absis; Sant Domingo; la Mare de Déu amb el Bon Jesús infant; Jaume I cavalcant, brandint una espasa i amb l'escut amb el seu senyal; l'escut de Mallorca; Sant Bartomeu, entre Sant Tomàs d'Aquino i Sant Pere màrtir.¹²

S'accedia al replà del portal major de la façana per una escala de 10 escalons, la qual, ja dins l'església, encara en pujava 10 més fins al pla de la nau; amb aquests 20 escalons i els 7 del presbiteri, l'edifici s'adaptava al pendent del terreny que podem veure encara avui en la diferència de nivell entre el carrer de Sant Domingo (que aleshores era més baix que avui en dia, segons es veu pel que queda *in situ* del portal) i el carrer del Palau Reial.¹³

⁸ Rosselló, *op. cit.*, p.120. Damunt el portal, davall la tribuna, estava enterrat el cardenal Nicolau Rossell, nascut a la ciutat de Mallorca i dominic que havia estat d'aquest convent i que va contribuir de forma important a les seves obres (G.M. de Jovellanos, *Memoria sobre la fábrica de Convento de Sto. Domingo de Palma*, dins *La Catedral de Palma. Conventos de Sto. Domingo y San Francisco*, Palma, 1945, p.44 (edició resumida de la *Memoria sobre la fábrica de los conventos de Santo Domingo y San Francisco, de Palma* (1812), apèndix de la *Memoria del Castillo de Bellver* (1813), la qual es troba també dins G.M. Jovellanos, *Colección de varias obras en prosa y en verso*, Madrid, 1832, V i que resumeix més extensament Piferrer-Quadrado, *España, sus monumentos y artes, su naturaleza e historia. Islas Baleares*, 1888).

⁹ Les impostes de vegades eren davall aquesta motllura, com a la seu de Tortosa i a l'església de Sant Mateu (Maestrat); generalment hi coincidien, com a Santa Eulàlia de Palma, Santa Caterina, Santa Maria del Mar i Santa Maria del Pi de Barcelona, Santa Maria de l'Aurora de Manresa, etc.; o, gairebé mai, eren damunt, com a Sant Domingo de la ciutat de Mallorca i a la capella de Santa Àgata del Palau Reial de Barcelona.

¹⁰ A Santa Caterina les capelles tenien 5,20 m de profunditat; Durliat, *op. cit.*, p.67.

¹¹ Durliat, *ibid.*, p.67.

¹² Descripció reproduïda per J. Rosselló, *op.cit.*, p.122-123.

¹³ L'escala del portal major original fou substituïda, en una obra que durà de l'any 1604 al 1606, per la definitiva de vint graons de jaspi vermell; al fragment conservat del portal es distingeix perfectament el canvi d'escalons, diferents dels anteriors (que no sabem quants ni com eren); M.J. Medrano, *Historia de la Provincia de España de la Orden de Predicadores*, II, p. 185. La reconstrucció de l'escala s'ha fet a partir del gravat

La portalada és gairebé l'únic detall conegut de l'edifici, gràcies a dos gravats germans;¹⁴ tenia l'origen en el portal de Sant Iu de la catedral de Barcelona, com el portal de Santa Maria del Pi de Barcelona, i en procediren els del Mirador i el de l'Almoina de la Seu de Mallorca (acabat devers l'any 1402).¹⁵

Formaven la portalada, un arc ogival amb timpà que ocupava una estàtua del sant sota l'advocació del qual estava l'església; un mainell, inexistent a les esglésies gòtiques del Principat i que prengueren els dos portals de la catedral de Mallorca que s'hi inspiren), i la llinda, on hi havia un escut reial entre dos de més petits, segurament de l'orde dominicà. Les arquivoltes acabaven en un gablet amb decoració circular de llancetes, fullatges i floró, com el portal de Santa Maria del Mar, però eren davall unes arcuacions cegues de quatre pisos que començaven al nivell de la imposta de l'arc i que imitaven les del portal de Sant Iu (a Santa Maria del Mar les arcuacions només són de dos pisos, parteixen de la base del portal i només arriben al començament del gablet; el primer pis se n'entra dins el mur i forma la meitat inferior de la rebranca i de la seva imposta surten les arquivoltes de l'arc). D'aquest portal s'ha conservat *in situ* la part inferior esquerra de la rebranca de mà dreta, amb la base i començament de la primera i de part de la segona de les columnes nervades i el basament.¹⁶

Damunt el portal hi havia una rosassa, que devia ser com la del Pi. A banda i banda de la rosassa, dues torres octogonals adossades, com a la Llotja de Sagrera, la façana de l'església de Sant Nicolau i, després, la de la catedral de Mallorca (on n'hi havia dues més que marcaven la continuació de les columnes que separaven les naus), copiades també a Sant Antoni de la Porta, a moltes façanes parroquials foranes i presents al continent (Santa Maria del Pi, a Barcelona).

de Muntaner i d'aquesta manera surtern uns escalons de 30 cm. d'estesa i 18 cm. de contrapetja (mides d'una escala còmoda de pujar com devia voler ser la nova que substituï la primera, incòmoda per força ja que feia 18 cm. d'estesa i de contrapetja).

¹⁴ *Historia General del Reino de Mallorca*, III, enfront de la p. 658; n'hi ha un altre que n'és una còpia de qualitat molt inferior a J.M^e. Bover, *Antigüedades Españolas. Convento de Santo Domingo de Palma*, "Seminario Pintoresco Español", 10-12-1843, p.393.

¹⁵ El model arribà fins i tot a l'església de Santiago de Villena (Alt Vinalopó), les columnes interiors de la qual copien les de la Llotja de Mallorca; vegeu-ne una fotografia a Alomar, 1970, p.253.

¹⁶ Durliat, *op. cit.*, p.250. El que resta de l'arc es troba al magatzem que l'oficina municipal d'informació turística de la Costa de Sant Domingo té a mà dreta. La llinda i el mainell poden haver estat reformats, o afegits, devers el s. XV perquè el fragment de la rebranca conservat es veu que és una peça afegida a la rebranca original (d'una altra pedra i estil). Segons R. Medel (*Manual del viajero en Palma de Mallorca*, 1849, p. 34) i Pere d'A. Penya (*Guia manual de las Islas Baleares*, 1891, p. 104) al vestíbul de l'Ajuntament de Palma hi havia una clau de volta de Sant Domingo amb l'escut de la Universitat, duita pel comte d'Ayamans. Es degué cremar a l'incendi de 1894.

La façana era dividida en tres o quatre cossos per unes motlures horitzontals, la primera de les quals estava situada una mica més avall de la punta de l'arc ogival del portal; una altra motllura limitava l'arqueria cega superior del portal esmentat i devia continuar pels dos costats per davall les finestres de les capelles, i més amunt encara n'hi devia haver una altra, però el gravat conegut ja no hi arriba. El frontispici feia 30,65 m. d'ample (150 peus) per 34,53 m. d'alt ("de una elevación asombrosa", segons Furió; tenguem en compte que a l'altura des del sòl del temple cal afegir-hi la de l'escala que menava al portal major).¹⁷

A la banda interior del frontispici, s'obrien dues capelles, una a cada costat del portal,¹⁸ disposició que fou imitada a Santa Eulàlia a finals del segle XVI¹⁹ i a la seu de Mallorca i que no existia a Santa Caterina de Barcelona, però que trobam a la seu de Barcelona, a Santa Maria del Mar (dues a cada costat) i a la seu de Girona.

Una altra diferència, important, entre Santa Caterina i Sant Domingo era que només l'església barcelonina presentava una superposició de dos pisos de finestres a l'absis (disposició que es va mantenir a Sant Francesc de la ciutat de Mallorca i que encara s'hi pot veure). Però coincidien en l'ordenació de dos pisos a la nau, on les capelles allotjades entre els contraforts estaven coronades de finestres altes. A Santa Caterina aquestes capelles es comunicaven per uns passatges oberts en els contraforts, seguint un costum inspirat potser en exemples cistercencs i que fou imitat a les tres capelles poligonals del deambulatori de Santa Eulàlia i per ventura es trobava també a Sant Domingo.

Al convent destacaven especialment la porteria, coneguda per la descripció de Jovellanos i per un gravat romàntic, el refetor, la sala capitular i una altra gran sala contigua (grans espais amb voltes sostingudes per columnes primes altes: una a la porteria i a una altra gran sala quadrada; dues, a la volta de la sala capitular; i tres, al refetor), la sacristia i el claustre menor, tot també d'estil gòtic, del segle XIV.²⁰ Es conserven dos capitells del claustre menor.²¹

¹⁷ Antonio Furió. *Diccionario histórico de los ilustres profesores de las bellas artes en Mallorca*, Biblioteca Balear, X, 1946, p. 139.

¹⁸ J. Rosselló, *op. cit.*, p.120.

¹⁹ Durliat, *op. cit.*, p.113.

²⁰ Les litografies de Francesc Muntaner de la porteria i del portal major són a A. Furió Sastre, *Panorama óptico-histórico-artístico de las islas Baleares* (1840). Referint-se al refetor, Jovellanos diu que "lo suntuoso y primoroso de su obra igualaba a la de la porteria y sala capitular" (T. Febrer, *op. cit.*, II, 23); i, sobre la sala capitular, que era "pieza grande y hermosa", il·luminada per una "riquísima ventana" (Jovellanos, *op. cit.*, p. 49-50). Al claustre major, no gaire destacable, tenien la seva sepultura moltes famílies de

L'ENDERROCAMENT DE L'ESGLÉSIA I DEL CONVENT

El solar dels dominicans es trobava molt ben situat dins la ciutat i el segle XIX esdevingué l'objectiu dels especuladors que el volien urbanitzar, els interessos dels quals trobaren aixopluc en la ideologia liberal i el suport a l'absolutisme de l'orde dominicà, relacionat històricament amb la Inquisició. L'instrument legal d'aquests interessos va ser la supressió de les cases religioses masculines pel decret de les corts de 9 de maig de 1836.²²

Dia 23 d'octubre de l'any 1836 la "Junta de Enajenación" decidí l'enderroc de Sant Domingo, Sant Francesc de Paula, el convent del Carme i el convent dels trinitaris. Dia 24 del mes de gener anterior ja se n'havien tret "estatuas, sotbancos, cruces y otros objetos sepulcrales".²³

Tot d'una començaren les pressions per tal de salvar Sant Domingo, sobretot. La Reial Societat Econòmica d'Amics del País intercedí apassionadament davant la Diputació adduint la vàlua artística del monument, i demanant que, al menys, se salvàs l'església, la sacristia, la porteria, la sala capitular i el refetor, però la Diputació se n'inhibí i es declarà incompetent davant la "Junta de Enagenaciones".²⁴ Aquesta *Junta*, el 16

la noblesa. El convent des de 1278 tenia el privilegi que els seus religiosos podien anar a cercar, sense capella, els cossos dels difunts que s'hi havien d'enterrar, dur-los-hi i soterrar-los (Laureano Robles, *El convento de Sto. Domingo de Palma en 1613*, FRB, III (1979-1980), p. 263).

²¹ Jovellanos en descriu les columnes dient que son "elíptico-octágonas" (Jovellanos, *op. cit.*, p. 48). Els dos capitells conservats provenen del jardí de la casa de Gabriel Alomar i Villalonga i ara són propietat de Gabriel Alomar i Esteve, el qual n'ha fet un intent de reconstrucció gràfica publicada a P. Fullana et alii, *Claustros de Mallorca*, Palma, 1991, pàg. 10. J. Rosselló, *op. cit.*, p. 124-125, n.29, ha publicat els comptes de la construcció del claustre menor, els quals són al *Llibre de rebudes e dades del convent de Sant Domingo*, 1410-1418 (ADM, MSL/175, f. 11-13).

²² Pere Estelrich fa el següent comentari a la traducció de *Un hiver à Majorque* sobre els liberals i els dominicans: "Jorge Sand llama también convento de la Inquisición al de Santo Domingo, sin duda porque los principales dominicos eran inquisidores, y este convento sirvió de cárcel muchas veces y singularmente para los liberales al caer éstos del poder en 1823. Los partidarios de la Constitución tomaron muy a mal que el convento de los dominicos sirviera de prisión de estado y juraron que si subían al poder no quedaría piedra sobre piedra de tan odioso edificio, y así sucedió al aparecer el decreto de supresión de los conventos. (...)", Jorge Sand, *Un invierno en Mallorca*, traduït i anotat per Pere Estelrich, amb un pròleg de Gabriel Alomar, Palma, 1902, p. 76-77, n. 3.

²³ Vegeu la història de l'enderrocament a M. Ferrer Flórez, *Historia política contemporánea de Mallorca*, dins *Historia de Mallorca* coordinada per J. Mascaró, II, p. 388c - 389c., aquest autor segueix J. Llabrés Bernal, *Noticias y relaciones históricas de Mallorca. Siglo XIX*, vol. II, p.602 i 647, el qual diu, alhora, que segueix J.M. Bover, *Anales del Reino de Mallorca. I, 1801-1841* (es deu referir a la *Miscelánea*).

²⁴ Vegeu el text de la petició tramesa per la Societat Econòmica d'Amics del País a la Diputació transcrit al tom de notes de Bover a la *Historia General del reino de Mallorca* de Dameto-Mut-Alemaný, p.1029-1031.

de desembre de 1836 es mantingué ferma sense escoltar la nova petició de la Reial Societat que abonaven la Diputació Provincial, l'Església i l'Ajuntament de Palma. El governador eclesiàstic, Joan Muntaner i Garcia, i la Reial Acadèmia d'Història, també intercediren davant el govern.

Dia 23 del mes de novembre es va treure a subhasta pública l'enderroc i l'endemà, amb pressa, es varen treure de l'església les despulles d'alguns eclesiàstics, el principal dels quals havia estat el cardenal Rossell, i el monument funerari del marquès de la Romana, que hom dugué a la veïna Seu. El beneficiari del concurs va ser el tinent retirat Joan Salvà i Barceló, *Muletet*, que havia d'enderrocar Sant Domingo i les esglésies dels carmelitans i dels trinitaris per 3.600 reials. A aquest mateix empresari se li concediren els treballs de desmunt de la nova costa dia 19 d'agost de 1842 per 2.399 lliures i els d'eixamplament per 2.379.²⁵

El dia 18 de gener de 1837 es buidà el convent i l'església i dia 19 començaren les obres d'enderrocament, que, sospitosament, s'avançaren tant, treballant de nit i dia i també en diumenge, que, quan va arribar la contraordre, dia 18 del mes següent, ja no es va poder salvar el monument.²⁶ Després de les presses per avançar-se a l'anul·lació de l'enderrocament encara varen haver de passar anys d'abandonament de la runa al solar fins que s'acabà la seva urbanització. George Sand va ser a temps a veure-ho, l'any 1838, i, tot i el seu liberalisme indubtable, en va fer retret als responsables.²⁷ El dibuixant provençal Jean J.L. Laurens també

²⁵ J.M. Bover diu que el trasllat de Sant Domingo a la catedral va ser dia 24, *Miscelánea histórica majoricense*, IX, pàg. 46 i vol. de notes a la *Historia General del reino de Mallorca* de Dameto-Mut-Aleman (1841), II, pàg.1031. Bover ens dóna el malnom i ofici de l'adjudicatari de l'enderrocament i, com a quantitat de remat de la subhasta, 36.000 reals; *ibid.*, pàg.1029.

²⁶ Quadrado (Piferrer-Quadrado, *op. cit.*, pàg. 775) insinua que es pogué ajornar l'anunci de la Reial Ordre a Mallorca ("llego ya tarde, o así al menos se supuso, la real orden de suspensión". J. Llabrés, *op. cit.*, vol. II, pàg. 602 diu, recollint paraules de Bover (*Miscelánea*, IX, pàg. 46), que dia 23 de gener de l'any 1836, "Comenzó la demolición de Santo Domingo: trabajaban algunos hombres y carros" i dia 19 de gener de 1837 torna dir que comença l'enderroc (p. 647). Furió diu que l'enderroc començà dia 21 de gener de 1836 (A. Furió, *op. cit.* p. 139). La Reial Ordre d'aturar les obres era de dia 18 de febrer.

²⁷ J. Sand, *op. cit.*; Sand s'hi plany també de la pèrdua de Santa Caterina i de Sant Francesc de Barcelona, les restes dels quals també va veure i dóna testimoni que l'any de la seva visita a Sant Domingo encara restaven drets alguns arcs ("algunos arcos ligeros todavía en pié, levantándose en el vacío como esqueletos", *ibid.*, p. 77) i el portal major ("Aquí queda apenas en pie un rico portal, cuyo estilo tiene resabios del siglo XIV; pero más lejos, formando parte del monumento, esos arcos rotos, esas pesadas claves de bóveda que yacen sobre los escombros [...]"), p. 102-103). Aquest testimoni de l'existència del portal major encara l'hivern que Sand i Chopin passaren a Mallorca (el de 1838-39) és una garantia que el gravat de Muntaner que el representa no fou fet de memòria ja que fou publicat el 1840 (cosa que no es pot dir del gravat de la porteria). De tota manera per fer les litografies de *Panorama Balear*, segons Bartomeu Ferrà, sembla que s'emprà la cambra obscura, i els autors varen ser, segons Ferrà mateix, Bartomeu Sureda, Melcior Umbert i Pere Penya; B. Ferra, *Ciutat ha seixanta anys*, Sóller, 1918, p. 78.

ho veié a la tardor de 1839 i a *Souvenirs d'un voyage d'art a l'île de Majorque* (1840) ens deixà un gravat on es veuen restes gòtiques esparses per la banda baixa de l'hort de Sant Domingo, amb la Seu al fons com un altre, fruit de l'estada de P. Piferrer a l'illa (1841), que es troba al volum de Mallorca de *Recuerdos y bellezas de España* (1842). Joaquim Mª Bover es planyia l'any 1841 de la pèrdua de Sant Domingo, com ho faria més envant Josep Mª Quadrado, encara més vehementment. Devers 1848, amb el carrer del Conquistador ja obert, s'hi construïa el nou edifici del Casino Balear, que s'acabà el 1851.²⁸

Josep Mª Quadrado destacà que l'enderrocament constituí un crim enorme per tal com no es produí en una revolta com en el cas de l'incendi de Santa Caterina de Barcelona, l'any 1835, sinó fredament. Però aquesta afirmació és pròpia del conservadorisme de Quadrado, ja que no gaire abans de l'esbucament hi havia hagut conflictes amb els "santbenets" com a protagonistes.²⁹

No s'enderrocà absolutament tot el convent, però, ja que, dins les noves construccions, encara es troba dempeus part d'un claustre barroc d'unes certes proporcions (més d'11 m. de costat per prop de 3 d'ample) l'existència del qual fins ara només alguns coneixien, i que Josep Quint Zaforteza relacionà amb el "capitolet".

Esparses per diverses esglésies de la capital i de la part forana, es conserven restes artístiques i objectes de culte de Sant Domingo, com són ara l'orgue de Jordi Bosch i Albert Borguny, que es troba a la parròquia de Santanyi; un santcrisn majestuós procedent del cor alt, actualment a Cura; el retrat en baix relleu de l'humanista i lulista Joan Valero, que havia estat secretari d'Alfons el Magnànim a Nàpols i de Joan II, peça que es trobava a la sagristia de l'església i ara és Son Berga; diversos retaules gòtics, actualment al Museu de Mallorca; el retaule barroc de la Puríssima, obra d'Albert Borguny, procedent del Roser i ara a Sant Gaetà, dues campanes, aleshores noves, a la parròquia d'Algaida, etc. Així com a l'Arxiu Diocesà i a l'Arxiu del Regne hi ha part de l'arxiu i els còdexs són a Madrid.³⁰

²⁸ Significativament, de la unió del Casino Balear amb el Liceu Mallorquí va néixer el Cercle Mallorquí, que representà l'esforç ascendent de la burgesia enfront de l'aristocràcia, sovint a costa del patrimoni cultural (no cal recordar que l'edifici actual, de l'arquitecte Madorell, propietat pel Parlament Balear, és de 1913).

²⁹ Quadrado. *op. cit.*, pàg. 774. Quadrado compongué amb motiu de l'enderroc una composició romàntica amb el títol de "Ruinas" que reproduïx Bover a les notes a l'edició de la *Historia General de Mallorca* de Dameto-Mut-Aleman, p.1033-1034 i a les *Miscel·lànies*.

³⁰ J. Rosselló, *op. cit.*, p.122, n.21. Sobre el baix relleu de Valero, salvat pel marquès de la Romana, a instàncies de J.M. Bover, vegeu G. Llabrés, *Nuestra lámina. Juan Valero*, BSAL IV, 69 i G. Alomar (1970), p.276-277, on n'hi ha dues fotografies.

ON SÓN LES RESTES DE SANT DOMINGO?

Dia 18 d'agost l'empresari Joan Salvà va demanar permís al governador per treure de la ciutat, pel portal del Moll, els enderrocs de Sant Domingo, dels quals n'estava ple el carrer dels Polls (sic), per tal de durlos a "terraplenar los trozos que quedan desiguales al exterior de la puerta del Muelle" (pàg. 21). El permís li fou concedit dia 21 del mateix mes (pàg. 22); a l'expedient trobam una referència més concreta, de dia 23, al lloc on s'abocava el runam: "a la prolongación de la explanada frente a la puerta del muelle (...) correando la junta el retirar la escollera y reponerla", que ens informa que l'eixamplament de la plaça del moll va ser davant el baluard i no al cap del moll (pàg. 23).³¹

Aquest degué ser el primer lloc d'abocament dels enderrocs produïts en esbucar les voltes de l'església, esbucament fet corrents perquè no es pogués ja aturar l'obra, si es pot suposar que hom volgués anar duent-se'n la runa per no deixar que s'acaramullàs damunt el trespol i les tombes de l'església que s'havia d'acabar de tomar.

Però la tasca es complicà perquè al contractista no li convenia l'abocador que li havien assenyalat i dia 8 de novembre de 1839 es presentà una petició a l'Ajuntament perquè l'empresari acabàs l'enderroc. Dia 10 de novembre l'Ajuntament va acudir a la "Junta de Enagenación" per protestar per l'estat de l'obra i al cap d'un any, dia 13 de gener de 1841, l'Ajuntament va recórrer a l'intendent perquè hi intervingués.³²

El 15 d'abril, l'Ajuntament va decidir embargar a l'empresari i aquest respongué posant-hi un plet, en el qual es queixà de la distància del solar fins al lloc on havia de dur els enderrocs.³³ Finalment li donaren permís perquè en la fabricació de la costa nova empràs material d'enderroc.³⁴ El 15 de febrer de 1842 encara restava runa i es va fer un pressupost per dur el material de desmunt de la costa de Sant Domingo fins "debajo del mirador frente la nueva Puerta del Muelle y obra del citado Muelle y a las inmediaciones del Puente de la Riera hasta su total conclusión".³⁵

³¹ Anys abans, el 1791, quan es va obrir el carrer dels Forats cap a la Portella, ja es va terraplenar el vall entre la Portella i la Porta del Moll, ("terraplenando el gran foso que mediaba entre la Portella y Puerta del Muelle", vegeu A. Campaner, *Cronicon Mayoricense*, p. 610 (tret de Fra Lluís de Vilafranca). Les restes del convent de Sant Felip Neri, que es trobava devora l'edifici de la Inquisició, foren donades per l'estat a l'Ajuntament per a la construcció de la plaça Major, que era devora; vegeu M. Ferrer Flórez, *op. cit.*, p.389-c.

³² ACM Lligall 960 (1837), f.40-47. J.Me Bover (Dameto-Mut-Alemaný, *op. cit.*, II, pàg. 1033), deia, l'any 1841, que "En su área, que con dolor miramos hoy llena de escombros, se está abriendo una cuesta para subir desde la de la catedral a las inmediaciones de la plaza de Cort, y en las escavaciones se encuentran cadáveres que podrian clamar contra los que han trastornado el reposo que tenían en su última mansión".

³³ ACM Lligall 960 (1837), f.59.

³⁴ *Ibid.*, f.98.

³⁵ *Ibid.*, f.105.

El març de 1842, l'Ajuntament va comprar al contractista la pedra del solar de Sant Domingo que no fos pedra viva, pedra de Santanyí ni *pedra de la mitra*.³⁶

El febrer de 1844 el vice-president de la Casa de la Misericòrdia va demanar els "trosos de sillares (vulgo *trosam*) de los despojos del exconvento de Sto. Domingo para fabricar los cimientos de esta obra", referint-se al "ensanche de este hospicio". El mes de febrer, el "Jefe Superior Político" concedí permís perquè l'Ajuntament donàs de "40 a 50 carretadas de trozos de sillares".³⁷

Del material adquirit per l'Ajuntament al contractista, els mitjans "que no sean de menor grueso del que llaman ordinario y pie y medio de largo de sus lados" s'havien de desmuntar i deixar als solars dels convents de Sant Domingo i de Sant Francesc de Paula i el trossam que fos d'un diàmetre major de dues polzades i el que es tragués de l'excavació per fer el nou carrer es fixà en les condicions d'una subhasta de l'obra que es durien a un dels llocs següents (camins a les sortides de Palma): "camino de Sóller, des de el predio de la Torre hasta la entrada de Son Busquets, camino antiguo de Valldemosa, desde su desembocadura hasta el predio Son Simonet; camino de Buñola, desde el cubierto junto a la Puerta Pintada hasta la división del predio Son Fuster con el de Son Costa; camino llamado de La Punta, situado a la salida de la calle de las Barreras el arrabal de Sta. Catalina y conduce al de Son Moix Blanch; camino de La Vileta, desde el cubierto frente Hornabeque hasta la bajada de Son Moix Negre, espacio que media desde el Rastrillo, situado más allá de la puerta de La Calatrava, hasta las Set Arenas".³⁸

El contractista Miquel Fullana s'adjudicà l'obra, però el gener de l'any següent adduí que no havia pogut acabar-la per mor de la pluja i es queixava que li havien fet tirar tota la runa al camí de Soler, per la qual cosa li donaren una pròrroga d'un mes.³⁹

El mes de setembre de l'any 1845 encara s'adjudicà a Bernat Palmer la feina de triar i acaramullar els maresos ("sillares y sillarejos") escampats pel solar de Sant Domingo, excloent-ne els dels hereus del primer contractista de l'enderroc, Salvà, ("piedra fria", "piedra de mitra", "piedra de Santañí" i "piedra de Galdent"). En un dels solars (el num. 17) en què s'havia dividit el de l'església i convent dels dominicans encara hi havia dempeus una part d'un edifici.⁴⁰

El 1848 es construïa l'edifici actualment seu del Parlament balear.⁴¹

³⁶ *Ibid.*, f.110 i 222.

³⁷ *Ibid.*, f.148r.-150r.

³⁸ Les condicions amb la convocatòria de la subhasta es publicaren al *Suplemento al Diario Constitucional de Palma*, 9-8-1844.

³⁹ ACM Lligall 960 (1837), f.182r.

⁴⁰ *Ibid.*, f.221-233, 240.

⁴¹ *Ibid.*, f.246, 18-10-1845.

LA CAPELLA DE NOSTRA SENYORA DE LA VICTÒRIA

Com hem dit, la capella de la Mare de Déu de la Victòria fou la primera església dels dominicans a l'illa, abans de la construcció de la del convent de Sant Domingo, a l'altra banda del carrer dels Polls, davant el seu portal.⁴² A pesar del nom de capella era gran i fins i tot tenia claustre. Estava adossada a una torre de l'antic recinte de l'Almudaina, al carrer "dels Polls", l'actual carrer de la Victòria, que n'ha rebut el nom.

Segons la tradició, la capella havia estat erigida pel mateix rei Conquistador en honor de Nostra Senyora per commemorar la victòria damunt els sarraïns. Dameto diu que s'hi soterraren els expedicionaris morts a la Porrassa i, segons uns epitafis que hi havia a les parets,⁴³ els nobles morts en la conquesta de la ciutat l'any 1229, i, segons D. Zaforteza, també els morts a l'epidèmia de pesta immediata a la conquesta, al claustre. Jovellanos, que no va veure les inscripcions, ho posa en dubte dient que els dominicans no reberen el solar fins a l'any 1231 (però es tracta del solar del convent posterior) i que les víctimes de la lluita i, sobretot, de la peste no degueren poder ser-hi enterrats tan aviat. De tota manera, hi ha dos fets enigmàtics que són, l'un, que en obrir-se el vas el segle XVIII hom hi trobàs armes (Lliteras, 1985, 115, que en parla no en dóna les referències), i, l'altre, l'origen dels epitafis amb lletra d'or esmentats.

Les restes que tenim de la capella són les següents: una volta de creueria amb línies de clau rectes ascendents la qual cobreix una superfície quadrada (aquest fragment es conserva embotit dins l'edifici que ocupa el lloc de la capella);⁴⁴ un fragment de parament mural conservat a un racó del jardí que hi ha dins l'illeta, el qual deu ser un fragment de la cara exterior de la paret que tancava la nau de la capella per l'esquerra; i els dibuixos de l'exterior de la capella que es troben al plans de la ciutat de l'Ajuntament de Palma i de Garau.

La prova de la importància de la capella són les mides de la volta de creueria conservada, les quals deuen ser les de la capella que devia constituir l'absis: 3'42m. d'amplària per 4'25 de fondària, amb l'arc d'entrada, que mira cap al carrer de la Victòria, a 18m. de distància d'aquest carrer i, la cara inferior de la clau de la volta, a 13m. també del nivell actual del carrer esmentat. Aquesta capella absidal tenia dos finestrals, l'un a la

⁴² El portal de la Victòria devia estar davant per davant el lateral de Sant Domingo que coneixem per la següent cita: "primer asiento del cadirat de la Iglesia al entrar per el Portal dels Polls" (localització d'una tomba) ARM, P,R-1167, f.100v, 1774.

⁴³ T. T. Febrer, *op. cit.*, I, p. 41-42; Dameto-Mut-Aleman, *op. cit.*, I, p. 316-317, ja havia transcrit el text d'unes làpides de la capella que s'hi referien i després J. Rosselló, *op. cit.*, p. 116-117).

⁴⁴ Agraïm al Sr. Bernat Ramon i a les sres. Carme i Maria Planas Jornet haver-nos permès estudiar aquestes restes.

paret del fons i l'altre a la de la dreta, però no n'hi havia a la de l'esquerra, per on devia estar adossada a l'esmentada "Torre de les hores", o prop.

Respecte a les característiques de les restes de la capella sembla que hagin de ser del segle XIV pel perfil dels nervis i per la seva altura, ja que les constitucions dels dominicans de 1228 prohibiren que l'altura de les esglésies fos superior als 30 peus (7,77 m) i que, amb l'excepció del presbiteri es cobriessin amb volta de pedra.

Però així com és evident que la norma es va transgredir en la construcció de Santa Caterina de Barcelona i de Sant Domingo de Mallorca per la necessitat de tenir una nau ampla per encabir els fidels quan els predicadors ja no eren admesos a les esglésies parroquials (i consta que els responsables foren punits a Barcelona), és possible que en una construcció amb menys pretensions com la de la primera construcció mallorquina també es transgredís, tot i el poc temps transcorregut des de la publicació de les normes referides a la pobresa dels edificis, per la necessitat d'aprofitar la protecció reial en el moment de la implantació immediata a l'illa just poc després de la conquesta.

Abona l'antiguitat de la volta de la Victòria el fet que el suposat absis sigui de planta quadrada i sense les típiques trompes del gòtic mallorquí, aplicades per primer cop a la capella del Palau dels Reis de Mallorca de Perpinyà (manca explicable per les seves dimensions petites). D'altra banda, no sembla raonable que un pic construïda l'església de Sant Domingo i després la capella del Roser que va deixar en segon lloc el santuari marià primitiu de la Victòria, hom construís un nou absis a la capella primitiva i més amb les mides tan esquistades que té.

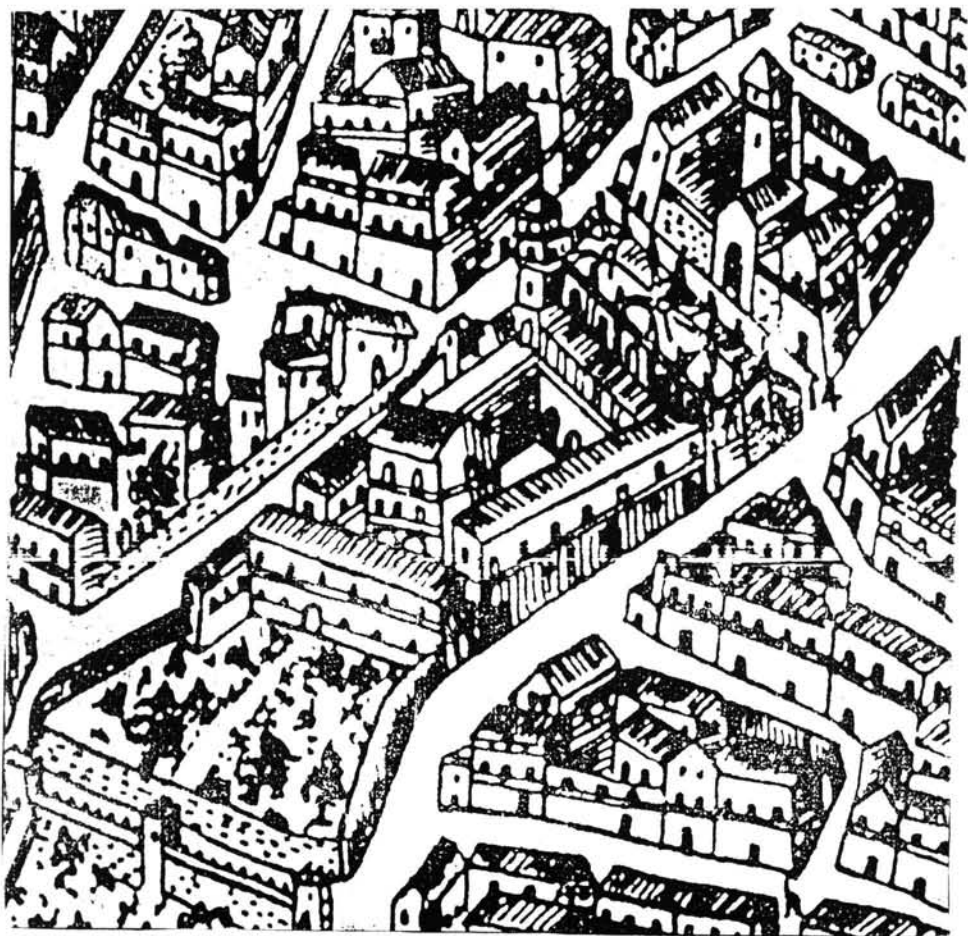
L'absis, únic, gairebé una capella absidal per les seves mides, devia estar adossat a una nau més ampla, com els models llenguadocians i de forma semblant a la capella de la Trinitat de la Seu de Mallorca amb el presbiteri (anterior a 1269). La coberta de la nau era de fusta i sostinguda per arcs diafragma, igual que la de les esglésies dels convents dominicans i franciscans del Rosselló i la Cerdanya al voltant del 1300 (algunes sense absis o amb l'absis poligonal cobert de volta, més estret que la nau, de planta desconeguda en el cas de Perpinyà i Cotlliure, tal volta també quadrada).⁴⁵ La nau de La Victòria, segons les restes que en tenim, devia fer una mica més de 18m. de llargària per 8m. d'amplària i més de 13 d'alçària (molt més alta que les capelles de la repoblació).⁴⁶

A la segona meitat del segle XIX la capella encara es feia servir d'escola de gramàtica i retòrica dels dominics ("les escoles dels Polls").⁴⁷

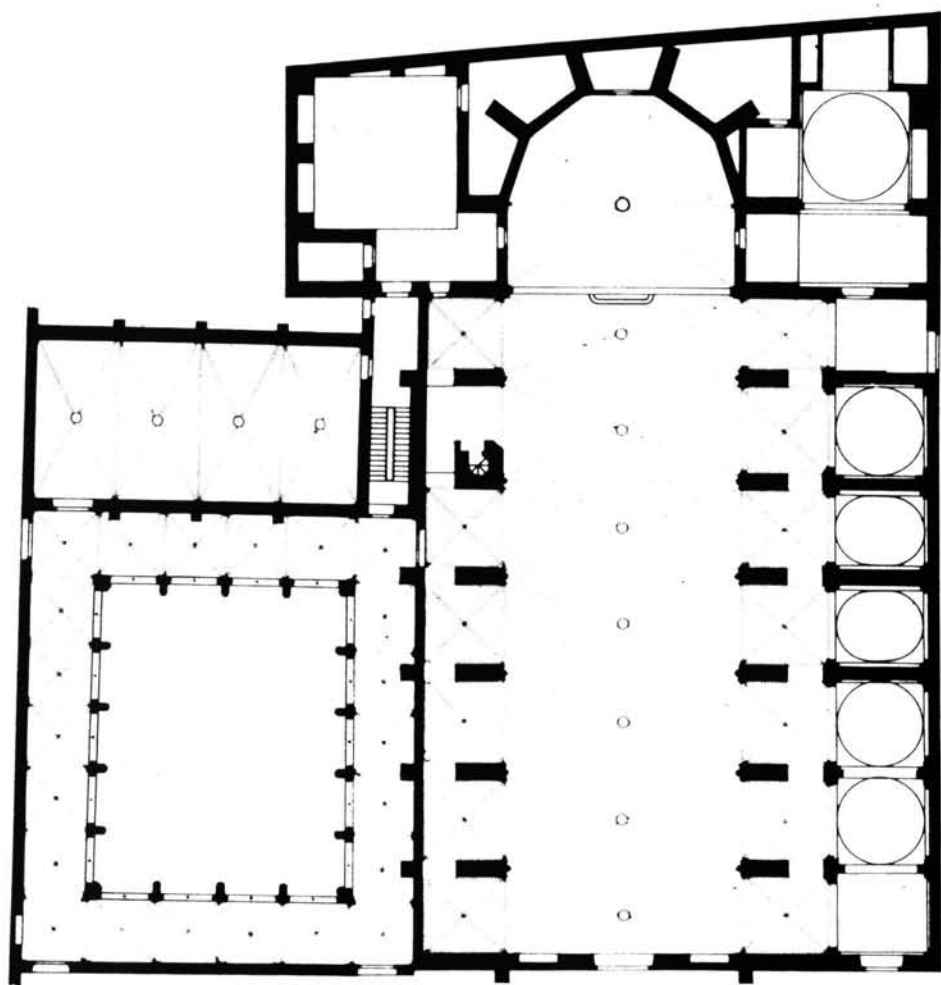
⁴⁵ Durliat, *op. cit.*, p. 76-77.

⁴⁶ Respecte als perfils dels nervis de la capella absidal, si la hipòtesi sobre la seva antiguitat es correcta, ens trobaríem davant un antecedent del model del segle XIV ja que els de la Victòria, tal volta contemporània de la capella de la Trinitat de la Seu i de la capella baixa del Palau dels Reis de Mallorca de Perpinyà, són una mica senzills.

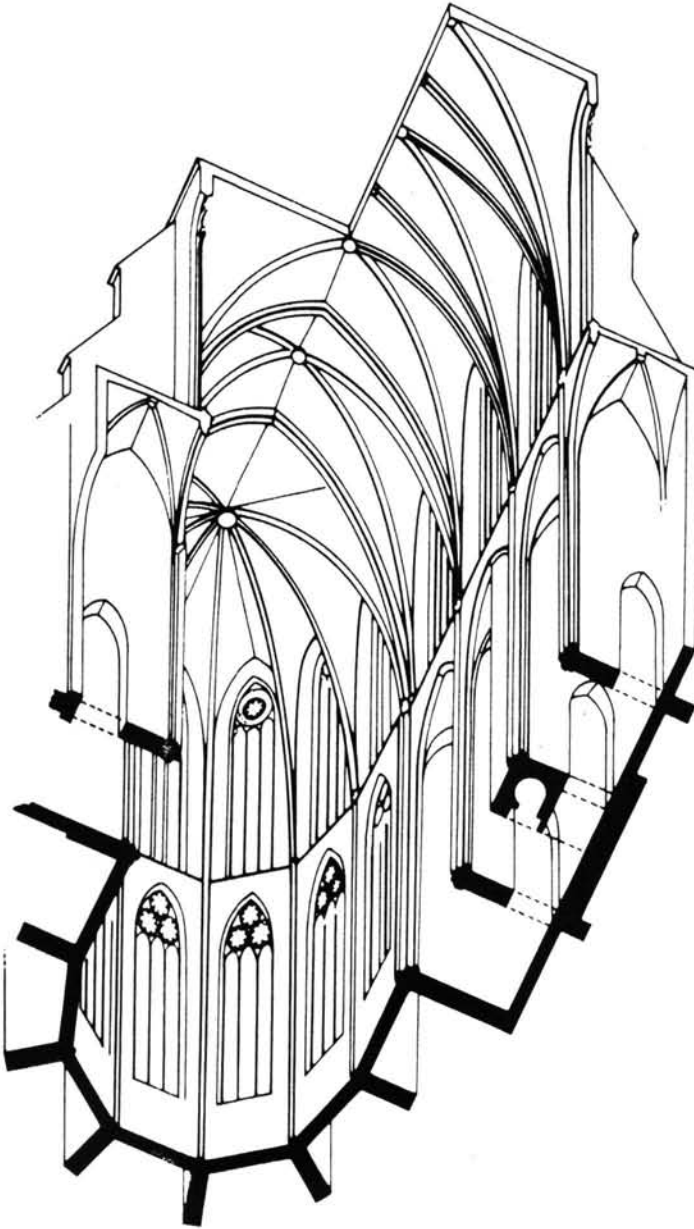
⁴⁷ ARM, Miscel·lànies Pascual, I, p. 346.

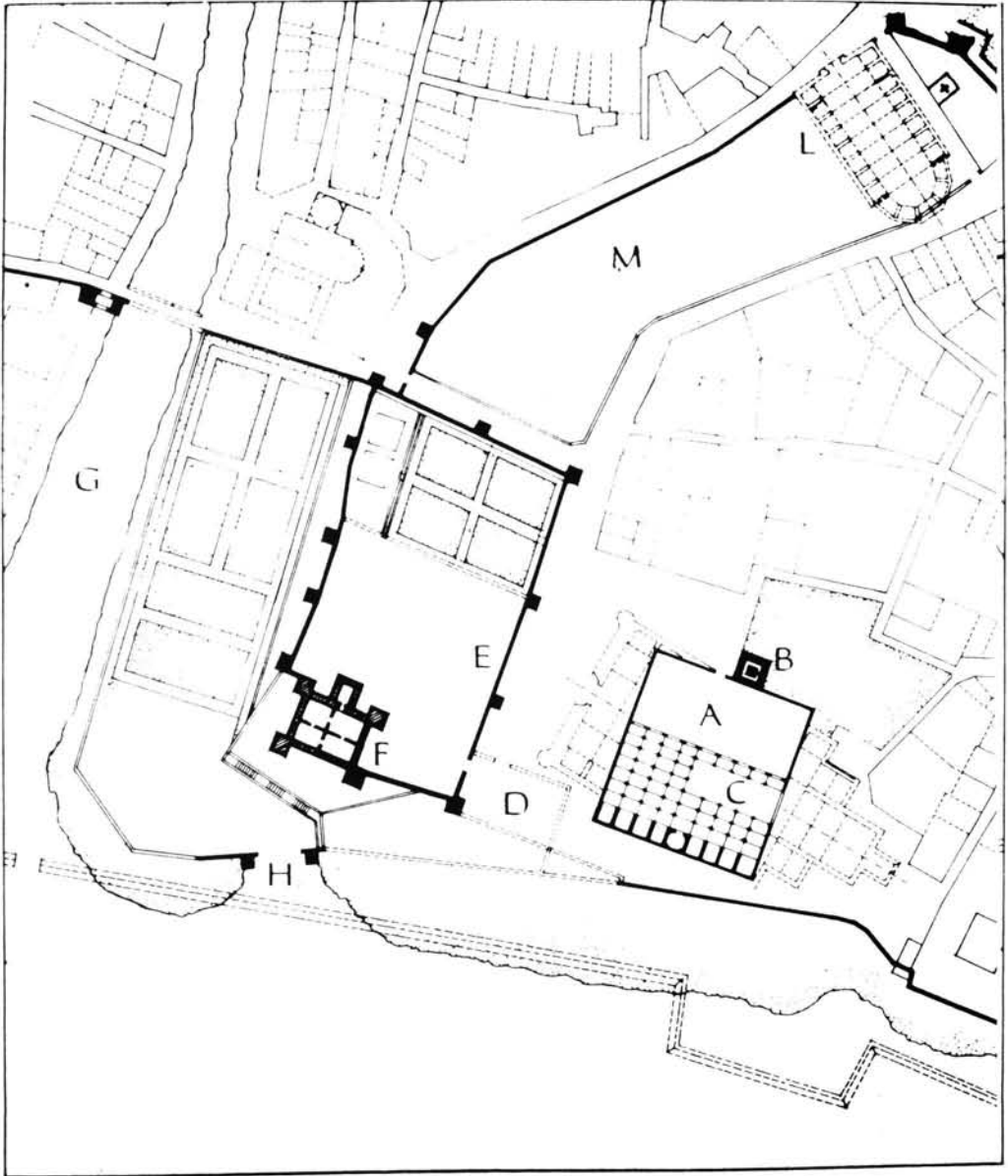
El convent i l'església de Sant Domingo i la capella de la Victòria al pla de la ciutat de Mallorca d'Antoni Garau (1644).

Planta de l'església i convent de Santa Caterina de Barcelona

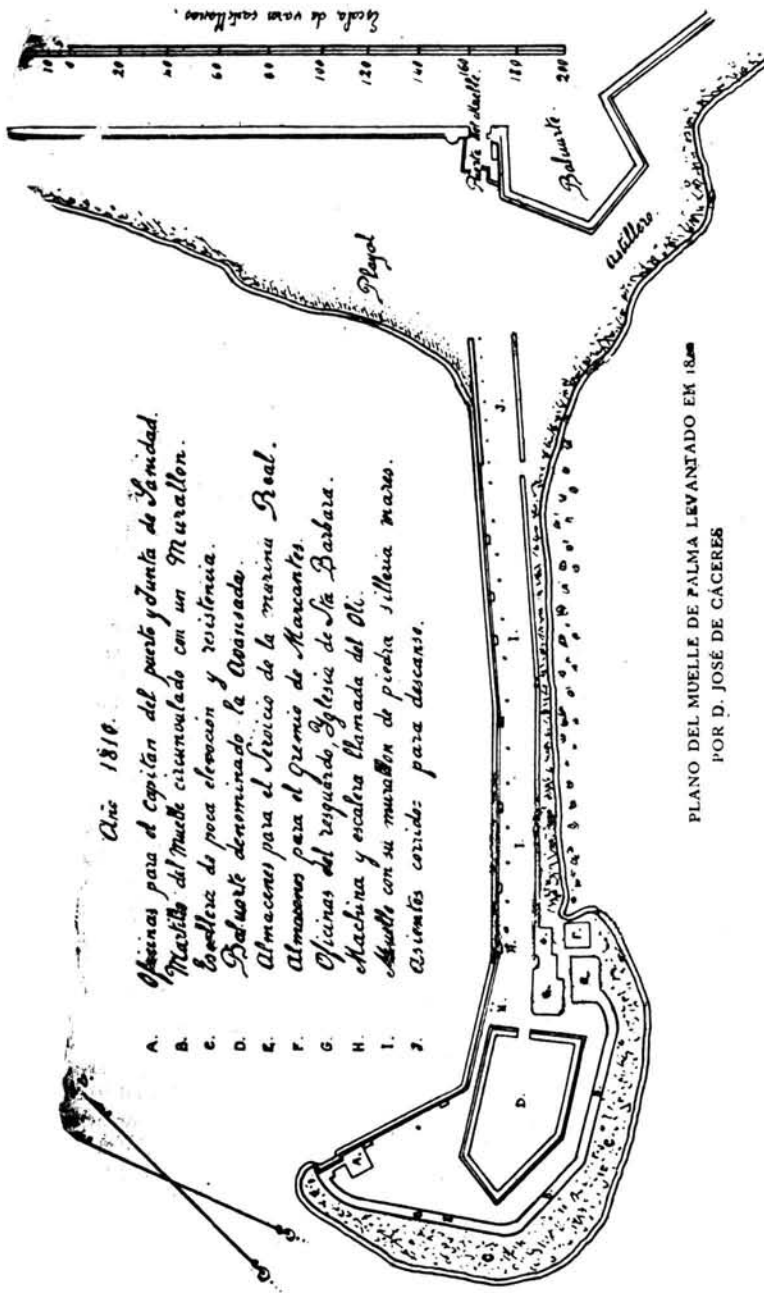
Església del convent de Santa Caterina (destruït el 1837).
Perspectiva isomètrica segons J. Puig i Cadafalch. Barcelona

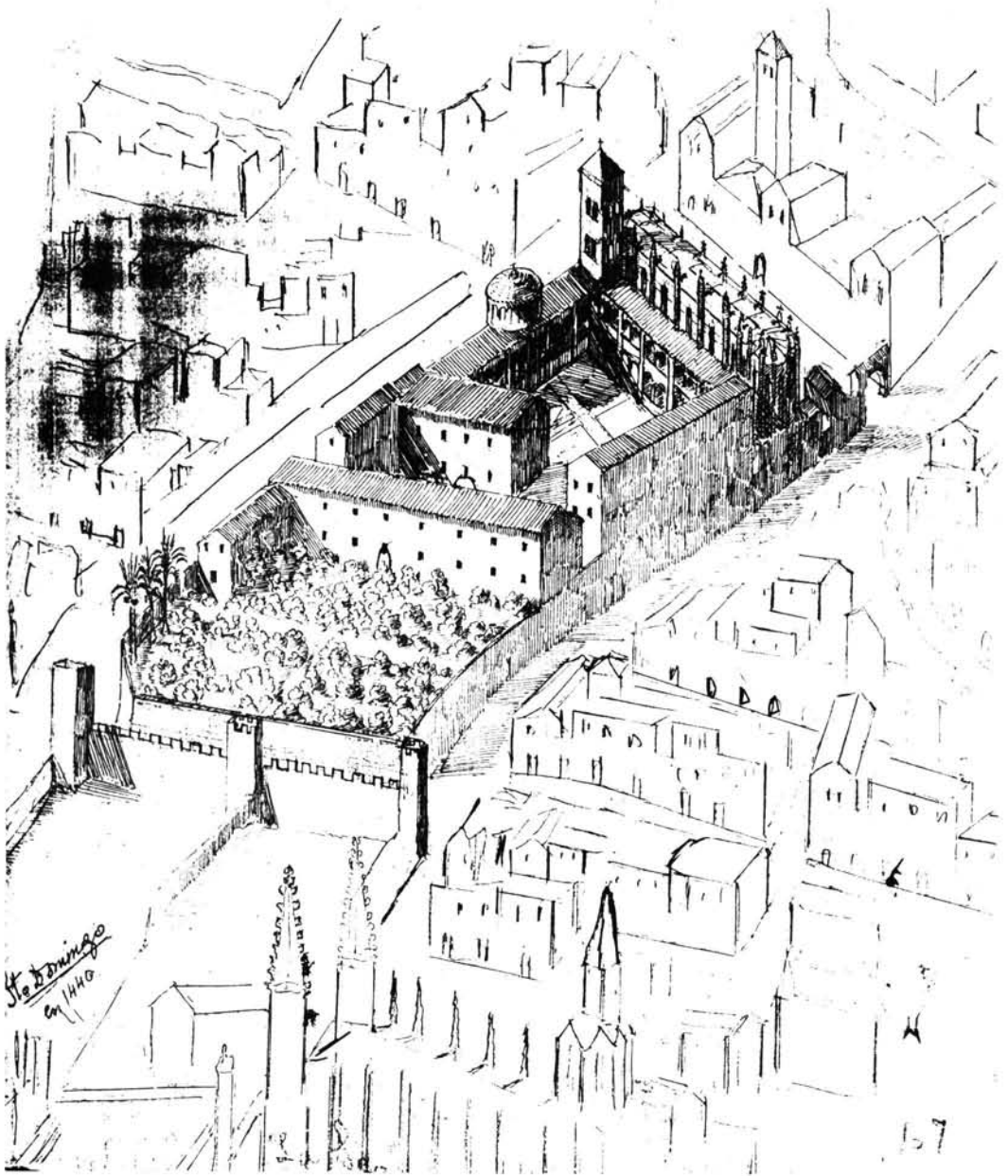
Situació de Sant Domingo dins el recinte de l'Almudaina
(segons Gabriel Alomar i Esteve)

El solar de Sant Domingo amb els munts de runes i el Port de Palma l'any 1852 (Coello-Madoz)

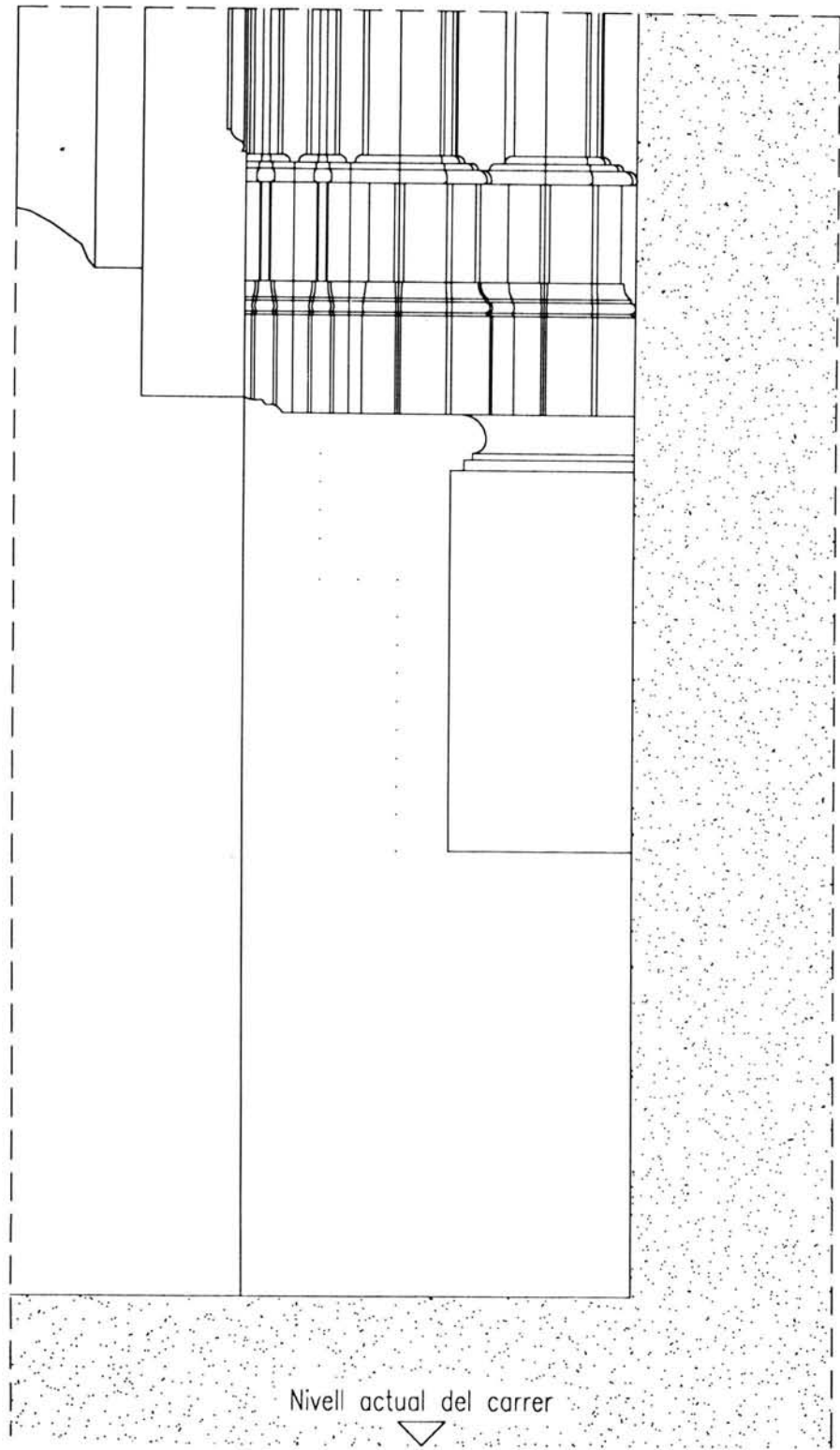

El port de Palma l'any 1809, abans de la reforma de 1810 i de l'abocament d'enderrocs de Sant Domingo

El convent i l'església de Sant Domingo i la Capella de la Victòria segons un dibuix de Rafael Isasi a partir del pla de la ciutat conservat a l'Ajuntament de Palma. Destaca el cimbori del Roser.

Escala gràfica. Unitats en cm.
0 5 10 20 30 40 50

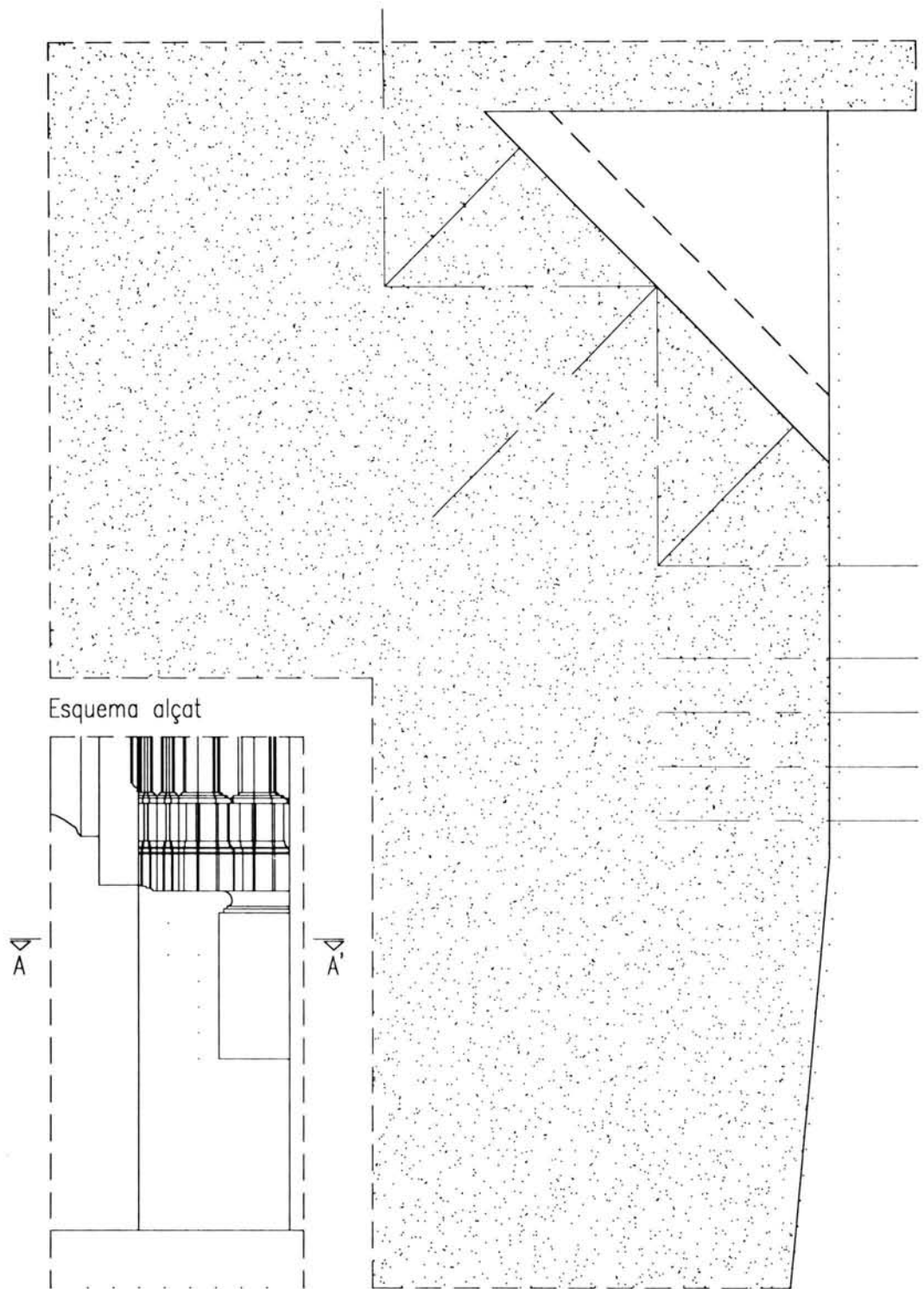

Nivell actual del carrer

Restes del Portal de Sant Domingo. Segons Ramon Clop

Alçat

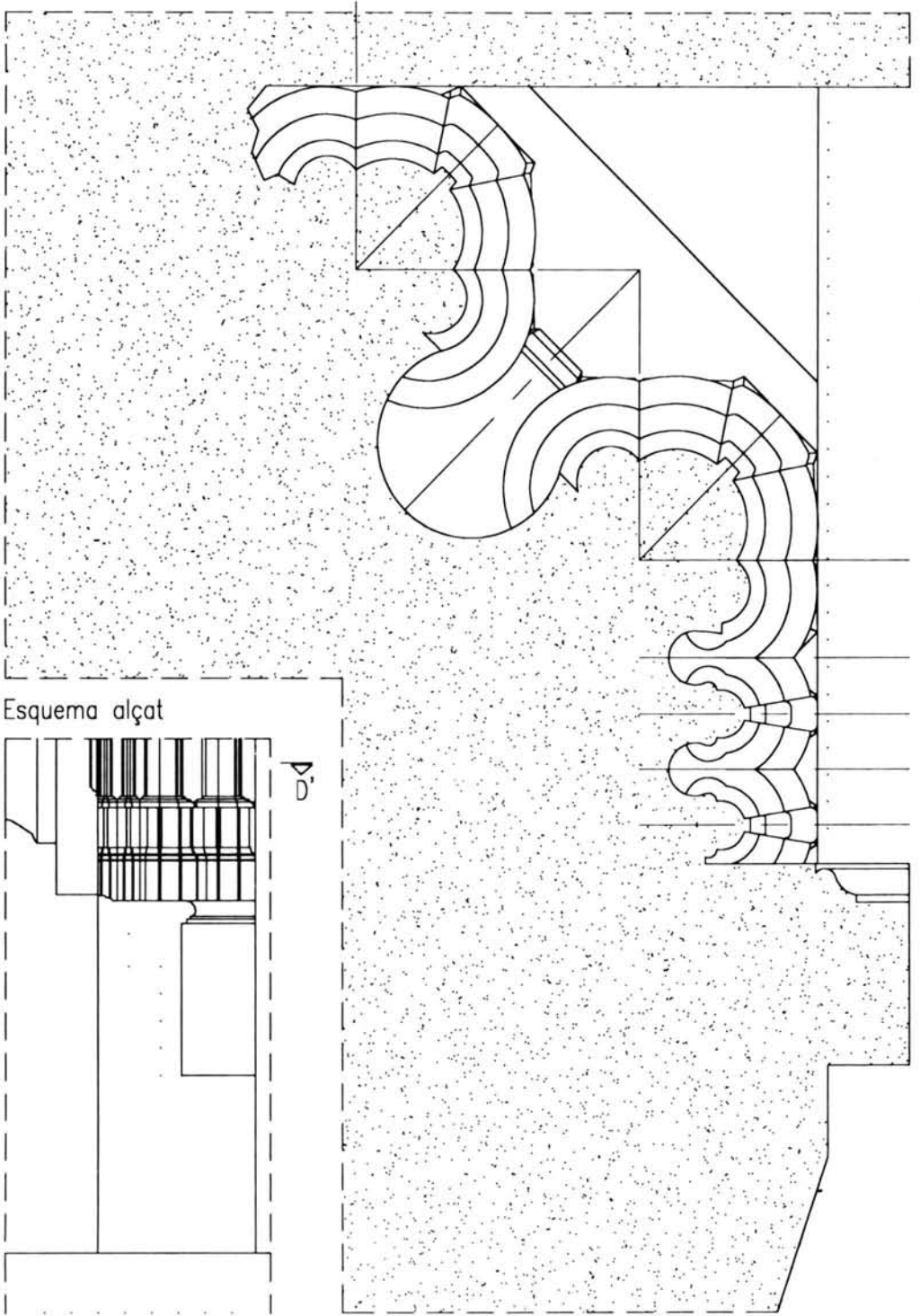

Secció A-A'

Escala gràfica. Unitats en cm.

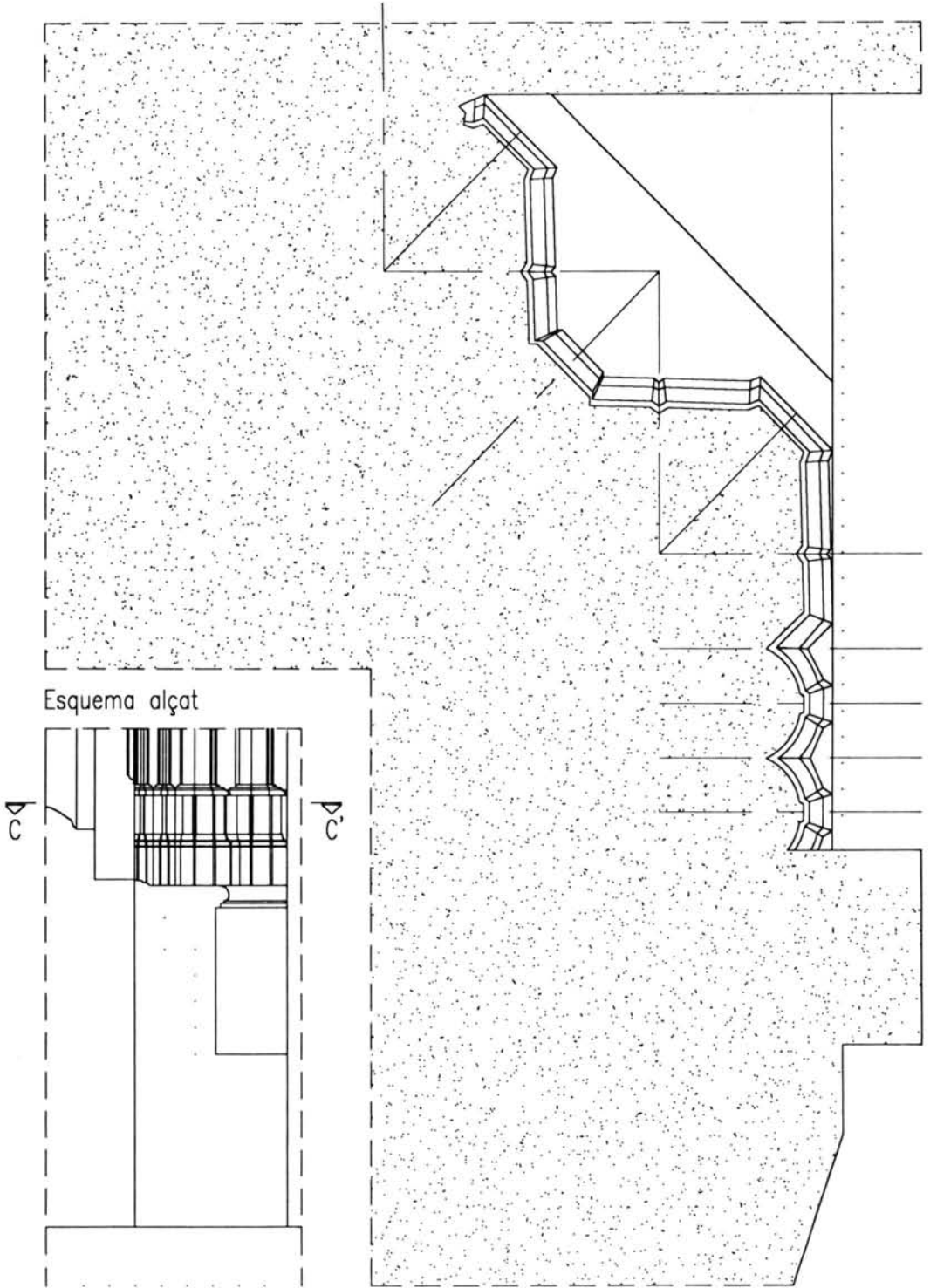
Restes del Portal de Sant Domingo. Segons Ramon Clop

Secció D-D'

Restes del Portal de Sant Domingo. Segons Ramon Clop

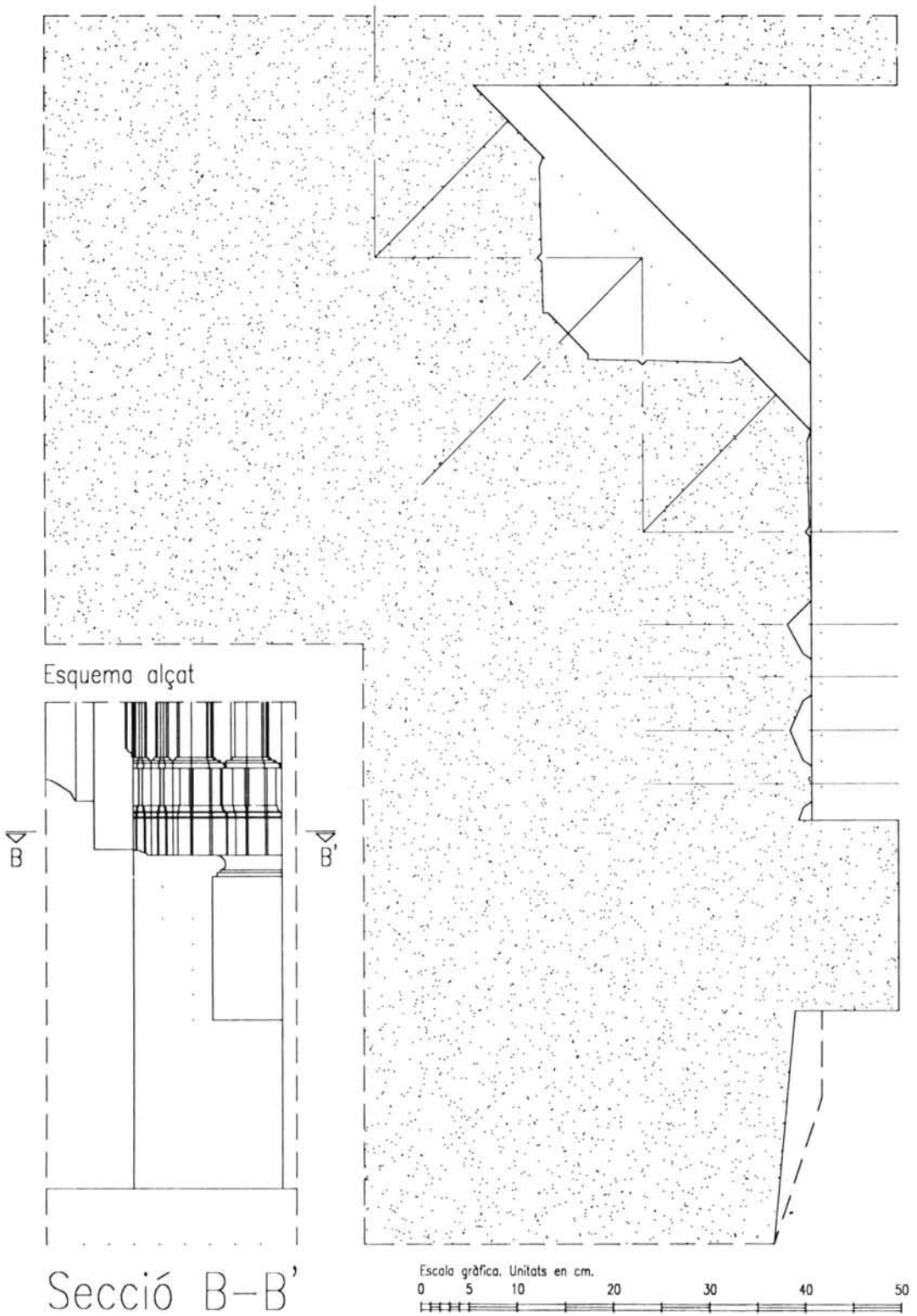

Secció C-C'

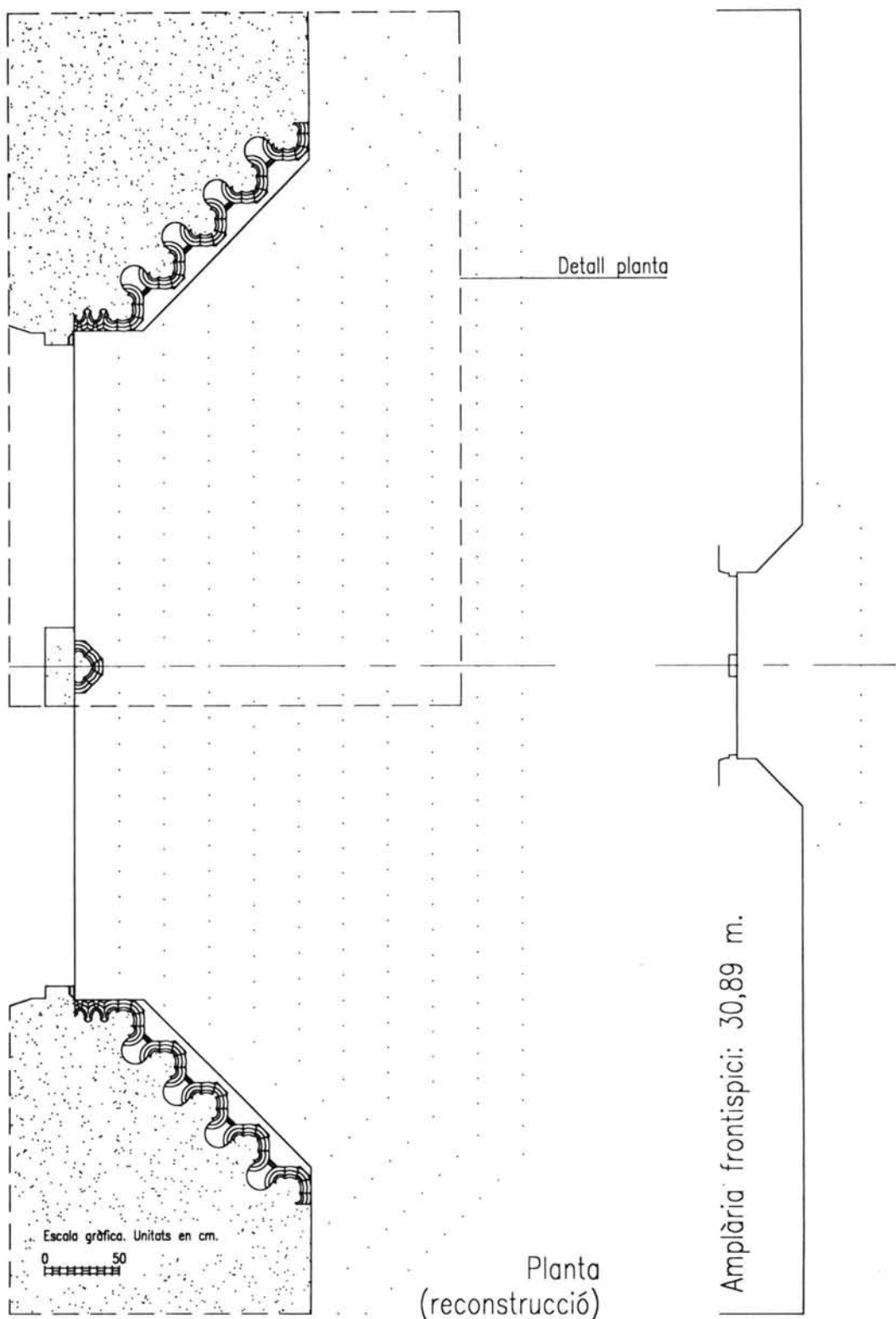
Escala gràfica. Unitats en cm.

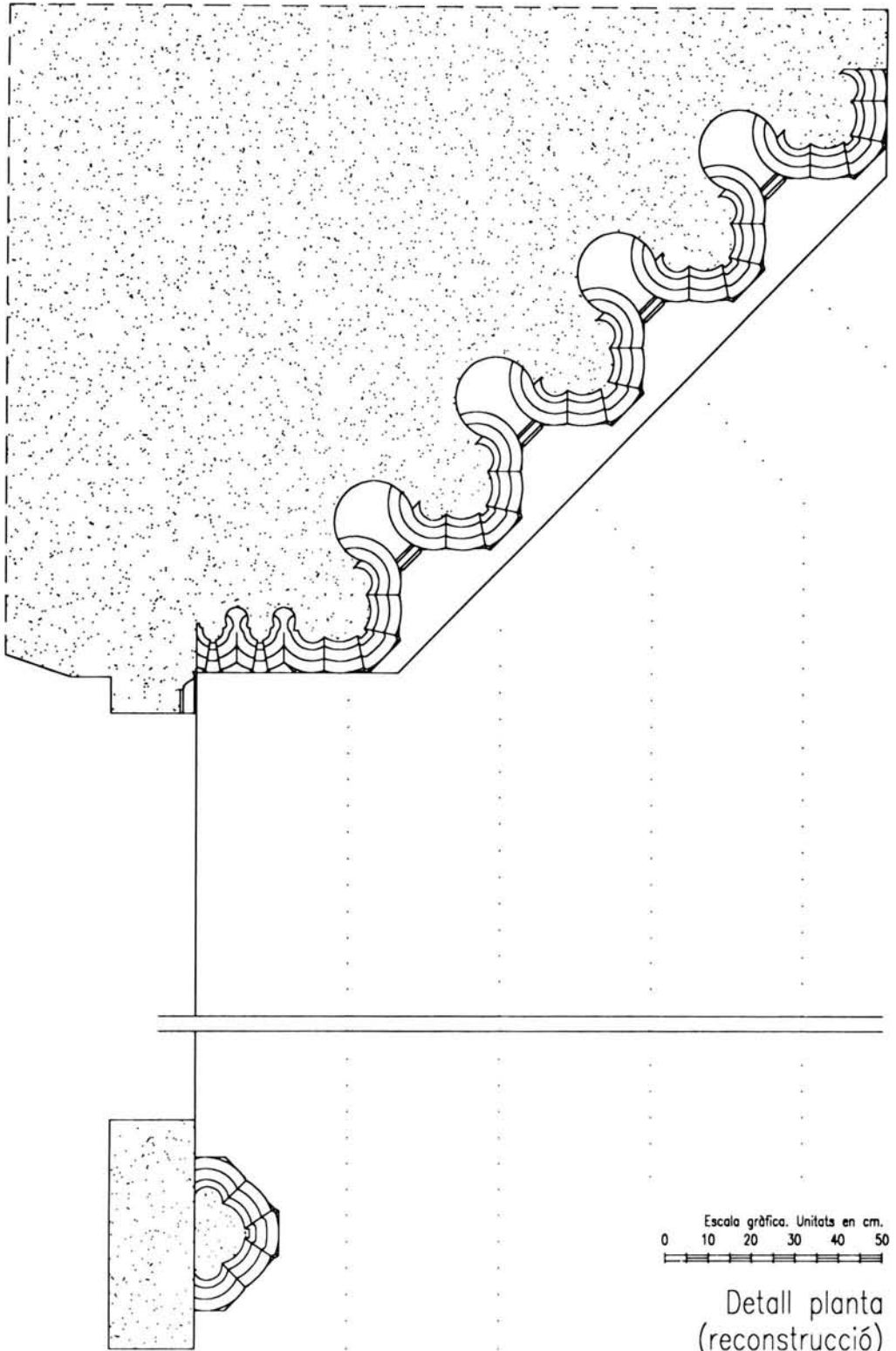
Restes del Portal de Sant Domingo. Segons Ramon Clop

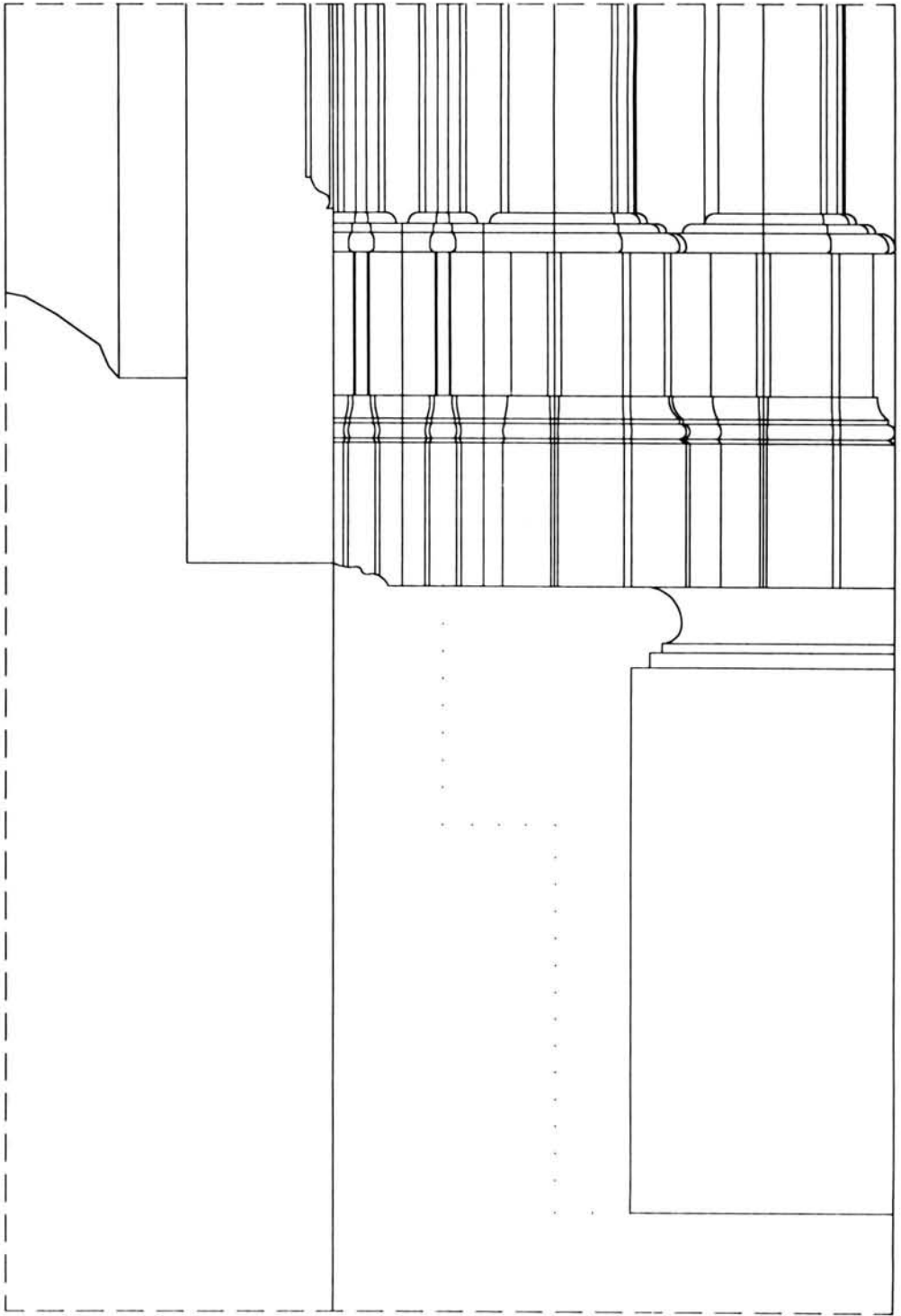
Restes del Portal de Sant Domingo. Segons Ramon Clop

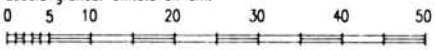
Restes del Portal de Sant Domingo. Segons Ramon Clop

Restes del Portal de Sant Domingo. Segons Ramon Clop

Escala gràfica. Unitats en cm.

Detall de l'alçat

Restes del Portal de Sant Domingo. Segons Ramon Clop

Puerto Rico en el segle XIX: les reformes d'Antoni Maura i Montaner

ANTONI MARIMON RIUTORT

Pocs països del món han estat tan vinculats a Mallorca com Puerto Rico. Afortunadament, diversos aspectes de les relacions entre Mallorca i l'antiga Borinquen han estat analitzats recentment per Jaume Ensenyat, Sebastià Serra, Francesc Riera Montserrat i Antònia Ripoll.

En aquest article hem realitzat un breu resum de la història política de Puerto Rico en el segle XIX i hem elaborat una primera aproximació a la política que realitzà Antoni Maura en aquesta illa quan fou ministre d'Ultramar (1892-94) en un govern liberal presidit per Praxedes Mateo Sagasta.

L'illa de Puerto Rico, amb una extensió de 9.103 km², i Cuba, eren les úniques colònies que Espanya va mantenir en el Carib durant quasi tot el segle XIX.

En aquest segle, Puerto Rico va tenir un important creixement econòmic. De 1825 a 1840 el sucre visqué la seva època daurada, però com que es basava en l'ús de mà d'obra esclava i en tècniques arcaïques, les gran hisendes sucreres foren poc rendibles cap a la meitat de segle. Els esclaus varen esser cada cop més mals d'adquirir fins que el 1873 s'abolí l'esclavitud.

Des de la meitat del segle XIX assolí molta importància el conreu del cafè, de tal manera que s'anaren formant grans latifundis cafeters. A més del cafè i el sucre, Puerto Rico exportava tabac, rom, mels i d'altres productes. Les importacions més importants venien dels ports metropolitans –Palma, Barcelona, Màlaga, Cadis i Santander– i eren principalment olis, cereals, farines, espècies, llegums, vins i licors.

Puerto Rico, com Cuba, no va participar en el procés independentista llatinoamericà, en bona part perquè era una societat esclavista on les classes dirigents depenien del suport de l'Estat Espanyol. Així i tot, hi va haver algunes incursions des de Venèçuela (1816 i 1825), i algunes conspiracions de caràcter independentista (1838).

Entre 1823 i 1868, Puerto Rico va tenir un règim polític excepcional. El governador gaudia de facultats polítiques omnímodes per poder reprimir qualsevol intent independentista o qualsevol rebel·lió d'esclaus.

Com en el cas de Cuba, la condició colonial de Puerto Rico es va fer palesa el 1837, quan el seu diputat fou exclòs de les Corts de Madrid que decidiren que Puerto Rico es governàs per lleis especials.

A Puerto Rico, el mateix que a Cuba, no es derivà cap reforma de la Junta d'Informació de 1866-67. Anaren a Madrid com a representants de Puerto Rico José Julián Acosta, Segundo Ruiz Beltran, Francisco Mariano Quiñones i Manuel F. Zeno y Correo. Acosta, Ruiz i Quiñones indicaren que les reformes s'haurien de fer a Puerto Rico a partir de la supressió de l'esclavitud.

El fracàs de la Junta d'Informació va afavorir els grups independentistes, entre els quals es destacava el que dirigia Ramón Emeterio Betances. Aquest, estava en contacte amb els independentistes cubans i havia creat a Santo Domingo un Comitè Revolucionari de Puerto Rico. Estaven preparant un gran aixecament però el grup de Camuy fou descobert. Llavors, els revolucionaris varen haver d'adelantar el pronunciament i el 23 de setembre de 1868 diverses columnes d'insurrectes procedents de Mayagüez, Lares i altres llocs es concentrà a l'hisenda de Manuel Rojas, prop de Lares.

Una columna d'uns 400 revolucionaris, comandats per Manuel Rojas ocupà sense dificultats la ciutat de Lares. L'endemà, 24 de setembre, es proclamà en aquesta ciutat la República de Puerto Rico i es nomenà president Francisco Ramírez Medina.

Aquest fet fou anomenat el "Grito de Lares". L'aixecament independentista va fracasar aviat perquè no arribaren els reforços que Betances tenia preparats a Santo Domingo i els revoltats foren derrotats per les forces espanyoles. Durant el mes d'octubre les tropes espanyoles varen perseguir els revolucionaris. Alguns dels dirigents varen morir en combat i d'altres, com Manuel Rojas, foren empresonats. El govern colonial realitzà unes 550 detencions.

Mentre a Cuba espanyols i cubans s'enfrontaven en la Guerra dels Deu Anys, a Puerto Rico el govern espanyol va introduir una sèrie de reformes entre el 1869 i el 1873. A més de la supressió de l'esclavitud (març de 1873), Puerto Rico va obtenir representació al Parlament de Madrid (1869), el sufragi universal, les llibertats democràtiques contingudes en el llibre primer de la Constitució Espanyola de 1869 (1873), àmplies reformes en l'administració dels municipis i la creació d'una diputació provincial (1870). Així, Puerto Rico gairebé s'equiparava a les províncies espanyoles.

Aquestes reformes no foren considerades suficients pels independentistes que persistiren en les seves activitats conspiratòries. A més de Betances, es destacà com a dirigent separatista Eugenio María de Hostos.

Amb la Restauració, hi va haver un cert retrocés, i, per exemple, es retornà al sufragi censitari. Així i tot, però, les reformes aplicades a Puerto Rico varen servir de base perquè els independentistes cubans acceptassin la pau de Zanjón (1878). El 1898, Puerto Rico enviava 16 diputats a les corts de Madrid.

A Puerto Rico, com a Cuba, també s'organitzaren dos partits, un era el Partit Conservador o Liberal Conservador, fundat el 1869 i posteriorment anomenat Partit Incondicional Espanyol (1872) i Partit Espanyol Sense Condicions. L'altre era el Partit Liberal Reformista, fundat el 1870. Aquest partit se va convertir el 1887 en el Partit Autonomista Porto-riqueny.

El Partit Espanyol tenia per cap des de 1880 a Pablo Ubarri i representava "una verdadera garantía para los intereses españoles antillanos". Era partidari de "todo gobierno que rija los destinos de la Patria" i tenia per objectiu "mantener siempre unido a su Metrópoli está parte del territorio"¹.

El Partit Autonomista era dirigit per Román Baldorioty de Castro i propugnava l'autonomia per a Puerto Rico. Els autonomistes sol·licitaven el màxim grau possible de descentralització administrativa compatible amb la unitat de la pàtria espanyola. El programa autonomista de 1887 era partidari de la integració política i jurídica de Puerto Rico amb Espanya i de la descentralització administrativa. La petita Antilla hauria de tenir dret a votar els seus propis pressuposts. Posteriorment alguns autonomistes propugnaren una autonomia semblant a la que havia obtingut el domini del Canadà el 1867.

La seva empenta inicial atemorí els sectors més conservadors, que aconseguiren que el 1887 el governador, el general Romualdo Palacios, desencadenàs una onada de repressió. El governador acusà els autonomistes de donar suport a una societat secreta nacionalista anomenada "La Torre del Viejo" que intentava boicotejar els comerciants espanyols. Els principals dirigents autonomistes de Ponce foren empresonats per la Guàrdia Civil i sovintejaren les arbitrarietats i les tortures. Quan el govern de Madrid va conèixer l'abast de la repressió va destituir el governador. El nou governador, el general Juan Contreras, va posar en llibertat els autonomistes empresonats i va permetre que fessin reclamacions pels mals tractes que havien rebut.

Però el mal ja estava fet. El que la historiografia porto-riquenya anomena "Año terrible" de 1887 va perjudicar quasi tant la causa espanyola a la petita Antilla com la invasió nord-americana de 1898.

El febrer de 1892, el Partit Autonomista estava presidit per Julián E. Blanco, amb Rafael María de Labra com a delegat a Madrid. Altres di-

¹ Carta de Pablo Ubarri a Antonio Maura (14 de desembre de 1892), Arxiu Antoni Maura, lligall 166.

rigents autonomistes eren Salvador Brau, Luis Muñoz Rivera i José de Diego.

L'agost d'aquest mateix any els autonomistes decidiren el "retraimiento", és a dir, no presentar-se a les eleccions. Els autonomistes denunciaven així el predomini que de fet tenia el Partit Espanyol en l'administració de Puerto Rico:

"Que nuestros adversarios se apoderen cómodamente y sin estorbos de toda la administración del país, que, de hecho vienen monopolizando hace veinte años, á pesar de nuestras estériles resistencias²"

Això no volia dir que el Partit Autonomista renunciàs als seus ideals, sinó que fiscalitzaria des de defora les gestions dels ajuntaments i la Diputació.

Quan Antoni Maura accedí al ministeri d'Ultramar, el desembre del 1892, es preocupà perquè els espanyolistes acceptassin els autonomistes com a una oposició leal:

"Al claro entendimiento de usted no se le oculta que (...) tratando a los partidos adversos como a enemigos declarados sin derecho á miramiento alguno se lleva la política por vías peligrosas que suelen desembarcar más o menos tarde en mayores daños de los que se procura evitar³"

L'ampliació del sufragi censitari decretada per Maura no fou ben rebuda pels autonomistes, perquè discriminava als portorriquenys, no ja respecte als espanyols metropolitans, sinó respecte als mateixos cubans. Podrien votar els porto-riquenys que pagassin més de deu pesos i els cubans que en pagassin més de cinc. Maura justificava aquesta desigualtat per una diferència de riquesa entre les dues illes, però sembla que va ésser una concessió al Partit Espanyolista. Els autonomistes es consideraren tractats com a espanyols de tercera classe i, a diferència dels seus homòlegs cubans, amb els quals mantenien contactes, no es presentaren a les eleccions a corts de març de 1893, i continuaren amb el seu retraïment⁴.

² Delegación del Partido Autonomista Puertorriqueño (1892): *Al partido*. Tip. de A. Córdova, Puerto Rico. Sobre l'autonomisme, vegeu també Labra, Rafael Maria de (1896): *La autonomía colonial ante las Cortes Españolas y la opinión pública*. Celestino Apaolaza, impresor, Madrid.

³ Carta d'Antoni Maura a Pablo Ubarri (28 de març de 1893), Arxiu Antoni Maura, lligall 166.

⁴ Durnerin, James (1978): *Maura et Cuba*. Les Belles Letres, Paris, p. 39 i 45. Sobre aquestes eleccions és molt interessant la carta de Pablo Ubarri a Antoni Maura, del 14 de febrer de 1893, on es parla dels candidats que convendria presentar. Arxiu Antoni Maura, lligall 166.

El projecte de llei que reformava el govern i l'administració civil de les illes de Cuba i Puerto Rico, presentat per Antoni Maura i Montaner al Congrés el 5 de juny de 1898, disposava que s'aplicassin a Puerto Rico les bases referides a Cuba, amb algunes modificacions. La Diputació provincial de Puerto Rico estaria composta per només dotze diputats.

"que seran elegidos de tres en tres por cuatro circunscripciones, las cuales se formarán agrupando los partidos ó distritos judiciales de la isla, según el número de habitantes, los medidos de comunicación y las demás circunstancias atendibles al efecto⁵".

El Consell d'Administració de Puerto Rico, un òrgan merament consultiu, estaria format per sis autoritats: el governador general, que seria el president del consell, el bisbe, el general segon caporal, el president de l'Audiència territorial i el coronel del Cos de Voluntaris; sis diputats provincials en la segona meitat del seu mandat; i sis persones nomenades per reial decret pel govern⁶.

Pel Partit Autonomista de Puerto Rico, les reformes de Maura suposaven un punt de partida,

"por más que ese ensayo, tímido en demasía, y el concepto que de la descentralización administrativa parece tener el Sr. Maura, disten mucho de llenar nuestras legítimas aspiraciones".

El projecte de reformes, segons els autonomistes, ratificava el que ells denunciaven des de feia temps, que

"Nuestra administración provincial y municipal no puede seguir un día más en la completa bancarrota é inmoral desbarajuste en que se encuentra"

La reforma oferia un gran nombre d'avantatges respecte al sistema vigent. Donava més facultats a les corporacions locals, obligava els batles a tenir l'acta de regidor, facultava la Diputació provincial per aprovar els pressuposts municipals, reduïa el nombre dels diputats, llavors excessiu, i disposava que la Diputació elegís un president únic. També era important la iniciativa concedida a la Diputació per proposar la reforma de les lleis promulgades a Puerto Rico fora de les seves competències, la modificació del règim electoral per a permetre l'accés de les minories als ajuntament i a la diputació, la nova estructura del consell d'administració i el seu caràcter merament consultiu, i l'elecció per circumscripcions dels diputats provincials.

Però aquests avantatges s'anul·laven sovint a causa de les deficiències, ambigüitats i inconseqüències que hi havia a les bases del pro-

⁵ Maura Antonio (1893): *Proyecto de ley reformando el gobierno y administración civil de las islas de Cuba y Puerto Rico*. Madrid, 18.

⁶ *Ibid.*

jecte. Entre altres, els autonomistes criticaven que no es reduís el nombre de regidors, que l'existència de la Diputació estàs en mans del governador general, i que fos el governador general o un delegat seu qui executàs els acords de la Diputació. Segons els autonomistes, hauria d'esser el president de la Diputació qui, com els batles, executàs els acords de la Diputació. Si no es feia així.

"Toda sombra de la idea autonómica podría desaparecer en la práctica, llevando la centralización hasta un extremo á que hasta ahora no había llegado sino de un modo vergonzante; en una palabra, se correría el peligro de entregar otra vez toda la administración provincial al caciquismo y la burocracia".

També consideraven que haurien d'esser competència de la Diputació Provincial els bancs, els ports, les aigües, i la policia. El règim electoral no solament hauria de facilitar a les minories l'accés a les corporacions, sinó que hauria de garantir l'exactitud en els censos i la llibertat en l'emissió del vot. Naturalment, rebutjaven que figuràs com a vocal del Consell d'Administració el cap superior del cos de voluntaris, i proposaven el comandant de Marina i l'Intendent general d'hisenda.

Si aquestes esmenes s'acceptassin, el Partit Autonomista cooperaria de bon grat a la seva implantació i es tornaria a presentar a les eleccions⁷.

Arran dels debats de juliol de 1893 en el congrés de Madrid, el Partit Autonomista va donar un suport explícit a Antoni Maura i les seves reformes i es va identificar plenament amb la política del Partit Liberal, fins al punt de declarar el següent:

"el día que se realice de veras la plena descentralización administrativa (...) y la completa identidad de sus hijos y habitantes en el goce de los derechos civiles y políticos de que disfrutaban los peninsulares, no sólo se hará innecesaria la verdadera autonomía, la autonomía política de que nunca se ha ocupado el Partido autonomista puertorriqueño, sino que este mismo partido desaparecerá por no tener razón de ser, y sus afiliados entrarán (en els) partidos nacionales, yendo á confundirse en sus filas con sus hermanos del otro lado del Atlántico⁸".

Pel que fa als espanyolistes, sembla que només volien acceptar les reformes si aquestes no modificaven en res el statu quo vigent. Els diputats espanyolistes a Madrid sol·licitaren a Maura que el projecte de

⁷ Blanco, Julián E. (1893): *El proyecto de ley sobre reforma del gobierno en Cuba y Puerto-Rico*. Tipografía de A. Córdova, Puerto-Rico.

⁸ Blanco, Julián E. (1893): *A la nación*, Imp. de El Clamor, Puerto-Rico.

reformes es dividís en dos, un per a Puerto Rico i l'altre per a Cuba, ja que la vida política era molt diferent a la petita Antilla. El comte de Torrejando, de l'ala esquerra del Partit Espanyol de Puerto Rico va formar part de la comissió que en el Congrés dels diputats va avaluar positivament el projecte de Maura.

Posteriorment, un cop fracassat el projecte de Maura, el congrés aprovà el projecte d'Abarzuza per reformar el govern i administració civil de Cuba i Puerto Rico. Aquest projecte no es va arribar a aplicar ni a Cuba, a causa de la guerra d'independència, ni a Puerto Rico.

Quan el febrer de 1895 esclatà el segon aixecament independentista cubà, a Puerto Rico ningú el va secundar. La petita Antilla depenia en bona part de l'exportació del cafè a Espanya i a Cuba, i molts de terratinents tenien por que una Cuba independent tancàs el pas al cafè portoriqueny. A més, el pas d'una economia basada en el sucre a una economia fonamentada en el cafè a finals del s. XIX, provocà un important atur i una creixent agitació social. El 1895 es va produir una crisi econòmica. Els terratinents tenien por de mobilitzar la població pagesa contra Espanya per no desencadenar una revolució social.

El desembre de 1895 es va fundar a Nova York la Secció Porto-riquenya del Partit Revolucionari Cubà que tenia per objectiu provocar un aixecament independentista a l'antiga Borinquen.

Més de cent porto-riquenys lluitaren al costat dels independentistes cubans, i alguns com el poeta Pachín Marín hi trobaren la mort.

El febrer de 1897 el Partit Autonomista s'escindí, ja que el sector majoritari, encapçalat per Luis Muñoz Rivera, es convertí en el Partit Liberal Fusionista Porto-riqueny. Aquest partit era la filial portoriquenya del Partit Liberal de Sagasta, el qual s'havia compromès a concedir l'autonomia quan arribàs al poder.

L'altre sector de Partit Autonomista, de caràcter republicà, organitzà un partit autonomista "pur" o "ortodox", sota la influència del metge José Celso Barbosa.

El setembre de 1897, un grup d'uns seixanta porto-riquenys va intentar ocupar Yauco. Fracassaren i la majoria foren empresonats.

Quan Sagasta arribà al poder, el govern de Madrid va concedir l'autonomia a Puerto Rico, el mateix que a Cuba (25 de novembre de 1897).

Poc després, els dos partits autonomistes s'unificaren amb el nom d'Unió Autonomista Liberal i el Partit Espanyol adoptà el nom d'"Agrupació Autònoma Oportunista".

El febrer de 1898 es va constituir el primer govern autònom de la història de Puerto Rico, constituït per tres ministres liberals-autonomistes i dos espanyolistes i presidit per Francisco Mariano Quiñones.

Aquest govern quasi no va tenir temps d'actuar. L'abril de 1898, s'inicià la Guerra Hispano-nord-americana. La flota dels Estats Units bombardejà San Juan i el 26 de juliol els nord-americans desembarcaven a l'illa, a Guánica, a la costa sud.

Amb el suport d'alguns criollos, l'exercit dels Estats Units ocupà el sud i l'oest de l'illa sense trobar massa resistència. Per les muntanyes s'organitzaren partides de "tiznados", porto-riquenys que es venjaven dels propietaris, procedents majoritàriament de la Península i de Balears. El 12 d'agost de 1898 se signà l'armistici. Moltes d'institucions de govern continuaren funcionant i no hi va haver canvis en la propietat.

Molts d'homes de negocis nord-americans arribaren a Ponce i aviat s'incrementà la influència econòmica dels Estats Units. Un sector important de l'independentisme porto-riqueny es mostrà favorable a l'annexió als Estats Units.

El 21 d'octubre de 1898 l'Estat Espanyol lliurà tots els municipis de Puerto Rico a l'administració nord-americana. Al mateix temps, les darres tropes espanyoles abandonaven l'illa. Puerto Rico passà a ésser governada pel general Brooke, com a governador militar dels Estats Units.

El desembre de 1898, per la pau de París, article segon, l'Estat Espanyol va cedir Puerto Rico als Estats Units. Aquest tractat respectava els drets dels ciutadans espanyols residents a la petita Antilla i garantia la llibertat religiosa⁹.

⁹ Sobre Puerto Rico, en el segle XIX, vegeu, entre altres, Pico, Fernando (1988): *Historia general de Puerto Rico*. Ediciones el Huracán, Río Piedras; Torres Ramirez, Bibiano (1991) *Cuba y Puerto Rico en el siglo XIX*. A *Historia de las Américas IV*. Alhambra, Quinto Centenario, Universidad de Sevilla, Madrid p. 393-401; Cubano, Astrid (1990): *El café y la política colonial en Puerto Rico a fines del siglo XIX: Dominación mercantil en el puerto de Arecibo*. "Revista de Historia Económica", Madrid, any VIII, número 1, p. 95-103; el dossier *Puerto Rico al s. XIX*. A "Quaderns d'Amèrica", número 4 (suplement de l'"Avenç", Barcelona, 1988, número 113), compost dels següents articles: Mascareñas/Rubies, T: *Panorama general de Puerto Rico al selge XIX*, p. 2-5; Pico, Fernando: *L'ordre rural porto-riqueny en la dècada de 1890*. P. 6-9; Casanova, Carlos R.: *Expressions de poder al municipi de Manatí*. P.10-12; Campos Esteve, Carmen: *Comerç i crèdit a San Juan de Puerto Rico, 1837-1844*, p. 13-14. I també Ribes Tovar, Federico (1973): *Historia cronològica de Puerto Rico*. Editorial "Tres Américas", Panamá; Maldonado Denis, Manuel (1973): *Puerto Rico, Mito y Realidad*. Península, Barcelona; Bellmonte, José (1971): *Historia Contemporánea de América 3*. Guadarrama, Madrid, p. 149-152., i Céspedes del Castillo, Guillermo (1986): *Textos y documentos de la América Hispánica (1492-1898)*. Constitueix el volum XII de la *Historia de España* dirigida per M. Tuñón de Lara, Labor, Barcelona, p. 433-437.

El Balneari de Sant Joan de Campos. Fonts per al seu estudi.

ISABEL GARAU LLOMPART
FRANCESC RIERA VAYREDA

NOTES HISTÒRIQUES

El Balneari de Sant Joan de Campos es troba a pocs quilòmetres d'aquesta localitat, junt a l'Oratori anomenat de Sant Joan de la Font Santa. Segons Francisco Talladas, a la seva *Historia de Campos*, aquestes termes ja eren conegudes a l'època romana i la seva utilització ressorgí durant els segles XV i XVI¹.

L'aigua provenia d'un pou anomenat de la Font Santa, situat dins la casa del donat, que segons l'esmentat autor era d'origen romà. Les aigües d'aquesta font, malgrat la manca d'un coneixement sobre la seva composició química, eren conegudes pels seus bons efectes sobre les afeccions cutànies, especialment la sarna i la lepra.

A una distància d'unes 40 passes de la Font Santa hi havia la bassa anomenada de Ses Estaques, on hi brotava un manantial d'aigües calentes. Era de forma circular i de gran extensió, unes 30 ó 35 vares castellanes.

Per altra part, i a més distància, unes 120 passes cap a l'oest, hi havia una llacuna, formant una gran depressió del terreny, coneguda amb el nom de Salobrar, on hi conflüen dos torrents procedents un dels municipis de Campos i Felanitx, i un altre, que venia de la part de Lluçmajor i Randa. Les seves aigües quedaven estancades per un banc de arena, amb una petita sortida per una obertura anomenada es Trenc. Aquestes aigües mortes produïren moltes malalties endèmiques a la població de la zona. Per aquest motiu, cap a mitjans del segle XIX, es projectaren treballs de dessecació i plantació d'arbres i vinyes per ajudar a millorar la situació.

¹ Francisco Talladas. *Historia de la villa de Campos*. Palma, 1889, pp.115-128

Aquest conjunt de terrenys formaven part de la finca anomenada Sa Casa Nova, propietat del marquès del Palmer. Part d'aquestes terres foren cedides a la Diputació Provincial de les Balears amb la finalitat de construir-hi un balneari amb fins terapèutics per a utilitat pública, reservant-se el propietari una habitació amb bany i el dret de reversió, en cas d'incompliment de les clàusules establertes.

En general, la construcció dels balnearis termals està lligada als canvis produïts dins el camp de la medicina i de la història socio-econòmica i política de la primera meitat del segle passat.

La medicina a Mallorca durant el primer terç del segle XIX, visqué un ressorgiment, possiblement degut a la influència que va tenir la creació de la Reial Acadèmia de Medicina i Cirurgia, que afavorí la divulgació dels nous progressos, descobriments científics i noves teràpies².

Entre aquets nous avenços hi figura la utilització de les aigües mi-nero-medicinals, que com ens diu el dr. Muñoz Calvo, es convertiren en medicament a partir de 1816, arrel dels estudis i experiments de Vicente Priessnitz, de Luis José Fleury i Neipp, que juntament amb els progressos de la química analítica entraren dins el camp de la medicina oficial i s'incorporaren a les farmacopees.

Dins aquest context de canvis científics i socials, la teràpia de l'aigua va adquirint gran auge, i els banys cobraren relleu, especialment, dins les capes altes de la societat, i es convertiren en llocs de relació social. Aquest ambient afavorí la curació d'algunes dolències, millorades, a vegades, més per l'entorn, l'oci i el divertiment que per l'acció terapèutica de les aigües. Això ajudà, en general, al desenvolupament de la indústria dels balnearis³.

Malgrat l'interès econòmic que suscitarren les fonts termals, el cas del Balneari mallorquí, sota els auspicis de la Diputació Provincial, assumí funcions més de caràcter assistencial i de beneficència, que no pas comercials. Aquests criteris d'actuació, els veiem exposats pel director de l'establiment senyor Millaruelo, a l'informe que presentà l'any 1877, on deia que a Espanya era l'única institució que proporcionava al pobre de solemnitat un àsil decent amb tot el que és necessari per a la seva subsistència.

Per altra part, l'any 1837 es publicà una reial ordre disposant que els caps polítics i diputacions estudiassin la possibilitat i utilitat de conservació dels establiments de banys i aigües minerals.

² José Tomas Montserrat. El Colegio de médicos de Palma, (1882-1982). Palma, 1985, pp. 20-22

³ S. Muñoz Calvo. Las aguas mi-nero-medicinales: panacea universal. En *Jano: medicina y humanidades*, num. 1017, vol. XLIII, p.93

S. Muñoz Calvo. Balnearios o templos de salud. En *Jano: medicina y humanidades*, núm. 1017, vol. XLIII, p. 101-104.

Per aquest motiu, la Institució Provincial a instàncies del Cap Polític, decidí emprendre el projecte d'obres d'infraestructura per poder obrir al públic el Balneari, iniciant-se aquestes l'any 1843.

Per dur endavant les obres es creà una Junta ad-hoc que quedà instal·lada el 29 de maig de dit any. Els seus membres foren el Cap Polític, com a president, i Joan Bennàssar i Jaume Mas, diputats provincials, el marquès del Palmer, el vescomte de Sant Simó, Martín Maria Boneo, Manuel Ferrandell de Maroto, Ignasi Truyol, Josep Villalonga i Aguirre, Joan Massanet i Salvador Morell i el veïns de Campos Joan Ballester de la Creu i Llorenç Obrador. Entre els membres es designà una comissió executiva per a la compra de materials i utilitatge.

El projecte va suposar un esforç considerable donat els mitjans tècnics disponibles a l'època, especialment, pel que feia a l'enginyeria hidràulica. Els treballs de separació de les aigües calentes i fredes de la Bassa de les Estaques, concentraren els majors esforços econòmics i humans, i es prolongaren per espai d'un any.

El disseny del tancat de fusta, per aïllar les aigües, fou projectat per Llorenç Abrines, posteriorment anomenat director facultatiu de l'obra, i realitzat pel fuster Gabriel Cañellas.

Aquest projecte es va presentar i s'aprovà per la Junta de dia 3 de juny de 1843. També s'anomenà a Joan Sorà director adjunt i, una vegada començades les obres es proposà consultar sobre el desaiguament de la Bassa i del Salobrar, a l'enginyer francès Fourniaire, que accidentalment es trobava a Mallorca.

Del projecte inicial es modificaren alguns punts, d'acord amb les indicacions de l'enginyer francès, i foren acceptades per la Junta i el director de l'obra.

Els treballs, complicats pels pocs mitjans tècnics disponibles, consistiren en buidar la Bassa, anivellar les aigües, localitzar la font termal i aïllar-la mitjançant la construcció d'un tub format per dues caixes concèntriques de fusta, omplint l'entremig amb ciment hidràulic de ràpid fraguat que actuaria com a mur de contenció. També algun temps després, l'enginyer Pablo Bouvii va fer un informe sobre l'anivelació de la Bassa comparant-la amb la mar i el Salobrar.

La Font una vegada controlada donà un gran cabal, que aïllat arribà a temperatures entre els 37'5 i els 40 graus. Un cop realitzada l'obra d'infraestructura s'instal·là un sistema de bombeig per a la pujada de l'aigua.

Quan hagueren finalitzats els treballs, un any després del seu començament, es construïren unes dependències provisionals per poder-les obrir al públic. En total es feren 8 habitacions, destinades unes als contribuents, les altres a persones sense recursos econòmics. Per prendre els banys hi havia a cada habitació una pica de fusta on hi arribava l'aigua per una canal coberta i canonada de plom.

Les habitacions les distribuïren de la següent manera, segons especificava el reglament provisional: dues per a les dones —una per a afeccions

internes o reumatismes i l'altra per a cutànies o externes—; dues per a homes amb afeccions externes o cutànies; una per als pobres de solemnitat i una per als sarnosos. Les altres dues eren destinades exclusivament a les malalties internes, reumatismes, etc., on no podien banyar-se els compresos al segon cas.

Posteriorment es projectà un edifici que es construï per parts, si bé dins una gran austeritat de mitjans. Així, a l'any 1877 tant sols s'havia pogut edificar una quarta part, i segons ens diu un informe de l'època, el pla arquitectònic de la casa pareixia més una penitenciària que un establiment balneari.

Una altra obra que es realitzà fou la del cegament de la Bassa i la construcció d'un temple per custodiar les bombes.

Els banys s'inauguraren, en tota solemnitat, el dia 2 de maig de 1845 en presència de totes les autoritats provincials.

Pel que fa al Salobrar, els esmentats enginyers presentaren projectes de dessecació de la llacuna, empresa que es considerava de gran transcendència per millorar la salubritat d'aquell lloc, però, si bé la Diputació va aprovar el de Bouvii, no es dugué a terme pels problemes que sorgiren, especialment amb el marquès del Palmer, i es donà per abandonat 14 anys després. La Diputació va haver de pagar en compensació a l'esmentat senyor, a càrrec del pressupost de 1860, el cost de 100 carretades de llenya menuda i 1450 pins que s'havien tallats, per a la realització de l'obra.

Pel que fa a la composició, característiques i propietats terapèutiques de l'aigua i del seu manteniment, foren preocupació constant de les autoritats i institucions, especialment de la Reial Acadèmia de Medicina, que s'ocupà en diferents moments del seu estudi i anàlisi.

Les aigües eren classificades dins la classe termo-salines i se les atribuïen propietats terapèutiques sobre nombroses malalties, indicades especialment per als reumatismes, neuràlgies, paràlisis, obstruccions viscerals, nefritis, vies urinàries i afeccions cutànies, etc.

Però el pas del temps i els progressos científics en el camp de la medicina, provocaren noves exigències socials i foren motiu de nous plantejaments, tant pel que fa a les instal·lacions, higiene, etc., com a un major control científic de l'aigua i de les teràpies. Al mateix temps, la legislació sobre aquesta matèria extremà les mesures sanitàries de control dels balnearis, la qual cosa suposava importants canvis d'infraestructura, i una major vigilància per part de l'administració.

Tot això, ajudà a conscienciar als propietaris de balnearis a constituir la "Asociación Nacional de la Propiedad Balnearia" l'any 1871, per poder defensar els seus interessos davant l'administració.

També, els metges directors segons la llei estaven facultats a emetre informes i propostes sobre les millores que considerassin convenientes, així com a instruir expedients d'expropiació, en el cas de negativa per part del propietari a realitzar les reformes adients. Així, dins aquest ambient, el

metge director Manuel Millaruelo criticà la situació en què es trobava el Balnerari, els inconvenients i vicis, i segons deia, "arrastrando una vida languida y extrarreglamentaria", en conseqüència, les atencions de la Diputació resultaven estèrils, tant per la malícia i perversitat d'uns, com per l'abandó i negligència d'altres.

Tots aquests moviments de canvi determinaren que la Corporació Provincial, a principis d'aquest segle, decidís l'alienació del Balnerari de Sant Joan de Campos. Els motius al·ludits foren la càrrega que suposaven al pressupost provincial, i la necessària transformació que havia de fer-se a les instal·lacions d'acord amb les noves exigències. Aquestes causes conduïren a la subhasta pública del Balnerari l'any 1909.

FONTS DOCUMENTALS I BIBLIOGRÀFIQUES

A l'Arxiu del Consell Insular de Mallorca es custòdia la documentació referent al Balnerari de la Font Santa que comprèn un període cronològic des de l'any 1843 a 1910, moments en què el Balnerari depengué de la Diputació Provincial.

Hem de destacar dins aquest fons: els llibres d'actes de la Junta del Bany (1843-1854); l'acte de cessió dels terrenys atorgada pel marquès del Palmer (1844); la documentació referent als actes d'inauguració (1845); inventaris de tassació de mobiliari, robes, aparells hidroteràpics, etc. (1898-1910).

Per altra part, ens trobam amb la nombrosa sèrie d'expedients referents a la direcció i administració de l'establiment. Els assumptes que tracten, generalment, fan referència a la instal·lació de la Junta dels Banys; acords de despeses d'obres; informes i projectes de l'enginyer Fournaire, de Pablo Bouvii; reglaments; comptes d'obres; anomenaments i cessaments de càrrecs; ordres i comunicacions, sol·licituds per a anar a prendre banys; estadístiques; registres de banyistes; anuncis d'obertura; denúncies; memòries anuals, etc.

Aquesta documentació és un conjunt de singular interès, per als estudis de la Història de la medicina i de la societat de l'època, constituint globalment un fons peculiar per a l'estudi, en general, d'aquests tipus d'establiments que neixen al segle XIX. Pel que fa a les fons impresses hem localitzades les següents:

Apuntes hidrológicos para la monografía del establecimiento balneario de San Juan de Campos / por el doctor Millaruelo.— Huesca: Impr. y libr. de José Iglesias, 1978

Agua minero termal clorurada sódica de San Juan de Campos en la isla de Mallorca provincia de Baleares: anàlisis cualitativo y cuantitativo de la misma / practicado por el dr. d. Ramón Codina Langlin. Palma: Escuela Tipográfica Provincial, 1894

La arquitectura mallorquina desde la ilustración a la restauración / Catalina Cantarellas Camps. Palma: Institut d'Estudis Baleàris, 1981. P. 334-335.

Establecimiento balneario de San Juan de Campos, isla de Mallorca: aguas clorurado sódicas termales temperatura 40° centígrados / Miguel Peña y López. – Palma: Impr. del comercio 1899

Extracto del análisis químico de las aguas de la Balsa de las Estacas en Mallorca / Juan Andrés Nieto Samaniego. Palma: Impr. de Tomas Amorós, 1805

Historia de la medicina en Mallorca / José Maria R. Tejerina. Palma de Mallorca: Caja de Baleares, 1984. 2 vol. P. 76-78 vol.2

Historia de la villa de Campos / por d. Francisco Talladas. Palma: tipogr. de Felipe Guasp, 1892

Memoria sobre las aguas termales de San Juan de Campos y sobre sus usos terapéuticos / por Juan Ignacio Estelrich. Palma: Impr. Nacional a cargo de D. Juan Guasp y Pascual, 1844

Noticias y relaciones históricas: siglo XIX / Juan Llabrés Bernal. Palma de Mallorca, 1960. Tom I; 1805, diciembre, 29 pp. 98-99

Relació de las solemnidades y regocijos con que fue celebrada la inauguración de los Baños termo-minerales de San Juan de Campos en los días 30 de abril y 1º de mayo de 1845. Palma: Impr. Nacional a cargo de d. Juan Guasp, 1845

La Reorganització política del Carlisme a Mallorca (1888-1891)

PERE FULLANA

INTRODUCCIÓ

La primera aproximació històrica al carlisme, a Mallorca, la féu Isabel Peñarrubia. Estudià el tradicionalisme illenc en el conjunt de les opcions polítiques mallorquines de la segona meitat del segle XIX¹. Posteriorment, i d'una forma esquemàtica, Bartomeu Carrió intentà esbrinar l'evolució del carlisme, sobretot a través de les publicacions pròpies². Apenes s'interessà pel fenomen polític i ideològic. Més recentment les aportacions de Josep Massot sobre Antoni Maria Alcover i la seva vinculació amb Fèlix Sardà³, i les de Pere Fullana sobre el catolicisme social⁴, han tornat incidir en aquesta problemàtica. Aquests darrers estudis, en canvi, fixen més l'atenció en el fenomen de l'integrisme que en el carlisme polític estrictament. Ha estat, altra vegada, Isabel Peñarrubia qui darrerament més ha aprofundit el problema polític del carlisme, ja des d'una visió més global⁵, o en articles específics sobre el tema⁶. Tot i que aquestes darreres investigacions se centren en la conjuntura de la crisi de la Restauració (1917-1923), analitzen cada un dels partits a partir del seu tarannà i la seva pròpia organització des dels inicis de la Restauració.

¹ Peñarrubia, I., *Mallorca davant el centralisme (1868-1910)*, Barcelona 1980.

² Cfr. Carrió, B., *Elements per una història del carlisme a Mallorca. Elements 4*, 19-26.

³ Cfr. Massot, J. *Antoni Maria Alcover deixeble de Fèlix Sardà i Salvany. Randa 15* (1983) 85-104.

⁴ Cfr. Fullana, Pere *El catolicisme social a Mallorca (1877-1902)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1990.

⁵ Cfr. Peñarrubia, I., *Els partits polítics davant el caciquisme i la qüestió nacional a Mallorca (1917-1923)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1992.

⁶ Cfr. Peñarrubia, I., *Carlisme i autonomia durant la Restauració, Revista de Catalunya* 59 (1992) 35-45.

Un dels problemes per a l'estudi del carlisme a Mallorca, continua essent el de la localització de fonts. Majoritàriament s'ha utilitzat la premsa tradicionalista, com ara el nostre cas; però manca un millor coneixament de fonts arxivístiques. En especial fa falta un millor coneixament sociològic del Carlisme, i així poder tenir accés als arxius privats. Isabel Peñarrubia ha accedit a l'Arxiu Vivot, i sens dubte és una font de primera magnitud en aquest aspecte. Manca, també, aprofundir les rendes d'arrel senyorial i les connotacions que existeixen entre una determinada propietat de la terra a Mallorca i la ideologia carlina. Aquest aspecte ha estat detectat, entre d'altres, per Antònia Morey i Pere de Montaner. Possiblement, a més d'un accés als arxius dels Gual de Torrella, Saforteza, Morell, etc., s'haurien d'investigar arxius generals de l'Estat, com ara possiblement l'Arxiu de Simancas, per apropar-se als embarcaments que es produïren al llarg del XIX, a aquelles famílies vinculades al carlisme. Estudis d'altres indrets de l'Estat espanyol evidencien aquesta necessitat. Pel que fa al període de la Restauració, al qual ara ens apropam, és evident que és cada vegada més necessari l'accés als arxius privats.

LA RUPTURA ENTRE CARLISTES I INTEGRISTES (1888)

El període que transcorre entre 1875 i 1890 estigué dominat totalment, a Mallorca, pels partits dinàstics que obtengueren sempre els escons parlamentaris i la majoria dels regidors en els ajuntaments. El carlisme, derrotat militarment, no pogué en uns primers moments reorganitzar-se políticament per una serie de motius. El primer per la seva hostilitat al sistema parlamentari dissenyat per Cánovas del Castillo, el 1875. Per la seva no acceptació de la Constitució de 1876 i, també, per l'actitud antiliberal i no col·laboracionista que propugnava el sector integrista, integrat en el tradicionalisme. A partir de 1881, un grup de catòlics es desvinculà del tradicionalisme i fundà la Unió Catòlica i optà per la integració en el Partit Liberal Conservador, de Cánovas del Castillo. La ressonància més immediata d'aquest grup a Mallorca, fou l'elecció com a diputat a Corts de Marcelino Menéndez Pelayo⁷, i la posterior publicació del periòdic *Las Instituciones*, dirigit per Joan Planas⁸. El tradicionalisme mallorquí optà per l'oposició al grup mestís, des dels setmanaris *El Tambor* (1885-86) i *El Centinela* (1887-1891). Així, entre 1881 i 1888, la bel·ligerància dels sectors tradicionalistes es produïa contra els sectors més moderats, disposats a la col·laboració i al possibilisme polític de la Restaura-

⁷ Cfr. Compomar, Marta. *La cuestión religiosa en la Restauración. Historia de los heterodoxos españoles*, Santander 1984: ID., *El discurso de Menéndez Pelayo en las Cortes de 1884-1885*, Boletín Biblioteca Menéndez Pelayo, 1985.

⁸ Cfr. Fullana, Pere. *El Moviment Catòlic a Mallorca 1875-1912*, en premsa.

ció. Tanmateix, inclús en aquests anys les pretensions dels dos grups que integraven el tradicionalisme eren prou diferenciades, tot i que ambdós destacaven per la seva hostilitat al liberalisme. Els integristes incidien en la unitat catòlica, en el retorn a les estructures tradicionals espanyoles de caràcter religiós, a la unió del trono i l'altar i al manteniment del tradicionalisme filosòfic i teològic. En canvi, els carlins pretenien el retorn a les estructures polítiques i econòmiques de l'Antic Règim. Havien estat derrotats militarment a les guerres carlistes, havien perdut part dels seus béns, però continuaven hostils a l'avanç de les estructures liberals, quan de fet el seu poder continuava majoritàriament vinculat a la terra.

L'actitud del pretendent carlí, procliu al parlamentarisme, provocà la ruptura, l'abril de 1888, entre els seus seguidors (liderats per Llauder) i els integristes (Sardà i Salvany, Nocedal). Aquests darrers, recolzats pels sectors confessionals, es desvincularen del tradicionalisme polític. *El Centinela*, així, optà per l'integrisme, i atacà durament la transigència política de D. Carlos⁹. Aquesta publicació i el grup integrista, en general, era control·lat a Mallorca per Antoni Maria Alcover, que a més era el director de *El Ancora*. El clima de ruptura provocà sèries reaccions entre antics companys de militància, com ara entre el Marquès del Reguer i Antoni Maria Alcover, o entre aquest i Miquel Binimelis¹⁰.

Així les coses, els integristes, el 1888, fundaren el *Fomento Católico Balear*, mantenien el control sobre *El Centinela* i *El Ancora*, i intentaven, també, mantenir el control sobre algunes associacions catòliques, com ara alguns cercles d'obriers catòlics. Els seus màxims representants eren Antoni Maria Alcover, Pere Antoni Melis¹¹, Leon Carnicer i Jaume Pou. Per altra banda, els carlins havien constituït el Cercle Tradicionalista, el 1889. El bisbe Jacint Maria Cervera hagué així de contemporaritzar davant les tres actituds que mantenien els catòlics illencs i la divisió que això suposava: els unionistes (*Las Instituciones*), els integristes (*El Centinela*, *El Ancora*) i els carlins. El debat, primordialment, tengué lloc a la premsa, fins al punt que el bisbe hagué d'obligar a les parts a defugir de les actituds d'hostilitat que mantenien.

Dels tres grups, el més desconegut sociològicament i organitzativament és el tradicionalista. El Cercle era integrat per Jordi Sant Simón, Marquès del Reguer (president 1889-1891), Faust Gual de Torrella (president 1891), Marià Gual, comte d'Aiamans (tresorer), Felip Villalonga Dezcallar (vocal), Ramon Soler de la Plana (vocal) entre d'altres. Compitava, també, amb un grup considerable de socis i simpatitzants: Adolf

⁹ Cfr. *El Centinela* 21 abril 1888.

¹⁰ Sobre aquest tema estam a punt de publicar una obra amb col·laboració de Bartomeu Bennàsar.

¹¹ Cfr. Fullana, Pere, *L'Integrisme a Mallorca. Una aproximació a Pere Antoni Melis Massanet*, *Comunicació* 71 (1991) 81-99.

Rotten (Marquès de Campofranco), Felip Villalonga Mir, Manuel Maroto Orlandis, Mateu Safortesa i Crespí de Valldaura, Joan Binimelis Quetglas (corredor de comerç), Lluís Moragues, Faust Morell Bellet, Vicenç Furió Kobs, (posteriorment redactor de *La Tradición*), Josep Quint Zaforteza (President del Club de Regates, el 1891), Felip Villalonga Despuig, Miquel Binimelis Quetglas, Rafel Juan Ballester (Porreres), Miquel Morey Nicolau (Manacor), Vidal (Joventut Carlista), Josep San Simon Fortuny (advocat fill del Marquès), Josep Morell Billet (advocat). Aquest grup, entre 1888 i 1891, tot i no comptar amb cap òrgan de premsa, intentà reorganitzar-se, i recuperar el predomini sobre els sectors populars, que continuaven essent subscriptors de *El Centinela*, i en conseqüència a mercè dels integristes. Els atacs d'aquests eren clars, contra els carlins:

"En guardia, pues, tradicionalistas baleares. No queráis vender vuestras conciencias. Desechad las falsas promesas con que quieren reduciros las oportunidades, y seguid fieles a nuestras católicas y veneradas tradiciones al lado de Sardà, que si hoy nos vemos sin jefe. Dios nos lo facilitará cuando suene la hora en el reloj de la providencia"¹²

Davant l'amenaça integrista, els carlins intentaven clarificar la seva actitud política, tot intentant deixar constància que els integristes ja no formaven part de la seva opció:

"Dejennos, pues, en paz, á los que formamos el Círculo Tradicionalista de Palma, y tengan presente que, aunque sociedad, forma aparte y nadie más que sus socios están autorizados para entrar en ella y meterse en sus cosas"¹³

Els integristes remarcaven que el carlisme havia abandonat la seva opció catòlica, antiliberal i de fidelitat a la tradició espanyola. Tot i que no gaudien d'organització ni de líders, a través de l'estament clerical continuaven mantenint el seu poder, especialment a les zones rurals. S'amparaven en el fet que només 3 clergues havien signat el manifest carlí a Mallorca, l'estiu de 1888. No obstant això, el bisbe Jacint Maria Cervera prohibí la col·laboració política dels capellans a Mallorca, prohibint així la participació en el *Fomento Católico Balear*, i enviant a Antoni Maria Alcover a València per raons d'estudis. Aquesta actitud semblava favorable als carlins, i el bisbe era vist amb certa sospita per la seva simpatia a favor del carlisme. De fet, també, féu desaparèixer els periòdics *El Ancora* i el *Semanario Católico*, per donar suport a un nou diari confessional titulat *El Católico Balear*, intentava, així, seguir les directrius del Congrés

¹² *El Centinela*, 18 agost 1888

¹³ Eren paraules del Marquès de Reguer, publicades a *Las Instituciones* 13 abril 1889

Catòlic de Saragossa, respecte a l'actitud política dels catòlics. Els carlins, també, aprofitaren les conclusions de dit congrés per acabar amb la seva actitud de no participació política, sobretot després de l'aprovació de la llei de Sufragi Universal, el 1890.

EL CARLISME A MALLORCA, EL 1891

Tot i les profundes divisions existents entre carlistes i integristes a Mallorca, i arreu de l'Estat espanyol, al començament de 1891, es rumorejaven sobre la possible unió dels tradicionalistes, tal i com es desprèn de *La Almudaina* (3 gener 1891):

"Según noticias que tenemos, está a punto de verificarse la unión de los carlistas de esta provincia con los denominados íntegros, con el fin de luchar en las cercanas elecciones de Diputados a Cortes juntos a favor de los candidatos que se acuerde votar, contra los demás que puedan presentarse, designación que no está hecha aún tocante a personas, pero que se está sobre un próximo acuerdo relativamente al número que debe presentar cada uno de ambos partidos"^{13bis}

Els carlistes haurien intentat fer-se amb el control polític del Moviment Catòlic, com havia succeït ja a altres moments, en especial durant el Sexenni Revolucionari. Però, ara, al començament del decenni de 1890, aquest es convertí en un intent frustrat, entre d'altres motius per la intransigència política dels integristes i perquè els sectors catòlics moderats es mostraven cada cop més desvinculats del tradicionalisme.

El març de 1891, el Cercle Tradicionalista de Palma iniciava la publicació dels setmanari *La Tradición*^{13c}. La principal finalitat del periòdic era recolzar l'acció política, després de decidir participar en solitari a les eleccions generals i municipals; així mateix, es pretenia l'enfrontament ideològic amb el sector integrista de *El Centinela*, fidel a les directrius políticoreligioses de *El Siglo Futuro*. Era necessari marcar les diferències polítiques que existien entre ambdós grups.

Encara avui és difícil poder ponderar els nuclis d'influència social d'aquest setmanari, tot i que des d'un principi tengué la majoria dels seus subscriptors a Palma, i comptava amb grups de simpatitzants a Muro, Lluçmajor, Campos, Pollença, Felanitx i Sóller.

^{13bis} Pou Muntaner, J., *Noticias y relaciones históricas de Mallorca. Siglo XIX*, Palma 1992, Vol. VIII, p. 8.

^{13c} "Salió a la luz pública *La Tradición*, periódico católico monárquico. Dios, Patria y Rey fue su lema. Se publicó los sábados hasta el año 1900, en que fue suspendido por el Gobierno con motivo de los sucesos de Barcelona. Fueron sus directores D. Mariano Zaforteza y Crespi de Valldaura y D. Antonio Vidal y Vaquer" *Ibid.*, 30.

LES ELECCIONS GENERALS DE 1891

La visita del dirigent carlista valencià, Manuel Polo y Peyrolón¹⁴, el març de 1891 a Mallorca, serví com a eix de propaganda als diferents pobles que visità, acompanyat de Josep Miralles i Sbert, llavors censor eclesiàstic del setmanari tradicionalista. En un article que el mateix Polo y Peyrolón publicà, titulat *Tradicionalismo mallorquín*¹⁵ es feia eco de la derrota honrosa del Marquès del Reguer en les eleccions generals, celebrades el mes de febrer de 1891, on havia obtingut 13000 vots¹⁶. Els carlistes havien presentat dos candidats (Jordi San Simon, Marquès del Reguer, i Josep Quint Zaforteza), i havien resultat elegits tres candidats liberal conservadors (Comte de Sallent, Comte de San Simon i Joaquim Rovira i dos liberal fusionistes (Antoni Maura i Pasqual Ribot). En aquelles eleccions els carlistes havien obtingut majoria de vots a Costitx i Pollença; mentres havien quedat en segon lloc a Muro, Lloseta, Selva, Bunyola, Estallencs, Lluçmajor, Puigpunyent, Sóller, Valldemossa, Artà, Petra, Vilafranca i Sant Llorenç. Aquests resultats, possiblement, haurien propiciat la necessitat de reorganitzar el partit, després de comprovar un relatiu èxit electoral. Els integristes, en canvi, no presentaren candidats. Inmediatament després de les eleccions, el 8 de febrer de 1891, cantaren un Te Deum i una Salve a l'església de la Mercè de Palma, pel triomf de Nocedal, i oferiren un refresc en el saló del Fomento Católico Balear^{16bis}.

Aquell mateix mes d'abril de 1891, *La Tradición* se feia eco de la desaparició del setmanari integrista *El Centinela*¹⁷. Es remarcava com els darrers temps tots els periòdics mallorquins li havien retirat el canvi, exceptuant els darrers moments de *El Ancora*, que havia desaparegut, també, el novembre de 1890. Del que es pot deduir de l'article de comiat, *El Centinela* hauria perdut un plet que l'hauria conduït a la mort. Els carlistes s'alegraven de la desaparició del seu principal enemic polític.

Després d'aquests esdeveniments, el bisbe Jacint Maria Cervera prohibí als preveres la col·laboració amb el Fomento Católic Balear, retirant, fins i tot, al consiliari d'aquella institució. Segons *La Almudaina* "Esta medida parece coincidir con alguna agitación política por consecuencia de la cual ha sonado el nombre de algún eclesiástico y, también, el de al sociedad nombrada"^{17bis}. Poc temps després, el bisbe nomenaria mossèn Miquel Frau, rector de Sant Miquel de Palma, com a consiliari d'aquella entitat integrista^{17c}.

¹⁴ *La Tradición* (LT) 3, 21.3.1891.

¹⁵ *Ibid.*, 5, 4.4.1891.

¹⁶ Jordi San Simón Marquès del Reguer, obtingué 13.572 vots en aquelles eleccions.

^{16bis} Cfr. Pou Muntaner, J., *Noticias...* 21.

¹⁷ *Talis vita, finis ita*, LT 5, 4.4.1891.

^{17bis} Cfr. Pou Muntaner, J., *Noticias...* 24.

^{17c} Cfr. *Ibid.*, 33.

ELECCIONS MUNICIPALS DE MAIG DE 1891

El Cercle Tradicionalista presentà tres candidats a l'Ajuntament de Palma: Marià Gual, comte d'Aiamans, Miquel Binimelis Quetglas (advocat) i Miquel Martorell Bauçà (metge)¹⁸. Dels tres, sortí elegit Miquel Binimelis, pel districte de l'Hospital¹⁹. Aquest hagué de lluitar en solitari en un consistori majoritàriament conservador, integrat, també, per fusionistes i una minoria republicana. Així, *La Tradición* recollia, també, algunes de les polèmiques que M. Binimelis sostengué a l'Ajuntament de Palma. Generalment, es tracta d'aclarir o puntualitzar altres publicacions, com ara *El Católico Balear* per l'oposició a una protesta del regidor republicà, Garcia²⁰. El tarannà polític de Miquel Binimelis, igual que succeïa amb els representants republicans a l'Ajuntament, intentava sobretot la crítica sistemàtica al tornisme polític de liberals i conservadors, davant les dificultats que suposava l'alternància en la governabilitat municipal²¹. Per aquest motiu, era criticat pels òrgans de premsa liberal. *El Liberal Palmesano*, òrgan del Partit Liberal, liderat per Pasqual Ribot, l'acusava per la seva actitud contrària a l'adjudicació de la plaça de secretari²².

LES POLÈMIQUES: CARLINS I INTEGRISTES

Un dels punts importants és, sens dubte, el de les relacions entre el carlisme i l'Església a Mallorca. Quan Polo y Peyrolon visità Mallorca un grup d'eclesiàstics acudeixen a acomiadar-lo al port: el vicari general, el P. Pedro Fernández, agustí, Pedro Abril, Heriberto A. Cusa, i l'acompanyà durant el viatge Josep Miralles Sbert, censor de *La Tradición*. Tres clergues carlins gaudeixen de les simpaties de *La Tradición*: Jaume Moragues, Pedro Abril i Joan Galmés, tal i com el propi setmanari reflectia. El vicari general, Enric Reig i el bisbe Jacint Maria Cervera haurien mostrat així les seves simpaties envers el propagandista carlí, i probablement haurien contribuït a donar suport al carlisme illenc. Això no obstant, el que es posa de manifest és el recolzament o simpatia d'alguns membres dels ordes religiosos, i d'alguns preveres relacionats directament amb la premsa, com a Heriberto A. Cusa, promotor de *El Católico Balear*.

Respecte a la vinculació del carlisme amb el catolicisme social s'hauria d'aprofundir, encara més, el paper dels cercles d'obriers catòlics, o la fundació de societats específicament carlines, com ara el Banc Agrícola de Po-

¹⁸ LT, 10, 9.5.1891.

¹⁹ *Ibid.*, 11, 16.5.1891.

²⁰ *Ibid.*, 28, 12.9.1891 i 19.9.1891.

²¹ Així ho reflectia en una entrevista que le féu El Noticiario Balear. Cfr. *Ibid.*, 19.9.1891.

²² *Ibid.*, 44, 2.1.1892.

llença. Existeix, també, una relativa sensibilitat respecte a les preocupacions de caràcter social, quan el Cercle Tradicionalista constituí una societat de socors mutus, amb Miquel Martorell Bauzà com a facultatiu²³.

Respecte a les polèmiques, algunes disputes es poden seguir a través de la correspondència de Miquel Binimelis Quetglas. Les més significatives es donaren entre integristes i carlistes a Manacor. Així, Joan Miquel Sureda li comunicava a finals de juliol, des de Manacor:

"El dia de San Jaime tuve una reunión de 20 personas las cuales se encargaron de formar listas para formar un círculo en este pueblo: si los Necedalianos no lo echan a perder, creo que dentro de poco podré darles la grata nueva de su formación con un personal que no bajará de 200 socios. Los rebeldes se han apercibido y no perdonan medios por reprobados que sean para desbaratarlo, los trabajos se han echo hasta hoy de una forma subterranea y con buen resultado pero se apercibió el Sr. Alcover pro, y han principiado los chismes y las calumnias".

I, pocs dies després, el 30 de juliol de 1891, el tornava a informar:

"Con motivo de que los Carlistas de esta localidad tratan de formar un Círculo Tradicionalista; el grupo de Necedalistas también se mueven para formar otra sociedad de católicos puros como ellos dicen. Los que impulsan esta obra son eclesiásticos y entre ellos, el principal es Dn. Antoni M. Alcover; a este objeto han inaugurado una serie de conferencias en el Círculo de obreros, que parece no llevan otra mira que preparar el terreno para la obra que llevan entre cejas; aun en medio de este calor sofocante que jamás aquí se habia sentido.

Ya se le ve la alarma que ha empezado á cundir entre los catolicos de esta población, cuyos frutos, es preciso que sean diametralmente opuestos al fin que se propusieron lo que dictaron las reglas prácticas del Congreso de Zaragoza.

Siendo los principales promovedores sacerdotes; parece muy oportuno ponerlo en conocimiento de la autoridad eclesiástica. Sabiendo que Vd. mantiene estrechas relaciones con el Sr. Reig gobernador interino de la Diócesis aproveche la primera ocasión para prevenirle, a fin de que no se deje sorprender por las vanas palabras de estos Sres. porque intentando formar una Sociedad Católica acudieran si no han acudido ya a su autoridad; no le costará seguramente mucho a V. recordarle los disgustos que esta gente han ocasionado al Sr. Obispo ya en el Fomento Católico ya con su periódico.

²³ Cfr. LT 18, 4.7.1891.

Esta gente la experiencia demuestra, que donde ponen el pie levantan mucha polvareda de consiguiente, parece una obra laudable prevenir el caso cuanto sea posible.

Seguramente no hay que dictarle los medios para realizar este penamiento, pero si le parece a V. discreto indicarle que con solo una palabra que escriba el Sr. Reig al Sr. Alcover y también al Sr. Cura Párroco, no puede ser jamás del agrado del Sr. Obispo, pues no tendrá en olvido la premura con que su ilustrísima trató de impedir la suscripción Nocecalista entre los eclesiásticos, pasando en persona a Inca con este objeto, segon se dijo, y mandato volantes á los demás pueblos principalmente a Manacor²⁴.

Aquesta carta és el reflex més clar de la situació de tensió que es vivia a Mallorca entre carlistes i integristes. Ambdós grups intentaven convertir-se en líder i control·ladors del Moviment Catòlic.

Des de *La Tradición*, els carlistes es llamentaven el mes d'agost del descrèdit que es feia a Manacor del setmanari carlí. Els escrits dirigits a Mossén Alcover eren clars al respecte²⁵. Es continuava insistint en l'apologia de l'integrisme que Alcover feia a Manacor, a través de les conferències en el Cercle d'Obrers Catòlics. El tema de debat era la Inquisició, precisament un dels punts de fricció entre els dos grups tradicionalistes²⁶, Antoni Maria Alcover intentava desacreditar el carlisme posant de relleu que aquests havien abandonat la fidelitat a la tradició espanyola. No volia adonar-se que els temps havien canviat, que políticament la situació a l'Estat espanyol era prou diferent després de la II Internacional i la llei del Sufragi Universal. El Congrés Catòlic de Saragossa (1890) havia impulsat als catòlics a la participació parlamentària i municipal, però els integristes continuaven mantenint la seva hostilitat a aital projecte.

Arrel d'aquests escrits que *La Tradición* dedicà a Alcover, el bisbe Cervera cridà als dirigents del setmanari tradicionalista per recriminar-los la seva actitud, que hagueren d'assumir²⁷. La mateixa actitud la tengué respecte als propagandistes de l'integrisme.

La duresa entre ambdues postures es tornà encara més visceral quan aparegué el setmanari integrista *El Suplemento*²⁸. Però, durant el decenni de 1890, l'integrisme no aconseguí els seus objectius polítics; mentres el carlisme, ja el 1893 havia aconseguit crear tot una xarxa de cercles tradicionalistes a la ruralia, i obtengué un escó parlamentari.

²⁴ Joan M. Sureda Zaforteza a Miquel Binimelis Quetglas, Manacor 30 juliol 1891, Arxiu Miquel Binimelis.

²⁵ LT 1.8.1891.

²⁶ *Ibid.*, 12.9.1891; 26.9.1891; 3.10.1891.

²⁷ *Ibid.*, 10.10.1891.

²⁸ *Ibid.*, 14.11.1891.

Cartes de Narcís Oller a Joan Alcover

PERE ROSSELLÓ BOVER

Les cartes que a continuació transcrivim pertanyen al conjunt de béns i de documents de Joan Alcover i Maspons que Pau Alcover d'Haro va legar a l'Obra Cultural Balear. Aquesta entitat actualment té en dipòsit a l'Arxiu Històric del Regne de Mallorca tots els documents i manuscrits del poeta. El conjunt de cartes conservades reuneix un ampli ventall de lletres de personatges de l'època adreçades a l'autor de *Cap al tard*. Hi trobam des dels patriarques de la Renaixença (Marià Aguiló, Víctor Balaguer, Teodor Llorente, etc.) als noucentistes (Josep Carner, Eugeni d'Ors, Jaume Bofill i Mates, Carles Riba) i als poetes de l'Escola Mallorquina (Miquel Ferrà, Maria Antònia Salvà, Joan Estelrich, etc.). També n'hi ha d'homes importants de la política de l'època, com el seu amic Antoni Maura o Francesc Cambó, i també de personatges d'altres cultures, com Frederic Mistral o Marcelino Menéndez Pelayo. En total s'hi reuneixen lletres de més de quatre-centes persones, la majoria de les quals són escriptors coneguts i familiars del poeta. L'interès d'aquesta correspondència és molt variat: en molts de casos es tracta de simples notes cordials de poca importància, però en d'altres trobam informacions útils per al coneixement de l'època o dels personatges. Algunes d'aquestes cartes ja han estat publicades.

L'epistolari de Narcís Oller i Moragas (1846-1930) a Joan Alcover i Maspons (1854-1926) [AHRM, *Joan Alcover*, epistolari, 337] fa palès que no hi va haver un tracte molt directe entre els dos personatges. Degué ésser una relació força ocasional, originada sobretot en alguns dels desplaçaments de Joan Alcover a Barcelona. De fet, en l'índex de noms de les *Memòries literàries* de Narcís Oller no apareix Joan Alcover. Són cartes que tenen un caràcter cordial però alhora més tost distanciat, originades per fets molt puntuals (felicitacions, condols, etc.). Tampoc no contenen gran reflexions entorn de l'art o de la literatura. Però, en canvi, ens il·lustren bastant sobre alguns esdeveniments biogràfics d'ambdós personatges i sobre els respectius estats anímics. És un epistolari que s'inicia quan ja s'ha produït el canvi lingüístic de Joan Alcover i en un moment en què Narcís Oller se sent apartat de l'escena literària a causa de la irrupció de les noves generacions modernistes i noucentistes que, sobretot

les últimes, contribuïren al seu aïllament. En la primera d'aquestes cartes (28-XII-1904) es nota precisament la seva manca d'interès per l'estètica del moment i la solitud en què aleshores es trobava pel domini d'una estètica, la modernista, que no compartia.

Les cartes 2 i 7 fan referència als tràgics esdeveniments biogràfics de Joan Alcover: la mort dels seus fills Pere, la primera, i Gaietà i Maria, la segona. Les referències d'Oller a haver passat per situacions semblants fan suposar que el novel·lista català es troba també en un moment de forta depressió anímica. La carta número 3, en què Oller planteja a Alcover una qüestió que quasi podria ésser matèria novel·lesca, ens fa pensar fins a quin punt ficció i realitat es troben imbricats en el nostre novel·lista. L'afer que vol aclarir recorda alguns dels arguments dels relats d'Oller, concretament *Pilar Prim*, publicada feia tan sols un any. La manera com es refereix a la indefensió de la dona ens du inevitablement a la memòria que moltes de les seves protagonistes tenen un caràcter semblant. La carta obliga a plantejar-nos fins a quin punt Oller veu el món en uns termes molt semblants als que trobam en la seva obra o si és que ens retrata uns fets i uns personatges que aleshores eren més freqüents del que pensam. Per altra part, que Narcís Oller s'adreci a Joan Alcover per resoldre una qüestió d'aquesta mena no és gens estrany, ja que des de 1886 el poeta mallorquí era relator de l'Audiència de Palma.

Les cartes 4, 5 i 6 són simples mostres de la distant cordialitat existent entre ells dos. En canvi, la carta col·lectiva (núm. 8) de "la Colla del Colón" —en la qual Narcís Oller pràcticament es refugia en una època, dominada pels noucentistes més tost d'apartament del món cultural i d'ignorància d'aquest per la seva obra anterior— i la resposta d'Alcover (núm. 9), en què els agraeix els mots d'encoratjament tramesos, ens confirmen el difícil estat d'ànim del poeta mallorquí en els últims anys de la seva vida, després de la mort en un mateix dia de dos dels seus fills.

CARTES

[De Narcís Oller a Joan Alcover]

[1]¹

Barcelona 28 De[sem]bre 1904.

Sr. D. Joan Alcover.

Molt volgut amich: son tan pocas las obras qu'un llegeix ab ver encís y que deixen al lector la satisfacció íntima de poder admirar á tutiplè al

¹ La carta és escrita en paper de dol, és a dir, amb el marc negre, segurament amb motiu de la mort de Teresa, la filla de Joan Alcover i Rosa Pujol, ocorreguda en 1901.

autor, que ni que volgués, no podria pas resistir jo avuy el fort impuls que sento d'aplaudir frenèticament á qui'm proporcioná ahir la delectació suprema de llegir els discursos continguts en el tomet que de V[ost]è ha donat L'Avenç ab el títol d'"Art y Literatura"². Que Deu li pagui la caritat y li dongui molts anys de vida per a anar fent semblants obras. Vostè, que sap pensar y escriure com pochs saben ferho á Espanya, que té un concepte tan clar de l'art y un modo tan hermós y conclohent d'exposar la bona doctrina, en aquests moments de confusió y desordre que desencaaminen al actual jovent, pot fer un gran bé, no ha de callar tant, ha d'escriure ó predicar més en be de la civilisació y la patria. Els qu'estimém tant á Catalunya n'hi seriam grats y tots á una l'aplaudirian ab las duas mans com l'aplaudeix avuy, desitjantli bon any nou aquest ja vell amich y cada dia més admirador de V[ost]è q[ue] l[i] b[esa] l[a] m[a].

Narcís Oller

[2]³

Sr. D. Joan Alcover.

Estimadíssim amich: al tornar de una beu excursió⁴, m'entero de la seva gran desgracia⁵. Amich sincer de vostè, que sab per tanta experiencia lo qu'es una fiblada aixis⁶, l'acompanyo en el sentiment y el compadesch de veras.

Si puja á Cerdanya⁷ per a distreures, jo me'n hi vaig dissabte vinent y, si Deu ho vol, me trobará á Puigcerdá fins á últims de Setembre.

Narcís Oller

Bar[celo]na 23 de Juliol de 1905.

² Barcelona «Biblioteca Popular L'Avenç», 1904. *La Humanització de l'Art*, conferència pronunciada a l'Ateneu Barcelonès dia 30 d'abril d'aquest any, hi és inclosa.

³ Tarja també amb el requadre negre, de dol, com correspon a l'ocasió.

⁴ Podria tractar-se d'una visita a Víctor Català a l'Escala després d'haver acabat de redactar *Pilar Prim*. «Per fi, aquell estiu 1905 dono terme a ma *Pilar Prim*, i com vostè recordarà bé, acompanyat de la meua filla i ple de temors i dubtes sobre la bondat de la tasca acabada amb tanta lentitud i pena, vaig a l'Escala a rebre, alhora que la carinyosa hospitalitat de vostès, l'encoratjadora empenta que em mancava per a decidir-me a entregar amb esperit tranquil el manuscrit a mon car editor i apassionat company Francesc Matheu... Narcís Oller, *Memòries literàries. Història dels meus llibres*. Ed. Barcelona, Aedos, 1962, pp. 390-391.

⁵ Es refereix a la mort de Pere, fill del primer matrimoni i pel qual Alcover sentia especial afecte, a causa del tifus (1905).

⁶ No sabem exactament a què es vol referir Oller: a la mort del seu pare quan ell just tenia dos anys?, a la del seu cosí i amic Josep Yxart en 1885?, a la de Joan Sardà en 1898? o a la d'altres familiars que desconeixem?

⁷ Oller passava llargues temporades a Cerdanya, lloc d'origen de la seva esposa, Esperança Rabassa. Moltes de les seves obres foren escrites en aquells indrets.

[3]

Barcelona 1 de De[sem]bre de 1907.

Sr. D. Joan Alcover.

Molt estimat amich meu:

Vinch a robarli uns moments per una pregunta especial. Hi há naturalment aquí un compatrici de vostè, D. Joseph (*Pepe*) Fuster, que pretén la má d'una senyoreta molt amiga nostra. Han corregut vèus de que, aquest senyor, tot y essent molt bona persona y de una família excelent, está arruhalat y té'l vici terrible del jòch. Suposan que ni la casa, qu'ell y sa mare habitan, es d'ells. Pòt dir-me'n alguna cosa d'això, vostè? A la interessada, no sé quí, vá dirli que precisament vostè pòt informarnos bé. Y es per això que'm prenh la llibertat de molestarlo, esperant que, tractantse del avenir d'una bona noya que nosaltres estimém molt, y donantli jo paraula de servir degudament la major reserva, tindrà la bondat d'esserme franch. La pobra noya no coneix Mallorca, no coneix la vida ni'ls antecedents d'aquell subjecte (que vòl una resposta immediata y decisiva)... y vostè ja comprén que, jugarse a cegues una carta aixís, es molt arriscat. Es, donchs, questió de caritat ajudarla a sortir bé del tripijòch en que la pobre's troba. Y jo espero que vostè ho farà, sens tardansa, ja que les circumstancies així ho reclamen

Y perdoni, perdoni a son bon amich, que s'anticipa a donarli mil mercès pe'l favor y que desitja abraçar-lo.

Narcís Oller
R[am]bla de Catalunya, 14⁸.

[4]

Barcelona 2 de Mars de 1909.

Sr. D. Joan Alcover.

Molt distingit y volgut amich meu: tenia ja a casa un exemplar del seu "*Cap al tard*"⁹ quan me vaig veure afavorit per vostè ab el present d'un altre exemplar de la mateixa obra, lo qual vòl dir que'l seu bon afecte per a mi y la meva admiració pera vostè corren parelles. He llegit l'obra, y encara qu'una bona part d'ella m'era ja ben coneguda, no per això ha deixat de delectarme ni privat d'admirar més y més totes les delicadeses de sentiment y de forma qu'ella conté. Vostè es tot un poeta

⁸ Narcís Oller va viure des del 1877 en aquest pis de la Rambla de Catalunya fins a la seva mort l'any 1930.

⁹ Aparegut el mateix any 1909 a Barcelona.

que pensa y sent fonament, un gran pahissatgista a voltes, y sempre, sempre un cisellador de la llengua verament admirable y envejable.

Vulga Deu conservarnosel molts anys y vostè admetre aquesta modestíssima mostra del agraïment y admiració que pera vostè sent son af[ectuosíssim] a[mic] y ja vell company que s[a] m[a] b[esa].

Narcís Oller

[5]

Rambla de Catalun[ya], 14.

Bar[celo]na 31 de De[sem]bre de 1916.

Sr. D. Joan Alcover.

Car amich meu: li estimo molt la felicitació d'any nou a la que corresponch jo ab igual desitj de que sia pera vostè tot lo millor possible y que'ns porti a tots el goig de veure restablerta aqueixa pau que vostè y jo tant voldriem¹⁰, però que desgraciadament no sé veure tan próxima.

També'm va doldre a mi no trobarlo a vostè al Hòtel, y al major fonament, perque jo volia felicitarlo per la seva famosa conferencia¹¹ y donarli una nova prova de que sab considerarlo com vostè's mereix aquest seu company y admirador invariable q[ue] s[a] m[a] b[esa].

Narcís Oller

[6]

Constili molt estimat amich Alcover, que sento en l'ànima no poder assi[s]tir avuy al dinar ab que l'obsequien tan justament tots els que saben admirar el gran talent de vostè. Y com jo soch un d'ells, li prega que l'hi compti en esperit son af[ectuosíssim] c[ompany] y a[mic].

Narcís Oller

29 Maig¹² / Rambla de Catalunya, 14

¹⁰ Es deu referir a la I Guerra Mundial.

¹¹ Es refereix a la conferència *Cultura de llenguatge*, llegida a la Sala Mozart de Barcelona dia 12 del mateix mes de desembre de 1916.

¹² No s'indica l'any. Segurament, es tractava d'un dinar ofert amb motiu d'algun esdeveniment cultural. Podria tractar-se del nomenament d'Alcover com a membre de l'Acadèmia de Bones Lletres (1913) o de l'Institut d'Estudis Catalans (1916). Però tal vegada està en relació amb l'obtenció del premi Fastenrah als Jocs Florals de Barcelona pels *Poemes bíblics* (1919).

[7]

Estimadíssim amich: acabo d'enterarme de sa immensa y doble desgracia¹³. Sé quan superfluos son en moments aixis els mots de condol; però sí vull ferli manifest que's recorda ab greu dolor de vostè y'l compadeix ab tota l'ànima son vell y devotíssim company.

Narcís Oller

Bar[celo]na 9 de Març 1919. / Rambla de Catalunya, 14.

[De "La Colla del Continental" a Joan Alcover]

[8]¹⁴

Hotel Colón, S.A.
 Director gerente M. Regás
 Barcelona 29 Novembre 1924

Sr. D. Joan Alcover
 Palma

Estimat amich. Anyoravem, sense coneixels els vostres articles. Conegut el que publicaveu l'altre dia¹⁵, els anyorem mes. Persistiu en vostra tasca; aneu dibuixant les figures del nostre renaixement que'l temps y l'snobisme¹⁶ mes que'l temps, han esfumat. Feu un gran servei a Catalunya, y, mes gros fora encare si, a la resurrecció dels morts hi afegian la disecció dels vius. Els que saben, com sabeu vos, han d'ensenyar: els que son mestres, han de ferne.

¹³ Dia 6 de març de 1919 moren Maria i Gaietà, dos dels fills de Joan Alcover. Maria era filla del segon matrimoni d'Alcover i va morir a Mallorca. Gaietà, que ja era casat, era fill de la primera esposa i va morir a Barcelona, on residia.

¹⁴ La lletra no és la de Narcís Oller.

¹⁵ Potser fa referència al text *Rubén Darío*, conferència pronunciada a Valldemossa dia 24 d'agost, que va aparèixer a la premsa local i fou reproduïda més tard a la «Revista de Catalunya». Molts dels seus últims textos són conferències sobre personatges: *La joventut de Mistral* (1918), *Don Alejandro Rosselló, Hijo ilustre de Mallorca* (1920), *Miguel S. Oliver* (1921), *Miquel Costa i Llobera* (1923), *Marian Aguiló* (1925) i *Santiago Rusiñol* (1925).

¹⁶ Sens dubte, es refereixen als noucentistes. La colla del «Colón» va ésser el «refugi» de Narcís Oller en uns anys en què, sota el predomini del Noucentisme en l'escena literària i la crisi de la novel·la, el gran novel·lista de la Renaixença se sentia més tost apartat i oblidat. «En els darrers anys que va viure —escriu Maurici Serrahima—, s'havia refugiat en la conversa. Se'l veia a la tertúlia famosa del "Colón", on podia anar, de casa seva estant, sense baixar de la vorera». Maurici Serrahima, *Dotze mestres*. Barcelona, Destino, 1972, p. 51.

De cor vos saluden y vos ho demanen, vostres amichs

Narcís Oller, Joan M. Guasch, Ferran Agulló, Moss. A. Navarro,
Fran[cesc] Matheu, Enric de Fuentes, Joan Ruiz i Porta¹⁷

La colla del Continental s'ha *instal·lat* fa pochs dies al *Colon*.

[De Joan Alcover a Narcís Oller]

[9]¹⁸

Palma, 3 de Desembre de 1924.

Sr. D. Narcís Oller.

Benvolgut amic: la afectuosa lletra que signeu amb els companys de la colla de Colon, m'ha fet contentíssim. Com escric tan poc, la falta de costum fà que quan surt algun article meu en quedi el recel d'haver desentonat. Per això la vostra aprovació que no pot venir de més amunt, me tranquilisà i animà.

Vosaltres representeu el nucli més important de la nostra actualitat literària, i l'haver rebut de vosaltres un mot de coratge, ja es una honra de que ningú podrà privarme.

Es possible que no trigui molt a tenir el gust de passar amb vosaltres una estona en el Colón, vostre amic devotíssim,

Joan Alcover i Maspons

¹⁷ I dues signatures més il·legibles.

¹⁸ Aquesta carta de resposta està mecanografiada i potser és una còpia de l'original tramès a Oller.

DOSSIER

Geografía y Medicina en el Renacimiento Mallorquín: El Historiador Joan Bautista Binimelis

ANTONIO CONTRERAS MAS

Los inicios de la relación entre la ciencia médica y la geografía son habitualmente situados en el conocido texto hipocrático *Sobre los aires, las aguas y los lugares*¹. Dicha obra constituye el arranque de una añeja tradición, que liga el entorno geográfico y la epidemiología. Esta última disciplina se ocupa de estudiar la distribución de la salud y de las enfermedades en los distintos grupos sociales, así como de los factores que las condicionan y determinan. Entre éstos, el factor geográfico de las enfermedades, ocupa, desde los tiempos iniciales de este saber, un lugar semejante al de los condicionantes históricos, sociales, de sexo, edad y raza.

Antecedentes de esta línea de pensamiento científico, podemos hallarlos expuestos originariamente por Alcmeón de Crotona (fl. 535 a. d.C.) y por el contemporáneo de Hipócrates, Demócrito de Abdera (460-370 a. d.C.). Su carta institucional en el mundo médico la otorga el escrito hipocrático citado². A partir del mismo, se establecerá una tradición que, manteniendo la vigencia de sus planteamientos, ha pervivido hasta nuestros días.

Esta tradición se verá continuada a través de la obra de Diocles de Caristo (m. ca. 380)³ y algunos tratados galénicos. Especialmente significativos, en éste ciclo transmisor, son los tratados de Galeno, *De sanitate*

¹ Las citas de esta obra que aparecen en el texto, pertenecen a la versión de la misma realizada por José Alsina, que aparece en la obra de P. Lain Entralgo (1976) *La medicina hipocrática*, Madrid, págs. 213-251.

² Genevieve Miller (1962) "Airs, Waters and Places" in *History, Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*, vol. XVII, n.º 1, págs. 129-130.

³ W. Jaeger (1984) Diocles de Caristo, un nuevo discípulo de Aristóteles, en *Aristóteles*, Ed. Fondo de Cultura Económica, México-Madrid-Buenos Aires, págs. 516-540.

tuenda o *De regimento sanorum* y el *Quod animi mores corporis temperamenta sequantur*. Este último representa el enlace entre las doctrinas hipocráticas y la ideología de Galeno.⁴ Todos estos escritos recogerán y elaborarán los planteamientos efectuados en *Sobre los aires, las aguas y los lugares*, que conocerá una de sus expresiones más logradas a través de los *regimina* medievales. Este tipo de escritos constituirán uno de los nexos de unión entre los presupuestos clásicos y los planteamientos renacentistas de esta cuestión.

Dentro de las doctrinas clásicas que el mundo renacentista recuperará, la geografía epidemiológica es una de las áreas del conocimiento médico, que vuelve a merecer singular atención por parte de los autores de la época. Los médicos renacentistas, preocupados especialmente por la sanidad pública, dedicarán a este tema algunas de sus páginas mejor logradas.

Una de las obras del médico mallorquín Joan Bautista Binimelis (1538-1616), constituye un ejemplo especialmente significativo de ésta corriente de pensamiento. En ella coincide, como veremos, con algunos de los autores de mayor relevancia en éste género de literatura médica, del cual aparece como uno de sus cultivadores más tempranos. Mencionemos, en este sentido, la obra de su coetáneo Guillaume Baillou (1538-1616),⁵ *Epidemiorum et ephemeridum libri duo*,⁶ desconocida en su época, por no haberse publicado hasta 1640. Esta última trata de la relación existente entre las enfermedades que se producen en una zona y los cambios atmosféricos estacionales. Baillou se sitúa, así, en una posición rigurosamente intermedia entre el concepto epidemiológico de Hipócrates y la visión que del mismo propugnará Tomas Sydenham (1624-1689).⁷ Continuator de esta línea fue, a nivel europeo, Charles Clermont. Su obra *De aere, aquis et locis terrae Angliae*, (Londres, 1672) es el eslabón que une los textos epidemiológicos, clásicos y renacentistas, con las descripciones topográfico-médicas de la Ilustración, antecedentes del actual concepto de higiene pública y ecología sanitaria.

Como hemos señalado, el médico Joan Bautista Binimelis es autor de un olvidado y casi desconocido texto, situado en línea doctrinal que enlaza

⁴ Luis García Ballester (1972) se ha ocupado ampliamente de este escrito en su obra *Alma y enfermedad en la obra de Galeno*, Valencia-Granada. Además de estudiar la obra en cuestión, proporciona una versión castellana de la misma.

⁵ Sobre este autor y su obra cf. L. Brodier (1922) *L'oeuvre de Guillaume Baillou*, *Comptes Rendus au IIe Congrès d'Histoire de la Médecine. Paris 1921*, Evreux, pags. 559-564 y L. Andrew (1935) A french epidemiologist of the sixteenth century, *Ann. Med. Hist.*, vol. 7, pags. 409-427.

⁶ Fue editada dentro de las *Opera medica omnia*, que comprenden dos volúmenes. El primero es el texto mencionado; el segundo volumen es el *Consiliorum Libri duo*. Se imprimieron en Paris (1640) y en Venecia (1734-1735)

⁷ Sobre Tomas Sydenham cf. la obra de P. Lain Entralgo y A. Albarracín Teulon (1961) *Sydenham*, Madrid.

la epidemiología endémica con la climatología. Su nombre debe resultar bien familiar a todos los mallorquines, en tanto que autor de la primera historia Mallorca. En cambio, su actividad médica, especialmente su abundante producción literaria en este campo, permanece casi en el anonimato. Dentro de ésta obra médica, se encuentra el escrito que nos lo muestra como uno de los precursores de la epidemiología y del moderno concepto de sanidad pública. El texto en cuestión, nos lo sitúa, en éste campo, dentro la vanguardia médico-intelectual europea, prácticamente al mas alto nivel de su época.

La obra a la cual nos referimos, aparece entre la relación de escritos que Luís de Vilafranca cita de nuestro autor. En ella le atribuye una obra titulada *Del temperamento propio de este Pais de Mallorca*.⁸ J. M^a. Bover menciona también la existencia de una obra de Binimelis con el título de *Tractat del temperament propi de la illa de Mallorca*.⁹ El tema y título de la obra parecen coincidir, como es el caso de otra obra suya de tema diplomático, con el de algunos capítulos de su *Historia del reyno de Mallorca*.¹⁰ Los títulos de dos de ellos son especialmente sugestivos de pertenecer a esta obra o constituir, por si solos, la obra completa. El primero se titula *Del particular temperamento que tiene la isla de Mallorca según sus particulares vientos* y el segundo *Del propio y particular temperamento de la isla de Mallorca y de los efectos que causa en los habitantes de ella*.¹¹ La obra completa, en la actualidad, no está localizada, conociéndose de la misma, unicamente, el fragmento que se halla en los dos capítulos citados.

La finalidad de la obra queda expuesta en estas palabras de nuestro autor: *para que mejor puedan los vivientes en ella [Mallorca] conservar su salud y vida y se puedan mejor defender de las particulares enfermedades a que están sujetos*.¹² Binimelis ofrece, con este fin, una serie de recursos

⁸ Luis de Vilafranca (1806) *Primer ensayo para una Biblioteca Mallorquina*, Ms. de la Biblioteca de Manuel Ripoll, pags. 11-12.

⁹ J. M^a. Bover (1868) *Biblioteca de Escritores Baleares*, Palma de Mallorca, vol. I, pags. 102-103.

¹⁰ Este título de la obra de Binimelis es el que proporciona Joaquín Mª Bover (1868) op. cit., vol. I, pag. 102. La versión castellana de la historia de Binimelis fue impresa en Palma (1927) a expensas de *Ultima Hora*, en la imprenta de Jose Tous, con el siguiente título: *Nueva Historia de la Isla de Mallorca y de otras islas adyacentes compuesta por el Dr. Juan Binimelis, sacerdote, natural de Mallorca, dirigida a los Ilustres Jurados del Reino de Mallorca. Año 1593*. (A partir de ahora nos referiremos a ella como N.H.I.M.).

¹¹ En la N.H.I.M. los dos capítulos citados ocupan las pags. 26 a 33, del vol. I. El segundo de estos capítulos es también conocido a través de los fragmentos de la versión catalana, proporcionados por Antoni Mª Alcover (1916) *Historia de Mallorca del Dr. Mn. Juan Binimelis, Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, (B.S.A.L.) VII, que incluye este capítulo en la transcripción que realiza, pags. 213 a 216.

¹² N.H.I.M., vol. I, pag. 27.

terapéuticos, que pueden hallarse localmente, para la curación de las enfermedades que mas usualmente afectan a los mallorquines.

Trataremos de situar estos dos capítulos en el contexto del resto de la obra de nuestro autor, para intentar comprender las causas y la ideología sociomédica que lo movieron a redactarlos. Las fuentes de su formación médica, que concretaremos en sus estudios universitarios en Valencia y en los libros que hallamos en el *Encant* de sus bienes, pueden hacernos más comprensible su pensamiento y las influencias intelectuales, científicas y médicas que lo condicionaron. Por ello, previamente, intentaremos efectuar una aproximación a estos aspectos de su personalidad.

EL AUTOR: JOAN BINIMELIS

La biografía del autor de estos capítulos, en tanto que uno de los más tempranos e ilustres historiadores de Mallorca, ha merecido la atención de diversos autores.¹³ No ha sido así la fortuna de su tarea médica, que parece haberse postergado, quizá por estar inéditas o perdidas la mayor parte de sus obras y ser, por ello, casi desconocidas. Hasta fechas recientes, ésta parte de su labor, era solamente conocida a traves de las referencias que existían de la misma en los repertorios bibliográficos locales.¹⁴ No obstante, a pesar de éste desconocimiento de su papel en nuestra historia de la medicina, resulta uno de los personajes más conocidos del renacimiento mallorquín. El hecho de que su historia de Mallorca fuera la primera que se realizó bajo tal título, lo ha acercado al mundo de la notoriedad y diversos autores han prestado especial atención a esta faceta de su obra.

¹³ Luis de Villafranca (1806) op. cit., pag. 11-12; J. Me Bover (1868) op. cit., vol. I, pag. 102. Podemos hallar referencias a su obra como historiador en E. de K. Aguilo (1888) Sobre los libros de la Historia de Mallorca del Dr. Binimelis, *B.S.A.L.*, II, pags. 273-274; en la documentación publicada por Enrique Fajarnés i Tur (1898) Documento I: El Dr. Binimelis deja a los Jurados los originales de su Historia de Mallorca (1612) y Documento II: Entrega a los Jurados de seis libros manuscritos de Binimelis en castellano y mallorquín (1616), *B.S.A.L.*, VII, pags. 115-116; en el Vol. XVI del *B.S.A.L.*, (1916), dedicado a nuestro autor, podemos hallar los artículos de Antoni Me Alcover y G. Llabrés que se ocupan de ésta cuestión; Tomas Aguiló (1959) *Virreyes de Mallorca. ¿Quien fue el primer cronista del Reyno de Mallorca?*, Palma de Mallorca, pags. 109-133; Rafel Ferrer i Massanet (1978) L'historiador Joan Binimelis, *Perlas y Cuevas*, 431, s.p. Una bibliografía mas actualizada sobre el tema, podemos hallarla en Eulalia Duran (1981) Joan Binimelis i la Guerra de las Germanias a Mallorca, *Randa. Economia, Cultura i Societat a Mallorca i Eivissa*, vol. 12, pags. 88-123. También en su obra (1982) *Les Germanies als Països Catalans*, Barcelona, podemos hallar precisiones sobre determinados aspectos biográficos de nuestro autor.

¹⁴ J.M. Bover (1868) op. cit., vol. I, p. 102.

Un proceso inquisitorial a que fue sometido Binimelis, en 1605, por solicitud, ha esclarecido que Manacor fue su lugar de nacimiento.¹⁵ La fecha de éste debemos situarla, tanto por las propias palabras del autor como por lo que se deduce de su proceso inquisitorial, hacia fines de 1539 o en la primera mitad de 1540.¹⁶

Alrededor de 1560 debió partir hacia Valencia a iniciar sus estudios de medicina en su Universidad, atraído sin duda, como muchos mallorquines, por el prestigio de sus aulas. En ellas se había doctorado, en 1529, Damià Carbó,¹⁷ en cuyo examen de grado actuó como padrino Pere D'Olesa,¹⁸ también natural de Mallorca, y por aquella época miembro del claustro de su Facultad. Otro médico mallorquín, que recibió también formación en la Facultad de Medicina valenciana, fue Francesch Terrades (m. 1596).¹⁹ Este último presenta interesantes paralelismos con Binimelis, pues aparte de su contemporaneidad y ser también clérigo como él, fue, al igual que los dos anteriores, autor de una interesante obra médica. Otros mallorquines que, por aquellos años, se doctoraron en medicina por Valencia, fueron Sebastian Ferragut, que lo hizo el 17 de octubre de 1569, y Miquel Prat, natural de Sóller, cuyo examen tuvo lugar el 28 de junio de 1580.²⁰

Durante sus estudios en esta ciudad, se hospedó en casa del notario Luis Casanova, en una casa próxima a la iglesia de Sta. Tecla,²¹ situada frente a la del síndico Mossen Assió. El recuerdo de sus años de estudiante le acompañó, seguramente de forma entrañable, hasta sus últimos días. Buena prueba de ello es el legado que hallamos en su testamento, por el cual se asignan *deu lliures moneda de Mallorca a la confraria dels pobres*

¹⁵ Lorenzo Pérez Martínez (1978) Relaciones de cusas de Fe de la Inquisición de Mallorca, *Fontes Rerum Balearium*, vol. II, num. 1, p. 224-225.

¹⁶ Antoni Maria Alcover (1916) ¿De quina vila era el Dr. Binimelis?, B.S.A.L., vol. XVI, pags. 221-222, citando palabras de la descripción de Alcudia en la *Historia de Mallorca* de Binimelis; Lorenzo Pérez Martínez (1978) op. cit., pags. 224-225.

¹⁷ Jordan Gallego Salvadores y Amparo Felipo Orts (1982-1983) Grados concedidos en Valencia entre 1526 y 1561, *Analecta Sacra Tarraconensia*, vol. 55-56, pag. 104.

¹⁸ J.M. López Piñero y Jesus A. García Sevilla (1969) Pere D'Oleza (Petrus Dolese) y su obra *Summa totius Philosophiae et medicinae* (1536), en *III Congreso Nacional de Historia de la Medicina*, *Actas*, vol. II, pags. 125-129. Cf. también J. M. Rodríguez Tejerina (1981) *Historia de la Medicina en Mallorca*, vol. I: Desde sus orígenes hasta el siglo XVI, Palma de Mallorca, pags. 203-205.

¹⁹ Antonio Contreras Mas (1989) La ciencia médica mallorquina: manuscritos e impresos, ss. XIII-XVI, *Ciencia Medieval y Moderna: La medicina*, *Cuaderno Bibliográfico*, num. 34, de la *Historia de las Baleares* pags. 405-407.

²⁰ Jordan Gallego Salvadores y Amparo Felipo Orts (1987) Grados concedidos por la Universidad de Valencia entre 1562 y 1580, *Analecta Sacra Tarraconensia*, vol. 60, pags. 101 y 107.

²¹ Esta iglesia pertenecía al Convento de Sta. Tecla, abandonado por su comunidad en 1868. Se hallaba en la antigua plaza de la Reina (actual plaza de Zaragoza). Cf. *Gran Enciclopedia de la Region Valenciana*, vol. 10, pág. 222.

*estudiants del estudi de Valencia, en satisfacció del bon socorro quem feu quant jo era student en Valencia.*²²

Poco más sabemos de estos años, pero interesa destacar que en 1568 se encontraba aún en Valencia, seguramente finalizando sus estudios de medicina. Esta fecha nos la proporciona una nota marginal, aparentemente tachada, del capítulo quince de su *De mulierum vitiis ac variis earum moribus*, en la cual puede leerse que la obra se terminó en dicha ciudad a fines de 1568.²³

Desconocemos sus avatares como estudiante residente en la ciudad del Turia, pues la única noticia que sabemos es sobre sus maestros de la Facultad de Medicina, donde recibió enseñanzas de Luis Collado.²⁴ Su estancia en Valencia ejerció una influencia intelectual significativa sobre Binimelis, y no solo en el área de la medicina, puesto que sus obras, tanto históricas, matemáticas, astronómicas o botánicas, parecen redactadas dentro de las corrientes del mundo intelectual valenciano. La "atmósfera" de este último, aparece impregnando su obra posterior, determinando algunos aspectos fundamentales de su orientación, como podremos apreciar mas adelante.

Influenciadas por esta etapa, o condicionadas por la misma, parecen ser sus relaciones con Joan Vich i Manrique, Obispo de Mallorca, que se transformará en su protector y mecenas, así como con dos intelectuales valencianos, *Març Aldana, caballero valenciano* y *Cosmas Clemens, valentinus*, juez de la Real Audiencia de Palma. La amistad de estos dos últimos con Binimelis, queda patentizada en sendos sonetos dedicados a nuestro autor, que aparecen en la parte introductoria de su obra.²⁵

Finalizados sus estudios en Valencia, viajó a Roma, donde tal vez fue ordenado sacerdote. En esa ciudad se hallaba ya, según sus propias palabras en 1570.²⁶ Allí redactó, finalizándolo el 20 de marzo de 1571, el *Tratado de la precedencia entre España y Francia*,²⁷ realizado por *servicio a D. Juan de Zúñiga*.²⁸

²² G. Llabrés (1916) Testament del Dr. en medicina Joan Binimelis, prevera, *B.S.A.L.*, XVI, pág. 178.

²³ Esta obra de nuestro autor no figura en la relación proporcionada por J. M^o Bover (1868) op. cit., vol. I, pags. 102-103. Debo esta noticia al ya fallecido Dr. Lorenzo Pérez Martínez, con quien teníamos el proyecto de realizar un estudio sobre la biografía y obra de Binimelis. D. Lorenzo pronunció una conferencia en Manacor sobre Binimelis, donde hizo pública ésta y otras interesantes facetas de la biografía de nuestro autor. El manuscrito de la conferencia, puesto amablemente a nuestra disposición, es la fuente que hemos utilizado para completar las noticias conocidas hasta la fecha.

²⁴ G. Llabrés (1916) op. cit., pag. 217.

²⁵ N.H.I.M., vol. I, págs. XVIII y XXXV.

²⁶ N.H.I.M., vol. IV, pág. 96.

²⁷ Localizado por el Dr. Lorenzo Pérez Martínez.

²⁸ Podemos ver esta obra en su N.H.I.M., vol. III, págs. 446 y ss.

A su regreso a Mallorca se le encomendò su primera misi3n cientifica: la confecci3n de una descripci3n topogr3fica de Cabrera. Parece que esto obedeci3 a sus conocimientos de matem3ticas y astronomia,²⁹ que Binimelis, al igual que otros m3dicos, habia aprendido seguramente durante su formaci3n en Valencia y quiz3s tambi3n en Roma.

En la vigilia de Navidad de 1575, tom3 posesi3n de un beneficio en la Catedral de Palma,³⁰ concedido seguramente por el casi reci3n llegado Obispo de Mallorca, Joan Vich i Manrique, que ser3 su protector durante su mandato en la isla.

En 1578 fue nombrado por Joan Vich i Manrique, procurador de obras pias de la di3cesis mallorquina, realizando, en 1591, un inventario de todas las mandas pias que existian.³¹ Binimelis habia legado al convento de San Francisco de Palma, no sabemos con que fecha, la cantidad de tres libras censales para aplicaci3n de misas y sufragios. A raz de la renuncia a 3stos por decisi3n del Consejo General de la Orden, el 22 de mayo de 1581, el Obispo Vich i Manrique decidi3 transferirlos a la P-arroquia de Sta. Cruz. Binimelis fue uno de los testigos de 3sta transferencia, en la cual aparece calificado como *familiar* del Obispo.³² Mas tarde le acompa1a, como m3dico, en su visita pastoral a Menorca (1585).³³ A raz de esta visita realiz3 la descripci3n geogr3fica de la misma.³⁴ Fue rector de Marratxí, entre 1583 y 1588, disfrutando posteriormente otros beneficios eclesiasticos en la Catedral de Palma, hasta su muerte, acaecida el 12 enero de 1616.³⁵

La biografia de Vich i Manrique puede orientarnos algo acerca del origen de esa relaci3n. Nacido en Alcira (Valencia), en 1530, era el cuarto de los once hijos de una distinguida familia. Interesado por las letras y orientado por su familia hacia la carrera eclesi3stica, estudi3 latín y humanidades en la universidad valenciana, pocos a1os antes de la llegada de Binimelis a la misma. Estudi3 despu3s teologia en Salamanca, siendo catedr3tico y rector de dicha Universidad. Posteriormente fue nombrado embajador en Roma por Felipe II, para tratar con Pío IV (1559-1565).³⁶

²⁹ E. Dur3n (1981) op. cit., p3g. 88.

³⁰ Seg3n la conferencia citada del Dr. Lorenzo P3rez Mart3nez.

³¹ Mencionado en la citada conferencia por el Dr. Lorenzo P3rez, utilizando la informaci3n proporcionada por la tesis doctoral del Dr. Guillermo Pons, que versa sobre el obispado de Joan Vich i Manrique. Public3 este inventario Joan Rossell3 Lliteras (1981) *Capbreu d'Almoina*, Palma.

³² Joan Rossell3 Lliteras (1990) *Els pergamins de l'Arxiu Parroquial de Sta. Creu*, vol. I, Palma de Mallorca, p3g. 232.

³³ Lorenzo P3rez Mart3nez, conferencia citada; G. Mateu Mairata (1985) op. cit., p3g. 251.

³⁴ N. H. I. M., vol. I, p3g. 133.

³⁵ Gabriel Llabres (1916) Biografia del Dr. Juan Binimelis, historiador, *B.S.A.L.* diciembre, vol. XVI, la mencionada conferencia del Dr. P3rez Mart3nez.

³⁶ Gabriel Mateu Mairata (1985) *Obispos de Mallorca*, Palma de Mallorca, p3gs. 244-255.

Fue nombrado Obispo de Mallorca en 1573, tomando posesión en 1574. La protección y amistad que dispensó a Binimelis el obispo Joan Vich i Manrique, pudo estar, tal vez, originada por la identidad de planteamientos intelectuales, propiciados por la formación de ambos en las aulas valencianas y quizás acentuada por los años pasados por los dos en Roma.

Binimelis poseía dos casas en Palma. En el catastro de Ciutat, efectuado en 1576, lo vemos como propietario de una casa valorada en cuatrocientas libras, seguramente donde vivía, situada en la *Illeta del Castell Real*, junto al huerto de St. Domingo, *que treu porta a la costa de la Seu*. La otra estaba situada en la *Illa de la Rectoría de Sta. Creu*, y se la valoraba en doscientas cincuenta libras.³⁷ Ambas aparecen en su testamento, en el cual las lega, respectivamente, a sus sobrinos Vicens Binimelis y Joan Company.³⁸

Nos hemos referido antes a su relación con el obispo Vich i Manrique. Podemos creer que este hecho, unido a sus conocimientos matemáticos y astronómicos y, tal vez, los resultados obtenidos al realizar la descripción de Cabrera y Menorca, no debe ser ajeno al encargo que le hizo el hermano de este prelado, Luis Vich i Manrique, Virrey de Mallorca entre 1583 y 1594. Durante su mandato le encomendó el trazado de un mapa descriptivo de Mallorca, con la finalidad de defender la costa contra las incursiones piráticas y corsarias, de acuerdo con las directrices de la política defensiva preconizada por Felipe II. Al mapa realizado, le acompañaba una descripción de la costa y una serie de informaciones de interés, desde el punto de vista militar y estratégico, sobre los recursos económicos y demográficos de la isla. Esta relación es, seguramente, la que aparece en su *Historia*.³⁹

Una vez realizado el mapa en cuestión, los *Jurats* de Palma le encomendaron la redacción de una historia de Mallorca, que efectuó hacia 1593. El propósito que movía para ello a los *Jurats* era infundir el soplo de la vida al *cuero muerto*, que constituía el mapa realizado.⁴⁰

La concepción de Binimelis al realizar esta obra, parece que respondió a un planteamiento similar al de los historiadores valencianos Pere Antoni Beuter (1490-1554) y Rafel Martí de Viciano (1502-1582).⁴¹ El primero, escribió su historia de Valencia entre 1538 y 1550; Martí de Viciano redactó su *Crónica de la ... Ciudad de Valencia y de su Reino* hacia 1564. Es posible que Binimelis tuviera algún contacto con alguno de ellos o con ambos.

³⁷ Joan Ramis de Ayreflor y Sureda (1914) *Catastro de la Ciudad de Mallorca: 1576*, B.S.A.L., XV, pags. 120 y 163.

³⁸ G. Llabres (1916) op. cit., pag. 178. 10.

³⁹ E. Duran (1981) op. cit., pag. 89-90: N.H.I.M., vol. IV.

⁴⁰ N.H.I.M., vol. I, pag. VIII.

⁴¹ E. Duran (1981) op. cit., pag. 89-90.

La obra de Beuter le era perfectamente conocida, pues la menciona como una de las fuentes de su propia *Historia*.⁴² Con este autor, beneficiado de la Seo valenciana y profesor de de la Cátedra de Sagrada Escritura y Antiguo Testamento, es muy probable que tuviera algún tipo de relación, puesto que la obra de Binimelis sobre las rentas de la catedral de Valencia debió relacionarle con los ambientes historicistas y religiosos de esta ciudad. Por otra parte, es seguro que Binimelis se hallaba en Valencia en el momento de publicarse la obra de Martí de Viciana. Es lógico pensar, por consiguiente, que debió tener un conocimiento directo de la misma. Para estos dos historiadores, hombres del renacimiento maduro, como para otros muchos de sus contemporáneos, la historia servía para "ilustrar" el reino, a fin de dar importancia a la propia Patria frente a los reinos vecinos. La influencia de esta concepción de la historia sobre Binimelis, es apreciable a lo largo de toda su obra.

SU FORMACION MEDICA Y CONOCIMIENTOS

Para poder llegar a ejercer como médico en aquellos momentos, en nuestro país, se debían haber cursado unos estudios universitarios estrictamente reglamentados y pasar un examen que facultaba para el ejercicio profesional.⁴³ Para acceder a la facultad de medicina había que poseer el grado de "Bachiller en Artes" obtenido en universidades aprobadas. Tras cuatro años de estudio en una facultad de medicina, se obtenía el título de Bachiller en Medicina, después de lo cual tenían que practicar "sin que puedan curar" dos años continuos en compañía de médicos aprobados".⁴⁴

Hemos señalado ya que la formación como médico de Binimelis tuvo lugar en Valencia, finalizando sus estudios hacia 1568 y contando entre sus maestros al conocido Luis Collado.⁴⁵ La Facultad de Medicina de Valencia, en esos momentos, era uno de los focos más importantes de la ciencia médica española renacentista. La "Escuela Valenciana de Medicina" con maestros de la talla de Miquel Jeronimo Ledesma (ca. 1510-1547), Pedro Jaime Esteve (ca. 1500-1556), Luis Collado (1520-1589) y Pedro Ximeno (1515-1555), estos dos últimos discípulos de Vesalio, alcanzaba en

⁴² N.H.I.M., vol. I, pag. XXVII.

⁴³ Sobre la formación de los distintos profesionales sanitarios en Mallorca y la evolución de la misma, cf. Antonio Contreras Mas (1983) La formación de los profesionales sanitarios en Mallorca (XIII-XVIII) *Estudis Balearics*, nº11, pags. 35-51.

⁴⁴ J. M- López Piñero (1979) *Ciencia y técnica en la sociedad española de los siglos XVI y XVII*, Barcelona, pág. 50.

⁴⁵ Sobre este autor cf. L. García Ballester (1971) Las obras médicas de Luis Collado, *Asclepio*, vol. XXIII, pags. 263-270.

aquellos momentos las mas altas cotas de prestigio en el mundo científico-médico de la época.⁴⁶

La formación científica, que por aquellos años proporcionaba la facultad valenciana, podemos encuadrarla dentro de lo que se conoce como "humanismo científico" o "galenismo hipocratista", aparecido como reacción ante el "galenismo arabizado" que dominó el ambiente intelectual de esta facultad en los últimos años del s. XV⁴⁷. En los años que estudió allí Binimelis, se hallaba en plena efervescencia la polémica entre ambas tendencias.

El galenismo arabizado se había establecido como único paradigma médico, es decir como único patrón explicativo e interpretativo de la enfermedad, desde la Baja Edad Media. Durante los años de transición del s. XV y las tres primeras décadas del s. XVI, este paradigma continuó dominando la medicina española, siendo transmitido y mantenido en las universidades a través de las versiones latinas de los grandes tratados árabes. El texto fundamental de esta medicina escolástica arabizada fue la traducción latina del *Canon* de Avicena.⁴⁸

Frente a éste galenismo arabizado, por los mismos años y como consecuencia de una compleja serie de factores, comenzó a aparecer en Europa un galenismo mas hondo y mas firmemente construido, debido al contacto directo con las fuentes griegas y en clara polémica con el transmitido a través de los árabes. Esta preocupación por la vuelta a las fuentes griegas es lo que va a caracterizar al "galenismo hipocratista".⁴⁹ En este contexto debemos inscribir la figura de Luis Collado, cuya evolución hacia el "galenismo hipocratista" se refleja en su libro *Ex Hipocratis et Galeni monumentis Isagoge* (1561) y en sus primeros manuscritos.⁵⁰ Discípulo de Vesalio y profesor en la Facultad de Medicina de Valencia entre 1546 y 1584 fue, en éstos años, la máxima figura médica en la Universidad de Valencia y el principal responsable de la consolidación de la escuela anatómica valenciana, así como de su firme adhesión a las ideas de su maestro Vesalio.⁵¹

⁴⁶ Jose María López Piñero (1980) *La Facultad de Medicina de la Universidad de Valencia. Aproximación a su Historia*, Valencia, pags. 8 y ss.

⁴⁷ L. García Ballester, (1971) op. cit., pag. 267; L. García Ballester y Fernando Girón (1974) Una posibilidad frustrada en la España del siglo XVI: el arabismo como via de acceso a las fuentes médicas griegas, *Cuadernos de Historia de la Medicina Española*, XIII, pag. 221; J.Mª López Piñero (1979) op. cit., pags. 50 y 330.

⁴⁸ J.Mª López Piñero (1979) pag. 330.; L. García Ballester y F. Girón (1974) op. cit., pag. 220.

⁴⁹ L. García Ballester (1971) op. cit., pag. 267; del mismo autor y F. Girón (1974) op. cit., pags. 220-221.

⁵⁰ L. García Ballester (1971) y (1974) ops. cit.; J.Mª López Piñero (1974) op. cit., pags. 349-350 y del mismo autor (1974) Anatomía española del s. XVI, *Cuadernos de Historia de la Medicina Española*, XII, pag. 79.

⁵¹ J.M. López Piñero (1974) op. cit., pag. 79.

Binimelis menciona a Collado en su obra y parece que en una ocasión le consultó por una observación que efectuó, mostrándose el maestro valenciano de acuerdo con lo expuesto por nuestro autor.⁵² El magisterio de Luis Collado y la influencia de sus ideas sobre la formación intelectual de Binimelis son, sin duda, una de las conexiones más atractivas de la vida de nuestro autor con el mundo médico institucional de la época, en el período posterior a su formación médica universitaria.

La polémica entre "galenismo" y "humanismo", que polarizó la actividad académica de la Facultad de Medicina valenciana durante los años en que Binimelis recibió su formación allí, se ve reflejada en algunos de los textos médicos que formaban parte de su biblioteca. Los *Encants dels bens del Dr. Binimelis*,⁵³ efectuados en 1616, tras su muerte, nos han permitido identificar la mayoría de ellos. Hemos tratado de identificar únicamente los textos biológico-médicos que aparecen en la relación de libros subastados. Las obras de otra índole no han sido consideradas en el presente artículo, por considerar que exceden a sus pretensiones. El numeral que precede a cada partida subastada corresponde al asignado en la transcripción.

428.- Item un libre intitulat de Morbo Galico [venut] per 21 s. al Dr. M. Steve.

Puede tratarse de la obra de Binimelis de este título, ya mencionada, pero también podría ser alguna de las numerosas ediciones de la colección de escritos de este título, preparada por Luigi Luigini, o cualquiera de los numerosos tratados sifilográficos que circularon en el XVI. Recordemos las obras sobre esta materia de algunos tratadistas españoles, como López de Villalobos (1498), Luis Lobera de Ávila (1544), Pedro Arias de Benavides (1567) Francisco Arceo (1574), Andres Alcázar (1575), López de Hinojoso (1578), Gerónimo Jiménez (1578), Pedro Vaez (1593), Bartolomé Hidalgo de Agüero (1604) y Luis Mercado (1605).⁵⁴ Entre estos tratadistas ocupan un lugar de importancia e interés, por lo que atañe a nuestro autor, los nombres de autores valencianos como Gaspar de Torrella, que publicó dos obras sobre esta materia, en 1497 y 1500,⁵⁵ Pedro Pintor (1500), Juan Almenar (1502) y Juan Calvo (1580).

430.- Item dos libres intitulats les Obres de Vicenna per 3lb. 5 s. al Dr. St. Andreu.

Parece tratarse de unas obras de Avicenna, entre las que sin duda se hallaría el fundamental *Canon*, texto "princeps" del galenismo arabizado, como más arriba hemos señalado. Esta obra fue profusamente editada du-

⁵² G. Llabres (1916) op. cit., pág. 216.

⁵³ Gabriel Llabrés (1916) op. cit., pág. 183-192.

⁵⁴ Luis Sánchez Granjel (1980) *La medicina española renacentista*, Salamanca, pag. 210.

rante todo el período renacentista. A continuación reseñamos algunas de las ediciones que parecen más probables, ya que, a fines del siglo XV, existían una quincena de ediciones latinas de este autor. Fue editado en Lyon (1522) bajo el título siguiente *Liber Canonis Totius medicine ab Avicenna... excursus a Gerardo Cremonensi ab arabica lingua in latinam reductus. Et a Petro Antonio Rustico Castigatus: necnon a... Symphoriano Camperio annotationibus ... illustratus. Una cum eius vita a Francisco Calpurnio excerpta...*; en Venecia (1527) como *Liber canonis medicine, cum castigationibus Andree Bellunensi*. Una edición veneciana (1562) llevaba el siguiente título *Liber Canonis. De medicinis cordialibus. Cantica. De removendis nocumentis in regimine sanitatis. De syrupo acetoso. His accessit vita Avicennae ex Sorano Arabe a Nicolao Massa ... latinae scripta*. Tal vez se trate de este último conjunto.

432.- Item sis libres que son les obres de Caleno per 5 lb. 5s. al M^o Sebastiá Guasp librater.

No podemos saber cuales son las obras de este autor que quedan englobadas bajo este epígrafe. De todas maneras este conjunto de libros evidencia perfectamente la devoción de Binimelis por Galeno. Las obras de Galeno alcanzaron gran difusión en todo el renacimiento, pero por lo general la reseña que los escribanos suelen hacer de las mismas, bajo el título genérico de *Opera*, como aquí, dificulta la identificación de la edición. Casi siempre suelen estar editadas en varios volúmenes. En nuestro caso podemos pensar que, por el número de volúmenes, corresponde a alguna de las ediciones venecianas, impresas preferentemente en latín. La que más probabilidades tiene es: *Galení Opera ex sexta Iuntarum Editione que quid superioribus praestet, pagina versa ostendit*, Venecia (1586). Pero, a veces, los médicos preferían un texto griego, lengua que por lo general leían correctamente y que les permitía acercarse más directamente al texto original. Binimelis se encontraba probablemente en este caso, ya que entre sus libros subastados el 434 es una *Gramatica grega*, que es vendida por *un sou a Barthomeu Verdera student*.

433.- Item per 5 s. un libre intitulat Consiliator a Mª Joan Vinyals librater.

Se trata de una edición de la obra perteneciente al maestro Pedro d'Abano (1250-1315), *Conciliator differentiarum philosophorum et praecipue medicorum o Conciliator controversiarum quae inter medicos et philosophos versantur*, impreso en Mantua, por primera vez en 1472.

435.- Item per 1 s. un libre intitulat Valverde al dit Dr. St. Andreu.

Parece ser una de las obras de Juan Valverde de Amusco. Tal vez el *De animi et corporis sanitate tuenda libellus*, impreso en Paris (1552) y en Venecia (1553). Pero la obra más conocida de este autor, y por tanto la más probable, es la *Historia de la composición del cuerpo humano*, que alcanzó una gran difusión en toda Europa. Fue editado en Roma (1556, 1559 y 1560), en Amberes (1566, 1568 y 1572) y en Venecia (1586 y 1589). Este tratado anatómico fue una de las obras que más contribu-

veron a divulgar en toda Europa las nuevas orientaciones morfológicas.⁵⁵ La posesión de este texto por parte de Binimelis resulta algo sorprendente, pues Valverde fue ampliamente criticado por Vesalio, de quién era discípulo Luis Collado, uno de los maestros valencianos que parece ejercieron mas influencia sobre Binimelis. La posesión de esta obra anatómica nos hace recordar la importancia que alcanzó la Anatomía en Valencia por aquellos momentos.

437.- Item un libre Obres Silicius de Morbis Internis per 5 s. al Dr. M. Steve.

Parece ser la obra *De Morbis internis libri sex* de Diego Merino de Uruñuela, impresa en Burgis (1575). O bien de la obra de Jacques Dubois (1478-1555), llamado Sylvius o Silvio *Morborum internorum prope omnium curatio*.

440.- Item un libre intitulat de Morbo Gallico per 10 s. al Dr. Salvador Fiol.

Cf. n.º 428.

441.- Item dos toms de Rasis per 22 s. al dit Dr. St. Andreu.

No es posible identificar con seguridad de que obra u obras se trata. Ambos volúmenes pertenecen, sin duda, al gran clínico árabe Abu Bakr Muhammad ben Zakariya ar Razi, conocido como Razes entre los latinos. Podemos pensar, razonablemente que se trata de su obra mas difundida: el *Continens*, que alcanzó gran difusión entre los círculos médicos del galenismo arabizado, de los cuales era uno de los textos fundamentales. Otra de sus obras mas divulgadas fue el *Liber de medicina ad Alman-sorem*, que fue editado en Milan (1481), Venecia (1493 y 1497). No obstante, nos inclinamos por que se trate del *Kitab al-Hawi* o *Continens*, ya que el médico Pere Martí (1506) poseía ésta obra de Rhazés en dos tomos, descritos en el inventario su biblioteca de este modo: *la primera part del totium continent y la segona part del totium continent*, que ha permitido identificarlos como el *Continens*.⁵⁷

Podría tratarse de la primera edición efectuada en Brescia (1486) con el título de *Liber Elhavi seu Ars medicine (latine) a Feragio Salernitano traductus*. Una edición posterior de esta obra, calificada de rara, es la impresa en Venecia (1542) titulada *Continentem Rasis*. No obstante, uno de los dos volúmenes podría ser asimismo alguna otra obra de este autor o

⁵⁵ Juan Arrizabalaga Valbuena (1984) *La obra sifilográfica de Gaspar de Torrella: edición, traducción y análisis de su Tractatus cum consiliis contra pudendam seu morbum gallicum*, Tesis doctoral, inédita.

⁵⁶ J M. López Piñero (1969) *La introducción de la ciencia moderna en España*, Barcelona, pag. 19.

⁵⁷ Angelina García (1974-1975) *Tres bibliotecas de médicos valencianos renacentistas Asclepio*, vol. XXVI-XXVII, pag. 534-535.

un comentario a las mismas, p. ej. la *Opera exquistoria per Gerardum Toletanum, Andrea Vesalium, Albanum Torinum...* impresa en Venecia (1506) y en Basilea (1544).

443.- Item un libre intitulat Hipochatris Opera per 10 s. al Dr. Steve.

Podría tratarse de las obras completas de Hipócrates, o quizás algún comentario a las mismas. No podemos identificar cuales de las 153 obras atribuidas a este autor, se hallan bajo este epígrafe, por lo demás bastante corriente en la época, para designar las obras del Maestro de Cos. Seguramente corresponde a alguna de las múltiples versiones griegas, latinas o grecolatinas, salidas de las prensas alemanas, francesas o venecianas. Entre las numerosas ediciones de las obras hipocráticas la que parece mas probable es la realizada en Basilea por el editor Andreas Cratander (1526). En ella intervinieron como traductores: Marco Fabio Calvi, Wilhelm Cop, y Andrea Brenta. Este conjunto de obras llevaba por título: *Hippocratis Opera: Quibus maxima ex parte annorum circiter du milia Latina caruit Lingua: Graeci vero et Arabes, et prisci nostri medici, plurimus tamen utilibus praetermissis, scripta sua illustrantur: nunc tandem per M. Fabium Rhavenatem, Gulielmum Copum, Nicolaum Leonicensino, et Andream Brentium Latinitate donata ac jamprimum in lucem aedita*. También podría tratarse de la edición lionesa (1535) *Hippocratis Opera omnia, in quae quidem Galeni extant commentaria, hactenus Latio donata. Nempe Aphorismorum sectiones septem, Nicolao Leonicensino interprete; Predictionum libri tres a Laurentio Laurentiano traducti; Ratio visus in morbis acutis ex Joannis Vassei Meldensis tralatione; Ratio victus privatorum ex Joannis Guinterii Andernaci versione; De natura humana liber unus, alter De morbis popularibus quos ambos fecit Latinus Hermanus Cruserius Campensis. Galeni in haec omnia enarrationes jam recens emaculate, ac scholiis doctissimis ornate, a Joanne Baptista Ferrario*. También puede tratarse de alguna de las dos ediciones que realizó Janus Cornario (1546): *Hipocratis (...) opera quae ad nos extant, omnia; per Janum Cornarium (...) Latina lingua conscripta: nuperrime, post omnes omnium editiones, summa cura emendata; plurimisque mendis, incuria praetermissis, expurgata*, Venecia; o bien *Hippocratis (...) opera quae apud nos extant omnia. Per Janum Cornarium (...) Latina Lingua Conscripta (...)*, París. O alguna de las ediciones de este mismo autor: *Hippocratis (...) opera quae ad nos extant omnia; per Janum Cornarium (...) Latina lingua conscripta, et denuo ex toto recognita* Basilea, (1554); Venecia, (1546); Lyon, (1555); *Hippocratis (...) opera quae hactenus ad nos extant omnia. Per Janum Cornarium (...) Latina lingua conscripta. Recens per nos cura exactiore castigata, mendisque nonnull i repurgata*. También puede ser la que un grupo de traductores, entre los que se encontraba el mencionado Janus Cornario, Johann Culmann y Nicolas Petreio dieron a la prensa (Basilea, 1558) con el título: *Hippocratis (...) opera quae ad nos extant omnia, per Janum Cornarium (...) Latina lingua conscripta, et recognita. Cum accensione Hippocratis De hominis structura libri antea non*

excusi. Recens illustrata cum argumentis insingulos libros tum indice insuper copiosissimo, per Joan Culman. Geppingen. nunc primis editis. Omnia, quam antehac, permultis sublatis mendis repurgatiora. Una nueva edición de este libro (Lyon, 1564) llevaba un *Accesit Hippocratis De hominis structura liber, Nicolao Petreio Corcyraeo interprete, antea non excusus.* Tres años mas tarde volvía a reeditarse, en Lyon, con el título: *Hippocratis (...) opera quae extant omnia, Jano Cornario (...) interprete. Novis et argumentis i singulos libros, et indice copiosissimo Per Joan. Culman. Geppingen. editis, illustrata: postremoque ad fidem castigatissimorum veterum Graecorum exemplarium collata, et quam diligentissime restituta.* Ampliada, en 1575, volvía a imprimirse en Venecia: *Hippocratis (...) opera (Jano Cornario interprete) quibus addidimus commentaria Joan. Marinelli. Nova et argumenta in singulos libros per Joan. Culman. Geppingen. sunt addita.* La presencia de cualquiera de éstos grupos de obras de Hipócrates, entre las pertenencias de Binimelis testimonia claramente la influencia hipocrática en nuestro autor.

446.- Item dos libres intituls Marina y lo altre Practicas Alexandis per 4 s. a Mª Miguel Oliver prevere.

El segundo se trata de la obra de Alejandro de Tralles, editada en Lyon por primera vez en 1504, con el título *Alexandri iatros practica cum expositione glose interlinearis Jacobi de partibus et (Simonis) januensis in margine posite.*

447.- Item un libre intitulat Mesue per 4 s. al Dr. Capellada.

No hay posibilidad de saber de que obra u obras del arabe Yuhanna ibn Masaway, llamado Mesue por los latinos, se trata en este epigrafe. Este autor junto con Avicenna, del que ya hemos visto mas arriba que nuestro autor poseía diversos volúmenes, eran los dos máximos exponentes de la medicina arabe. Un autor mallorquín, Francesch Terrades, coetáneo suyo y como Binimelis presbítero y formado también medicamente en Valencia, poseía un libro de este autor, titulado *Practica Joannis Mesue.* En caso de que se tratara de la misma obra, puede identificarse como el *Antidotarium et Practice Joannis Mesue* o *Practice de medicinis particularium aegritudinum cum additionibus Petri Apono*, impreso en Venecia (1471) y Napoles (1475). Incluida en los *Canones Universales divi Mesue...*, conoció numerosas ediciones durante el renacimiento

448.- Item tres libres, un natura sibi, altre dioscoridas altre de rosario per 17 s. al dit Miquel Oliver prevere.

El primero parece tratarse del hipocrático [*De dietis universalis*, de Isaac Israeli, traducido por Constantino el Africano e impuso en Padua, por primera vez, 1487.] El segundo se trata de la obra de Pedacio Dioscórides Anazarbeo, *Acerca de la Materia Medicinal y de los venenos mortíferos.* Este texto, junto a las obras de Galeno e Hipócrates, era el mas popular en el siglo XVI. Podría tratarse del comentario hecho por Andres Laguna, pero en razón a su menor difusión y, sobre todo, por las dos menciones explícitas que hace de Mattioli en el texto que nos ocu-

pa,⁵⁸ parece lógico pensar que se trata de la versión de Pier Andrea Mattioli vertida al latín (1554), la cual conoció posteriormente numerosas reimpressiones. Podría tratarse también de una edición del texto de Dioscórides hecha por Ermolao Barbaro, en Venecia (1516) y en París (1516). Con mas posibilidades puede tratarse de la realizada en España por Antonio de Nebrija, en Alcalá de Henares (1518). Pero una de las versiones de la obra de este autor que circularon en España con mas profusión, fue la edición de Andres Laguna, editada por primera vez en Amberes (1555) y posteriormente en Salamanca en 1563, 1566, 1570 y 1586. Llevaba por título *Pedacio Dioscorides Anazarbeo. Acerca de la materia médica medicinal y de los venenos mortíferos*. También fue autor de *Annotationes in Dioscòrides Anazarbeum*, Lyon (1554), pero, dada la menor divulgación de este texto, es poco probable que se trate del mismo.

451.- Item altre libre intitulat rondoletti de natura piscicum per 6 s. 2 d. al Ret. Pera Antoni Totxo pre.

Se trata, sin duda, de la obra de Guillaume Rondeletti *Libri de Piscibus marinis*, (1554), uno de los textos sobre anatomía comparada, tan en boga durante el renacimiento. Los tratados de ciencias naturales, de los cuales esta obra es uno de los mayores exponentes de la época, atraían considerablemente el interés de los médicos. Las investigaciones efectuadas en este sentido habían conducido a descubrimientos interesantes que permitían, sino renovar, al menos actualizar la terapéutica.

454.- Item 4 llibres les obres de Cardano, per 12 s. a m^o Miquel Martorell, student.

Puede tratarse de cualquiera de las obras de Gerónimo Cardano (1501-1576). De entre las obras de este autor, la que aparentemente tiene mas posibilidades de ser la inventariada, es la traducción de los textos hipocráticos, hecha junto a Nicolas Leonicensis, *Hieronimi Cardani (...) In septem Aphorismorum Hippocratis particulas commentaria. Ejusdem, De venenorum differentiis viribus, et adversus ea remedium praesidiis: ac Praesertim de pestis generibus omnibus praeservatione et cura, libri III. Item, De providentia temporum liber*, Basilea (1564).

Cabe también que sean sus obras completas o algunos volúmenes de las mismas. Escribió: *De malo recentiorum medicorum medendi uso* (1536); *Arithmetica* (1539); *Ars magna* (1545); *De subtilitate rerum* (1550); *De rerum varietate* (1557); *Metoposcopia* (1568). Entre sus otras traducciones hipocráticas, se encuentran: la efectuada junto a Janus Cornarius y Lorenzo Laurenziani: *In Hippocrates Coi Prognostica (...) atque etiam in Galeni Prognosticorum expositionem, commentarii absolutissimi. Item in libros Hippocratis De Septimestri et octomestri partu, et simul in eorum Galeni commentaria, Cardani Commentarii. Item pro gravissime diversis*

⁵⁸ N.H.I.M. pags. 32 y 33. En la versión del Códice Serra Cortada, efectuada por Antoni M^o Alcover (1916) op. cit., en cambio, solo se cita a "Matiolo" en una ocasión, pag. 216.

morbis laborantibus consilia septem Hieronymi Cardani nunc primus edita, (Basilea, 1568); las dos efectuadas con Janus Cornarius: *Hieronymi Cardani, Commentarii in Hippocratis de Aere, aquis et locis op. In CVIII. lectiones divisum. Accedunt praeterea D. Hieronymi Cardani ad illustrissimum cardinalem J. Alciatum oratio quam Tricipitis Geryonis aut Cerberi canem auctor appella quod tria capita complectatur de medicorum inscitia, de occidendi homines licentia variisque erroribus; item Joan. Baptistae Card[ani], de Fulgure liber unus; item D. Hier[onimo] Cardani Concilia tria in gravissimis morbis cum tabula lectionum et commentariorum omnium in lib. Hippocratis quam D. Hier[onimo] Cardanus ipse confecit*, (Basilea, 1570); *In librum Hippocratis De alimento commentaria; praelecta dum profiteretur supraordinariam medicinae, Bononiae, anno MDLXVI*, (Roma, 1574); y otra, efectuada en solitario, *Commentaria Hieronymi Cardani in librum Hippocratis De alimento: praelecta dum profiteretur Bononiae supraordinariam medicinae, et jam primo in lucem edita*, (Basilea, 1582).

457.- Item un libre Montanus per 6 s. al Dr. Miquel Steve.

Posiblemente se trate de una obra de Giovanni Battista da Monte, llamado Montano (1498-1551). Fue editor y comentador de las obras de Galeno e Hipócrates, por lo que puede tratarse de cualquiera de esas obras. Pero tal vez se trate de sus *Consultationum medicinalium* (1554) en las que discutía el diagnóstico efectuado a la cabecera del enfermo, completándolo con observaciones post-mortem.

467.- Item un libre intitulat historia animalium per 6 s. 2 d. al dor. Nadal Santandreu, prevera y teolech.

Podría tratarse de la obra biológica de Aristoteles *Historia de los animales* que comprende *La historia de los animales*, *De las partes de los animales* y *De la generacion de los animales*. Formaba parte del conjunto de enseñanzas que constituían el curriculum biológico de los médicos.⁵⁹

479.- Item un altre Epistola Medicinale per 3 s. y 1/2 al dit Gregori Femenia chirurgia.

Puede ser el texto *Epistolae medicinales diversorum auctorum nempe Ioannis Manardi... Nicolai Massae... Ioanne Baptistae Theodosii... Ioannes Langii Lembergii*, Lyon (1517). Este escrito, que parece el mas plausible, se trata de un comentario al *Methodus medendi de Galeno*. Podría tratarse también de las *Epistolae medicinales*, de Giovanni Manardo (1462-1536), impresas en Ferrara (1521) y repetidamente reimpresas. La edición de Lyon (1549) llevaba por título *Epistolarium medicinalium libri XX. Eiusdem in Ioan Mesue simplicia et composita annotationes et censurae*.

⁵⁹ Acerca de la presencia de Aristóteles y concretamente de su obra biológica en el curriculum y en las bibliotecas de los médicos mallorquines de la Baja Edad Media cf. Antonio Contreras Mas (1988) El "Aristóteles biológico" en las bibliotecas de los médicos medievales mallorquines, *Estudis Baleàrics*, vol. 29-30, pags. 41-44.

Adiecto Indice latino et graeco. También cabe pensar que sea el texto de Pier Andrea Mattioli *Epistolarium Medicinalium libri quinque*. Fue editado por primera vez en 1561 y reeditado posteriormente en Lyon en 1564. O el *Medicinalium epistolarum Miscelanea* (1554) de Johann Lange. Parece menos probable que se trate del *Epistolarum et consiliorum medicinalium, pars prima*, impreso en Nápoles (1585).

493.- Item un libre Tarenti per 2s. 4d. al S. Lleo Ximenis.

Parece tratarse de una obra del portugués Vasco o Velasco de Tarenta, pero no es posible identificar de cual de ellas se trata. Podría ser la mas divulgada, *Compendium Pharmaceuticum et Cheirurgicum de medendis omnibus, cum internis, tum humani corporis affectibus*. Fue impresa en Venecia (1490, 1502, 1521 y 1532) y Lyon (1500, 1521, 1526 y 1535).

Este conjunto de obras de la biblioteca de Binimelis nos hacen patentes las áreas de interés en la ciencia médica. Su interés por la obra de autores contemporáneos está representado por una obra de Juan Valverde de Amusco (un libre intitulat *Valverde*) y por la obra conjunta sobre el *De methodus medendi*, de Galeno, comentado por autores como Giovanni Marnardo, Nicolas Massa, Juan Bautista Teodosio y Juan Lange (*Epístola Medicinale*). Otros autores destacados que forman parte de la misma son Pedro de Abano (un libre intitulat *Consiliator*), cuya obra intentaba aunar criterios entre la filosofía y la medicina, y una obra no identificada del portugues Vasco o Velasco de Tarento (un libre *Tarenti*).

En el campo de los autores clásicos podemos destacar unas obras completas de Hipocrates (*Hipochratrix Opera*) y otras de Galeno (*sis libres que son les obres de Galeno*), que nos muestran el interés de Binimelis por los dos grandes maestros clásicos del saber médico, testimonio del nuevo galenismo humanista que se abría paso en la Facultad valenciana. Tal vez debamos situar en este área las obras de Jerónimo Cardano (*cuatre llibres las obres de Cardano*) importante comentador de la obra hipocrática, así como uno de los galenos que con mas éxito y asiduidad cultivaron las ciencias matemáticas y la astronomía.

Representantes del galenismo arabizado, doctrina cuya persistencia es evidente en la ideología de nuestro autor, según muestran las obras de autores árabes que se hallan en esta biblioteca, son la inevitable autoridad de Avicenna (*dos libres intitulats les Obres de Vicenna*), una obra de Mesue (un libre intitulat *Mesue*) y seguramente el *Continens* de Rhazes (*dos toms de Rasis*). En la esfera de la ciencia clásica griega podemos destacar el texto de Dioscorides (*Dioscoridas*), seguramente su obra sobre terapéutica, y la de Alejandro de Tralles (*Practica Alexandis*).

Sus libros no solo reflejan la polémica entre las dos corrientes científicas mas importantes del momento. En ellos también podemos apreciar una de las características mas relevantes de la medicina renacentista: el interés por las "nuevas enfermedades". Esto nos lo permiten afirmar dos epígrafes dedicados a obras sifilológicas, que no pueden ser identificadas

por lo exiguo de la descripción (ambos señalan unicamente un *libre intitulat de Morbo Galico*). Dicho interés, que debió llevarle a redactar su propia obra sobre esta enfermedad, aparece asimismo en uno de los capítulos de su obra histórica, en el cual atribuye la aparición de estas nuevas patologías a causas astrológicas. Estas motivan *nuevas impresiones e influjos* [que] *causan nuevas mutaciones y nuevas inclinaciones...* naciendo *nuevas enfermedades que los pasados aunque muy doctos no las alcanzaron ni menos conocieron*.⁶⁰

Mediante éste razonamiento se conservaba el prestigio de las “autoridades”, a las cuales la mayoría de autores renacentistas no osaba desafiar abiertamente. El recurso a las modificaciones de la naturaleza, en virtud de las variaciones astrológicas, ofrecía al mismo tiempo, una vía intelectual para justificar la aparición de enfermedades no descritas en las obras de los autores antiguos, cuya solidez no podía ponerse en duda, so pena de entrar en conflicto con las corrientes intelectuales de la época.

SUS OBRAS

Aparte de la *Historia del reyno de Mallorca*, la única editada, Binimelis fue autor de numerosas obras más. Los años de su estancia en Valencia le permitieron redactar su *Noticia histórica de las rentas y emolumentos de la catedral de Valencia, fundación de sus canónigos y prebendas y compilación de sus antiguos estatutos*.⁶¹ Esta obra parece que fue redactada en Valencia, donde dice Bover que se hallaba, pero cabe la posibilidad de que fuese redactada con posterioridad a su estancia allí. En cambio, no parecen existir excesivas dudas acerca de la redacción, en esa ciudad, de una de las obras recientemente descubiertas de nuestro autor: la *De mulierum vitiis ac variis earum moribus*. En el mismo legajo que la obra anterior se hallan el *Tratado de la precedencia entre España y Francia*⁶² y la *Mulierem non vulgariter doctarum nomenclatura*, que se ocupa de relacionar las mujeres que obtuvieron un lugar en la historia por su inteligencia o por otras cualidades.⁶³

⁶⁰ N.H.I.M., vol. I, pag. 35.

⁶¹ J. M. Bover (1868) op. cit. vol. I, p. 102-103.

⁶² N.H.I.M. vol. III, pags. 446-471

⁶³ Las obras que no figuran en la relación proporcionada por J.Mª Bover (1868) vol. I, op. cit., pags. 102-103, han sido localizadas por el Dr. Lorenzo Pérez Martínez.

OBRA ASTROLÓGICA Y MATEMÁTICA

Al igual que otros muchos médicos de su época, Binimelis fue un asiduo cultivador de las ciencias matemáticas, físicas y astronómicas, de las que se servía para establecer la etiología y aventurar el pronóstico de las enfermedades. Prestigiosos médicos de la época cultivaban la astronomía con especial fortuna. Recordemos que el mas importante astrónomo de la época, Nicolas Copérnico, era médico.

En éste sentido cabe hacer notar especialmente, que, desde 1570, año alrededor del cual creemos que Binimelis llega a Roma, se afinsa en esa ciudad el médico Jerónimo Cardano, profesor en diversas universidades europeas, finalmente refugiado en la Ciudad Santa, donde recibía una pensión del Papa. Fue autor de diversos tratados de medicina, comentando la obra de Hipócrates y Galeno esencialmente. Pero lo que nos lo hace mas atractivo para suponerle un cierto magisterio sobre nuestro autor, son sus obras de astronomía, física y matemáticas. Areas que, como veremos, Binimelis cultivó, produciendo obras concretas de todas estas materias. Esta atractiva hipótesis, puede resultar apoyada por la presencia de algunas obras de este autor en la biblioteca de Binimelis, al fallecer éste (*Item cuatro llibres que son las obras de Cardano*).⁶⁴ Cabe, por tanto, considerar la posibilidad de que Binimelis, se limitara a mantener, exclusivamente, una relación magistral con Cardano a través de sus obras. No obstante, la coincidencia de sus profesiones e intereses, así como la del período de tiempo en que ambos residen en Roma, puede hacernos pensar en la existencia de una relación personal entre ambos.

En apoyo de su interés por la astronomía, podemos destacar que en su inventario hallamos *una trompa, de mirar de lluni y altre trompa*,⁶⁵ que sugieren claramente las actividades de observación astronómica, por parte de Binimelis.

Sabemos que los conocimientos matemáticos le sirvieron para sus trabajos geográficos⁶⁶ y le permitieron escribir una *Opera matemática*⁶⁷, que seguramente es el mismo texto que Bover menciona como *Tractatus mathematicarum*, actualmente perdido. Su formación en ésta área le facilitó el acceso al cultivo de la astronomía y de la astrología. Entre sus obras de caracter astronómico figuran *Quaestio an sint plures Coeli in universo* y el *Quod coelum sphericae sint figurae*.⁶⁸

La astronomía servía asimismo para la determinación de fechas, calcular tablas y establecer almanaques o calendarios. De una obra de este

⁶⁴ G. Llabrés (1916) op. cit., pag. 191.

⁶⁵ G. Llabrés (1916) op. cit., pag. 186.

⁶⁶ N. H. I. M., vol. I, pag. VIII.

⁶⁷ Luis de Villafranca (1806) op. cit., pag. 12.

⁶⁸ J. M. Bover (1868) op. cit. vol. I, p. 102-103.

tipo, destinada a regular las celebraciones de la diócesis mallorquina, efectuada por orden del Obispo Joan Vich i Manrique, es también autor Binimelis: el *Calendarium juxta ordinem Breviarium Romanum pro tribus annis ab anno scilicet 1592 usque ad annum 1594, cum foestis generalibus Hispaniae et que in Diocesis Majoricense consueverunt celebrari*. Tal vez esta obra es la que en el inventario de sus bienes aparece como *calendarium perpetuum*.⁶⁹

En el manuscrito del *De morbo gallico*, podemos ver una muestra de su actividad astrológica, en aquellos momentos muy próxima a la astronomía. Hallamos en este texto el horóscopo del Infante Fernando, a pesar de las prohibiciones existentes acerca de la confección de este tipo de aplicaciones de la astronomía.⁷⁰

OBRA MEDICA

La obra médica de Binimelis se halla todavía manuscrita, siendo el fragmento de su *Historia del reyno de Mallorca* que comentaremos, su único texto médico impreso conocido. Hasta la fecha ha sido prácticamente olvidado por la historiografía general y por la historia de la medicina mallorquina.

Entre sus obras médicas, Bover cita el mencionado *Tractat del temperament propi de la illa de Mallorca* y un *Tractat de com se han de curar les feridas y colps del cap y com se ha de pendre y estancar la sanch de ellas en les persones que no tingueren mes malalties que les dites ferides*.⁷¹ El título de este último texto, perdido como la mayoría de las obras médicas de nuestro autor, resulta bastante evocador de la obra hipocrática *De las heridas en la cabeza*, de la cual, tal vez, fuese un comentario. Nuestro autor se interesó también por la botánica médica, escribiendo un *Tractat de la herba que es diu Sanctae crucis o nicoriana*,⁷² actualmente perdido. Redactó, asimismo, once tratados más, la mayoría de título desconocido, sobre diferentes cuestiones de medicina, que Bover no especifica.⁷³ Entre ellos se hallarían el *De morbo galico*, un tratado

⁶⁹ G. Llabres (1916) op. cit., pag. 190.

⁷⁰ Juan Ramon Zaragoza Rubira (1968) La medicina hispano-goda según las Actas Conciliares, *Cuadernos de Historia de la Medicina Española*, vol. VII, pags. 19-20.

⁷¹ J. M. Bover (1868) op. cit., vol. I, pags. 102-103.

⁷² El nombre correcto de la hierba es *nicotiana*, tratándose de la *nicotiana tabacum*, introducida hacia 1560 en Europa. Se la conocía asimismo como *Santa Crucis*, debido a que el cardenal de Santa Cruz, Nuncio de Portugal, la introdujo en Italia. Su uso como medicina lo estudió primeramente Nicolas Monardes en 1565, publicando el primer grabado de la misma.

⁷³ J. M. Bover (1868) op. cit., vol. I, pags. 102-108.

sobre la dosificación de los simples en las medicinas compuestas y el *De utilitate et nocumento coitus*. Este último sería uno de los textos de Binimelis actualmente no localizados, de los cuales se declara autor en otra obra suya: la *Medicorum Nomenclatura*.

LA MEDICORUM NOMENCLATURA

Esta última obra de Binimelis resulta de sumo interés por lo que su estudio puede aportar al conocimiento de la formación científica y médica de nuestro autor. Por otra parte, constituye un testimonio de alto interés, para establecer el nivel de conocimientos profesionales teóricos que podían detentar los médicos mallorquines de la época.⁷⁴

La *Medicorum nomenclatura per alphabetum*, es una relación en forma de diccionario, de todas las obras médicas que poseía nuestro autor en su biblioteca, acompañadas, la mayoría de ellas, de un breve enjuiciamiento de la obra en cuestión. Esta obra viene a modificar sustancialmente la perspectiva que el testamento de Binimelis proporcionaba de su biblioteca. En éste se mencionan únicamente una pequeña parte de los libros que vemos aparecer en el manuscrito en cuestión, que no permite dudar de la posesión de los libros por parte de Binimelis, pues sus palabras: *qui sunt apud nos*, no permiten especular con la posibilidad de que solo se tratara de obras conocidas y no poseídas.

En este manuscrito Binimelis se describe a si mismo con éstas palabras: *Ioannes Benimelis balearis, cujus extant apud eum manuscripta quedam, liber unus de morbo gallico: et alius de utilitate et nocumento coitus, opus a nemine actenus inventum. nonnulla alia pretermedicinam scripsit tum in philosophia, tum in mathematicis scientiis que omnia ante biennium in lucem proderunt.*

DE MORBO GALLICO

El título completo del tratado sifilográfico de Binimelis es *De morbo galico, tractatus quam brevis ac necessarius, authore Joanne Benimelis*. Pertenece al Dr. Bartolomé Darder Hevia, el cual nos comunicó, amablemente, su existencia. Es un manuscrito de finales del siglo XVI, probablemente autógrafo, de veinticuatro folios, escritos por ambas caras, a línea tirada, de unas treinta y seis a cuarenta líneas por cara. Está escrito en latín en su mayor parte, pero al final del mismo se hallan tres folios en catalán, que tratan de diversos remedios que pueden aplicarse

⁷⁴ De esta obra de Binimelis nos ocuparemos mas detalladamente en otra ocasión.

a los afectados por la sífilis. Al final del mismo se encuentra el horóscopo astrológico del príncipe Fernando, hijo de Felipe II. Esto nos situaría el tratado como redactado alrededor de 1571. A pesar de no aparecer citado entre sus obras médicas por Bover, parece ser un texto cuya autoría no ofrece dudas, puesto que, entre otras características, pertenece a un legajo de obras de nuestro autor.

Los tratados de sífilis menudearon en Europa durante los primeros años del renacimiento. Recordemos las obras sobre esta materia de algunos tratadistas españoles, que hemos citado al identificar las obras sobre esta enfermedad presentes en la biblioteca de Binimelis.

Esta obra de Binimelis consta de tres partes. En la primera se estudia el contagio, los síntomas, las características de la enfermedad y su evolución. Proporciona también una descripción de la gonorrea, a la que atribuye el origen de la sífilis. Aplica algunos criterios de Juan de Vigo, cuya obra sobre ésta enfermedad cita específicamente, en los capítulos sobre la terapéutica, preconizando, un sahumero a partir de cinabrio y un linimento de mercurio. Entre otros remedios característicos de la época utiliza también la decocción de guayaco. Trata de la curación y profilaxis según las *sex res non naturales*, atendiendo especialmente algunos aspectos de estas cuestiones. Manifiesta que el *morbo gálico* es una enfermedad de difícil curación, añadiendo a los numerosos autores citados, su experiencia personal.

Dado el carácter de "nueva enfermedad" que tenía la sífilis en aquellos momentos, con el consiguiente desconocimiento de su clínica, diagnóstico y terapéutica por parte de las autoridades médicas, Binimelis, en un intento de informarse sobre los antecedentes de la misma, recurre a una revisión de las opiniones de determinados autores, juzgados mas relevantes, por su prestigio de *auctoritas*. La consideración que hace de todos ellos, reside en su dedicación a enfermedades que pueden ser asimilables al *morbo gálico*. Utiliza tanto a autores clásicos, como árabes y cristiano-medievales para buscar antecedentes de la enfermedad. Entre ellos vemos a Galeno, Dioscórides, Haly Abbas, Avicenna, Avenzoar, Mateo de Grado y Gui de Chauliac. Entre los autores contemporáneos menciona al ya citado Juan de Vigo, Leonardo Fuschii, Jean Fernel, Amato Lusitano y al controvertido Luis Aldrete y Soto, a quién pertenece la última fórmula magistral que recoge el tratado.

Esta obra de Binimelis, aún no bien estudiada, parece tratarse de un clásico texto de sifilografía, que ofrece un cierto interés, a nivel local, por tratarse de la primera obra, y de momento la única conocida de aquella época, escrita sobre esta enfermedad en Mallorca. No parece aportar ninguna nueva perspectiva sobre el estudio o tratamiento de la enfermedad. Su aspecto mas interesante es la descripción clínica que hace de los diferentes estadios de la sífilis, por lo demas muy correctamente descritos por autores anteriores, en los que, seguramente, se basa.

EL GALENISMO HIPOCRATISTA DE BINIMELIS EN EL TRACTAT DEL TEMPERAMENT PROPI DE LA ILLA DE MALLORCA

Hemos visto ya, a través de los textos que se hallaban en la biblioteca de nuestro autor, los testimonios de que Binimelis se hallaba en el centro de la pugna entre el galenismo arabizado y el galenismo hipocrático. Por el texto que sometemos a consideración, podemos pensar que Binimelis se decantó finalmente, o por lo menos en el momento de redactar las líneas que nos ocupan, por el galenismo hipocrático, pues la influencia de los dos grandes maestros de la medicina queda patentizada a lo largo de los dos capítulos de la *Historia del Reyno de Mallorca* que estudiamos. En estos capítulos se les menciona a ambos explícitamente: a Hipócrates en tres ocasiones y a Galeno en una.

Binimelis menciona específicamente el texto hipocrático *Sobre los aires, las aguas y los lugares* como base y matriz de la elaboración de estos capítulos: *que según dice Hipócrates en un libro que intitula de aere acuis et locis, que importa mucho saber e entender bien la qualidad y naturaleza de la región y tierra en donde habitan los hombres, pues por ahí venimos a alcanzar de que condición y naturaleza sean los habitantes de aquella tierra.*⁷⁵

La inspiración hipocrática de Binimelis, concretamente en *Sobre los aires, las aguas y lugares*, la evidencian también dos menciones más de dicha obra. La primera la hallamos al final del capítulo *Del particular temperamento que tiene la isla de Mallorca según sus particulares vientos, sobre resfriar las aguas en el invierno, puesta en cántaros al sereno por los tejados y las ventanas*. Este texto se halla exactamente de acuerdo con lo que se expone en el texto hipocrático antecitado.⁷⁶ Además menciona el mismo ejemplo que Hipócrates en dicho texto, casi con las mismas palabras, al referirse a los macrocéfalos, como prototipo de la predisposición a determinadas enfermedades, a causa del mantenimiento de ciertas costumbres.⁷⁷

Es decir, lo que al principio no sería más que una predisposición a enfermar en función de un fenotipo y de un paratipo concretos, pasa luego a formar parte del genotipo del individuo. Así nos lo dice claramente Binimelis al referirse a las transgresiones dietéticas a las que alude en repetidas ocasiones: *Por razon del propio temperamento o del mal orden*

⁷⁵ Cf. N.H.I.M., vol. I, pag. 27 y *Sobre los aires las aguas y los lugares*, en la versión citada, pags. 213-214.

⁷⁶ Cf. N.H.I.M., vol. I, pag. 27 y *Sobre los aires las aguas y los lugares*, en la versión citada, pag. 226.

⁷⁷ Cf. N.H.I.M., vol. I, pag. 31 y *Sobre los aires las aguas y los lugares*, en la versión citada, pags. 236-237.

que tienen en el comer y beber los mallorquines lo que creo que se ha convertido en propia naturaleza.⁷⁸

La cita que hace Binimelis de un texto de Galeno, *Animi mores sequuntur corpores temperiem*⁷⁹ podemos identificarla como el comentario de este último autor *Quod animi mores corporis temperamenta sequantur*.⁸⁰ Este escrito galénico nos enlaza la ideología de Galeno con la de Hipócrates, pues, como ha visto García Ballester, los textos hipocráticos *Sobre los aires, las aguas y los lugares* y *Sobre las epidemias*, son ampliamente utilizados por Galeno en la redacción del escrito referido.⁸¹ En opinión de Temkim, Galeno además de utilizar a Hipócrates como base de sus escritos, le hace ser testigo de sus propias opiniones, pues no solo se limita a comentar sus textos, sino que utiliza la doctrina hipocrática para justificar la propia, desarrollarla o incrementarla.⁸²

Además de esta cita concreta, todo el escrito de Binimelis denota la influencia galénica, que aparece de forma clara cuando nuestro autor pasa a considerar el cuadro etiológico de las enfermedades que afectan a los mallorquines.

LA ETIOLOGIA DE LAS ENFERMEDADES DE MALLORCA

La concepción de la enfermedad y su etiología que nos ofrece Binimelis, está basada principalmente en las doctrinas hipocráticas y galénicas. Apoyándose ampliamente en ellas, Binimelis explicará las causas que generan la incidencia de las enfermedades que describirá seguidamente.

Las razones que nuestro autor expone para ello, están fundamentadas, de acuerdo con el criterio general de la mayoría de los médicos, *sentencia es universal y común entre los médicos*, según afirma en su obra, que *la naturaleza de todas las cosas es del temperamento que resulta de la unión entre los cuatro primeros principios*.⁸³ La existencia de los cuatro elementos (aire, agua, tierra y fuego) procedente de los filósofos presocráticos, es uno de los conceptos estequiologicos básicos de la filosofía hipocrática, suscrito posteriormente por la galénica.⁸⁴

Siguiendo planteamientos de corte hipocrático-galenista, Binimelis expondrá que los cuatro elementos se ordenan dos a dos, en pares contrapuestos o "enantiosis"⁸⁵: *si están mezclados con igual porción,... hacen y*

⁷⁸ N.H.I.M., vol. I, pag. 31.

⁷⁹ N.H.I.M., op. cit., pag. 27.

⁸⁰ Luis García Ballester (1972) op. cit.

⁸¹ Ibidem., pag. 227 y ss.

⁸² Citado por L. García Ballester (1972) op. cit., pag. 228

⁸³ N.H.I.M., vol. I, pags. 27-28.

⁸⁴ Luis García Ballester (1972) *Galeno. En la sociedad y en la ciencia de su tiempo*, Madrid, p. 125.

⁸⁵ Ibidem., pag. 125.

*constituyen un temperamento que llaman ellos, "ad pondus", el cual igualmente se aparta de los extremos; pero si vencen los unos y los otros son vencidos, resulta otro temperamento que llaman "ad iustitiam".*⁸⁶

Esta concepción del sistema biológico establece, de acuerdo con los planteamientos galénicos, nueve temperamentos generales o universales. El *Quod animi mores...* galénico, citado mas atrás, menciona un temperamento temperado y ocho intemperados, de los cuales cuatro son simples: húmedo, seco, frío y calido; y cuatro compuestos: húmedo y calido, seco y calido, frío y húmedo, frío y seco.⁸⁷ Este fragmento es utilizado e interpretado de forma similar por Binimelis que se manifiesta completamente de acuerdo con la doctrina de los temperamentos expuesta por Galeno.⁸⁸

Todo este planteamiento se extiende también al entorno geográfico que influye especialmente en la génesis de las enfermedades. Recordemos que una de las *sex res non naturales* es el aire y el ambiente o entorno. Binimelis considera que el clima, y por tanto el "temperamento", de Mallorca, aunque puede ser considerado caliente, dadas las variaciones climáticas circadianas a que se ve sometido, *en las cualidades activas tiene grande inecualidad, porque en cualquier tiempo del año tienen en ella en un mismo día frío y calor sus moradores y muchas veces en el invierno quedan engañados cuando se arropan o en el verano cuando se visten con ropas sencillas y sutiles.*⁸⁹

La observación personal que Binimelis expone y su interés por explicar con la máxima precisión el clima de Mallorca, entra de lleno en la línea del pensamiento médico renacentista, en el cual la observación personal prima incluso sobre la "autoritas" escolástica.⁹⁰ Este hecho, la alternancia del frío y el calor en un mismo día y *las cualidades pasivas*, en las que Mallorca es *muy seca*, son las causas por las cuales *los hombres de Mallorca son muy coléricos y biliosos*. Es decir, en ellos predomina alternativamente, debido a la influencia climática, la bilis negra (fría y seca) y la bilis amarilla (cálida y seca). Esta constitución humoral se refleja luego en su constitución anatómo-fisiológica y los hace ser *de mediocre estatura, de pocas carnes, de color cetrino, ágiles y de buen ingenio.*⁹¹

Esta concepción hipocrático-galenista de la constitución corporal de los mallorquines, constituye la introducción y la base explicativa de los planteamientos médicos de Binimelis. Concretamente la que le veremos aplicar en su interpretación de la epidemiología que por aquellos momentos afectaba a Mallorca.

⁸⁶ N.H.I.M., vol. I, pag. 28.

⁸⁷ L. García Ballester (1972) op. cit., pag. 178.

⁸⁸ N.H.I.M., vol. I, pag. 28.

⁸⁹ Idem ant.

⁹⁰ P. Lain Entralgo (1963) *Historia de la Medicina Moderna y Contemporanea*, Barcelona, pag. 40.

⁹¹ N.H.I.M., vol. I, pag. 29.

En este apartado destaca, asimismo, la influencia galénica respecto a las doctrinas de las causas de la enfermedad. Como veremos a continuación, en los comentarios de las enfermedades que menciona, Binimelis se atiene al esquema galénico de las causas. En la externa, primitiva o procatártica, se sitúan las *sex res non naturales*: comida y bebida, aire y ambiente, trabajo y descanso, sueño y vigilia, excrecciones y secrecciones y movimientos o afectos del alma. La interna o dispositiva o causa proegúmena, obedece al temperamento y constitución del sujeto. La conjunción de ambas o causa sinéctica, es la que da origen a la enfermedad o nosos.⁹²

Junto a la etiología galenista de las enfermedades, Binimelis se refiere al clima o influjo celeste que tiene gran fuerza y virtud en las regiones particulares como causa concomitante, como todas las anteriores, en el desencadenamiento de la enfermedad: *Estas causas van obrando juntamente, y... la influencia de los signos celestes no mueven por si solos en las partes inferiores cosa alguna sin la disposición de los tales.*⁹³

Esta concepción astrológica de la etiología de determinadas enfermedades, por lo demás muy común en la mentalidad de los médicos de la época, es la que le vemos aplicar al tratar de proporcionar una explicación de la aparición de las "nuevas enfermedades", salvando el prestigio de las "autoridades": *cada día estas partes inferiores reciben nuevas impresiones e influjos, y por consiguiente causan nuevas mutaciones y nuevas inclinaciones en los hombres, según lo vemos de muchos lugares particulares, nacer nuevas enfermedades que los pasados aunque muy doctos no las alcanzaron ni menos conocieron.*⁹⁴

La conjunción entre las causas que anteriormente hemos considerado y las astrológicas, se explica por la asignación de una determinada complejión a cada planeta. Cada una de éstas complejiones estaba constituida por un par de las cualidades elementales: caliente y seco, frío y húmedo, frío y seco, caliente y húmedo. Determinadas "enantiosis" de los astros, al existir correspondencia con las que mas arriba hemos expuesto sobre la complejión general de Mallorca y sus habitantes, se consideraba que, por su similitud y la consiguiente atracción entre semejantes, se influían mutuamente. Además cada planeta podía ejercer su influjo, de hecho se admitía en toda la medicina astrológica de la época que lo ejercía, sobre una determinada parte del organismo humano.⁹⁵

Esta teoría astrológica acerca de las causas de las enfermedades, no estaba autorizada por la Iglesia, por formar parte del priscilianismo,

⁹² L. García Ballester (1972) op. cit., pag. 171.

⁹³ N.H.I.M., vol. I, pag. 31.

⁹⁴ N.H.I.M., vol. I, pag. 35.

⁹⁵ M.V. Amasuno (1972) *Un texto médico astrológico del s. XV: Eclipse de Sol del licenciado Diego de Torres*, Salamanca, p. 33.

habiendo sido condenada en el II Concilio de Braga.⁹⁶ No obstante, la vemos plenamente aceptada por la práctica totalidad de los médicos de la época y completamente suscrita por Binimelis, que la compatibiliza perfectamente con su ministerio sacerdotal. Esta aceptación de la etiología astrológica de las enfermedades era posible debido a que, para escapar a los riesgos de ser procesados por la Inquisición, recurrían a poner, por encima de todo, al "Primum Movens" divino.

Todo este conjunto etiológico, dirá Binimelis, resumiendo lo expuesto, constituido por el *propio temperamento, clima o influjo celeste y error en la vida de sus habitantes*,⁹⁷ constituye el desencadenante de las enfermedades que, como veremos a continuación, no va a referir nuestro autor.

EPIDEMIOLOGIA MALLORQUINA EN EL SIGLO XVI

Una vez hechas todas las anteriores consideraciones respecto a su interpretación de la enfermedad, Binimelis pasa a ocuparse de las enfermedades que afectaban principalmente a Mallorca. Es decir, lo que actualmente calificaríamos como "enfermedades sociales", entendiéndolo por ello las enfermedades que producían una importante morbilidad o mortalidad, generando por ello una "conciencia social" acerca de las mismas.

La primera enfermedad de las que se ocupa es la peste.⁹⁸ Considera que Mallorca *es tierra sana y no muy sujeta a enfermedades graves ni peligrosas, rarisimas veces por la bondad del Señor es infectada de peste*. Esta afirmación sobre la escasa incidencia en Mallorca de las epidemias de peste, donde ésta enfermedad tenía características casi de endemismo, obedece casi sin duda, a un intento propagandístico de negar la existencia real de este tipo de catástrofe sanitaria y social. Ya hemos señalado al principio, que la idea de Binimelis, al redactar la *Historia*, es realzar las buenas condiciones de toda índole y efectuar una labor laudatoria de las características generales de Mallorca. El lugar preponderante que ocupa la peste en la lista de enfermedades referidas y la alusión que a ella se hace, casi de pasada, podemos considerarlo como lo mas demostrativo de la importancia y el miedo que esta enfermedad despertaba, frente al interés, condicionado por una amplia gama de razones sociales, de minimizar su relevancia e incidencia.

Aunque Mallorca sea un lugar sano, Binimelis admite que es también *molestada por algunas enfermedades que cada año, como dicen "popula-*

⁹⁶ Juan Ramon Zaragoza Rubira (1968) La medicina hispano-goda según las Actas Conciliares, *Cuadernos de Historia de la Medicina Española*, vol. VII, pags. 19-20.

⁹⁷ N.H.I.M., vol. I, pag. 33.

⁹⁸ N.H.I.M., vol.I, pag. 29.

riter grassantur".⁹⁹ Veremos cuales son estas enfermedades que afectan a numerosos habitantes de Mallorca de forma habitual.

Menciona a continuación las fiebres tercianas.¹⁰⁰ Las atribuye, de acuerdo con el esquema galénico de la enfermedad que antes ha explicado, a la preponderancia del humor colérico, natural entre los mallorquines, que actúa como causa proegúmena, interna o dispositiva, y al aumento del humor pituitoso, ocasionando por la abundante ingesta de agua, una de las "sex res non naturales", que actúa como causa procatártica, externa o primitiva, y de *aquí nace que las tercianas son nota[ble]s y con mucha facilidad se hacen dobles por la abundancia y multitud de estos dos humores.*

Otra enfermedad familiar a Mallorca que suele matar a muchos es la *fiebre ecthica* [desencadenada] por la *consuetud y costumbre que tienen [los mallorquines] de comer muchas veces en el día como si siempre estuviesen en la edad de la puericia y mas la variedad de viandas viles y groseras y de facil corrupcion.* Esta "res non natural" actúa como causa procatártica sobre el estómago, *descarnado y sin grasuras*, engendrando las *crudezas que... por razón de la depravación y mala cocción del estómago* constituyen la causa proegúmena de esta enfermedad.

Una parasitosis, que no es posible identificar con seguridad, es también mencionada por Binimelis: la *enfermedad de los gusanos... mas própia de los niños.* Podríamos identificarla con la ascariasis o la oxiuriasis, a las cuales aún se denomina así. Esta infestación, es atribuida también al exceso de ingesta *por ser voraces y comer todo el día entero, sin orden ni discreción y por la mala condición de los mallorquines en su manera y costumbre de vivir, que estan mas hechos y mas inclinados al cenar que al comer, y comen más y con mas ganas cualquier género de viandas y haber tan poca distancia de tiempo de la una comida a la otra... por esta via estan los mallorquines tan sujetos a la generación de gusanos, así en el estomago como en los intestinos.*

Los *lamparones* llamados por los médicos *escrófulas* y en Mallorca *porcellanas* es otra enfermedad a que está también *sujeta esta isla de Mallorca y es muy familiar a los niños y grandes... y esto es causa por las mismas ocasiones ya dichas.*

Otra enfermedad de importante incidencia son las *fiebres habituales de tipo continuo difíciles de curar por la inecualidad del aire y a pesar de que los médicos con toda su doctrina trabajan para curarlas.* Es también una enfermedad rebelde al tratamiento habitual el *esputo de la sangre.* Esta entidad nosológica viene causada *por la abundancia de la sangre colérica* (causa proegúmena) y por las *destilaciones salvuginosas*

⁹⁹ Ibidem.

¹⁰⁰ Todas las referencias a enfermedades que mencionamos a continuación proceden de las pags. 29 a 31 del vol. I, de la N.H.I.M.

que el aire salvuginoso excita y conmueve por estar la tierra toda circuida por el mar (causa procatártica). Esto da lugar a úlceras en los pulmones y en la parte carnosa de los pechos (causa sinéctica), por lo cual estos enfermos se hacen tísicos.

Estas manifestaciones del médico Binimelis, coinciden con lo que nos muestra la documentación coetánea. En Mallorca, durante los últimos años del siglo XVI, se produjo una importante incidencia de la tuberculosis. Tanto es así, que, en 1569, el G. i G.C. votó una disposición por la cual se ordenaba que se efectuaran unos *Capitols* para la profilaxis de esta enfermedad,¹⁰¹ a semejanza de los ya existentes, desde el siglo anterior, para el control de la peste. Vemos, por tanto, que las patologías descritas por nuestro autor, patentizan unos importantes y tempranos signos de preocupación social por determinadas enfermedades.

Finalmente menciona Binimelis los *accidentes de cálculos, que son males de arena y piedras, por causa de las crudezas de que los cuerpos abundan, que como se van del estomago y pasan por las venas y llegan a los riñones, con la virtud y fuerza de su calor se hacen arenas y piedras, consumida y enjugada la parte mas sutil y ténue.*

TERAPEÚTICA

En la última parte del escrito que comentamos, Binimelis ofrece una serie de recursos terapéuticos específicos para cada una de las enfermedades que anteriormente ha citado. Todos estos remedios tienen la particularidad de hallarse de forma corriente y abundante en la fauna y, sobre todo, en la flora local.¹⁰² La terapéutica que expone Binimelis esta basada en la utilización de los recursos naturales de la isla, señalando una serie de remedios que se hallan en el entorno habitual. Se ocupa únicamente del aspecto farmacológico de los tratamientos, no efectuando indicación alguna de otras medidas curativas.

La obra de Dioscórides, *Acerca de la materia medicinal*, es la tomada por Binimelis como modelo para determinar las propiedades del elemento que le vemos recomendar en cada enfermedad. Tal vez el texto comentado por Pier Andrea Mاتيoli, de acuerdo con las citas que le vemos hacer en la versión castellana de la obra que nos ocupa, sea una de sus fuentes

¹⁰¹ Enrique Fajarnés i Tur (1895) *Profilaxis de la tuberculosis. Estudios sobre la Historia de la medicina en el Reino de Mallorca*, Palma de Mallorca, pag. 31, Doc. I. Estos *Capitols* los redactó el Dr. Joan Gual, *prothofisich*, cit. por Onofre Vaquer i Bennassar (1988) *Una sociedad del Antiguo Régimen. Felanitx y Mallorca en el siglo XVI*, Palma de Mallorca, vol. II, pag. 279.

¹⁰² Respecto a la terapéutica, las referencias mencionadas proceden de las pag. 32-33 del vol. I, de la N.H.I.M.

principales. Pero en casi todas las prescripciones, sigue las recomendaciones efectuadas por Andrés Laguna, el otro comentarista de Dioscorides,¹⁰³ mas próximo culturalmente a nuestro autor, al que sin embargo no cita en absoluto.

Para la *enfermedad de los gusanos*, siguiendo las palabras de Andrés Laguna, prescribe la hierba corallina o lumbricaria o *muscus marinus*, conocida como *herba cuquera* entre los mallorquines. Esta última debe ser utilizada en decocción o polvorizada¹⁰⁴ y *destemplada con vino blanco y en el verano agua de verdolagas* o bien mezclada con miel *para regalo de los niños*. También recomienda para esta infestación parasitaria, esta vez de acuerdo con lo señalado por Dioscorides, el absintio marino¹⁰⁵ que nace en *el levante de la isla*.

El complejo nosológico formado por la tuberculosis era identificado como diferentes enfermedades y tratado, consiguientemente, de acuerdo con este planteamiento. Binimelis recomienda las tortugas, como tratamiento indicado en los pacientes que presenten *fiebres ethicas*. Una planta que nace en toda la isla, llamada por los mallorquines *uvalos* y en Cataluña *rampuxons*, es el tratamiento idóneo para el *esputo de la sangre*.¹⁰⁶ De los úvalos, dice Binimelis, toman los mallorquines *el zumo de sus raíces* y también utilizan ésta planta, en forma de polvo, para las hernias infantiles, a las cuales ofrece *remedio muy seguro y cierto si se le continúan por tiempo de quince días*. El gladiolo y la celidonia menor o escrofularia, son las mas eficaces en las escrofulas, segun la opinión de nuestro autor. En el caso del gladiolo no se halla indicación alguna en este sentido, en el comentario de Dioscórides que hemos utilizado. En cambio parece que la indicación de la celidonia menor, la hace Binimelis siguiendo una opinión que responde al comentario de Laguna.¹⁰⁷

¹⁰³ Hemos identificado las citas segun *Pedacio Dioscorides Anazarbeo. Acerca de la materia médica medicinal y de los venenos mortíferos, Traduzido de lengua griega en la vulgar Castellana & ilustrado con claras y substantiales Annotations y con las figuras de innumeras plantas exquisitas y raras por el Doctor Andres de Laguna, Médico de Julio III Pont. Maxi*, Salamanca (1566). En adelante citado como Dioscorides-Laguna.

¹⁰⁴ En esta forma recomienda Laguna que se utilice, ya que tiene *gran propiedad de matar y consumir las lombrices*. Dioscorides-Laguna, pag. 440.

¹⁰⁵ Dioscorides-Laguna, pags. 281-282: *Cocida por si o con arroz y comida con miel mata las lombrices assi anchas como redondas del vientre*.

¹⁰⁶ El texto de Dioscorides-Laguna, pags. 214-215, cita esta planta, a la que identifican como la endivia, pero no comentan propiedad alguna de la misma, que pueda hacer pensar en su utilización en la enfermedad para la cual la indica Binimelis. Parece que nuestro autor recoge esta información del texto de Dioscórides comentado por Mattioli, al que vemos mencionado explícitamente en el texto.

¹⁰⁷ Dioscorides-Laguna, pag. 257: *Llaman algunos scrophularia a la celidonia menor porque aplicada en forma de emplasto resuelve los lamparones, en latin llamados escrophulas*.

Para el *accidente de las arenas y piedras* aconseja los *hugons*, denominación mallorquina de la hierba *annonis* o *pimpinella*, siguiendo lo preconizado por Dioscórides.¹⁰⁸ Asimismo, dice nuestro autor, estas últimas afecciones, pueden ser tratadas mediante la hierba *centum nodi*,¹⁰⁹ que junto con la anterior abundan tanto en Mallorca que la *destilación que de ellas se hace sería suficiente para abastecer a toda España*.

JUAN BAUTISTA BINIMELIS, UN CIENTIFICO HUMANISTA

Binimelis aparece ante nuestra mirada como un auténtico humanista. Poseía una considerable y correcta formación científica, de acuerdo con la mas pura tradición de la época. Concretamente, por lo que a medicina atañe, dentro del galenismo hipocratista. A lo largo de su obra se hace patente su capacidad anticipatoria y creadora, así como su conexión con las corrientes científicas mas progresistas del momento. Este rasgo, que adquiere características de auténtico precursor en el género de obras epidemiológicas que enlazaron entorno y enfermedad, nos hace ver a un Binimelis médico, cuya ignorada obra representa uno de los testimonios europeos mas tempranos en este tipo de escritos.

El fragmento de su obra estudiado, muestra una clara influencia de las doctrinas ambientalistas, que desde Hipócrates enlazan con los modernos conceptos de higiene pública y ecología sanitaria. Su análisis lo presenta como uno de los primeros y mas originales testimonios europeos de la transmisión y recepción de las doctrinas ambientalistas hipocráticas durante el renacimiento.

Estas páginas proporcionan un panorama epidemiológico de la Mallorca del quinientos sumamente interesante. Aunque debemos admitir que la orientación, algo encomiástica, de su autor, como es lógico esperar del tipo de historia que preconizaba, resta fiabilidad a sus manifestaciones, sus palabras nos informan con precisión de las enfermedades que eran mas frecuentes en Mallorca. Es decir, lo que hoy denominaríamos "enfermedades sociales", las que mas morbilidad y mortalidad producían, con lo cual eran las que generaban más conciencia social de la existencia de las mismas y para las cuales mas frecuentemente se adoptaban medidas legales de tipo profiláctico a nivel gubernativo.

Toda la obra aparece redactada bajo la influencia del "galenismo hipocratista", del cual Binimelis nos aparece como uno de sus mas claros

¹⁰⁸ Dioscorides-Laguna, pags. 276-277: *la corteza de la rayz bevada con vino ... desmenuza las piedras*.

¹⁰⁹ Parece que aqui Binimelis se confunde y prescribe esta planta para la patología renal, cuando esta indicada, según la opinión de Dioscorides, para *los que arrancan sangre biva del pecho*. Cf. Dioscorides-Laguna, pag. 378.

seguidores. Los planteamientos de Binimelis sobre la etiología de las enfermedades que padecen los mallorquines, son estrictamente galenistas. La relación que establece entre la etiología de las diferentes enfermedades y la climatología de la isla, nos lo convierte en uno de los mas tempranos autores que retomaron las doctrinas clásicas sobre la epidemiología de un area geográfica concreta y su relación con la climatología de la región. La obra en cuestión, en tanto que estudio del ambiente de una zona concreta, Mallorca, para explicar la producción de enfermedades dominantes en la misma,¹¹⁰ sería la primera "topografía médica moderna" de España, situándose por delante de la obra de Nicolás Francisco San Juan y Domingo, de Zaragoza, que no fue impresa hasta 1686.¹¹¹

La figura de Joan Bautista Binimelis, uno de los pocos clérigos dedicados al quehacer médico en la España del siglo XVI,¹¹² conocida por su papel como historiador, se nos presenta también como un autor con una importante y sugestiva producción científico-médica, si consideramos lo extenso y variado de su obra escrita. Fue, asimismo, un científico de corte claramente humanista y al contemplarlo a la luz de las obras que constituyen su biblioteca, podemos apreciar que estuvo excelentemente conectado con el mundo científico-médico de su tiempo.

El desconocimiento del papel de su obra en la historia de la ciencia renacentista española, practicamente ignorado en la historiografía, es debido esencialmente al hecho de haberse perdido la mayoría de sus obras médicas o hallarse aún manuscritas. El valor de las que se han conservado sitúa a Binimelis como uno de los científicos humanistas, cuya obra merece ocupar uno de los lugares mas honorables en la historia de nuestra cultura del renacimiento.

¹¹⁰ J. M. Lopez Piñero (1962) op. cit., pags. 85 a 88.

¹¹¹ Emilio Balaguer Perigüell y Rosa Ballester Añón (1980) La primera "topografía médica moderna" en España: *De morbis endemiis Caesar-Augustae* (1686) de Nicolas Francisco San Juan y Domingo, en *Medicina e Historia. Homenaje a Pedro Laín Entralgo*, Madrid, p. 45 a 62.

¹¹² J.M. López Piñero (1979) op. cit., pag. 71, señala que se dedicaban al ejercicio de la medicina un 9,77 %.

Joan Binimelis i la seva Història de Mallorca

EULALIA DURAN

Joan Binimelis, doctor en medicina, matemàtic, astrònom i historiador mallorquí és una notable figura polifacètica. Antoni Contreras n'ha estudiat, en aquestes mateixes pàgines, l'aspecte científic, especialment mèdic. A mi em pertoca analitzar la seva faceta d'historiador. Coneixem la seva vida a València, Roma i Mallorca encara que amb algunes incògnites. Vol-dria només aturar-me un moment a rellegir l'inventari dels seus béns subhastats el 1616 arran de la seva mort, perquè ens aporten algunes pinzellades ben suggestives sobre la seva vida quotidiana, abans de centrar-me en la seva obra històrica.

Tot i els seus inicis econòmicament difícils, en morir, Joan Binimelis estava ben instal·lat a judicar pel parament de la seva casa: bons mobles (tres bufets de noguera, una credença també de noguera, un tinell, tres llits, dues taules, disset cadires, de les quals dues de repòs, un caixabanc, tres estores, una catifa, un braser, una cortina de seda blava, tot ben il·luminat amb canalobres, llumeneres i un llantoner. Disposava de vaixel·la abundant, coberts i estris de cuina i de rebost, roba de casa (vànoves, llençols, coixinets de ploma, estovalles, tovalloles) i roba personal (a part de l'eclesiàstica amb sotanes i casulles, barret, manteus, guants, faixes, sobrepellis, colls, peücs...). Sembla que tenia predilecció pels rellotges: un rellotge de pedra, quatre rellotges d'arena, un d'ells guarnit de vori, un rellotge "per tocar hores ab sos pesos" i un despertador amb campanetes. La casa estava decorada amb diversos quadros i retaullets de temàtica religiosa, alguns a l'oli, diversos mapamundis, molts planos o vistes de ciutats, un de gran, pintat a l'oli, de la Ciutat de Mallorca "ab tots los carrers". un altre de la ciutat de València, d'altres de bulto de guix (Alger i La Goleta) o de països (illa de Mallorca, Espanya). La biblioteca comprenia més de 130 llibres impresos (només un "de ploma" o manuscrit), principalment de medicina, identificats i valorats per A. Contreras, de teologia (Benito Arias Montano), però també d'humanitats (Plató, un

* Text de la conferència pronunciada per l'autora el dia 27 d'octubre de 1993 a el Club "Diari de Mallorca" de Palma de Mallorca"

bestiari (*Historia animalium*), un Dant, el *De re militari* de Vegetius, una *Història de Spanya* entre d'altres).¹ Per anar pel món disposava de dos ruquets, d'un llit de camp amb cortines vermelles, d'una tenda de campanya, de llanternes, d'un parassol de tela blava, de dues "trompes per mirar de lluny", diversos instruments de matemàtiques inventats per ell i d'armes per defensar-se en cas de perill (2 arcs, una ballesta, canó, pòlvora).

Respecte a la seva obra, especifica al seu testament que deixa a don Pere Berard tots els instruments de matemàtiques i els "deu tomos o volums de coses escrites de mà mia" sobre temes diversos.²

Però l'obra que ara m'interessa destacar és la que li ha donat la fama, la *Història del regne de Mallorca*, en tres volums manuscrits, avui extraviats que jo sàpiga, malgrat la preocupació del seu autor per evitar que no es perdés:

Item deix als magnífichs senyors jurats de la present ciutat y regna, una *Història del present regna de Mallorca*, la qual jo he compost ab molt treball; en la qual se troben les demés antiguetats y coses curioses que de aquest regna se poden saber. Y perquè aquest treball no sia perdut y sia algun profit, vull e ordeno que dits magnífichs jurats tinguén la dita *Historia* (la qual està escrita duplicada de mà mia, una en llengua castellana y lo altre, qui és lo original, ab nostra llengua mallorquina) encadenada, com tenen los llibres de privilegis, dins lo Arxiu y que de aquell no piuga ésser tret per ninguna causa e rahó, etiam que sia per lo Sermó de l'Estandart o als. En cas de contrafecció leixo dita *Història*, axí la escrita en castellà com en mallorquí, an el Col·legi dels Pares de la Companyia de Jesús".³

Sabem per tant que Binimelis escriví de sa pròpia mà la redacció catalana (1595) i la castellana (1601) de la *Història del regne de Mallorca*,

¹ L'inventari no especifica els títols llevat de pocs casos i es limita a anotar "un llibre vell".

² El P. Lluís de Vilafranca afirma que escriví un volum en llatí sobre matemàtiques que podria ser el *Tractatus mathematicorum* citat per Bover, *Biblioteca*. p.103. Bover cita a més, un *Tratado de los montes de la isla de Mallorca*, un *Tractat del temperament propi de la isla de Mallorca* (que foren incorporats a la seva *Història del regne de Mallorca*), una *Notícia històrica de las ventas y emolumentos de la catedral de València, fundación de sus canongías y prebendas y compilación de sus antiguos estatutos* (Ms. existent a la biblioteca de la Societat Econòmica de València); un volum manuscrit, propietat de J.M. Bover, que conté una *Relació y modo que donà Aparició de Subià per a fer l'oli*, un *Tractat de com se han de curar las feridas y colps del cap*, altres onze tractats sobre diferents malalties; un *Tractat de les virtuts de la herba que es diu Sanctae Crucis o Nicoriana*, una *Questio an sint plures Coeli in universo* i un altre *Quod coelum sphericae sit figura*.

³ M. Llabrés, *Testament del Dr. en medicina Joan Binimelis, prevera*, BSAL, Palma de Mallorca, desembre, 1916, p.182.

i que ordenà als jurats que la tinguessin encadenada a la Casa de la Ciutat. Tot i aquestes disposicions sembla que els tres volums de l'obra anaren a parar a la Confraria de Sant Pere i Sant Bernat de la catedral de Mallorca. Els originals passaren per les mans dels historiadors Joan Dameto, que hi deixà anotacions seves als marges⁴, per Jeroni Alemany (mort el 1753), i ja en molt males condicions de conservació, pel P. Lluís Villafranca (1814) i per M.F. Capdebou⁵. Després se'n perd el rastre.

La Història del regne de Mallorca

Joan Binimelis acceptà per amor patriòtic, la tasca de redactar una història de Mallorca tal com ho fa constar en la dedicatòria als jurats mallorquins:

"Entre altres obligacions que tenim los hòmens, una y no de las menors, és la que tenim a nostra pàtria y solàs a hont nasquiram y comensarem nostros primers dias; y arriba a tant este amor y obligatió, que si se offerex, estam obligats a perdre sa vida per ella⁶."

Ja veiem que l'amor a la pàtria comporta l'*obligació* de sacrificar-se per ella i que la idea que aquesta obligació ha d'arribar fins a la mort, és ja només un tòpic retòric en una època en que la màxima clàssica "dulce et decorum est pro patria mori" ha perdut bona part del seu incentiu.

L'escueta dedicatòria als jurats de l'original català s'amplia amb profusió i s'emmarca amb altres prolegòmens en la versió castellana: una dedicatòria també al bisbe Joan de Vic, una altra als lectors, un pròleg a l'obra, l'argument i poemes elogiosos en castellà i en llatí a l'autor i a l'obra per personalitats de l'època com el poeta Jaume Olesa i Santmartí, l'autor del *Sacro trofeo de Cristo* (València, 1599), per eclesiàstics

⁴ Biblioteca Marquès de Vivot, Ms. 7107, foli 42v: "advierite el transcriptor que en el margen del original se halla una nota del cronista Dr. Juan Dameto, con carácter de propia mano..."

⁵ Segons el P. Vilafranca (*Memorial...*, 1814, foli 92) els originals foren vistos per l'historiador Jeroni Alemany (mort el 1753) i ell mateix també els veié i en descriví fragments de l'original català i de la versió castellana; Còpia del Llibre IV, Biblioteca Marquès de Vivot, Ms. 7108, foli 87. "uno y otro original escrito de mano del mismo autor hemos tenido en nuestro poder y dellos hemos transcrito lo que dél tenemos". Vegeu per a més informació, E. Duran, *Les Germanies als Països Catalans*, Curial, Barcelona, 1982, pp.14-18 i, *Joan Binimelis i la Guerra de les Germanies*, "Randa", 12, pp.89-94.

⁶ BNM, Ms. 18394, *Còpia de la història y siti de Mallorca, de la població y cosas diffarents a ella pertanyents, com també de Illes adiacents. Composta per lo R. Dr. Joan Binimelis, prevere, natural de la vila de Pollença en lo any de Christo Señor nat de 1595*, foli 1. La versió castellana continua enumerant els exemples.

vinculats especialment al bisbe Joan de Vic com el mestre en teologia Pere Onofre Oliver, el beneficiat de la Seu de Mallorca Joan Cabanelles i un poema laudatori en castellà del cavaller valencià Marc Antoni Aldana i Amic. Aquest Marc Antoni era fill del cavaller tortosí Joan Aldana que es destacà militarment en les guerres d'Itàlia i estava entroncat indirectament amb l'escriptor tortosí Cristòfor Despuig⁷.

La *Història general del regne de Mallorca pretén tractar* tots els aspectes d'aquest territori i dels homes que hi habiten –d'aquí la denominació de general–, encara que entronqui per a l'època antiga amb les cròniques universals. Segueix possiblement com a model la *Crònica de València* de Martí de Viciana publicada a València i a Barcelona en quatre parts entre 1564-1566, precisament els anys que Binimelis estudiava a València. Binimelis dividí la seva obra en set llibres estructurats tres grans blocs; el primer comprèn una extensa crònica històrica de Mallorca des del Diluvi fins a Felip II, el segon és dedicat a la descripció eclesiàstica (que inclou un episcopologi), a la de les institucions polítiques i a la descripció geogràfica humana i econòmica de l'illa; el tercer bloc comprèn una sèrie de biografies de mallorquins il·lustres en santedat i en lletres; una curta relació de la participació de Menorca en la guerra contra Joan II, i una relació extensa de la guerra de la Germania mallorquina. Ve-gem-ne alguns aspectes amb més detall.

Després de situar la illa de Mallorca en el món, dedica el capítol tercer a la descripció econòmica general de l'illa. A la part de Muntanya abunden els "grans olivars, que és la sua major riquesa", fruites, alzinars on pastures els porcs, diversos animals de caça com cèrvols, cabres, llebres, conills, perdius, coloms, torcasos, codornius, orenetes. Per tot arreu es pot sembrar forment roig, candeal o xexa. La part plana produeix molt blat, abunda el bestiar, sobretot les cabres que proporcionen llana i formatge, s'hi crien bons vins, safrà, llegums. Hi ha moltes tortugues, que són exportades i són el menjar del cartoixos i dels mínims. Relaciona després les aus de rapinya que s'alimenten dels peixos del mar i dels estanys, les gavines que es mengen les olives als oliverars, el tords, corbs, martes. Dedicava bon espai als cavalls i sobretot als gossos d'ajuda molt fidels i ferotges que ajuden els bandolers. Esmenta també una especialitat de bolets, els esclatasancs; els murtons, molts preuats, i acaba amb les flors i els animals de les albuferes.

Més inhabitual en una història general és la inclusió dels dos capítols següents sobre la influència dels vents i del clima en la constitució física

⁷ E. Duran, *Introducció a l'edició de Los Colloquis de la insigne ciutat de Tortosa de Cristòfor Despuig*, Curial, Barcelona, 1981, p.16. L'entroncament li venia pel matrimoni del seu germà Mateu Annibal amb una filla de Cristòfor Despuig.

o temperament dels mallorquins⁸, capítols que formaven part d'un tractat estudiat en aquestes pàgines per Antoni Contreras.

En la crònica històrica segueix la pauta historiogràfica renaixentista de donar una extensió que ara ens sembla inusitada a la història antiga fins a l'època romana entroncant així la història local amb la història bíblica. La finalitat en aquest cas era demostrar que la població mallorquina era més antiga, i per tant més prestigiosa, que no les altres i que el personatge mitològic Túbal, considerat nét de Noè, abans d'arribar a Tarragona o a Amposta havia passat per Mallorca en un procés d'emulació habitual en les històries generals. Amb tot, l'esperit amb què tracta l'època respon ja al de la Contrareforma perquè la seva obsessió és entroncar la història local només amb la tradició bíblica, el Gènesis en particular, i no amb la clàssica pagana que es podia llegir en la Teogonia d'Hessiode, en l'Odissea d'Homer i en general en tots els escriptors grecs que celebraven —segons ell— els fets antics amb mentides. Per això el nostre autor prefereix com ell diu "arrimarme principalmente a las sagradas Historias".

Quant a la part més moderna, evidentment la part més extensa és la dedicada a la conquesta de Mallorca per Jaume I. El resum que en fa, tret del *Llibre dels Feits* del propi rei en bona mesura degué ser utilitzat especialment per a la confecció del sermó patriòtic que tenia lloc anualment el 31 de desembre en el context de la Festa de l'Estendart que commemorava aquesta conquesta. Ho fa pensar que el propi Binimelis, en el seu testament, en ordenar els jurats que tinguin encadenada la seva obra, puntualitza que no la desencadenin en cap ocasió ni per la Festa de l'Estendart. El fet és que el sermó en aquestes commemoracions acostumava a ser molt llarg i requeria molta erudició sobre el tema. Com en el cas paral·lel de la celebració anual de la conquesta cristiana de la ciutat de València per Jaume I, les autoritats municipals encomanaven aquest a persona entesa. Allí ho féu el canonge Pere Antoni Beuter i esdevingué el nucli que després amplia i donà lloc a la seva *Crònica de València*. Potser succeí el mateix amb Joan Binimelis. En tot cas, el nostre autor, després de narrar els fets històrics s'esplaia també amb certa extensió a descriure aquesta festa anual i precisa que el sermó fet pel predicador durava unes hores a explicar la conquesta, i alabar el rei Conqueridor⁹.

⁸ BNM, Ms. 18.394, folis 12-17v. Els capítols IV (*Del particular temperament que té la Illa de Mallorca y a quins vents està subjecta*), i el V, (*Del propi y particular temperament de la Illa de Mallorca y a quins mals estan subjectas los seus habitants*).

⁹ La festa consistia en dos actes públics, un religiós amb una solemne processó que sortia de la Catedral, i un altre civil que començava a la Casa de la Ciutat amb l'exhibició en públic per part del jurat en cap de l'Estendart i la cadira del cavall reial al so de música, de l'exposició d'un retrat del rei Jaume I a la finestra de la Casa de la Ciutat,

La crònica s'atura de nou amb la narració de la guerra entre el rei de Mallorca i el rei Pere el Cerimoniós fins que aquest, victoriós incorpora el regne de nou a la corona catalano-aragonesa. L'autor no pren una postura mallorquinista, pel fet de seguir com a font principal, la *Crònica* de Pere el Cerimoniós, possiblement a partir de la incorporació que en féu Pere Miquel Carbonell en la seva *Història d'Espanya* publicada el 1546. Prenent també com a base la *Història* de Carbonell, lloca la decisió dels compromissaris de Casp en l'elecció de Ferran d'Antequera en contra del candidat el comte d'Urgel Jaume d'Aragó amb l'exclamació "O hecho tan heroico y lleno de admiració"¹⁰. També és favorable, de manera moderada, al rei Joan II en la guerra que sostingué contra les institucions del Principat. La participació de Menorca en aquesta guerra contra el rei és explicada més endavant en un altre indret independent. Breument tracta el regnat del rei Ferran el Catòlic, no s'està d'explicar l'intent de regicidi seguint la descripció que en féu Pere Miquel Carbonell i soté una posició favorable a la implantació del tribunal de la Inquisició "para que quedase España del todo limpia de sectas y cerimonias abominables"¹¹.

Al segon bloc pertanyen els capítols dedicats a les institucions eclesiàstiques i civils que tenen l'interès de ser la primera descripció d'aquest tipus referent a Mallorca. L'esperit tridentí havia enfortit la figura del bisbe, en retornar-li la seva funció pastoral. Això afavorí l'interès per la història de les parròquies, dels monestirs i convents i, en especial, per confecció d'episcopologis i Binimelis segueix aquesta tònica amb els bisbes de Mallorca sobretot amb els bisbes tridentins Diego de Arnedo i Joan de Vic i Manrique, el seu protector.

Segueixen els capítols dedicats a la història de les institucions civils en especial de la Consignació (diners consignats a pagar els interessos als creditors que representaven un 80 per cent dels ingressos municipals), el control de la qual originà la rebel·lió dels forans contra els ciutadans el 1451; presenta la descripció dels càrrecs reials i municipal i la relació de les antigues porcions senyoriales establertes arran de la conquesta cristiana. Acaba aquesta part amb un tractat sobre el concepte de monarquia, i sobre qüestions de precedència entre els reis de França i Espanya que havia escrit a Roma en encàrrec de Joan de Zúñiga.

De tota la *Història de Mallorca*, la part descriptiva de la illa és la més personal i interessant. L'escriuí per encàrrec del lloctinent general de

sota dossier, de la salutació d'aquest per la noblesa a cavall que en solemne cavalcada va a l'encontre de la processó a la plaça de la Catedral. Tant la processó com la cavalcada fan un recorregut pels carrers mentre els baluards disparen trets i es retroben davant la Porta Pintada, passa per l'església de Sant Miquel (on fou celebrada la primera missa en l'aleshores mesquita) i retornen a la catedral. Ací té lloc el llarg sermó.

¹⁰ Joan Binimelis, *Historia del reyno de Mallorca*, ed. Palma, 1927, I, p.232.

¹¹ *ibidem*, p.243.

Mallorca Lluís de Vic i esdevingué, de fet, l'origen de tota la *Història*. S'inicia amb una descripció general (que en alguns manuscrits és posada a l'inici de tota l'obra), amb el repartiment de l'illa als primers pobladors cristians després de la conquesta per Jaume I, seguint el *Llibre del Repartiment*, origen la població mallorquina i de la relació de les noves poblacions establertes posteriorment (Algaida, Lluçmajor, Porreres, Felanitx, Campos, Santanyí, Sant Joan de Sineu, Sa Pobla, Benissalem i Selva. La descripció segueix un model d'informació sistemàtic per a tots els pobles: data de fundació, jurisdicció a la qual pertany, nombre de cases i evolució de la població, límits del seu terme, condicions de defensa i recomanacions per a una millora d'aquesta, recursos econòmics (agricultura, bestiar), subministrament d'aigua, nombre total d'habitants fent distinció entre els homes d'armes i la gent inútil (dones i criatures), descripció detallada i històrica d'esglésies, santuaris o monestirs si és el cas. Segueix la descripció del terme, pedreres importants (com la de Santanyí amb la qual fou construït el portal major de la catedral i havia servit també per a la fàbrica del Castell Nou de Nàpols) i sobretot de la costa amb indicació de les cales i promontoris, possibilitat d'ancoratge de vaixells, torres de vigia, pous, descripció i mesures geomètriques de cada una de les cales i capacitats defensives per fer front a corsaris. Dues illes hi són incloses la de Cabrera i la Dragonera, titllades de perennes refugis de corsaris.

Binimelis feia molt ús d'aquest tipus de documentació. A destacar la incursió de Dragut a Pollença el 1550, a la illa de Cabrera el mateix any i el 1583, a Alcúdia el 1551 i el 1558, a Valldemossa el 1552, a Andratx el 1553 i el 1578, la de Sóller el 1561. Pel que fa a l'extensa relació d'aquesta darrera, cal notar que no apareix encara la llegenda de les Valentines Dones però sí la dels bons bandolers que amb els seus gossos d'ajuda, combateren com a dimonis contra els turcs fent-los fugir¹².

Fa alguna referència a les escoles de gramàtica com la de Montuïri dalt del Puig de Sant Miquel, "lloc alegre, de gran e especiosa mirada que descobre casi tot lo orizon de la illa"¹³, la de Randa on els jurats "mantenen perpètuament escolas de gramàtica y pagen dels béns de la vila als lectors y mestres que allí cotodianament als fills de la vila y de quans hi volen estudiar de altres parts del Regna" (179v). Circumstancialment narra festes polítiques com la de l'Estendart ja esmentada. També festes religioses com les de Manacor per l'Assumpció i per Sant Jaume amb "grans triumphos en lo espiritual y temporal, de sons y danses, corregudes de cavalls y altres segons los costums de la terra" (153v). No manquen algunes llegendes miraculoses locals com el suposat

¹² Biblioteca Municipal de Palma de Mallorca (BMPM), Ms.9, *De varias cosas tocans a la ciutat y Regne de Mallorca. Recullides de diversos autors per D. Jordi Fortuny de Roescas y Garcia en la Granja les Primaveres de 1640-1 y 1642*, foli 89v.

¹³ *Ibidem*, foli 164-164v.

miracle esdevingut els darrers dies de 1530 amb la imatge del Crist del monestir de Nostra Senyora de Jesús de Sóller que suà durant uns dies continuament i malgrat que l'eixugaven "tornava a brollar per totes parts, particularment se asolaven en la punta de la barbe una gotas cretetjans tan grosas com un siuró y altres com una llentia" (foli 83v) o el cas paral·lel del Crucifix de l'església major d'Alcúdia que també suà aigua al cap, cabells, espatlles i aixelles el 1507 –fet del qual Binimelis aporta dos actes notarials. Curiosa l'explicació de la devoció que despertava la imatge de Nostra Senyora de Lluc: "naix esta devoció tan gran de tenir allí una ymatges esculpide de Nostra Senyora tota semblant en tot i per tot a la que està en la iglésia de Montserrat, en lo color y lo demás" (92). Les fonts tenen una importància primordial i algunes es distingeixen de les altres com la font d'en Porcell de Valldemossa alabada per poetes com Cosme Climent i Antoni Clar en llatí amb ressonàncies clàssiques (foli 68v-69); o la més popular font de la Portella, del terme de la Ciutat que segons la tradició neix a Catalunya.

De l'albufera d'Alcúdia, d'un circuit aleshores d'unes tres llegües, dóna la relació sistemàtica dels peixos i ocells que s'hi crien, tal com Cristòfor Despuig havia fet respecte al Delta de l'Ebre i Lorenzo Palmireno de l'Albufera de València:

"llises, polles garals, cabots, angillas, mújols, llops, dorades, aguts, llenguados, esperrais, palomides i corballs"; "ànedes, fotges, flamencs, garces, oques, agrons, galinas de aygüe, piules, selles, galls favers, ganteres, ànades barbaresques, sibel·lins, cullerots, cabucells, corpetasses, espluguebous, capblanchs, barbats y gruas, signes moltíssims, que, de les plomes que muden en son temps, que per allí repleguen, fan, gran comersi e blanqueo per moltas parts fora del Regna de Mallorca"¹⁴.

La descripció geogràfica de Mallorca s'insereix així en la tradició renaixentista iniciada per Boccaccio amb la seva obra *De montibus, silvil, fontigus, fluminibus, stagnis seu paludibus, et de nominibus maris*, que havia tingut els seus seguidors catalans en l'humanista barceloní Jeroni Pau (*De fluminibus et montibus utriusque Hesperiae*, escrita vers 1475 i publicat a Roma vers el 1491), en el canonge barceloní Francesc Tarafa (*De Hispaniae situ, provinciis, populis, urbibus, fluminibus, montis et promontoriis dictionarium*, publicat a Anvers el 1553), en l'humanista valencià Joan Baptista Anyes (*Apologia* publicada a València el 1543 en llatí), en el catedràtic valencià Lorenzo Palmireno (*Vocabulario del humanista*, València, 1569), en el cavaller tortosí Cristòfor Despuig (en el darrer dels

¹⁴ *Ibidem*, foli 118-118v.

Coloquis de Tortosa acabats el 1557 i que restaren inèdits)¹⁵. Amb tot la relació de Binimelis sembla procedir de la pròpia i personal observació i l'acosta sobretot al seu coetani, el jesuïta reusenc Pere Gil (1551-1622) que els darrers anys del segle XVI, quan Binimelis traduïa al castellà la seva obra, confegia una *Geografia de Catalunya*, també en català i que restà inèdita, que denota múltiples paral·lelismes amb la de Binimelis. Els assaigs d'Onofre Manescal en el seu *Sermó de Jaume II* (1598), de Francesc Comte en les seves *Il·lustracions dels comtats de Rosselló i Cerdanya* demostren que Joan Binimelis sintonitzava amb els interessos dels altres escriptors catalans del seu temps.

Passem ja al darrer bloc. La part dedicada als fills il·lustres és dividida en dos grups, els que destacaren santeditat, en virtut que s'inicia amb Ramon Llull, els sants Cabrit i Bassa, el beat Bartomeu Catany, la beata sor Isabel Cifré i acaba amb el canonge lul·lista Gregori Genovard (mort el 1533). Respecte a Ramon Llull el que li interessa és demostrar la falsedat de la butlla de Gregori XI afegida, amb malícia, segons Binimelis per l'inquisidor Nicolau Eimeric al seu *Directorium Inquisitorum*, escrit el 1376 i publicat a Barcelona el 1503, i reeditat a Roma el 1578, 1585 i 1587 i a Venècia el 1595 i 1607¹⁶. Binimelis es declara així defensor de l'ortodòxia de Ramon Llull i se suma als diversos intents de la seva rehabilitació refermada des del Concili de Trento.

La llista dels fills il·lustres en lletres del seu temps segueix també una tradició clàssica que remunta a Plutarc i que fou utilitzat pels humanistes italians com Bartolomeo Fazio (*De viris illustribus*), Vespasiano da Bisticci (*Vite d'uomini illustri del secolo XV*), Eneas Silvio Piccolomini (*De viris illustribus suae aetatis*) entre d'altres. L'únic exemple català el tenim en Pere Miquel Carbonell amb el seu *De viris illustribus catalanis sue tempestatis*. Amb un canvi de marc significatiu, tanmateix: Carbonell escriu en llatí i relacionà escriptors llatins de tot l'àmbit català, Joan Binimelis escriu en català i es limita exclusivament als mallorquins¹⁷. S'inicia amb el secretari reial Joan Valero (mort vers 1500), lul·lista i autor de

¹⁵ Caldria fer una estudi comparatiu amb les relacions de J.B. Anyes, Francesc Tarafa L. Palmireno i Cristòfor Despuig i sobretot amb la *Geografia de Catalunya* de Pere Gil. Vegeu sobre aquest aspecte, E. Duran, Introducció i apèndix a l'edició de *Lo coloquis de la insigne ciutat de Tortosa* de Cristòfor Despuig, Curial, Barcelona, 1981, pp.41, 42, 203-205. J. Iglesias, *Pere Gil, S.I. i la seva Geografia de Catalunya*, Barcelona, 1949.

¹⁶ Nicolau eymerich-Francisco Peña, *Le manuel des Inquisiteurs*, introducció, traducció i notes de Ll. Sala-Molins, Paris 1973, pp. 11-18. La versió francesa del text és feta sobre l'edició romana de 1578.

¹⁷ Sobre l'opuscle de Pere Miquel Carbonell, vegeu Mariàngela Vilallonga i Vives, *Dos opuscles de Pere Miquel Carbonell*, Associació de bibliòfils de Barcelona, 1988. Binimelis no cita els balears biografiats per Carbonell: el lul·lista Gabriel Desclapers (potser per la seva vinculació a Barcelona), el jurista Ferrer Berard, assessor de governador de Mallorca el 1481. Tanmateix, de cap dels dos se'n coneix obra escrita.

l'obra *Sumae veritatis rossarium* que dirigí a Ferran el Catòlic. Segueix amb els funcionaris reials Mateu de Malferit¹⁸, el vice-canceller Tomàs de Malferit, el fill d'aquest darrer, el jurista Pere Malferit i de Muntanyans (mort el 1566) que escriví un parer pels anys 1550 a favor de la reducció per la força dels indis americans en contra de Las Casas i sobre els drets del rei d'Espanya al ducat de Milà adoptant així una posició de leialtat reialista¹⁹. Continua amb el ciutadà honorat Jaume d'Olesa i Sanglada, lul·lista i poeta, autor, entre altres obres, del *Liber de lege Christiana* (València, 1515) seguit d'unes lamentacions místiques en vers que denoten el seu lul·lisme, d'un opuscle contra Pere Daguí que l'implica de ple en les disputes lul·lianes i d'un llibre *Contra errores Martini Lutheri* que envià al papa el 1521 (avui perduda) i que sembla ser la primera obra polèmica contra Luter escrita a la Península. Segueix amb el canonge de València i bisbe de Patti, el jurista Arnau Albertí de qui cita el *Tractatus de agnoscendis assertionibus catholicis et haereticis*, publicat a Palerm el 1555, relacionat amb la seva funció d'inquisidor de Mallorca. No podien faltar alguns membres de la família Verí com el doctor en drets i vice-canceller Bartomeu de Verí, el poeta florentí Miquel de Verí, autor del *Disticorum Liber* que Binimelis féu mallorquí contra la teoria imperant aleshores que era menorqu²⁰. I finalment Antoni de Verí, fundador del Col·legi de Montision de la Companyia de Jesús, mort el 1599. Poca cosa diu d'altres personatges tan il·lustres com el regent de la cancelleria Jaume Montanyans autor del tractat *Disputatio de armis clericorum et religiosorum* publicat a València el 1536 invitant els eclesiàstics mallorquins a defensar Mallorca contra els turcs, el bisbe-poeta de Barcelona Joan Jubí, el també bisbe Tomàs de Taixaquet, el jesuïta Jeroni Nadal, el canonge lul·lista Antoni Bellver (mort del 1585) autor de diverses obres en defensa de Ramon Llull i contra les calúmnies de Nicolau Eimeric (*Apologia lullianae doctrinae adversus Nicholai EymERICI calumnias*), el canonge Joan Salvador Abrines (mort el 1594) director espiritual de Caterina Tomàs i autor d'una biografia d'ella entre d'altres.

En conjunt la galeria de personatges presentats per Joan Binimelis diu bastant de la seva ideologia reialista, contra-reformista i de la seva predilecció per la literatura neollatina —cap referència a escriptors en ca-

¹⁸ Sembla que escriví uns comentaris a l'art lul·liana i el tractat *De temporibus*, en el qual lloava Ramon Llull.

¹⁹ Sobre la intervenció de Pere de Malferit en la polèmica indiana i els diferents títols donats a la seva obra vegeu J.M. Barnades, *Els catalans a les Índies (1493-1830)*, I, Generalitat de Catalunya, 1992, pp. 86-87, II, p.93. El Consell, escrit en llatí, fou inclòs per J. Mandellus, *Consiliorum Excellentissimi et celeberrimi Iurisconsulti D. liber Tertius*, Venècia, 1592, II, ff. 104-109. Tothom ha arreglat Malferit entre els "colonialistes".

²⁰ Michele Verino, *Disticorum Liber*, Estudi preliminar de Catalina Terrasa Montaner, Conselleria d'Educació i Cultura del Govern Balear, 1987, pp.29-37 sobre la *Llegenda entorn de l'origen balear de Michele Verino*.

talà com per exemple el Francesc d'Olesa autor de l'*Obra de menyspreu del món* (1540): destaca en primer lloc els lul·listes, els que han escrit contra els protestants, Luter en particular, en defensa de la conversió forçada dels indis americans, els bisbes que destacaren al Concili de Trento. Té l'interès especial que és la primera història literària cinc-centista de Mallorca, seguint el model utilitzat per Pere Miquel Carbonell.

Binimelis acaba la seva *Història* amb una extensa relació de la Germania a Mallorca establint així un paral·lel amb el que havia fet Martí de Viciana en la seva *Crònica de València*. Una vegada més la seva posició reialista queda clara i el seu menyspreu per la "conjuració detestable i abominable de la gent popular blebeia contra lo estament militar y hòmens de honor, tan horrenda y espentosa e cruel, qual mai se sia en lo món vista ni escogitade". Per redactar-la, Binimelis es valgué de textos i cròniques anteriors, com la *General història de la Germania de Mallorca*, a la qual Martí de Viciana remet el lector²¹. Incorpora igualment una relació dels setges d'Alcúdia escrita pel notari Miquel Sabater que insisteix en les tàctiques militars i una famosa Codolada possiblement coetània dels fets, entre d'altres. El conjunt ofereix al lector una relació viva i acolorida de la guerra i també verídica, encara que partidista com ja hem vist²².

En resum, Joan Binimelis tipifica el cas d'un doctor en medicina que ingressa de gran a la carrera eclesiàstica i que per circumstàncies fortuïtes (al servei del lloctinent general Lluís de Vic) i per "patriotisme" exerceix en el camp de la geografia descriptiva i posteriorment en el de la història de Mallorca. Adscrit com a metge a les idees gal·lèniques imperants aplica com una novetat els seus coneixements als mallorquins i està obert a la temàtica renaixentista en una època en que aquesta evolucionava ja cap el Barraoc: observació metòdica de la naturalesa, interès per l'estratègia militar en el seu cas contra les incursions dels corsaris i pirates, interès per l'etimologia dels topònims, per les festes populars, pels adagis, pels vestigis romans, per l'origen de la població que remunta a les fonts bíbliques, pels fills il·lustres en santedat i en lletres optant, per tant, per una posició en favor d'aquestes en la polèmica aleshores ja vella entre lletres i armes.

És remarcable la seva fidelitat a ultrança a la monarquia —característica també pròpia dels humanistes— en l'explicació dels fets històrics més controvertits, el Compromís de Casp, la Guerra contra Joan II amb especial atenció a la participació menorquina a favor del Consell de Catalunya, la guerra de les Germanies. Aquesta fidelitat a la dinastia és de destacar si tenim en compte que pels mateixos anys, al Principat de Ca-

²¹ Martí de Viciana, *Quarta parte de la chrònica de Valencia*, Barcelona, 1566, foli 108v.

²² E. Duran, *Joan Binimelis i la Guerra de les Germanies a Mallorca*, "Randa", 12, pp.89-123 on és transcrita.

talunya, ja alguns historiadors —entre els quals el canonge barceloní Joan Ramon Vila— ja es dedicaven a inculpar la dinastia de Trastamara de tots els mals i del poc enteniment amb les autoritats castellanques. I la seva adscripció a l'esperit més pur contra-reformista: elogis a la inquisició que salvaguarda la fe catòlica, diatribes contra els protestants, en especial Luter, devoció per les relíquies i per la sumptuositat de les esglésies i del culte diví, creença en els miracles locals, devoció pel sagrament de la penitència.

Per acabar una darrera observació sobre el seu "patriotisme" mallorquí. Diversos factors polítics (absència i desaparició d'una monarquia catalana i institucionalització de la figura dels lloctinents generals del rei entre d'altres) havien portat al llarg del segle XVI a la fragmentació dels diversos estats de la corona catalano-aragonesa. El concepte de "pàtria" se circumscriu a cada un d'aquests i tendeix a confondre's amb el de "nació" (que tradicionalment feia referència només a la llengua). D'aquí l'aparició dels termes contraposats de llengua catalana, llengua valenciana, llengua mallorquina, llengua rossellonesa, no amb la finalitat de negar la unitat de totes aquestes llengües sinó d'especificar les parles dels habitants els respectius territoris o estats: un habitant del regne de Mallorca és un mallorquí i parla per tan en mallorquí.

Aquesta evolució vé interferida per l'aparició d'un nou interès renaixentista no només per la monarquia i les seves gestes (la darrera història d'aquest tipus és la de Pere Tomic) sinó també pels diferents territoris d'aquesta monarquia: això porta a l'aparició gradual d'històries generals circumscrites a cada un d'aquests territoris, de València, de Catalunya, dels comtats de Rosselló i Cerdanya i finalment de Mallorca. Joan Bini-melis s'inscriu, per tant en aquest moviment i això explica el seu interès, d'origen institucional, o "patriotisme" mallorquí. El seu esforç per confeccionar la seva *Història de regne de Mallorca* és molt lloable i crec que es mereix una major atenció per part dels estudiosos. Confio, i per la meua banda em comprometo, a reprendre'n o a estimular-ne l'estudi per tal que aviat poguem disposar de l'edició rigorosa que aquesta obra es mereix.

Quina acceptació tengué la *Història del Regne de Mallorca* de Joan Binimelis?

GABRIEL ENSENYAT PUJOL

Fa més de cent anys, en un article intel·ligent i suggestiu, Tomàs Aguiló¹ dubtava de certes asseveracions comunament acceptades per la historiografia illenca d'aleshores en relació a l'autor de la primera crònica escrita sobre la història de Mallorca. Les prevencions del renaixentista mallorquí se centraven bàsicament en dos aspectes: Primer de tot, sobre si realment l'erudit manacorí havia gaudit del títol oficial de cronista que tothom li ha atorgat ("el primer cronista de Mallorca") i, en segon lloc, es plantejava l'ús que es féu posteriorment de la seva obra. Enmig dels interrogants, Aguiló es decantava per creure que Binimelis no havia fruit de la distinció de cronista oficial que els historiadors illencs sempre han cregut que li fou concedida pels jurats. Motius: Cap constància del nomenament i cap al·lusió, coetània o posterior, a tan insigne distinció. Una cosa és que Binimelis escrivís una crònica dels fets esdevinguts a Mallorca d'ençà dels orígens del temps i una altra, ben diferent, és que fos "de jure" cronista oficial del regne. És clar que, com sabem, l'obra li fou encarregada pels jurats però enlloc no consta que això significàs que aquests l'honorassin amb la menció. I, per reforçar els arguments exposats, el nostre renaixentista argumentava un altre aspecte el qual, per al propòsit d'aquest article, ens interessa especialment de remarcar: La poca (més tost caldria dir mala) acceptació que, un cop enllestida, hauria tenguut l'obra de Mn. Joan Binimelis, que no només no fou publicada a l'època sinó que ni tan sols no apareix citada a d'altres treballs posteriors, com al de Dameto. Fins ací, doncs, l'opinió i l'argumentació, resumides, de Tomàs Aguiló, que constitueixen el punt d'arrencada de les reflexions que tot seguit exposarem a partir d'allà on es detura precisament l'aporta-

¹ Tomàs Aguiló: *¿Quién fue el primer Cronista del Reino de Mallorca?*, article que es troba al volum miscel·lani dedicat a Aguiló i publicat per l'Editorial Mallorquina de Francisco Pons, Palma, 1957, pàgs. 109-133. L'original aparegué a la revista "Museo Balear" el 1877.

ció del nostre lletraferit vuitcentista: Les causes que haurien provocat l'"oblit" i la maledicència que suposadament acompanyaren l'obra de Binimelis, i que Aguiló manifesta desconèixer².

Primer de tot, per tal de poder-ne comentar els aspectes que ens interessin, farem un breu comentari i descripció de l'obra. Binimelis redactà una crònica que pretenia oferir una evolució lineal i seqüenciada de la història illenca des dels orígens remots fins als seus dies (acaba amb el regnat de Felip II). A això, ho completa amb d'altres aspectes d'interès narratiu: Organització eclesiàstica, estructures de poder, esbós geogràfic, principals personatges i, finalment, la revolta a Menorca contra Joan II i la Germania. Per al seu propòsit dividí l'obra en set parts:

1. Descripció general de l'illa, dels primers pobladors "y de las varias naciones que en varios tiempos la habitaron contando desde el Diluvio Universal".
2. Èpoques romana, visigòtica (sic) i musulmana, fins a la conquesta de 1229.
3. De Jaume I a Felip II.
4. Descripció eclesiàstica de l'illa, juntament amb un episcopologi.
5. Forma de govern, precedència d'Espanya sobre França i descripció dels pobles i la costa illenca.
6. Biografies de persones il·lustres de Mallorca.
7. Participació de Menorca en la guerra contra Joan II i la Germania.

L'obra, com assenyala E. Duran "seguí aleshores la norma ja marcada, entre d'altres, pels cronistes valencians Pere Antoni Beuter i Martí de Viciana, per als quals, homes del Renaixement madur, la història servia com a *il·lustració* del regne"³. Pensem que ens trobam en una època en què assistim a un vigorós nacionalisme historiogràfic, caracteritzat pel patriotisme del discurs i la polèmica internacional. Res d'això no és aliè al pensament de Binimelis: Els seus esforços per demostrar que el mític personatge Túbal⁴ havia passat per Mallorca abans d'arribar a la Península o que els reis d'Espanya gaudien de precedència sobre els francesos⁵ en són dos exemples, de patriotisme i afany polèmic. En definitiva, Binimelis se'ns demostra un devot seguidor del pragmatisme, entès en un

² "¿Es que no había salido a gusto de los Jurados? ¿Es que atravesaron ruines intrigas? No lo sabemos". (Ibidem, pàg. 121).

³ Eulàlia Duran: *Joan Binimelis i la Guerra de les Germanies a Mallorca*, "Randa", 12, 1985, pàg. 90. De la mateixa autora també cal veure, sobre Binimelis, *La guerra de les Germanies i la seva interpretació*, "Randa" 1, 1975, pàgs. 35-37.

⁴ Sobre la pervivència de Túbal en la historiografia catalana, vegeu Eulàlia Duran: *Sobre la mitificació dels orígens històrics nacionals catalans*, Barcelona, 1991, pàg. 10.

⁵ El tema de la precedència dels reis espanyols sobre els francesos fou, a més dels capítols XXXIX-L del llibre V de la *Història*, l'objecte d'un altre treball per part de Binimelis, el *Tratado de la precedencia entre España y Francia*, en el qual exposa, amb una mica més d'extensió, els mateixos criteris.

sentit polític, que caracteritza la historiografia de l'Humanisme i que té com a objecte final l'acreixement de la reputació de la "nació".

Tot això, evidentment, no podia tenir cap connotació negativa per al destí de l'obra. Ans al contrari, la situa en el veritable context historiogràfic de l'època i dins els paràmetres d'allò que, si fa no fa, s'havia realitzat fins al moment. Les raons del menyspreament abans al·ludit les hem de cercar, doncs, en d'altres indrets. Abans, emperò, cal argumentar —seguint el pensament inicial d'Aguiló i completant-lo amb més indicis— els motius pels quals pensam que la *Història* de Binimelis no gaudí, certament, d'una bona acollida.

Com sabem, l'obra no fou publicada cosa que, d'antuvi, ens ha d'incloure necessàriament a la sospita. Binimelis no escriví la *Història* "motu proprio" (o almenys no ho féu *només* per voluntat seva⁶) sinó que la redactà per encàrrec dels jurats⁷. Per què, doncs, un cop enllestida aquests no la feren imprimir? Quin sentit té encarregar una obra d'aquestes característiques i després no publicar-la? És clar que, si ens ho proposàvem, trobaríem d'altres possibles explicacions però la creença que el treball de Binimelis fou refusat pels magistrats municipals mallorquins ens sembla, si més no, raonable. I més encara si tenim en compte que ni tan sols s'interessaren a disposar del manuscrit original —és a dir, de l'encàrrec que li havien fet— el qual es trobava en poder de Binimelis al moment de la seva mort. De fet, aquest, quatre anys abans del traspàs, al codicil redactat dia 22 de juny de 1612 (al testament de 1591 encara no havia escrit la crònica i, per tant, no s'hi esmenta), estipulava que la *Història* (recordem-ho: Acabada el 1593 la redacció original en català i traduïda al castellà el 1601) havia de passar als jurats, els qual se n'encarregarien

⁶ Evidentment, l'autor tenia una bona predisposició per dur endavant la comesa, cosa que ell mateix indica entre els motius que l'empenyen a la tasca, el primer dels quals és la manca d'obres per l'estil a Mallorca: "Por quanto no se hallan historias ni papeles que particularmente traten cosas de este Reino" (*Nueva historia de la isla de Mallorca y de Otras Islas a ella adyacentes*, 5 vols., Imprenta de José Tous, Palma, 1927, tom I, pàgs VIII-IX. En endavant per a les cites indicarem només el tom i les pàgines). Una segona motivació es relaciona precisament amb el patriotisme historiogràfic que hem comentat: "Por otro cabo me incitaba mucho y no poco me movia y aun apretaba a abrazar este trabajo, el natural amor de la Patria; y el hermoso deseo que he tenido siempre de servir en esto a sus magnificencias (es refereix als jurats)" (I, IX). El fragment és, al capdavant, un bon testimoniatge del caràcter "il·lustratiu" que es proposava l'obra. I, altrament, la dèria historicista de l'autor provenia, si més no, de la seva estada a València, on possiblement redactà, entre d'altres escrits, la *Noticia histórica de las rentas y emolumentos de la catedral de Valencia, fundación de sus canónigos y prebendas y compilación de sus antiguos estatutos*.

⁷ "Y por todo lo que tengo dicho, deseo reparar esta obra debajo del amparo y protección de vuestras magnificencias por orden de quien se comenzó y al fin se ha acabado" (I, IX). I a la dedicatòria que fa al bisbe Joan Vic i Manrique ho torna a manifestar: "Y aunque la obra se haya echo y acabada por demanda de los magnificos Jurados del Reino" (I, XIII-XIV).

de la custòdia ja que, encadenada devora els llibres de privilegis, roman-dria a l'arxiu de la juraria. En el cas d'incompliment, els propietaris en serien els jesuïtes⁸. I, efectivament, un cop traspassat l'autor la crònica formà part del patrimoni de la magistratura municipal: El 15 de gener de 1616 se'n féu l'entrega, que incloïa l'original català i la traducció castellana⁹. Emperò poc temps després alguns toms del manuscrit, contravenint les disposicions testamentàries de l'autor, ja eren fora de la juraria. En concret, el 1617 el pare Oller n'havia tret dos volums —que dos anys més tard encara continuaven en poder seu— i el 1619 els jesuïtes P. Moragues i P. Fiol també se n'emportaren altres dos (un en castellà i un altre en català), interessats en allò que contenien referent a sor Isabel Cifre, primera rectora del col·legi de "La Criança", morta amb fama de santedat el 1542¹⁰. És probable que els llibres extrets ja no retornassin mai al seu lloc i, per contra, els que quedaven no trigassin gaire a seguir el mateix

⁸ "Item leix, als magnífichs senyors Jurats de la present ciutat y regna, una Historia del present regna de Mallorca, la qual jo he composta ab molt treball; en la qual se troben totes les demes antiguedats y coses curioses que de aquest regna se poden saber, y perque aquest treball no sia perdut y sia de algun profit, vull y ordena que dits magnífichs jurats tinguen la dita Historia (la qual està escrita duplicada de ma mia, una en llengua castellana y lo altre, qui es lo original, ab nostre llengua mallorquina) encadenada, com tenen los llibres de privilegis, dins lo Arxiu y que de aquell no puga esser tret, per ninguna causa e rahó, etiam que sia per lo sermó del estandat o als en cas, de contrefacció leixa dita Historia axí la escrita en castellá com en mallorqui e ne el Col·legi dels Pares de la companyia de Jesus". Gabriel Llabrés: *Testament del Dr. en medicina Joan Binimelis, prevera*, BSAL, XVI, desembre, 1916, pàg. 182. Cal remarcar la frase en què l'autor expressa el desig que el treball passi a la juraria perquè "no sia perdut y sia de algun profit", cosa que interpretam en el sentit que l'obra romanía entre la indiferència i el desdeny. D'altra banda, el fet de traduir la *Història* del català al castellà i, sobretot, que la tasca la realitzàs Binimelis mateix, vuit anys més tard d'enllestida la redacció original, ens indueix a plantejar un nou interrogant: Ho portà a terme el nostre cronista per què pensava que la circumstància d'haver-la escrita en la llengua pròpia del país havia constituït un entrebanc per a una bona acollida? Esperava un canvi d'actitud amb la traducció? No oblidem que ens trobam en la fase preliminar del procés de substitució lingüística entre una bona part dels escriptors nostrats. O, millor dit, en plena cruïlla. Beuter començà la seva història de València en català i l'acabà en castellà, i els historiadors posteriors del País Valencià redactaren les obres en espanyol. En relació a aquests dubtes, vegeu la nota 19.

⁹ T. Aguiló: Op. cit., pàg. 122. El document notarial, transcrit íntegrament per E.K. Aguiló (*Sobre los libros de la Historia de Mallorca del Dr. Binimelis*, BSAL, II, 1888, pàgs. 273-274), manifesta que els jurats "accepten y prenen los dits sis llibres, ço es tres en llengo castellana y tres en llengo mallorquina" (pàg. 273).

¹⁰ Tot això ho fan constar els jurats de 1619, que feren redactar un document en el qual llegim que "trobaren que faltaven dos llibres, y entengueren que en la Juraria del Sr.P. Abri Dezcallar los dexaren al Pare Oller, y may ne havem trobat lo fi; y nosaltres ne havem dexats dos an el Pare Moragues, dix per treura certs actes de Sor Cifre; faran Vs. ms. de cobrar los dits llibres y encadenarlos al Arxiu com es voluntat del diffunt" (E.K. Aguiló: *Sobre los libros*, cit., pàg. 274). L'any en què Pere Abri Dezcallar fou jurat va esser el 1617 (Alvaro Campaner: *Cronicón Mayoricense, Noticias y relaciones históricas de Mallorca desde 1229 á 1800*, Palma 1984, pàg. 451).

camí, car el cert és que el 1640 l'obra, ni completa ni en part, ja no figurava a l'arxiu, d'acord amb un inventari que es realitzà dels béns mobles de la juraria¹¹. Tampoc no hi ha constància que se'n fessin càrrec els jesuïtes. De fet, l'original acabà per desaparèixer sense que en sapiguem res del destí. On va anar a parar? Com així en tan poc temps se li perd la pista? I els jesuïtes, per què no posaren més esment en la conservació del manuscrit, àdhuc reivindicant-lo –recordem que es tractava d'una propietat subjecta a condició resolutòria– en el cas que els jurats no complissin els desitjos de l'autor?¹² Tot plegat fa pensar en un desinterès generalitzat –tot i certs interessos concrets– envers la crònica de Binimelis que, en el millor dels casos, romandria enmig de la indiferència dels seus compatricis.

Despreocupació o animadversió? El cas és que d'altres informacions palesen que el treball del cronista no gaudí d'allò que, avui, en diríem una bona premsa. En realitat, sembla que Binimelis mateix, en acabar l'obra, ja temia les crítiques que li poguessin fer o almenys no n'esperava una recepció entusiasta i favorable. I, per això, intentà d'avençar-se a la desaprovació i el blasme. En aquest sentit, el preàmbul conté un fragment que n'és tota una premonició¹³. I, altrament, fa valer l'opinió favorable del bisbe Vic i Manrique per neutralitzar possibles atacs¹⁴.

D'altra banda, l'obra porta com a presentació tot un seguit de lloances escrites per diversos erudits del moment, amics seus, que, si bé són lògiques fins a un cert punt –de fet, es tractava d'una pràctica ben habitual en aquests casos–, traspuen en certes ocasions un afany de defensar l'autor i prevenir-lo de possibles atacs més que no pas d'enaltir –que també ho fan– la seva creació històrica. En concret, li adreçaren elogis el teòleg Pere Onofre Oliver, autor d'un poema i un díctic, tots dos

¹¹ T. Aguiló: Op. cit., pàgs. 123-124.

¹² Cal tenir en compte, això no obstant, que havien estat alguns jesuïtes qui, com hem vist, tragueren certs toms de la crònica i que les relacions entre la juraria i la Companyia de Jesús, en els anys en què suposadament s'extravia la *Història* de Binimelis, eren excel·lents, com es pot veure a la nota 24.

¹³ "Las cuales –informacions– oso veramente afirmar que fueron replegadas con sudor de la propia persona, y fuerza de estudio y lición, y con diligente revolución de muchos libros. Y cosa que tan cara cuesta no merece ser tenida en poco, ni menos debe ser menospreciada por maldicientes ni detractores. Y es cosa cierta que ninguno que dotado sea de buen juicio y entendimiento vitupere el primer fruto del árbol nuevamente plantado: antes si es bueno, lo alababa; y si no es tal juzgará que comunmente todos los que escriben se ponen como a terrero, en donde doctos e ignorantes aestan su f(l)echas porque la envidia siempre ha tenido mortal guerra contra la fama y gloria (...) Porque armada de la defensa y protección de tanta magnificencia –es refereix als jurats–, esté ella en su salvaguarda. Y por esta vía, el odio de los detractores dará lugar a la caridad común. Por tanto, Señores Ilustres, con la debida reverencia la ofrezco, dedico y presento a vuestras magnificencias" (I, IX).

¹⁴ "Y entiendo así que haya pasado esta obra por las finisimas tintas de tal cabo m(a)estro, facilmente será de todos aceptada, y ninguno osará atreverse a morderla" (I, XV). Més endavant ens referirem a la relació entre Binimelis i el bisbe.

en llatí; el cavaller valencià Marc Antoni Aldana, amb un poema en castellà; Jaume d'Oleza, amb un sonet en castellà¹⁵; el sard Monserrat Rossilon, que també li escriví un altre sonet en castellà¹⁶; Cosme Climent "Valentí", jutge de la Reial Audiència mallorquina, que compongué un poema en llatí¹⁷; i, finalment, el teòleg Joan Cabanelles, que fou qui més s'hi esmerçà, amb un escrit en prosa, un díptic en llatí, un sonet en castellà i un altre poema en llatí¹⁸. En realitat, també va ésser Cabanelles qui més es preocupà per protegir Binimelis dels atacs que, ben segur, entrellucava que li arribarien malgrat el valor que atorgava a l'obra, la causa dels quals atribuïa sobretot a l'enveja¹⁹.

I efectivament, els temors i premonicions de Binimelis i els seus pagniristes no degueren trigar gaire a confirmar-se, si tenim en compte diversos judicis força negatius que n'hem documentat posteriorment. El primer cas, i val a dir que és ben significatiu, el trobam a la segona història de Mallorca, iniciada per Joan Dameto i continuada per Vicenç Mut, a partir de la tercera dècada del segle XVII, és a dir menys de quaranta anys després de la de Binimelis i sols a una quinzena d'anys del seu traspàs, i, al contrari que la crònica binimeliana, publicada²⁰. En la *Historia general del reino de Mallorca*, Mut i Dameto ignoren totalment el treball de Binimelis, que no citen en cap ocasió, malgrat que és indubtable que el conegueren, l'utilitzaren i, fins i tot, el copiaren a balquena²¹. En canvi, sí que sembla que indirectament s'hi poden referir els jurats en el moment d'encarregar la crònica a Dameto: En expressar el propòsit que

¹⁵ I, XVII-XXIII.

¹⁶ I, XXX.

¹⁷ I, XXXV. Aquest personatge també era valencià, fet que palesa els contactes que mantenia el nostre autor amb la gent originària del regne de València, circumstància que remarcarem més endavant.

¹⁸ I, XX-XXII; XXIX i XXXV.

¹⁹ Joan Cabanelles es refereix primer de tot al fet que "las obras aunque se hayan sacado de autores auténticos y aprobados y sean ellas bien referidas, hallan siempre quien las arguya y reprenda" (I, XX). I més endavant afegeix, un tant obsessivament: "Pero que remedio tomaremos en los detractores, los cuales sin causa reprenden los trabajos agenos? temo que los envidiosos no salgan hechos una procesión de hormigas carnizeras para roer la substancia del otro, y que unos no muerdan la Historia, otros el estilo de hablar, otros que va escrita en lengua peregrina" (I, XXI). Sobre aquesta última prevenció, de caràcter sociolingüístic, hem plantejat, per part nostra, certs interrogants a la nota 8.

²⁰ Dameto publicà, impresa, la primera part de la seva crònica el 1633, que titulà *Historia General del Reyno Baleàrico*. La mort prematura li impedí de continuar-la.

²¹ Concretament Dameto, autor, com dèiem a la nota anterior, de la primera part de l'obra. Cal indicar que en una còpia del segle XVIII de la *Historia* de Binimelis el copista afirma que l'original castellà, que té a mà, porta anotacions al marge fetes pel mateix Joan Dameto (E. Duran: *La guerra*, cit., pàg. 36). D'altra banda, els editors de la segona edició de la *Historia* de Dameto i Mut, Miquel Moragues i Joaquim Me Bover, per tal

ha de guiar el treball que ara comanen, afirmen que la crònica es farà "sens admetre en ella mentida o ficció alguna"²². És que volen dir amb això que el frau i la fantasia caracteritzen l'obra de Binimelis? Evidentment, si en aquesta frase hi ha segones intencions –i ho sembla– aquestes apunten en una única direcció, ja que no podien al·ludir, respecte de Mallorca, cap altra crònica que no fos la de Binimelis. Però tot seguit llegim una afirmació encara més "desconcertant", en manifestar que una altra de les intencions que els mouen a impulsar un treball històric referit al regne mallorquí és "per no haveri hagut may historia"²³. I la de Binimelis, què? Com que és impossible que n'ignorassin l'existència, l'expressió constitueix un intent deliberat d'amagar-la o, en el pitjor dels casos, de no considerar-la mereixedora del qualificatiu d'obra d'història²⁴.

Aquest propòsit intencionat d'ocultar la crònica de Binimelis o, en el cas concret que ara exposarem, l'autoria, el tornam a trobar a la primera còpia coneguda del manuscrit català (conservat actualment a la Biblioteca Municipal de Palma), feta devers mitjan segle XVII per don Jordi Fortuny de Roescas. Ben "curiosament" la reproducció que en féu aquest noble mallorquí no porta enlloc el nom de Binimelis com a autor, la qual cosa, si només disposàssim d'aquest text, no podríem saber. No endebades, Mn. Antoni Mª Alcover, en donar-la a conèixer, considerà que aital circumstància era una "cosa que francament... no fa gaire polit"²⁵. Així mateix el títol original ha estat substituït pel de *Varias cosas tocans a la ciutat y*

d'exculpar Dameto de l'"oblit" a l'hora d'esmentar Binimelis, afirmen: "Si se aprovecha de los trabajos de Binimelis y no le cita, es porque no siendo este escritor, aunque en realidad muy erudito, bastante conocido entre los literatos del país y estraños, á causa de no haberse publicado sus obras" (*Historia general del reino de Mallorca*, Palma, 1840, pàg. XXVII). Ens sembla obvi que una de les raons per les quals Dameto no cita Binimelis és perquè n'havia tret profit, de la crònica binimeliana.

²² T. Aguiló: Op. cit., pàg. 129.

²³ Ibidem, pàg. 130.

²⁴ Cal remarcar, altrament, que la proposta per a la redacció d'una *altra* història del regne de Mallorca la féu el jurat en cap Joan Torrella el 1621, és a dir, només cinc anys després que la juraria hagués rebut en herència l'obra de Binimelis (T. Aguiló: Op. cit., pàgs. 124-125). L'encàrrec va recaure significativament en els jesuïtes, que n'havien de designar l'autor, atesa "la satisfactio y confiansa que ha tingut sempre y te dita Universitat y Regne del Collegi de dita Companyia, y de la experiencia en tot lo que ha volgut emplear". El tenor de la proposició era com si la *Història* de Binimelis no existís, car no s'esmenta per a res. I, per contra, tornam a trobar una nova afirmació que pot ésser interpretada com una referència desqualificant, bé que indirecta, respecte de l'obra binimeliana, en indicar-se que els jurats "han deliberat y resolt que se escrigue *ab molt gran cuidado* (el subratllat és nostre) la *Historia del dit Regne*". Volien dir –posats a conjecturar– que el treball de Binimelis era poc seriós i escrit de manera descuidada? Per a les referències, vegeu Enrique Fajarnés: *Sobre la publicació de la Historia de Mallorca (siglos XVII y XVIII)*, BSAL, VII, 1898, pàg. 116.

²⁵ A.M. Alcover: *Més sobre la redacció catalana de l'"Historia de Mallorca" del Dr. Binimelis*, BSAL, XVI, desembre, 1916, pàg. 223.

regna de Mallorca, recullides de diversos autors per D. Jordi Fortuny de Roescas y Garcia en la granga las Primaveraes de 1640, 1641 y 1642. Subjectes a la correctió de tots. I, per si tot això no era suficient, a la còpia ha desaparegut una al·lusió a la vida de l'autor, que en podria facilitar la identificació²⁶. Així, doncs, no ens resultarà gens ni mica estrany veure que, enmig de tant silenci conscient, quan algú en manifesta l'opinió, aquesta és, de totes passades, adversa i negativa. És el cas, per citar-ne un exemple, del viatger setcentista Vargas Ponce, que després d'emetre un judici feréstec sobre la crònica de Binimelis conclou afirmant que un tal treball no mereix l'honor de la impressió²⁷.

Un cop exposada la mala rebuda que tengué la història de Mn. Joan Binimelis cal intentar d'esbrinar-ne les raons. En aquest sentit ens decantem per una triple causalitat: Primer de tot, l'obra en ella mateixa i, més secundàriament, el comportament personal de l'autor que, a la darrera etapa de la seva vida, el portà davant un tribunal inquisitorial, i, finalment, la desaparició de l'escena mallorquina dels seus principals protectors, els germans Joan i Lluís Vic i Manrique, bisbe i virrei de Mallorca respectivament en aquelles saons.

Com ja hem exposat anteriorment, el relat de Binimelis és farcit d'episodis llegendaris, mites, fàbules, etc. que l'autor incorpora a l'obra i els dona per bons i verídics. I això que l'escriptor manacorí exposa al preàmbul que una condició "sine qua non" de qualsevol treball històric

²⁶ Mn. Alcover, que fou qui se n'adonà, ho comenta amb aquestes paraules: "Una cosa hem de fer constar, ben significativa: aquell passatge d'En Binimelis que diu, parlant d'Alcúdia, que ell s'hi trobava quant era miñó de 12 anys, no du aqueix incís dins la copia d'En Fortuny, que posa tot lo altre de tal passatge. Lo qual prova el propòsit decidit d'En Fortuny d'amagar el nom d'En Binimelis" (Ibidem, pàg. 223).

²⁷ José Vargas Ponce: *Descripciones de las islas Pithiusas y Baleares*, Palma, 1983 (original de 1787). Les desqualificacions que fa contra l'obra de Binimelis són del següent tenor: "En particular los primeros -capítulos- es el texido de maravillas mas sandias que pueden verse" (pàg. 102).

"Como quien cree quanto ha leido" (pàg. 103).

"Del cap. 20 en adelante con mas juicio empieza á referir la venida de Griegos, Fenicios y Cartagineses, con copia de erudición; pero adoptando como axiomas históricos las más fútiles conjeturas, y creyendo como verdades inconcusas los Hércules, etc. etc." (pàg. 103).

"El lib. 2 trata de los Romanos, y segun su costumbre empieza desde la fundación de Roma, con quantas fábulas andan envueltas en esta Historia" (pàg. 103).

"... pero para acabar su Historia con el mismo despilfarro de imaginación con que la principia, son sus últimos capitulos, qual de los Reyes es mas antiguo, el de España ó Francia" (pàg. 104).

"Esta noticia del por menor de sus libros previene el juicio que de ellas se debe formar, y solo del estilo puede quedar duda, que es tan infeliz como el resto, hispanizando multitud de términos puramente latinos. Y con todo es apreciable ó lo fue este M.SS. porque entre tanto desecho es un manantial perene de noticias de la Isla, comprobadas, y que se buscarian en vano en otra parte, de que se han aprovechado los Historiadores Dameto y Mut; así bien está olvidada y de ningún modo es digna de la prensa (pàg. 104).

n'és la versemblança²⁸. Emperò aquesta és lluny de presidir-ne el discurs. Sobretot a l'hora d'explicar les èpoques més remotes apareix tota la mitologia amarada molts segles enrere per una historiografia que no disposava aleshores d'altres elements interpretatius però que tot just a les acaballes del segle XVI ja feia temps que se n'havia després: El Diluvi, la presència del mític personatge Túbal, els gegants... són els fonaments de la versió que hi incorpora el nostre erudit²⁹. També hi ha alguns errors però en aquest cas els considerem disculpables i sense transcendència en relació al tema que ens ocupa³⁰. Precisament és la utilització continuada d'episodis fabulosos allò que farà que J.M. Bover emeti una opinió negativa de la primera part de l'obra, en contrast amb els mèrits que, segons el seu parer, conté la resta³¹.

En realitat, la presència reiterada d'elements no-històrics degué ésser el gran tret que hom féu a la crònica binimeliana. Aquests, com sabem, havien caracteritzat el relat històric dellà dels segles, que confonia realitat i ficció, però en albirar-se el segle XVII la cosa ja feia temps que evolucionava en un sentit crític i realista, en consonància amb el discurs racionalista que s'imposava a l'època. A partir del segle XV, amb l'Humanisme, es comencen a deixar de banda els relats fabulosos, considerats imagina-

²⁸ "Entre tantas condiciones y leyes que debe tener la buena historia es que sea cierta y verdadera... y fabulosa toda historia que no retribase sobre el sólido fundamento de la verdad y realidad de lo que se cuenta". Ara bé, quin és el fonament de la veritat que proposa Binimelis?: "Y cierto es mucho de dar gracias a Dios, de la ventaja que en esta parte llevan nuestras historias cristianas a las de los gentiles paganos; por fundarse las nuestras en la inviolable verdad de las divinas letras; y principalmente en el génesis, donde se halla pie en la creación y principio de estas cosas, que los gentiles no alcanzaron, y por el consiguiente cayeron en grandes ceguedades" (I, XXXI).

²⁹ A tall de mostra, i per a no ésser reiteratius, exposarem els següents fragments extrets de la crònica:

"En la isla mayor que llaman Mallorca se hallan muchos indicios y señales que los primeros pobladores que pasaron en compañía de Tubal, fueron gigantes. Y la cabeza y príncipe de ellos fue un famoso gigante Harthleno o Artapano, hombre de increíble estatura y grandeza" (I, 77).

"Gobernó Tubal sus pueblos con mucha paz y justicia... en tanto que se dice que los españoles fueron los primeros en la Europa que supieron y entendieron ciencias, música y poesía y la razón así lo pide porque España fue poblada primero que Francia" (I, 85).

"De como Osiris se pasó de Egipto a España y mató a Gerion" (cap. XVII, I, 88-90).

"Como Hércules Alceo con muchos corsarios corriendo por las riberas de España llegaron a las islas Baleares" (XXXII, I, 114-118).

"Fundación de Roma por Rómulo y Remo" (XXXII, I, 141-147).

³⁰ Per exemple, el capítol titulat "De la nación de los godos, y de cómo supeditaron a España y las islas Baleares" (XXXVIII, 169-171).

³¹ "En ella perdió miserablemente el tiempo, cuando quiso tratar de estas islas remon-tándose á los siglos fabulosos; pero los hechos que refiere, desde la conquista á sus dias, y las noticias de los pueblos, son de muchísima importancia, como lo han conocido los demás escritores, particularmente Dameto, que han plagiado escandalosamente á Binimelis, motivo por el cual su historia seria inservible si ahora se diese á la estampa" (Joaquim Maria Bover: *Biblioteca de Escritores Baleares*, Barcelona - Sueca, 1976 (original

cions al·lucinades d'ignorants. Segons G. Lefebvre, dues de les característiques de la historiografia humanista són una certa secularització de la Història (no hi intervé la Providència) i l'aparició de l'esperit crític, basat en el rebuig de les llegendes i, en general, de tot el que és insuficientment documentat. Tot plegat porta a l'escepticisme envers tot allò que no és d'acord amb el normal desenvolupament de les coses³². Ambdues circumstàncies, com hem vist, resten lluny de l'obra de Binimelis que se situa entre el grup que podem anomenar immobilista, aliè als nous corrents, que encara perdura a l'època, per bé que en absolut declivi. I és que, com a resultat dels canvis, en aquests moments la historiografia oscil·la entre tres actituds: La credulitat, el dubte i l'hipercriticisme³³. Malhauradament per a ell, Binimelis seguí fidel al primer grup, caracteritzat per admetre totes les fàbules de l'Antiguitat i incorporar un cert nombre de mites medievals.

Tenia altres opcions? Pensam que res no li ho impedia. Binimelis havia residit alguns anys a Roma, així que no podia ignorar —a no ser conscientment— les intel·ligents aportacions metodològiques dels humanistes italians, per exemple d'un Guichiardini³⁴. I, de tornada a casa, es trobava amb el model més reeixit de tota la historiografia peninsular del XVI, amb els *Anales de la Corona de Aragón* de Zurita (redactats entre 1562-

1868), tom I, pàgs. 102-103). De fet, al llarg del segle XIX l'opinió que hom tenia de l'obra binimeliana sembla que va canviar progressivament. Sabem que Jovellanos, de tornada a casa després del captiveri illenc, se'n dugué una còpia de la *Història* a Gijón (Gabriel Llabrés: *Biografía del Dr. Juan Binimelis, historiador*, BSAL, XVI, 1917, pàg. 216). A mitjan segle, Medel en féu un elogi general, on no manca un cert to providencialista: "El hijo de Pollensa, colosal como su gloria, incansable como la bondad del Altísimo, elevado como la idea del bien, era el destinado por la mano del Todopoderoso para ser el primer cronista de su patria: Mallorca habia de deberle un día la gloria de ser celebrada por su pluma" (J.M. Bover; R. Medel: *Varones ilustres de Mallorca*, Palma, 1847, pàgs. 183-188, la cita correspon a la pàg. 185). I, anys després, Ramon Picó i Campamar compongué un drama, en castellà, sobre el nostre autor titulat *Don Juan Binimelis*, del qual només coneixem alguns fragments, poc significatius (Joan Mas i Vives: *El teatre a Mallorca a l'època romàntica*, Barcelona, 1986, pàg. 325).

³² George Lefebvre: *El nacimiento de la historiografía moderna*, Barcelona, 1974, pàgs. 66-67.

³³ Vegeu sobre aquest aspecte Charles-Olivier Carbonell: *La historiografía*, Mèxic, 1986, pàg. 86.

³⁴ Cal remarcar, pel que fa a la qüestió, que Binimelis rebé en la seva formació una influència intel·lectual decisiva per part del món valencià de l'època, amb motiu de la llarga estada que féu a la ciutat de València, on realitzà els estudis de Medicina. En aquest context, doncs, és fàcil de destriar l'influx dels cronistes valencians d'aleshores, Beuter i Viciano, ja esmentat. Sobre aquest aspecte vegeu el treball d'Antoni Contreras: *Geografía y medicina en el Renacimiento mallorquín: el historiador Joan Bautista Binimelis*, publicat en aquest mateix volum. És de justícia palesar el meu agraïment a l'amic Antoni Contreras, excel·lent coneixedor del vessant científic-mèdic de l'obra binimeliana, per la seva amabilitat en facilitar-me el text inèdit de l'article, així com pels comentaris que em féu sobre aquesta i altres qüestions.

1580), que, si bé no es van publicar fins al segle següent, gaudiren d'un prestigi —no exempt de polèmica— i un seguiment notoris. Zurita, que morí abans que Binimelis escrivís la crònica, ja havia refusat una bona part de les bases metodològiques en què posteriorment es fonamentà el treball del manacorí, tot manifestant la necessitat de l'historiador de basar-se en informacions raonablement verificables i que es poguessin contrastar. I, en consonància amb aquests pressupòsits, desconfiava a l'hora de remuntar-se molts segles enrere (i sobretot a l'era precristiana): Tot el contrari d'allò que anys més tard faria Binimelis³⁵.

Aquests motius són els que consideram causants fonamentalment del mal acolliment de la crònica binimeliana. Tot i així, no ens podem estar de suggerir una segona raó que, si bé no tengué possiblement un pes específic tan important, sí que degué contribuir a desacreditar l'autor i, en conseqüència, l'obra. Ens referim, com assenyalàvem abans, al procés que li obrí la Inquisició de Mallorca el 1604, que no té res a veure amb la tasca històrica de Binimelis però que sens dubte havia de comportar alguna mena d'escàndol que, a un nivell personal i humà, en res no beneficiaren el cronista. Cal tenir en compte que la denúncia i l'obertura del procés tengueren lloc alguns anys després que l'autor hagués acabat la redacció de l'obra, tant l'original català (1593) com la traducció castellana (1601), així que quan els jurats li encarregaren la composició del treball hom ignorava els fets que posteriorment li foren imputats. Per tant, les reminiscències del procés no pogueren afectar l'ofertament dels magistrats ciutadans —car encara no s'havien produït les denúncies ni, com veurem, els fets imputats i, en conseqüència, hom no podia sospitar del comportament personal de l'escriptor— però sí que "a posteriori" van poder influir en l'opinió i l'actitud dels seus coetanis.

El procés es relaciona amb qüestions de moralitat. A l'octubre de 1604 Mn. Joan Binimelis fou denunciat per diverses dones —la majoria de

³⁵ En aquest sentit, Zurita arriba a afirmar en relació als qui recullen relats fabulosos en les seves obres: "Lo demás quedó a cargo de los que emprendieron escribir verdaderas relaciones de las cosas pasadas, en lo que les fue lícito, poderlo afirmar por constante, y los que pasaron destos límites, perdieron del todo su crédito" (Jerónimo Zurita: *Anales de la Corona de Aragón*, Saragossa, 1562-1580, tom I, pàg. 3). En realitat, l'excessiva credulitat d'alguns historiadors fou, a l'època, un motiu permanent —ací i allà— de controvèrsia i crítica respecte de la seva obra. Una solució al tema, si es vol un tant enginyosa, és la que proposa el pare Mariana a l'edició llatina de la seva *Història d'Espanya*, en la qual, referint-se a les crítiques que li feien d'esser una mica massa crèdul, afirma: "Plura transcribo quam credo", sense indicar emperò que és el que creu i no creu d'allò que ha recollit i inserit a l'obra (cit. Benito Sánchez Alonso: *Historia de la historiografía española*, 3 vols., Madrid, 1944-1950, vol. II, pàg. 333). I un altre autor coetani, Gil González Dávila, es defensà també de les acusacions de credulitat afirmant que d'allò que no fa mal a ningú no hi ha per què no fer-ne ús i que, tanmateix, hi ha coses que són veritat "más por tradición que por escriptura" (*Historia de las Antigüedades de la Ciudad de Salamanca*, Salamanca, 1606, Llibre I, cap. V).

les quals eren monges— sota l'acusació d'incitar-les a mantenir relacions sexuals amb ell³⁶. Les acusacions que li feren eren fonamentalment tocaments, besades als llavis, agafar-les de la mà, proposicions d'allitar-se plegats i manifestar que tot allò no era pecat³⁷, sempre als volts de la confessió. Binimelis, sense negar-ho, en principi al·legà la seva condició de metge per defensar-se, argumentant que ho féu a causa de certs accidents i malalties patits per les monges, a les quals va atendre³⁸. Finalment, va reconèixer la veritat de totes les acusacions, "excepto el haver dicho que los dichos tocamientos no eran pecado". La condemna fou la privació perpètua de confessar, un any de reclusió allà on li assignàs l'inquisidor, la suspensió durant mig any de celebrar l'eucaristia i una multa de 25 ducats, que després li fou perdonada³⁹.

Aquesta circumstància va esser indubtablement un motiu de desprestigi personal per a Binimelis, si bé cal dir que no era gens excepcional. Els casos de membres de l'Església acusats d'una doble moralitat es multipliquen als processos inquisitorials de l'època trets a la llum per Ll. Pérez⁴⁰. Ara bé, és clar que degué afectar la reputació del cronista i li ocasionà un cert deshonor i impopularitat que sols podia tenir conseqüències negatives en relació al treball històric i l'opinió que en tenien els coetanis.

Per acabar, consideram que cal tenir en consideració un altre factor igualment humà però d'un tarannà diguem-ne més social, això és, la pèrdua de la influència que durant molt de temps havia tengut davant els poders públic i eclesiàstic més importants de l'illa, representats pel virrei, Lluís Vic i Manrique, i el seu germà, el bisbe Joan Vic i Manrique. Amb l'un i l'altre —però sobretot amb el bisbe— l'unien diverses afinitats, la primera de les quals és el pes en la formació intel·lectual de Binimelis del món valencià, lloc d'on procedien els germans Vic i Manrique, i pel qual, fins i tot en un nivell purament personal, Joan Binimelis tengué sempre

³⁶ Lorenzo Pérez Martínez: *Relaciones de Causas de Fe de la Inquisición de Mallorca (II)*, "Fontes Rerum Balearium" II, vol. I, 1978, pàgs. 224-226.

³⁷ Sobretot la primera de les monges que testificaren fou força explícita sobre les intencions de Binimelis: "Después de haverla confessado, unas vezes por la ventanilla del confesionario la besaba en la boca y la abraçava y tenia tocamientos deshonestos con ella tocándola sus partes deshonestas y queriendo que ella los tuviese con él y la decía que la tendría toda la noche abraçada y la tractaría teniéndola en sus braços como si fuese su madre y que quien la tractaría así, que un marido honesto no trataría su muger así, y que algunas vezes la dixo que se cortase los pelos de las partes deshonestas, y la decía que aquello no era peccado" (Ibidem, pàg. 224).

³⁸ En concret, al procés diu que "havia tenido necesidad, para curarlas, de tocarlas el cuerpo y así las havia tocado muchas vezes", si bé admet que "algunas vezes las havia tocado más de lo que era necesario" (Ibidem, pàg. 226).

³⁹ Ibidem, pàg. 226.

⁴⁰ Ibidem, tom I, pàgs. 257-304; II, 1 pàgs. 201-228; II, 2 pàgs. 357-372; II, 3 pàgs. 597-612; i III, pàgs. 433-452.

una gran estimació⁴¹. Lluís Vic ocupà el càrrec de virrei de Mallorca entre 1583 i 1594 i fou durant aquests anys que encarregà al nostre erudit un mapa descriptiu de l'illa que pogués ajudar a defensar millor la costa dels atacs piràtics. Amb el mapa, Binimelis realitzà una descripció de tot l'àmbit costaner illenc, amb informacions d'interès des d'un punt de vista estratègic i militar, la qual constitueix el punt de partida de la *Història*, que li fou encomanada pels jurats un cop enllestida la tasca anterior. Així, doncs, sembla existir una relació, si més no aparent, virrei (mapa) –jurats (crònica) que s'interromp el 1594, tot just acabada la *Història*, amb la mort de Lluís Vic. Si bé el traspàs del virrei no degué ésser determinant respecte del tema que ens ocupa, és obvi que, en el cas de tenir-hi alguna incidència, aquesta no fou positiva ni beneficiosa per al nostre personatge i la seva obra.

Més evident resulta, d'altra banda, la relació entre la trajectòria vital de Binimelis i la del bisbe Joan Vic i Manrique, que ocupà la prelatura diocesana mallorquina entre 1573 i 1604. Entre tots dos eclesiàstics s'establí una pregona amistat, fins al punt que Binimelis es convertí en el metge particular del bisbe i aquest en el seu mecenas i principal protector⁴², àdhuc pel que fa a la *Història*, sobre la qual emeté, com hem assenyalat anteriorment, una opinió favorable⁴³. Ara bé, allà on pensam que aquesta protecció es manifesta d'una manera més clara és en l'afer del procés inquisitorial. Arribats a aquest punt, no podem deixar de remarcar una circumstància que ens sembla quelcom més que una simple coincidència: El bisbe Vic i Manrique fou traslladat a la seu arquebisbal de Tarragona pel maig de 1604 i cinc mesos després Binimelis era acusat davant la Inquisició. La cronologia dels fets ens indueix a pensar que mentre el bisbe fou al capdavant de la diòcesi mallorquina n'impedí el processament però que, un cop allunyat de l'illa i sense poder fer res per l'amic i protegit, els detractors o enemics de Binimelis aprofitaren l'avinentesa per endegar-li el procés i, d'aquesta manera, desprestigiar-lo socialment⁴⁴.

De fet, a partir d'aquesta data la figura de Binimelis sembla "desaparèixer" de l'atmosfera intel·lectual mallorquina. Mentre es trobava en la plenitud de la seva capacitat científica i creativa és quan, paradoxalment l'envolta el silenci i hom en desconeix les activitats fins que s'esdevingué el seu traspàs. La causa creiem que s'explica a partir de la conjunció de tots els factors que hem exposat. Després de 1604 mossèn Joan Binimelis

⁴¹ Sobre aquesta qüestió em remet a l'article, ja esmentat, d'Antoni Contreras.

⁴² De bell nou cal veure l'estudi d'Antoni Contreras.

⁴³ Vegeu la nota 14

⁴⁴ A favor de la nostra hipòtesi consideram el fet que, d'acord amb els testimonis de l'acusació, els incidents havien ocorregut entre quatre i onze anys enrere, és a dir, entre 1593 i 1600 (L. Pérez; *Relaciones*, cit., pàgs. 224-226). Per què, doncs, romangueren ocults durant tant de temps i ara aquest interès sobtat per denunciar-los?

resta en una incòmoda situació de marginació i desprestigi, a causa de la mala acceptació de la *Història* (que degué eclipsar part de la fama que tenia com a metge i del prestigi de la seva obra mèdico-científica) i del procés inquisitorial, així com privat de l'antiga influència sobre els germans Vic i Manrique, el virrei —que és mort— i el bisbe —que ja no és a l'illa—. El ràpid processament de què fou objecte tot d'una que aquest últim se n'anà de Mallorca sembla indicar l'existència de poderosos enemics o almenys que el nostre intel·lectual era malvist per determinades persones, que procuraren cercar-li la ruïna moral. És per això que en el futur —i, sobretot, el futur immediat— la seva creació històrica esdevingué un objecte de poc valor, gens cobejat pels qui l'encarregaren i després tenien la missió de conservar-la. Nou fou mereixedora en endavat d'elogis i sí, en canvi, de mutismes, censures i crítiques. Malgrat això, també se'n feren còpies —a voltes sense indicar-ne l'autoria— cosa que demostra que, tot i l'opinió desfavorable, hom pensava que un treball d'aquestes característiques no s'havia de perdre definitivament.

VÀRIA

Noves *maqabiriyât* trobades a ciutat

G. PONS I HOMAR, M.M. RIERA
FRAU I G. ROSSELLÓ BORDOY

Durant les obres de demolició de la Porta de Santa Margalida (1910)¹ i les d'ampliació de l'oratori del Temple (1885)² es realitzaren nombroses troballes d'epígrafs d'època islàmica relacionables amb les necròpolis de Madîna Mayûrqa.

Encara que a moments molt més recents s'han localitzat altres necròpolis (Can Desbrull, 1987; Puig de Sant Pere, 1987; Casa de Socors, (1993) totes elles havien patit fortes alteracions que impediren localitzar el remat de les sepultures.

El present any (primavera de 1993) es realitzaren obres de reestructuració de l'edifici n^o15 del carrer de l'Argenteria de Palma. Sense que constàs al projecte presentat per tal d'obtenir la llicència d'obres es va iniciar l'excavació d'un soterrani i aquesta incidència motivà la paralització de les obres i el condicionament de la continuïtat de les mateixes a la realització d'un control arqueològic.

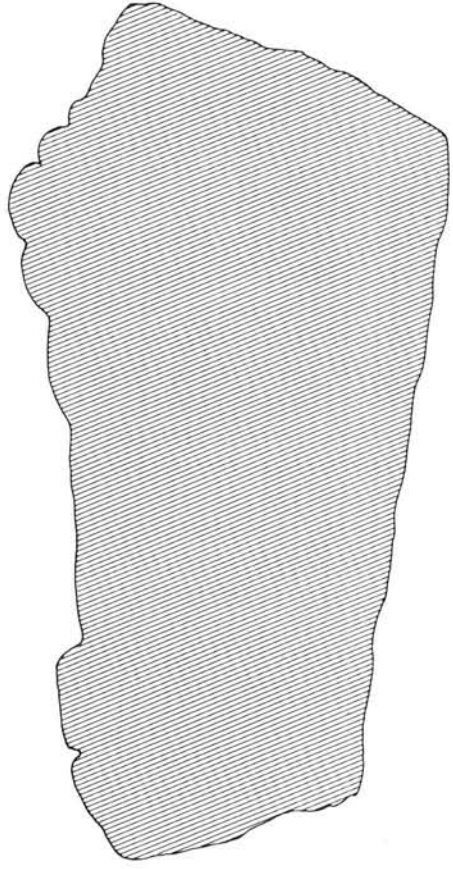
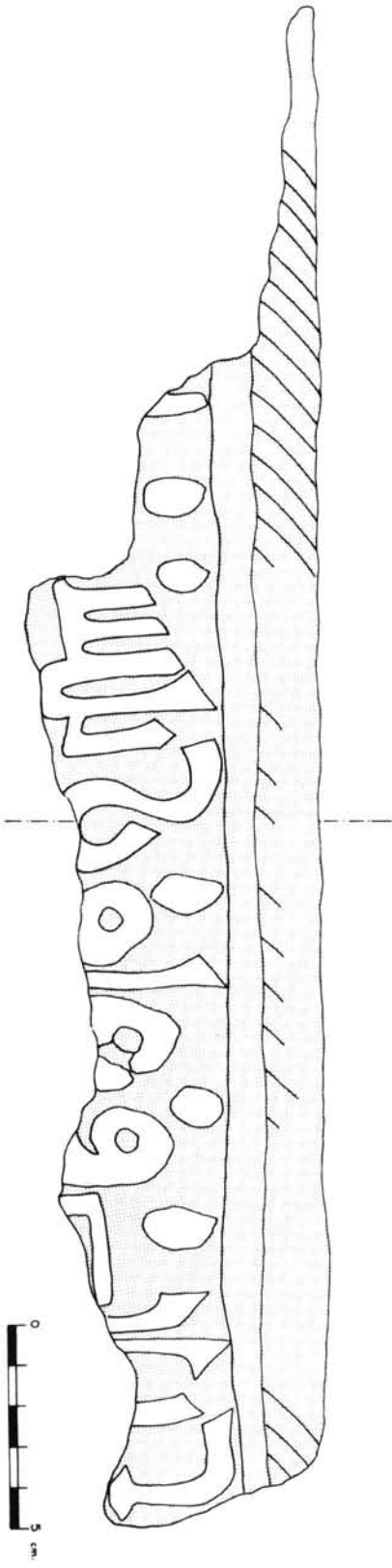
Tanmateix el buidat de terres ja s'havia produït gairebé en la seva totalitat, tan sols quedava a un sector l'excavació de la part inferior que corresponia a la crosta quaternària de sedimentació natural, i un talús que feia de fonament de la façana. Va ser precisament en aquest reblit on aparegueren els dos fragments de *maqabiriyât* motiu de la present nota.

Molt probablement aquests dos elements foren traslladats del seu emplaçament original a rel de les obres d'obertura (?) del carrer Colom, a finals del segle XIX, moment en el que es va construir l'edifici afectat per les obres.

Ambdues peces són restes de coronament de sepultures que es poden descriure com:

¹ Riera Frau, Mª Magdalena, Guillem Rosselló Bordoy i Natàlia Soberats Sagreras: "Bâb al-Kofôl en Medina Mayûrqa" in Homenaje a Manuel Ocaña Jiménez, Córdoba, 1990.

² Ferrà, Bartolomé: "Visitas al Oratorio del Temple", in B.S.A.L. 1, Palma, 1885.

A) Estela de secció d'arc de ferradura apuntat amb frontals verticals sobre plint cordat. No presenta cap tipus de text epigràfic emperò al seu frontal s'hi perforà un espai circular que tal volta servís per encaixar-hi qualque tipus d'inscripció o símbol.

B) Fragment frontal d'estela prismàtica del tipus d'Almeria. Presenta inscripció tant a la cara inclinada del cos superior com a les parets verticals de la base. Les dues inscripcions estan enmarcades per una cartela limitada per línies incises. La inscripció de la cara inclinada està finalment enmarcada per una motllura cordada.

Les restes epigràfiques són gairebé il·legibles. En el front triangular que es conserva complet les lletres foren repicades i és impossible intentar una lectura adient, mentre que el poc que es conserva el tram allargat manté tan sols els àpecs superiors de quinze lletres que formaven part d'una frase començada al frontis abans esmentat.

Corresponen a lletres de traçat lineal, cúfic no exageradament arcaic que caldria relacionar amb el fragment 16 de l'Almudaina de Gumara que consideram obra del segle V H³.

De moment, i en espera d'un estudi més intens podriem identificar les lletres conservades, segons la notació Fleury modificada per Ocaña Jiménez⁴, de la manera següent: 3m - 1(?) - 1(?) - 1(?) - 7f(?) amb un element oval superposat - 10i(?) - 15m - 1f - 13i - 14f - 2i - 12i - 12m - 6m.

D'altra banda l'enllaç entre 13-14 pareix no existir obligant a rebutjar una possible lectura min = *de*, que no acaba de ser coherent amb la paraula anterior.

Sens entrar en una anàlisi acurada i molt manco pretenir una traducció del fragment que ara per ara consideram il·legible caldria proposar, com a hipòtesi de treball una transcripció que dins de les mínimes referències que es poden obtenir del que es conserva podria ser el següent:

Com es pot veure els interrogants i les mancances específiques són molt superiors a l'afany humà i pretenir donar una lectura mitjanament coherent és inútil.

De totes maneres la presència d'aquestes maqabiriyát és indicadora de la presència més o manco propera d'una necròpolis d'època islàmica de la que no es tenia constància fins a hores d'ara. A la documentació generada després de la conquesta feudal de la ciutat no s'ha localitzat cap referència a aquesta necròpolis si bé cap la possibilitat de que les pedres fossin traslladades de la necròpolis més propera, situada a la plaça de Santa Eulàlia i que es presenta en aquest mateix volum.

³ Rosselló Bordoy, G.: "Corpus balear de epigrafia árabe" a Mayúrqa 13 (1975) pp.27-29.

⁴ Ocaña Jiménez, M.: El cúfico hispano: Madrid, 1979, p.14.

Més coses sobre la pervivència del Rei En Jaume I

A. I. ALOMAR I CANYELLES

“La pervivència del Rei En Jaume”, la darrera obra d'Antoni Quintana (1993) té com a objectiu de donar una explicació i un sentit a la pervivència del record de Jaume I durant prop de vuit segles, part d'aquí el dels seus successors immediats, i confonent-s'hi fins esdevenir el rei per antonomàsia, com a fundador del país després del trencament amb la història anterior que suposà la seva conquesta. Estudia, i l'estudi segurament continuarà com a context de l'evolució de la Festa de l'Estendard, com els detentors dels poders civil i eclesiàstic han recreat la “imatge” (en el sentit publicitari del mot) del rei Jaume I en diferents períodes de la nostra història.

Segons Quintana, el record del rei s'ha mantingut fonamentalment per la commemoració anual de la seva efemèride durant tots aquests segles mitjançant la festa de l'Estendard o de la Conquesta. Aquesta festa tenia dos aspectes: un de cívico-militar i un de religiós i en tots dos es recordava el rei, amb objectius i enfocaments diferents.

Durant els segles XIV i XV la referència principal al rei a la part laica de la festa es feia a través de l'homenatge al senyal reial de la bandera i la cavalcada-processó d'anada i tornada de la casa dels jurats a la porta de l'Esvaidor (Marsili anomena l'Esvaidor a Sant Jordi per la seva intervenció miraculosa en aquell lloc, però el nom del portal sempre s'ha referit al rei, que ja era present a la festa amb l'exposició d'un retrat seu).

Mentrestant, la part religiosa de la festa en què es feia referència al rei era el sermó predicat al principi al peiró, fora murada, davant la Porta de Sant Antoni i, des del segle XVI, a la Seu.

El segle XVII es reforçà l'aspecte militar de la figura de Jaume I exposant, devora el retrat reial, unes armes antigues que es trobaven a la Casa dels Jurats les quals foren atribuïdes al Conqueridor, de forma absolutament anacrònica; reforçament que Quintana no valora prou.

El lligam principal de l'empresa militar de la conquesta amb l'aspecte religiós de croada és la devoció de Jaume I a la Mare de Déu, la qual, segons que contenen les cròniques, salvà l'estol de dos temporals. La cerimònia

nia civil de passar la bandera reial per damunt les torres de la murada, com a senyal de conquesta, té la contrapartida, que Quintana no asseynala, de la celebració de la implantació del cristianisme commemorant la primera missa dins la ciutat, a la mesquita principal, la qual es dedicà a Sant Miquel, així com en passar per davant Sant Antoni de Pàdua, a l'actual porta de Sant Antoni, la cavalcada invocava sant Jordi, patró de la cavalleria, síntesi d'home religiós i guerrer (precisament amb la mateixa imatge que es volia difondre de Jaume I), que es deia que havia ajudat els cristians en el moment decisiu de l'assalt de la ciutat.

Si durant el segle XVII es fa més present la figura de Jaume I en la part cívico-militar de la festa mitjançant l'exposició de les armes esmentades, també es reforça el caire religiós de la festa, naturalment insistint en la devoció mariana del rei i és un altre factor que caldrà afegir a l'important obra de Quintana. Si ja hi havia unes relíquies militars ara n'apareixen unes de religioses, constituïdes per la imatge de la Mare de Déu de la Salut, pels claus que presumptament subjectaren la imatge a la nau reial en el viatge cap a l'illa i pel calze amb el qual es degué celebrar la primera missa dins la ciutat, a l'actual parroquia de Sant Miquel (Dameto, 1840; Miralles, 1891; Matheu, 1931; Coll, 1972). A aquestes relíquies marianes cal afegir-hi, tal volta des de la mateixa època ja que no n'hi ha referències precises abans del 1595, la imatge del Sant Crist de la Conquesta o del Miracle, presumptament donat pel papa Innocenci III a Pere I, el Catòlic, pare del rei Jaume I que, segons la tradició, el dugué a Mallorca i el donà a l'església de Santa Eulàlia, on ha estat sempre (Caldentey, 1979).

Encara que durant segles la figura de Jaume I és recordada anualment al sermó de la Seu i a la desfilada civil, a aquesta ocasió s'afegien els actes de veneració de la Mare de Déu de la Salut, amb unes referències molt menys extenses al Conqueridor, però igualment importants per la gran devoció popular a aquesta imatge. A la missa de dia primer de gener de cada any a Sant Miquel es fa referència a la relació de la Verge venerada a l'església amb la conquesta. Quintana anomena la Mare de Déu de la Salut quan assenjala que Marsili popularitzà la devoció de Jaume I a la Verge a través d'aquesta imatge; però, com veurem, l'advocació de la Salut és prou posterior a Marsili.

No és fins al segle XVII que la imatge de la Mare de Déu de la Salut rep aquesta advocació, amb motiu d'epidèmies, i es relaciona amb la conquesta (abans era venerada per la festa de la Mare de Déu d'Agost i, després, per l'Assumpta). Segons un manuscrit de l'any 1645 de la parroquia de Sant Miquel, la imatge fou donada per Jaume I a la parroquia, mitjançant acta atorgada en poder del notari barceloní Alexandre Jolit l'any 1231, però l'original de l'acta ha desaparegut, tot i que a Sant Miquel l'haurien d'haver guardat com un tresor, i no hi ha constància que hagi existit mai el notari esmentat (encara que sí que existeix el seu llinatge, tant a Mallorca com al Principat).

Tot fa sospitar, doncs, que en l'establiment de la relació entre la imatge de la Mare de Déu de la Salut i Jaume I ens trobam davant un mateix procés de creació de relíquies, basat en una devoció popular i per satisfer la necessitat d'unir la població davant l'enemic exterior d'aquell moment, militar i religiós, que és el turc, el polític, que és l'imperialisme castellà encapçalat pel comte-duc d'Olivares, i el de les epidèmies.

Les armes de Jaume I són restes del vestuari del portaestendard del segle XV a les quals s'han afegit armes de foc!, naturalment, totes peces posteriors a la conquesta, com les que s'hi afegiren encara més tard. I la imatge de la Mare de Déu de la Salut no és romànica, com pertocaria, sinó gòtica (per tant, el document notarial esdevé dubtós).

Respecte a la Mare de Déu de la Salut, trobam que a l'estació que la cavalcada feia dia 31 de desembre a Sant Miquel durant la missa que s'hi deia, fins a l'elevació (la Universitat tradicionalment hi trametia dos ciris grossos de cera i dos feixos de murta), no apareix cap referència mai a la participació de la imatge en la conquesta. Tampoc a la petició d'erecció oficial de la confraria de Nostra Senyora de la Salut (document en què apareix per primer cop l'advocació aplicada a la imatge) no es fa cap referència a la relació de la imatge amb la conquesta (1647). Els Jurats demanaren al capítol de la Seu la celebració de processons de pregària o agraïment amb les relíquies dels patrons de Mallorca (santa Praxedis i sant Sebastià) fins a la capella de la Mare de Déu de la Salut amb motiu d'epidèmies, conquestes militars i secades, però no sabem si en fer-ho es referien a Jaume I.

A les parets de la capella de la Mare de Déu de la Salut de Sant Miquel hi ha una dues pintures grans del segle XVII relacionades amb la conquesta: a la de mà dreta es representa l'estol reial (amb vaixells de l'època de la pintura) dins el temporal que travessà gràcies a la Mare de Déu, fet recordat per una inscripció: "Esta Sta. figura portà el Rey Dn. Jaume en le sua galera al venir a conquistar esta Isla, y en el mar de Pollensa se mogué gran borrasca, y fent fervorosas súplicas devant de ella, calmà"; i a la de mà esquerra, els set goigs de la Mare de Déu que Jaume I invocà aleshores a la mar (en aquest quadre es recorda en una altra inscripció la relació personal de Jaume I amb la imatge venerada en aquella capella: "Partín-sa el Rey Dn. Jaume de Mallca. per Aragón feu donasió de este Sta. Figura en esta Paroql. Iglea. de St. Miquel en poder de Alexandro Jolit, notari de Barcelone lo any 1231: 2 años de la conquista de este Reyna").

La suposada relació de Jaume I amb la Mare de Déu de la Salut es va difondre també mitjançant els goigs editats per la confraria d'aquesta advocació mariana de la parròquia de Sant Miquel durant els segles XVIII i XIX i a través de la novena celebrada en aquesta església des del principi del segle XIX fins als nostres dies (novenes publicades als obradors de Bonaventura Villalonga, Felip Guasp, de les Filles de Joan Colomar i reeditades durant el segle XIX, i, modernament, a la impremta "La

fins que es va cremar l'any 1971, es trobà a la capella anomenada "de les Ànimes" (Furió 1946, 284) també de molta devoció.

Precisament qui trobam que es refereix en el seu noticiari al Sant Crist de Santa Eulàlia com a "conquistador de nuestra isla" quan conta com el tragueren en processó general per la ciutat amb motiu de la invasió francesa l'1 d'agost de 1809, és l'historiador il·lustrat Josep Desbrull i Boil d'Arenós, marquès de Casa Desbrull, el qual, com també Josep Barberí al seu noticiari es refereix a la imatge dient que Jaume I va dur el Sant Crist a la conquesta i que després "cedí el patronato a la ilustre familia de los Castell" (Llabrés 1958, 280).

Josep Desbrull era també genealogista i per destacar aquest patronatge, ja que pertanyia a la seva família, recorda que la família Castell l'havia rebut directament de Jaume I. En tot cas, la imatge fou més coneguda com a Sant Crist "dels viatjants" i "del Miracle" que no com "de la Conquesta". Vegeu sinó aquesta glosa popular en què s'assimilen els mariners als viatjants (Ginard 1966, III, 227, 184):

Sant Cristo de Santa Eulari'
una novena us vull fer:
que si el me dau mariner,
no el me deu estrafolari.

No sabem si s'han confós dues imatges diferents en l'actual, ja que Ramon Medel parla de l'existència a Santa Eulàlia, com a primera cosa destacable, de "un crucifijo colocado en el coro cuya efigie condujo en la galera real el poderoso D. Jaime el Conquistador" (1849, 53), quan sabem que el santcrist de què parlam es trobava a la seva capella des de l'any 1595 i no al cor (que fins al segle XVIII es trobà al mig de la nau central, davant l'altar major). D'altra banda, quatre anys abans, Jaume Cabanelles (1845, 25) es referia al santcrist sense parlar del cor: "En premier lieu un crucifix qui, dit-on, est celui qu'apporta dans sa galère royale Jacques I alors qu'il vint à la conquête de l'île". Però Furió a la seva obra sobre les efemèrides que se commemoraven a les esglésies de Mallorca no parla de l'origen reial de la imatge (Furió, 103). Tampoc no s'hi referí Pere d'Alcàntara Penya (1891, 83) en esmentar el Sant Crist ni tampoc no ho fa Benet Pons i Fàbregues (1904, 62), mostra de l'oblit de la tradició o, tal volta, llegenda.

Finalment cal recordar que si la imatge de la Mare de Déu de la Salut fou un dels elements principals de la commemoració del VII centenari de la conquesta de l'illa, no es va esdevenir el mateix amb la del Sant Crist de Santa Eulàlia, la qual cosa podria considerar-se un indicatiu de la menor antiguitat de la tradició que lliga aquesta darrera imatge amb Jaume I.

Un element important de l'expressió de la religiositat de Jaume I i que Quintana esmenta només de passada és el seu conegut lligam amb l'orde de la Mare de Déu de la Mercè com a patrocinator de la seva crea-

el Catòlic, pare del Conquistador, quan va anar a Roma a fer-se coronar pel papa l'any 1204 (el rei Pere ja volia conquerir l'illa i el 1205 el papa li prometé d'instituir-hi una seu episcopal si ho feia, vegeu Llabrés 1987, 20). Es coneix també com "del miracle" perquè es diu que parlà ("Mira lo que em costa. Absol·lo") intercedint per un penitent que el confessor no volia absoldre. Per la gran devoció popular de què era objecte, la imatge es treia en processó sovint per demanar la pluja i té també l'advocació de Crist "dels viatgers" (Caldentey 1979, 45)

Ja a començament del segle XVII trobam deixes per a misses a la capella "del Sant Crucifici" (1603-1661) o "del Sant Christo" (1667...) de Santa Eulàlia, i les deixes continuen durant el segle següent (ARM, P, F-575, f. 594, 1603; A-607, f.275r, 1653; P-1032, f. 314, 1661; S-759, f.27v, 1764; P-1032, f. 109r, 1667; R-935, f. 94r, 1747; O-304, f. 144r, 1750; S-759, f. 80v, 1767, f. 27v, 1764; C-1364, f. 385v, 1776; C-1364, f. 497v, 1779).

La primera referència que hem trobat a l'origen papal i reial del Sant Crucifici es troba en un *Septenario sacro que al divino amor crucificado representado en la insigne y prodigiosa figura del Santo Christo de Sta. Eulalia...* (sense data, però del temps del bisbe Benet Panyelles: 1730-42), on llegim: "la primera copia de este Libro Divino, que se vio en este Reyno yá sabeys, que fué el Santissimo Crucifixo de la Iglesia Parroquial de Santa Eulalia" (p. 7) (en una reedició de 1829 llegim: "cuya primera copia tiene la dicha de poseer la Parroquia de Santa Eulalia. La Divina Providencia la favoreció con este SS. Crucifijo, que nos redimió segunda vez [sic] librando a esta Isla del poder Mahometano", p. 6); i, en els goigs finals:

"Tradición universal es / que un Papa os poseyó, / y al Rey de Aragón embió / como prenda Celestial: / del Cielo ya destinado / de esta Isla Padre y Patron / [...] y por Vos su gran Figura / Mallorca libre quedó, / yrayéndonos el Rey confiado / en su popa por Pendon. / [...] Viniendo por estos mares / con la Fe del redemptor / truxisteys tambien su amor / con favores a millares / [...] (p. 105) (i el 1829: "[...] destinado / por nuestro Padre y Patron [...] Puesto en la Cruz redimió Crito á toda criatura, / y por vos su gran Figura [...] Viniendo por estos mares / con la Fe del Redentor, / tragisteis tambien su amor/ con favores a millares [...], p. 87, a la reedició de 1829, on no s'insisteix en el suposat origen reial de la imatge).

El patronatge de la capella correspongué primer a la família Castell-Moyà (a banda i banda de la capella encara hi ha l'escut gòtic dels Castell), de la qual passà a la família Serralta i en el moment de la benedicció de la capella actual, l'any 1810, n'eren patrons Maria Sureda i Togores, Maria Caro i Sureda, Josep Desbrull i Boil i Josep Desclapés Boxadós (Llabrés 1958, 278-280). La capella actual, que és obra de Guillem Torres i constitueix la primera mostra de neoclàssic a Mallorca, substituï (conservant al nou retaule de l'anterior un baix relleu del Davallament de la creu) el retaule barroc, obra de Jaume Blanquer, que des d'aleshores, i

Antes de emprendre la guerra
 oir missa aquí volgué
 Aquí fonch principiàt
 el culto del Redentor.

L'any 1929, amb motiu del centenari de la conquesta de Mallorca, l'Ajuntament de Palma sol·licità la coronació pontificia de la Mare de Déu de la Salut, la qual se celebrà l'any 1931 i Maria Antonia Salvà li dedicà la composició "A la Mare de Déu de la Salut", en la qual feia referència a la conquesta i al Rei En Jaume ("Del Rei En Jaume fóreu guia, i en el combat son fort escut", "A vostre nom "Santa Maria" el sarrai quedà vençut"). Aquell mateix any, Pere Antoni Matheu publica una *Monografia històrica de Nuestra Señora de la Salud*, així com Miquel Ribas de Pina publicava dos estudis militars de la conquesta.

Al Seminari de Mallorca es conserva una pintura, dins una sèrie de les Verges mallorquines que han rebut la coronació pontificia, la Mare de Déu de la Salut, feta amb motiu de la seva coronació i hi apareix la cimera de la dinastia d'Aragó des de Pere III, que des del segle XVII simbolitza el rei Jaume I el Conqueridor en què se li atribuï.

Per la importància fonamental del moment de la conquesta com a naixement del regne cristià trobam que hi ha dubtes en la identificació del sant guerrer que apareix com a ajuda sobrehumana en l'instant decisiu de l'assalt final a la ciutat i la incertesa és significativa com a mostra d'uns interessos oposats: sant Jordi o fra Miquel Fabra, el dominicà confessor personal de Jaume I, que ja en vida tenia fama de santedat. En relació amb aquesta segona interpretació tenim la tradició que la primera mesquida cristianitzada, on es digué la primera missa dins les murades, fou dedicada precisament a sant Miquel en honor del frare predicador, així com es va dir que la parròquia de Sant Jaume va rebre aquest nom com a memòria de Jaume I (Furió 1850, 235 i 184), que els cristians morts a la conquesta s'enterraren a la primera capella dels dominicans i que en un lloc preminent de l'església del convent reial de Sant Domingo, a una clau de volta de la nau central, hi havia una imatge de Jaume I lluitant contra els musulmans.

A més de la Mare de Déu de la Salut, ja hem dit que també hi ha a Mallorca una altra imatge que segons la tradició va dur Jaume I, es tracta del Sant Crist de Santa Eulàlia (mentre que moltes altres imatges marianes o de Crist son "trobades", considerades restes del culte anterior a la islamització: el Crist de Santa Creu, el Crist del Sepulcre, el Crist del Noguer..., que la conquesta hauria restaurat). La imatge és a la capella que al principi del segle XIV havia estat la de Sant Pere i a mitjan segle XVI la de Sant Pere i Sant Ponç, quan hi havia una memòria de la Passió, de la qual tal volta procedeix el santercrist. El 1595 la capella ja s'anomena del Sant Crist, però no sabem de quan ençà el santercrist s'anomena "de la Conquesta". La tradició diu que la imatge, que hom ha dit que és d'estil italià, fou donada pel papa Innocenci III al rei Pere II,

Unión"); a través del mes de Maria (el *Petit mes de Maria* obra de Pere d'Alcàntara Penya, publicat l'any 1896, inclou una oració a la Mare de Déu de la Salut, en la qual fa referència a la seva salvació de Mallorca de la morisma) i mitjançant altres cultes.

(1747) En la conquista vinguereu per / Capitana y Patrona / y al morisme vencéreu / alcançant nova corona: / per Mare, Reyna y Señora / dels Mallorquins hau vingut / sian [sic] nostra protectora / alcançau-nos la salut.

En esta casa sagrada / del Arcàngel Sant Miquel / el Rey D. Jaume guardada / vos dexà Reyna del Cel: / Mostrant-vos conquistadora /de lo que haveu rebut / siau nostra protectora, / alcansau-nos la salut.

(Tornada) Puy per gran Conquistadora / a Mallorca haveu vingut / siau nostra protectora / alcansau-nos la salut.

Casa de la viuda Frau (1729-1752) En la conquista vinguéreu / per Capitana y Patrona / y lo morisma vencéreu / alcançant nova Corona: / per mare Reyna y Señora / dels Mallorquins heu / vingut siau nostra protectora /alcançau-nos la Salut.

En esta Casa sagrada / del Archangel Sant Michel /el Rey D. Jaume guardada / vos dexà Reyna del Cel:

De lo que ne havem rebut / siau nostra protectora alcançau-nos la Salut.

(Tornada) Puy per gran Conquistadora a Mallorca haveu vingut, siau nostra protectora alcançau-nos la Salut.

Els gravats d'aquests goigs son molt semblants, com una xilografia de 1755 de Melcior Guasp Florit (vegeu-lo a Coll 1972, s.n.). Tots tres presenten la Mare de Déu dreta amb el Bon Jesús al braç esquerre i una creu (que no té l'estàtua) a la mà dreta, dins una orla formada per un nigul, venerada per Jaume I agenollat, a la nostra esquerra, amb la corona en terra, capa i espasa, amb un home dret a la seva esquerra; i a la nostra dreta dos malalts, un amb una crossa i l'altre amb un braç embenat. El de 1747 té un cap d'àngel a cada costat de la Verge, dins el nigul, com el de 1755, i ex-vots a dalt, als dos costats (Biblioteca Pública de Mallorca, *Junta o manioio de varios loores, alabanzas Y gozos...*, vol. 21, f.126). El de la viuda Frau no té àngels ni ex-vots i en canvi s'hi veu a mà dreta, al fons, una església amb un campanar amb una piràmide com a capell (Sant Miquel) (*ibid.*, vol. 20, f.44).

Relacionat amb Jaume I trobam també uns "Goigs de S. Telm per la vila de Andragx" [sic], advocat contra "piratas y cosaris" al recull de goigs més amunt esmentat (vol. 21, f.130v.):

Quant Don Jaume el Rey vingué
A conquistar esta terra

ció l'any 1218 i expansió per totes les seves terres. La primera notícia de la presència dels mercedaris, encara amb un nom diferent, a Mallorca és de 1232 (Gazulla 1985, 152). Hom creia que Pere Nolasc, fundador de l'orde, havia estat a la conquesta de l'illa; de fet, l'any 1639 fou proclamat patró menor del Regne de Mallorca, a la casa dels Jurats hi havia un retrat seu que s'exposava cada any amb tots els dels altres personatges il·lustres relacionats amb l'illa (Ferrà 1918, 29) i donà nom a un carrer de la ciutat de Mallorca, conservat encara, on des de 1640 i fins la tercera dècada del segle passat hi hagué una capelleta amb una pintura del sant prop del lloc on pareix que hi va haver el primer convent dels frares de l'orde de la Mercè a Mallorca (capelleta confosa amb la de sant Vicenç, que és només amb una creu, a la paret del jardí del Palau), però l'únic segur és que Pere Nolasc va estar a Mallorca i que participà en la conquesta del Regne de València. En relació amb Jaume I, sabem que els mercedaris veien passar la cavalcada de la festa de l'Estendard devora aquesta capelleta, que guarnien aquest dia. També en relació amb la festa del 31 de desembre, trobam que a la part de dins la ciutat de la porta de l'Esvaïdor o de Santa Margalida (la Raconada), per on havia entrat Jaume I en prendre la ciutat, hi havia a mà esquerra del portal una capelleta amb una pintura en la qual es representava un Sant Crist amb Jaume I i sant Pere Nolasc agenollats pregant davant alguns cavallers i escenes de la lluita per la conquesta de Mallorca al fons. En aquesta capelleta fins a l'any 1635 hi havia hagut una pintura de sant Cabrit i sant Bassa i des de 1648 estigué dedicada a sant Josep fins que es canvià aquesta advocació per la darrera, no sabem quan. La capelleta amb Jaume I era guarnida uns dies determinats, entre ells naturalment dia 31 de desembre. A finals del segle XIX l'ajuntament, que tenia el patronatge de la capella, com assenyalava un escut de la ciutat de pedra, no volgué restaurar la pintura i el veïnat en pagà una de nova, obra de Bartomeu Bordoy (Ferrà 1918, 90-91; Muntaner 1946, 38-43).

L'orde que influí més en Jaume I a Mallorca fou la dels dominicans, a través del confessor personal de rei, Miquel Fabre. D'aquesta relació ve que la primera església d'aquests frares fos dedicada a la Mare de Déu de la Victòria, en commemoració de la conquesta de la ciutat. Unes làpides que hi hagué a les parets d'aquesta capella deien que s'hi havien enterrat els cristians morts a la lluita (Dameto 1840, I, 316-317) i es construí a l'espai que el 1231 donà el rei als dominicans, en un racó del recinte de l'Almudaina. D'altra banda, com ja hem dit, a la clau de volta del tercer trast de la nau de Sant Domingo, després de les claus dedicades a Sant Domingo i a la Mare de Déu, hi havia la imatge de Jaume I damunt el cavall brandint l'espasa amb l'escut amb les armes reials.

Respecte a les cites històriques sobre la santedat de Jaume I, cal afegir a la defensa que en feren el joglar Mateu de Carcí (s. XIII), Ramon Muntaner (s. XIV) i Gaspar Galceran de Castre (s. XVI-XVII) que recull

Quintana, la del cronista Pere Miquel Carbonell (s. XV-XVI), el qual en destacà els miracles i el relaciona amb la fundació de l'orde de la Mercè:

“Dominus Jacobus primus Dei gratia Rex Aragonum qui in vita sua miraculis claruit, ipsius Ordinis de Mercede novus auctor fuit” (Memorial 49 f. 445).

El mateix cronista Carbonell a la seva *Crònica* impresa parla del fet que per la seva vida i miracles el rei era anomenat sant per tots els cronistes, historiadors i escriptors encara que no hagués estat canonitzat (cites de Gazulla 1985, 44-45). Encara al segle XIX, Antoni Furió (1850, 185-186), referint-se a Jaume I amb motiu de la commemoració del tras-pàs, en destacava la seva acció restaurador del culte catòlic als regnes que conquerí i de fundador d'esglésies “sin olvidarse de promover por todas partes el amor a la virtud, que supo premiar al propio tiempo que castigaba el vicio”, com feia el predicador del sermó de la Conquesta a la Seu cada any.

Queda per estudiar la presència de Jaume I a la literatura catalana feta a Mallorca, sobretot, però no només, durant la Renaixença. Les referències hi han de ser abundoses per força. Per exemple, Tomàs Aguiló publicà al “Diario Balear” (num. 92, 31-12-1832, p. 4-5) l'oda *La Conquista de Mallorca*; Joaquim Mª Bover publicà el sonet castellà *Al dia 31 de Diciembre* (31-12-1831) al mateix diari. Ramon Medel fou l'autor de *La conquista de Mallorca. Romance historico (Glorias mallorquinas. Romances historicos, leyendas Y hechos célebres de la Balear Mayor*, Palma, 1847). A “L'Ignorància” trobam posteriorment les composicions en vers *Trencapcaps* (num. 32, 24-1-1880, p. 2-3), de “Miranius”; *El Coll de la Batalla* (num. 186, 30-12-1882, p. 2-3), de Pep d'Aubanya (Pere d'A. Penya); *El Jurament de lo conqueridor* (núm. 238, 29-12-1883., p. 2-3), de M.N. i P. A “La Roqueta” tenim *La Conquista* (núm. 2, 8-1-1887, p. 12), de “Meco”, en la qual s'explica la festa de l'estendard. Bartomeu Ferrà i Perello fou l'autor del que anomenà *Mon tribut a l'illustració [sic] popular mallorquina. Historia del Rei en Jaume conqueridor de Mallorca glosada Per ...* (Inca, 1912) M.R. Ferrà igualment publicà a “Mallorca Dominical” el desembre de 1899 (núm. 153) el poema *El Rey en Jaume*.

Dins el camp de la literatura popular, com apèndix, Quintana ens ofereix sota el títol de “Rondalles sobre el Rei En Jaume” una llista de les rondalles i, sobretot, llegendes del recull d'Antoni Mª Alcover en les quals es veu la realitat de la memòria de Jaume I entre el poble a través de la cultura popular. Sobre aquestes tradicions, recordem que M. Costa i Llobera hi aprofità una per a la composició *El cavall del Rei En Jaume*.

També s'han d'estudiar, per la confusió popular entre tots els nostres reis Jaumes i pel ressò que tengueren, els actes de la traslació de les restes de Jaume III de València a Mallorca (1905), la commemoració del VII centenari del naixement de Jaume I (1908), la del VI centenari de la mort de Jaume II (1911) i de la conquesta de l'illa (1929), aquesta relacionada amb la coronació pontifícia de la Mare de Déu de la Salut (1931)

i, finalment, el trasllat de les despulles de Jaume II i Jaume III a la capella de la Trinitat de la seu de Mallorca (1947) i els actes del VI centenari de la mort de Jaume III (1949).

La iconografia de Jaume I i dels altres Jaumes és un altre apartat que cal completar, per la seva influència en el record popular i pel seu origen justament no popular. En aquest apartat cal recordar la produïda durant la segona meitat del segle XIX i els començaments del XX: a més de la recollida com a il·lustració a l'obra de Quintana, les obligacions del Canvi Mallorquí amb la figura de Jaume I, les del Banc de Felanitx (1889) amb la de Jaume II, els olis de Joan Bauzà, Faust Morell, etc. La reivindicació de la figura històrica de Jaume I per la incipient burgesia mallorquina també és evident en el nom posat al tercer vapor mallorquí, el "Rey Don Jaime I"; fou construït el 1855, era el primer vapor de matrícula mallorquina de buc metàl·lic (el seu mascaró de proa representava el rei), i fou el vaixell més veloç de la Mediterrània (Pou 1977, 116).

Part de l'estudi d'Antoni Quintana se centra després en l'anàlisi i comentari del sermó de la festa de l'Estendard de l'any 1644 (transcrit per Rosa Mª Calafat). Una característica fonamental del sermó és que la major part no és més que la traducció de la part de la Història que Dameto acabava de publicar referida a la conquesta. El predicador només hi afegeix referències religioses, passa el text de l'estil indirecte al directe (alguna vegada del directe a l'indirecte) o el resumeix. Moltes conjectures que fa Quintana sobre la intenció del predicador s'haurien d'aplicar a Dameto, amb la qual cosa perden el sentit. Finalment, Calafat fa una anàlisi lingüística del text a partir d'una transcripció que convendria revisar.

BIBLIOGRAFIA

- Bartomeu Artigues, *Septenario sacro de la prodigiosa figura del Santo Cristo de Sta. Eulalia*, Palma, Vda. de Guasp, 1747 (reedició, 1758).
Septenario sacro que al divino amor crucificado representado en la insigne y prodigiosa figura del Santo Christo de Sta. Eulalia..., s.d., Joseph Guasp, impressor (amb indulgències del bisbe Benet Panyelles i Escardó).
- Sagrado setenario que ofrece y consagra al divino amante crucificado representado en du Sma. Figura del Santísimo Cristo de Sta. Eulalia*, Palma, 1829, impremta Bonaventura Villalonga.
- J.M. Bover, *Biblioteca de escritores baleares*, Palma, 1868, 2 vols.
- J. Cabanellas, *El cicerone Francés en Palma de Mallorca*, Palma, 1845.
- Rafael Caldentey Cantallops, *Santa Eulalia. La Parroquia más antigua de Palma*, Palma, 1979.
- Baltasar Coll Tomàs, *La Mare de Déu de la Salut*, Palma de Mallorca, 1972.

- Juan Dameto, Vicente Mut, Geronimo Alemany, *Historia general del Reyno de Mallorca*, Palma, 1840, vol. I.
- Bartomeu Ferrà, *Ciutat ha seixanta anys*, Sóller, 1918.
- Antonio Furió, *Martirologio para las islas Baleares y Pitiusas*, Palma, 1850.
- Fr. Faustino F. Gazulla, *La orden de Nuestra Señora de la Merced. Estudios historiocríticos (1218-1317)*, València, 1985.
- Junta o manajo de varios loores, alabanzas y gozos*, Biblioteca Pública de Mallorca.
- Juan Llabrés Bernal, *Noticias y relaciones históricas de Mallorca. Siglo XIX, I (1801-1820)*, Palma de Mallorca, Societat Arqueològica Lul·liana, 1958.
- Pere J. Llabrés, *Gregori IX i l'església de Mallorca*, Centre d'Estudis Teològics de Mallorca, Mallorca, 1987.
- Pedro-Antonio Matheu, *Monografía histórica de Nuestra Señora de la Salud*, Palma de Mallorca, 1931.
- Ramon Medel, *Manual del viajero en Palma de Mallorca*, Palma, 1849.
- José Miralles y Sbert, *Noticias sobre Nuestra Señora de la Salud*, Palma, 1891.
- Juan Muntaner Bujosa, *Hornacinas callejeras*, Palma, 1946.
- Pere d'Alcàntara Penya, *Guía manual de las Islas Baleares*, Palma, 1891.
- Benito Pons y Fàbregues *Mallorca artística, arqueológica y monumental*, 1904.
- Juan Pou Muntaner, *La marina en las Baleares*, Palma, 1977.
- Antoni J. Quintana, Rosa M. Calafat, *La pervivència del Rei en Jaume*, Palma, 1993.

Per a la història de la Societat: recerques sobre els socis d'honor*

MIQUEL DEYÀ

1885 (n° 15)

Art. II: De los Socios:

... Serán socios honorarios los Srs. Jefes de Corporaciones y los individuos que a juicio de la Junta de Gobierno se hagan acreedores a esta distinción.

1886 (n° 28)

Es proclama soci honorari *al Excmo. Sr. Presidente del Ayuntamiento de Palma por la protección que viene dispensando a la Arqueológica Luliana.*

Es proclama soci honorari *el Sr. D. Salvador Coll Terrasa por los donativos en que ha contribuido a la formación del Museo.*

Es proclama soci honorari a *D. José María Quadrado.*

1888 (abril)

Es publica una llista de socis. Els socis honoraris són:

- *Excma. Diputación Provincial*
- *Excmo. Ayuntamiento de Palma*
- *Ilmo. Sr. D. Juan Maura, Obispo de Orihuela*
- *Ilmo. Sr. D. Salvador Coll Terrasa (difunt)*
- *Ilmo. Sr. D. Jerónimo Rosselló Ribera*
- *D. Marcelino Menéndez Pelayo*
- *D. José María Quadrado*

1905

Bartomeu Ferrà és designat Director Honorari del Museu

* Recerca preliminar a cura de Miguel Gayà.

1921

Canvi d'Estatuts:

La Junta de Gobierno podrá también nombrar socios honorarios a las personas de relevante mérito.

1926

Nomenament de *soci de mèrit* a favor de Rafael Maria de Ysasi per l'elaboració del catàleg gràfic i descriptiu del Museu Arqueològic Diocesà.

1929

Nomenament de soci de mèrit a favor del antic President D. Gabriel Llabrés Quintana.

1941

S'informa de què hi ha sis socis honoraris.

1942

S'informa de què hi ha cinc socis honoraris.

1943

S'informa de què hi ha cinc socis honoraris.

1944

Pàg. 286: Nomenament de soci d'honor al Rev. Salvador Galmés, fins el moment editor dels textos originals de R. Lull.

1945

S'informa de què hi ha sis socis honoraris

1947

S'informa de què hi ha sis socis honoraris

1948

Pàg. 463: Nomenament de soci honorari a favor del P. Miquel Batllori, S.J.

1952

S'informa de que hi ha sis socis honoraris.

1961

Pàg. 142: Nomenament de Soci d'Honor a favor de D. Joan Ainaud de Lasarte, Director dels Museus d'Art de Barcelona, en gratitud per la restauració de varis retaules, especialment per la del retaule de S. Bernat.

1964

Pàg. 355: Nomenament de Soci d'Honor a favor del Prof. Giovanni Lilliu de la Universitat de Cagliari (Sardenya), Director de la missió italiana que dugué a terme l'excavació del poblat prehistòric de Ses Païses (Artà).

1971

Pàg. 421: Nou soci honorari D. Antoni Pons, prevere.

1973

Pàg. 227: Nou soci honorari D. Jorge Rubió Balaguer, Catedràtic de la Universitat de Barcelona.

1978

Pàg. 290: Es proposa com a Soci d'Honor a D. Miquel Ramis, Director Honorari del Museu de Frai Juníper Serra, en atenció al seu estat d'invalidesa.

Pàg. 453: Nou soci Honorari D. Lluís Pericot.

1979

Pàg. 667: Nous socis d'Honor D. Guillem Colom, poeta, D. Jaume Salvà, la Caixa d'Estalvis de Balears "Sa Nostra".

1983

Nous socis d'Honor: D. Francesc de Borja Moll, D. Jaume Cirera, D. Jeroni Juan.

1985

Nous socis d'Honor: P. Gaspar Munar i Oliver (acta de la Sessió de 1983). D. Gabriel Alomar i Esteve (acta de 1985) i D. Alvaro Santamaría Arández (acta de 1985).

1986

Nou soci d'Honor: D. Nicolau Morell Cotoner.

1991

Nous Socis d'Honor: D. Josep Font i Trias i Prof. Jocelyn N. Hillgarh

1992

Nou Soci d'Honor: P. Miquel Colom, T.O.R.

Nous fills il·lustres de Palma de Mallorca

El divendres 31 de desembre d'enguany, diada de la celebració de la festa de l'Estendard, foren proclamats Fills Il·lustres de la nostra ciutat l'arquitecte Guillem Forteza Piña i el missioner Joan Crespí Fiol. Recollim les intervencions dels ponents, els nostres consocis Gabriel Alomar Esteve i Bartomeu Font Obrador.

SÍNTESE BIOGRÀFICA DE L'ARQUITECTE GUILLEM FORTEZA I PINYA

Pel Dr. Arquitecte Gabriel Alomar i Esteve

El breu temps de que disposam dins la celebració de la festa anyal de l'Estendard no permetria llegir la biografia completa de l'arquitecte i escriptor Guillem Forteza. El que jo hagi estat triat per escriure aquesta biografia —que esperam serà publicada en els mesos propers— ve justificat pel fet de ser jo un dels pocs vius, entre els que el varem conèixer i tractar.

Els anys en que, jo acabava la carrera, cap al 1932, essent ell ja un professional de prestigi vaig fer la seva coneixença en les reunions freqüents que tenien els membres —pocs i benavinguts— de la "Societat Arqueològica Lul·liana" i de la "Associació per la Cultura de Mallorca". La identitat dels nostros ideals, tant professionals com a polítics, en relació aquests a l'autonomia de les nostres illes Balears, ens varem fer lligar una amistat cordial que va durar fins a la seva mort prematura en el 1943.

La gran personalitat de Guillem Forteza com a arquitecte, que ha deixat realitzacions perdurables era fidel a un doble ideal clàssic i tradicionalista en un moment de reacció contra el modernisme en ple ocàs.

Cap als anys 30, els de la Segona República Espanyola, l'arquitectura a Mallorca estava profundament dividida. D'un costat el modernisme en fase terminal personalitzat per la figura important de don Gaspar Bannazar. I d'un altre costat el jove Guillem Forteza, al qui feiem costat unanimitat els intel·lectuals, que considerava que aquest modernisme europeista rompia tots els esquemes de la nostra arquitectura vernàcula i del nostro païssatge urbà i propugnava en contra un tradicionalisme radical mallorquí. Actualment seixanta anys més tard les dues teories estètiques ens han de semblar interessants.

Però la personalitat humana d'en Guillem Forteza, a part del seu caire professional, té l'aspecte del seu mallorquinisme polític. En Guillem Forteza era una figura destacada dins el grup dels que somniaven fer culturalment; i en els límits d'una plena autonomia, també políticament.

Tant pels seus mèrits com a arquitecte que ha deixat valors importants dins el patrimoni històric-artístic de la nostra ciutat i de la nostra illa, com per la seva accentuada mallorquinitat que el converteix en un precedent significatiu de la nostra autonomia actual, la figura senyera de Guillem Forteza i Pinya mereix ésser inscrita en el llibre d'or dels ciutadans proclamats fills il·lustres de la Ciutat.

Parlament en homenatge a Fra Joan Crespí i Fiol pel Dr. Bartomeu Font Obrador

Entre les personalitats que la nostra ciutat donà a la història de la civilització americana, cal remarcar, sens dubte, la de fra Joan Crespí i Fiol. Originari del district parroquial de Sant Jaume i batejat a la Catedral el 2 de març del 1721, es formà, des de la seva infantesa, amb el company estimadíssim, Francesc Palou i Amengual. Els parents els prepararen per despertar a la vocació franciscana i ambdós, després de la professió, seguiren els cursos de filosofia i teologia, al mateix temps que el ministeri sacerdotal, al reial convent de Sant Francesc. Fou el seu mestre fra Juníper Serra, Lector de filosofia. Serra, Crespí i Palou començaren l'aventura d'un destí imprevisible. Maximin Piette enaltirà després l'unió entranyable del mestre i del deixeble Crespí amb aquestes paraules: L'amistat de Nins i Euríal, cantada per Vigili als versos immortals de l'Eneida, empal·lideixen al costat de l'amor fraternal entre els dos peoners de la Nova Califòrnia.

Crespí, missioner apostòlic, salpà de Cádiz cap a Veracruz el 29 de desembre del 1749 i el 1752 fou destinat a les Missions dels indis Pames de la Sierra Gorda, al cor de la Nova Espanya. Fins el 1767 hi desplegà l'apostolat a la vall de San Francisco de Tilaco, erigint una de les més belles esglésies del xurrigueresc colonial.

Després de l'expulsió dels jesuïtes, passà a la Baixa Califòrnia i fou destinat a la Puríssima de Cadegomó, des d'on, un any després, s'incorporà a la primera columna expedicionària de conquesta de l'Alta Califòrnia. El President de les Missions l'elegí capellà i cronista oficial per part de l'Apostòlic Col·legi de San Fernando. Aquell humil freret, anomenat el místic pel seu tarannà candorós, començava la seva carrera de rodamón a través de les terres inexplorades del Pacífic Nord fins arribar a les illes costaneres de Vancouver, Nutka i Reina Carlota, al paral·lel 55°. Quan hom pensa en la seva gesta, cal evocar les figures dels peoners religiosos de l'Oest americà com Marcos de Niza, Eusebio Kino

i Francisco Garcés entre d'altres. El nostre paisà superà en distàncies el mateix Francisco Vázquez de Coronado quan cercava les fabuloses Set Ciutats de Cibola i Quivira. Gràcies a la suggestió de la llegenda, descobrí el Gran Cañón del Colorado, explorà la vall del Río Grande i les planes del Mississipi fins a les Muntanyes Rocalloses.

Els diaris de Crespí son expressió del saber enciclopèdic, amb dades geogràfiques, paisatgístiques, meteorològiques i etnològiques dels territoris, de la flora i de la fauna i sobre tot dels indis, sens oblidar les gegantines sequoïes i els paorosos terratrèmols. Redactà set diaris: De Vellicatà a San Diego, 1769; De San Diego a San Francisco, 1769; Retorn a San Diego, 1769-1770; De San Diego a Monterrey, 1770; De Monterrey a San Francisco, 1772; Retorn a Monterrey, 1772 i Expedició marítima a Nutka, 1774. Amb els dits gelats, els ulls inflats per les pluges i calorades i moltes d'altres inclemències, com els marejos per l'onatge del pol nord, anava escrivint, com testimoni qualificadíssim les gestes heroiques de la darrera conquesta espanyola al Nou Món. Herbert E. Bolton diu que el breviari, la mula, la caravel·la i la ploma podrien ornar el seu escut d'armes. El segell oficial de la ciutat i comtat de Los Ángeles és circuit pel rosari franciscà, tot recordant —és ben just pensar-ho— el nostre intrèpit explorador, al qual devem el nom de Los Ángeles de la Porciúncula que ell posà a un rierol, aquell primer d'agost del 1769, la vespre del seràfic Jubileu i que després adoptà el caseriu que esdevindria en l'actual megàpolis dels Estats Units d'Amèrica del Nord. A més tingué el privilegi de ser uns dels primers d'entre l'estol de Gaspar de Portolà que contemplà la gran badia de San Francisco, primera meravella natural de la Califòrnia nostrada.

Fra Juníper Serra, ja a les portes de la mort, feia memòria de l'inclit Crespí tot dient: Si els religiosos de la nostra Província que van conèixer el difunt Crespí sabessin la seva obra apostòlica, moltíssims tindrien el coratge de venir. Si llegissin els seus Diaris, bastaria per a animar-los a deixar la seva pàtria i emprendre el llarg camí per tal de treballar a la vinya del Senyor. El fundador espiritual d'aquell imperi cristià volgué descansar al costat de les despulles del companyó, allà a la Missió de San Carlos Borromeo del Río Carmelo, on hi han anat tants mallorquins per venerar-lo.

Américo Castro emprà el terme "historiable" per tal de ser aplicat a aquells fets històrics que ens conviden a ponderar la dignitat humana, i la utopia de fra Joan Crespí és, com bé ho demostren les seves cròniques, l'autèntic "historiable", la perennitat del qual és palesa amb l'homenatge que el poble californià li tributa amb la dedicació de carrers a nombroses ciutats del Camino Real, sens faltar el reconeixement dels mallorquins. Aquí ja tenia el seu carrer. Palma i Santa Bàrbara, no fa gaire, proclamaren la seva germanor, es sentiren unides fraternalment i celebraren la memòria de fra Joan, peoner de peoners, avui honorat com fill il·lustres de la nostra ciutat.

INFORME SOBRE L'EXPOSICIÓ "VIATGE AL
MÓN MEDIEVAL" I LA RESTAURACIÓ DEL
TRÍPIC DEL "BARÓ DE DOLORS"

Presentació

ROSSELLÓ BORDOY

Viatge al món medieval

La Fundació "La Caixa" organitzà a les dependències del Museu de Mallorca una bella experiència didàctica que tingué lloc del 28 de gener al 25 d'abril d'enguany.

La idea consistia en apropar a les generacions actuals el món meravellós dels pintors de retaules i en aquest sentit els grups escolars al llarg d'aquells dies progueren conèixer la tècnica tradicional i aprofitar-la per fer-ne obres actuals.

L'experiència es complementà amb una sintètica mostra de la pintura gòtica poc coneguda de la qual es va publicar un interessant catàleg.

Amb tal motiu la Fundació "La Caixa" va restaurar el retaulet del Baró de Dolors propietat del Monestir de Santa Clara de Palma. Ara ens plau donar a conèixer el resultat tècnic d'aquesta hermosa activitat i en aquest sentit reproduïm les paraules introductòries a l'exposició, la fitxa museogràfica del retaule i el corresponent informe de la restauradora que va dur a bon termini la recuperació.

Anys enrera l'exposició *Pintura Mallorquina (1965-1968)* va marcar una època dins la coneixença del nostre passat artístic. Aleshores l'esforç conjunt de la "Fundació Joan March" que curosament havia subvencionat la restauració de gran part del tresor pictòric que Mallorca havia abastat al llarg dels segles XIV i XV i de la "Dirección General de Bellas Artes" que va córrer amb el muntatge, agombolant dins la Llonja de Mallorca tal tresor, feren possible una mostra que mai no s'ha repetit.

Aquella exposició va suposar, endemés, el començament d'una llarga sèrie de treballs d'investigació dels quals Gabriel Llompart en va ésser capdavanter. La seva tesi doctoral és bona prova del que he dit.

Molts anys han passat des de dalt esdeveniment. El més important foren les descobertes documentals que, al llarg del temps, han donat nom i llinatges als artistes que, els investigadors, sotmesos a les mancances documentals i refiant-se dels valors estilístics, batiaven mitjançant noms

com el Mestre de tal o el Mestre de qual. Si el Mestre de Santa Maria del Camí es convertia en una persona de carn i ulls tal com Joan Masana, un quasi ignot Joan Rosetó, de sobte, donava suport físic a un Mestre de les Predelles, tal volta el pintor més important de Mallorca a les mitjanes del segle XV o un Joan Desí, el darrer incorporat a la nòmina, que amb la seva tècnica mal destre i poc agraciada, clou, a l'inici del segle XVI, l'esponerosa nòmina de grans pintors que reteren a la seva terra mallorquina uns segles de glòria.

L'Exposició d'avui, sens dubte, no és la de fa trenta anys, puix no pretén recollir un cabdal tan nombrós com el que es pogué abastar altre temps. Els responsables de la "Fundació La Caixa" pretenen apropar els Museus i el passat històric a les generacions de demà, i tan sols volen oferir al públic el que no s'havia pogut veure mai: des de petits retaules amagats sota l'ombrívola empara de les monges tancades, a peces en mans de particulars que les serveixen com la nineta dels seus ulls, així com el gran retaule de Sant Martí d'Alanzell, possiblement la cloenda més important de l'art gòtic mallorquí, i del que tan poques coses sabem.

Així amb aquesta mostra es pot complementar una fase especial de la pintura gòtica mallorquina que si bé ja no és una desconeguda per als estudiosos, encara resta, per al públic, gairebé ignota.

La col·laboració de la "Fundació La Caixa", el mestratge de Gabriel Llompart, el suport i l'entusiasme dels qui treballam al Museu de Mallorca han fet possible aquesta empresa que gràcies a la col·laboració ferma del Bisbe de Mallorca i dels responsables de la Conselleria de Cultura, Educació i Esports han aconseguit dels expositors, tant els particulars que en ella han col·laborat com, d'una manera especial, les monges de Santa Clara, Santa Magdalena, Santa Isabel i Sant Bartomeu d'Inca que el projecte pogués arribar a bon port. Sense dubte tots ells a l'accedir al préstec temporal de part de la seva història deixaran de gaudir de la seva contemplació, durant un temps, que per curt que sia, de segur, els hi pereixerà molt llarg.

Uns i altres, cadascun segons les seves possibilitats, formant colla, en suport del que significa el nostre passat han preparat una mostra sintètica i escollida, que no pretén més que donar a conèixer quelcom de novell, encara que sia antic, i posar a l'abast dels estudiants que durant propers mesos iniciaran el seu viatge envers el món medieval, un cabal artístic fonamental per a la seva formació.

Tríptic del Baró de Dolors

G. LLOMPART

Anònim valencià del cercle de Gonzal Peris

Primers del segle XV.

Convent de Santa Clara, de Palma.

Taula rectangular al tremp, de 0'75 x 0'69m, obert; 0'75 x 0'34m, tancat.

Restaurada per Roser Alomar (1993).

Es tracta d'un tríptic de mides petites, exteriorment molt maltractat. A la part de davant en què hi ha figurat l'Anunciació, es percep força bé l'arcàngel Gabriel, agenollat, i els raigs que baixen de dalt. La Verge de l'Anunciació, dreta, ha desaparegut parcialment, corcada en la meitat superior fins i tot la fusta. Resta la meitat inferior. En el dors de la taula es distingeix, difícilment, ja que també falta una quarta part de la preparació, un rombe verd oliva dins d'un requadre vermelló i, en el centre, un blasó en losange partit: a l'esquerra, les barres d'Aragó; a la dreta, flors de lis i un lambell. Damunt hi ha un bàcul episcopal.

El tema és el "Baró de Dolors" envoltat de les seves "armes" o instruments de Passió, la qual cosa recorda el conegut himne:

Mors et vita

duello confluxere mirando,

dux vitae, mortuus,

regnat vivus,

La mort i la vida

lluitaren en un combat admirable,

el rei de la vida, un cop mort,

regna viu.

L'espai central és ocupat pel sepulcre de Crist. En el centre, dret fins als genolls, amb l'abdomen cobert amb un drap fi, trobam Jesucrist, amb una corona d'espines i esquitxos de sang a tot el cos, però sobretot al costat, del qual surt un doll de sang que recull un calze. Té els braços plegats, en actitud de passivitat total, i els ulls tancats, en senyal de mort real.

Els instruments de la Passió omplen totalment l'àrea practicable de la taula: mans i cares acusadores o injurioses, la Santa Faç, el martell i els claus, les disciplines i les vergues de bou, la llança i la canya amb l'esponja, l'espasa, el punyal, la llanterna, la torxa, la bossa de Judes i

els daus, la trompeta i el com del pregó públic, la túnica, la lluna i el sol que varen contemplar el drama, el gall que va anunciar el temps del penediment i, darrere Nostre Senyor, un quadre integrat per l'escala del davallament, la columna de la flagel·lació i el travesser de la creu.

Tot el sentit de l'obra radica en la presència de l'anomenat *titulus triumphalis* (l'INRI) sobre el nimbes del seu cap i en la llegenda del travesser: *Ego sum vita et resurrectio*, els qual formen la contraposició victoriosa superior a les parts inferiors de l'obra: una fossa cavada en terra, amb el mort embolcallat amb el sudari, canelles, costelles i un crani devora l'aixada del fossar i la llegenda sentenciosa: *Morieris "moriràs"*.

Des d'un punt de vista iconogràfic, és una versió esplèndida de les *Arma Christi*, armes amb les quals el Salvador, paradoxalment, amb la mort salva el creient de la seva pròpia mort.

Ja amb una primera ullada, destaca la representació del "Baró de Dolors" (*Crist de pitié, Schmerzensmann*) (Fig.1) amb els avantbraços horitzontals, juxtaposats (no plegats) i dels quals surt una mà dreta, mig oberta, voltada cap a la nafra del costat dret, com un vas per recollir la sang (mà-calze).

El tema del "Baró de Dolors" va arribar a la Península Ibèrica, en primer lloc al Principat de Catalunya, i es va començar a representar, sota la influència sienesa, poc després de la meitat del segle XIV. Les predelles dels nombrosos retaules espanyols porten en el compartiment central l'esmentada representació. En els exemplars catalans del cercle dels Serra, els avantbraços del Crist, més o menys horitzontals, estan plegats (idea del Crist fermat) i les dues mans cauen inertes. Ocorre igualment en la predella del retaule mallorquí de Sant Pau, pintat devers 1370-1375 per encàrrec del bisbe Antonio de Galiana i conservat en el Museu Diocesà de Mallorca.

En els exemplars contemporanis de l'escola valenciana, Crist té les mans fermades en dos casos mentre que, contràriament, els braços romanen inertes en d'altres set casos, dels quals el primer cronològicament va ser pintat vers el 1398 en el retaule de factura molt italiana —més encara, florentina— del Museu de Sant Carles, realitzat per a Bonifaci Ferrer. Alguns anys abans (c. 1395), el retaule dels Set Goigs del Museu de Bilbao, fet al taller de Pere Nicolau, conté en el centre de la predella un "Baró de Dolors" (fig. 3), el braç dret del qual cau inert mentre que la mà esquerra recull la sang que brolla del costat dret. Apuntada per Pere Nicolau, la fórmula del nostre tríptic (mà esquerra "calze", avantbraç juxtaposat horitzontalment, mà dreta inerta) serà puntualitzada un poc més tard en la predella, avui desapareguda, del retaule de la Verge de l'Esperança de l'església de Pego (Alacant).

L'autor del retaule de Pego ha estat recentment identificat com a Antoni Peris (o Pérez). Va néixer abans de 1365, s'ha documentat a València de 1404 a 1422, i degué morir abans de 1436. El seu "Baró de Dolors" no es limita a posseir la mateixa fórmula excepcional d'actitud de braços i

mans del nostre tríptic. Les tombes de les dues obres són molt semblants i la barra transversal de la creu està situada exactament en el mateix punt, darrere del cap de Crist. L'autor del tríptic pot ser, doncs, situat en el cercle d'Antoni Peris. Malgrat tot, els trets fisiognòmics, la forma de les espatlles i el modelatge del cos no són els mateixos en les dues obres. Per això, el tríptic no pot ser atribuït a Antoni Peris, però sens dubte, deu ser obra d'un deixeble seu.

En l'Anunciació del Convent de Santa Clara, l'encant pueril de l'arcàngel és d'essència purament valenciana. Sant Gabriel té a la mà un esqueix de lliris i aquest detall no és ni mallorquí, ni valencià, ni català; és florentí.

El pintor del tríptic l'ha pres del cercle de Gerardo Starmina, que és a València de 1395 a 1401, cercle al qual pertany Miguel de Alcañiz, que també usa l'esqueix de lliris en 1400 i en 1408.

Antoni Peris encara no usa la posició de tres quarts del rostre de l'arcàngel mirant el cel, pròpia del gòtic internacional.

La Verge Anunciada dreta és rara i ja té un paral·lel en la taula del Museu de Sant Carles de València, atribuïda per Heriard Dubreuil a Gonzalo Peris (c.1410). Així doncs, H. Dubreuil relaciona el tríptic amb un deixeble de Gonzalo Peris. ¿Deu ser un valencià o deu ser un mallorquí a cavall entre l'arxipèlag i la ciutat del Túria? Ambdues coses serien possibles des del moment que el mecenes de la peça, el bisbe de Mallorca Lluís de Prades (1393-1403, 1407-1429) estava molt relacionat amb aquella ciutat i va ser el que va dur Sant Vicent Ferrer a l'illa.

L'origen del tríptic ha romàs obscur durant molt de temps. Gabriel Alomar opinava que podia procedir de Nàpols. Creia que el blasó que l'adorna devia ser el de la reina Sanxa de Mallorca (morta el 1345). Malgrat això, como ens suggereix Joan Ainaud, l'escut partit amb els pals d'Aragó i els lisos i el lambell dels Anjou (amb aquest ordre: pals i lisos), és propi de la família dels Prades. És el que va tenir el cardenal d'Aragó, Jaume de Prades i de Foix, bisbe de València (1340-1396) (F. de Segarra, *Sigil·lografia catalana I*, Barcelona, 1915, núms. 201-203) i és el que es va esculpir a la primera clau de la sala capitular de la Seu de Mallorca en honor de Lluís de Prades i Arenós (G. Nadal Gelabert, *Galeria heràldica episcopal de Mallorca*, Palma, 1936, pàgs. 11-12). El bisbe Prades va regalar, sens dubte, el tríptic al convent de Santa Clara. Qui sap si l'autor degué ser Guillem Arnau, un pintor solleric, actiu entre València i Mallorca, entre 1392 i 1424? *Chi lo sà?* Nosaltres no ho sabem i per això no ho diem.

BIBLIOGRAFIA

Llompart G., Heriard Dubreuil M., *El tríptico del "Varón de Dolores" del convento de Santa Clara de Mallorca*, Mayurqua, 13 (1975) p. 211-219

- Llompart G., *Exposició Pintura dispersa del gòtic final (1350-1500)*, Museu de Mallorca, Fundació La Caixa (28-1 a 25-4 de 1993). "Estudis i Fitxes tècniques" Palma 1993. 14 pàgs. sens numerar.
- Alomar, G., *Iconografía y heráldica de Sancha de Mallorca, reina de Nàpoles*, BSAL, 35 (1976), pàgs. 5-36.

El tríptico del Varón de Dolores. Informe de la restauración.

M^a DEL ROSARIO ALOMAR ESTEVE

DESCRIPCIÓN

El Tríptico del Varón de Dolores, perteneciente al Monasterio de Santa Clara, merece por su calidad y por su interés histórico e iconográfico, un estudio detallado, aprovechando la oportunidad excepcional que se presenta al ser sometido a un proceso de restauración.

Pintado al temple sobre madera y de dimensiones totales abierto de 75 x 69 cms., está constituido por una tabla central y dos tapas, unidas a la central por seis dobles charnelas, tapas que cerradas quedan sujetas por un gancho situado en el centro del tercio inferior.

En el interior abierto, y ocupando las tres tablas hasta el mismo borde, se representa el tema principal: Cristo con los símbolos de la Pasión.

Sobre las tapas, formando el delantero del tríptico cerrado, se representa la Anunciación.

En el reverso de la tabla central se representa un sencillo dibujo geométrico: un rombo insertado en un rectángulo, centrado por un escudo.

ESTADO DE CONSERVACIÓN

La obra acusa en su estado de conservación la función que tradicionalmente se le atribuye: el haber acompañado en alguna época a los cuestores del Convento en sus viajes, habiendo estado expuesta, por este motivo, a agentes de agresión externos, manipulación y maltrato.

Unas condiciones ambientales adversas a lo largo de toda su vida, las agresiones de origen exterior, la suciedad acumulada y alguna intervención incorrecta, son las causas de importantes alteraciones en una obra muy bien construida y muy sólida que, sin las condiciones extremas a que ha sido sometida, debería conservarse entera.

El soporte

Las tres tablas son de madera de roble (según el estudio microscópico efectuado se trata de *Quercus Petrea*), cortadas en sentido radial, de 2 centímetros de grosor. La tabla central está suplementada por un listón de tres centímetros, las dos piezas unidas en un corte limpio en "L", solapadas (tal vez engarzadas interiormente de algún modo) y encoladas, aunque la junta se encuentra actualmente abierta. No hay en esta junta, ni en ningún otro punto de la pieza, indicios de aplicación de tejido o fibra, ni hay irregularidades en la madera que se manifiesten a través de la capa pictórica.

El conjunto es un soporte de buena calidad y que conserva una gran solidez. En el centro del borde inferior de la tabla central hay un orificio redondo, posiblemente practicado para sujetar la pieza a algún soporte.

Las tablas se conservan planas, a excepción de un ligero combeo en la parte superior de la tabla central. La madera, en la parte superior de una de las tapas y en el borde de la tabla central en contacto con ella, se encuentra atacada por insectos xilófagos y muy carcomida. Presenta, además, un estado general de podredumbre como consecuencia de su prolongado contacto con agua.

La madera presenta asimismo las huellas de los herrajes (orificios y herrumbre) del sistema de sujeción de las tablas. Pero hay otras huellas de herrajes desaparecidos sobre los bordes exteriores de las tapas (tal vez solo ornamentales) que no tienen conexión con las bisagras, aunque coincidan en situación, y otras huellas en el punto de cierre de las tapas, que no se han podido identificar.

Del sistema de herrajes, naturalmente todos ellos de forja, se conservan cinco charnelas simples, de las seis dobles originales. La sexta había sido sustituida por una bisagra moderna. Algunas están deformadas provocando que las tapas queden desniveladas respecto a la tabla central al abrirse. El cierre parece original. Todos presentan corrosión estabilizada.

La capa pictórica

La preparación de yeso (en la muestra analizada se ha detectado sulfato cálcico con huevo), de espesor variable entre 400 y 1300 micras, es blanca y sin imprimación aparente. Presenta un aspecto esponjoso y pulverulento superficialmente en las tapas y, en general, más cohesiva en el resto.

En la cara interior del tríptico, dicha capa pictórica se encuentra cuarteada y levantada, con algunos fragmentos desplazados. Las pérdidas de capa pictórica, formando lagunas que dejan ver la madera, están localizadas principalmente en los bordes, con pérdida mayor en el borde superior. La desaparición de la capa pictórica afecta a más de la mitad

de la tapa derecha del tríptico, con pérdida de la mitad superior de la imagen de la Virgen anunciata; a una franja irregular de hasta 7 cms. en el lado izquierdo de la tapa del arcángel; y a grandes superficies del dorso de la obra.

No se ha podido disponer de reflectogramas de infrarrojos que nos dieran las imágenes del dibujo, el cual sólo se puede observar, a simple vista, en los costados del Cristo.

La película pictórica está realizada al temple de huevo (el análisis de aglutinantes efectuado sobre una muestra tomada del manto rojo, identifica la presencia de huevo y de óleo). Es finísima y, en las partes menos elaboradas, está aplicada en dos capas. En algunos casos, como el de vestidos y mantos, una capa superior transparente, sobre una primera capa de color opaco (en la muestra analizada laca roja y blanco de plomo), consiguiendo la acentuación de pliegues y volúmenes con otro color mucho más oscuro.

Las partes más elaboradas corresponden al suelo de tierra, a los blancos y, sobre todo, a las carnaciones. Estas últimas con superposición de unas pinceladas de diferentes intensidades para producir los efectos deseados de transparencia y volumen.

Las figuras están contorneadas con color oscuro.

La película pictórica, en la cara interior del tríptico, se encuentra, en general, bastante sólida y cohesionada. Está cuarteada e incluso, en algunas zonas, separada de la preparación y con pequeñas faltas. Pero no hay grandes lagunas a ese nivel.

En la parte exterior del tríptico cerrado, constituida por el dorso de la tabla central y las tapas, la película pictórica se encuentra alterada seguramente por efecto de la humedad. Esta capa es muy quebradiza, con falta de cohesión y desprendida de la preparación; las faltas a ese nivel son muy importantes.

Por lo demás, la película pictórica presenta, sobre todo en el exterior, infinidad de arañazos, raspaduras, hundimientos, golpes y otros desperfectos.

La superficie pictórica se encuentra cubierta por una capa gruesa de suciedad endurecida sobre otra, de espesor irregular, de barniz. Este último identificado en los análisis como una resina dura.

El oro

El pan de oro está aplicado y bruñido sobre la preparación cubierta por un estato de bol rojo. Los nimbos y el contorno de la parte dorada en la cara principal del tríptico están decorados a punzón. Algunos ropajes están bordeados de hilos dorados, seguramente oro molido y tamplado, que en el paño del Cristo forma una cenefa. Las figuras están rodeadas por una incisión dibujada sobre el oro, que en teoría se practicaba para

reserva las zonas destinadas a la pintura, y facilitar así la eliminación del oro sobrante.

La fina lámina que constituye el pan de oro presenta un fino cuarteado que se superpone al más amplio y profundo que presenta la capa pictórica y que ya ha sido comentado.

Además de este fino cuarteado, el oro está gastado en algunas zonas, con numerosas rozaduras, arañazos y desprendimientos.

Toda la superficie dorada se encuentra cubierta por un velo opaco y mate. No obstante, el oro se conserva muy brillante en los puntos en que el recubrimiento ha saltado.

DETALLES INTERESANTES SOBRE LA TÉCNICA DE EJECUCIÓN

En cuanto al soporte, la obra responde, en materiales y construcción, a las exigencias técnicas y usos de la época. Ofrece detalles de calidad como lo son la elección de una madera sin imperfecciones, el corte correcto y la fina construcción y preparación. Es un trabajo tan fino que hizo innecesaria la recomendada receta de aplicación de tejidos o fibras para proteger a la pintura de las consecuencias de los movimientos de juntas, nudos y otras irregularidades.

Es sorprendente que no se haya identificado cola animal en la preparación de yeso, como es habitual, sino huevo. Tal vez porque la cola animal habría desaparecido como consecuencia de procesos químicos o biológicos que han llevado a su destrucción. El huevo detectado en los análisis procedería de una imprimación, más en consonancia con las prácticas de la época.

En cuanto a la aplicación de la pintura, coincide en parte con la tradición en los talleres florentinos reflejada en los textos de Cennini. En ellos se describe la sucesión de pinceladas de diferente intensidad que se van diluyendo entre sí, acabando con las luces en las zonas más elaboradas. Igualmente coincide en el uso de pinceladas de verdacho y otros colores en las carnaciones, y en otros detalles que son comunes a toda la pintura de la época. En general no se observa nada que difiera de las prácticas góticas normales, pero se puede constatar que esta obra está trabajado con una exigencias de calidad y finura muy altas.

En la aplicación del oro, el método es el común en los retablos de la época y las figuras están rodeadas por una incisión dibujada sobre el oro, pero realizada sin ninguna precisión. Además esta incisión la encontramos también fuera de las zonas doradas y, por otra parte, a menudo las figuras montan sobre el oro e, incluso, algunos de los objetos simbólicos están pintados totalmente sobre el oro.

TRATAMIENTO

Se ha llevado a cabo un tratamiento de conservación en la totalidad de la pieza; consolidación y sentado del color. Solamente se ha completado la restauración, es decir limpieza, estucado y reintegración, en la cara principal.

Soporte

La madera ha sido consolidada y, en la zona más deteriorada, los huecos han sido rellenados para conferirle solidez. La junta del añadido a la tabla central, que se encontraba desnivelada, ha sido encolada en su lugar. Se han rellenado algunas faltas en la madera de los bordes.

Del sistema de sujeción de las tablas se han conservado los herrajes antiguos que pueden continuar cumpliendo su función. Los que se conservan en peor estado han tenido que ser desmontados y sustituidos por nuevos elementos. Se ha procurado que, por forma y tamaño, quedaran igualados a los antiguos, pero la diferencia de materiales evidencia la intervención. Los huecos alrededor de las charnelas han sido rellenados.

Capa pictórica

En la cara interior del tríptico se precisaba fijar la preparación al soporte, lo que se ha llevado a cabo con mezcla de cera virgen y resina dammar, aplicada con calor y presión.

En las tapas y en el dorso, los desprendimientos se situaban entre la película pictórica y la preparación. En este caso, los adhesivos elegidos para consolidar y fijar han sido resinas acrílicas en emulsión o en disolución, según el caso.

La limpieza llevada a cabo en la cara interior del tríptico ha consistido en retirar las diferentes sustancias depositadas sobre la pintura. Los estudios realizados previamente mostraban una capa de polvo y grasa endurecidos y adheridos con elementos proteínicos sobre una capa de resina dura. La disolución de la resina se veía dificultada por la capa de suciedad superpuesta y la eliminación de ésta presentaba dificultades especiales al ser sensible a los mismos agentes que el sustrato pictórico. ha sido necesario trabajar con gran precisión con el fin de aprovechar las sutiles diferencias en las propiedades de la capa pictórica y la de suciedad superpuesta.

Los disolventes empleados han sido: xileno, tetracloroetileno, tolueno, agua destilada, metiletilcetona, alcohol etílico y alcohol isopropílico en diferentes mezclas según la capa a disolver. La aplicación ha sido llevada a cabo en dos etapas con ayuda de compresas para evitar la abrasión. En

una primera fase se procedió a romper la barrera de suciedad que impedía el acceso del disolvente a la capa de resina, para pasar a continuación a la disolución del recubrimiento de resina.

TRATAMIENTO DE LAS LAGUNAS: JUSTIFICACIÓN DEL MÉTODO

Para el tratamiento de las lagunas se ha tenido en cuenta la función que tiene actualmente el tríptico. El uso que se le ha de dar, su exhibición pública sólo en exposición temporal, su carácter documental y de objeto de estudio y su antigüedad, han condicionado igualmente los criterios del tratamiento de lagunas.

Estos factores aconsejan que el original que se conserva, aunque sea transformado por la evolución natural de los materiales, se presente claramente diferenciado de cualquier adición posterior que pueda llevar a confusión o engaño. Siempre que sea posible, las alteraciones o faltas irreversibles producidas por factores externos no han de constituir un estorbo para la lectura del mensaje que se quiso transmitir al realizarse la obra.

Las dos intervenciones aplicadas en este caso, siguiendo estos criterios, tanto el soporte visto en la parte superior como el uso del sistema de "tratteggio" (que permite la ilusión a distancia media y la diferenciación a corta distancia), son práctica habitual en piezas de esta época en museos de todo el mundo.

Han sido estucadas, con estuco de cola animal y blanco de España y reintegradas, todas las lagunas en la capa pictórica, a excepción de la parte superior de las tablas. La reintegración ha sido realizada exclusivamente con acuarelas con el sistema de "tratteggio".

Para la capa de protección se ha elegido una resina acrílica, con adición de cera microcristalina. Esta mezcla proporciona una calidad de superficie muy similar a la natural de los temples de la época, con unas propiedades fisicoquímicas que garantizan estabilidad, permanencia y protección, y la reversibilidad exigible a todo tratamiento de restauración.

DOCUMENTACIÓN FOTOGRÁFICA, MICROFOTOGRAFÍAS Y ANALISIS

Fotografías en color de las diferentes partes del tríptico y de detalle de los herrajes y sus huellas.

Fotografías en blanco y negro de las diferentes partes del tríptico y de detalle de los levantamientos de la capa pictórica.

Transparencias

Imágenes microscópicas de los tres cortes de la madera del soporte que han permitido su identificación.

Microestratigrafía en lámina delgada de la capa pictórica del manto rojo. Iluminación con luz polarizada, nicols cruzados, 150x

Imagen de la misma muestra en luz transmitida.

Análisis

Microanálisis de la preparación:

Microanálisis de la capa pictórica (pigmentos aglutinantes y recubrimientos).

RECENSIONS

Presentació del llibre "Homenatge a Antoni Mut Calafell, Arxiver"

BARTOMEU FONT I OBRADOR

El llibre que amb caràcter d'homenatge a Antoni Mut i Calafell, arxiver, editat per la Conselleria de Cultura, Educació i Esports, vol esser una demostració de l'estima i el reconeixement tant del Govern Balear com dels seus col·legues i amics en el marc de la circumstància obligada com és l'inexorable jubilació del que és estat fins ara director de l'Arxiu del Regne de Mallorca. La publicació que avui es presenta és el testimoni no d'un adéu, sinó fins a un ara mateix. Vull dir que el nostre volgut amic amb la jubilació del càrrec rep també el guardó just i meregut no sols per la seva tasca al llarg dels darrers 16 anys de dedicació constant, sinó també l'encoratjament per la seva tasca historiogràfica. I aquest, es confirma amb els millors auspicis davant el futur. Antoni Mut ha estat un arxiver com cal i totes les temptacions d'investigador han quedat supeditades al seu ofici. La localització d'innombrables documents inèdits, totalment desconeguts, era integrada a la seva corresponent secció per millor contribuir al coneixement puntual dels investigadors. Quan pensava fer favor als estudiosos en ordre a la seva especialització, ell els donava consells amb amistat i confiança.

Antoni Mut féu el 1990 una exposició programàtica de la defensa del nostre patrimoni cultural al Congrés organitzat per la Societat Arqueològica Lul·liana. Amb el cor propi d'un jove, analitzà els problemes del fons bibliogràfic, documental i gràfic de les nostres Illes. Era l'experiència d'un vertader mestre denunciant en to vindicatiu les destruccions, el despreci i la incúria del nostre passat. L'actitud més positiva, deia ell, és abordar obertament els problemes i intentar cercar-hi solucions. Cal realitzar un profund examen de la situació real, projectar i dur a terme una política efectiva sobre l'empresa sens dubte complexa, però engrescadora. S'ha de comptar amb uns equips o serveis especialitzats i permanents, que actuïn amb autoritat sota l'ègida dels poders públics. Entre els treballs a envestir figuren els censos del patrimoni documental, el catàleg col·lectiu del patrimoni bibliogràfic i completar l'inventari ja iniciat dels elements que integren el gràfic, per tal de precisar la seva quantia i problema.

Però el nostre amic, quan era hora, manifestava clarament els objectius per a un pla de foment i salvaguarda del patrimoni, no sols del que hem heretat, sinó del que es produeix dia a dia: 1) Els dissenys d'un sistema balear d'arxius i el corresponent per a les biblioteques; 2) l'ampliació de l'arxiu administratiu General del Govern Balear, creat el 1987; 3) l'establiment d'arxius generals a totes les dependències públiques; 4) la potenciació dels arxius Històrics existents i la creació d'aquells que encara calguin; 5) una major projecció dels arxius i les biblioteques dins la societat com a element educatiu i cultural; 6) la reunificació de fons documentals actualment dividits; 7) la recuperació de documentació pública que es troba en mans privades; 8) la dotació de mitjans apropiats per al manteniment de tots aquells materials que requereixen determinats tractaments i condicions per a poder ser tramesos a les generacions ulteriors amb garanties de perdurabilitat; 9) el foment dels arxius privats i de la seva integració dins els arxius històrics; 10) el control de les alineacions dels béns constitutius del patrimoni històric de les balears, d'acord amb els termes de la llei i de la seva sortida de les Illes i 11) exigir la presència obligatòria del professional d'arxius i biblioteques al manco a tots els centres d'aquesta natura deponents de l'Administració Pública. Tot això és el que, ple de raó, i amb el crit més autoritzat ens diu l'amic que en tant d'orgull se sentia continuador del gran Quadrado, sobretot, quan recorda que aquell polígraf insigne va evitar que els documents més antics i nombrosos de l'Arxiu del Reial Patrimoni Balear, aleshores a l'Almudaina, fossin enviats a l'Arxiu General del Palau Reial de Madrid.

Ens plau recordar les paraules de l'Honorable Bartomeu Rotger a la presentació d'aquest llibre homenatge: Si els arxius són considerats com la memòria dels pobles, ben bé podem considerar Antoni Mut Calafell com la memòria viva dels arxius. D'acord amb l'encertada sentència del nostre Conseller de Cultura, Guillem Rosselló en el seu treball "Un adéu a l'amic que es retira" evidencia la lluita amical amb Antoni Mut per la recuperació dels magatzems del Museu de Mallorca a favor del desenvolupament de l'Arxiu del Regne de Mallorca. En aquest article que encapçala el llibre homenatge queda ben palès l'augment de la documentació i l'augment dels investigadors que, gràcies a les noves generacions sorgides de la Universitat, cercaven espai per treballar i investigar. Eren els successors dels antics investigadors que gaudien del privilegi de seient i taula i encara que els privilegis fossin rebutjats pels nous clients, per la qual cosa no reclamaven dret de taula i seient, era del tot necessari modernitzar el centre, organitzar-lo i convertir-lo en el que és ara. Sens dubte reconeix Rosselló Bordoy: aquesta és l'obra d'Antoni Mut!

La primera virtut d'aquest és, sens dubte, la seva humilitat. Quan l'any 1955 don Joan Pons me'l presentà a l'antiga sala d'investigadors en digué: Aquest senyor és don Toni Mut, no li recorda això els Mut de Llucmajor? Jo, de seguida, vaig evocar en Mut de Cugulutx i el fet de Mn. Catlar, del segle XV^c. Ell contestà: Sí, la meva ascendència és lluc-

majorera com la seva. Però Antoni Mut hi afegí: Som de família humil. La imatge d'aquell jove arxiver atent i seriós, és des de fa 38 anys la referència inicial de l'amistat que ens uneix. Des de la seva infància, Antoni Mut tingué un autèntic esperit de sacrifici estimulat per la seva família i molt especialment pel seu pare que sabia com de costoses eren les coses.

La segona virtut és la voluntat. Gràcies a la comprensió de don Josep Caldentey, vicari de la Soledat —que fou el seu primer mestre— Antoni Mut va poder exercir al col·legi dels Jesuïtes de Monti-Sion. ¿Tal volta no era aquest el col·legi més elitista de l'Illa? Pel que fa al nostre cas, era tot el contrari i això el nostre amic no ho va poder oblidar mai. Aquells anys el P. Miquel Batllori a qui tant devem els historiadors mallorquins, impartia la Literatura. ¡Que ho era d'avançat! Fins i tot feia lectura de textos de la *Regenta* de Leopoldo Alas, fonamental pel que representa per a la novel·la espanyola l'art dels més mínims detalls. El jove estudiant, aplicadíssim, adquiria una formació ètica de fondes arrels humanístiques i cristianes i mai no patí de l'ànsia extremadament rigorista. Durant el batxillerat, del 1939 al 1946, tingué amics valuosos que per la seva aplicació i conducta són avui rellevants personalitats: Rafel Perera, Gabriel Barceló i Antoni Fernández en són una bona mostra.

La tercera virtut és la sapiència. Acabats els estudis de segon ensenyament, el seu cor amant s'obria a l'aplicació de les Humanitats i no li faltà un mentor de la categoria del P. Rafel Fayos el qual devia la gestió per tal de aconseguir-li una de les dotze beques del Col·legi Major Sant Joan de Ribera de València. Per atorgar-se-li li exigiren el 75% d'excel·lents durant els cinc anys dels seus estudis de Filosofia i Lletres. El 1951 acabà la carrera amb premi extraordinari. Aquells anys d'universitat marcaren amb profunda empremta el seu caràcter obert a la ciència i a la vocació humanística.

La quarta virtut és la constància. Seguidament a la llicenciatura, féu el cursos de Doctorat a la mateixa Universitat i el caràcter obert i franc li permeteren l'amistat del professor Manuel Dualde Serrano que l'introduí a l'Arxiu del Regne de València, després de distingir-se com a deixeble dels professors García Gallo i Calvo Serer. Amplià els estudis a Alemanya i gaudí d'un doble contracte com arxiver interí del Regne de València i com a professor de Formació Tècnica a la Universitat, els dos eixos fonamentals que informarien la seva vida. La tasca era gran i molt més encara si tenim en compte que treballava a la secció cartogràfica de l'Editorial Aguilar. Però els amics prestigiosos entre els quals destaca el professor Álvaro Castillo l'introduïren als cercles universitaris francesos. Fou lector d'espanyol a la Universitat de Montpeller i ensenyà a la Sorbona.

La cinquena virtut és la vocació que per ell fou l'Arxivística. El seu ideal després de la convocatòria de les oposicions d'Arxius i Biblioteques, era ser arxiver i ho fou interinament, l'any 1955, de l'Arxiu del Regne de Mallorca. Pons i Marquès l'encoratjà, tot desitjant que el pogués succeir

al seu càrrec. El 1965 triomfà i ingresà al cos facultatiu, amb el nombre u de l'oposició. Fou director de l'Arxiu del Ministeri de la Vivenda, subdirector de l'Arxiu del Palau Reial de Madrid, període en què el professor Lluís Sánchez Belda, Director General d'Arxius i Biblioteques, li encarregà la preparació del Congrés Internacional d'Arxius. Era increïble la capacitat d'Antoni Mut com arxiver distribuïnt el temps entre el Palau Reial i el Ministeri i perquè es volia crear un servei nacional d'informació científica i tècnica viatjà per distints països europeus. Es prodigaren les reunions del grup de política per la informació científica i tècnica de l'OCDE i l'UNESCO principalment a França i a Anglaterra. Organitza la documentació més important de l'Arxiu Històric per encàrrec de la central del Banc d'Espanya de Madrid i redacta el *Inventario de la documentación de Secretaría, Asesoría y Personal de los Bancos de San Carlos, San Fernando, Isabel II y de España (1782-1968)* treball que per la seva transcendència mereixeria haver-se publicat oportunament. Encara que avui és inèdit, els tècnics i els investigadors el coneixen amb el nom de *El Catálogo de Mut*. El prestigi del nostre arxiver anava creixent i la Fundació Joan March li encarregà l'organització de la biblioteca de l'entitat. Un antic condeixeble de Monti-Sion, Gabriel Balaguer, ho va fer possible. Moment crucial aquell quan Sánchez Belda li oferí la Inspecció General d'Arxius i la temptació pareixia impossible d'esser refusada. Mut, però, tenia el cor ple d'afecte per als seus pares i la ment clara per la decissió de retornar a l'Illa i així ho féu. Quan don Francisco Sevillano demanà l'excedència per falta de salut, el 1975, el nostre amic vingué a fer-se càrrec de l'Arxiu del Regne de Mallorca, de l'Arxiu de l'Audiència Territorial i de l'Arxiu de la Delegació Provincial d'Hisenda. Fa 17 anys les coses eren molt distintes i l'Arxiu resultava acollidor i familiar. A vegades miràvem la imatge de Sant Benet, patró dels arxivers, davant del despatx del Director i ens sentíem agullonats per aquell lema ORA ET LABORA i especialment amb el grup d'investigadors tradicionals, tot vocació i entrega, com el P. Antoni Muntaner i don Jaume Cirera, ambdós genealogistes i dissortadament ja traspassats, però malgrat l'entusiasme i la perseverància d'aquells investigadors de socarrel la sola existència de la Universitat de les Illes Balears feia pressentir un canvi i no precisament a favor de la amical col·laboració. Antoni Mut ho va comprendre més que ningú amb l'exigència d'una normativa més general i la modernització de les instal·lacions d'acord amb l'esperit dels nous temps. Ell féu possible establir el pont entre l'Arxiu i la Universitat i això es va produir amb l'acció de guanyar els locals pertinents sempre, però, a costa del Museu de Mallorca; amb la incorporació d'abundant documentació moderna i contemporània: Govern Civil, Jutjats, Sanitat, Sindicats, Secció Femenina, Delegació Provincial d'Auxili Social, etc. i també amb l'esforç personal del propi arxiver que va publicar un bon nombre d'estudis i guies com foren: *Exposición Miscelánea en el Archivo del Reino de Mallorca (1981)*, *Aproximación a los Archivos de Mallorca*, *el Archivo del Reino de Mallorca y los*

Archivos Municipales: Notas metodológicas acerca de una experiencia realizada en Mallorca (1983), Guía Sumaria del Archivo del Reino de Mallorca en la época de las Vísperas Sicilianas (1984), Fuentes Documentales para la historia de Cerdeña en el Archivo del Reino de Mallorca i El fondo documental de la Inquisición del Archivo del Reino de Mallorca (1986) i Fondos privados de carácter económico del Archivo del Reino de Mallorca y de otros Archivos mallorquines aquest amb col·laboració amb Isabel Garau Llompart (1988). Hi ha un fet innegable: l'Arxiu no és el que era, s'ha fet molt gran i això ens porta davant greus mancances d'espai i de noves i necessàries ampliacions. Tot el que deim està ben previst en el projecte d'ampliació d'una nova planta ja aprovat. El que cal és que tot l'edifici sigui Arxiu. És necessari per portar-ho a terme, de manera harmònica, no sols ampliar sinó també adaptar, comptant amb personal tècnic ben preparat i aquest no faltaria perquè Antoni Mut ha preparat molts joves, personal contractat, interí a nivell tècnic. Experiència ben notable fou aquella en què es va poder fer un conveni entre la Delegació Provincial de Cultura, el Consell Interinsular i l'Insular de Mallorca, d'una part, i el Ministeri de Cultura, de l'altre. Llavors s'inicià la tasca de l'Inventari dels Arxius Municipals. Els primers joves arxivers mallorquins són creació d'en Mut i el punt de partida fou la catalogació dels Arxius Municipals d'Alarò, Andratx, Búger, Campos, Costitx, Esporles, Sant Llorenç des Cardassar i Son Servera entre d'altres i això és una de les fites més remarcables dins la seva feconda vida tècnica i professional d'arxiver. El seu coneixement d'aquest tipus de documentació el fa tot un mestre de l'estructura i funcions que han tengut al llarg dels temps els Ajuntaments i les Universitats que els precediren. Però també és notable l'interès per als fons documentals de famílies i llinatges que han ocupat un lloc assenyalat dins la nostra història com el de Can Torrella i part del de Ca la Torre, dipositats sense perdre'n la propietat a l'Arxiu del Regne de Mallorca, on està garantida la seva conservació unitària i organitzada i, en poder esser consultats fàcilment —amb les degudes excepcions legals—. Fan un servei evident a la societat.

La *Guía Sumaria del Archivo del Reino de Mallorca* que en Toni Mut ens ha donat a conèixer per tenir una eina pràctica al nostre abast i refer els catàlegs antics demostra el desig de contribuir de manera didàctica el coneixement de l'Arxiu més important de les Balears i el dipòsits dels còdex històrics i artístics com el Llibre de Franqueses i Privilegis del Regne de Mallorca. L'Arxiu és un monument incomparable de la nostra història i una realitat viva i permanent d'inquietant preocupació. El mateix temps que sentim l'entusiasme de la seva grandesa ens preocupa la misèria de la seva realitat: Sols hi ha un facultatiu i la seva labor queda enfosquida davant la problemàtica del seu futur. És ver que s'han modernitzat els catàlegs antics i informatitzat part dels seus fons. Es treballa amb el taller de restauració amb un laboratori de

microfilm i tallers. Són les bases per avançar cap el futur i l'Administració farà tot el que caldrà per resoldre la falta de personal qualificat. Cada dia que passa sense fer-ho, l'Arxiu perd quelcom de la seva essència. Antoni Mut ens ha tramès l'optimisme d'un arxiver autèntic. A vegades, emperò, davant les dificultats de la seva tasca sent tristesa i pessimisme.

L'homenatge a Antoni Mut Calafell, Arxiver, és una miscel·lània històrica avalada per 21 treballs d'arxivística i biblioteconomia, a més dels investigadors del nostre passat, vertadera aportació a la historiografia medieval i moderna de Mallorca que malgrat la temàtica tan diversa, és suficient expressiva per la seva especialització i principalment per la demostració del sentiment amical de caràcter unitiu dels seus autors envers l'homenatjat. Destacaria l'aportació de Maria Isabel Estarelles que des de l'any 1955 —és la dada de la instal·lació de l'Arxiu a aquest edifici— ha treballat sota la direcció de Ponç i Marquès, Sevillano Colom i Mut Calafell i per això és una vertadera institució. Seu és *l'Inventari de la correspondència del poeta Joan Alcover i Maspons*, pel que fa a l'apartat de la Correspondència per ordre alfabètic de prenom i d'institucions. Sabem el que això significa per una persona de la seva senzillesa, però que de l'abundància del cor aquesta vegada en parla la boca. Isabel Garau, Joan Josep i Francesc Riera són autors de *Els Arxius Municipals de Mallorca: l'Arxiu Municipal de Son Servera*, treball en el qual es destaca el paper d'Antoni Mut com a Director tècnic del programa d'organització arxivística local durant tres anys, des del 1981 fins al 1983. Malgrat la mancança d'una metodologia actualitzada per aquest tipus de fons, és va poder desenvolupar un model de descripció i classificació per a tots els Arxius, fonament d'ulteriors empreses. També destaca *L'Arxiu històric de la Universitat de les Illes Balears* de M^a del Carme Manera, prou interessant per la notícia d'un arxiu en vies de formació i la seva petita història recent. Altre treball ben estructurat és *l'Aproximació a l'Arxiu i la Biblioteca dels tres col·legis dels Pares Jesuïtes de Mallorca en el temps de la incautació de les temporalitats, 1767* a càrrec de Maria Massot Ramis d'Ayreflor, un intent de apropar-se als arxius i biblioteques del segle divuitè des d'un punt de vista general. L'aportació *Notas sobre el Archivo del Sindicato de Fora* d'Antoni Planas ens ofereix informació històrica de les vicissituds del centre, de la reglamentació dels fons i del contingut documental.

La secció de Vicaria General del Archivo Diocesano de Mallorca del Dr. Joan Rosselló, perfecte coneixedor de la matèria i estudiós en aquesta ocasió dels Decrets Diocesans referents a l'aspecte arxivístic i especialment a la gran secció *Documentos Sultos* amb la seva arbitrietat, a més de la descripció de les sèries de la secció De Vicaria General, amb relació precisa i detallada. *La compilación mallorquina de mercadería de Domingo Pau*, valuosa contribució d'Álvaro Santamaría ens introdueix al món dels manuals de mercaderia per preparar els agents i factors al mateix temps que servien de promptuaris de dades consultives sempre a mà da-

vant la complexitat de monedes, pesos i mesures existents a l'edat mitjana. A l'Arxiu del Regne de Mallorca s'hi conserva el llibre que explica lo que ha de ser un bon mercader, del notari Domingo Pau des del 20 de gener del 1541 fins el 26 de novembre del mateix any. Resulten interessants els documents de l'alfabet de nombres i les taules de multiplicar i dividir i regla de tres. *L'Estudi documental de les sentències de la Cúria Criminal de la Reial Audiència de Mallorca (1607-1635)* de Ricard Urgell ens ofereix la documentació institucional de tipus judicial com la més important de la Reial Audiència de Mallorca i estudia l'únic llibre de sentències criminals conservat a l'Arxiu del Regne de Mallorca, molt singular pels nombrosos dibuixos que acompanyen els textos de les penes i les característiques de les sentències amb els documents i les resolucions.

Altres investigadors de la nostra història ben prestigiosos i coneguts que treballen al nostre Arxiu avalen un gran nombre de temes molt apreciats dels segles XIIIe al XVe, com el professor Joscelin N. Hillgarth, que aporta un document contemporani de l'ocupació de Mallorca per n'Anfós III d'Aragó signat a València el 1289 i registrat a Mallorca l'any següent nomenant el seu baile de Mallorca per confiscar, vendre els béns dels qui s'aixecaren contra la seva jurisdicció i remarca que la resistència mallorquina s'estengué fins a Inca i Bunyola sens oblidar la mateixa Ciutat. Citarem també a Rosselló Bordoy, Barceló Crespí, Maria Bonet i Aina Le-Senne, Pau Cateura, Miquel Deià, Font Obrador, Gabriel Llompart, Isabel Moll, Pere de Montaner i Riera Frau, Piña Homs, Jaume Sastre i Josep Juan Vidal. Un recull que ben de cor presenten i ofereixen, tots ells, al volgut Antoni Mut al qual recordarem por sempre més.

Casal de Cultura, 10 juny 1993

L'Afrique a la naissance de la Cartographie moderne. Les cartes majorquines: XIVe-XVe siècles

JAUME SERRA I BARCELÓ
YORO K. FALL

L'especial dèria que tenim els mallorquins de considerar-nos el centre del món ens fa caure, sovint, en un chauvinisme mal entès que no permet valorar la nostra història correctament. A l'hora de passar pel mateix racer intel·lectuals i aportacions de tota mena es perd el nord posant al mateix nivell veritables aportacions d'importància universal al costat d'intel·lectuals provincians de transcendència qüestionable.

Aquest fet ens fa posar molt poc esment, habitualment, a les aportacions de forans que parlen de la nostra terra. Quan arriben a les nostres mans (si hi arriben) les devoram àvidament per cercar en les seves pàgines qualche menyspreu o punts amb els quals dissentir. D'aquesta manera el cercle localista tendeix a tancar-se cada cop més.

Per tal d'evitar-ho cal sortir, llegir no sols aquelles aportacions de forans, sinó obres més generals que permetin trencar el fals aïllacionisme en què voldríem que es transformàs la nostra cultura per tal de poder seguir contemplant-nos beatíficament el melic. Hem de ser conscients que, des de Mallorca, tenim qualche cosa que dir a la resta de la humanitat, emperò també ho hem de ser que la resta del món té qualche cosa que dir-nos a nosaltres.

És amb aquest esperit que ens hem d'atracar a l'obra de Yoro K. Fall. Una obra que no sols reconeix les aportacions mallorquines a la història de la cartografia, en general, sinó que valora d'una manera prou equilibrada el paper de Mallorca en el "descobriment" d'Àfrica per part dels europeus durant els segles XIV i XV. Significativament, aquest llibre ha arribat a les nostres mans, 10 anys després de la seva publicació, i, segons les nostres notícies, havia passat desapercebut a l'illa.

La tesi fonamental d'aquesta obra consisteix en que Les Creuades, la revolució comercial, les circumnavegacions i altres descobertes són les expresions més manifestes del desenvolupament massiu i acumulatiu que conegué l'Occident Europeu a partir del segle XIe.

És dins aquest context que neix, des del S. XIIIe la cartografia moderna, a la qual s'apropa Yoro K. Fall amb aquest llibre. En ell s'estudien els orígens, la originalitat i els caràcters fonamentals de la cartografia. A partir de les darreres troballes tècniques, l'autor ens demostra els principis i modalitats, el pragmatisme i el rigor científic dels constructors dels portulans i cartes de navegar mallorquines.

Un segon eix de la recerca el condueix a analitzar la representació d'Àfrica i l'Atlàntic en un remarcable corpus de cartes fetes a Mallorca durant els segles XIV i XV. Aquest fet implica fer-nos veure les importants conseqüències socials i econòmiques de la prefiguració d'aquests indrets. Especialment per quant es refereix a Àfrica, els pre-descobriments, i especialment la caracterització dels pobles i la seva gent, contribuïren en gran manera a la formació d'una ideologia europea que amb el temps arribà a l'esclavatge, l'expoliació i el colonialisme europeu sobre el continent.

Els descobriments espanyols i portuguesos dels s. XV tenen les seves arrels no sols en aquests documents, sinó que la forma de tractar els pobles que anaven "descobrint" estaren en gran manera influenciats per les malformacions econòmiques i antropològiques que es desprenien de les cartes. Les rutes de l'or o de l'ivori (sense oblidar els esclaus) foren correctament senyalades com a fonts de riquesa. Emperò, i de l'altra banda, el concepte de "monstre" medieval també hi pesà molt. D'aquí les reunions de teòlegs per demostrar que els negres eren poc més que animals i éssers sense ànima, per la qual cosa era lícit esclavitzar-los.

D'aquesta manera s'arriben a interessants conclusions que ultrapassen l'anàlisi de les simples representacions cartogràfiques, que per sí mateixen constituïrien una valuosa aportació. El que es pretèn és anar més enllà. Les conclusions tendeixen a lligar la representació de l'espai no sols amb el lloc, sinó amb la seva representació i percepció mental: un punt situat a mig camí entre la tecnologia i la ideologia. Conseqüentment es desprèn d'aquesta obra un conjunt de noves visions sobre l'expansió europea. La història de les ciències i la tècnica, els contactes entre Àfrica i Europa, entre l'islam i el cristianisme deixen d'esser considerades com una simple contraposició per passar a ser elements fonamentals d'un nou esquema analític al mateix temps que una preciable contribució a la geografia històrica.

Resencions

Fall Yoro, K. *L'Afrique a la naissance de la Cartographie moderne. Les cartes majorquines: XIVe-XVe siècles*. Éditions Karthala/Centre de Recherches Africaines. Paris. 1982.

L'especial dèria que tenim els mallorquins de considerar-nos el centre del món ens fa caure, sovint, en un chauvinisme mal entès que no

permet valorar la nostra història correctament. A l'hora de passar pel mateix racer intel·lectuals i aportacions de tota mena es perd el nord posant al mateix nivell veritables aportacions d'importància universal al costat d'intel·lectuals provincians de transcendència qüestionable.

Aquest fet ens fa posar molt poc esment, habitualment, a les aportacions de forans que parlen de la nostra terra. Quan arriben a les nostres mans (si hi arriben) les devoram àvidament per cercar en les seves pàgines qualche menyspreu o punts amb els quals dissentir. D'aquesta manera el cercle localista tendeix a tancar-se cada cop més manera el cercle localista tendeix a tancar-se cada cop més.

Per tal d'evitar-ho cal sortir, llegir no sols aquelles aportacions de forans, sinó obres més generals que permetin trencar el fals aïllacionisme en què voldríem que es transformàs la nostra cultura per tal de poder seguir contamplant-nos beatíficament el melic. Hem de ser conscients que, des de Mallorca, tenim qualche cosa que dir a la resta de la humanitat, emperò també ho hem de ser que la resta del món té qualche cosa que dir-nos a nosaltres.

És amb aquest esperit que ens hem d'atracar a l'obra de Yoro H. Fall. Una obra que no sols reconeix les aportacions mallorquines a la història de la cartografia, en general, sinó que valora d'una manera prou equilibrada el paper de Mallorca en el "descobriment" d'Àfrica per part dels europeus durant els segle XIV i XV. Significativament, aquest llibre ha arribat a les nostres mans, 10 anys després de la seva publicació, i, segons les nostres notícies, havia passat desaperebut a l'illa.

La tesi fonamental d'aquesta obra consisteix en que les Creuades, la revolució comercial, les circumnavigacions i altres descobertes són les expresions més manifestes del desenvolupament massiu i acumulatiu que conegué l'Occident Europeu a partir del segle XIè.

Es dins aquest context que neix, des del s. XIIIè la cartografia moderna, a la qual s'apropa Yoro K. Fall amb aquest llibre. En ell s'estudien els orígens, l'originalitat i els caràcters fonamentals de la cartografia. A partir de les darreres troballes tècniques, l'autor ens demostra els principis i modalitats, el pragmatisme i el rigor científic dels constructors dels portulans i cartes de navegar mallorquines.

Un segon eix de la recerca el condueix a analitzar la representació d'Àfrica i l'Atlàntic en un remarcable corpus de cartes fetes a Mallorca durant els segles XIV i XV. Aquest fet implica fer-nos veure les importants conseqüències socials i econòmiques de la prefiguració d'aquests indrets. Especialment per quant es refereix a Àfrica, els pre-descobriments, i especialment la caracterització dels pobles i la seva gent contribuïren en gran manera a la formació d'una ideologia europea que amb el temps arribà a l'esclavatge, l'expoliació i el colonialisme europeu sobre el continent.

Els descobriments espanyols i portuguesos del s.XV tenen les seves arrels no sols en aquests documents, sinó que la forma de tractar els

pobles que anaven "descobrint" estaren en gran manera influenciats per les malformacions econòmiques i antropològiques que es desprenien de les cartes. Les rutes de l'or o de l'ivori (sense oblidar els esclaus) foren correctament senyalades com a fonts de riquesa. Emperò, i de l'altra banda, el concepte de "monstre" medieval també hi pesà molt. D'aquí les reunions de teòlegs per demostrar que els negres eren poc més que animals i éssers sense ànima, per la qual cosa era lícit esclavitzar-los.

D'aquesta manera s'arriben a interessants conclusions que ultrapassen l'anàlisi de les simples representacions cartogràfiques, que per sí mateixes constituïren una valuosa aportació. El que es pretèn és anar més enllà. Les conclusions tendeixen a lligar la representació de l'espai no sols amb el lloc, sinó amb la seva representació i percepció mental: un punt situat a mig camí entre la tecnologia i la ideologia. Conseqüentment es desprèn d'aquesta obra un conjunt de noves visions sobre l'expansió europea. La història de les ciències i la tècnica, els contactes entre Àfrica i Europa, entre l'islam i el cristianisme deixen d'esser considerades com una simple contraposició per passar a ser elements fonamentals d'un nou esquema analític al mateix temps que una apreciable contribució a la geografia històrica.

Bibliografía de D. Lorenzo Pérez Martínez

POR FAUSTO ROLDÁN, PILAR
GONZÁLEZ, LEONOR ISERN.

A lo largo de veinte años de serena madurez intelectual D. Lorenzo Pérez Martínez nos ha legado la obra de un gran investigador. Motivado por el tema principal de sus investigaciones, la Causa Pía Luliana, objeto de su Tesis Doctoral, inédita, y con la humildad que le caracterizaba, fue desgranando su riguroso conocimiento de los temas que trataba en pequeños artículos y opúsculos que han devenido cita obligada para otros autores, y que han abierto nuevas líneas de investigación en torno al lulismo, la inquisición y la historia eclesiástica de Mallorca. La recopilación de su obra así lo pone de manifiesto.

Para quienes hemos trabajado y aprendido junto a él en la Biblioteca March era un deber reunir, ordenar y destacar su bibliografía, acostumbrados como nos tenía a no darle importancia a su trabajo.

La bibliografía reunida pretende ser exhaustiva, por ello no se limita a recoger los trabajos de investigación publicados como monografías o en revistas de divulgación, e incluye las colaboraciones en publicaciones periódicas locales, diarios y obras de referencia, así como presentaciones, introducciones, prólogos, etc., en obras de otros autores. No obstante debemos advertir que para las colaboraciones en diarios nos hemos basado exclusivamente en los escasos dossiers conservados en la Biblioteca March. La revisión de la documentación de la biblioteca particular de D. Lorenzo Pérez, legada por voluntad testamentaria al Archivo Capitular de Mallorca y embalada con inusitada celeridad tras su óbito, sin duda aportará nuevos artículos que sabemos que escribió pero que no hemos podido localizar.

Las referencias están ordenadas cronológicamente. Todas las obras citadas pueden ser consultadas en la Biblioteca March.

Siglas

AA	Anthologica Annua, Roma.
ASe	Anales Seguntinos: revista de estudios seguntinos, Sigüenza.
AST	Analecta Sacra Tarraconensia: revista de ciencias histórico-ele-siásticas, Barcelona.
BIM	Boletín Informativo Municipal, Palma de Mallorca.
BSAL	Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana, Palma de Mallorca.
CMu	Cala Murta de Formentor, Pollença.
Cort	Revista mallorquina, Palma de Mallorca.
DdM	Diario de Mallorca, Palma de Mallorca.
EB	Estudis Baleàrics, Palma de Mallorca.
EL	Estudios Lulianos: revista cuatrimestral de investigación luliana y medievalística, Palma de Mallorca.
Felanitx	Setmanari d'interessos locals, Felanitx.
FRB	Fontes Rerum Balearium, Palma de Mallorca.
HC	El Heraldo de Cristo: revista mensual de los PP. Franciscanos de la TOR, Palma de Mallorca.
Mayurqa	Palma de Mallorca.
Noray	Palma de Mallorca.
Studia	Revista mensual de Cultura religiosa, Palma de Mallorca.

1. *El Museo Diocesano de Mallorca: breve guía ilustrada* / Bartolomé Miquel, Lorenzo Pérez.- Palma: Imprenta Mossén Alcover, 1953.- 22 p., [8] h. de lám.: il.; 17 cm.
Traducción francesa n. 6.
2. *Contribución de Mallorca a la proclamación del dogma de la Inmaculada Concepción.*
En BSAL 31 (1953-1960 [1954]) p. 61-142 [sic].
3. *Fiestas Navideñas en la Catedral de Mallorca: (antes del Concilio de Trento).*- Palma: Luis Ripoll, 1954.- 16 p., [4] h. de lám.: il.; 17 cm.- (Panorama Balear; 42).
4. *Devoción de la ciudad de Palma a San Vicente Ferrer.*
En Studia 315-316 (sep.-oct. 1955) p. 188-199.
5. *Misión apostólica de San Vicente Ferrer en Mallorca: (1 de septiembre de 1413 a 22 de enero de 1414).*
En **Congreso de Historia de la Corona de Aragón** (4º. 1955. Palma de Mallorca) T. 2, p. 663-666.
6. *Le Musée diocésain de Majorque: petit guide illustré* / Bartolomé Miquel, Lorenzo Pérez; traduit de l'espagnol par le Comte de Saint-Quentin.- Palma: Ateliers Mossén Alcover, 1955.- 22 p., [8] h. de lám.: il.; 17 cm.
Traducción francesa del n. 1.
7. *"Sa Sibilla" en la noche de Navidad.*- Palma: Luis Ripoll, 1955.- 16 p., [5] h. de lám.: il.; 17 cm.- (Panorama Balear; 53).

8. *La Asunción de Nuestra Señora titular de la Catedral de Mallorca.*
En AST 28 (1955[1956]) p. 287-302.
9. *El Cristo de Santa Cruz / por Lorenzo Pérez Martínez; prólogo de Elviro Sans.- Palma: Francisco Pons, 1956.- 174 p., [6] h. de lám.: il.; 16 cm.- (Biblioteca Balear; 35).*
10. *Fray Lucas Wadding, postulador de la causa de beatificación de Ramón Llull (1638).*
En EL 1 (1957) p. 262-268.
11. *Misión apostólica de San Vicente Ferrer en Mallorca.*
En Studia 328-329 (oct.- dic. 1957) p. 133-158.
Continua en n. 19. Cf. n. 20.
12. *El proceso de beatificación del venerable Pedro Borguny.*
En Studia 321-322 (mar.-abr. 1957) p. 33-49, n. 323-324 (may.-jun. 1957) p. 65-80, n. 325-327 (jul.-sep. 1957) p. 99-113.
13. *¿Por qué se llama "San Antonio de Diana" a San Antonio Abad?*
En Studia 325-327 (jul.- sep. 1957) p. 120-121.
14. *¿Qué parentesco había entre Santa Isabel, Reina de Portugal y Santa Isabel de Hungría?*
En Studia 325-327 (jul.- sep. 1957) p. 121-122.
15. *¿Qué se entiende por Teología de la Historia?*
En Studia 323-324 (may.-jun. 1957) p. 82-83.
16. *Diego de Arnedo, obispo de Mallorca, reformador tridentino: (datos para una biografía).*
En AA 6 (1958) p. 123-182.
17. *Los fondos manuscritos lulianos de Mallorca.*
En EL 2 (1958) p. 209-226.
Contiene los de la Causa Pía Luliana (1ª parte). v.t. nn. 22, 25, 28, 34 y 48.
18. *Fray José Hernández, O.F.M., postulador de la causa de Beatificación de Ramón Llull (1688-1690).*
En EL 2 (1958) p. 83-105.
19. *Misión apostólica de San Vicente Ferrer en Mallorca.*
En Studia 1-3 (1958) p. 1-18.
Continuación del n. 11. Cf. n. 20.
20. *Misión apostólica de San Vicente Ferrer en Mallorca.- Palma: Tip. Guasp, [1958].- 45 p.; 22 cm.*
Separata conjunta de los nn. 11 y 19.
21. *El "Ars notandi" y el "Ars electionis", dos obras desconocidas de Ramón Llull.*
En EL 3 (1959) p. 275-278.
22. *Los fondos manuscritos lulianos de Mallorca.*
En EL 3 (1959) p. 73-88, 195-214, 297-320.
Contiene los de la Causa Pía Luliana (2ª parte) v.t. nn. 17, 25, 28, 34 y 48.

23. *Resumen histórico de la Diócesis mallorquina.*
En **Mallorca (Diócesis).** *Guía de la Diócesis de Mallorca.*- Palma: [s.n.], 1959.- p. 5-54.
Cf. n. 24.
24. *Resumen histórico de la Diócesis mallorquina.*- Palma: Imp. SS. Corazones, D.L. 1959.- 60 p.; 22 cm.
Separata del n. 23.
25. *Los fondos manuscritos lulianos de Mallorca.*
En EL 4 (1960) p. 83-102, 203-212, 329-346.
Contiene la Causa Pía Luliana (final), la Societat Arqueològica Lulliana, la Biblioteca Municipal de Palma y el Convento de San Francisco (1ª parte). v.t. nn. 17, 22, 28, 34 y 48.
26. *El maestro Pedro Daguí y el lulismo mallorquín de fines del siglo XV.*
En EL 4 (1960) p. 291-306.
27. *Los fondos lulianos existentes en las bibliotecas de Roma.* En AA 8 (1960) p. 333-480.
28. *Los fondos manuscritos lulianos de Mallorca.*
En EL 5 (1961) p. 183-197, 325-348.
Contiene los del Convento de San Francisco (final), Archivo del Reino de Mallorca, y Colegio de la Sapiencia. v.t. nn. 17, 22, 25, 34 y 48.
29. **Miralles Sbert, José.** *Las reliquias y relicarios de la Catedral de Mallorca.*- Edición preparada por Lorenzo Pérez; presentación por Jesús Enciso.- Palma: [s.n.], 1961.- XLII, 330 p., [12] h. de lám.: il.; 23 cm.- (Monumenta Maioricensia; 1. Series tertia. Studia).
Contiene *Ensayo de una bibliografía del Dr. D. José Miralles Sbert* / [por Lorenzo Pérez]; p. I-XIII.
30. *La causa luliana en Roma durante el reinado de Felipe II.*
En AA 10 (1962) p. 193-249.
31. *Documentos conservados en los registros vaticanos relativos al primer pontificado de Mallorca (1230-1266).*
En BSAL 32 (1961-1967 [1962]) p. 48-66.
32. *Intervención de la Santa Sede en la causa luliana: avance de un estudio crítico.*
En EL 6 (1962) p. 151-178.
33. *Documentos conservados en los registros vaticanos relativos al segundo pontificado de Mallorca (1266-1276).*
En BSAL 32 (1961-1967 [1963]) p. 224-228.
34. *Los fondos manuscritos lulianos de Mallorca.*
En EL 7 (1963) p. 89-96, 217-222.
Contiene los de la Biblioteca de la Real. v.t. nn. 17, 22, 25, 28 y 48.
35. *Nuevos documentos sobre el lulismo de Juan de Herrera.*
En EL 14 (1970) p. 71-82.
36. *Regesta de las bulas de 1232 a 1415 del Archivo Capitular de Mallorca.*
En AA 11 (1963) p. 161-188.

37. *Las visitas pastorales de don Diego de Arnedo a la Diócesis de Mallorca (1562-1572)* / Edición y estudio por Lorenzo Pérez Martínez.- Palma: [s.n.], 1963-1969.- 2 v.; 23 cm.- (Monumenta Maioricensia; v. 2-3. Series secunda. Textus)
Contiene Vol. 1. Visita a la Ciudad de Palma. Vol. 2. Visita pastoral a los pueblos.
38. *Documentos conservados en los registros vaticanos relativos al tercer pontificado de Mallorca (D. Poncio de Jardí 1283-1333)*.
En BSAL 32 (1961-1967 [1964]) p. 294-306.
39. *Exposición-homenaje a los sacerdotes mallorquines fallecidos durante el curso de los diez últimos lustros*.- [Palma]: [s.n.], 1964.- [35] h.; 22 cm.
Contiene el catálogo de las obras expuestas de cada sacerdote.
40. *Manuscritos lulianos modernos de la Biblioteca Pública de Palma* / Jesús García Pastor, Lorenzo Pérez Martínez.
En AST 36 (1963 [1964]) p. 299-369.
41. *Manuscritos lulianos de la Biblioteca Pública de Palma* / por Jesús García Pastor, J.N. Hillgarth, Lorenzo Pérez Martínez.- Barcelona: Biblioteca Balmes; Palma: Biblioteca Pública, 1965.-171 p.; 26 cm.
42. *Intervención de Benedicto XIV en la causa luliana*.
En AA 14 (1966) p. 179-241.
43. **Inventario** de protección del patrimonio cultural europeo: *España: Inventario resumido* / [Col. Lorenzo Pérez].- Madrid: Dirección General de Bellas Artes, 1967-1968.- 2 v.; 27 cm.
Contiene vol. 1. Conjuntos histórico-artísticos, sitios mixtos urbano-rurales. vol. 2. Monumentos de arquitectura militar.
44. *La comisión provincial de monumentos: Cuadrado defensor de los monumentos nacionales de Mallorca, 1*.
En Cort 605-606 (dic. 1969-ene. 1970) p. [12-13].
45. *La torre de Peraires: Cuadrado defensor de los monumentos nacionales de Mallorca, 2*.
En Cort 607 (ene. 1970) p. [6-7].
46. *El claustro de San Francisco: Cuadrado defensor de los monumentos nacionales de Mallorca, 3*.
En Cort 608 (feb. 1970) p. [6-7].
47. *Documentos conservados en los registros vaticanos relativos al cuarto pontificado de Mallorca (D. Guillermo de Vilanova 1304-18)*.
En BSAL 33 (1968-1972 [1970]) p. 228-253.
48. *Los fondos manuscritos lulianos de Mallorca*.
En EL 14 (1970) p. 237-242.
Contiene los de la Biblioteca March. v.t. nn. 17, 22, 25, 28 y 34.
49. *Los jurados de Mallorca y la institución de la Causa Pía Luliana*.
En BIM 74-75 (jul.-dic. 1970) p. 1-10.
50. *La maravillosa navegación de San Ramón de Penyafort*.
En DdM (16 de enero de 1970) p. 13.

51. *Las murallas de Alcudia: Cuadrado defensor de los monumentos nacionales de Mallorca*, 4.
En Cort 609 (feb. 1970) p. [4-5].
52. *Cuadrado defensor de los monumentos nacionales de Mallorca*. [Palma de Mallorca: el autor, s.d.]- 20 p.; 23 cm.
Reprod. facs. de los nn. 44, 45, 46 y 51.
53. *Bibliografía medievalística: sección de obras históricas* / presentada por el departamento de historia medieval dirigido por P.A. Oliver, C.R. y Pérez Martínez.
En EL 15 (1971) p. 247-253.
54. *Fondos lulianos en las bibliotecas españolas*.
En EL 15 (1971) p. 221-236.
Contiene los de la Biblioteca Nacional. v.t. nn. 70 y 75.
55. *La Fundación de la Real Audiencia de Mallorca*.
En Noray 3 (23 dic. 1971) p. 4.
56. *Nuevos documentos sobre la familia de Ramón Llull* / Lorenzo Pérez Martínez, Juan Miralles.
En EL 15 (1971) p. 93-98.
57. *El primer breviario mallorquín (1488): viejos libros mallorquines, I*.
En Noray 4 (30 dic. 1971) p. 4.
- 58-67. [Colaboraciones en]: *Gran Enciclopèdia Catalana*.- vol. 3.- Barcelona: Ediciones 62, 1971.
58. *Ballester, Joan* / Llorenç Pérez, Max Caner.- p. 101.
59. *Barceló i Roig, Rafel* / Llorenç Pérez, Jordi Tomàs.- p. 192.
60. *Bauçà i Sales, Simó*.- p. 332.
61. *Bellver, Antoni*.- p. 399.
62. *Bennàsser, Pere*.- p. 445.
63. *Biblioteca Bartomeu March*.- p. 538.
64. *Biblioteca Pública de la Ciutat de Mallorca*.- p. 541.
65. *Bono i Montsó, Gaspar de*.- p. 714.
66. *Bordoi, Joan Baptista*.- p. 725.
67. *Bordoi i Frau, Marià*.- p. 725.
68. *La casa donde nació y se convirtió Ramón Llull*.
En Noray 7 (28 ene. 1972) p. 2.
69. *Cuando Alejandro VI estuvo en Mallorca*.
En Noray 9 (25 feb. 1972) p. 2.
70. *Fondos Lulianos en las bibliotecas españolas*.
En EL 16 (1972) p. 78-86.
Contiene los de la Biblioteca de la Academia de la Historia, del Archivo de la Embajada de España ante la Santa Sede, de la Biblioteca de El Escorial (1ª parte). v.t. nn. 54 y 75
71. *Mallorca, Diócesis de*.
En *Diccionario de Historia Eclesiástica de España* / dirigido por Quintín Aldea Vaquer, Tomás Marín Martínez, José Vives Gatell.- Madrid: Instituto Enrique Flórez, 1972-1975.- vol. 2 (1972) p. 1401-1405.

72. *Mallorca en antiguas publicaciones: "L'Isole piu famose del mondo de Porcacchi"*.
En *Noray* 6 (13 ene. 1972) p. 2.
73. *Una obra del Dr. Bennazar (1688): viejos libros mallorquines, II*.
En *Noray* 5 (6 ene. 1972) p. 2.
74. *Sobre el lulismo del obispo de Mallorca, Don Lorenzo Despuig (1761)* / Marqués de la Torre, L. Pérez Martínez.
En *EL* 16 (1972) p. 240-242.
75. *Los fondos lulianos en bibliotecas españolas*.
En *EL* 17 (1973), p. 197-204.
Contiene los de la Biblioteca de El Escorial (final) y de la Facultad de Derecho de la Universidad Complutense. v.t. nn. 54 y 70.
76. *Mallorca cristiana*.
En *Historia de Mallorca* / coordinada por J. Mascaró Pasarius.- Palma.- T. 1 (1973) p. 545-576.
2ª ed. n. 109.
77. *Un siglo de literatura mallorquina*.
En *Banco de Crédito Balear: 1872-1972: primer centenario*.- Palma: Banco de Crédito Balear, 1973.- p. 101-120.
- 78-81. [Colaboraciones en]: *Gran Enciclopèdia Catalana*.- vol. 4.- Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1973.
78. *Caldentei, Bartomeu*.- p. 134.
79. *Cansoles, Ferran de*.- p. 293.
80. *Capó, Pere Antoni*.- p. 341.
81. *Caselles, Guillem*.- p. 538-39.
- 82-83. [Colaboraciones en]: *Gran Enciclopèdia catalana*.- vol. 5.- Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1973.
82. *Coll, Lluís*.- p. 311.
83. *Colom i Canals, Mateu*.- p. 336.
84. *Anales judaicos de Mallorca*/ transcripción, introducción y notas por Lorenzo Pérez.- Palma: Luis Ripoll, 1974.- 263 p.; [6] h. de lám.: planos.; 20 cm.
85. *Breve y humilde insinuación...*
En *EL* 18 (1974), p. 134-142.
86. *Corona poética luliana*.
En *HC* (1974) nn. 766 (ene.) p. 8-9, 767 (feb.) p. 10-11, 768 (mar.) p. 10-11, 769 (abr.) p. 11-12, 770 (may.) p. 11-12, 771 (jun.) p. 10-11, 772 (jul.-ago.) p. 10-11, 773 (sep.) p. 10-11, 774 (oct.) p. 10-11, 775 (dic.) p. 11-12.
87. *La "Epístola ad amicum" del doctor Roca*.
En *EL* 18 (1974) p. 115-133.
88. *Las Leyes Palatinas de Jaime III de Mallorca*.
En *Cort* 702 (mar. 1974) p. 8-11.
89. *Una nueva versión del poema de Francisco Prats sobre Ramón Llull*.
En *EL* 18 (1974) p. 143-151.

90. *El Palacio de la Almudaina*.
En Cort 701 (feb. 1974) p. 8-10.
91. [Recensión de]: **Nicolau Eymerich-Francisco Peña**: *Le Manuel des inquisiteurs*.
En EL 18 (1974) p. 189.
92. [Recensión de]: **Alois Madre**: *Die Theologische Polemic gegen Raimundus Lullus*.
En El 18 (1974) p. 190-191.
93. *El retablo de la Asunción de la parroquia de la Inmaculada Concepción de Palma*.
En Cort 703-4 (mar.-abr. 1974) p. 10-11.
94. *El Santuario de Cura*.
En Cort 706 (may. 1974) p. 6-7.
95. *La Torre de Peraires*.
En Cort 700 (ene. 1974) p. 9-11.
96. [Colaboraciones en]: **Gran Enciclopèdia Catalana**.- vol. 6.- Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1974.
96. *Díaz de la Guerra, Juan*.- p. 243.
97. *Investidura de "Magister" del Dr. J.M. Rodríguez Tejerina*.
En EL 19 (1975) p. 171-186.
98. *Lulismo y lulistas felanitxenses*.
En Felanitx nn. 10, 17, 24 (may. 1975) p. 8.
99. *Situación social y religiosa de Felanitx a mediados del siglo XVI*.
En **Confèrencies** pronunciades amb motiu del 675 aniversari de la fundació de la vila de Felanitx (Febrer-Abril 1975) / Llorenç Pérez Martínez, Vicenç M. Rosselló Verger, Bartomeu Font Obrador.- Felanitx: Ajuntament, 1975.- 84 p.: il.; 22 cm.
- 100-101. [Colaboraciones en]: **Gran Enciclopèdia Catalana**.- vol. 9.- Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1976.
100. *Mallorca, Catedral de*.- p. 493-94.
101. *March i Ordinas, Joan*/ Llorenç Pérez, Pere Gabriel.- p. 580-581.
102. *Corpus documental balear (I): Reinado de Jaime I*.
En FRB (1977) p. 1-112.
v.t. nn. 107 y 115.
103. *Documentos relativos a las dominaciones británica y francesa en Menorca (1712-1802)*.
En FRB 1 (1977) p. 417-432.
v.t. n. 108.
104. *Relaciones de Causas de fe de la Inquisición de Mallorca (I)*.
En FRB 1 (1977) p. 257-304.
v.t. nn. 110 y 116.
105. *El testamento de Guillermo de Montgrí y el dominio feudal de la Iglesia de Tarragona sobre la isla de Ibiza (1)*.
En FRB 1 (1977) p. 433-448.
v.t. n. 112.

106. *Bibliografía del P. Gabriel Llompart, C.R./ Gabriel Llompart, Lorenzo Pérez.*
En FRB 2 (1978) p. 249-258.
107. *Corpus documental balear (II-IV): Reinado de Jaime I.*
En FRB 2 (1978) p. 1-64, 261-292, 501-516.
v.t. nn. 102 y 115.
108. *Documentos relativos a las dominaciones británica y francesa en Menorca (1712-1802).*
En FRB 2 (1978) p. 229-240, 453-468.
v.t. n. 103.
109. *Mallorca cristiana.*
En **Historia de Mallorca** / coordinada por J. Mascaró Pasarius.- 2ª ed.- Palma.- T. 2 (1978) p. 129-160.
1ª ed. n. 76.
110. *Relaciones de Causas de fe de la Inquisición de Mallorca (II-IV)*
En FRB 2 (1978) p. 201-228, 357-372, 597-612.
v.t. nn. 104 y 116.
111. *Sobre el apresamiento de "El Papa" (1806).*
En FRB 2 (1978) p. 469-472.
112. *El testamento de Guillermo de Montgrí y el dominio feudal de la Iglesia de Tarragona sobre la isla de Ibiza (y 2).*
En FRB 2 (1978) p. 241-248.
v.t. n. 105.
113. [Colaboraciones en]: **Gran Enciclopèdia Catalana.**- vol. 13.- Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1979.
113. *Sapiència, Col.legi de la.*- p. 328.
114. **Barberi, Josep.** *Apéndice histórico de la villa de Inca.*- Ed. facs. / Nota bio-bibliográfica de L. Pérez.- [Palma: s.n., [197?..]- [2] h., 63 p.; 22 cm.
Reprod. facs. extraída de la obra del mismo autor *Vida de la V.M. sor Clara Andreu* de: Mallorca: Melchor Guasp, 1807.
115. *Corpus documental balear, (V): Reinado de Jaime I.*
En FRB 3 (1979-80) p. 1-48.
v.t. nn. 102 y 107.
116. *Relaciones de Causa de Fe de la Inquisición de Mallorca (V).*
En FRB 3 (1979-80) p. 433-452.
v.t. nn. 104 y 110.
117. *"Taula" del ceremonial de los Jurados del Reino de Mallorca y de la "Universitat" y Consejo General de Menorca.*
En FRB 3 (1979-80) p. [509-524].
118. *Correspondencia de Joaquín María Bover (1831-1865)/ Lorenzo Pérez, Manuel Ripoll.*
En BSAL 38 (1981) p. 139-155, [4] p. de lám.
Cf. n. 119.

119. *Correspondencia de Joaquín María Bover (1831-1865)*/ Lorenzo Pérez, Manuel Ripoll.- [Palma: el autor, 1981].- [10], [2]h. de lám.: il.; 23 cm.- (Fontes Rerum Balearium. Subsidia; 3)
Separata del n. 118.
120. **Exposició documental sobre la història del Gran i General Consell: Gener-febrer 1981, Consolat de Mar, Palma de Mallorca**/ [Cat. y coord. Llorenç Pérez].- Palma de Mallorca: Consell General Interinsular. Conselleria de Cultura, 1981.-[67] h.: il.; 25 cm.
Contiene:
1. *Sobre les atribucions del Gran i General Consell* / Llorenç Pérez.- [10] h.
 2. *Aproximació als orígens i executoria del Gran i General Consell de Mallorca* / Alvaro Santamaría.- [14] h.
 3. *El Gran i General Consell: un fet institucional per a la defensa i promoció dels drets humans i polítics de la mar* / Blai Bonet.- [8] h.
 4. *Catàleg de l'Exposició documental* / Llorenç Pérez.- [6] h.
121. **Berard, Gerónimo de.** *Viaje a las Villas de Mallorca, 1879* / Transcrip. del ms. introd. y not. por Lorenzo Pérez.- Palma de Mallorca: Ajuntament, 1983.- XVI, 301 p. [5]h. de lám.: il.; 23 cm.
122. **Reivindicación de los judíos mallorquines (documentos para su estudio, I)** / Edición de Lorenzo Pérez Martínez; introducción de Francisco Riera Montserrat.- Palma de Mallorca: El autor, 1983.- XXXII, 355 p.: il.; 25 cm.- (Fontes Rerum Balearium; 5).
123. *Los vándalos.*
En **Geografía e historia de Menorca** / Coord. por J. Mascaró Pasiarius.- Menorca: el autor, 1980-1985.- vol. 4 (1983) p. 285-288.
124. **Garau, Francisco.** *La fe triunfante*/ Pròleg Llorenç Pérez; versió i estudi preliminar Lleonard Muntaner.- Palma de Mallorca: Miquel Font, 1984.- LXIV, 91 p., [22] h. de lám.: il.; 21 cm.- (La Rodella; 1).
125. **V Centenari de la Impremta en el Regne de Mallorca 1485-1985: Sa Llonja: Desembre 1985-Gener 1986** / [Introducció] Llorenç Pérez; catàleg Manuel Ripoll.- Palma de Mallorca: Conselleria d'Educació i Cultura del Govern Balear; Associació Empresarial d'Arts Gràfiques de les Balears, 1985.- 45 p.: il.; 25 cm.
126. **Gerson, Joan de.** *Normes de Ben Obrar*.- Ed. facs. / Pròl. Llorenç Pérez; traducció Miquel Pascual.- Palma de Mallorca: Conselleria d'Educació i Cultura, 1985.- 131 p.; 21 cm.- Reprod. facs. del primer llibre imprès a les Balears per Bartomeu Caldentey i Nicolau Calafat l'any 1485.
127. *Un nuevo texto acerca de un atentado contra el culto de Ramón Llull (1699).*
En BSAL 41 (1985) p. 333-359.

128. **Ventallol, Joan.** *Pràctica mercantilvol.*- Ed. facs. / Presentació de Llorenç Pérez.- Palma de Mallorca: Associació Empresarial d'Arts Gràfiques de Balears, 1985.- [3], [403] h.: il.; 22 cm.
Reprod. facs. de la ed. de Lyon: Joan Place, 1521.
129. *Los bizantinos.*
En **Geografía e historia de Menorca** / Coord. per J. Mascaró Pasarius.- Menorca: el autor, 1980-1985.- vol. 5 (1985) p. 1-29.
130. *Datos sobre el antilulismo del dominico Fray Martín Serra (1715).*
En **Homenaje a D. Jesús García Pastor: bibliotecario.**- Palma: Conselleria d'Educació i Cultura, D.L. 1986.- p. 63-77.
131. *El tribunal de la Inquisición en Mallorca: Relación de Causas de Fe 1578-1806 vol. I* / Transcripción, estudio preliminar y notas Llorenç Pérez, Lleonard Muntaner, Mateu Colom; prol. Bartolomé Escandell Bonet.- Palma de Mallorca: Miquel Font, 1986.- XXX, 317 p.; 21 cm. (La Rodella; 10).
132. *Las víctimas de la inquisición mallorquina.*
En **La Inquisició a les Illes Balears: Segles XV al XIX: Sa Llonja: Palma de Mallorca: juny 1986.**- Palma de Mallorca: Conselleria d'Educació i Cultura, 1986.- p. 27-32.
133. **Xamena Fiol, Pere.** *Història de l'església a Mallorca/ Pere Xamena; Francesc Riera; [pròl. Llorenç Pérez Martínez].*- Palma: Moll, 1986.- 442 p., [12] h. de lám.; 24 cm.- (Els treballs i els dies; 29).
134. *Els difícils inicis de l'Església de Mallorca.*
En **Set segles i mig de germanor: Esglésies de Mallorca i del Principat: Miscel·lània Commemorativa.**- Palma de Mallorca: Centre de Estudis Teològics de Mallorca; Barcelona: Arxiu Diocesà, 1988.- p. 76-86.
135. *D. Juan Díaz de la Guerra, Obispo de Mallorca y el lulismo.*
En ASE 5 (1988) p. 95-114.
136. *El Dr. Joan Binimelis, primer historiador de Mallorca.*
En **Festa del Sant Crist de Manacor. Pentecosta 1988.** [Manacor: Parròquia, 1988].- p. [4-5].
137. *Ramon de Torrelles primer bisbe de Mallorca: documents- biografies-sepulcre* / Llorenç Pérez i Martínez, Baltasar Coll i Tomàs.- Mallorca: el autor, 1988.- 272 p., [53] h. de lám.: il.; 23 cm.- (La Seu; 1).
138. *Rotger, historiador de Pollença i de Mallorca.*
En CMu 9 (oct. 1988) p. 20.
- 139-194. [Colaboraciones en] **Pobles: de Mallorca: [Publicación semanal distribuida por Diario de Mallorca].**- Palma: Krom ediciones, 1988-89.- 2 vol.
139. *Beniatrón, Beniatrrix, Búja.* Fasc. 1, Búger (22-ene-1988) p. 9.
140. *Montaura, el Dios Apis.* Fasc. 2, Mancor de la Vall (29-ene-1988) p. 8.
141. *Ochenta años de ciudadanía.* Fasc. 3, Inca (5-feb-1988) p. 5.
142. *Municipio desde 1836.* Fasc.6, Maria de la Salut (26-feb-1988) p. 5.
143. *Nombre latino respetado por los árabes.* Fasc. 7, Petra (4- mar-1988) p. 5.

144. *Bajo el dominio de Bearn y Ayamans*. Fasc. 9, Lloseta (18-mar-1988) p. 5.
145. *Castro-Lupino*. Fasc. 10, Llubí (25-mar-1988) p. 5.
146. "*Capanna*", *Casa pequeña*. Fasc. 11, Campanet (31-mar-1988) p. 5.
147. *Bernardo de Santa Eugenia*. Fasc. 12, Santa Eugenia (8-abr-1988) p. 5.
148. *Tierra de Cabrit y Bassa*. Fasc. 13, Alaró (15-abr-1988) p. 5.
149. *Vieja tierra de Caballería*. Fasc. 14, Santa María (22-abr-1988) p. 5.
150. *De origen desconocido*. Fasc. 15, Muro (29-abr-1988) p. 5.
151. *Rico en restos arqueológicos*. Fasc. 16, Manacor (6-may-1988) p. 5.
152. *Juan Binimelis, primer historiador de Mallorca*. Fasc. 17, Manacor (13-may-1988) p. 10.
153. *Cuna de vieja cultura*. Fasc. 19, Santa Margarita (27-may-1988) p. 5.
154. *Juan March Ordinas*. Fasc. 19, Santa Margarita (27-may-1988) p. 10.
155. *De la era pretalayótica al siglo pasado*. F. 20, Alcudia (3-jun-1988) p. 6.
156. *Tierras del "Pariatge"*. Fasc. 22, Calvià (17-jun-1988) p. 5.
157. *Feudo de los Templarios*. Fasc. 24, Pollença (1-jul-1988) p. 5.
158. *Dominio de los Servera y los Ferri*. F. 26, Son Servera (15-jul-1988) p. 6.
159. *Aquellos habitantes de "Bellver"*. Fasc. 27, Sant Llorenç (22-jul-1988) p. 5.
160. *Codicuada por clérigos italianos*. Fasc. 28, Sóller (29-jul-1988) p. 6.
161. *Doña María Cristina le concedió el título de Ciudad*. Fasc. 30, Felanitx (12-ago-1988) p. 5.
162. *Una libra por cuarterada*. Fasc. 32, Ses Salines (26-ago-1988) p. 5.
163. *Conservado en la Biblioteca Nacional de París*. Fasc. 33, Capdepera (2-sept-1988) p. 3.
164. *Con más de cien alquerías y "rafals"*. Fasc. 34, Artà (9-sept-1988) p. 5.
165. *Armonizar las dos jurisdicciones*. Fasc. 35, Andratx (16-sept-1988) p. 5.
166. *Con el viejo nombre de Robines*. Fasc. 36, Binissalem (23-sept-1988) p. 5.
167. *La villa del Santo Cordero*. Fasc. 37, Santanyí (30-sep-1988) p. 5.
168. *Facultad para buscar oro*. Fasc. 38, Valldemossa (7-oct-1988) p. 5.
169. *Enseñanza pública en el s. XV*. Fasc. 39, Lluçmajor (14-oct-1988) p. 6.
170. *Una iglesia dentro de otra*. Fasc. 41, Porreres (28-oct-1988) p. 6.
171. *La primera villa en el orden civil*. Fasc. 42, Sineu (4-nov-1988) p. 6.
172. *Una lista de los "Coronats"*. Fasc. 43, Sencelles (11-nov-1988) p. 6.
173. *El Rey Sancho le concedió el escudo*. Fasc. 44, Banyalbufar (18-nov-1988) p. 6.
174. *Dos mil panes de oro*. Fasc. 45, Marratxí (25-nov-1988) p. 8.
175. *Una de las villas más antiguas*. Fasc. 46, Montuïri (2-dic-1988) p. 6.
176. *Franquicia de derechos municipales*. F. 47, Vilafranca (9-dic-1988) p. 6.
177. *Seis torres cuadradas del s. XVI*. Fasc. 48, Campos (16-dic-1988) p. 6.
178. *En 1321 se llegó a una concordia*. Fasc. 49, Escorca (30-dic-1988) p. 6.
179. *Se conserva el libro del Mosfesat [sic]*. Fasc. 50, Algaida (6-ene-1989) p. 6.
180. *Aquella alquería de Huyalfàs*. Fasc. 51, Sa Pobla (13-ene-1989) p. 6.
181. *El Tesorero Cristóbal Cladera*. Fasc. 51, Sa Pobla (13-ene-1989) p. 22.
182. *Pequeño diccionario de poblenses ilustres*. Fasc. 52, Sa Pobla (20-ene-1989) p. 9-10.
183. *La alquería de Xilvar*. Fasc. 53, Selva (27-ene-1989) p. 6.
184. *Además de la Real, tres jurisdicciones*. F. 54, Esporles (3-feb-1989) p. 6.
185. *En 1926 se independizó del municipio de Alaró*. Fasc. 55, Consell (10-feb-1989) p. 6.

186. *A fines del XIII ya era un núcleo de habitantes*. Fasc. 56, Costitx (17-feb-1989) p. 6.
187. *Subasta del diezmo real del aceite*. Fasc. 57, Bunyola (24-feb- 1989) p. 6.
188. *La "Cofraria dels francs"*. Fasc. 58, Sant Joan (3-mar-1989) p. 6.
189. *La Manresa mallorquina*. Fasc. 59, Lloret (10-mar-1989) p. 5.
190. *Una pintura de la Virgen sobre tabla*. Fasc. 60, Fornalutx (17-mar 1989) p. 6.
191. *Los Cotoner parcelaron sus propiedades*. Fasc. 61, Ariany (31-mar 1989) p. 6.
192. *Largos pleitos entre los monasterios*. Fasc. 62 Deià (7-abr- 1989) p. 6.
193. *Dos caballeros armados*. Fasc. 63, Estellencs (14-abr-1989) p. 6.
194. *Ya en 1248 existía una iglesia*. Fasc. 64, Puigpunyent (21-abr-1989) p. 6.
195. *Un capítulo sobre el lulismo mallorquín: el Te Deum de 1750*.
En BSAL 45 (1989) p. 333-341.
196. *Inquisición, pasquines, lulistas y antilulistas (1750)*.
En Mayurqa 22 (1989) p. 873-884.
197. *Jesuitas lulistas en Mallorca a principios del XVII: El caso del P. Andrés Moragues*.
En EB 29-30 (jun-sep. 1988 [1989]) p. 87-94.
198. *Lulismo e Inquisición a principios del siglo XVIII*.
En *Perfiles jurídicos de la inquisición española*.- Madrid: Universidad Complutense. Instituto de historia de la Inquisición, 1989.- p. 727-751.
199. **Medel, Ramón**. *Manual del viajero en Palma de Mallorca*.- Ed. facs. / Estudi preliminar Llorenç Pérez i Martínez.- Palma de Mallorca: Ajuntament, 1989.- 22, IV, 183 p.; [4]h. de lám.: il.; 23 cm.- (Drac Facsímil; 2).
Reprod. facs. de la ed. de Palma: Imprenta Balear a cargo de Pedro José Umbert, 1849.
200. *Los regidores de Palma, la Causa Pía Luliana y la edición Maguntina*.
En *Studia lullistica: Miscellanea in honorem Sebastiani Garcías Palou*.- Palma de Mallorca: Maioricensis Schola Lullistica, 1989.- p. 57-68.
- 201-221. [Colaboraciones en] **Gran Enciclopèdia de Mallorca**.-vol. 2.- Palma: Promomallorca, [1989].
201. *Biblioteca Bartomeu March*.- p. 117-118.
202. *Bisbat de Mallorca*.- p. 151-154.
203. *Blanco Soto, Pedro*.- p. 161.
204. *Bofarull i Sanç, Francesch de* .- p. 173.
205. *Bohigas Balaguer, Pere*.- p. 175.
206. *Bordoi Frau, Marià*.- p. 210.
207. *Borja y de Velasco, Baltasar de*.- p. 215.
208. *Borràs Rullàn, Jaume*.- p. 221.
209. *Borrasà, Dídac*.- p. 221.
210. *Bouvelles, Charles de*.- p. 238.

211. *Bové, Salvador*.- p. 239.
 212. *Bruno, Giordano*.- p. 257.
 213. *Bulons, Joan*.- p. 278.
 214. *Busquets, Antoni*.- p. 298-99.
 215. *Cabanelles, Guillem de*.- p. 311.
 216. *Cabanelles Cladera, Miquel Josep*.- p. 311-312.
 217. *Cabaspre, Joan*.- p. 316.
 218. *Cabrit, Guillem*.- p. 340.
 219. *Calafat Danús, Baltasar*.- p. 365-366.
 220. *Caldentey Prohens, Rafel*.- p. 380.
 221. *Calixt III- Alfons de Borja*.- p. 386.
222. *Inventari del fons " Guillem Colom Ferrà" de la biblioteca Bartomeu March de Palma/ Llorenç Pérez, Fausto Roldán, Elionor Isern.*
 En EB 35 (1989 [1990]) p. 95-106.
223. *Sa Marjal: Revista popular 1909-1928*.- Ed. facs. / Presentació de Josep Joan Capó Serra; Introd. d'Alexandre Ballester Moragues; Index alfabètics de Llorenç Pérez Martínez.- Sa Pobla: Ajuntament, 1990.- 10 v.
 Reprod. facs. de la ed. de Sa Pobla: 1927.
- 224-242. [Colaboraciones en] *Gran Enciclopèdia de Mallorca*.-vol. 3.- Palma: Promomallorca, [1990].
224. *Campeggio, Giam Battista*.- p. 38.
 225. *Campins Barceló, Pere Joan*.- p. 39-40.
 226. *Canals Cànaves, Joan*.- p. 57.
 227. *Capdebou Capó, Miquel Ferran*.- p. 91.
 228. *Capítol de la Seu de Mallorca*.- p. 123-124.
 229. *Carreras Artau, Joaquim*.- p. 169-70.
 230. *Carreras Artau, Tomàs*.- p. 170.
 231. *Caselles, Guillem*.- p. 202.
 232. *Caselles i Caselles, Andreu*.- p. 203.
 233. *Castellbisbal, Berenguer de*.- p. 211.
 234. *Causa Pia Lul.liana*.- p. 234.
 235. *Cepeda y Andrada, Alonso de*.- p. 260.
 236. *Cepeda y Castro, José de*.- p. 260-61.
 237. *Cervera i Cervera, Jacint Maria*.- p. 275-76.
 238. *Cima i Riera, Pere de*.- p. 287.
 239. *Cladera Company, Cristòfol*.- p. 303.
 240. *Climent Saperà, Francesc*.- p. 312.
 241. *Colell, Antoni*.- p. 343-344.
 242. *Colomer Pous, Eusebi*.- p. 380.
- 243-251. [Colaboraciones en] *Gran Enciclopèdia de Mallorca*.- vol. 4.- Palma: Promomallorca, [1990].
243. *Consueta*.- p. 74.
 244. *Cotoner i D'Olesa, Bernat Lluís*.- p. 176-177.
 245. *Cruz Hernández, Miguel*.- p. 214.
 246. *Custurer Garriga, Jaume*.- p. 231.
 247. *Daguí, Pere*.- p. 234.
 248. *Dandolo, Fautini*.- p. 342.

249. *Despuig Dameto, Antoni.*- p. 290.
250. *Díaz de la Guerra, Juan.*- p. 303-304.
251. *Domènec Valls, Rogobert.*- p. 324-325.
252. *La Causa Pia Lul·liana: resum històric* / Pròl. Pere Joan Llabrés i Martorell.- Palma de Mallorca: Centre d'Estudis Teològics de Mallorca, 1991.- 53 p.; 22 cm.- (Publicacions del Centre d'Estudis Teològics de Mallorca; 13).
253. **Jaume III, Rey de Mallorca.** *Lleis Palatines = Leges Palatinae.*- Palma de Mallorca: Conselleria de Cultura, Educació i Esports; José J. de Olañeta, 1991.- 2 v.: il.; 35 cm.
 Contiene:
 vol. 1: *Lleis Palatines* / Presentació i transcripció Llorenç Pérez; introd. Gabriel Llompart, Marcel Durliat; trad. Miquel Pascual Pont; Fot. Francesc Llompart Mayans.- 186 p.
 vol. 2: *Leges Palatinae. Id. 9169 de la Bibliothèque Royale Albert I.*- Ed. Facs.- 158 p.
- 254-258. [Colaboraciones en] **Gran Enciclopèdia de Mallorca.**- vol. 5.- Palma: Promomallorca, [1991].
254. *Fabra, Miquel.*- p. 152.
255. *Febrer, Tomàs.*- p. 185.
256. *Feijóo y Montenegro, Jerónimo.*- p. 202.
257. *Fernández Zapata, Juan.*- p. 248.
258. *Fita Colomer, Fidel.*- p. 336.
- 259-270. [Colaboraciones en] **Gran Enciclopèdia de Mallorca.**- vol. 6.- Palma: Promomallorca, [1991].
259. *Galiana, Antoni de.*- p. 123-24.
260. *Garcia, Fra Joan.*- p. 164.
261. *Garrido de la Vega, Francisco.*- p. 180.
262. *Gelabert Bosch, Mateu.*- p. 217.
263. *Gener, Jaume.*- p. 223-24.
264. *Genovar, Gregori.*- p. 233.
265. *Gentile Fallamonica, Bartolomeo.*- p. 236.
266. *González Vallejo, Pedro.*- p. 285.
267. *Gottron, Adam.*- p. 295.
268. *Gregori XI.*- p. 323.
269. *Grimaldi, Agostino.*- p. 330.
270. *Guaita Beltrán, Sebastià.*- p. 346.
- 271-279. [Colaboraciones en] **Gran Enciclopèdia de Mallorca.** vol. 7.- Palma: Promomallorca, [1992].
271. *Hernández, José.*- p. 9.
272. *Herrera y Gutierrez de la Vega, Juan de.*- p. 12.
273. *Hervàs Benet, Joan.*- p. 13.
274. *Ivars Cardona, Andreu.*- p. 115.
275. *Jardí, Ponç de.*- p. 163.
276. *Jaume Garau, Mateu.*- p. 173.
277. *Jubí, Joan.*- p. 227.

278. *Llobet, Pere Joan*.- p. 397.
279. *Llompart Jaume, Gabriel*.- p. 408.
- 280-281. [Colaboraciones en]: **Gran Enciclopèdia de Mallorca**.- vol. 8.- Palma: Promomallorca, [1992].
280. *Maguntina, Edició / Llorenç Pérez, Sebastià Trias*.- p. 178-179.
281. *Malbec, Joan- Joan Bonllavi*.- p. 201.
- 282 **Librería Ripoll**. *Lulismo: impresos y manuscritos / Introducción por Lorenzo Pérez*.- Palma de Mallorca: Librería Ripoll, 1992.- 60 p.: il.; 21 cm.- (Catálogo n.64. Abril.1992).
283. *Nicolau Mayol i Cardell i el seu frustat testament a favor de la Causa Pia Lul.liana (1773)*.- Palma: Els Nostres Llibres, 1992.- 43 p., [2] h. de lám.: il.; 26 cm.
- 284-289¹. [Colaboraciones en]: **Gran Enciclopèdia de Mallorca**.- vol. 10.- Palma: Promomallorca, [1993].
284. *Manjarrés de Heredia, Pedro Fernández*.- p. 178.
285. *Manso, Rafel*.- p. 182.
286. *March Cencillo, Joan*.- p. 197-198.
287. *March Servera, Bartomeu*.- p. 200-201.
288. *Marí de Santacília, Arnau*.- p. 242.
289. *Melines, Nicolau*.- p. 378.

¹ Artículos póstumos.

VIDA DE LA SOCIETAT

Acta de l'Assemblea General Ordinària de Socis de la S.A.L. celebrada dia 4 de febrer de 1992

Essent les 19'30 hores, a la seu del local social, té lloc l'Assemblea General Ordinària de Socis de la S.A.L. amb l'assistència dels socis següents:

Sr. Miquel Duran Pastor
Sra. Maria Barceló Crespí
Sr. Guillem Rosselló Bordoy
Sr. Manuel Ripoll Billón
Sr. Bartomeu Font Obrador
Sr. Antoni Mut Calafell
Sr. Josep font Trias
Sra. Margalida Rosselló Pons
Sr. Jocelyn Hillgarth
Sr. Nicolau Morell Cotoner
Sr. Miquel Ferrer Flórez
Sr. Josep Estelrich Costa
Sr. Santiago Alemany Fuster
Sr. Joan J. Vidal Payeras
Sr. Miquel A. Gual Bauçà
Sr. Antoni Arcas Cabrer
Sr. Jaume Nadal Roig
Sra. Margalida Bernat Roca
Sra. Magdalena Riera Frau
P. Gabriel Llompart Moragues
Sr. Plàcid Pérez Pastor
Sr. Pau Mateu Vives
Sr. Cosme Aguiló Adrover
Sr. Jaume Garau Amengual

Sr. Gabriel Ensenyat Pujol
Sr. Joan Mas Vives
Sr. Andreu Ramis Puig-gros
Sra. Joana M. Matas Alomar
Sr. Alvaro Santamaría Aráñez
Sr. J. Cabot
Sr. Antoni Gili Ferrer
Sr Antoni Masegosa Galán
Sr. Xavier Pastor Quijada
Sr. Gabirel Rabassa Oliver
Sra. Catalina Ferrando Ballester
Sr. Bartomeu Servera Sitjar
Sr. Miquel Obrador Colom
Sr. Fausto Orlandis Morell
Sr. Miquel Font Cirer
Sr. Gabriel Fuster Sureda
Sr. Joan Fullana Juan
Sr. Andreu Muntaner Darder
Sr. Joan Pou Muntaner
Sr. Joan Alemany Mir

S'excusen:

Sr. Josep C. Tous Prades
Sr. Gabriel Alomar Esteve

Una vegada oberta la sessió per part del President, la Secretària procedeix a la lectura de les actes corresponents a la sessió anterior que són aprovades per assentiment.

A continuació es dona compte de l'estat en què es troben les obres de reforma en el Casal Aguiló les quals es troben certament endarrerides i per la prossecució de les quals caldrà insistir una vegada més prop de la Conselleria de Cultura per tal d'aconseguir l'ajut econòmic necessari en haver fracassat tots els intents de poder signar un conveni amb el Consell Insular de Mallorca. Per altra banda, sí que s'han signat convenis amb la UIB i amb la Direcció General d'Educació que, en aquest darrer cas ha permès la publicació dels índex del BSAL corresponents als anys 1976-1985 a cura de Jaume Bover i Pujol. Aquests dos convenis s'han signat per a activitats concretes a efectuar en el marc del Centre d'Estudis Històrics de la S.A.L. Com ha succeït sovint en els darrers temps, la S.A.L. ha deixat valuoses peces del seu patrimoni per esser exhibides en destacades exposicions entre les quals cal esmentar la de "Tirant lo Blanc, imatges i objectes" o la de "Lluís de Santàngel i la seva època" ambdues a celebrar a la ciutat de València; la constitució del CEH; la publicació del volum I de la sèrie de Monografies d'Art i Arqueologia constituït pel llibre *El nombre de las cosas* l'autor del qual és el consoci i Director de Publicacions de la S.A.L, el Sr. Guillem Rosselló Bordoy; la publicació del *Liber Maiolichinus* en la seva traducció al català a càrrec de Mireia Mulet i la celebració de diverses activitats entorn d'aquest llibre; la convocatòria del II Congrés en defensa del nostre Patrimoni Cultural que en aquesta ocasió versarà sobre la defensa del nostre Patrimoni documental, bibliogràfic i gràfic"; i, en darrer lloc, es fa una referència a què la S.A.L. va participar com a membre organitzador en les sessions del I Congrés de Centres d'Estudis de Parla Catalana celebrat a Lleida els dies 19 i 20 d'abril i que fou convocat per l'Institut d'Estudis Ilerdencs.

Com a activitat important de la S.A.L. a dur a terme el 1992 la qual, sens dubte, sempre suposa un repte, el President destaca la celebració d'aquest II Congrés per a la defensa del nostre patrimoni cultural i aprofita l'avinentesa per convidar tots els presents a participar-hi o simplement assistir-hi.

A més, el President vol tenir un record per als socis morts durant l'any 1991 fent un esment especial per al Sr. Francesc de B. Moll, Soci d'Honor de la S.A.L. També assenyalà la defunció de la sòcia Sra. M. Amàlia Sbert.

– Quant al punt de l'ordre del dia referent al balanç de socis del 1991 aquest ha estat el següent: 9 altes; 3 baixes, de les quals 2 són per defunció i l'altra voluntària.

Els nous socis són:

- nº 1.059 M. Magdalena Pons Barceló
- nº 1.060 Jaume Payeras Gil
- nº 1.061 M. Antònia Ferrer Vidal
- nº 1.062 Helga Schwendinger
- nº 1.063 Margalida Socias Colomar
- nº 1.064 Bernat Martí

Junta General Ordinària

Dia 2 de febrer de 1993 tengué lloc l'Assemblea General Ordinària, de la qual es publicarà la corresponent Acta, segons és costum.

Nomenament de Socis d'Honor

A l'Assemblea anual celebrada el 2 de febrer de 1993 es prengué l'acord de nomenar Soci d'Honor de la S.A.L., a títol de pòstum, al Sr. Llorenç Pérez. L'entrega de la distinció pertinent es farà a la seva vídua a l'acte de presentació del B.S.A.L. 49 (1993), dedicat a la seva memòria.

Nomenament de Soci corresponent

Atesos els mèrits que corresponen en la seva persona, el S.A.L. ha nomenat el pare Joan Nadal Cañellas, professor de la Universitat de Roma i especialista en el món bizantí, soci corresponent de la nostra entitat.

Préstec de plànols

Amb motiu de l'exposició dedicada a l'arquitecte Guillem Forteza, la S.A.L. va cooperar-hi amb el préstec de diversos plànols propietat de la entitat.

Exposició de Pontevedra

Amb motiu de la reunió de la C.E.C.E.L. (Confederación Española de Centros de Estudios Locales) celebrada a Pontevedra el mes d'octubre s'organitzà una exposició bibliogràfica a la qual s'exposaren les darreres publicacions de la S.A.L.

Reunió anual de la C.E.C.E.L.

A l'esmentada reunió de Pontevedra es procedí a la renovació de càrrecs directius de la C.E.C.E.L., amb aquest motiu la nostra presidenta en va ésser elegida vocal.

Altres exposicions

També la S.A.L. ha participat en l'exposició "Eucharistia. Art eucarístic mallorquí" sobre art sagrat, que s'ha celebrat a Sa Llonja amb el préstec de l'obra *Misteri dels corporals de Daroca*, així mateix, va col·laborar en el centenari de la premsa mallorquina, celebrat al Centre Cultural "Sa Nostra", mitjançant el préstec de diverses publicacions.

Donacions

Al llarg de l'any hem gaudit de tres donacions. L'antic president de la nostra entitat Sr. Miquel Fullana ens féu entrega de diversos plànols de l'arquitecte Guillem Forteza. El Sr. Josep Segura ens donà alguns mapes de Mallorca editats per J. Mascaró Pasrius que han permès completar-ne la col·lecció ja existent. I el P. Sabater ens féu la donació pòstuma de quatre volums que contenen els retalls dels seus articles a la premsa.

Oberta la sessió el Sr. President explica el perquè de la convocatòria d'aquesta Assemblea Extraordinària i és que, a proposta de la Junta de Govern, l'Assemblea de Socis vengui bé o no anomenar com a Soci d'Honor de la SAL el P. Miquel Colom, franciscà. Es subratllen, entre altres motius, el que després de la pèrdua del Sr. Francesc de B. Moll, fra Colom és una de les figures més destacades per la seva tasca intel·lectual sobre Ramon Llull o per la seva col·laboració en els Bolletins que confeccionava mossèn Alcover, per la seva avançada edat i per no haver estat distingit per gaires entitats o institucions culturals. Per tot això, idò, des de la seva senzillesa i amb un sentit simbòlic, la SAL considera de justícia fer-lo Soci d'Honor. La proposta és aprovada per tots els presents.

I essent les 19'38 hores i no havent altre punt a tractar en l'ordre del dia, s'aixeca la sessió de la qual com a Secretària don fe.

V. i P.

EL PRESIDENT
Miquel Duran Pastor

LA SECRETARIA
Maria Barceló Crespí

Activitat de la Societat durant l'any 1993

Nous Socis

Relació del socis admesos durant l'any 1993.

- 1078 Mª Rosa Planas Ferrer
- 1079 Antoni Gayà Garcia
- 1080 Jaume Albertí Albertí
- 1081 Joan Roca Avellà
- 1082 Guillem Mas Miralles
- 1083 Rafel Picornell Manresa
- 1084 Bartomeu Tous Aymar
- 1085 Francisco Sanllorrente Barragan
- 1086 Vicenç Homar Ferrer de Sant Jordi
- 1087 Anna Pascual Bennàssar
- 1088 Francesca Sureda Font
- 1089 Jaume Andreu Galmés
- 1090 Miquel Jaume Campaner
- 1091 Rosa Júlia Roman Quetgles
- 1092 Fco. Javier Aramburu-Zabala Higuera
- 1093 Rafel Llabrés Juan

– En darrer lloc és el torn de precís i preguntes que són les que vénen a continuació:

- El Sr. Miquel Obrador Colom expressa la seva preocupació sobre les mesures de seguretat per al patrimoni tant pel que es conserva en el propi Casal Aguiló com el que està depositat al Museu de Mallorca.

- El Sr. Nicolau Morell intervé per demanar informació sobre el treball genealògic del Sr. Jaume Cirera i suggereix la conveniència de fer possible que aquest material pogués estar a l'abast dels investigadors mitjançant el seu depòsit en alguna entitat o institució o com a mínim a través de fotocòpia.

- El Sr. Antoni Mut demana si els índex ja es troben a disposició del públic a la qual cosa se li pogué contestar afirmativament.

I no havent més intervencions ni més assumptes a tractar s'aixeca la sessió a les 20'03 hores de la qual com a Secretària don fe.

V. i P.

EL PRESIDENT

Miquel Duran Pastor

LA SECRETARIA

Maria Barceló Crespí

Acta de l'Assemblea General extraordinària de Socis de la SAL celebrada el dia 2 d'Abril de 1992

Essent les 19'30 hores del dia abans indicat, a la seu del local social, té lloc l'Assemblea General Extraordinària amb l'assistència dels socis ressenyats a continuació:

Sr. Miquel Duran Pastor
 Sra. Maria Barceló Crespí
 Sr. Guillem Rosselló Bordoy
 Sr. Gabriel Ensenyat Pujol
 Sr. Antoni Planas Rosselló
 Sr. Miquel Obrador Colom
 Sra. M. Magdalena Pons Barceló
 Sr. Antoni Bernat Roca
 Sra. Margalida Bernat Roca
 Sr. Antoni Gili Ferrer
 Sr. Joan Pou

S'adhereixen:
 Sr. Antoni Bonner
 Sr. Bernat Cifre
 Sr. Nicolau Morell Cotoner
 Sr. Sebastià Barceló Saavedra
 Sra. Antònia Borobia Garrigosa
 Sr. Joan Mas Vives
 Sr. Josep Carles Tous Prades
 Sr. Joan Cabot Estarellas
 Sra. Joana M. Matas Alomar
 Sr. Manuel Ripoll

- nº 1.065 Margalida Mayol
 nº 1.066 Catalina Ferrando Ballester
 nº 1.067 Jaume Nadal Roig

Pel que respecta al balanç econòmic del 1991 i al pressupost per al 1992 les dades són aquestes:

Balanç any 1991

Romanent de 1990	3.326.480	ptes.
Ingressos	7.547.437	ptes.
Despeses	4.976.231	ptes.
Romanent 31/XII/91	5.897.686	ptes.

Relació dels ingressos

Subvencions	5.952.796	ptes.
Quotes socis	1.348.500	ptes.
Venda publicacions	218.491	ptes.
Interessos bancaris	21.650	ptes.
	7.547.437	

Relació de les despeses

Impremta i papereria	1.192.913	ptes.
Obres i accessoris	2.663.404	ptes.
Personal	360.000	ptes.
Serveis	235.741	ptes.
Deducció rebuts i cobraments	196.365	ptes.
Conferència i concert	163.090	ptes.
Manda Pia família Aguiló	25.000	ptes.
Segells Correus	15.505	ptes.
Contribució territorial	119.918	ptes.
Actes socials	4.200	ptes.
Varis	2.095	ptes.
	4.976.231	

PRESSUPOST PER A 1992

Pressupost ordinari

Despeses	1.500.000	ptes.
Ingressos (subv. i quotes)	1.500.000	ptes.

Pressupost extraordinari

Congrés

Despeses	800.000	ptes.
Ingressos (subv.)	800.000	ptes.

Obres

Despeses	15.000.000	ptes.
Ingressos	15.000.000	ptes.

– A l'apartat d'assumpes de tràmit no hi ha cap tema a tractar.

Subvenció per a les obres

El mes de novembre de 1993 s'ha fet efectiu l'ajut concedit per la Conselleria de Cultura, Educació i Esports per continuar la restauració del nostre Casal. D'aquesta manera les obres ajornades per manca de recursos podran tenir l'esperada continuïtat.

Exposició commemorativa sobre l'historiador Joan Binimelis

El mes de desembre a la Sala del Museu de Mallorca s'inaugurà l'exposició sobre "Joan Binimelis: La primera història de Mallorca", amb aquest motiu es publica al Bolletí un dossier sobre el personatge i la seva obra. S'estudia la possibilitat de publicar el catàleg per a constància dels materials exposats.

Conferències

Al llarg de l'any la societat ha organitzat les següents conferències:

– El Sr. Antoni Contreras va dictar dia 12 de maig una conferència al Casal Aguiló sobre "L'obra mèdica de l'historiador Joan Binimelis".

– Dia 20 d'octubre el professor Thomas F. Glick, de la Universitat de Boston, impartí una conferència al nostre casal sobre "El reguiu medieval: una perspectiva sociològica".

– El 27 d'octubre la professora Eulàlia Duran, de la Universitat de Barcelona, pronuncià una conferència sobre "Joan Binimelis i la seva història de Mallorca". L'acte tengué lloc al "Club Diario de Mallorca".

Convocatòria del congrés en defensa del nostre patrimoni

El III Congrés sobre defensa del patrimoni cultural, que per mandat estatuari ha d'organitzar la S.A.L. al llarg de 1994, serà anunciat el proper mes de gener. La temàtica girarà entorn del patrimoni desaparegut al llarg dels darrers 150 anys. La data de celebració coincideix amb el centenari de la descoberta dels famosos Bous de Costitx, troballa que va suposar per a la S.A.L. una de les seves primeres batalles perdudes.

Curs de postgrau

El projecte de curs de postgrau sobre "Defensa del Patrimoni Cultural" que els consocis Drs. Sebastià Serra i Guillem Rosselló, en nom de la Societat, presentaren a l'estudi del Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts de la UIB no fou acceptat.

La societat considera que aital projecte té un interès rellevant i, en conseqüència, no renuncia a la seva realització.

Intercanvis

Al llarg de l'any, hem acordat mantenir un intercanvi de publicacions amb les següents revistes i entitats: Sociedad de Ciencias Aranzadi, Museu de Gandía, "Anaquel de Estudios Arabes" (Universidad Complutense), "Noticiero de Historia Agraria" (Universidad Complutense), "Noticiero de

Historia Agraria” (Universidad de Murcia), “Aurea Saecula” (Universitat de Barcelona) i “Meloussa” (Institut Menorquí d’Estudis) i altres.

XV Congrés d’Història de la Corona d’Aragó

A la ciutat de Jaca (Osca) es va celebrar un nou congrés d’Història de la Corona d’Aragó al llarg dels dies 20 a 25 de setembre del 1993. Com és costum, hi participaren diversos historiadors illencs els quals presentaren comunicacions. Els socis de la S.A.L. que hi assistiren foren els Drs. Maria Barceló, Pau Cateura, Josep Juan Vidal, Josep Francesc López Bonet, Guillem Rosselló Bordoy, Gabriel Ensenyat i Ricard Urgell.

Distinció a la SAL

A l’acte inaugural del nou curs acadèmic 1993-94 de la UIB es féu entrega d’una placa a la SAL per haver deixat en depòsit diversos objectes de la seva propietat i que en el passat pertanyien a l’antiga Universitat.

Nous catedràtics

El nostres consicis Drs. Joan Mas i Vives i Joan Alegret Llorens han accedit a la categoria de catedràtic de la nostra Universitat. Valgui la nostra enhorabona, mentre que el consoci Jaume Garau Amengual ha accedit a la categoria de professor titular de la mateixa.

Damià Pons i Pons, distingit amb el premi Jaume I

Per la seva actuació cívica en defensa de la nostra cultura el nostre consoci Damià Pons i Pons ha estat guardonat amb el Premi Jaume I (1993) establert per Omnium Cultural de Barcelona.

Defuncions

Miquel Deyà Palerm

Tomàs Capllonch

Josep Reynés Quintana

Índex

LLUIS PLANTALAMOR MASSANET I JAUME MURILLO ORFILA. El talaiot de Comassema	3-8
MARIA M. ESTARELLAS ORDINES I FRANCESCA TORRES ORELL. Ceràmiques romanes de parets fines de l'època augustal a Pollentia (Alcúdia, Mallorca)	9-26
MIREIA MULET I MAS. Gesta Triumphalia per pisanos facta	27-36
JUAN A. SOUTO. De nombres y de cosas en Al-Andalus: Reflexiones en torno a una monografía de Rosselló-Bordoy	37-50
MARIA LLINÁS ET ALII. Excavacions arqueològiques a la "Casa del Socors" (Plaça de Santa Eulalia-Palma)	51-64
GABRIEL ALOMAR I ESTEVE. Sobre l'estatge final y la sepultura d'Isabel, darrera reina de les Mallorques	65-74
JAIME SASTRE MOLL. Canteros, picapedreros y escultores en la Seo de Mallorca y el proceso constructivo (Siglo XIV)	75-100
PLÀCID PÉREZ PASTOR. Una iniciativa urbanística en el segle XIV: l'obertura del carrer de l'Hospital (Sóller, 1319-1338)	101-118
RAMON ROSELLÓ I JAUME BOVER. Notes per a la història del llibre a Mallorca 3*	119-126
MARIA BARCELÓ CRESPI. Notes sobre els Vilasclar, picapedres	127-140
ALVARO SANTA MARIA. Coyuntura política de Mallorca al morir Isabel la Católica	141-168
MARGALIDA BERNAT I ROCA. L'ofici de ferrers. Algunes referències històriques (S.XIII-XVII)	169-216
ELVIRA GONZALEZ GOZALO. La loza del pozo de la calle Mayor nº 11 de Sineu	17-248
GABRIEL LLOMPART. Maestros albañiles y escultores en el Medievo mallorquín	249-272
JOAN MAS I VIVES. El "Misteri dels Set Sagraments": una "fantasia" teatral de la primera meitat del segle XVI	273-306
JAUME SERRA I BARCELÓ. Dues profecies del temps de Carles II: Sant Malagues i els Reis d'Espanya i les atribuïdes a Francisco Monteron	307-326
FRANCESC RIERA MONTSERRAT. Breu anecdotari antixueta	327-332
EMILIO BEJARANO. Estructura urbana de la Palma preindustrial en el siglo XVIII según la localización de las actividades de transformación y abasto (Aproximación)	333-352
JESÚS GARCÍA MARÍN Y LEANDRO GARRIDO ÁLVAREZ. Francisco Juanicó (1776-1845), Vizconde de Miguelete: un menorquí en la Banda Oriental	353-360
MIGUEL FERRER FLÓREZ. Las críticas al Obispo Bernardo Nadal Crespí ..	361-386
ANTONI IGNASI ALOMAR I CANYELLES. Les restes de Sant Domingo i N ^a Sra. de la Victoria	387-416
ANTONI MARIMÓN RIUTORT. Puerto Rico en el segle XIX: les reformes d'Antoni Maura i Montaner	417-424
ISABEL GARAU LLOMPART I FRANCESC RIERA VAYREDA. El Balneari de Sant Joan de Campos. Fonts per al seu estudi	425-430

PERE FULLANA. La reorganització política del Carlisme a Mallorca (1888-1891)	431-440
PERE ROSSELLÓ BOVER. Cartes de Narcís Oller a Joan Alcover	441-448

DOSSIER: Joan Binimelis i la seva història de Mallorca (1593-1993)	
ANTONIO CONTRERAS MAS. Geografia y medicina en el renacimiento mallorquín: el historiador Joan Bautista Binimelis.....	451-484
EULALIA DURAN. Joan Binimelis i la seva història de Mallorca	485-496
GABRIEL ENSENYAT PUJOL. Quina acceptació tengué la "Història del Regne de Mallorca" de Joan Binimelis?	497-510

VÀRIA

GABRIEL PONS I M ^a MAGDALENA RIERA. Noves maqabiriyât trobades a Ciutat	511-514
ANTONI IGNASI ALOMAR I CANYENLLES. Més coses sobre la pervivència del Rei En Jaume I	516-526
MIQUEL DEYA. Per a la història de la Societat: recerques sobre els socis d'honor	527-529
Nous fills il·lustres de Palma de Mallorca. Parlaments de proclamació	530-532

Informe sobre l'exposició "Viatge al món medieval" i la restauració del tríptic del "Baró de Dolors"

G. ROSSELLÓ BORDOY. Presentació	535-536
GABRIEL LLOMPART. Tritic del Baró de Dolors	537-540
M ^a DEL ROSARIO ALOMAR I ESTEVE. Informe sobre la restauración del Varón de Dolores del Monasterio de Santa Clara	541-548

RECENSION

BARTOMEU FONT I OBRADOR. Presentació del Llibre "Homenatge a Antoni Mut Calafell, Archiver"	551-558
JAUME SERRA I BARCELÓ. L'Afrique a la naissance de la Cartographie moderne. Les cartes majorquines: XIVè-XVè siècle	559-562
FAUSTO ROLDÁN, PILAR GONZÁLEZ, LEONOR ISERN. Bibliografía de D. Lorenzo Pérez Martínez	563-578
Vida de la Societat	579-589

LLUIS PLANTALAMOR - JAUME ORFILA

Panoràmica meridional des del Talaiot, la via natural al pla entre Solleric i el Castell d'Alaró

Panoràmica del Talaiot

Parament interior Meridional

Parament interior est

LLUIS PLANTALAMOR - JAUME ORFILA

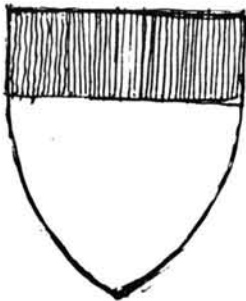

Detall entrada vista des de l'interior

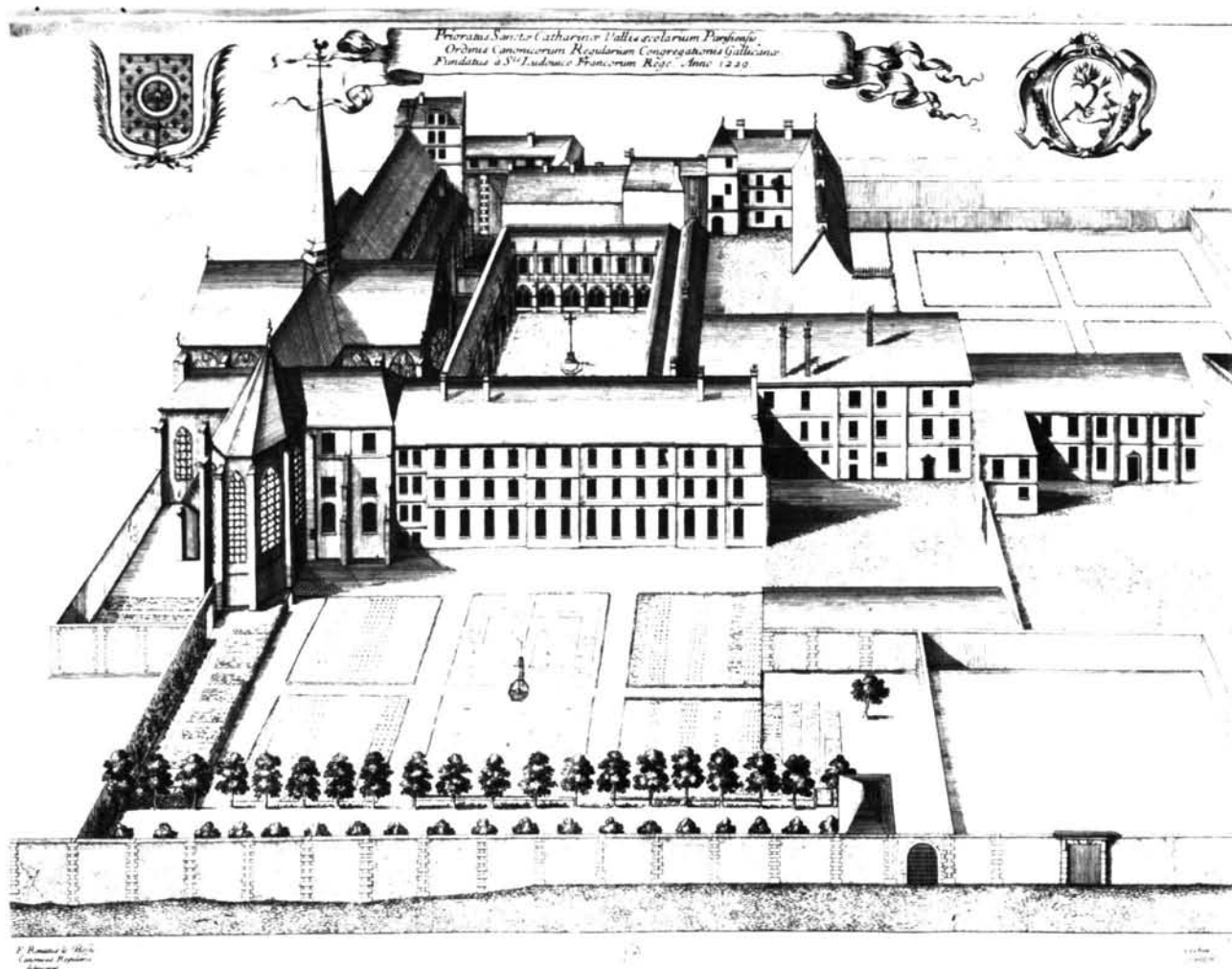
GABRIEL ALOMAR

Sepulcre de la reina Maria d'Hongria, a l'església napolitana de *Donnaregina*, on està també sepultada Maria d'Anjou, reina de Mallorca (Escultor Tino de Camairo, 1326)

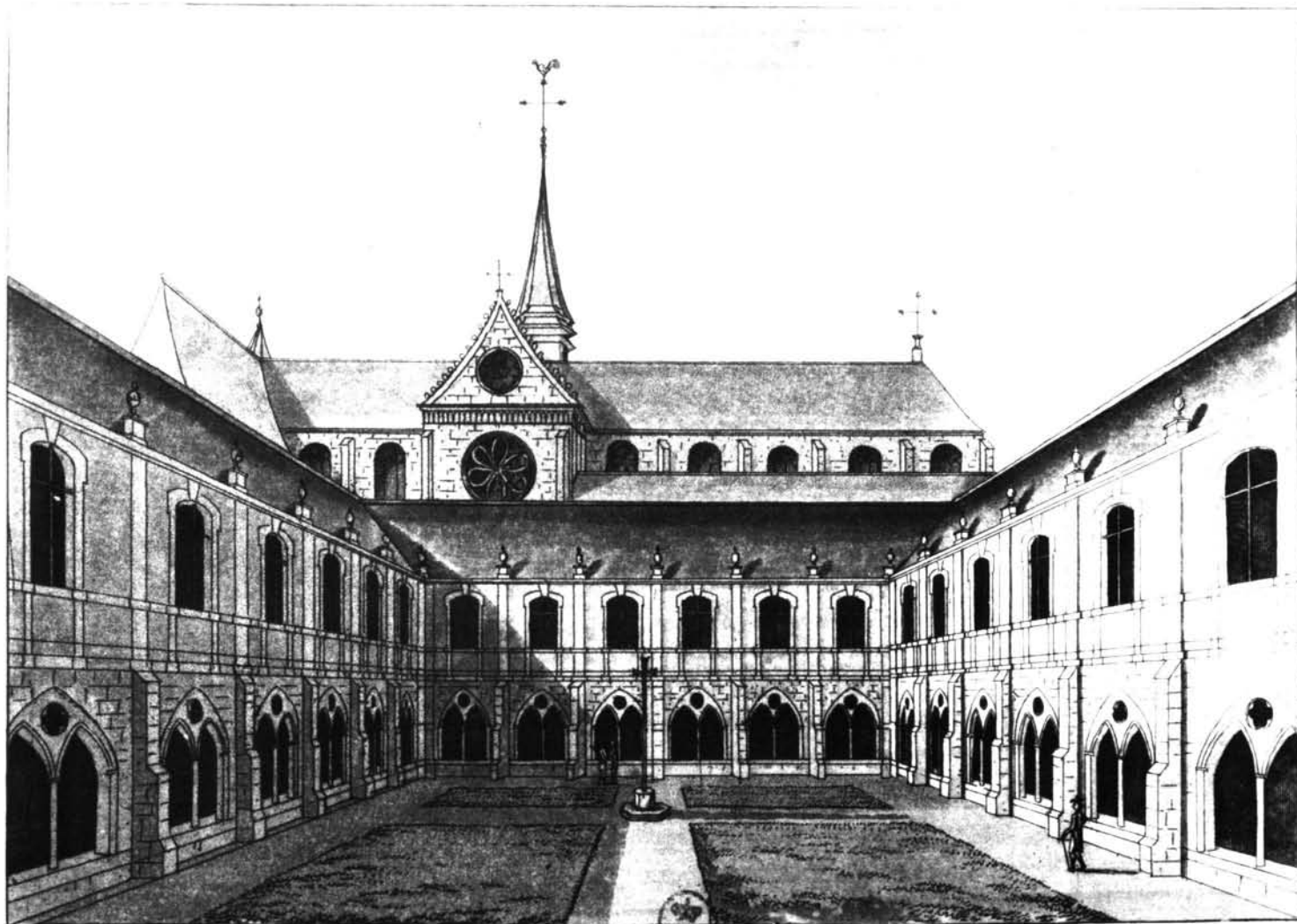

Simbol heràldic dels marquesos sobiran de Montferrat o Monferrato: En camper d'argent el "chef" de gola o gules (vermell)

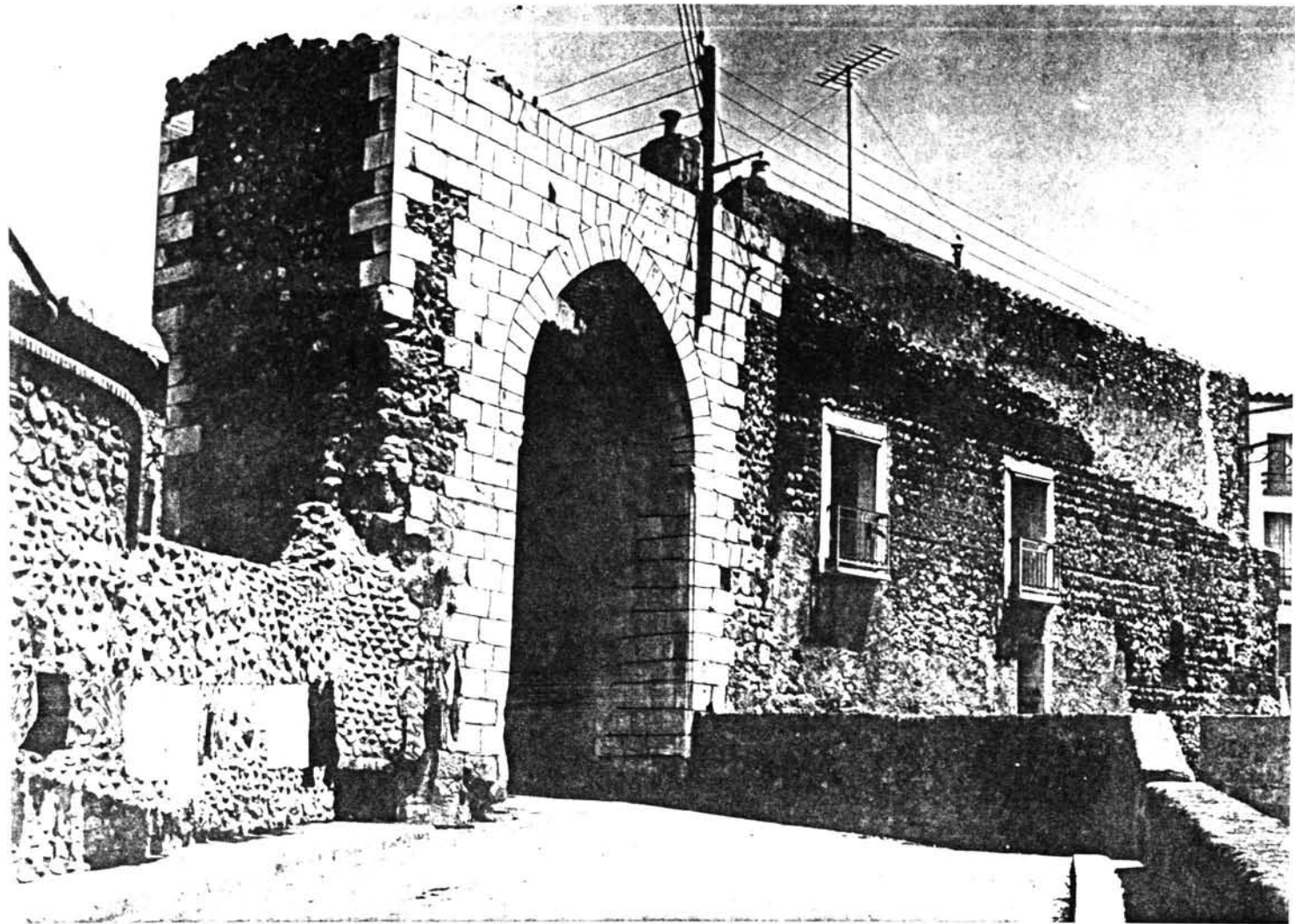
GABRIEL ALOMAR

Priorat de Sainte-Catherine de Paris en el que morí i segurament fou sepultada la darrera Reina de Mallorca. L'edifici va ser demolit en l'any 1767.
Gravat de la Biblioteca Nacional de Paris

GABRIEL ALOMAR

Vista de l'interior del Claustre de Sta. Catalina del «Val-des-Ecoliers».
Gravat de la Biblioteca Nacional de París

Restes del castell de Pesenes que daten dels anys en els que Isabel de Mallorca n'era senyora

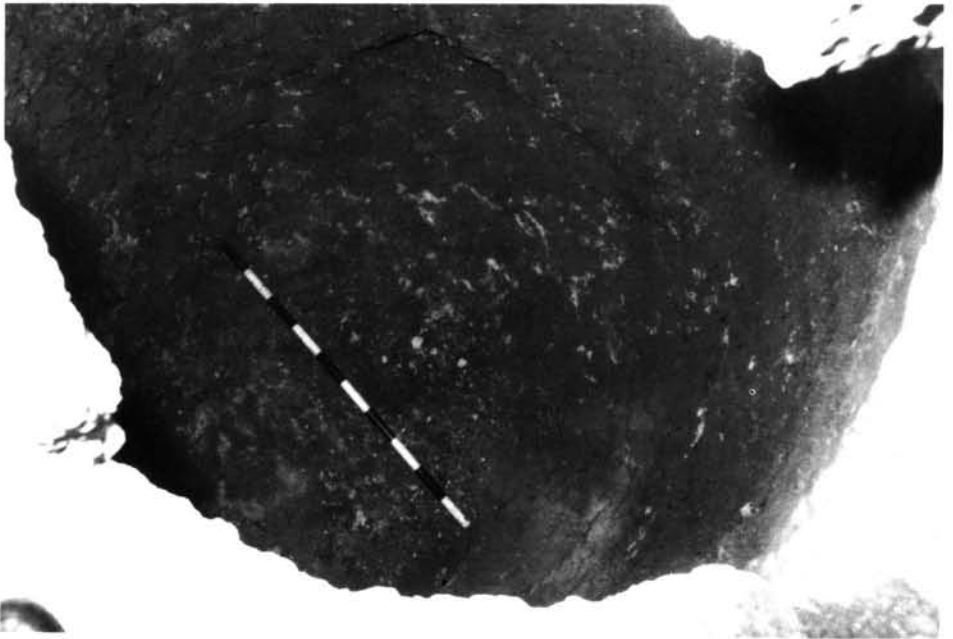

Pietat esculpida en pedra de Santanyí que rematava el vas funerari de la família Vilasclar a la clastra del convent de Sant Francesc. (Dipòsit de la S. Arq. Lul·liana al Museu de Mallorca)

ELVIRA GONZÁLEZ

Fotografías que nos muestran la profundidad y anchura de la cavidad

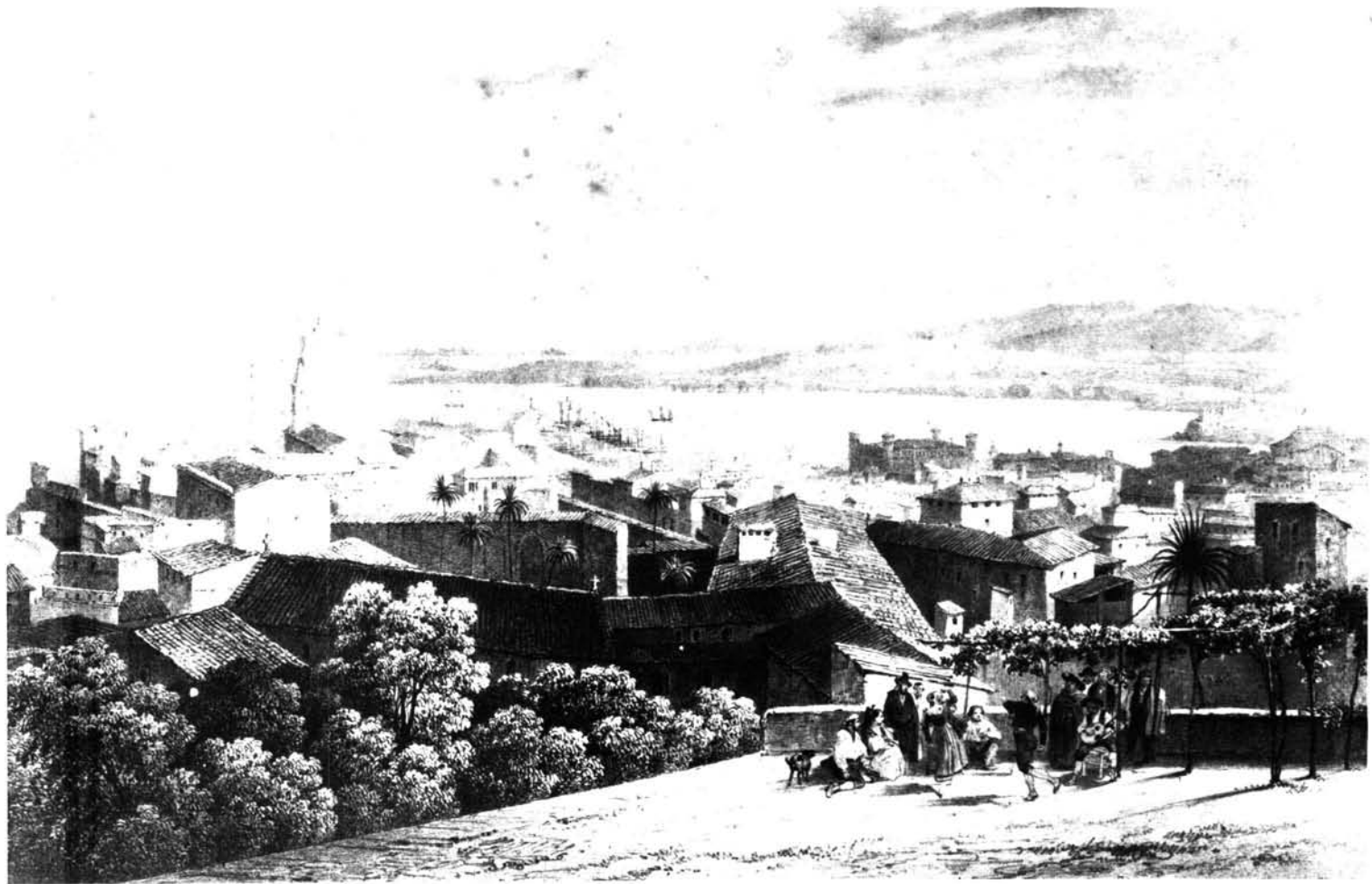
ANTONI IGNASI ALOMAR

Resta del portal de Sant Domingo.
Foto: Guillem Alomar

Capitell d'un dels claustres de Sant
Domingo. Foto: Guillem Alomar

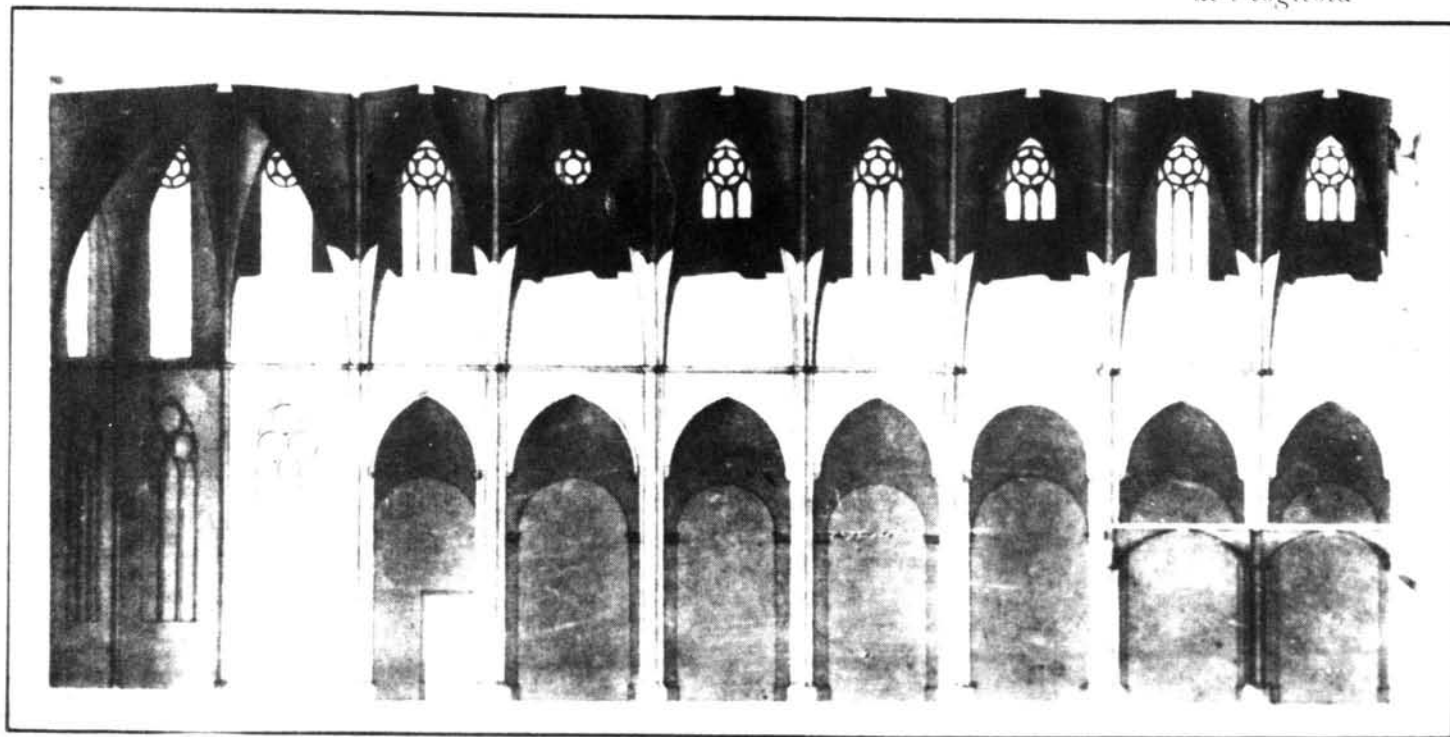
ANTONI IGNASI ALOMAR

Vista de les teulades del Convent de Sant Domingo segons gravat de L.P. Bichebois
Al fons l'Almudaina

2. coberta de l'església

3. secció longitudinal
de l'església

ANTONI IGNASI ALOMAR

Secció longitudinal de l'església del convent dominicà de Santa Caterina (Barcelona).
J. Casemunt Torrents, 1837. Museu d'Història de la Ciutat. Barcelona.

Gravat: L.P. Bichebois

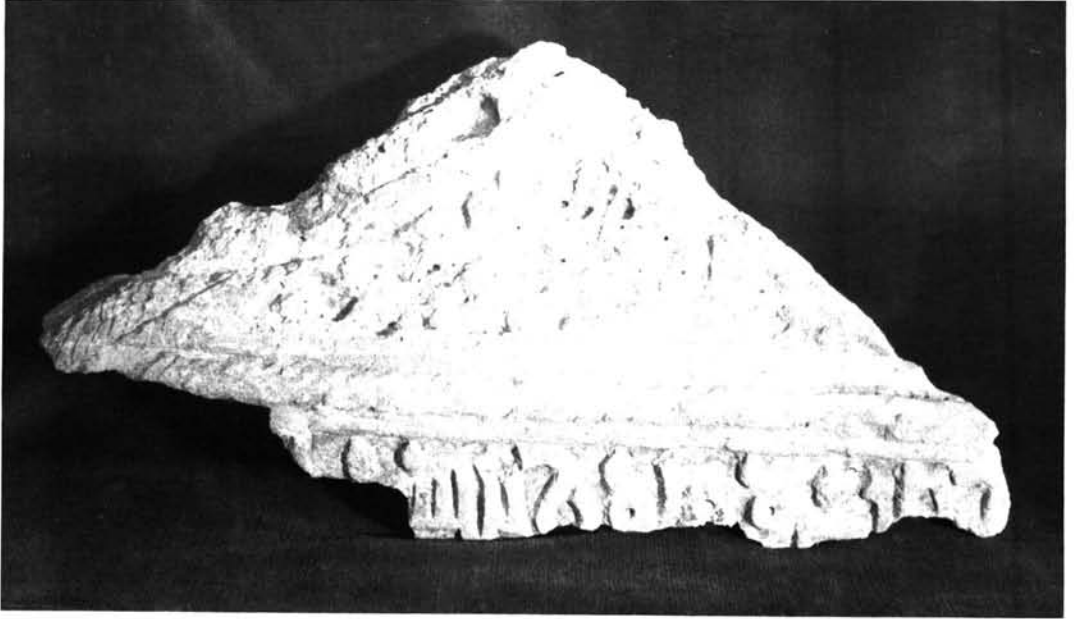

Volta de la capella absidal de La Victòria. Foto Joan Capellà Galmés

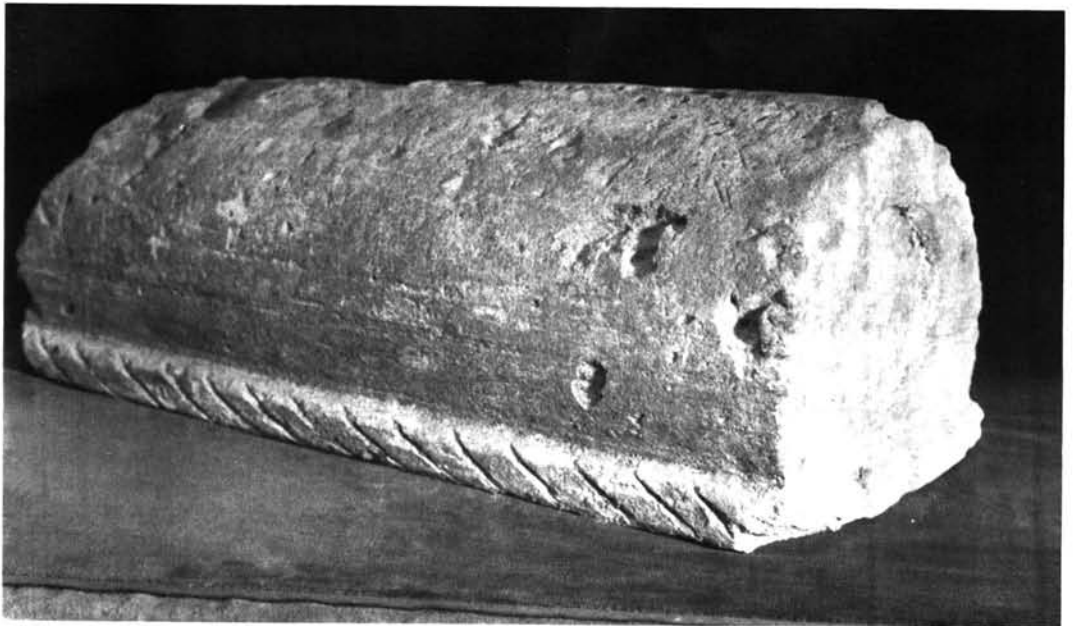
ANTONI IGNASI ALOMAR

Volta de la capella absidal de La Victòria. Foto Joan Capellà Galmés

Part fontal de la maqabirīya que conserva restes d'inscripció

Maqabirīya completa, sens inscripció. A la part frontal es pot apreciar la cavitat oval que s'esmenta al text

Estado inicial: detalle y faltas en la capa pictórica

ROSARIO ALOMAR

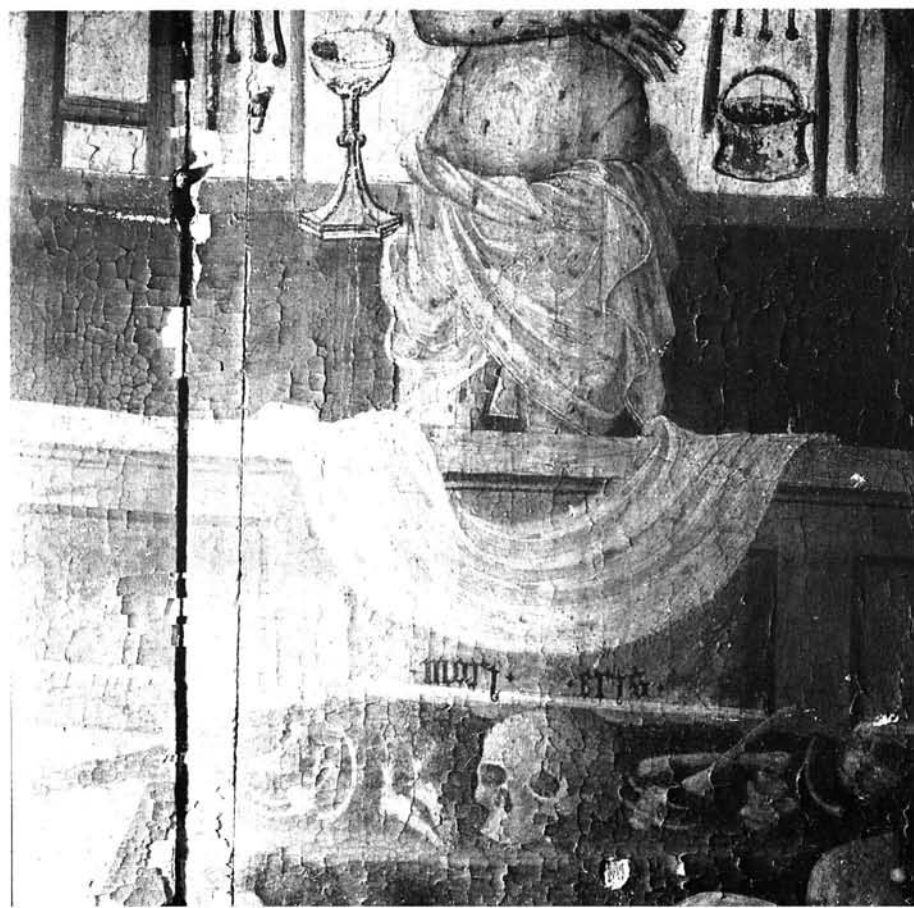
Estado inicial: huellas de bisagra moderna

Estado inicial: Reverso de lateral donde se aprecia el lamentable estado del soporte

Retablo en vías de restauración: detalle

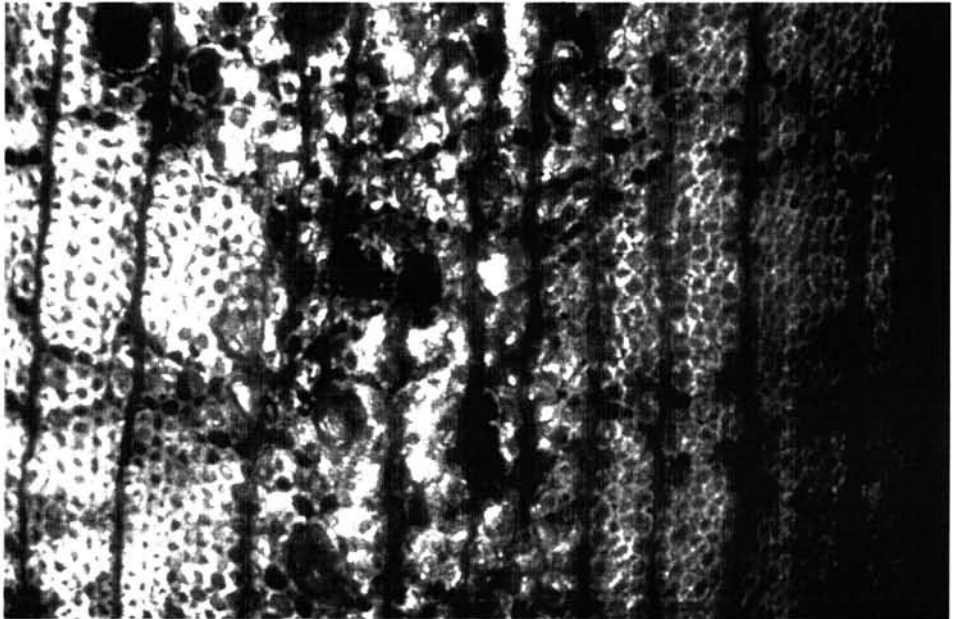
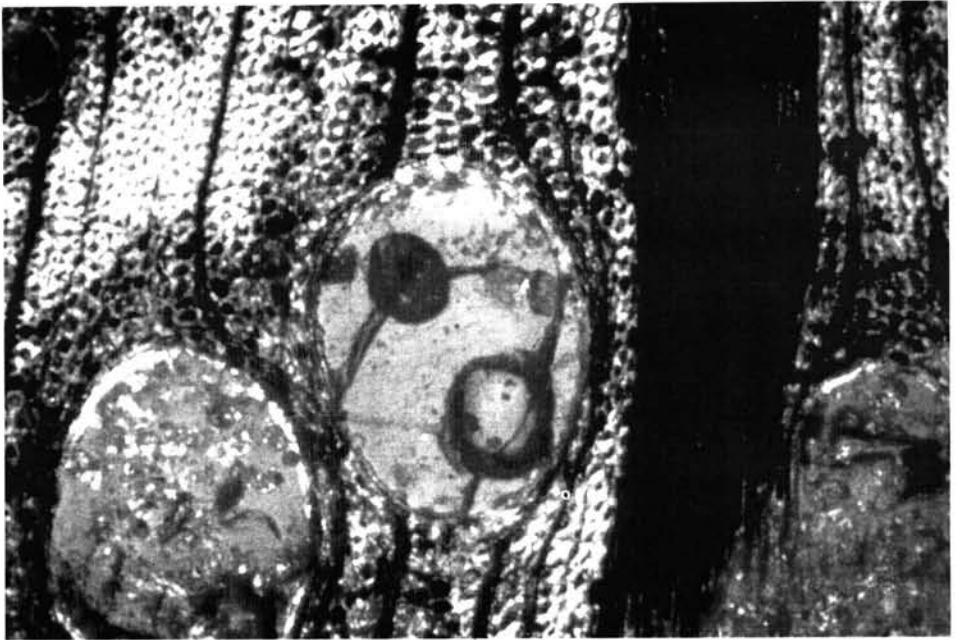

ROSARIO ALOMAR

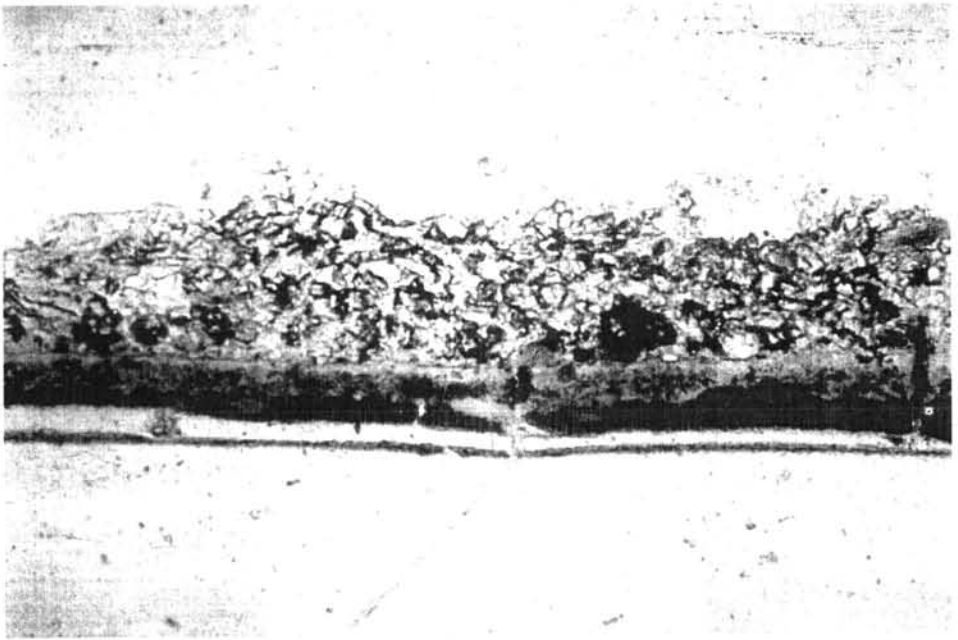
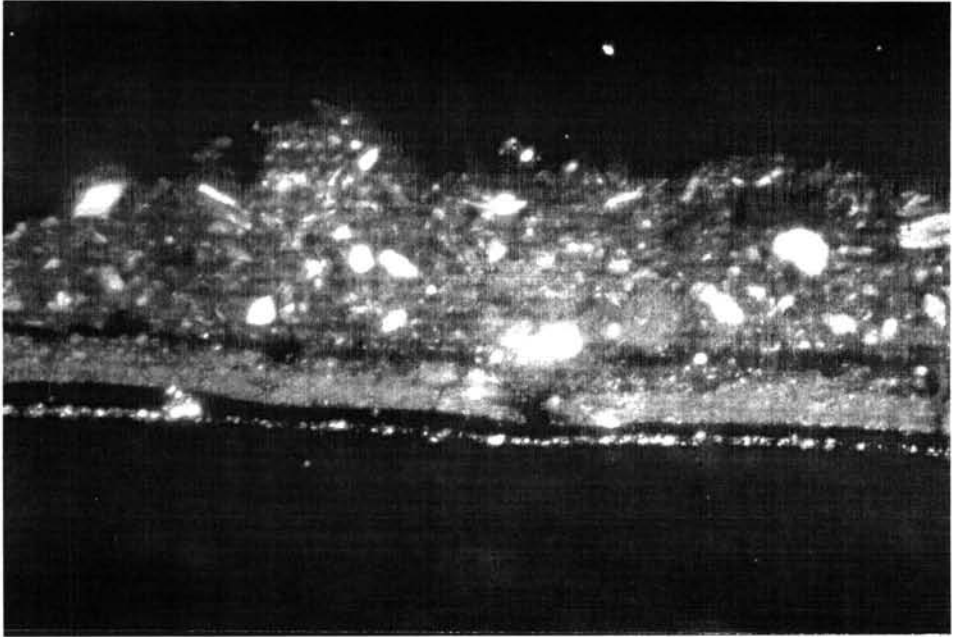
Retablo en restauración

ROSARIO ALOMAR

Secciones microscópicas para la identificación de la madera

ROSARIO ALOMAR

Microestratigrafía para el análisis de la capa pictórica

ISABEL GARAU LLOMPART I FRANCESC RIERA VAYREDA. El Balneari de Sant Joan de Campos. Fonts per al seu estudi	425-430
PERE FULLANA. La reorganització política del Carlisme a Mallorca (1888-1891)	431-440
PERE ROSSELLÓ BOVER. Cartes de Narcís Oller a Joan Alcover	441-448

DOSSIER: Joan Binimelis i la seva història de Mallorca (1593-1993)	
ANTONIO CONTRERAS MAS. Geografía y medicina en el renacimiento mallorquín: el historiador Joan Bautista Binimelis	451-484
EULALIA DURAN. Joan Binimelis i la seva història de Mallorca	485-496
GABRIEL ENSENYAT PUJOL. Quina acceptació tengué la "Història del Regne de Mallorca" de Joan Binimelis?	497-510

VÀRIA

GABRIEL PONS I M ^a MAGDALENA RIERA. Noves maqabiriyât trobades a Ciutat	511-514
ANTONI IGNASI ALOMAR I CANYENLLES. Més coses sobre la pervivència del Rei En Jaume I	516-526
MIQUEL DEYÀ. Per a la història de la Societat: recerques sobre els socis d'honor	527-529
Nous fills il·lustres de Palma de Mallorca. Parlaments de proclamació	530-532

Informe sobre l'exposició "Viatge al món medieval" i la restauració del tríptic del "Baró de Dolors"

G. ROSSELLÓ BORDOY. Presentació	535-536
GABRIEL LLOMPART. Trític del Baró de Dolors	537-540
M ^a DEL ROSARIO ALOMAR I ESTEVE. Informe sobre la restauració del Varón de Dolores del Monasterio de Santa Clara	541-548

RECENSION

BARTOMEU FONT I OBRADOR. Presentació del Llibre "Homenatge a Antoni Mut Calafell, Archiver"	551-558
JAUME SERRA I BARCELÓ. L'Afrique a la naissance de la Cartographie moderne. Les cartes majorquines: XIVè-XVè siècle	559-562
FAUSTO ROLDÁN, PILAR GONZÁLEZ, LEONOR ISERN. Bibliografía de D. Lorenzo Pérez Martínez	563-578
Vida de la Societat	579-589

A l'aparició d'aquest número del "Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana" formaven la seva junta rectora les següents persones:

Presidenta: Dª MARIA BARCELÓ CRESPI; Vice-President: D. MANUEL RIPOLL BILLÓN; Secretari: D. BIEL ENSEÑAT PUJOL; Conservador: D. JOSEP C. TOS PRADES; Bibliotecari: D. JOAN MAS I VIVES; Tresorer: D. JOAN POU MUNTANER; Director de Publicacions: D. GUILLEM ROSSELLÓ BORDOY; Vocals: Dª CAMIL·LA BLANES SUREDA; D. ANDREU RAMIS PUIGGRÓS; D. PERE FULLANA PUIGSERVER; D. JAUME GARAU AMENGUAL; D. ANTONI PLANAS ROSSELLÓ; D. FRANCESC BUJOSA HOMAR; D. MIQUEL DEYÀ BAUZÀ; D. MIQUEL FERRER FLOREZ.

Aquest Bolletí ha estat editat per la Societat Arqueològica Lul·liana, gràcies a les subvencions de la Conselleria de Cultura, Educació i Esports, Institut d'Estudis Baleàrics i de la Caixa d'Estalvis de les Balears, SA NOSTRA i la col·laboració de la fundació "Bartomeu March"

GOVERN BALEAR

Conselleria de Cultura, Educació
i Esports

la IEB
INSTITUT
D'ESTUDIS
BALEÀRICS

**"SA
NOS
TRA"**

CAIXA DE BALEARS